

*An dy Klinkerzija
wjetta ton zych szych
styttygh ys hac naj;
wozy nachta ferfjen
an shacta reberien
als enzy wylt dy
to die drey slyge sprach
in No'ardijh in da nach,
lyst my mit wi' gelt;
missa wir au andry Tjen
dyck wellawer in da hjen
baarfs end fyr welt!*

WYMYSIÖEJER GYANGAŽJYTY FÜŠNANA

**Wilamowskie
badania zaangażowane**

Vilamovian engaged research

gyredągjyt fum / redakcja naukowa / edited by

Maciej Mętrak

WYMYSIÖEJER GYANGAŽJYTY FÜŠNANA

WYMYSIÖEJER GYANGAŻJYTY FÜŚNANA

**Wilamowskie
badania zaangażowane**

Vilamovian engaged research

gyredągjyt fum / redakcja naukowa / edited by
Maciej Mętrak

Centrum Zaangażowanych Badań
nad Ciągłością Kulturową

Redaktor naukowy / Scientific editor: *Maciej Mętrak*

Recenzenci / Reviewers: *Olena Duć-Fajfer, Tomasz Wicherkiewicz*

Redaktor prowadząca / Commissioning editor: *Małgorzata Przybyszewska*

Redakcja, korekta (język polski) / Editing, proofreading (Polish): *Magdalena Kot-Kania*

Redakcja, korekta (język angielski) / Editing, proofreading (English): *Mary Chambers*

Redakcja, korekta (język niemiecki) / Editing, proofreading (German): *Ulrich Räther*

Tłumaczenia na język wilamowski / Translation into Vilamovian: *Paweł Szutow*

Redakcja, korekta (język wilamowski) / Editing, proofreading (Vilamovian): *Tymoteusz Król*

Redakcja, korekta (język kaszubski) / Editing, proofreading (Kashubian): *Maciej Bandur*

Indeks / Index: *Magdalena Kot-Kania*

Projekt okładki i stron tytułowych / Cover design: *Anna Gogolewska*

Ilustracja na okładce / Cover illustration:

Fragment wiersza Floriana Biesika, zbiory Muzeum Kultury Wilamowskiej w Wilamowicach
Excerpt from a poem by Florian Biesik, Museum of Vilamovian Culture in Wilamowice

Skład i łamanie / Layout and typesetting: *Dariusz Górski*

Publikacja dofinansowana przez Uniwersytet Warszawski

Published with the financial support of the University of Warsaw

Publikacja na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa 4.0 PL (CC BY 4.0 PL) (pełna treść wzorca dostępna pod adresem: <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/legalcode.pl>)

Publication under the Creative Commons Attribution 4.0 PL (CC BY 4.0 PL) license (full text available at: <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/legalcode.pl>)

Maciej Mętrak ORCID 0000-0002-5285-4580, Instytut Sławistyki PAN

Wydawnictwa UW

ISBN 978-83-235-7078-3 (druk / print)

ISBN 978-83-235-7080-6 (pdf online)

ISBN 978-83-235-7079-0 (e-pub)

Wydział „Artes Liberales” UW

ISBN 978-83-67605-38-0 (druk / print)

ISBN 978-83-67605-39-7 (pdf online)

ISBN 978-83-67605-40-3 (e-pub)

Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego

02-678 Warszawa, ul. Smyczkowa 5/7

e-mail: wuw@uw.edu.pl

księgarnia internetowa: www.wuw.pl

Wydanie 1, Warszawa 2025

Ym gydanka fum Płáćnik-Helka (1922–2025)
àn Lüft-Nüśka (1927–2023),
cwü Wymysiöejeryna, wo dy ganca generácýja maha'á anöh.

Pamięci Heleny Biby fum Płáćnik (1922–2025)
i Anny Foks fum Lüft (1927–2023),
dwóch Wilamowianek, które wychowały całe pokolenia.

In memory of Helena Biba fum Płáćnik (1922–2025)
and Anna Foks fum Lüft (1927–2023),
two Vilamovians who raised entire generations.

Spis treści

Maciej Mętrak

Wymysiöejer Gyangazjyty Füšnana. Wilamowskie badania zaangażowane	11
Wymysiöejer Gyangazjyty Füšnana. Vilamovian engaged research.....	18

Justyna Olko

Abstrakt / Abstract / Ferkjycnan	25
Czego badacze mogą się nauczyć i oduczyć od Wilamowian	27
What researchers can learn and unlearn from Vilamovians	44

Alexander Andrason

Abstrakt / Abstract / Ferkjycnan	61
Wymysorys, Wilamowice, Tymek, and I – A quest for (radical) education.....	63
Język wilamowski, Wilamowice, Tymek i ja – w poszukiwaniu (radykałnej) edukacji.....	77

Artúr Jablonskji / Artur Jabłoński

Zestôvk / Abstract / Ferkjycnan	91
Rzôdzi pòlitika – wo statusú jâzëkón njewuznónëch etnjicznëch mjészëznów v Pòlsce: kaszëbskjégò, szlòskjégò a vëlemòvskjégò.....	93
Politics decide – on the status of unrecognized ethnic minority languages in Poland: Kashubian, Silesian and Wymysorys	113

Haley De Korne, Pia Kristine Larsen Wickstrøm, Wojciech Luziński, James Nijman

Abstrakt / Abstract / Ferkjycnan	131
Language revitalization strategies and their success among new speakers of Wymysorys	133
Strategie rewitalizacji języka i ich sukces wśród nowych użytkowników języka wilamowskiego	152

Tymoteusz Król

Abstrakt / Abstract / Ferkjycnan	173
Badania folklorystyczne w Wilamowicach – przeszłość i perspektywy. Czym jest wilamowski folklor?	175
Folklore research in Wilamowice – past and future prospects. What is Vilamovian folklore?	190

Grzegorz Chromik

Abstrakt / Abstract / Ferkjycnan	207
Kontakty językowe mieszkańców Wilamowic w XVII wieku na podstawie spisu dusz i ksiąg metrykalnych	209
Language contact of Wilamowice residents in the 17th century based on the parish family book and parochial registers	227

Bartłomiej Chromik

Abstrakt / Abstract / Ferkjycnan	247
W stronę statystycznego opisu gęstego. Lekcje z Wilamowic	249
Toward thick statistical description. Lessons from Wilamowice	267

Robert Borges

Abstrakt / Abstract / Ferkjycnan	285
Collaborative infrastructure: Common ground for sustainability of cultural-linguistic heritage and research	287
Infrastruktura współpracy: wspólna płaszczyzna dla zrównoważonej pracy z dziedzictwem kulturowo-językowym i badań	306

Katarzyna Waszczyńska

Abstrakt / Abstract / Ferkjycnan	327
Początki muzeum w Wilamowicach – zbiory i rozpoczęte prace	328
The beginnings of the Wilamowice museum – Collections and work in progress	342

Kyota Shimomura

Zusammenfassung / Abstract / Ferkjycnan	357
Der Gebrauch des Reflexivpronomens im Wilmesaurischen	358
The usage of reflexive pronouns in Wymysorys	372

Paweł Szutow

Abstrakt / Abstract / Ferkjycnan	387
Formálnikjy ocáhja fun gramatyśa gýsleht fun wymysiöeryśa zahwjytyn	388
Formal determinants of the grammatical gender of Wymysorys nouns	401
Wyznaczniki formalne rodzaju gramatycznego rzeczowników w języku wilamowskim	414

Antoni Barciak

Abstrakt / Abstract / Ferkjycnan	429
Wydana w 2001 roku monografia Wilamowic jako wyzwanie badawcze	430
The 2001 monograph on Wilamowice as a research challenge	436
Indeks / Index	443
Contributors / Autorzy tomu	449

Maciej Mętrak

Instytut Sławistyki PAN

E-mail: maciej.metrak@ispan.edu.pl

ORCID: 0000-0002-5285-4580

Wymysiöejer Gyangažjyty Füśnana. Wilamowskie badania zaangażowane

Zebrane w niniejszym tomie artykuły stanowią w przeważającej części pokłosie I Konferencji Wilamowianistycznej zatytułowanej „Wilamowice i Wilamowianie w badaniach naukowych”, która odbyła się 1 grudnia 2023 roku w Gminnym Centrum Zachowania Dziedzictwa Kulturowego w Wilamowicach. W wydarzeniu tym, zorganizowanym przez Muzeum Kultury Wilamowskiej, Stowarzyszenie „Wilamowianie” i Urząd Gminy w Wilamowicach, a objętym patronatami Centrum Zaangażowanych Badań nad Ciągłością Kulturową Uniwersytetu Warszawskiego, Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego oraz Instytutu Sławistyki PAN, udział wzięli badacze i badaczki reprezentujący różne dziedziny nauki i zatrudnieni w szeregu instytucji polskich i zagranicznych – osoby od wielu lat zaangażowane w badania z zakresu tematyki wilamowskiej. Niniejszy tom ma zatem charakter wielodyscyplinarny, a poszczególne rozdziały czerpią z metodologii różnych nauk, m.in. antropologii kulturowej, socjolingwistyki, językoznawstwa opisowego czy muzeologii. Wszystkie teksty łączy jednak szeroko ujęty temat: specyfika kulturowa, historyczna i językowa miasta Wilamowice i jego mieszkańców – Wilamowian¹. Wspólny im jest również zaznaczony w tytule książki zaangażowany charakter przedstawionych prac, przejawiający się w poczuciu odpowiedzialności społecznej za badania prowadzone przy świadomym i aktywnym współudziale lokalnej wspólnoty. Wszyscy autorzy i autorki swoje naukowe obserwacje i przemyślenia opierają na osobistym doświadczeniu pracy w terenie, często wieloletniej, której owocem są nie tylko relacje służbowe, lecz także w wielu przypadkach więzi przyjaźni. W większości rozdziałów autorskich rzetelny opis naukowy łączy się z refleksją etyczną i przemyśleniami o praktycznych możliwościach zastosowania wyników badań w działaniach na rzecz wilamowskiego języka i kultury.

¹ W całym tomie konsekwentnie stosujemy określenie „Wilamowianie” (zapisywane wielką literą jako nazwa grupy etnicznej) i przymiotnik „wilamowski” jako preferowane przez tę wspólnotę endonimy odnoszące się do odrębnej lokalnej tożsamości (w opozycji do określeń „wilamowiczanie” i „wilamowicki”, używanych zwykle w kontekście administracyjnym).

Czytelnikom mniej zorientowanym w temacie na wstępie należy się kilka słów wyjaśniających tak duże zainteresowanie światowej nauki niewielkim miasteczkiem na śląsko-małopolskim pograniczu, uzasadniające wręcz ukonstytuowanie się wilamowianistyki jako odrębnej dyscypliny naukowej. Wilamowianie to jedna z najmniejszych – być może najmniejsza² – ze wspólnot mniejszościowych Europy, wciąż podtrzymująca swoją własną tożsamość, pomimo wieloletnich prób asymilacji przez nacjonalizmy niemiecki i polski oraz historycznych traum, zwłaszcza pamięci o represjach i wysiedleniach po II wojnie światowej. Filarami wilamowskiej odrębności przez wieki były unikatowy język zachodnio-germański – *wymysiöerys*, zapisywany i używany jako tworzywo literackie już w pierwszych dekadach XX wieku, a także bogata kultura materialna, przejawiająca się m.in. w barwnym stroju odróżniającym Wilamowianki od mieszkanków sąsiednich miejscowości, i folklor, w którym mieszały się wpływy germańskie i słowiańskie. Zainteresowanie naukowe, zarówno we wcześniejszych latach, jak i współczesne – zintensyfikowane w latach 90. XX wieku dzięki zaangażowaniu badaczy i badaczek z Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu i Uniwersytetu Śląskiego, a następnie Uniwersytetu Warszawskiego i szeregu innych placówek w II dekadzie XXI wieku – zaowocowało publikacją kilkuset prac naukowych i popularnonaukowych dotyczących różnych aspektów wilamowskiej historii, kultury i języka. Nie sposób, rzecz jasna, wymienić tutaj wszystkie opracowania o bardzo różnym zakresie i objętości³, ale osobom chcącym pogłębić swoją wiedzę polecić można przynajmniej kilka łatwo dostępnych opracowań książkowych przedstawiających najważniejsze aspekty wilamowskiej tożsamości: wielodyscyplinarne przedstawienie gminy (Barciak, 2001) i opis dziejów miasta (Krzyżanowski i in., 2018), opracowania językoznawcze (Wicherkiewicz, 2003; Andrason i Król, 2016; Olko, Wicherkiewicz, Borges, 2016, s. 17–149), monografię stroju wilamowskiego (Chromik i in., 2020), zapis tradycji muzycznych (Małanicz-Przybylska, 2019), antologię tekstów folkloru (Król, 2023), czy obszerne studium pamięci historycznej (Król, 2024).

Współcześnie kultura wilamowska trwa, ale nie stoi w miejscu – rozwija się i ewoluuje dzięki ogromnemu zaangażowaniu lokalnej społeczności i wsparciu instytucji naukowych. Od ponad dekady w mieście zachodzi proces rewitalizacji językowo-kulturowej, którego efektem jest pojawienie się grupy nowych użytkowników języka, wciąż rosnącej, pomimo nieuchronnego odchodzenia ostatnich mówczyń i mówców z pokolenia urodzonego przed II wojną światową. W XXI wieku

² Trudno o precyzyjne dane, ale spośród ponad trzech tysięcy mieszkańców miasta biegłych użytkowników języka jest obecnie około trzydziestu; wielokrotnie więcej (około 2/3) osób identyfikuje się z wilamowską kulturą i pochodzeniem.

³ Możliwie kompletną listę obejmującą ponad dwieście publikacji z lat 1945–2022 odnaleźć można w dwuczęściowej adnotowanej bibliografii wilamowskiej, dostępnej również online (Król, Mętrak, Żak, 2020, 2022).

„inność” mieszkańców Wilamowic została przez nich samych przewartościowana, ze wstydliwego reliktu przeszłości, stanowiącego dawniej zagrożenie i przy czynę prześladowań, stając się dziedzictwem wartym kultywowania i promowania. Najnowszym na długiej liście sukcesów było zorganizowanie i uruchomienie Muzeum Kultury Wilamowskiej, otwartego w specjalnie dla niego utworzonej siedzibie w lipcu 2024 roku. Oddawany w Państwa ręce tom w myśl pierwotnego założenia miał stanowić pierwszy numer muzealnego czasopisma naukowego – ostatecznie ukazuje się w poszerzonej formie jako monografia wieloautorska, zawierająca jedenaście artykułów naukowych i jeden tekst o charakterze wspomnieniowym. Sylwetki ich autorek i autorów znaleźć można na końcu tomu.

Tekstem otwierającym książkę jest autoetnograficzny esej Justyny Olko *Czego badacze mogą się nauczyć i oduczyć od Wilamowian*, przedstawiający osobistą perspektywę badaczki, która na przestrzeni lat – w miarę coraz głębszego zaangażowania w pracę z wilamowską wspólnotą – zmieniała swoją wrażliwość badawczą, dążąc do jak najbardziej partnerskich relacji i oddawania głosu badanym. Naturalną kontynuację jej myśli znaleźć można w tekście autorstwa Alexandra Andrasona *Wymysorys, Wilamowice, Tymek and I – A quest for (radical) education* (*Język wilamowski, Wilamowice, Tymek i ja – w poszukiwaniu (radikalnej) edukacji*), w którym osobiste doświadczenie współpracy z wilamowskim badaczem-aktywistą Tymoteuszem Królem przy dokumentacji języka wilamowskiego prowadzi autora do przewartościowania hierarchicznych i skostniałych systemów zdobywania i przekazywania wiedzy, w myśl proponowanego modelu „pedagogiki radykalnej”. Dwa pierwsze rozdziały ukazują autorefleksyjny charakter badań zaangażowanych i namysł nad często nieświadomie powielanymi mechanizmami dominacji i asymetrią relacji badających i badanych. Podobnie krytyczne spojrzenie na hierarchie i nierówności – tym razem w polityczno-prawnym dyskursie o mniejszościach – przynosi tekst Artura Jabłońskiego *Rzōdzi pōlitika – wo statusú jãzëków njewuznónëch etnjicznëch mjészëznów v Pòlsce: kaszëbskjégò, szlōskjégò a vëlemòvskjégò* (*Rządzi polityka – o statusie języków nieuznanych mniejszości etnicznych w Polsce: kaszubskiego, śląskiego i wilamowskiego*). Autor przedstawia w nim kaszubskie (a zarazem kaszubskojęzyczne) spojrzenie na status i prestiż języków mniejszościowych w polskim prawodawstwie i dyskursie publicznym. Jego refleksje opierają się na przykładzie trzech społeczności od lat zabiegających o ochronę prawną i państwowe wsparcie: Kaszubów, Ślązaków i Wilamowian. Na praktycznych aspektach rewitalizacji językowej skupiają się autorzy i autorki kolejnego rozdziału *Language revitalisation strategies and their success among new speakers of Wymysorys* (*Strategie rewitalizacji języka i ich sukces wśród nowych użytkowników języka wilamowskiego*) – Haley De Korne, Pia Kristine Larsen Wikstrøm, Wojciech Luziński i James Nijman. Ich praca przybliża perspektywę nowych użytkowników *wymysiöerys* i – co szczególnie cenne, także poza wilamowskim kontekstem – ma na celu rozpoznanie strategii i metod najsukuczniejszych i najbardziej

pożądanych przez osoby uczące się zagrożonego języka mniejszościowego. Tekst Tymoteusza Króla *Badania folklorystyczne w Wilamowicach – przeszłość i perspektywy. Czym jest wilamowski folklor?* również może mieć praktyczne zastosowanie jako punkt wyjścia do dalszych badań – autor, Wilamowianin i osoba o ogromnym wkładzie we współczesny rozwój wilamowskiej kultury, wymienia w nim tematy niedostatecznie obecne w dotychczasowych opracowaniach wilamowskiego folkloru. Kładzie przy tym szczególny nacisk na fundamentalny dla lokalnej wspólnoty, a często pomijany przez zewnętrznych badaczy, aspekt naturalnej wielojęzyczności folkloru Wilamowic – często niesłusznie utożsamianego wyłącznie z tekstami powstałymi w języku wilamowskim. Kolejne dwa rozdziały przedstawiają badania oparte na analizie wartościowych, choć dotychczas nierozpatrywanych w ten sposób źródeł. Opracowanie *Kontakty językowe mieszkańców Wilamowic w XVII wieku na podstawie spisu dusz i ksiąg metrykalnych* autorstwa Grzegorza Chromika wykorzystuje cenny materiał historyczny – rejestry parafialne – do próby rekonstrukcji struktury etnicznej i językowej XVII-wiecznych Wilamowic. Autor wprawnie pokazuje w nim, jak wiele nowych informacji może zostać ujawnionych dzięki analizie i interpretacji ubogich z pozoru źródeł pisemnych. Na potencjał badawczy niewykorzystanych dotąd zbiorów danych wskazuje również Bartłomiej Chromik w rozdziale *W stronę statystycznego opisu gęstego. Lekcje z Wilamowic*. Autor łączy w nim refleksję nad niejednoznaczną rolą statystyki w myśleniu o mniejszościach i kształtowaniu polityki wobec nich z propozycją uwzględnienia w badaniach humanistycznych istniejących już źródeł nietypowego rodzaju, takich jak dane wyborcze czy książki telefoniczne. Jako warunek umożliwiający ich właściwą interpretację autor podkreśla konieczność współpracy między badaczem a badaną społecznością. Taka synergia stanowi również podstawę dla projektu przedstawionego przez Roberta Borgesa w tekście *Collaborative infrastructure: Common ground for sustainability of cultural-linguistic heritage and research* (*Infrastruktura współpracy: wspólna płaszczyzna dla zrównoważonej pracy z dziedzictwem kulturowo-językowym i badań*). Proponowana przez autora infrastruktura cyfrowa umożliwiłaby wielokrotne wykorzystanie raz zebranych danych zarówno do analiz naukowych przez badaczy, jak i do celów rewitalizacji językowo-kulturowej przez lokalną wspólnotę. Społeczne funkcjonowanie już istniejącej bazy danych ukazuje z kolei rozdział *Początki muzeum w Wilamowicach – zbiory i rozpoczęte prace* autorstwa Katarzyny Waszczyńskiej. Autorka przedstawia w nim historię kilkuletnich prac dokumentacyjnych nad zbiorami wilamowskiej kultury materialnej, prowadzonych pod jej kierownictwem przez studentki i studentów Instytutu Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Warszawskiego. Oprócz technicznych aspektów dotyczących opracowania katalogu muzealnego, tekst dokumentuje przejście od oddolnej działalności kolekcjonerskiej do obecnie funkcjonującego instytucjonalnego Muzeum Kultury Wilamowskiej. Dwa następne teksty to opracowania o charakterze językoznawczym, które oprócz

uzupełnienia dotychczas powstałych opisów języka *wymysiöerys* o nowe elementy stanowić mogą cenną pomoc dydaktyczną w jego nauczaniu. W rozdziale *Der Gebrauch des Reflexivpronomens im Wilmesaurischen* (Użycie zaimków zwrotnych w języku wilamowskim) Kyota Shimomura przedstawia nowatorską analizę użycia zaimka zwrotnego *zih* w języku wilamowskim, opartą zarówno na źródłach zastanych, jak i własnych badaniach terenowych, umieszczoną na szerszym tle regionalnych odmian języka niemieckiego. Praca Pawła Szutowa *Formálnikjy ocáhja fun gramatyśa gysleht fun wymysiöeryśa zahwyjtyñ* (Wyznaczniki formalne rodzaju gramatycznego rzeczowników w języku wilamowskim) ma dodatkowo przełomowy charakter, będąc pierwszym opublikowanym oficjalnie wilamowskojęzycznym tekstem naukowym z dziedziny językoznawstwa. Autor – jeden z najbardziej kompetentnych „nowomówców” języka wilamowskiego – przedstawia w nim formalne wyznaczniki rodzaju rzeczowników, mogące posłużyć jako praktyczna pomoc dla uczących się tego języka. Tom zamyka tekst pt. *Wydana w 2001 roku monografia Wilamowic jako wyzwanie badawcze* autorstwa Antoniego Barciaka, historyka i nestora współczesnych badań wilamowianistycznych, w którym wspomina on prace nad interdyscyplinarną monografią Wilamowic z 2001 roku, której publikacja stała się przełomowa dla podtrzymania wilamowskiej pamięci i ochrony lokalnego dziedzictwa.

Wilamowice zawsze stanowiły miejsce spotkania różnych kultur i języków. Pracując nad tomem, dążyliśmy więc do jak najpełniejszej wielojęzyczności, rozumianej zarówno praktycznie – jako sposób na poszerzenie potencjalnej grupy odbiorców, jak i ideowo – jako równouprawnienie różnych odmian językowych (także tych nieuznawanych przez prawo i mających mniejszościową pozycję). Każdy rozdział dostępny jest zatem w dwóch wersjach językowych: trzy teksty oryginalnie angielskojęzyczne otrzymały przekład na język polski, pozostałe prace (pięć tekstów polskich, po jednym tekście kaszubskim, niemieckim i wilamowskim) zostały przetłumaczone na język angielski. Wilamowskojęzyczna praca Pawła Szutowa – ze względu na jej dydaktyczną wartość – otrzymała dodatkowo trzeci, polski przekład. Trójjęzyczne (angielski, polski, wilamowski) są również streszczenia i słowa kluczowe dołączone do każdego z rozdziałów.

Jako redaktor wierzę, że oddawany w Państwa ręce tom stanowi nie tylko zbiór oddzielnych, stanowiących zamkniętą całość tekstów, lecz można go także czytać jako całościową propozycję, której poszczególne elementy uzupełniają się i wspólnie stanowią punkt wyjścia do dalszych eksploracji i refleksji. Dla osób obdarzonych autentyczną ciekawością i wrażliwością etyczną badania prowadzone osobiście, zwłaszcza we wspólnocie tak małej jak wilamowska, naturalnie stają się badaniami zaangażowanymi. Język i kultura nie są w nich postrzegane jako abstrakcyjne, oderwane od ludzi byty, możliwe do zatrzymania w miejscu i zamknięcia na kartach naukowych opracowań. Stanowią bardzo ważną część czyjegoś życia, więc ich badanie wymaga delikatności i ostrożności, a dokumentacja i opis

powinny być połączone z troską o dobrostan badanej wspólnoty. Mam nadzieję, że *Wilamowskie badania zaangażowane* znajdą swoich odbiorców nie tylko w kręgach akademickich, ale również wśród wszystkich zainteresowanych wspieraniem i rewitalizacją języków i kultur mniejszości, a doświadczenia Wilamowian i badaczy Wilamowic będą mogły stać się inspiracją i wzorem dla wszystkich pracujących na rzecz grup marginalizowanych i pozbawionych własnego głosu.

Zamykając wstęp, pragnę serdecznie podziękować wszystkim osobom zaangażowanym w powstanie niniejszej publikacji – w pierwszej kolejności autorkom i autorom tekstów, a spośród nich szczególnie Justynie Olko, będącej *spiritus movens* wydania tomu w obecnej postaci, i Tymoteuszowi Królowi, nieustrudzonemu konsultantowi wszelkich wilamowskich detali. Za cenne uwagi zawarte w recenzjach wydawniczych dziękuję profesorom Olenie Duć-Fajfer i Tomaszowi Wicherkiewiczowi. Wyrazy wdzięczności należą się również Pawłowi Szutowowi, odpowiedzialnemu za przekład i poprawność językową fragmentów w *wymysioërys*, oraz wszystkim osobom zaangażowanym w proces wydawniczy z ramienia Wydawnictw Uniwersytetu Warszawskiego. Swoje prywatne podziękowanie kieruję wreszcie do całej rzeszy osób poznanych przez ponad dziesięć lat mojej wilamowskiej przygody – Wilamowian i spotkanych w Wilamowicach gości z innych stron – badaczy, aktywistów, działaczy kulturalnych, przedstawicieli grup mniejszościowych i społeczności rdzennych – których pasja i zaangażowanie wielokrotnie były dla mnie inspiracją i możliwością do nauki.

Z życzeniem przyjemnej lektury – Zajt hacagan gybata cy łaža

Maciej Mętrak
Instytut Sławistyki PAN
Warszawa, sierpień 2025

Bibliografia

- Andrason, A., Król, T. (2016). *A grammar of Wymysorys*. Durham: Slavic and East European Language Resource Center – SEELRC, Duke University.
- Barciak, A. (red.). (2001). *Wilamowice: Przyroda, historia, język, kultura oraz społeczeństwo miasta i gminy*. Wilamowice: Urząd Gminy Wilamowice
- Chromik, B., Król T., Małanicz-Przybylska M. (red.) (2020). *Wilamowianie i ich stroje*. Warszawa: Centrum Zaangażowanych Badań nad Ciągłością Kulturową.
- Król, T. (2023). *Wymysioë ej ä šejny, kliny štot. Gysihta fu Wymysioëjyn yr wymysioërysä špröb / Wilamowice to piękne, małe miasto. Wilamowskojęzyczne opowieści Wilamowian*. Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze.
- Król, T. (2024). *Góry, pagórki, przykryjcie nas. Analiza obrazów swoich i obcych w opowieściach Wilamowian o volksliście i powojennych prześladowaniach*. Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze.

- Król, T., Mętrak, M., Żak, A. (2020). Bibliografia adnotowana publikacji dotyczących kultury Wilamowic i języka wilamowskiego z lat 2001–2020. *Adeptus*, 16, 1–48, DOI: <https://doi.org/10.11649/a.2363>.
- Król, T., Mętrak, M., Żak, A. (2022). Bibliografia adnotowana publikacji dotyczących kultury Wilamowic i języka wilamowskiego z lat 1945–2000 i 2020–2022. *Adeptus*, 19, 1–41, DOI: <https://doi.org/10.11649/a.2751>.
- Krzyżanowski, L., Meus, K., Fic, M., Majerska-Sznajder, J., Król, T. (2018). *Wilamowice 1818–2018: Miasto i ludzie*. Wilamowice: Stowarzyszenie „Wilamowianie”.
- Małanicz-Przybylska, M. (2019). *Bez muzyki, bez śpiewu nie ma świata: Muzyka w Wilamowicach*. Warszawa: Centrum Zaangażowanych Badań nad Ciągłością Kulturową.
- Olko, J., Wicherkiewicz, T., Borges, R. (red.). (2016). *Integral strategies for language revitalization*. Warszawa: Wydział „Artes Liberales”, Uniwersytet Warszawski.
- Wicherkiewicz, T. (2003). *The making of a language: The case of the idiom of Wilamowice, southern Poland*. Berlin: Mouton de Gruyter.

Maciej Mętrak

Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences

E-mail: maciej.metrak@ispan.edu.pl

ORCID: 0000-0002-5285-4580

Wymysiöejer Gyangazjyty Fűsnana. Vilamovian engaged research

The articles collected in this volume are, for the most part, the outcome of the 1st Vilamovian Studies Conference “Wilamowice and Vilamovians in Research”, held on December 1, 2023 at the Municipal Center for the Preservation of Cultural Heritage in Wilamowice. The event, organized by the Museum of Vilamovian Culture, the “Wilamowianie” Association and the Municipality of Wilamowice, and held under the auspices of the Center for Engaged Research on Cultural Continuity (University of Warsaw), the Polish Ethnological Society and the Institute of Slavic Studies (Polish Academy of Sciences), was attended by researchers representing various fields and employed by a number of Polish and foreign institutions – people who have been involved in research on Vilamovian topics for many years. The nature of the present volume is therefore multidisciplinary, with individual chapters including approaches from cultural anthropology, sociolinguistics, descriptive linguistics and museology. However, all the texts are united by a common theme: the cultural, historical and linguistic peculiarities of the city of Wilamowice and its inhabitants – Vilamovians.¹ They also share the engaged character of the work, as pointed out in the title of the book and understood as a sense of social responsibility for research conducted with the conscious and active participation of the local community. All authors and contributors base their scholarly observations and reflections on personal experience of working in the field, often for many years. Such involvement resulted not only in work relationships, but in many cases also bonds of friendship. In most of the authors’ chapters, a thorough scientific description is combined with ethical reflection and thoughts on the practical possibilities of applying the results of their

¹ Throughout the volume, we consistently use the term “Vilamovian/Vilamovians” (as the name of the ethnic group) and “Wymysorys” as the established English name of the language, based on the community’s preferred endonyms (in opposition to the term “Vilamovician”, usually used only in an administrative context).

research to help the efforts aimed at protecting and promoting the Vilamovian language and culture.

As a brief introduction of the subject to readers who are less familiar with it, a few words should be given to explain this surprisingly widespread international interest in this small town in the south of Poland, justifying the constitution of “Vilamovian studies” as a separate academic discipline. The Vilamovians are one of the smallest – perhaps the smallest² – of Europe’s minority communities, still maintaining their own identity despite years of assimilation attempts and historical trauma as a result of German and Polish nationalism – especially the memory of repression and displacement after World War II. For centuries the pillar of Vilamovian distinctiveness was their unique West Germanic language – Wymysorys, written down and used in literature as early as the first decades of the 20th century. They also kept their rich material culture, best manifested in the colorful and unique costumes of Vilamovian women, and their folklore, in which Germanic and Slavic influences intermingled. Long-term scholarly interest in the town’s uniqueness intensified in the 1990s thanks to the involvement of researchers from the Adam Mickiewicz University in Poznań, the University of Silesia and – in the second decade of the 21st century – the University of Warsaw and a number of other institutions. Among its results are several hundred scientific and popular science works published on various aspects of Vilamovian history, culture and language. It is, of course, impossible to list here all these studies of widely varying scope and volume,³ but those wishing to deepen their knowledge can easily start with a few readily available books presenting the most important aspects of Vilamovian identity: a multidisciplinary presentation of the municipality (Barciak, 2001), a description of the town’s history (Krzyżanowski et al., 2018), linguistic studies (Wicherkiewicz, 2003; Andrason & Król, 2016; Olko, Wicherkiewicz & Borges, 2016, pp. 17–149), a monograph on Vilamovian costume (Chromik et al., 2020), a record of musical traditions (Małanicz-Przybylska, 2019), an anthology of folklore texts (Król, 2023), and a comprehensive study of historical memory (Król, 2024).

Today, Vilamovian culture persists, but it does not stand still – it is evolving and changing thanks to the great commitment of the local community and the support of scientific institutions. For more than a decade, the city has been undergoing a process of linguistic and cultural revitalization, which has resulted in the emergence of a group of new speakers of the language, still growing despite

² Exact figures are hard to come by, but out of the town’s more than 3,000 residents, about 30 are fluent speakers of Wymysorys, and a much bigger number (about two-thirds of the population) associate themselves to some extent with Vilamovian ancestry and culture.

³ A more complete list covering more than 200 publications from 1945–2022 can be found in a two-part annotated bibliography of Wilamowice, also available online (Król, Mętrak & Żak, 2020, 2022).

the inevitable passing away of the last speakers of the generation born before World War II. In the 21st century, the Vilamovians have reevaluated their “otherness”, once perceived as a shameful relic of the past and a cause of former persecution, but now becoming a heritage worth cultivating and promoting. The latest in a long list of successes was the organization and launch of the Museum of Vilamovian Culture, which opened its premises in July 2024. The volume being handed over to you was originally intended to be the first issue of the museum’s scientific journal. In the end it is appearing in an expanded form as a multi-author monograph, containing 11 scientific articles and one brief memoir text. Short biographical notes on the authors can be found at the end of the volume.

The book’s opening text is an autoethnographic essay by Justyna Olko, “Czego badacze mogą się nauczyć i oduczyć od Wilamowian” (“What researchers can learn and unlearn from Vilamovians”), which presents the personal perspective of a researcher who, over the years, as she became more deeply involved with the Vilamovian community, changed her research sensibilities, striving to be as collaborative as possible and to give voice to her subjects. A natural continuation of her thoughts can be found in the text written by Alexander Andrason, “Wymysorys, Wilamowice, Tymek and I – A quest for (radical) education”, in which the author’s personal experience of working with Vilamovian researcher-activist Tymoteusz Król on the documentation of the Wymysorys language led him to reevaluate hierarchical and petrified systems of knowledge acquisition and transmission, following the proposed model of “radical pedagogy”. The first two chapters reveal the self-reflexive nature of engaged research and reflect on the often unconsciously reproduced mechanisms of domination and the asymmetry of the relationship between researchers and researched. A similarly critical look at hierarchies and inequalities – this time in the political and legal discourse on minorities – is brought by Artur Jablonski’s text, “Rzōdzi pōlitika – wo statusú jǎžěková njewuznóněch etnjiczněch mjěszěznów v Pōlsce: kaszěbskjěgò, szlōskjěgò a vĕlemòvskjěgò” (“Politics decide – on the status of unrecognized ethnic minority languages in Poland: Kashubian, Silesian, and Wymysorys”). In it, the author presents a Kashubian (and also Kashubian language) perspective on the status and prestige of minority languages in Polish legislation and public discourse. His thoughts are based on the examples of three communities that have been seeking legal protection and state support for years: Kashubians, Silesians and Vilamovians. The practical aspects of language revitalization are the focus of the authors of the next chapter, “Language revitalization strategies and their success among new speakers of Wymysorys” – Haley De Korne, Pia Kristine Larsen Wikstrøm, Wojciech Luziński and James Nijman. Their work takes a closer look at the perspective of new speakers of Wymysorys and – especially valuable even outside the Vilamovian context – aims to identify the most effective and desirable strategies and methods for learners of endangered minority languages. Tymoteusz

Król's chapter "Badania folklorystyczne w Wilamowicach – przeszłość i perspektywy. Czym jest wilamowski folklor?" ("Folklore research in Wilamowice – past and future prospects. What is Vilamovian folklore?") can also be of practical use as a starting point for further research. The author, a Vilamovian and a person with an unparalleled contribution to the contemporary development of Vilamovian culture, mentions in it topics insufficiently present in previous studies of Wilamowice's folklore. In doing so, he places special emphasis on the aspect of its natural multilingualism – fundamental to the local community, but often overlooked by outside researchers, who wrongly identify Vilamovian culture exclusively with the Wymysorys language. The next two chapters present research based on the analysis of valuable sources that have not yet been considered in this way. The study "Kontakty językowe mieszkańców Wilamowic w XVII wieku na podstawie spisu dusz i ksiąg metrykalnych" ("Language contacts of the inhabitants of Wilamowice in the 17th century based on the parish family book and parochial registers") by Grzegorz Chromik uses valuable historical material – parish registers – in an attempt to reconstruct the ethnic and linguistic structure of 17th-century Wilamowice. In it, the author skilfully shows how much new information can be revealed by the analysis and interpretation of seemingly scant sources. The research potential of hitherto unused datasets is also pointed out by Bartłomiej Chromik in the chapter "W stronę statystycznego opisu gęstego. Lekcje z Wilamowic" ("Toward thick statistical description. Lessons from Wilamowice"). In it, the author combines a reflection on the ambiguous role of statistics in thinking about minorities and shaping policy towards them with a proposal to take into account existing sources of an unusual kind – such as election data or telephone directories – in humanities research. As a condition for their proper interpretation, the author stresses the need for cooperation between the researcher and the community under study. Such synergy is also the basis for the project presented by Robert Borges in his text "Collaborative infrastructure: Common ground for the sustainability of cultural-linguistic heritage and research". The digital infrastructure proposed by the author would enable the reuse of already existing data both for scientific analysis by researchers and for linguistic and cultural revitalization by the local community. The social functioning of the existing database, meanwhile, is shown in the chapter "Początki muzeum w Wilamowicach – zbiory i rozpoczęte prace" ("The beginnings of the Wilamowice museum: Collections and work in progress") by Katarzyna Waszczyńska. In it, the author presents the history of several years of documentation work on Wilamowice's material culture collections, carried out under her supervision by students of Institute of Ethnology and Cultural Anthropology at the University of Warsaw. In addition to the technical aspects of compiling a museum catalogue, the text documents the transition from grassroots collecting activities to the currently functioning institutional Museum

of Vilamovian Culture. The next two texts are linguistic studies, which, in addition to supplementing the existing descriptions of the Wymysorys language with new elements, can be a valuable teaching aid for both educators and learners. In the chapter “Der Gebrauch des Reflexivpronomens im Wilmesaurischen” (“The usage of reflexive pronoun in Wymysorys”), Kyota Shimomura presents a novel analysis of the use of the reflexive pronoun *zih* in Wymysorys, based both on found sources and on his own field research, placed against the broader background of regional varieties of German. Paweł Szutow’s work “Formálnikjy ocáhja fum gramatyśa gysleht fun wymysiöeryśa zahwjytyn” (“Formal determinants of the grammatical gender of the Wymysorys nouns”) is particularly ground-breaking, being the first officially published Vilamovian-language scientific text in the field of linguistics. Its author – one of the most proficient new speakers of Wymysorys – presents formal determinants of the genus of nouns, which can serve as a practical aid for those learning the language. The volume closes with a text “Wydana w 2001 roku monografia Wilamowice jako wyzwanie badawcze” (“The 2001 monograph on Wilamowice as a research challenge”) by Antoni Barciak, a historian and doyen of modern Vilamovian studies, in which he recalls work on an interdisciplinary monograph on Wilamowice completed in 2001, the publication of which became a breakthrough for the maintenance of Vilamovian memory and the protection of local heritage.

Wilamowice has always been a meeting place of different cultures and languages. Thus, while working on the volume, we aimed at keeping it multilingual, both for practical reasons – as a way to expand the potential audience – and ideological ones – to underscore the equality of different languages (including varieties not recognized by law or having a minority position). Each chapter is therefore available in two language versions: three original English-language texts received a Polish translation, while the remaining works (five in Polish, one each in Kashubian, German and Wymysorys) were translated into English. The Vilamovian-language work by Paweł Szutow – due to its didactic value – also received a third translation into Polish. Also trilingual (in English, Polish and Wymysorys) are the summaries and keywords accompanying each chapter.

As editor, I believe that the volume that is being handed over to you is not only a collection of separate texts, but can also be read as a holistic proposal, whose individual elements complement each other and together provide a starting point for further exploration and reflection. For those endowed with genuine curiosity and ethical sensitivity, research conducted in person, especially in a community as small as Wilamowice, naturally becomes engaged research. Such research does not consider language and culture as abstract entities, disconnected from people and capable of being held in place and frozen within the pages of scientific studies. They are a very important part of someone’s life, so their study requires care and attentiveness, and documentation and description should be combined with

concern for the welfare of the community under study. I hope that *Vilamovian engaged research* will find its audience not only in academic circles, but also among all those interested in supporting and revitalizing minority languages and cultures, and that the experience of Vilamovians and the researchers of Wilamowice can become an inspiration and model for others working on behalf of marginalized and voiceless groups.

Closing the introduction, I would like to sincerely thank everyone involved in the creation of this publication – first and foremost, the authors and contributors of the texts, and among them, especially Justyna Olko, who was the driving spirit of the volume’s publication in its present form, and Tymoteusz Król, a tireless consultant for all the Vilamovian details. I thank Professors Olena Duć-Fajfer and Tomasz Wicherkiewicz for their valuable comments in the editorial reviews. My gratitude is also due to Paweł Szutow, responsible for the translation and proofreading of the passages in *Wymysorys*, and to all those involved in the publishing process on behalf of the University of Warsaw Press. Finally, my private thanks go to a whole host of people I have met over more than a decade of my involvement in Wilamowice – both Vilamovians and visitors from elsewhere whom I have met in the town: researchers, social and cultural activists, members of minority groups and indigenous communities, whose passion and commitment have repeatedly been an inspiration and a learning opportunity for me.

I hope that you enjoy your read – Żajt hacagan gybata cy łaža.

Maciej Mętrak
Institute of Slavic Studies,
Polish Academy of Sciences
Warsaw, August 2025

Bibliography

- Andrason, A., & Król, T. (2016). *A grammar of Wymysorys*. Durham: Slavic and East European Language Resource Center – SEELRC, Duke University.
- Chromik, B., Król, T., & Małanicz-Przybylska M. (Eds.). (2020). *Wilamowianie i ich stroje*. Warszawa: Centrum Zaangażowanych Badań nad Ciągłością Kulturową.
- Król, T. (2023). *Wymysiö ej ä šejny, kliny štot. Gyšibta fu Wymysiöejyn yr wymysiöeryša špröb / Wilamowice to piękne, małe miasto. Wilamowskojęzyczne opowieści Wilamowian*. Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze.
- Król, T. (2024). *Góry, pagórki, przykryjcie nas. Analiza obrazów swoich i obcych w opowieściach Wilamowian o volksliście i powojennych prześladowaniach*. Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze.

- Król, T., Mętrak, M., & Żak, A. (2020). Bibliografia adnotowana publikacji dotyczących kultury Wilamowic i języka wilamowskiego z lat 2001–2020. *Adeptus*, 16, 1–48. <https://doi.org/10.11649/a.2363>.
- Król, T., Mętrak, M., & Żak, A. (2022). Bibliografia adnotowana publikacji dotyczących kultury Wilamowic i języka wilamowskiego z lat 1945–2000 i 2020–2022. *Adeptus*, 19, 1–41. <https://doi.org/10.11649/a.2751>.
- Krzyżanowski, L., Meus, K., Fic, M., Majerska-Sznajder, J., & Król, T. (2018). *Wilamowice 1818–2018: Miasto i ludzie*. Wilamowice: Stowarzyszenie „Wilamowianie”.
- Małanicz-Przybylska, M. (2019). *Bez muzyki, bez śpiewu nie ma świata: Muzyka w Wilamowicach*. Warszawa: Centrum Zaangażowanych Badań nad Ciągłością Kulturową.
- Olko, J., Wicherkiewicz, T., & Borges, R. (Eds.). (2016). *Integral strategies for language revitalization*. Warsaw: Faculty of “Artes Liberales”, University of Warsaw.
- Wicherkiewicz, T. (2003). *The making of a language: The case of the idiom of Wilamowice, southern Poland*. Berlin: Mouton de Gruyter.

Justyna Olko

Uniwersytet Warszawski (Wydział „Artes Liberales” –
Centrum Zaangażowanych Badań nad Ciągłością Kulturową)
E-mail: jolko@al.uw.edu.pl
ORCID: 0000-0002-3726-3184

Czego badacze mogą się nauczyć i oduczyć od Wilamowian

Abstrakt: Tekst ten jest zapisem refleksji związanych z moim doświadczeniem współpracy i rozwoju relacji ze społecznością wilamowską w ciągu ostatnich dziesięciu lat, przemyśleniami nad tym, czego nauczyłam i oduczyłam się dzięki Wilamowianom. Jest to zarazem historia przemiany badacza zewnętrznego, która może zaowocować międzykulturowym zaangażowaniem w dekolonialne paradygmaty badawcze. Przykład Wilamowic pozwala osobom z zewnątrz, takim jak ja, dostrzec głęboką relacyjność oraz połączoną sprawczość ludzi i miejsca, zrozumieć, jak ich wzajemne doświadczenia się przenikają. Dzięki temu nasze badania i działania mają szansę stać się bardziej wrażliwe kulturowo, oparte na poszanowaniu autonomii epistemologicznej lokalnych społeczności i generowanej przez nie wiedzy, a jednocześnie bardziej odpowiedzialne i etyczne.

Słowa kluczowe: autorefleksyjność; badania zaangażowane; język wilamowski; paradygmaty dekolonialne; Wilamowianie; Wilamowice

What researchers can learn and unlearn from Vilamovians

Abstract: This text is a record of self-reflection related to my experience of collaboration and relationship building with the Vilamovian community over the last ten years, examining what I have learned and unlearned thanks to the Vilamovians. It is the story of my transformation as an external researcher, and my path toward cross-cultural engagement in decolonial research paradigms. The experience of Wilamowice has allowed me to see the deep relationality and joint agency of people and places, and to understand how the mutual experiences of these people intertwine. Thanks to this process, my research and activities have a chance to become more culturally sensitive, responsible and ethical, based on genuine respect for the epistemological autonomy of local communities as well as the knowledge they generate.

Keywords: self-reflectivity; engaged research; Wymysiöeryś; decolonial paradigms; Vilamovians; Wilamowice

Wos kynä dy füsĵyn zih lĵyn än olĵyn fun Wymysiöejyn?

Ferkĵycnan: Dar tekst šrájwť uf dy refleksyĵa gybunda myť mem ejwerława fur cyzomaat än relácĵy fun łöüťa y Wymysoü diöh dy łecta cwencik ĵür. Zy ej ä refleksyĵ ejwer dam, wo yh mih ho gylĵyt än ogylĵyt dank Wymysiöejyn. Dos ej öü ä gyšiht fur enderan fu äm hesafüsĵer, wo zy kon gyröťa myťum diöhkultüräĵangäĵyn yn dekolonizacyĵnikĵa badänparadygmata. S'ejwerława fu Wymysoü łyt dy łöüt fu hesa, zyťy wi yhy, derzan dy tify relácĵonalityĵ äna cyzomagybunda kroft fun łöüťa än üt, zy łyt bygräĵfa, wi ĵyr cyzomaejwerława zih änander diöhzyĵyn. Dank dam, ynzer badän än tün höť ä meĵglikkäĵt mej kultürwäĵz häklik, ogylänt ufer ahtnan fur epistemologiĵnikĵa öütonomi fun hĵyzikĵa łöüťa äna fum wysa, wo zy hon gyšöfa, owi öü meĵer odpowjedźalnik än etyś.

Šłysulwĵytyn: öüto-refleksyĵnikkäĵt; s'äĵgyangäĵĵyťy badän; wymysiöeryś; dekolonizacyĵnikĵy badänparadygmata; Wymysiöejyn; Wymysoü

Czego badacze mogą się nauczyć i oduczyć od Wilamowian

Oder andyšt nō, wos ej dos do di, di ryd, wymysiöeryšy, do dy loüt yta zih interesjyn. No. Bo dos ej ny äzu, do...wu zy yns jata, wu zy yns, wu dö wiöe ym fynfäffjycikjer jür wi di, komunizm wiöe, ny? No, do wiöe's ju nu dertiöet. Märyja, dö än kłopa derstögyn [derstüga] zy än wu zy dö ro.. wu zy dö ata myt uns. Än dos wöst nimyd ny, fu wu ynzer loüt, bo dos ej ynzer, wu yhy bej roüs fu dan loüt, ny? Wu zy dö zäjñ kuma. S'wiöe zejwa... zejwa hundyt jür, s'wytyt šun zäjñ abt hundyt jür.

(Ale jeszcze co innego, co to jest, że ta, ta mowa wilamowska, że ludzie teraz się tym interesują. No. Bo to nie jest tak, jak nas bili, co nam, to tu było w 1945 roku, jak komunizm był, nie? No to nie było wolno. Maryjo, tu jednego mężczyznę zabili i co tu... co tu robili z nami. A tego nikt nie wiedział, skąd nasi ludzie [pochodzą], bo to jest nasze, co ja pochodzę z tych ludzi, co tu przybyli. Było siedem, siedemset lat, to będzie już osiemset).

Elżbieta Sznajder (Schneider) z d. Danek (1923–2020), 2014 (za: Król, 2023, s. 59)

1. Wprowadzenie

Od wielu lat Wilamowice są dla mnie ważnym punktem odniesienia – w pracy, refleksji, działaniu. Miejscem, do którego regularnie powracam. Miejscem, z którego wracam z nową energią, przeżyciami, emocjami, przemyśleniami i pomysłami. Niniejszy tekst jest próbą zwięzłego opisu doświadczeń i refleksji wynikających z tej relacji, a przynajmniej tych, które potrafię w chwili obecnej zwerbalizować. Choć pozwalam sobie też na pewną generalizację i odniesienie do szerszego kontekstu akademickiego, moje główne tezy opierają się przede wszystkim na własnym doświadczeniu, zarówno bezpośrednim, jak i pośrednim, dotyczącym sytuacji z udziałem innych osób, których byłam także w jakimś stopniu uczestniczką.

Dziś mam świadomość, że moje podejście do tej relacji, choć podszyte zapalem, ciekawością i dobrymi chęciami, na początku nie było wolne od instrumentalności. Zarazem moja własna droga od tego momentu – od początku nawiązania współpracy z Wilamowianami – odzwierciedla ten nieustannie trwający proces uczenia

i oduczania, budowania autorefleksyjnej i krytycznej postawy badaczki świadomej w coraz większym stopniu obecności neokolonialnych zachowań i ideologii w nauce, w tym w umysłach samych badaczy, nie wyłączając mnie samej. Proces ten daje mi nadzieję, że zaangażowani badacze zewnętrzni, tacy jak na przykład ja, mogą i powinni dążyć do pełnienia roli partnerów i sojuszników lokalnych społeczności, jeśli te ostatnie akceptują ich w takiej roli.

2. Od akademickiego partnerstwa do bycia wrażliwym sojusznikiem

Zaczątkiem naszej trwającej do chwili obecnej współpracy był projekt *Ginące języki. Kompleksowe modele badań i rewitalizacji* (revitalization.al.uw.edu.pl), w ramach którego zaprosiłam do udziału ekspertów z Instituto de Docencia e Investigación Etnológica de Zacatecas (IDIEZ) w Meksyku, Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu i Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie oraz ze Stowarzyszenia Wilamowianie. Podstawą przedsięwzięcia miały być doświadczenia i wyzwania stojące przed użytkownikami języka nahuatl w Meksyku oraz łemkowskiego i wilamowskiego w Polsce. Nie ukrywam, że ważną motywacją dla mnie było pozyskanie środków na wsparcie użytkowników języka nahuatl, wówczas mojego głównego pola zainteresowań, w ramach programu ministerialnego, który dotyczył „dziedzictwa narodowego” naszego kraju. O językach mniejszościowych na terenie Polski i ich użytkownikach nie wiedziałam wówczas prawie nic. Jak daleko sięgnę pamięcią, to temat ten w ogóle nie istniał w ścieżce edukacyjnej, którą przeszłam. O skali milczenia, przemilczenia i ignorancji świadczy chyba najlepiej to, że jako dziecko podczas wizyt u rodziny bawiłam się często na terenie osiedla Stałe w Jaworznie, w lesie graniczącym z terenem dawnego komunistycznego obozu koncentracyjnego, gdzie spoczywają pogrzebane bezimiennne ciała więźniów, w tym Łemków i Ukraińców. O lokalizacji i historii powojennego „obozu pracy” dowiedziałam się więcej dopiero podczas obchodów siedemdziesiątej rocznicy akcji „Wisła”, w kwietniu 2017 roku, gdy znalazłam się w tym miejscu razem z Łemkami i Ślązakami. O Wilamowianach i języku wilamowskim usłyszałam po raz pierwszy od Bartłomieja Chromika, wówczas studenta etnologii, szukając partnerów do projektu.

Naszym celem było wypracowanie „kompleksowego modelu” wspierającego użytkowników języków mniejszościowych, przy uwzględnieniu specyfiki zupełnie różnych języków i ich społeczności. Przedsięwzięcie miało też istotny wymiar praktyczny, umożliwiło bowiem stworzenie dodatkowej dokumentacji językowej oraz przygotowanie i wydanie tekstów we wspomnianych trzech językach mniejszościowych, w tym materiałów dydaktycznych. Podstawą prac była ścisła współpraca badaczy zewnętrznych i wewnętrznych oraz przedstawicieli lokalnych społeczności,

a więc przekraczanie wielu barier, także w mojej świadomości i praktyce badawczej dziesięć lat temu zdecydowanie silniejszych niż obecnie. Już na początku komunikacji, kiedy to w formalnym e-mailu zwróciłam się do Stowarzyszenia Wilamowianie z propozycją nawiązania współpracy, odpowiedź Tymoteusza Króla od razu sprowadziła mnie na właściwe tory: „Taka uwaga: to język WILAMOWSKI, NIE WILAMOWICKI” (koniec e-maila).

To dzięki temu projektowi zaczęłam regularnie przyjeżdżać do Wilamowic i poznawać Wilamowian, uczyć się współpracy ze społecznością, a zarazem oduczać tego, co przeniknęło do mojego myślenia, wyobrażeń i sposobu działania czy wręcz je ukształtowało: uprzedzeń i stereotypów utrwalanych przez środowisko i instytucje naukowe, a wcześniej szeroko rozumianą edukację. Wśród nich były paradygmaty wyższości nauki i naukowej diagnozy oraz interpretacji, nie zawsze uświadamiany protekcyjnalizm i (*white*) *saviorism*, czyli „kompleks (białego) zbawcy”. Choć to ostatnie pojęcie zostało pierwotnie ukute dla kontekstów podkreślających fundamentalne różnice rasowe, używam go w szerszym znaczeniu na określenie relacji między podmiotem uprzywilejowanym (badaczem, działaczem, etc.) zewnętrznym a członkami lokalnej, często zmarginalizowanej lub poddanej rozmaitym formom przemocy oraz dyskryminacji społeczności.

Przez ostatnie dziesięć lat Wilamowianie towarzyszyli mi na wielu poziomach zmiany sposobu myślenia, uczenia się i kształtowania lepszych praktyk. W kontekście wspomnianego wyżej pierwszego wspólnego projektu, pomogli mi stopniowo zrewidować i w efekcie porzucić naiwne (oraz protekcyjne) przekonanie, że wiedza o rewitalizacji i strategię z nią związane powinny wyjść ze środowiska naukowego, że to badacze przynoszą te narzędzia społecznościom, co więcej – że można stworzyć gotowe na nie przepisy. Wilamowianie uczą badaczy, że ci ostatni powinni być bardziej ostrożni, pokorni i odpowiedzialni w pisaniu diagnoz i scenariuszy dla społeczności, w tym w tak bolesnych kwestiach, jak „śmierć” ich języka. Jest to nie tylko kwestia świadomości ograniczeń narzędzi i osądów badawczych, ale przede wszystkim wyraz odpowiedzialnej postawy względem społeczności, w tym nienegowania jej sprawczości. Ta ostatnia przybiera wiele form w rdzennych społecznościach i rządzi się swoimi prawami. Wiele z nich ujawnia się dopiero w pełni w perspektywie długofalowej, by nie rzec – w skali długiego, lokalnego trwania.

Zarazem Wilamowianie uświadomili mi, jak bardzo szkodliwe są dla lokalnych społeczności krótkotrwałe badania, zwykle wyznaczone przez ramy jednego projektu lub pracy (tzw. badania neokolonialne, helikopterowe, spadochronowe, pasożytnicze – *neocolonial*, *helicopter*, *parasitic*, *parachute research*). Tego typu badania mogą być źródłem poczucia krzywdy, traumy czy retraumatyzacji, a jednocześnie odzwierciedlają neokolonialne uwarunkowania i aspiracje współczesnej nauki. Typowy dla nich jest naukowy ekstraktywizm i pomijanie w gronie autorów lokalnych badaczy, czy – szerzej – faktycznych współautorów danych naukowych i badań; nieuwzględnianie potrzeb, interesów i potencjalnych korzyści

badanych grup i lokalnych społeczności, dzięki którym badania te są w ogóle możliwe (np. The Lancet Global Health, 2018; Bockarie i in., 2018; Haelewaters, Hofmann, Romero-Olivares, 2021; McIntosh i in., 2023). Stało się jasne, że jeśli chcemy być partnerami społeczności, nasza współpraca musi być ciągła i długofalowa – dopóki oczywiście społeczność będzie tego chciała. Jest to szersze doświadczenie badaczy pracujących w paradygmacie refleksyjnym, który buduje opartą na partnerstwie i wzajemnym uczeniu stałą relację ze społecznością (np. Kearney, 2020). To doświadczenia i refleksje, które stały się moim udziałem dzięki Wilamowianom, pozwoliły mi w sposób bardziej świadomy sięgnąć po rozwijane przez innych badaczy paradygmaty dekolonialne, partycypacyjne i refleksyjne i poddać je refleksji. Zaczęłam odnosić je do mnie samej i do prowadzonych przeze mnie badań nie w sposób abstrakcyjny, ale głęboko relacyjny, gdyż z czasem zaczęłam widzieć je właśnie w Wilamowicach – w konkretnych wydarzeniach, historiach, działaniach, relacjach międzyludzkich oraz formach przemocy względem ludzi, ich tożsamości, pamięci historycznej i ich miejsca.

W kontekście naszego pierwszego wspólnego projektu, choć to Indianie Nahua niejako „zaprowadzili” mnie do Wilamowic, to właśnie Wilamowianie pomogli mi zacząć budować zupełnie inny model współpracy ze społecznościami w Meksyku. Doświadczenia z Wilamowic próbuję przenosić do innych kontekstów – budować wieloletnią relację opartą na odpowiedzialności – co często jest dużym wyzwaniem czasowym, organizacyjnym i finansowym. Ostatecznym celem tych form współpracy jest to, co udało się w Wilamowicach – żeby były to badania i działania inicjowane, prowadzone i kierowane przez społeczność. Chodzi tu zarazem o gotowość do nieustannego rozwoju pewnego rodzaju wrażliwości w relacjach z członkami lokalnych grup, której nie uczą paradygmaty akademickie wciąż utożsamiające wiarygodność i „obiektywizm” badań z odpowiednim „dystansem” względem badanych. W moim przypadku współpraca z Wilamowianami miała rozmaite formy i etapy. Cieszę się, że wiele z projektów nie jest inicjowanych przez mój czy inny uniwersytet, tylko w Wilamowicach i to badacze-aktywiści ze społeczności wyznaczają cele i metody swoich działań. Zarazem realizują z powodzeniem badania osadzone w perspektywach wewnętrznych (emicznych), wchodząc w twórczy dialog z metodami i zapleczem teoretycznym zarówno dyscyplin akademickich, jak i rozwijanej przez społeczności rdzenne na całym świecie ich własnej metodologii badawczej.

3. Społeczności praktyków

Choć kiedyś nazywałam Wilamowice „laboratorium rewitalizacji językowej”, obecnie trudno mi to określenie uznać za trafne. Nie był i nie jest to bowiem oderwany od życia i tkanki społeczności eksperyment naukowy, lecz długofalowe działania

wewnętrzne, angażujące mieszkańców społeczności na wielu poziomach, otwierające, a zarazem leczące dawne rany i krzywdy; są to zaangażowanie i aktywizm oznaczające ogromne koszty ludzkie, w tym fizyczne i emocjonalne. Z tej ogromnej pracy wyłoniła się niezwykła społeczność praktyków, zgromadzona wokół Stowarzyszenia Wilamowianie, Regionalnego Zespołu Pieśni i Tańca „Wilamowice” oraz grupy teatralnej „Ufa fisa”, której członkowie przygotowali i wystawili kilka inscenizacji w języku wilamowskim. Siła oddziaływania tych aktywności, zarówno wewnątrz grupy, jak i w obrębie szerszej społeczności Wilamowic oraz względem działaczy z innych grup mniejszościowych i badaczy zewnętrznych, jest niemożliwa do przecenienia. W tej przestrzeni pojawili się nowi użytkownicy języka wilamowskiego w gronie młodego pokolenia i odbudowany został przekaz międzypokoleniowy między nimi a najstarszymi użytkownikami *wymysiöerys*.

Zarazem młodzi Wilamowianie zmierzili się z bolesną przeszłością z okresu wojny i powojennych prześladowań, czując, że bez przepracowania tej traumy nie jest możliwe odbudowanie dobrostanu społeczności opartego na lokalnych wartościach, pamięci i tożsamości. W efekcie powstała poruszająca sztuka *Ymertihła*, napisana przez nowych użytkowników języka wilamowskiego na podstawie wspomnień ich dziadków i pradiadków. Był to akt ogromnej odwagi, w wielu wypadkach podjęty wbrew przekonaniom i rekomendacjom pokolenia ich rodziców i dziadków; niektórzy z nich uważali bowiem, że do tej bolesnej historii nie powinno się powracać, gdyż jest ona wciąż świeża i żywa, zwłaszcza wśród najstarszych mieszkańców Wilamowic i opowiedzenie jej stało się aktem cementującym i umacniającym wspólnotę. Jest znamienne, że w trakcie spektaklu *Ymertihły* na deskach Teatru Polskiego w Warszawie w listopadzie 2018 roku burmistrz Wilamowic podkreślił, że nie wszyscy zgadzają się z wizją historii opowiedzianą przez młodzież. Jednak ich historia uzyskała, w moim przynajmniej odbiorze, wymiar monumentalny i uniwersalny. Nagranie jednej z Wilamowianek, nieżyjącej już wówczas ofiary prześladowań, które wybrzmiało w teatrze jako preludeum spektaklu, nie tylko legitymizowało jego przekaz, lecz także sprawiło, że widzowie stali się współuczestnikami wilamowskiej historii (ryc. 1). Uderzyła i poruszyła mnie wówczas do głębi sprawczość historii, jej moc uzdrawiania i aktywizowania społeczności, które doświadczyły przemocy, traumy, kolonizacji, zagrożenia utraty języka i kultury. Dostrzegłam pewne uniwersalne mechanizmy, które ujawniły się również w mojej pracy ze społecznościami Nahuja w Meksyku. Dla tych ostatnich nasze partycypacyjne warsztaty z czytania zapisanych przez ich przodków tekstów w języku nahuatl stały się źródłem siły i inspiracji, a także poczucia wspólnoty. Podobieństwa między wyzwaniem i umocowanymi w rdzennych językach działaniami tak odmiennych społeczności pozwoliły mi zrozumieć bardziej uniwersalne i głębsze mechanizmy oraz formy rdzennej sprawczości (Olko, 2018).

Genius loci Wilamowic sprawił, że miejsce to stało się przestrzenią wzajemnego uczenia, inspirowania i wspierania się członków różnych społeczności

Rycina 1. Spektakl „Ymertihła” w Teatrze Polskim w Warszawie, 2018

Źródło: Projekt Zaangażowana Humanistyka, Uniwersytet Warszawski

mniejszościowych i rdzennych. Nie będzie przesadą stwierdzenie, że od 2014 roku byłam świadkiem tego, jak masowo zjeżdżali tu aktywiści językowi z całego świata. Symboliczną inauguracją tych relacji była emocjonująca współpraca wilamowskiej aktywistki Justyny Majerskiej-Sznajder i nahuatlańskiego poety Gustavo Zapoteco Sideño. Justyna wykonała ilustracje do jego pierwszego tomiku poezji w języku nahuatl, który wydaliśmy w ramach naszej serii Totlahtol (2014), następnie zaś mieli okazję poznać się osobiście w trakcie konferencji i wydarzenia kulturalnego w Wilamowicach (ryc. 2). To w Wilamowicach Juan Carlos Reyes Gómez, nauczyciel i aktywista z grupy rdzennej Ayuuk w Meksyku, wygłosił swój pierwszy wykład publiczny we własnym języku. W społeczności i wobec audytorium, które rozumiały i potrafiły docenić znaczenie tego aktu, jak i dzielić towarzyszące temu emocje. To tu w trakcie obchodów Dni Języka Ojczystego w Wilamowicach spotkali się ze sobą najstarsi Wilamowianie i mieszkańcy Hałcnowa, ostatni użytkownicy języka hałcnowskiego. To tu dotarli przedstawiciele mniejszości ze słowackiego Hoptartu/Chmelnicy; to tu rozmawiali ze sobą nieformalnie i na scenie, w ramach publicznej debaty, aktywiści kaszubscy, łemkowscy, mazurscy, śląscy i wilamowscy (ryc. 3). W Wilamowicach spotkali się w 2016 roku i pracowali razem w ramach szkoły terenowej naszego wspólnego projektu *Zaangażowana humanistyka w Europie* przedstawiciele rdzennych społeczności z całego świata. Doświadczenia te udało nam się przenieść do Meksyku, gdzie w szkole terenowej

Rycina 2. Justyna Majerska-Sznajder i Gustavo Zapoteco Sideño, Wilamowice, 2014

Źródło: Justyna Olko

Rycina 3. Panel aktywistów mniejszościowych w Wilamowicach, 2019

Źródło: Stowarzyszenie Wilamowianie

w rdzennej społeczności San Miguel Xaltipan w stanie Tlaxcala spotkali się rdzenni działacze z Meksyku i Europy. Tam również Wilamowianie, Justyna Majerska-Sznajder i Tymoteusz Król, dzielili się swoją historią i doświadczeniem z przedstawicielami lokalnych społeczności. Symboliczne pod wieloma względami było ich wystąpienie w San Miguel Xaltipan, które z języka polskiego na hiszpański tłumaczyli katalońscy działacze i młodzi badacze zajmujący się językami mniejszościowymi. Z kolei w San Miguel Tenango miałam okazję tłumaczyć słowa Tymoteusza Króla na język nahuatl. Poza oficjalną sceną ewentualne bariery językowe nie były żadnym problemem (ryc. 4). Kiedy spotykają się i wchodzą w dialog przedstawiciele społeczności praktyków, badacze zewnętrzni powinni zejść na drugi plan, choć mogą i powinni przyczyniać się do ułatwiania tego typu interakcji i spotkań międzykulturowych.

W tym miejscu nie sposób mi się powstrzymać przed smutną konstatacją, że najbardziej odporni na przekaz, potencjał i inkluzywność społeczności wilamowskiej okazali się politycy. Choć w 2015 roku Wilamowianom udało się ich przekonać do tego, by w projekcie nowelizacji ustawy wilamowski został uznany jako język regionalny, co miało być zarówno wyrazem rekompensaty za doznane ze strony komunistycznego państwa krzywdy, jak i próbą ochrony języka, to jednak sejm nie zdecydował się tej propozycji procedować. W trakcie naszej wspólnej szkoły terenowej w 2016 roku w Wilamowicach odbyło się posiedzenie Sejmowej Komisji Mniejszości Narodowych i Etnicznych – z inicjatywy tejże komisji – jednak dalszym dyskusjom nad uznaniem języka kładły się cieniem pseudonaukowe wywody polityków partii rządzącej, dowodzące, że wilamowski jest „dialektem języka niemieckiego”, a więc nie może być uznany za język regionalny. Głos w tej sprawie zabrała nawet Rada Języka Polskiego, wykraczając poza swoje kompetencje i wzmacniając jeszcze bardziej przemoc epistemologiczną doświadczaną przez Wilamowian.

Jednak najtrudniejszym doświadczeniem dla społeczności, w tym działaczy i nowych użytkowników języka, okazała się wewnętrzna polityka władz gminy bezpośrednio przed i w czasie pandemii Covid-19. Zdarzenie to samo w sobie już było ogromnym wyzwaniem dla społeczności, zarówno ze względu na zagrożenie życia najstarszych użytkowników języka, jak i konieczność zawieszenia wielu kolektywnych działań. Rada gminy 30 października 2019 roku przyjęła uchwałę w sprawie wsparcia dla konstytucyjnego modelu rodziny opartego na tradycyjnych wartościach, co w istocie było aktem homofobicznym, sytuującym Wilamowice obok innych gmin określanych w popularnej retoryce jako „strefy wolne od LGBT”. Mimo wielu protestów wewnętrznych i zewnętrznych radni odmawiali jej wycofania. Choć mieszkańcy zareagowali wirtualnym protestem #NieMojaUchwała, na Wilamowice spadła fala hejtu nosząca znamiona wtórnej stygmatyzacji (Majerska-Sznajder, 2022). Odwoływano się w niej do hipokryzji społeczności, która sama była kiedyś prześladowana, obecnie zaś miała stać się sama „opresorem” innych mniejszości, a towarzyszyła temu „ponowna stereotypizacja zarówno na podstawie

Rycina 4. Justyna Majerska-Sznajder i Tymoteusz Król w San Miguel Tenango, Meksyk, 2017

Źródło: Projekt Zaangażowana Humanistyka, Uniwersytet Warszawski

zdarzeń historycznych, jak i kulturowych” (Majerska-Sznajder, 2022, s. 14). Walka z homofobicznym aktem prawnym odniosła skutek dopiero wtedy, gdy konsekwencją uchwały miała stać się utrata środków z Funduszy Norweskich, przeznaczonych na założenie w Wilamowicach muzeum, instytucji poświęconej wilamowskiej kulturze i językowi. Choć był to niezwykle trudny czas także dla zewnętrznych sojuszników społeczności, koszty psychiczne po stronie zaangażowanych w walkę o uchylenie uchwały Wilamowian były niewyobrażalne. Przemoc związana z politycznymi działaniami władz niosła ryzyko naruszenia fundamentów kulturowo-społecznych Wilamowic, takich jak wewnętrzna inkluzywność, tolerancja i zdolność do kulturowej reprodukcji. Kryzys ten uświadomił nam, jak bardzo lokalne społeczności i mniejszości etniczne są narażone na skutki zideologizowanych decyzji i presji politycznych, nawet relatywnie krótkotrwałych.

4. Przemoc epistemologiczna i lekcje słuchania

Nieustanne ryzyko przemocy epistemologicznej, na jaką narażone są rdzenne społeczności, to kolejne bolesne zagadnienie. W zasadzie było to moje pierwsze bezpośrednie, namacalne doświadczenie pozwalające lepiej zrozumieć, czym jest

przemoc epistemologiczna i jakie poczucie krzywdy może budzić wśród osób, które znam. Byłam akurat w Wilamowicach, kiedy ukazała się monografia miasta, powstała na zamówienie władz gminy, ale napisana przez zewnętrznych, akademickich ekspertów (Krzyżanowski i Meus, 2018). Rola lokalnych badaczy została w niej zredukowana do krótkich wypowiedzi na końcu książki (Król, 2018). Historyk, który opisał najbardziej bolesny i wciąż społecznie ogromnie wrażliwy okres w historii miasta, dotyczący okresu wojny i powojennych losów Wilamowian, orzekł, że „poprzez wpisanie (bądź zgodę na dokonanie wpisu) na DVL [Deutsche Volksliste] sami uznali się za Niemców” (Fic, 2018, s. 334). Monografia, rzecz jasna, trafiła do rąk mieszkańców (a nie tylko wąskiego grona specjalistów), którzy chętnie czytają na temat lokalnej historii. Stwierdzenie historyka (podobnie jak i opublikowanie w książce z imienia i nazwiska danych osoby rzekomo współpracującej z nazistami), wzbudziło ból i sprzeciw wśród osób, które bezpośrednio doświadczyły prześladowań i traumy związanej z podpisaniem DVL pod ogromną presją wynikającą z groźby represji lub znały takie historie z opowieści członków najbliższej rodziny.

Nie sposób spojrzeć na podpisywanie Volkslisty bez uwzględnienia złożonej tożsamości Wilamowian. Analizuje to w swoim doktoracie Tymoteusz Król, przywołując świadectwo Wilamowianki, której dwóch stryjów zdobyło wykształcenie, w tym jeden został księdzem:

Ona [kuzynka] była zła, że my byliśmy Niemcami. [Imię drugiej kuzynki] była lepsza, ale [imię], to był zły człowiek. [...] Że byliśmy Niemcami, czemu nie zostaliśmy Polakami. A ja jej powiedziałam wtedy tak: „Marysiu, jakbyś ty była we Wilamowicach, to byś też musiała inaczej myśleć. Jak tu nos Niemcy przyciśli, że my są Niemcami. Tak samo, jak twój tatuś był Wilamowianem, a tyś, że cię stryj [brat-ksiądz] wykształcił za nauczycielkę, dziękuj stryjowi, ale jakbym dzisiaj poszła do stryja, to by powiedział, «jestem Wilamowianem». Bo zawsze mówił [stryj-ksiądz]: «Moja [imię], ja jestem Wilamowianem. Ja jestem Wilamowianem. Ja nie jestem Polakiem. Ja tylko z wykształcenia jestem Polakiem, ale ja jestem Wilamowianem». A to [kuzyni] byli tacy Polacy, po matce”¹ (za: Król, 2022, s. 130).

Zaznaczając odrębność swojej tożsamości od kuzynek-Polek (po matce) i konstruując ją w opozycji do polskości, wyraźnie podkreśliła, że nawet polskie wykształcenie

¹ „Zej wun bejz, do wer wün Doücy. S’[noma] dos wiöe beser, oder s’[noma], dos wiöe ä släht menć. [...] Do wer zäjñ Doücy gywast, fyrym zäjwer ny Pöla gybtejn. A yhy ziöet’um äzu derzänk: «Marysiu, jakbyś ty była we Wilamowicach, to byś też musiała inaczej myśleć. Jak tu nos Niemcy przyciśli, że my są Niemcami. Tak samo, jak twój tatuś był Wilamowianem, a tyś, że cię stryj [brat-ksiądz] wykształcił za nauczycielkę, dziękuj stryjowi, ale jabym dzisiaj poszła do stryja, do by powiedział, jestem Wilamowianem». Bo ind ziöet’ä, «mäj [noma], yhy bej ä Wymysiöejer. Yh bej ä Wymysiöejer. Yh bej kä Pöla ny. Yhy bej jok gyštüdijt Pöla, oder yhy bej ä Wymysiöejer». Äñ dos wün zyty Pöla, fur müter”.

nie sprawia, że Wilamowianki i Wilamowianie stają się automatycznie Polakami. Odrębna, zakorzeniona lokalnie wilamowska tożsamość była często konstruowana w opozycji do identyfikacji narodowych w ogóle, zarówno polskiej, jak i niemieckiej, a granice identyfikacji etnicznej mogły przebiegać wewnątrz rodzin. Obok strachu przed represjami, w tym zwłaszcza przed opuszczeniem domu i wysiedleniem, ta złożona samoidentyfikacja mogła odgrywać rolę w podejmowaniu decyzji o podpisaniu Volkslisty (Król, 2022, s. 119, 129–130).

Co istotne, tożsamość była i jest postrzegana przez Wilamowian jako relacyjna, pozwalająca na sytuacyjne dołączanie czy też ujawnianie rozmaitych jej aspektów. Pokazuje to relacja innej Wilamowianki również dotycząca trudnych, wręcz dramatycznych okoliczności podpisywania Volkslisty:

No. Szwagier nie chciał oddać, bo był przy Strzelcach, ja przy Orłętach. Tata miał dwóch Polaków [braci], jeden był księdzem, drugi był inżynierem, to jak tata będzie Niemcem? Też nie chciał oddać Volkslisty. To w gminie powiedzieli mu tak: „Jak nie podpiszesz, to jedziesz do Salzgittyn, albo do Oświncim, co wybierasz?”. Przyszedł do domu, zapytał mamy. A mama powiedziała tak: „No to co, mamy od razu zginąć i opuścić dom? No może nie będą tu długo, może ich diabli wezmą. Przecież zostajemy w domu, no nie?”. No to oddał tata Volksliste. To był wybór. Albo chcesz, a jak nie, to idziesz do lagru² (za: Król, 2022, s. 118–119).

W tej narracji o (relacyjnej) przynależności stryjów decyduje ich wykształcenie i zawód, ale zarazem samo ich funkcjonowanie w polskim kontekście wyklucza identyfikację ojca jako „Niemca”. W kontekście tych ważnych świadectw samych Wilamowian, konstatacja historyka o „uznaniu się za Niemców” jest nie tylko wyrazem przemocy epistemologicznej względem członków społeczności i ich wizji historii (wszak podparta statusem akademickiego eksperta), lecz także stwierdzeniem głęboko absurdalnym, naruszającym standardy metodologiczne.

Wydawałoby się, że lokalna relacyjność, w tym relacyjność w zakresie funkcjonowania złożonej tożsamości, to absolutnie fundamentalna kwestia dla badaczy, którzy chcą zajmować się kulturami i społecznościami lokalnymi. A jednak ten kluczowy aspekt jest obcy tak wielu naukowcom powielającym głęboko zinternalizowane kategorie ideologii państwa narodowego, o czym mieliśmy się zresztą okazać przekonani kilka lat temu, pracując z zespołem psychologów społecznych.

² „No. [špicnoma]-šwöger wuld ny ogan, bo'ä wiöe by o [...] byn Stselca, yh byn Orlenta. Der tätä hot cwey Pöla, äner wiöe fiöer, der ander wiöe inžynjyr, wu wyt der tätä zäjn p [...] doüć. Oü wuld'ä ny ogan dy Volksliste. To byn, byr gymän ziöeta zy äzu: «wi dy ny underšräjwst, do fjesty uf Salzgittyn, oba uf Oüswynca, wos nymsty?». Kom'ä yn ham, fret'ä dy mama. Än dy mama ziöet äzu, «no to wu, zuüdwär šun yt cygrundgejn äñ fu dyham roüsggejn? No fyläjht wan zy dö lang ny zäjn, der toüwul wyt zy nama», ziöet..., ziöet dy mama. Že ich diabli wezmą. Wawer füt bläjn dyham, ny? No to go der tätä dy Volksliste o. To był wybór. Dos wiöe, oba wylsty, oba wen ny, to gejt ys lager”.

Co gorsza, nawet w zetknięciu z lokalnym rozumieniem, arogancja akademicka i przywiązanie do „zweryfikowanych” paradygmatów teoretycznych często nie pozwala na modyfikację poglądów – oduczanie się natrafia w środowisku naukowym na duży opór, a jego potencjał jest wyraźnie niedostrzegany. Tymczasem Wilamowianie (i inne społeczności) uczą współpracujących z nimi badaczy tego, jaką wagę ma wiedza generowana i przekazywana lokalnie, drogą ustną, drogą powtarzanego opowiadania historii. To w Wilamowicach zrozumiałam, że nieuznanie tej wiedzy i tej narracji historycznej – nie tylko jako równouprawnionej względem dyskursów akademickich, ale bardziej fundamentalnej niż te ostatnie dla jakichkolwiek badań prowadzonych w relacji do społeczności – to właśnie przemoc epistemologiczna.

I znowu, ta lekcja pomaga mi, mam nadzieję, wyzbywać się neokolonialnych paradygmatów i poczucia akademickiej wyższości w kontekście pracy z innymi społecznościami. Wcześniej w mojej pracy w Meksyku z pewnym dystansem i swego rodzaju pobłażliwością traktowałam na przykład lokalnych kronikarzy – czyli *cronistas municipales* – zakładając, że ich narracja nie jest „profesjonalna” i zakotwiczona w faktycznych źródłach, analizowanych z odpowiednim warsztatem. Z tego samego okresu, kiedy zaczęłam współpracę z Wilamowianami, datuje się moje zdjęcie z Don Agustín Ranchero (ryc. 5), wówczas kronikarzem w Ixtenco, społeczności ludności Otomi. Choć z ogromnym szacunkiem i zainteresowaniem słuchałam jego historii, nawet je za jego zgodą nagrałam, nie byłam jeszcze wówczas przygotowana i wystarczająco świadoma, aby traktować jego narrację jako równoprawne źródło wiedzy i równoprawną wizję lokalnej historii. Dzięki Wilamowianom podjęłam jednak proces dekolonizacji mojego protekcyjnego sposobu myślenia. Obecnie nadal zgłębiam historię Ixtenco, łącząc pracę nad archiwalnymi źródłami z wizją i pamięcią lokalnych aktywistów i strażników wiedzy oraz historii lokalnej. Dzięki temu wiem, jak fundamentalna była rola Don Agustina dla kulturowego, tożsamościowego i terytorialnego przetrwania tej społeczności. Mogę zatem z przekonaniem powtórzyć, że choć to rdzenne społeczności z Meksyku zaprowadziły mnie do Wilamowic, jednak to Wilamowianie pozwolili mi zupełnie inaczej spojrzeć na ich świat i szukać lepszych sposobów badań i działań we współpracy z lokalnymi społecznościami.

Wilamowianie uczą słuchania. Badacze muszą nauczyć się słuchać, nawet jeśli wydaje im się, że słuchają tej samej historii kolejny raz. Członkowie społeczności chcą być wysłuchani, a badacze bez umiejętności słuchania nie powinni prowadzić badań w kontekstach rdzennych. Uświadamianie sobie naszego (zewnętrznych badaczy) współudziału w (neo)kolonialnych praktykach wywołuje często nie tylko poczucie dyskomfortu, niepewności, lecz także negację. Postawa ta ma głęboki związek z nieumiejętnością słuchania – słuchania podpartego świadomością istniejących relacji opartych na władzy i dominacji oraz konieczności ich podważania wraz z ujawnieniem naszego upozyccjonowania (McGloin, 2015, s. 276).

Rycina 5. Rdzenny kronikarz Ixtenco, Don Augustin Ranchero i Justyna Olko, Ixtenco, Meksyk, 2013

Źródło: Justyna Olko

Rekonceptualizacja historii i kwestionowanie dominujących narracji to niezbędny warunek do sta(wa)nienia się etycznym sojusznikiem społeczności rdzennych – nawet jeśli jest to proces trudny i niepokojący. W swojej poruszającej książce o spuściźnie szkół z internatem dla rdzennych dzieci w Kanadzie i możliwościach pojednania, Paulette Regan konceptualizuje historię „nie jako intelektualne badanie przeszłości – faktów i interpretacji, dzięki którym zyskujemy wiedzę o naszej rzeczywistości społecznej – ale jako krytyczną praktykę uczenia się, eksperymentalną strategię i zaproszenie, aby nauczyć się, jak inaczej słuchać świadectw rdzennych społeczności”, mimo że „możemy opierać się słuchaniu tych opowieści, częściowo dlatego, że podważają one naszą własną tożsamość jako pokojowo nastawionego narodu” (Regan, 2010, s. 50)³. Taki rodzaj zaangażowania w generowanie rozumienia i budowanie partnerstwa ze społecznością oznacza, że proces badawczy powinien badacza zmienić jako człowieka, nie tylko w zakresie przyswojonej wiedzy. Refleksyjna praktyka badawcza obejmuje osobistą refleksyjność odnośnie naszych motywacji, celów i uwarunkowań, refleksyjność epistemologiczną dotyczącą sposobu

³ “I conceptualize history not simply as the intellectual study of the past – the facts and interpretations through which we gain knowledge about our social world – but as a critical learning practice, an experiential strategy that invites us to learn how to listen differently to the testimonies of Indigenous people. [...] We may resist hearing such stories, partly because they challenge our own identity as a nation of benevolent peacemakers” (tłum. J.O.).

i rezultatów procesu badawczego z udziałem rdzennych uczestników, a także krytyczną refleksyjność odnoszącą się do warunków społecznych i politycznych, kształtujących czas i charakter interakcji badacza ze społecznością (Kearney i Bradley, 2020, s. 9–10). W efekcie głęboko refleksyjnej postawy badacz zewnętrzny powinien przejść głęboką przemianę, rodzaj „epistemologicznej mobilności”, która może zaowocować międzykulturowym zaangażowaniem w dekolonialny paradygmat badawczy. Przemiana taka, czego doświadczyłam w Wilamowicach, umożliwia głębokie słuchanie oraz rozumienie doświadczeń innych ludzi.

Częścią tego procesu jest także doświadczenie i przeżywanie miejsca. Miejsca, razem z ludźmi, są częścią procesu generowania i przekazywania wiedzy, a zarazem obiektami przemocy, które noszą w sobie kulturowe rany, podobnie jak ich mieszkańcy (Kearney, 2017). Doświadczenie Wilamowic pozwala osobom z zewnątrz, takim jak ja, dostrzec głęboką relacyjność oraz połączoną sprawczość ludzi i miejsca, zrozumieć, jak ich wzajemne doświadczenia się przenikają i że proces przepracowania traumy i odbudowy dobrostanu możliwy jest tylko w ich relacji z miejscem, które jest zarazem nośnikiem historycznej, kulturowej i ekologicznej wiedzy. Choć takie rozumienie epistemologii miejsca nie jest w nauce nowe (np. Basso, 1996), osobiste (w moim przypadku – cykliczne) przeżywanie miejsca pozwala odczuć i lepiej zrozumieć tę głęboką zależność. Jak dowiedziałam się z powstającej rozprawy doktorskiej Justyny Majerskiej-Sznajder, relacja z miejscem była i jest dla Wilamowian kluczowym determinantem szczęścia i dobrego życia, wyznacza szereg fundamentalnych kategorii i wartości społeczno-kulturowych. Wilamowianie pomogli mi także zrozumieć, jak działają kluczowe mechanizmy zmiany i ciągłości kulturowej. I znowu, mogę dzięki temu lepiej odnieść się do procesów, w których uczestniczą również inne kultury. Dotyczy to na przykład zrozumienia, że inkluzywność kulturowa i akceptacja wynikającej z kontaktu kulturowego zmiany, która ma miejsce w ramach lokalnej ontologii, własnego jądra kulturowego, świadczą nie o eklektyzmie, ale o żywotności danej społeczności oraz jej zdolności do reprodukcji i trwania.

Relacja ze społecznością oznacza zarazem bycie świadkiem odchodzenia ludzi, tych, dzięki którym język i kultura trwają. Jako badaczka zewnętrzna nie mogę doświadczyć ogromu bólu i poczucia straty, którego cyklicznie doświadczają Wilamowianie. Odchodzenie Wilamowian, w tym strażników wiedzy lokalnej, nauczycieli języka, uczestników procesu jego odrodzenia, towarzyszy nam od początku naszej współpracy. Dzień po tym, kiedy prezentowałam ten tekst w postaci referatu na konferencji w Wilamowicach, 2 grudnia 2023 roku odeszła Anna Fox fum Luft, jedna z najważniejszych osób, które przechowały i przekazały nowym pokoleniom wiedzę dotyczącą języka i kultury wilamowskiej. Nasza wspańska nauczycielka, mentorka i przyjaciółka Helena Biba fum Płaćnik odeszła od nas 12 stycznia 2025 roku, a poczucie straty pozostaje. Bardzo za Nią tęsknię.

5. Wyzwania etyczne

Choć nauki, jakie odebrałam od Wilamowian, można by mnożyć, na koniec chciałabym powrócić do poruszanych już wcześniej w tym tekście wyzwań etycznych i potrzeby nieustannej refleksji z nimi związanej. Dziś wiem już, że jest to proces, który musi trwać i nie powinien się nigdy zakończyć. Wilamowianie odnieśli się do fundamentalnych kwestii etycznych w kontekście współpracy z lokalnymi społecznościami w ważnym tekście będącym efektem naszego wspólnego projektu *Zaangażowana humanistyka w Europie* (Maryniak, Majerska-Sznajder, Król, 2021). Ważnym uzupełnieniem tych dobrych praktyk i postulatów płynących ze społeczności jest Trust Code (*A Global Code of Conduct for Equitable Research Partnerships*, <https://www.globalcodeofconduct.org/>), który członkowie naszego Centrum przyjęli jednomyślnie w 2021 roku. Wdrożenie jego fundamentalnych zasad w akademii, w tym w naukach humanistycznych i społecznych, to wciąż olbrzymie wyzwanie na najbliższą przyszłość. Zarazem jest to wyzwanie naglące w obliczu rozmaitych form przemocy i krzywd ponoszonych wciąż przez rdzenne społeczności w następstwie praktykowania neokolonialnych paradygmatów badawczych. Przykładowo, w momencie przygotowania publikacji lokalni współpracownicy i współautorzy badań są często pomijani (czasem dostają zaszczytu podziękowań w odpowiedniej sekcji publikacji), gdyż w opinii zewnętrznych badaczy nie mają wkładu „intelektualnego” lub „teoretycznego” w wyniki badań (Haelewaters, Hofmann, Romero Olivares, 2021). Doświadczaliśmy tego całkiem niedawno w jednym z naszych projektów. Mam poczucie, że mój sprzeciw wobec tego rodzaju praktyk nie był wystarczająco silny. Jest to jednak dla mnie jasna lekcja na przyszłość. Wilamowianie uczą badaczy etycznych powinności i etycznej odpowiedzialności, w tym odpowiedzialności nie tylko za swoje działania, lecz także działania innych osób z instytucji naukowych, których wprowadzają do społeczności. Czasem powinno oznaczać to rezygnację z pewnych form współpracy czy typów badań jako nieadekwatnych czy wręcz szkodliwych dla społeczności.

Wreszcie, mam świadomość, że współpraca z Wilamowianami jest dla mnie źródłem motywacji i siły. Chciałabym, aby ta relacja była przeze mnie odwzajemniana adekwatnie do potrzeb i wyzwań, przed jakimi stoją. To dzięki Wilamowianom wiem, jakie korzyści dla społeczności może przynieść budzenia języka do życia, a raczej – obudzenie go w konkretnych ludziach, którzy chcą, by pozostał istotną częścią nich samych. Podejmują oni gigantyczną pracę, która nigdy się nie kończy i którą wykonać muszą oni, nie badacze. I to członkowie społeczności ponoszą koszty tej pracy, jakich żaden zewnętrzny badacz nigdy w pełni czy w podobnym stopniu nie doświadczy.

6. Podziękowania

Dziękuję Wilamowianom, a przede wszystkim Justynie i Tymkowi, za otwarcie drzwi do długofalowej współpracy z ich społecznością i za możliwość uczenia się, co dogłębnie zmieniło mnie nie tylko jako badaczkę, lecz także jako osobę. Ciężko mi wyrazić moją wdzięczność pani Helenie Bibie fum Płaćnik za uczenie mnie słuchania, lokalnej ontologii i życiowej mądrości. Dziękuję również za zaproszenie na konferencję w Wilamowicach w grudniu 2023 roku, co stało się dla mnie bezpośrednim powodem do zatrzymania się w biegu i refleksji na temat mojego procesu uczenia i oduczania. Tekst ten powstał w ramach projektu finansowanego przez Europejską Radę do spraw Badań Naukowych w obrębie programu badań i innowacji Unii Europejskiej Horyzont 2020 (umowa grantowa nr 101002696).

Bibliografia

- Basso, K.H. (1996). *Wisdoms sits in places: landscape and language among the Western Apache*. Albuquerque: University of New Mexico Press.
- Bockarie, M., Machingaidze, S., Nyirenda, T., Olesen, O.F., Makanga, M. (2018). Parasitic and parachute research in global health. *Lancet Glob Health*, 6(9), 964. [https://doi.org/10.1016/S2214-109X\(18\)30342-5](https://doi.org/10.1016/S2214-109X(18)30342-5).
- Fic, M. (2018). Lata 1945–2018. W: L. Krzyżanowski, K. Meus (red.), *Wilamowice 1818–2018: Miasto i ludzie* (s. 259–396). Wilamowice: Stowarzyszenie Wilamowianie.
- The Lancet Global Health (2018). Closing the door on parachutes and parasites. *Lancet Glob Health*, 6(6), 593. [https://doi.org/10.1016/S2214-109X\(18\)30239-0](https://doi.org/10.1016/S2214-109X(18)30239-0)
- Haelewaters, D., Hofmann, T.A., Romero Olivares, A.L. (2021). Ten simple rules for Global North researchers to stop perpetuating helicopter research in the Global South. *PLoS Computational Biology*, 17(8), 1–8. <https://doi.org/10.1371/journal.pcbi.1009277>
- Kearney, A. (2017). *Violence in Place, Cultural and Environmental Wounding*. London–New York: Routledge.
- Kearney, A. (2020). Mobility of mind: Can we change our epistemic habit through sustained ethnographic encounters?. W: A. Kearney, J. Bradley (red.), *Reflexive Ethnographic Practice* (s. 65–94). Cham: Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-030-34898-4_3.
- Kearney, A., Bradley, J. (2020). Introduction: The scene for reflexive practice. W: A. Kearney, J. Bradley (red.), *Reflexive Ethnographic Practice* (s. 1–38). Cham: Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-030-34898-4_1.
- Król, T. (2016). Lost in the world and completely lonely: What must be endured by the one who arduously keeps awakening a language. W: J. Olko, T. Wicherkiewicz, R. Borges (red.), *Integral strategies for language revitalizations* (s. 55–64). Warszawa: Wydział „Artes Liberales” Uniwersytetu Warszawskiego.
- Krzyżanowski, L., Meus, K. (red.) (2018). *Wilamowice 1818–2018: Miasto i ludzie*. Wilamowice: Stowarzyszenie Wilamowianie.
- Król, T. (2018). Trochę refleksji z wilamowskiej perspektywy. W: L. Krzyżanowski, K. Meus (red.), *Wilamowice 1818–2018: Miasto i ludzie* (s. 415–418). Wilamowice: Stowarzyszenie Wilamowianie.

- Król, T. (2022). „Góry, pagórki, przykryjcie nas”. *Analiza opowieści wspomnieniowych Wilamowian o Volksliście i powojennych prześladowaniach*. Rozprawa doktorska. Warszawa: Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk.
- Król, T. (2023). *Wymysoü ej á sejny, klíny štot. Gysihta fu Wymysiöejyn yr wymysiöeryša špröih/ Wilamowice to piękne, małe miasto. Wilamowskojęzyczne opowieści Wilamowian*. Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze.
- Majerska-Sznajder, J. (2022). Pandemia COVID-19 a współczesne postawy tożsamościowe młodych Wilamowian. *Adeptus*, 19, 1–22. <https://doi.org/10.11649/a.2760>
- Maryniak, J., Majerska-Sznajder, J., Król, T. (2021). Ethical aspects and cultural sensitivity in language revitalization. W: J. Olko, J. Sallabank (red.), *Revitalizing endangered languages: a practical guide*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108641142.004>
- McGloin, C. (2015). Listening to hear: Critical allies in Indigenous Studies. *Australian Journal of Adult Learning*, 55(2), 267–282.
- McIntosh, K., Messin, L., Jin, P., Mullan, Z. (2023). Countering helicopter research with equitable partnerships. *Lancet Glob Health*, 7, 1007-1008. [https://doi.org/10.1016/S2214-109X\(23\)00278-4](https://doi.org/10.1016/S2214-109X(23)00278-4).
- Olko, J. (2018). Acting in and through the Heritage Language: Collaborative Strategies for Research, Empowerment, and Reconnecting with the Past. *Collaborative Anthropologies*, 11(1), 48–88. <https://doi.org/10.1353/cla.2018.0001>.
- Regan, P. (2010). *Unsettling the Settler Within*. Vancouver: UBC Press.
- Zapoteco Sideño, G. (2014). *Chalchihuicozcatl*. Warszawa: Wydział „Artes Liberales” Uniwersytetu Warszawskiego.

What researchers can learn and unlearn from Vilamovians

Oder andyšt nō, wos ej dos do di, di ryd, wymysiöerysý, do dy loüt yta zih interesjyn. No. Bo dos ej ny ázu, do... wu zy yns jata, wu zy yns, wu dö wiöe ym fynfäffjycikjer jür wi di, komunizm wiöe, ny? No, do wiöe's ju nu dertiöet. Máryja, dö án kłopa derštögyn [derštüga] zy án wu zy dö ro.... wu zy dö ata myt uns. Án dos wöst nimyd ny, fu wu ynzer loüt, bo dos ej ynzer, wu yhy bej roiüs fu dan loüt, ny? Wu zy dö zäjñ kuma. S'wiöe zejwa...zejwa bundyt jür, s'wyt šun zäjñ aht bundyt jür.

(But another thing is that this, this Vilamovian speech, that people are now interested in it. Well, because it's not like, when they beat us, what was done to us in 1945, when there was communism, you know? Well, it was not allowed. Holy Mary, here one man was killed and what here... what here they did to us. And that's what nobody knew, where our people (came from), because this is ours, and I came from these people who arrived in here. This was seven, seven hundred years ago, this will be eight hundred years now.)

Elżbieta Sznajder (Schneider) née Danek (1923–2020), 2014 (after: Król, 2023, p. 59)

1. Introduction

For many years, Wilamowice has been an important point of reference for me – in work, reflection, action. A place to which I regularly return. A place from which I return with new energy, experiences, emotions, thoughts and ideas. This text is an attempt to succinctly describe the experiences and thoughts arising from this relationship, or at least those that I can verbalize at the moment. Although I also allow myself some generalizations and references to the broader academic context, my main theses are based primarily on my own experience, both direct and indirect, that is, concerning situations involving other people, in which I was also a participant to some extent.

Today I am aware that my approach to this relationship, although lined with enthusiasm, curiosity and good intentions, was not free from instrumentality at the beginning. At the same time, my own path from that point on – from the

beginning of the establishment of the collaboration with the Vilamovians – reflects this ongoing process of learning and unlearning, of building a self-reflective and critical attitude as a researcher increasingly aware of the presence of neocolonial behavior and ideology in science, including in the minds of the researchers themselves, not excluding myself. This process gives me hope that committed external researchers like myself can and should strive to act as partners and allies of local communities, if the latter accept them in such a role.

2. From academic partnership to being a responsive ally

The beginning of our collaboration, which continues to this day, was the project “Endangered Languages. Comprehensive Models for Research and Revitalization” (revitalization.al.uw.edu.pl), to which I invited experts from the Instituto de Docencia e Investigación Etnológica de Zacatecas (IDIEZ) in Mexico, the Adam Mickiewicz University in Poznań and the Pedagogical University in Kraków, as well as the Vilamovian Association (Stowarzyszenie Wilamowianie). They were invited because the basis of the project was to be the experiences and challenges faced by users of Nahuatl in Mexico and of the Lemko and Vilamovian languages in Poland. I make no secret that an important motivation for me was to obtain funds to support users of the Nahuatl language, my main field of interest back then, within the framework of a ministerial program that dealt with the “national heritage” of our country. At the time, I knew almost nothing about minority languages in Poland and their users. As far as I can remember, the subject was generally non-existent on the educational path I took. The extent of the silence, smugness and ignorance is perhaps best evidenced by the fact that as a child, during visits to my family, I often played in the grounds of the Stałe neighborhood in Jaworzno, in the woods bordering the site of the former communist concentration camp, where the nameless bodies of prisoners, including Lemkos and Ukrainians, are buried. I learned more about the location and history of this post-war “labor camp” only during the celebration of the 70th anniversary of the “Vistula” forced resettlement operation, in April 2017, when I found myself at the site together with Lemkos and Silesians. I first heard about the Vilamovians and the Wymysiöeryś language from Bartłomiej Chromik, then an ethnology student, while looking for partners for the project.

Our goal was to develop a “comprehensive model” to support users of various minority languages, taking into account the peculiarities of completely different languages and their communities. This undertaking also had an important practical dimension, as it enabled the creation of additional language documentation and the preparation and publication of texts in the three minority languages, including teaching materials. The basis of the work was close cooperation between external and internal researchers and representatives of local

communities, thus crossing many barriers, including in my mind and practice as a researcher, which were definitely stronger ten years ago than they are today. Already at the beginning of the communication, when I approached the Vilamovian Association with a proposal to establish cooperation in a formal email, Tymoteusz Król's response immediately brought me back on track: "Just a remark: this is the VILAMOVIAN (WILAMOWSKI) language, NOT VILAMOVICAN [WILAMOWSKI vs. WILAMOWICKI – a distinction between the local linguonym and the standard Polish name]" (end of email).

It was thanks to this project that I began to come to Wilamowice on a regular basis and get to know the people of Wilamowice, learn how to cooperate with the community, and at the same time unlearn what permeated or even shaped my thinking, perceptions and ways of doing things: prejudices and stereotypes perpetuated by the scientific community and institutions, and before that, education in the broadest sense. Among them were paradigms of the superiority of science and scientific diagnosis and interpretation, and protectionism and "(white) saviorism", or "the (white) savior complex", that I was not always aware of. While the latter term was originally coined for contexts emphasizing fundamental racial differences, I use it in a broader sense to describe the relationship between a privileged subject (researcher, activist, etc.) externally and members of a local community, often marginalized or subjected to various forms of violence and discrimination.

Over the past ten years, Vilamovians have accompanied me on many levels of changing thinking, learning and shaping better practices. In the context of the aforementioned first joint project, they helped me to gradually revise and, as a result, abandon the naive (and condescending) belief that knowledge about and recipes for revitalization should come out of academia, that it is researchers who bring these tools to communities, and, moreover, that ready-made recipes for them can be created. Vilamovians teach researchers that the latter should be more careful, humble and responsible in writing diagnoses and scenarios for communities, including on such painful issues as the "death" of their language. This is not only a matter of being aware of the limitations of research tools and judgments, but above all an expression of a responsible attitude toward the community, including not negating its causality. Causality takes many forms in Indigenous communities and is governed by its own laws. Many of them are only fully revealed in the long term, to say the least, on the scale of long local duration.

At the same time, the Vilamovians made me aware of how damaging short-term research, usually set within the framework of a single project or job (the so-called neocolonial, helicopter, parasitic, parachute research) is to local communities. This type of research can be a source of a sense of harm, trauma or retraumatization and reflects the neocolonial conditions and aspirations of modern science. Typical of them is scientific extractivism and the exclusion of local researchers or, more broadly, actual co-authors of scientific data and research from the

authors of publications; and disregarding the needs, interests and potential benefits of the groups and local communities studied, who make the research possible at all (e.g., Lancet Global Health, 2018; Bockarie et al., 2018; Haelewaters, Hofmann & Romero Olivares, 2021; McIntosh et al., 2023). It has become clear that if we want to partner with the community, our collaboration must be continuous and long-term – as long as the community wants it, of course. This is the broader experience of researchers working in a reflective paradigm that builds a partnership- and mutual learning-based ongoing relationship with the community (e.g., Kearney, 2020). It was the experiences and reflections that came to me through Vilamovians that allowed me to more consciously reach out and reflect on the decolonization, participatory and reflexive paradigms developed by other researchers. I began to relate them to myself and my research not in an abstract way, but in a deeply relational way, as over time I began to see them precisely in Wilamowice – in concrete events, stories, actions, interpersonal relations and forms of violence against people, their identity, their historical memory and their place.

In the context of our first project together, although it was the Nahua Indians who somehow “led” me to Wilamowice, it was the Vilamovians who helped me begin to build a very different model for working with communities in Mexico. I am trying to transfer my experiences from Wilamowice to other communities – to build a long-term relationship based on accountability – which is often a major challenge in terms of time, organization and money. The ultimate goal of these forms of cooperation is what succeeded in Wilamowice – community-initiated, community-led research and activities. At the same time, it is about the willingness to constantly develop a kind of sensitivity in relations with members of local communities that is not taught by academic paradigms that still equate the credibility and “objectivity” of research with a corresponding “distance” from its subjects. In my case, cooperation with the Vilamovians has had various forms and stages – I am glad that many of the projects are not initiated by my or another university, but in the Vilamovian community, and it is the researcher-activists from the community who set the goals and methods of their activities. At the same time, they successfully carry out research embedded in internal (emic) perspectives, entering into a creative dialogue with both the methods and theoretical background of academic disciplines and their own research methodologies, and those being developed by Indigenous communities around the world.

3. Communities of practice

Although I used to call Wilamowice a “language revitalization laboratory”, I now find it difficult to see this term as accurate. For this was not and is not a scientific experiment detached from the life and fabric of the community, but a long-term

internal effort involving community residents on many levels, opening up and at the same time healing old wounds and wrongs; it is a commitment and activism that implies a huge human cost, including physical and emotional. Out of this tremendous work has emerged a remarkable community of practice, gathered around the Vilamovian Association, the “Wilamowice” Regional Song and Dance Ensemble, and the “Ufa fisa” theater group, whose members have prepared and staged several productions in the Wymysiöeryś language. The impact of these activities, both within the group, within the wider Wilamowice community, and vis-à-vis activists from other minority groups and outside researchers, cannot be overestimated. In this space, new speakers of the Vilamovian language have emerged within the younger generation, and the intergenerational transmission between them and the oldest speakers of Wymysiöeryś has been rebuilt.

At the same time, young Vilamovians confronted the painful past of the war and the post-war persecution, feeling that without working through this trauma, it is impossible to rebuild community well-being based on local values, memory and identity. The result was the moving play “Ymertihła” (“The shawl”), written by new users of Vilamovian based on the memories of their grandparents and great-grandparents. This was an act of great courage, in many cases going against the beliefs and recommendations of their parents’ and grandparents’ generation, some of whom believed that this painful history should not be revisited. However, the story is still fresh and alive, especially among the oldest residents of Wilamowice, and telling it has become an act that cements and strengthens the community. It is significant that during the performance of “Ymertihła” on the stage of the Polish Theater in Warsaw in November 2018, the mayor of Wilamowice stressed that not everyone agreed with the vision of history told by the youth. However, their story has acquired, in my perception at least, a monumental and universal dimension. The recording of one of the Vilamovian women, a then-deceased victim of persecution, which resounded in the theater as a prelude to the performance, not only legitimized its message, but also made the audience a co-participant in the Vilamovian story (Figure 1). I was then struck and moved to the core by the causality of the story, its power to heal and activate communities that had experienced violence, trauma, colonization and the threat of losing their language and culture. I recognized some universal mechanisms that also became apparent in my work with Nahua communities in Mexico. For the latter, our participatory workshops on reading Nahuatl texts written by their ancestors became a source of strength and inspiration, as well as a sense of community. The similarities between the challenges and Indigenously grounded actions of such disparate communities allowed me to understand the more universal and deeper mechanisms and forms of Indigenous agency (Olko, 2018).

The *genius loci* of Wilamowice has made the place a space for mutual learning, inspiration and support for members of various minority and Indigenous

Figure 1. Performance of “Ymertihła” at the Polish Theater in Warsaw, 2018.

© Engaged Humanities Project, University of Warsaw

communities. It would not be an exaggeration to say that I have witnessed, since 2014, language activists from all over the world flocking here en masse. A symbolic inauguration of this relationship was the exciting collaboration between Vilamovian activist Justyna Majerska-Sznajder and Nahuatl poet Gustavo Zapoteco Sideño. Justyna did the illustrations for Gustavo’s first book of poetry in Nahuatl, which we published as part of our Totlahtol series (2014), and then they had the opportunity to meet in person at a conference and cultural event in Wilamowice (Figure 2). It was in Wilamowice that Juan Carlos Reyes Gómez, a teacher and activist from the Ayuuk Indigenous group in Mexico, gave his first public lecture in his own language, in a community and in front of an audience that understood and could appreciate the significance of the act, as well as share the emotions that accompanied it. It was at the Days of the Mother Tongue in Wilamowice that the oldest Vilamovians and residents of Hałcnów, the last users of the related Halcnovian variety, met with each other. It was here that minority representatives from Hopgart/Chmelnica, Slovakia, arrived; it was here that Kashubian, Lemko, Masurian, Silesian and Vilamovian activists talked to each other informally and on stage, in a public debate (Figure 3). In Wilamowice, representatives of Indigenous communities from all over the world met in 2016 and worked together at the field school of our joint project “Engaged Humanities in Europe”. We were able to transfer this experience to Mexico, where Indigenous activists from Mexico and Europe

Figure 2. Justyna Majerska-Sznajder and Gustavo Zapoteco Sideño, Wilamowice, 2014. © Justyna Olko

Figure 3. Minority activist panel in Wilamowice, 2019, © Wilamowianie Association

Figure 4. Justyna Majerska-Sznajder and Tymoteusz Król in San Miguel Tenango, Mexico, 2017. © Engaged Humanities Project, University of Warsaw

met at a field school in the Native community of San Miguel Xaltipan in the state of Tlaxcala. There, Vilamovians Justyna Majerska-Sznajder and Tymoteusz Król also shared their stories and experiences with local community representatives. Symbolic in many ways was their speech in San Miguel Xaltipan, which was translated from Polish into Spanish by Catalan activists and young researchers working on minority languages. In San Miguel Tenango, on the other hand, I had the opportunity to translate Tymoteusz Król's words into Nahuatl. Beyond the official scene, possible language barriers were no problem (Figure 4). When representatives of the community of practice meet and enter into dialogue, outside researchers should recede into the background, although they can and should be instrumental in facilitating such interactions and cross-cultural encounters.

At this point, I can't help but make the sad observation that politicians have proven to be the most resistant to the message, potential and inclusiveness of the Vilamovian community. Although in 2015 the Vilamovians managed to convince them to have Wymysiöeryś recognized as a regional language in a draft amendment to the law, which was supposed to be both an expression of compensation for the injustices suffered at the hands of the communist state and an attempt to protect the language, the parliament chose not to proceed with this proposal. During our 2016 joint field school in Wilamowice, a meeting of the Sejm Committee on National and Ethnic Minorities was held – on the initiative

of the committee – but further discussions on the recognition of the language were overshadowed by pseudo-scientific arguments by ruling party politicians, proving that Wymysiöeryś is a “dialect of the German language” and therefore cannot be recognized as a regional language. Even the Council for the Polish Language spoke out on the issue, going beyond its competence and further reinforcing the epistemological violence experienced by Vilamovians.

However, the most difficult experience for the community, including activists and new language users, turned out to be the internal politics of the municipality immediately before and during the Covid-19 pandemic. This event in itself was already a huge challenge for the community, due both to the threat to the lives of the oldest language users and to the need to suspend many collective activities. On October 30, 2019, the Municipal Council passed a resolution in support of the constitutional model of the family based on traditional values, which was in fact a homophobic act, placing Wilamowice alongside other municipalities described in popular rhetoric as “LGBT-free zones”. Despite many internal and external protests, council members refused to withdraw it. Although residents responded with a virtual protest #NieMojaUchwała (#NotMyResolution), a wave of heckling bearing the hallmarks of secondary stigmatization fell on Wilamowice (Majerska-Sznajder, 2022). It referred to the hypocrisy of a community that had itself once been persecuted, but was now about to become an “oppressor” of other minorities itself; it was accompanied by a “re-stereotyping on the basis of both historical and cultural events” (Majerska-Sznajder, 2022, p. 14). The fight against this homophobic act only had an effect when the consequence of the resolution led to the loss of money from the Norwegian funds intended for the establishment of a museum in Wilamowice, an institution dedicated to Vilamovian culture and language. Although it was an extremely difficult time for the community’s external allies as well, the psychological cost on the part of those involved in the fight to repeal the resolution among Wilamowians was unimaginable. The violence associated with the political actions of the authorities risked undermining the cultural and social foundations of Wilamowice, such as internal inclusiveness, tolerance and the capacity for cultural reproduction. The crisis made us realize how vulnerable local communities and ethnic minorities are to the effects of ideologized decisions and political pressures, even relatively short-term ones.

4. Epistemological violence and the lessons of listening

The constant risk of epistemological violence faced by Indigenous communities is another painful lesson. In fact, this was my first direct, tangible experience that allowed me to better understand what epistemological violence is and how tangible the sense of harm it can evoke among people I know. I happened to be

in Wilamowice when a monograph on the town was published, commissioned by the municipality, but written by external academic experts (Krzyżanowski & Meus, 2018). In it, the role of local researchers was reduced to brief statements at the end of the book (Król, 2018). The historian who described the most painful and still socially hugely sensitive period in the city's history, concerning the war period and the post-war fate of Vilamovians, ruled that "by signing in (or agreeing to sign in) on the DVL [Deutsche Volksliste], they recognized themselves as Germans" (Fic, 2018, p. 334). The monograph, of course, found its way into the hands of locals (and not just a narrow circle of specialists), who are eager to read up on local history. The historian's statement (as well as the publication in the book of the name and details of a person who allegedly collaborated with the Nazis) aroused pain and opposition among people who directly experienced the persecution and trauma of signing the DVL under tremendous pressure, associated with the threat of repression, or who knew such stories from the experience of immediate family members

It is impossible to look at the fact of signing the Volksliste without considering the complex identity of the Vilamovians. Tymoteusz Król analyzes this in his doctoral dissertation, citing the testimony of a Vilamovian woman whose two uncles received education, one of whom became a priest:

She [the cousin] was angry that we were Germans. [The second cousin] was better, but [name of another person], he was a bad person. (...) That we were Germans, why didn't we become Poles. And I told her then like this: 'Marysia, if you were in Wilamowice, you would also have to think differently. How the Germans pushed us here, that we are Germans. In the same way that your daddy was a Vilamovian, and you, that your uncle [priest] educated you for a teacher, thank your uncle, but if I went to my uncle today, he would say, 'I am a Vilamovian'. Because he [uncle, priest] always said: 'My [name], I am a Vilamovian. I am a Vilamovian. I am not a Pole. I am only Polish by education, but I am a Vilamovian'. And they [the cousins] were such Poles, after their mother.¹ (from Król, 2022, p. 130)

By marking the separateness of her identity from her cousin-Poles (following her mother) and constructing it in opposition to Polishness, she made it clear that even a Polish education does not automatically make Vilamovians Polish.

¹ "Zej wun bejz, do wer wün Doücy. S'[noma] dos wiöe beser, oder s'[noma], dos wiöe ä śläht menć. (...) Do wer zäjñ Doücy gywast, fyrym zäjwer ny Pöla gyblejn. A yhy ziöet'um äzu derzänk: «Marysiu, jakbyś ty była we Wilamowicach, to byś też musiała inaczej myśleć. Jak tu nos Niemcy przyciśli, że my są Niemcami. Tak samo, jak twój tatuś był Wilamowianem, a tyś, że cię stryj [brat-ksiądz] wykształcił za nauczycielkę, dziękuj stryjowi, ale ja bym dzisiaj poszła do stryja, do by powiedziol, jestem Wilamowianem». Bo ind ziöet'ä, «mäj [noma], yhy bej ä Wymysiöej. Yh bej ä Wymysiöej. Yh bej kä Pöla ny. Yhy bej jok gyštüdjyt Pöla, oder yhy bej ä Wymysiöej». Än dos wün zyty Pöla, fur müter".

A separate, locally rooted Vilamovian identity was often constructed in opposition to national identifications in general, both Polish and German, and the boundaries of ethnic identification could run within families. In addition to fear of repression, including, especially, fear of abandonment and displacement, this complex self-identification may have played a role in the decision to sign the Volksliste (Król, 2022, pp. 119, 129–130).

Significantly, identity was and is perceived by Wilamowians as relational, allowing for situational attachment or the disclosure of various aspects of identity. This is shown in the account of another Wilamowian, also concerning the difficult, even dramatic circumstances of signing the Volksliste:

No. Brother-in-law didn't want to return it, because he was with the Riflemen, I was with the Eaglets [Orlęta, a Polish patriotic youth association founded in 1933]. [My] dad had two Poles [his brothers], one was a priest, the other was an engineer, how would dad be a German? He didn't want to return the Volksliste either. It was in the commune that they told him so: 'If you don't sign, you're going to Salzgittyn, or to Auschwitz, what do you choose?'. He came home, asked his mother. And mom said yes: 'So what, we should die right away and leave the house? Well, maybe they won't be here long, maybe the devil will take them. After all, we stay at home, no?'. Well, then Dad returned the Volksliste. It was a choice. Either you want to, or if you don't, you go to the lager.² (from Król, 2022, pp. 118–119)

In this narrative, the (relational) affiliation of the uncles is determined by their education and profession, but at the same time the fact of their functioning in the Polish context precludes the identification of their father as a "German". In the context of these important testimonies of the Vilamovians themselves, the historian's statement about "recognizing themselves as Germans" is not only an expression of epistemological violence against members of the community and their vision of history (which is even supported by the status of an academic expert), but also a deeply absurd statement that violates methodological standards.

It would seem that local relationality, including relationality in terms of the functioning of complex identity, is an absolutely fundamental issue for researchers who want to deal with local cultures and communities. And yet this crucial aspect is alien to so many researchers who reproduce the deeply internalized categories

² "No. [špicnoma]-šwöger wuĉł ny ogan, bo'á wiöe by o ... byn Stšelca, yĉ byn Orlenta. Der tātá hot cweĉ Pōła, āner wiöe fiöer, der ander wiöe inžynjyr, wu wyt der tātá zājn p ... doüć. Oü wuĉł'á ny ogan dy Volksliste. To byn, byr gymān ziöeta zy āzu: «wi dy ny undersrājwst, do fjesty uf Salzgittyn, oba uf Oüswynca, wos nymsty?». Kom'á yn ham, fret'á dy mama. Ān dy mama ziöet āzu, «no to wu, zuĉłdwer šun yt cygrundgejn ān fu dyham roüšgejn? No fylājht wan zy dö łang ny zājn, der toüwuĉł wyt zy nama», ziöet..., ziöet dy mama. Že ich diabli wezmā. Wawer füt blājn dyham, ny? No to go der tātá dy Volksliste o. To był wybór. Dos wiöe, oba wylsty, oba wen ny, to geĉst ys lager".

of nation-state ideology, as we experienced a few years ago when working with a team of social psychologists. To make matters worse, even when confronted with local understandings, academic arrogance and attachment to “verified” theoretical paradigms often does not allow for the modification of views – unlearning encounters much resistance in the scientific community, and its potential is clearly overlooked. Meanwhile, Vilamovians (and other communities) are teaching those researchers who collaborate with them about the importance of knowledge generated and transmitted locally, by word of mouth, through repeated storytelling. It was in Wilamowice that I realized that the failure to recognize this knowledge and this historical narrative – not only as equal to academic discourses, but more fundamental than the latter to any research conducted in relation to the community – is precisely epistemological violence.

Again, this lesson is helping me, I hope, to shed neocolonial paradigms and a sense of academic superiority in the context of working with other communities. Earlier in my work in Mexico, for example, I treated local chroniclers – or *cronistas municipales* – with a certain distance and a kind of leniency, assuming that their narrative was not “professional”, anchored in factual sources, or analyzed with proper skill. From the same period, when I began working with the Vilamovians, dates my photograph with Don Agustín Ranchero (Figure 5), then a chronicler in Ixtenco, a community of the Otomi people. Although I listened to his stories with great respect and interest, and even recorded them with his permission, I was not yet prepared and aware enough at the time to treat his narrative as an equal source of knowledge and an equal vision of local history. Thanks to the Vilamovians, however, I undertook a process of decolonizing my condescending way of thinking. Today, I continue to explore the history of Ixtenco by combining work on archival sources with the vision and memory of local activists and guardians of knowledge and local history. As a result, I know how fundamental Don Agustín’s role was to the cultural, identity and territorial survival of this community. I can therefore reiterate with conviction that although it was the Indigenous communities from Mexico that led me to Vilamowice, it was the Vilamovians who allowed me to see their world in a completely different way and to seek better forms of research and action in collaboration with local communities.

Vilamovians teach how to listen. Researchers need to learn to listen, even if they think they are listening to the same story time after time. Community members want to be heard, and researchers without the ability to listen should not conduct research in Indigenous contexts. Becoming aware of our (external researchers’) complicity in (neo)colonial practices often creates not only a sense of discomfort and insecurity, but also negation. This attitude has a profound connection to an inability to listen – listening underpinned by an awareness of existing relations based on power and domination and the need to challenge them as our positioning is revealed (McGloin, 2015, p. 276). Reconceptualizing history

Figure 5. Indigenous chronicler of Ixtenco, Don Agustín Ranchero, with Justyna Olko, Ixtenco, Mexico, 2013. © Justyna Olko

and challenging dominant narratives is a necessary condition for becoming ethical allies of Indigenous communities – even if it is a difficult and disturbing process. In her moving book on the legacy of boarding schools for Indigenous children in Canada and the possibilities for reconciliation, Paulette Regan conceptualizes history “not simply as the intellectual study of the past – the facts and interpretations through which we gain knowledge about our social world – but as a critical learning practice, an experiential strategy that invites us to learn how to listen differently to the testimonies of Indigenous people”, even though “We may resist hearing such stories, partly because they challenge our own identity as a nation of benevolent peacemakers” (Regan, 2010, p. 50). This kind of engagement in generating understanding and building partnerships with the community means that the research process should change the researcher as a person, and not just in terms of the knowledge acquired. Reflective research practice includes personal reflexivity about our motivations, goals and conditions, epistemological reflexivity about the manner and outcomes of the research process with Indigenous participants, and critical reflexivity relating to the social and political conditions shaping the timing and nature of the researcher’s interactions with the community (Kearney & Bradley, 2020, pp. 9–10). As a result of a deeply reflexive stance, the external researcher should undergo a profound transformation, a kind of “epistemological mobility” that can result in cross-cultural engagement in a decolonizing

research paradigm. Such a transformation, as I experienced in Wilamowice, makes it possible to listen deeply and to understand other people's experiences.

Experiencing a place is also part of this process. Places, along with people, are part of the process of generating and transmitting knowledge, and at the same time objects of violence that bear cultural wounds, just like their inhabitants (Kearney, 2017). The Wilamowice experience allows outsiders like myself to see the deep relationality and combined causality of people and place, to understand how their mutual experiences intersect, and that the process of working through trauma and rebuilding well-being is only possible in their relationship with the place, which is also a vehicle for historical, cultural and ecological knowledge. Although this understanding of the epistemology of place is not new in science (e.g., Basso, 1996), the personal (in my case, cyclical) experience of place makes it possible to feel and better understand this profound relationship. As I learned from Justyna Majerska-Sznajder's emerging doctoral dissertation, the relationship with place was and is for Vilamovians a key determinant of happiness and a good life, and sets a number of fundamental socio-cultural categories and values. Vilamovians have also helped me understand how key mechanisms of cultural change and continuity work. Again, this allows me to better relate to the processes in which other cultures also participate. This includes, for example, understanding that cultural inclusiveness and acceptance of the resulting cultural contact change that takes place within a local ontology, one's own cultural core, is indicative not of eclecticism, but of a community's vitality and ability to reproduce and persist.

Relating to the community means at the same time being a witness to the passing of people, those who make the language and culture last. As an outside researcher, I cannot experience the enormity of the pain and sense of loss that Vilamovians periodically experience. The passing of Vilamovians, including the guardians of local knowledge, teachers of the language and participants in its revival, has been with us since the beginning of our cooperation. The day after I presented this text in the form of a paper at a conference in Wilamowice, Anna Fox *fum Luft*, one of the most important people who preserved and passed on knowledge of the *Wymysiöeryś* language and culture to new generations, passed away on December 2, 2023. Our exceptional teacher, mentor and friend Helena Biba *fum Płaćnik* passed away on January 12, 2025, and the sense of loss remains. I miss her very much.

5. Ethical challenges

Although the lessons I have taken away from the Vilamovians could be multiplied, in conclusion I would like to return to the ethical challenges raised earlier in this

text and the need for constant reflection related to them. Today I know that this is a process that must continue and should never end. Vilamovians addressed fundamental ethical issues in the context of working with local communities in an important text resulting from our joint project, “Engaged Humanities in Europe” (Maryniak, Majerska-Sznajder & Król, 2021). An important complement to these good practices and demands coming from the communities is the Trust Code (*A Global Code of Conduct for Equitable Research Partnerships*, <https://www.globalcodeofconduct.org/>), which the members of our Center adopted unanimously in 2021. Implementing its fundamental principles in academia, including in the humanities and social sciences, is still a huge challenge for the future. At the same time, it is a pressing challenge in the face of the various forms of violence and harm still suffered by Indigenous communities following the practice of neocolonial research paradigms. For example, at the time of preparation for publication, local collaborators and co-authors of research are often overlooked (sometimes they get the honor of being thanked in the relevant section of the publication) because, in the opinion of external researchers, they have no “intellectual” or “theoretical” contribution to make to the research findings (Haelewaters, Hofmann & Romero Olivares, 2021). We experienced this quite recently in one of our projects. I feel that my opposition to this kind of practice was not strong enough. However, this is a clear lesson for me for the future. Vilamovians teach researchers ethical responsibilities and ethical accountability, including responsibility not only for their own actions, but also for the actions of others from the scientific institutions they bring into the community. Sometimes this should mean abandoning certain forms of collaboration or types of research as inadequate or even harmful to the community.

Finally, I am aware that cooperation with Vilamovians is a source of motivation and strength for me. I would like this relationship to be reciprocated by me according to the needs and challenges they face. It is thanks to the Vilamovians that I know the benefits to the community that can come from awakening the language to life – or rather, awakening it in specific people who want it to remain an essential part of themselves. They are undertaking a gigantic job that never ends and that must be done by them, not by researchers. And it is the members of the community who bear the cost of this work that no outside researcher will ever fully or similarly experience.

6. Acknowledgments

I would like to thank the Vilamovians, and especially Justyna and Tymek, for opening the door to long-term collaboration with their community and for the opportunity to learn, which has profoundly changed me not only as a researcher,

but also as a person. It is hard for me to express my gratitude to Ms. Helena Biba fum Płaćnik for teaching me about listening, local ontology and life wisdom. I am also grateful for the invitation to the conference in Wilamowice in December 2023, which became an immediate reason for me to stop running and reflect on my teaching and unlearning process. This text was written as part of a project funded by the European Research Council within the European Union's Horizon 2020 research and innovation program (grant agreement no. 101002696).

Bibliography

- Basso, K. H. (1996). *Wisdom sits in places: landscape and language among the Western Apache*. Albuquerque: University of New Mexico Press.
- Bockarie, M., Machingaidze, S., Nyirenda, T., Olesen, O.F., & Makanga, M. (2018). Parasitic and parachute research in global health. *Lancet Global Health*, 6(9), 964. [https://doi.org/10.1016/S2214-109X\(18\)30342-5](https://doi.org/10.1016/S2214-109X(18)30342-5).
- Fic, M. (2018). Lata 1945–2018. In L. Krzyżanowski & K. Meus (Eds.), *Wilamowice 1818–2018: Miasto i ludzie* (pp. 259–396). Wilamowice: Stowarzyszenie Wilamowianie.
- The Lancet Global Health (2018). Closing the door on parachutes and parasites. *Lancet Global Health*, 6(6), 593. [https://doi.org/10.1016/S2214-109X\(18\)30239-0](https://doi.org/10.1016/S2214-109X(18)30239-0)
- Haelewaters, D., Hofmann, T. A., & Romero Olivares, A. L. (2021). Ten simple rules for Global North researchers to stop perpetuating helicopter research in the Global South. *PLoS Computational Biology*, 17(8), 1–8. <https://doi.org/10.1371/journal.pcbi.1009277>
- Kearney, A. (2017). *Violence in place, cultural and environmental wounding*. London & New York: Routledge.
- Kearney, A. (2020). Mobility of mind: Can we change our epistemic habit through sustained ethnographic encounters? In A. Kearney & J. Bradley (Eds.), *Reflexive Ethnographic Practice* (pp. 65–94). Cham: Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-030-34898-4_3
- Kearney, A., & Bradley, J. (2020). Introduction: The scene for reflexive practice. In A. Kearney & J. Bradley (Eds.), *Reflexive ethnographic practice* (pp. 1–38). Cham: Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-030-34898-4_1.
- Król, T. (2016). Lost in the world and completely lonely: What must be endured by the one who arduously keeps awakening a language. In J. Olko, T. Wicherkiewicz & R. Borges (Eds.), *Integral strategies for language revitalizations* (pp. 55–64). Warsaw: Faculty of “Artes Liberales”, University of Warsaw.
- Król, T. (2018). Trochę refleksji z wilamowskiej perspektywy. In L. Krzyżanowski & K. Meus (Eds.), *Wilamowice 1818–2018: Miasto i ludzie* (pp. 415–418). Wilamowice: Stowarzyszenie Wilamowianie.
- Król, T. (2022). “Góry, pagórki, przykryjcie nas”. *Analiza opowieści wspomnieniowych Wilamowian o Volksliście i powojennych prześladowaniach* [Doctoral dissertation, Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk, Warszawa].
- Król, T. (2023). *Wymysoü ej á sejny, kliny štot. Gysihta fu Wymysiöejyn yr wymysiöeryša špröih/ Wilamowice to piękne, małe miasto. Wilamowskojęzyczne opowieści Wilamowian*. Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze.
- Krzyżanowski, L., & Meus, K. (Eds.) (2018). *Wilamowice 1818–2018: Miasto i ludzie*. Wilamowice: Stowarzyszenie Wilamowianie.

- Majerska-Sznajder, J. (2022). Pandemia COVID-19 a współczesne postawy tożsamościowe młodych Wilamowian. *Adeptus*, 19, 1–22. <https://doi.org/10.11649/a.2760>
- Maryniak, J., Majerska-Sznajder, J., & Król, T. (2021). Ethical aspects and cultural sensitivity in language revitalization. In J. Olko & J. Sallabank (Eds.), *Revitalizing Endangered Languages: A Practical Guide* (pp. 49–61). Cambridge: Cambridge University Press.
- McGloin, C. (2015). Listening to hear: Critical allies in Indigenous Studies. *Australian Journal of Adult Learning*, 55(2), 267–282.
- McIntosh, K., Messin, L., Jin, P., & Mullan, Z. (2023). Countering helicopter research with equitable partnerships. *Lancet Global Health*, 7, 1007–1008. [https://doi.org/10.1016/S2214-109X\(23\)00278-4](https://doi.org/10.1016/S2214-109X(23)00278-4)
- Olko, J. (2018). Acting in and through the heritage language: Collaborative strategies for research, empowerment, and reconnecting with the past. *Collaborative Anthropologies*, 11(1), 48–88. <https://doi.org/10.1353/cia.2018.0001>
- Regan, P. (2010). *Unsettling the settler within*. Vancouver: UBC Press.
- Zapoteco Sideño, G. (2014). *Chalchibuibicozcatl*. Warsaw: Faculty of “Artes Liberales”, University of Warsaw.

Alexander Andrason

University of Cape Town (Faculty of Humanities –

Center for African Studies)

E-mail: aleksand@hi.is

ORCID: 0000-0002-8507-9824

Wymysorys, Wilamowice, Tymek and I – A quest for (radical) education

Abstract: In this article, the author analyzes a cluster of experiences that have had a remarkable impact on him as a scholar and educator: his research activities, dedicated to the Wymysorys language, that he has conducted in Wilamowice (and gradually beyond) together with Tymoteusz Król. The author demonstrates that the pedagogical approach adopted in Tymoteusz Król's and his own research on Wymysorys was radical: it was anti-hierarchical and horizontal, collaborative and dialogical, critiquing and reflective, freeing and empowering, non-consumerist, creative and knowledge-production oriented, as well as praxis-focused and extra-institutional. Several years later, after reflecting on his academic career and both witnessing and suffering various abuses and injustices himself, the author concludes that these Vilamovian experiences helped him to realize the bankruptcy of the pedagogical system(s) currently practiced at (most) universities and inspired him to fight all forms of exploitation permeating academia. Wymysorys, Wilamowice, Tymoteusz Król, and the life the author lived with and through them have thus jointly led him into the arms of pedagogical radicality.

Keywords: Wymysorys; Vilamovian studies; autoethnography; radical pedagogy

Język wilamowski, Wilamowice, Tymek i ja – w poszukiwaniu (radykałnej) edukacji

Abstrakt: W niniejszym artykule, autor analizuje doświadczenia, które miały kluczowy wpływ na niego jako naukowca i nauczyciela, mianowicie, badania nad językiem wilamowskim prowadzone w Wilamowicach (a następnie poza granicami tego miasta) razem z Tymoteuszem Królem. Autor argumentuje, że rodzaj pedagogiki zaadoptowany w badaniach nad językiem wilamowskim był radykalny: antyhierarchiczny i horyzontalny, krytyczny i refleksyjny, uwalniający i wzmacniający, niekonsumpcyjny i twórczy, zasadzający się na współpracy i dialogu, oraz tworzący nową wiedzę, a ponadto skupiony na pozainstytucjonalnej praktyce. Zdaniem autora, kiedy wiele lat później on sam padł ofiarą różnorodnych nadużyć i niesprawiedliwości, i zastanowił się nad sensem swojej kariery akademickiej, owe wilamowskie doświadczenia pomogły mu uzmysłowić sobie bankructwo współczesnego systemu edukacji uniwersyteckiej i zaangażować się w walkę przeciwko wszelkim rodzajom krzywd, nieuczciwości, i podłości przenikającym środowisko akademickie. Innymi słowy, życie, które autor związał z językiem wilamowskim, Wilamowicami i współpracą z Tymoteuszem Królem nieuchronnie doprowadziły go do jedynej możliwej konkluzji: pedagogicznego radykalizmu.

Słowa kluczowe: język wilamowski; studia wilamowskie; autoetnografia; pedagogika radykalna

S'wymysiöeryśy, Wymysoü, der Tiöma äna I – A śtus cyr (radykal)edukacyj

Ferkjycnan: Y dam artykuł füšt der oütor dy derfjyrana, wyły'ä hon ym mästa äjgyflosa oüz ä füšjer än šiler, nymlik, s'badän fur wymysiöeryśa špröh gyfüt y Wymysoü (špyter oü jyntwu) cyzoma mytum Tiöma fum Döchter. Der oütor argumentjyt, do dy öet fum pedagogik ym badän fur wymysiöeryśa špröh wiöe radykalnik: antyhjerärhićnik än horyzontalnik, krytyćnik äna refleksyjnik, byfräjt än štekik, nykonsumpcyjnik än kreatywnik, ogyłánt uf cyzomaata än djalog. Zy šuf oü noüy kunst, derejwer fokusjyt zy zih ufer hynderinstytucyjnikja praktyk. Dy mánan fum oütor ej, do wen'ä nö fejl jün wiöd zoüwer ä öpfer fun miöehja unrähta än kjyc, medytjyt'ä ejwum zin fu zer akademiśa karjer än derzänk hulfa äjnum je wymysiöejer derfjyrana uf dos cy kuma, do der ecnikjy edukacyjsystem ej gyfoła äna'ä füng átkán oła unrähta, kjyc än nistnyttikkájt zih cy šlön, do dy uniwersytetedukacyj ej myta diöhzykjyt. Yn andyn wjytyn, s'lawa, wo's der oütor myter wymysiöeryśa špröh hot gybunda, myt Wymysoü äna mytum Tiöma fum Döchter, füt'ä cy är äncikja mejjlikja konkluzyj: cym pedagogićnikja radykalizmus.

Śłysuľwjytyn: dy wymysiöeryśy špröh; s'wymysiöejer štüdjin; öütoetnográfjy; radykalpe-gagogik

Alexander Andrason

University of Cape Town (Faculty of Humanities –

Center for African Studies)

E-mail: aleksand@hi.is

ORCID: 0000-0002-8507-9824

Wymysorys, Wilamowice, Tymek, and I – A quest for (radical) education

1. Setting the scene: My academic ecosystem and I

I love writing and collaborative research. I think, feel, and breathe through written words. Many others meditate, compose thoughts in their mind, talk to themselves – I open my computer and type. I enjoy solitude and could in principle conduct my studies alone. However, I am fascinated by *all* reality in *all* its diversity. As I cannot master the totality of fields of science (and art), I instinctively reach out to others who have insights into the aspects of the world which seem to me less permeable and/or in which I do not feel sufficiently competent. This disciplinary promiscuity, inherent in my soul and body, has always inspired me – perhaps even forced me – to build strong friendships, scholarly and personal, with dozens of researchers. I have cherished these people's wisdom and company and cannot imagine my life without them. They are my true intellectual lovers. The important fact about these collaborations is that I establish them regardless of whether my partners are positioned high or low in any of the possible professional and social hierarchies. I attach no relevance to my collaborators' titles, academic status, or employment ranks, nor to their citizenship, gender, race, sexual orientation, or (non-)religious beliefs.

I used to think that this attitude was natural to most – if not all – academics. Life has taught me the opposite. I have found that, largely, academia is dominated by: (a) insular fiefdoms in which research is treated as a painful and outsourceable duty; (b) the obsessed worship of hierarchies and the fetishization of titles; (c) the recognition of only the activities and achievements that are institutionalized, monetarized, and directly profitable; (d) the cruel practices of bullying, power abuse, and systemic and epistemic violence – sometimes even racism and homophobia; and, perhaps most importantly, (e) the generalized exploitation of younger, less advanced, and/or more precarious individuals, particularly tutors, postdoctoral fellows, contract researchers and teachers, foreign students and employees,

and non-professorial staff.¹ I once believed that universities were homes to artists of science; from today's perspective, they rather seem to be corporate prison cells inhabited by and constantly breeding more 'science bureaucrats'.

In the present article, I describe and analyze a cluster of experiences that have had a remarkable impact on me as a scholar and educator: my research activities, dedicated to the Wymysorys language, that I conducted in Wilamowice (and gradually beyond) together with Tymoteusz Król (to whom I will henceforth refer as Tymek).² Several years after meeting Tymek for the first time, when I myself had witnessed and suffered the abuses and injustices mentioned above and was reflecting on my academic career, these experiences helped me to realize the bankruptcy of the pedagogical system(s) currently practiced at (most) universities and to commit myself to combating all types of exploitation permeating academia. Wymysorys, Wilamowice, Tymek, and the life I lived with and through them have led me into the arms of radical pedagogy.

2. Tymek's and my research on Wymysorys: Facts and feelings

I contacted Tymek at the beginning of 2008. At that time, Tymek was a 14-year-old student of a local gymnasium. He was the youngest native speaker of Wymysorys and the most fervent local activist of Vilamovian culture. I was in my early 30s and lived in Reykjavík, where I was working on my first PhD dissertation in Icelandic grammar. I had become fascinated by the mixed Germanic-Slavic character of Wymysorys and, given the critical endangerment of this variety, committed myself to documenting and analyzing it before it was too late. I thought I was well equipped for this task, as I was a fluent speaker of several Germanic and Slavic languages and had both studied and taught the diverse subfields of linguistics for many years at several universities in Iceland, Poland, Spain, Sweden, Morocco, and beyond. I presented the idea of conducting joint research to Tymek, which he enthusiastically accepted. We exchanged some emails and decided to carry out joint

¹ The injustices and abuses permeating academia are well documented in scholarship (see *inter alia* Illich, 1970; Freire, 1993; Chomsky, 2003; Dale & Hyslop-Margison, 2010; Schugurensky, 2011; Haworth, 2012; Swanick, 2012; Spoto, 2014; Rivers, 2016; Phipps, 2018; Joseph-Salisbury, 2019; Rollock, 2019; Ahmed, 2021; Fleming, 2022; Uys, 2022). Examples drawn from my own experiences may be consulted in Andrason (2022, 2024, in press), Warren et al. (2022), Andrason, Gysman & Lange (2023), Andrason & van den Brink (2023), Matutu & Andrason (2023), Wulfekühler & Andrason (2023), van den Brink & Andrason (2024), and Sekowe et al. (2025).

² Wymysorys is an East Central German language spoken by an ethnic minority in the town of Wilamowice in Poland. For an overview of the Vilamovian minority, its language, culture, and history, please consult Wicherkievicz (2003), Andrason & Król (2016), and Andrason (2021).

fieldwork in summer, when Tymek and I would both be free from our respective academic duties.

In July 2008, I flew from Keflavík to Kraków. I took a PKS coach to Bielsko-Biała and then a suburban bus to Wilamowice. I still remember Tymek waiting for me at the bus stop at the main square in Wilamowice. He was wearing a blue T-shirt, denim shorts, white socks, and a pair of sneakers. Immediately upon my arrival, Tymek showed me around and introduced me to Wymysorys speakers. We worked passionately the whole day and, in the late afternoon, went to his home where his mom – a local doctor – had lunch ready for us. She asked me why I was not staying at their place. I had planned to rent a room in a hotel in Bielsko-Biała, which meant I would need to commute to Wilamowice every morning. I gladly accepted the offer and from the next day on stayed at the Króls' house. Little did I know that at this moment I had found my new home.

That summer and the many summers that followed, Tymek's family received me with an almost incomprehensible generosity and kindness – as did Tymek's friends, Wymysorys speakers whom we involved in our research, and all Vilamovians who were committed to the preservation of their unique language and culture. Therefore, although Tymek and I worked ceaselessly from morning until night every day, this did not feel like work at all – for us, it was passion, zeal, and delight. We would wake up early at dawn, take our bikes, and start collecting data according to the plan which we had prepared the evening before. When visiting the Wymysorys speakers – people who could be our (great-)grandparents – we were always offered tea, coffee, juice, fruit, cakes, and cookies. Sometimes, we too would bring something to share with our hosts. We would talk at length about the Wymysorys language and its history, about our interlocutors' youth and their extraordinary albeit often painful life experiences. These visits weren't mere interviews dedicated to collecting data. They were genuine conversations full of warmth, care, and laughter – and, at times, tears. I wanted to get to know our interlocutors and hoped they would get to know me as well. All of us – the Vilamovians we visited, Tymek, and I – enjoyed these meetings so much that we would feel sad if we were unable to see each other again the following day. After all, we needed to talk to as many speakers as possible, and every person was equally knowledgeable and kind, and their story similarly fascinating and exceptional.

After the interviews, we would go back to Tymek's. His mom would cook delicious meals for us, and we would eat them together – Tymek's parents, Tymek, his sister, and I – telling stories, joking, and laughing even more. In the evening, Tymek and I would review the data we had gathered during the day, extract the most important pieces of information, and determine which grammatical and lexical elements and phenomena were still missing or problematic and should therefore be collected next. These revisions and analyses lasted until late, often after midnight. Seeing us totally consumed by our research enthusiasm and oblivious

to anything else, Tymek's mom would bring us some snacks and beverages, insisting that we should eat and drink something. She would also warn us about mosquitoes and ask us to keep the window closed at night – something we repeatedly forgot.

All of this felt like an extraordinary adventure: I grew as a linguist, researcher and human being. I learned about a language, a people, and myself. I understood the extent of repression, pain, and persecution that we humans inflict upon each other in the name of nationalism, fear of the other, and purity or uniformity. I cherished and celebrated every single day I spent in Wilamowice with Tymek. Life ran faster, more intensely, and somehow seemed more authentic. It was thus not surprising that at the end of each of these fieldwork visits I did not want to leave. Indeed, last moments were always hard: I will never forget this one morning when, a few minutes before I took a bus back to Kraków, Tymek played a goodbye song for me on his accordion. My heart melted and tears streamed from my eyes.

We eventually amassed a considerable collection of audio recordings, compiled a database of hundreds of words, expressions, and morpho-syntactic phenomena, and documented large parts of the Wymysorys grammar and lexicon. This joint work initially resulted in two talks dedicated to the verbal system of Wymysorys that we gave in 2008 and 2009 at the University of Cambridge and at the School of Oriental and African Studies, University of London, in the United Kingdom. Subsequently, we started presenting the outcomes of our research in the form of scholarly articles. We published preliminary materials for a Wymysorys dictionary (Andrason & Król, 2013) and described the pronominal system of the language (Andrason & Król, 2014a), as well as selected verbal constructions: present tense (Andrason & Król, 2014b) and perfect and preterite (Andrason & Król, 2016a). We also analyzed certain sociolinguistic aspects of Wymysorys and its blended features stemming from contact with Polish and other languages (Andrason & Król, 2014c). The culmination of our documentation efforts, linguistic analyses, and scholarly publications – not only those authored together but also written by us individually – was the grammar of Wymysorys released by the Center for Slavic, Eurasian, and East European Studies at Duke University (Andrason & Król, 2016b).

The above-mentioned research output is a tangible manifestation of the success of our collaboration. However, our joint work has had another, even more significant effect: we have developed a beautiful friendship that continues to flourish to this day. And while our deep personal connection has remained unchanged since 2008, we have evolved as scholars. Recently, Tymek defended his doctoral dissertation (Król, 2022); he currently works as a research fellow at the Polish Academy of Science. I, in turn, presented my third doctoral thesis dedicated to Polish borrowings in Wymysorys (Andrason, 2021) and, with more than 180 scholarly

papers published, can consider myself an experienced researcher. Even more importantly, our (joint) work now not only concerns the documentation, recognition, and preservation of the Wymysorys language and Vilamovian culture – we also stand together against many other injustices that we have observed and/or have had to endure. From co-researchers, we have grown into genuine comrades – fighters against oppression, inequality, and marginalization. We have welded our research collaboration and friendship into a revolutionary armor – our resistance.

3. The radical pedagogy of my (or rather our) Vilamovian experience

The collaboration with Tymek did not at first seem exceptional. I was still at the beginning of my pedagogical career, full of optimism and belief in the meaningfulness of the educational system practiced at universities. However, as I advanced on my academic journey and gained further experience as a staff member and university lecturer, I realized that what Tymek and I had done – and continued to do – was not usual in academia. We were replacing the oppressive pedagogical model which had been the norm for decades, if not centuries, at tertiary educational institutions (see *inter alia* Illich, 1970; Althusser, 1971; Freire, 1993; Chomsky, 2003; Haworth, 2012; Noterman & Pusey, 2012) – and which in progressive scholarship has commonly been referred to as “banking” (Freire, 1993), “industrial” (Swanick, 2012), and “pre-prison-like” (hooks & Mesa-Bains, 2006) – with (elements of) its nemesis, radical education.

In this article “radical education” refers to a diversified spectrum of “non-conformist, dialogical, anti-hierarchical, empowering, transformative, reflective, and ethical approaches to pedagogy that are all catheterized by their ‘commitment to both critiquing the dominant norms, practices, values and institutions of existing society, and in positing an alternative’ (Charkin, Suissa 2019: 392)” (Andrason, 2024, p. 7). Radical education encompasses or combines (Noterman & Pusey, 2012; Swanick, 2012; Charkin & Suissa, 2019) a range of pedagogical frameworks and methods that are labeled and categorized as critical education (Freire, 1993; DeLeon, 2006; Dale & Hyslop-Margison, 2010; Schugurensky, 2011; Swanick, 2012; McLaren, 2020) or anarchist education (Gribble, 2004; DeLeon, 2008; Armaline, 2009; Shannon, 2009; Suissa, 2010, 2019; Haworth, 2012; Spoto, 2014; Fretwell, 2019; Currie-Knight, 2021; see Andrason, 2024). Therefore, rather than a single, uniform, static pedagogical project, radical education implies many heterogenous and dynamic radical *pedagogies* – as is also true of critical and anarchist educations themselves (Haworth, 2012; Heckert, Shannon & Willis, 2012; Kaltefleiter & Nocella, 2012; Noterman & Pusey, 2012). As is evident from the definition provided above, the “critical” and the “anarchist” edges

of a radical education spectrum share a large set of properties. From my experience and considering how the term “anarchism” is understood today (see Andrason, 2022), the main differences between critical and anarchist educations involve the following: (a) the distinct conceptual and intellectual origin of each of them and references to distinct predecessors and founders (see Paulo Freire on critical approaches to education versus Pyotr Kropotkin, Mikhail Bakunin, Francisco Ferrer, and Ivan Illich on anarchist approaches); (b) a slightly more confrontational character of anarchist education; and (c) the idea of prefiguration (i.e., the immediate enactment of the postulated ideals here and now and thus the conviction that “the means have to be in accordance with the ends”; Franks, 2003, p. 18), which is again particularly prominent in anarchist education. For a comprehensive discussion of the properties typifying radical, critical, and anarchist pedagogies, I invite the reader to consult the various works referred to above (see, *inter alia*, Swanick, 2012; Charkin & Suissa, 2019; Suissa, 2019). Below, I will introduce those features that are relevant for the present study.

From the onset, we eliminated the dichotomy between two types of participants – or rather two clusters of participant types – involved in an educational process. As is characteristic of radical pedagogy (Freire, 1993; Armaline, 2009; Schugurensky, 2011; Heckert, Shannon & Willis, 2012; Swanick, 2012; Spoto, 2014; Fretwell, 2019; Brueggemann et al., 2016; Currie-Knight, 2021), we disrupted the power imbalance separating the powerful (i.e., the teacher, older and more advanced in their academic career) from the powerless (i.e., the student, younger and academically less advanced). Traditional educational systems view the former participant as superior, agentive, and active and correspondingly afford them a superior, agentive, and active status. In contrast, the latter participant is regarded as subordinate, submissive, and passive and is attributed positions that are equally subordinate, submissive, and passive (see Freire, 1993; Chomsky, 2003; DeLeon & Love, 2009; Schugurensky, 2011; Kaltefleiter & Nocella, 2012; Swanick, 2012; Currie-Knight, 2021). In our project on Wymysorys, we rejected the association of teaching and learning roles with the abovementioned qualities – a stereotypical correlation that could in principle have been extended to me (as older, a university graduate, and a lecturer) and Tymek (as the younger, middle/secondary school pupil). At no point was our project paternalistic (from the teacher’s position) and infantilizing (towards the student). While younger and less experienced in academia, the student was a genuine colleague. His youth and lesser experience – which, as I will explain below, was restricted only to some areas – were viewed as transitory. In other words, I always focused on what Tymek could become, e.g., a professional, an expert, and an academic – which is what, as time has shown, he has become – and not on what he was.

The project was designed and conducted as a fully collaborative and collective enterprise – a preferred structure in radical pedagogy (Armaline, 2009; Swanick,

2012; Spoto, 2014; Fretwell, 2019). I did not present Tymek with a fixed research outline predesigned unilaterally by me. We discussed the potential research, and this allowed me to avoid obstacles that would otherwise have been inexorable during the fieldwork activities. Later, in Wilamowice, we relentlessly revised and corrected our research program, adjusting it to the changing context and problems that were inevitable and that constantly emerged on our path. This means that both of us were leaders who directed the course of research and supervisors necessary for the correct analysis of the data collected. This co-direction and co-supervision stemmed from the fact that the project depended on our respective expertise and experience. Therefore, the contribution of each of us to the research process was equally meaningful – although different. Overall, we disrupted the view, pervasive in academia, according to which students, especially undergraduates and pupils below university level, should be excluded from research and knowledge production and confined to the role of knowledge consumers (see Friere, 1993; Kaltefleiter & Nocella, 2012; Noterman & Pusey, 2012; Swanick, 2012; Currie-Knight, 2021). As I explained above, Tymek was not only involved in all research activities, which he co-designed and co-directed, but he also eventually became the co-author of the various articles published given the data collected.

Both parties – i.e., Tymek and I – were actively involved in each other's learning and teaching. As advocated by radical pedagogy (Freire, 1993; Armaline, 2009; Schugurensky, 2011; Andrason, Gysman & Lange, 2023), we were both students and teachers at the same time – we learned from each other and taught each other. Crucially, Tymek (the nominal student) was not a “blank slate” (Spoto, 2014, p. 86) or “depository” (Freire, 1993, p. 45) which I (the nominal teacher) would fill with knowledge (Freire, 1993; Noterman & Pusey, 2012, p. 181). In fact, I was no longer a necessary component in Tymek's learning. My function was rather to “guide, organize [...], facilitate [...], [and] support” (Andrason, Gysman & Lange, 2023, p. 98) Tymek's development in those aspects where my expertise and experience surpassed his (see Gribble, 2004; Jun, 2012; Swanick, 2012; Spoto, 2014; Currie-Knight, 2021). Conversely, Tymek guided, organized, facilitated, and supported my own learning in the areas in which his expertise exceeded mine. We controlled our respective learning processes and constructed them “on [our] own terms” (Spoto, 2014, p. 85; see also Swanick, 2012). Instead of being “a one-way street from the mind of the teacher to the mind of the student” (Swanick, 2012, p. 31), the learning was bi-directional.

These equal yet distinct contributions to the project, with regard to both research and learning, meant that, as is typical of radical pedagogy (Freire, 1993; DeLeon, 2008; Armaline, 2009; DeLeon & Love, 2009; Suissa, 2010; Schugurensky, 2011; Amster, 2012; Heckert, Shannon & Willis, 2012; Swanick, 2012; Fretwell, 2019; Currie-Knight, 2021), the authority each of us held – whether it derived from our knowledge of linguistics, familiarity with the Wymysorys language,

history, and culture, or experience in fieldwork and academic writing – was not universalized in all aspects and institutionalized as a systemic locus of domination. First, the authority was distributed and decentralized. Both of us held some authority but not all of it. That is, the authority of either of us was confined to our respective areas of competence, skill, and experience. Second, the acceptance of the other partner's authority in any given area was always voluntary and temporary. Accordingly, "[it] rest[ed] with the recipient and not the person [...] asserting it" (Amster, 2012, p. 7) and could at any time be revoked (see Suissa, 2010, pp. 59–60). Conversely, we rejected authority that was "rigid, reified, and imposed" (Amster, 2012, p. 7) "by virtue of one's position" (Suissa, 2010, p. 59). Indeed, during our work, "arguments based on 'authority' [were] no longer valid" (Freire, 1993, p. 80); on the contrary, we challenged each other's authority such that power was never used against the one who had relinquished it voluntarily and temporarily (see Amster, 2012, p. 7).

The foundation of our equal ranks and authorities and, at the same time, the visible exponent thereof was the ability to critique and criticize one another – another essential component of radical pedagogy (see Freire, 1993; Gribble, 2004; DeLeon, 2006; Armaline, 2009; Shannon, 2009; Suissa, 2010; Schugurensky, 2011; Charkin & Suissa, 2019). This was possible because both of us were able to "name the world" (Freire, 1993, p. 61): speak out and talk back without fearing negative consequences or retaliations. In other words, the discursive principle underlying all our engagements was dialogue, which, like Freire (1993, p. 61), I view as a vital right and obligation. There was no room for communiques and monologues (see Freire, 1993, pp. 65–66, 70) because these are unidirectional channels that equal silencing. They enable only a few individuals – typically those positioned higher up in the hierarchy, those who are older, and those more advanced in their academic careers and thus nominal teachers – to speak and name reality, narrating it to and on behalf of all the others (Freire 1993, p. 62). Like all radical pedagogues, I view this monological approach, pervasive in modern classrooms, as a "dehumanizing aggression" (Freire, 1993, p. 88).

In further harmony with radical pedagogy (see Armaline, 2009; Spoto, 2014), the systemic horizontality and dialogical manners of communication allowed us to approach knowledge as dynamic and co-constructed. Although I was a university graduate and lecturer, I did not monopolize the truth in front of a teenager. I did not present knowledge as a set of atemporal and authoritative propositions that were held by an erudite elite – as is typical of traditional learning (see Freire, 1993; Swanick, 2012). Instead, I emphasized the evolving and argumentative character of science, where theories compete against and replace one another and where hypotheses are more or less plausible rather than "true". In this construction of knowledge, we embraced a plurality of perspectives (see Spoto, 2014; Andrason, Gysman & Lange, 2023) brought to the debate by Tymek and me.

As new knowledge was not given but constructed, it became less universal and idealized, and conversely more fragmentary and modest (see Andrason, Gysman & Lange, 2023).

This constructional character of knowledge implied that, as is emphasized by radical pedagogy (Freire, 1993; Schugurensky, 2011; Suissa, 2019; Andrason, Gysman & Lange, 2023), Tymek's and my learning was synonymous with doing. Instead of memorizing (apparent) truths formulated by others, we focused on identifying problems and solving them ourselves. Our learning derived from praxis. It yielded new knowledge and was not reduced to knowledge consumerism, i.e., "passive, unreflective accumulation of information", which is the antithesis of learning (Andrason, Gysman & Lange, 2023). In other words, knowledge acquisition was translated into knowledge production (see Noterman & Pusey, 2012; Swanick, 2012; Andrason, Gysman & Lange, 2023). We learned through testing and discovering – and sometimes failing. We viewed education as inseparable from creativity (see Freire, 1993); this required the intentional and sovereign cognitive involvement of the two of us because we were both participating in the learning process.

Last but not least, we eliminated a physical dichotomy permeating education, i.e., the opposition between educational institutions endorsed as such officially (e.g., schools, universities, and research centers) and places viewed as essentially 'non-educational' (e.g., streets, home gardens, and communal spaces). Similar to what typifies radical pedagogical experiments (see Illich, 1970; Armaline, 2009; Swanick, 2012; Andrason, Gysman & Lange, 2023), we expanded education far beyond the walls of the classrooms, whether this concerned Tymek's school or my university (see Swanick, 2012, p. 30). For us, education was more holistic and necessarily took place everywhere. Crucially, it did not need schooling systems at all, with their endorsement, control, and quantitative evaluation (see Illich, 1970; Armaline, 2009; de Acosta, 2012). There was no exam at the end of our learning; no numerical marks were awarded; there was no diploma confirming that we had "sat" a number of hours in a school classroom. Year after year, at the end of each research activity, we felt we were becoming wiser precisely because (at least temporarily) we had left the schooling system. We had escaped the walls (and the barbed wire) of educational instructions and run into the open arms of streets, fields, and real people.

4. From Wilamowice into the world: Conscientization

The pedagogical approach adopted in Tymek's and my research on Wymysorys was radical. It was anti-hierarchical and horizontal, collaborative and dialogical, critiquing and reflective, freeing and empowering, non-consumerist, creative, and knowledge-production oriented, as well as praxis-focused and extra-institutional.

We embraced all these principles characterizing radical pedagogy in a spontaneous, organic, and intuitive manner. This suggests that radical pedagogy – at least in the version delimited by the properties listed above – may be “natural” to most young people enthusiastic about learning (see Andrason, Gysman & Lange, 2023, pp. 102–103 for a similar conclusion). Importantly, we embraced radical pedagogy unknowingly. We were not able to name the educational approach we adopted as radical – or any other. We did not even think it had a particular name. For us, our research in Wilamowice was the learning type that we, as young pupils and students, had always imagined and hoped for. For us, it was simply *learning*.

Therefore, although our alignment with radical pedagogy developed naturally, it was not complete. It lacked one critical component: “conscientization” (Freire, 1993). We still did not possess sufficient socio-political consciousness to realize that what we had done equaled *anti-schooling*. In my case, this conscientization occurred several years later upon further reflection and, crucially, the denunciation and transformation of my reality (see Freire, 1993). When faced with the many oppressions and injustices that my fellow students, staff members, and I had suffered or witnessed at a historically white university in South Africa, I decided to make a revolutionary non-conformist commitment. I would denounce and combat the “norms, practices, values and institutions of existing society” which we (i.e., my peers and I) perceived as repressive and discriminatory and transform this inherited violence-driven status quo by constructing prefigurative alternatives (see Charkin & Suissa, 2019, p. 392). We organized ourselves into a liberatory collective and reclaimed and reinvented our lives in academia (Warren et al., 2022; Sekowe et al., 2025). I myself opened a new chapter in my work as researcher and lecturer, devoted intentionally to social justice in tertiary education (Andrason, 2022, 2024, in press; Matutu & Andrason, 2023; Andrason & van den Brink, 2023; Wulfekühler & Andrason, 2023; Andrason, Gysman & Lange, 2023; van den Brink & Andrason, 2024; Sekowe et al., 2025).

In that transformative moment, I comprehended that it was my Vilamovian experience, my work on Wymysorys, and my collaboration with Tymek that had paved the way which eventually led me into the arms of radical pedagogy. It was in Wilamowice where I had enacted (most elements of) radical pedagogy for the first time. This time, however – i.e., after my conscientization – I was able to both recognize this pedagogical inspiration consciously, relate it to my ongoing struggles, embed it into my socio-political worldview, and crucially call it by its name – *radical*!

Bibliography

- Ahmed, S. (2021). *Complaint!* Durham: Duke University Press.
- Althusser, L. (1971). Ideology and ideological state apparatuses (notes towards an investigation) (trans. Ben Brewster). In: “*Lenin and philosophy*” and other essays (pp. 127–186). New York: Monthly Review Press.
- Amster, R. (2012). *Anarchism today*. Santa Barbara: Praeger.
- Andrason, A. (2021). *Polish borrowings in Wymysorys: A formal linguistic analysis of Germano-Slavonic language contact in Wilamowice* [Doctoral dissertation, University of Iceland]. <https://opinvindi.is/handle/20.500.11815/2695>
- Andrason, A. (2022). An organizational “mini” monster: An anarchist critique of the hyper hierarchization of a small department at a South African university. *Journal for Critical Education Policy Studies*, 28(3), 31–65. <http://www.jceps.com/archives/13938>
- Andrason, A. (2024). Language repertoire as radical queer love: A boy’s journey. *Boyhood Studies*, 18(1), 1–31. <https://doi.org/10.3167/bhs.2024.1126OF2>
- Andrason, A. (in press). Academics, we must disobey university authorities! *CODESRIA: Journal of Higher Education in Africa*.
- Andrason, A., Gysman, V., & Lange, H. (2023). Doing – reflecting – comprehending. Or: how we found resonance with anarchist pedagogy. *Anarchist Studies*, 23(1), 82–109. <https://doi.org/10.3898/AS.31.1.05>
- Andrason, A., & Król, T. (2013). Materials for the Vilamovicean dictionary – The letter Z. *Annales Neophilologiarum*, 7, 5–29.
- Andrason, A., & Król, T. (2014a). A contribution to the documentation of a nearly extinct language – Present tense morphology in Modern Vilamovicean. *Studia Linguistica of the University of Wrocław*, 33, 7–22.
- Andrason, A., & Król, T. (2014b). A fuzzy model of the Vilamovicean language. *Zeszyty Łużyckie*, 48, 265–292.
- Andrason, A., & Król, T. (2014c). Pronominal system of Modern Vilamovicean. *Brünnner Beiträge zur Germanistik und Nordistik*, 28, 93–122.
- Andrason, A., & Król, T. (2016a). A note on the morphology of the Vilamovicean verb – principal parts. *Language Documentation and Description*, 13, 1–22. <https://doi.org/10.25894/ldd153>
- Andrason, A., & Król, T. (2016b). *A grammar of Wymysorys*. Durham: Duke University, SEELRC. <http://slaviccenters.duke.edu/projects/grammars>
- Andrason, A., & van den Brink, J. (2023). Publishing (mal)practices and their (re)colonising effects: Double affiliations in academic publishing. *Journal of Education*, 91, 70–93. <http://dx.doi.org/10.17159/2520-9868/i91a05>
- Armaline, W. (2009). Thoughts on anarchist pedagogy and epistemology. In R. Amster, A. DeLeon, L. Fernandez, A.J. Nocella & D. Shannon (Eds.), *Contemporary anarchist studies* (pp. 136–146). London: Routledge. <https://doi.org/10.1080/00131946.2012.641873>
- Brueggemann, M., Strohmayr, A., Marshall, M., Birbeck, N., & Thomas, V. (2017). Reflexive practices for the future of design education: An exercise in ethno-empathy. *The Design Journal*, 20(1), 1260–1269. <https://doi.org/10.1080/14606925.2017.1352655>
- Charkin, E., & Suissa, J. (2019). Radical education. In R. Kinna & U. Gordon (Eds.), *Routledge handbook of radical politics* (pp. 391–404). New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315619880-32>

- Chomsky, N. (2003). The function of schools: Subtler and cruder methods of control. In K. Saltman & D. Gabbard (Eds.), *Education as enforcement: The militarization and corporatization of schools* (pp. 25–35). New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203465585-9>
- Currie-Knight, K. (2021). Anarchist approaches to education. In G. Chartier & C. Van Schoelandt (Eds.), *The Routledge handbook of anarchy and anarchist thought* (pp. 360–365). New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315185255-25>
- Dale, J., & Hyslop-Margison, E. (2010). *Paulo Freire: Teaching for freedom and transformation*. Kokomo: Springer.
- De Acosta, A. (2012). That teaching is impossible. In R.H. Haworth (Ed.), *Anarchist pedagogies: Collective actions, theories, and critical reflections on education* (pp. 303–311). Oakland, CA: PM Press.
- DeLeon, A. (2006). The time for action is now! Anarchist theory, critical pedagogy, and radical possibilities. *Journal of Critical Education Policy Studies*, 4(1), 72–94.
- DeLeon, A. (2008). Oh no! Not the “A” word! Proposing an “anarchism” for education. *Educational Studies: Journal of the American Educational Studies Association*, 44(2), 122–141. <https://doi.org/10.1080/00131940802368422>
- DeLeon, A., & Love, K. (2009). Anarchist theory as radical critique: Challenging hierarchies and domination in the social and “hard” sciences. In R. Amster, A. DeLeon, L. Fernandez, A.J. Nocella & D. Shannon (Eds.), *Contemporary anarchist studies. An introductory anthology of anarchy in the academy* (pp. 159–165). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203891735>
- Fleming, N. (2022). Underpaid and overworked: researchers abroad fall prey to bullying. *Nature*, 608, 437–439. <https://doi.org/10.1038/d41586-022-02142-8>
- Franks, B. (2003). Direct action ethic. *Anarchist Studies*, 11, 13–41.
- Freire, P. (1993). *Pedagogy of the oppressed*. New York: Continuum.
- Fretwell, N. (2019). Anarchist education and the paradox of pedagogical authority. *Educational Philosophy and Theory*, 52(1), 55–65. <https://doi.org/10.1080/00131857.2019.1594196>
- Gribble, D. (2004). Good news for Francisco Ferrer – How anarchist ideals in education have survived around the world. In J. Purki & J. Bowen (Eds.), *Changing anarchism. Anarchist theory and practice in a global age* (pp. 181–198). Manchester: Manchester University Press.
- Haworth, R.H. (2012). Introduction. In R.H. Haworth (Ed.), *Anarchist pedagogies: Collective actions, theories, and critical reflections on education* (pp. 1–10). Oakland: PM Press.
- Heckert, J., Shannon, D., & Willis, A. (2012). Loving-teaching: Notes for queering anarchist pedagogies. *Educational Studies*, 48(1), 12–29. <https://doi.org/10.1080/00131946.2011.637258>
- hooks, b., & Mesa-Bains, A. (2006). Resistance pedagogies. In A. Mesa-Bains & b. hooks (Eds.), *Homegrown: Engaged cultural criticism* (pp. 45–60). Cambridge, MA: South End Press. <https://doi.org/10.4324/9781315193229-3>
- Illich, I. (1970). *Deschooling society*. New York: Perennial Library.
- Joseph-Salisbury, R. (2019). Institutionalised Whiteness, racial microaggressions and Black bodies out of place in higher education. *Whiteness and Education*, 4(1), 1–17. <https://doi.org/10.1080/23793406.2019.1620629>
- Jun, N. (2012). *Anarchism and political modernity*. New York: Continuum.
- Kaltefleiter, C., & Nocella, A.J. (2012). Anarchy in the academy: Staying true to anarchism as an academic-activist. In R.H. Haworth (Ed.), *Anarchist pedagogies: Collective actions, theories, and critical reflections on education* (pp. 175–199). Oakland: PM Press.

- Król, T. (2022). "Góry, pagórki, przykryjcie nas". *Analiza opowieści wspomnieniowych Wilamowian o Völkliście i powojennych prześladowaniach* [Doctoral dissertation, Polish Academy of Science]. <https://ispan.waw.pl/default/wp-content/uploads/rozprawa-doktorska-mgra-tymoteusza-krola.pdf>
- Matutu, H., & Andrason, A. (2023). When we resist – A dialogue on decoloniality in practice. A talk at the "Decolonizing Approaches to Studying History and Linguistic-cultural Heritage Series" at the Center for Research and Practice in Cultural Continuity at the Faculty of Artes Liberales of the University of Warsaw, January 11, 2023. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7607760>
- McLaren, P. (2020). The future of critical pedagogy. *Educational Philosophy and Theory*, 52(12), 1243–1248. <https://doi.org/10.1080/00131857.2019.1686963>
- Noterman, E., & Pusey, A. (2012). Inside, outside, and on the edge of the academy: Experiments in radical pedagogies. In R.H. Haworth (Ed.), *Anarchist pedagogies: Collective actions, theories, and critical reflections on education* (pp. 200–216). Oakland: PM Press.
- Phipps, A. (2018). Reckoning up: Sexual harassment and violence in the neoliberal university. *Gender and Education*, 32 (2), 227–243. <https://doi.org/10.1080/09540253.2018.1482413>.
- Rivers, I. (2016). Homophobic and transphobic bullying at universities. In H. Cowie & C. Myers (Eds.), *Bullying among university students: Cross-national perspectives* (pp. 48–60). Oxford: Routledge.
- Rollock, N. (2019). *Staying power: The career experiences and strategies of UK Black female professors*. UCU Report. <https://nicolarollock.com/black-female-profs>
- Schugurensky, D. (2011). *Paulo Freire*. London: Continuum.
- Shannon, D. (2009). As beautiful as a brick through a bank window: Anarchism, the academy, and resisting domestication. In R. Amster, A. DeLeon, L. Fernandez, A.J. Nocella & D. Shannon (Eds.), *Contemporary anarchist studies: An introductory anthology of anarchy in the academy* (pp. 183–189). New York: Routledge.
- Sekowe, C., Okyere Asante, M., van den Brink, J., & Andrason, A. (2025). The effects of decolonial praxis on leaders of transformative movements – the case of Masivule in South Africa. *Critical Studies in Teaching and Learning*, 13(1), 74–95. <https://doi.org/10.14426/cristal.v13i1.2691>
- Spoto, S. (2014). Teaching against hierarchies: An anarchist approach. *The Journal of Feminist Scholarship*, 7/8, 78–92.
- Suissa, J. (2010). *Anarchism and education*. Oakland: PM Press.
- Suissa, J. (2019). Anarchist education. In C. Levy & M. Adams (Eds.), *The Palgrave handbook of anarchism* (pp. 511–530). Cham: Palgrave Macmillan.
- Swanick, S.M. (2012). *An approach to transformational pedagogy in higher education* [Doctoral dissertation, Northern Arizona University]. ProQuest Dissertations.
- Uys, T. (2022). *Whistleblowing and the sociological imagination*. London: Palgrave MacMillan.
- Van den Brink, J., & Andrason, A. (2024). Article-processing fees and subsidies: The colonial entanglement of knowledge production in South Africa. *Social and Health Sciences*, 22(1), 14377, 1–19. <https://doi.org/10.25159/2957-3645/14377>
- Warren, L., Van den Brink, J., Sekowe, C., Ribeiro, L., Asante, M., & Andrason, A. (2022). *MASIVULE I-ANTIEKE STUDIES: From trauma to change*. Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7499208>
- Wicherkiewicz, T. (2003). *The making of a language: The case of the idiom of Wilamowice, Southern Poland*. Berlin: Mouton De Gruyter.

Wulfekühler, H., & Andrason, A. (2023). "We don't need another hero!": Whistleblowing as an ethical organizational practice in higher education. *Education Philosophy and Theory*, 55(7), 844–854. <https://doi.org/10.1080/00131857.2022.2152672>

Język wilamowski, Wilamowice, Tymek i ja – w poszukiwaniu (radykałnej) edukacji

1. Preludium: Mój ekosystem akademicki i ja

Kocham pisać i prowadzić badania we współpracy z innymi. Myślę, czuję i oddycham poprzez słowo pisane. Gdy inni medytują, zbierają myśli w głowie, mówią do siebie – ja włączam komputer i piszę. Lubię samotność i w zasadzie mógłbym prowadzić swoje badania w pojedynkę. Fascynuje mnie jednak rzeczywistość w całej jej różnorodności. Ponieważ nie jestem w stanie opanować wszystkich dziedzin nauki (i sztuki), instynktownie szukam osób mających wgląd w te aspekty świata, które wydają mi się mniej dostępne lub w stosunku do których nie czuję się wystarczająco kompetentny. Ta dyscyplinarna rozwiązłość właściwa mojej duszy i ciału zawsze inspirowała mnie – a może nawet zmuszała – do budowania silnych przyjaźni, naukowych i osobistych, z dziesiątkami badaczy. Cenię mądrość i towarzystwo tych ludzi i nie wyobrażam sobie życia bez nich. To moi prawdziwi „intelektualni kochankowie”. Ważnym aspektem dotyczącym tej współpracy jest to, że nawiązuję ją niezależnie od tego, czy moi partnerzy zajmują wysoką czy niską pozycję w którejkolwiek z możliwych hierarchii zawodowych i społecznych. Nie przywiązuję żadnej wagi do tytułu, statusu akademickiego i stanowiska pracy moich współpracowników, nie wspominając o ich obywatelstwie, płci, rasie, orientacji seksualnej czy przekonaniach religijnych lub ich braku.

Kiedyś myślałem, że taka postawa jest naturalna dla większości – jeśli nie wszystkich – pracowników akademickich. Życie jednak nauczyło mnie, że rzeczywistość jest inna niż przypuszczałem. Odkryłem, że w dużej mierze środowisko akademickie (a) składa się z rozdrobnionych i odizolowanych „królestw”, w których badania traktowane są jako przykry i delegowany na innych obowiązek; ponadto jest ono zdominowane przez (b) obsesyjny kult hierarchii i fetyszyzację tytułów; (c) uznanie tylko tej twórczości i osiągnięć, które są zinstytucjonalizowane, przynoszące zyski finansowe i bezpośrednio opłacalne; (d) okrutne praktyki zastraszania, nadużyć władzy oraz przemocy systemowej i epistemicznej – czasem nawet rasizmu

i homofobii; oraz, co być może jest najważniejsze, (e) powszechny wyzysk osób młodszych, mniej zaawansowanych w karierze akademickiej lub zajmujących bardziej niepewne pozycje, w szczególności lektorów, badaczy na stażu podoktorskim, naukowców i nauczycieli kontraktowych, studentów i pracowników zagranicznych oraz pracowników nienaukowych¹. Kiedyś wierzyłem, że uniwersytety są domami artystów nauki – z dzisiejszej perspektywy wydają się raczej korporacyjnymi celami więziennymi zamieszkanymi przez „biurokratów nauki”, którzy przekazują biurokratyczne wzorce kolejnym pokoleniom.

W niniejszym artykule opisuję i analizuję doświadczenia, które miały niezwykle wpływ na mnie jako naukowca i edukatora: Przede wszystkim moje działania badawcze poświęcone językowi wilamowskiemu, które prowadziłem w Wilamowicach (i stopniowo poza nimi) wspólnie z Tymoteuszem Królem (którego odtąd będę nazywał Tymkiem)². Kilka lat później, kiedy na własnej skórze doświadczyłem wspomnianych wyżej nadużyć i niesprawiedliwości oraz zastanowiłem się nad swoją karierą akademicką, doświadczenia te pomogły mi uświadomić sobie bankructwo systemu pedagogicznego praktykowanego obecnie na (większości) uniwersytetów i poświęcić się zwalczaniu wszelkiego rodzaju wyzysku przenikającego środowisko akademickie. Język wilamowski, Wilamowice, Tymek i życie, które prowadziłem z nimi i dzięki nim, pchnęły mnie w stronę pedagogiki radykalnej.

2. Tymka i moje badania nad językiem wilamowskim: zdarzenia i uczucia

Z Tymkiem skontaktowałem się na początku 2008 roku. Był on wówczas czternastoletnim uczniem miejscowego gimnazjum, a zarazem najmłodszym rodzimym użytkownikiem *wymysiöerys* i najbardziej entuzjastycznym lokalnym działaczem na rzecz kultury wilamowskiej. Miałem trzydzieści lat i mieszkalem w Reykjavíku, gdzie pracowałem nad moją pierwszą rozprawą doktorską z gramatyki islandzkiej.

¹ Niesprawiedliwości i nadużycia przenikające środowisko akademickie są dobrze udokumentowane w badaniach naukowych (zob. m.in. Illich, 1970; Freire, 1993; Chomsky, 2003; Dale i Hyslop-Margison, 2010; Schugurensky, 2011; Haworth, 2012; Swanick, 2012; Spoto, 2014; Rivers, 2016; Phipps, 2018; Joseph-Salisbury, 2019; Rollock, 2019; Ahmed, 2021; Fleming, 2022; Uys, 2022). Przykłady zaczerpnięte z moich własnych doświadczeń można znaleźć w Andrason (2022; 2024; w druku), Warren i in. (2022), Andrason, Gysman, Lange (2023), Andrason i van den Brink (2023), Matutu i Andrason (2023), Wulfekühler i Andrason (2023), van den Brink i Andrason (2024) oraz Sekowe i in. (2025).

² Wymysiöerys to język wschodnio-środkowo-niemiecki używany przez mniejszość etniczną w mieście Wilamowice w Polsce. Prezentację mniejszości wilamowskiej, jej języka, kultury i historii można znaleźć na przykład w: Wicherkiewicz (2003), Andrason i Król (2016) i Andrason (2021).

Zafascynował mnie mieszany germańsko-słowiański charakter języka wilamowskiego i, biorąc pod uwagę krytyczny stan, w jakim się znajdował, zobowiązałem się do udokumentowania i przeanalizowania go, zanim będzie za późno. Uważałem, że jestem dobrze przygotowany do tego zadania, ponieważ biegle posługuję się kilkoma językami germańskimi i słowiańskimi oraz przez wiele lat studiowałem i wykładałem różne dziedziny językoznawstwa na kilku uniwersytetach w Islandii, Polsce, Hiszpanii, Szwecji, Maroku i nie tylko. Przedstawiłem Tymkowi pomysł prowadzenia wspólnych badań, na który przystał on z entuzjazmem. Wymieniliśmy kilka e-maili i postanowiliśmy przeprowadzić wspólne badania terenowe latem, kiedy obydwaj będziemy wolni od naszych obowiązków szkolnych.

W lipcu 2008 roku przyleciałem z Keflavíku do Krakowa. Stamtąd pojechałem PKS-em do Bielska-Białej, a następnie autobusem podmiejskim do Wilamowic. Do dziś pamiętam, jak Tymek czekał na mnie na przystanku przy rynku w Wilamowicach: miał na sobie niebieską koszulkę, dżinsowe szorty, białe skarpetki i adidasy. Zaraz po przyjeździe Tymek oprowadził mnie po okolicy i zapoznał z użytkownikami języka wilamowskiego. Pracowaliśmy z pasją przez cały dzień, a późnym popołudniem udaliśmy się do jego domu, gdzie jego mama – miejscowa lekarka – przygotowała dla nas obiad. Zaproponowała, bym zatrzymał się u nich. Planowałem wynająć pokój w hotelu w Bielsku-Białej, co oznaczałoby, że każdego ranka musiałbym dojeżdżać do Wilamowic. Z radością przyjąłem ofertę i od następnego dnia zamieszkałem w domu państwa Królów. Wówczas jeszcze nie wiedziałem, że w tym momencie znalazłem swój nowy dom.

Tego lata i przez wiele kolejnych rodzina Tymka gościła mnie z niezrozumiałą wręcz hojnością i życzliwością. Z podobną życzliwością przyjęli mnie przyjaciele Tymka, użytkownicy języka wilamowskiego, których włączyliśmy w nasze badania, oraz wszyscy Wilamowianie, którzy byli zaangażowani w zachowanie swojego unikalnego języka i kultury. Dlatego, choć Tymek i ja pracowaliśmy bez wytchnienia codziennie od rana do nocy, wcale nie czuliśmy się jak w pracy – rozpierały nas pasja, zapał i radość. Wstawaliśmy o świcie, wsiadaliśmy na rowery i zaczynaliśmy zbierać dane według planu, który przygotowaliśmy wieczorem. Odwiedzając użytkowników *wymysiöerys* – ludzi, którzy mogliby być naszymi (pra)dziadkami – zawsze byliśmy częstowani herbatą, kawą, sokiem, owocami, ciastem i ciasteczkami. Czasami my również przynosiliśmy coś, czym moglibyśmy podzielić się z naszymi gospodarzami. Długo rozmawialiśmy o języku wilamowskim i jego historii, o młodości naszych rozmówców i ich niezwykłych, choć często bolesnych doświadczeniach życiowych. Wizyty te nie były zwykłymi wywiadami poświęconymi zbieraniu danych. Były to szczerze rozmowy pełne ciepła, troski i śmiechu – a czasem i łez. Chciałem poznać naszych rozmówców i miałem nadzieję, że oni również mnie poznają. Wszyscy – Wilamowianie, których odwiedziliśmy, Tymek i ja – cieszyliśmy się z tych spotkań tak bardzo, że było nam smutno, gdy nie mogliśmy zobaczyć się następnego dnia. Musieliśmy przecież porozmawiać z jak największą

liczbą użytkowników *wymysiöerys*, a każdy z nich był tak samo kompetentny i życzliwy, a jego historia tak samo fascynująca i wyjątkowa.

Po wywiadach wracaliśmy do domu Tymka. Jego mama gotowała dla nas pyszne posiłki, które jedliśmy wszyscy razem – rodzice Tymka, Tymek, jego siostra i ja – opowiadając historie, żartując i śmiejąc się. Wieczorem razem z Tymkiem przeglądaliśmy zebrane w ciągu dnia dane, wyluskiwaliśmy najważniejsze informacje i ustalaliśmy, których elementów gramatycznych i leksykalnych oraz zjawisk wciąż brakuje lub które są problematyczne i dlatego powinny być zbierane w następnej kolejności. Te poprawki i analizy trwały do północy, a nawet dłużej. Mama Tymka, widząc, że jesteśmy całkowicie pochłonięci naszym badawczym entuzjazmem i nie zwracamy uwagi na nic innego, przynosiła nam przekąski i napoje, nalegając, abyśmy coś zjedli i wypili. Ostrzegała nas też przed komarami i prosiła o zamykanie okien na noc, o czym wielokrotnie zapominaliśmy.

Wszystko to było jak niezwykła przygoda. Rozwijałem się jako językoznawca, badacz i człowiek. Poznawałem język, ludzi i samego siebie. Zrozumiałem zakres represji, bólu i prześladowań, które my, ludzie, zadajemy sobie nawzajem w imię nacjonalizmu, strachu przed innymi oraz czystości lub jednolitości. Ceniłem i cieszyłem się każdym dniem spędzonym z Tymkiem w Wilamowicach. Życie biegło szybko, intensywniej i sprawiało wrażenie bardziej autentycznego. Nic więc dziwnego, że pod koniec każdej z tych wizyt nie chciałem wyjeżdżać. Rzeczywiście, ostatnie chwile zawsze były trudne: nigdy nie zapomnę tego jednego poranka, kiedy na kilka minut przed odjazdem autobusu powrotnego do Krakowa Tymek zagrał dla mnie na akordeonie pożegnalną piosenkę. Moje serce się roztopiło, a z oczu popłynęły mi łzy.

Ostatecznie zgromadziliśmy pokaźną kolekcję nagrań audio, skompilowaliśmy bazę danych zawierającą setki słów, wyrażeń i zjawisk morfosyntaktycznych oraz udokumentowaliśmy dużą część gramatyki i leksykonu języka wilamowskiego. Ta wspólna praca początkowo zaowocowała dwoma wykładami poświęconymi systemowi werbalnemu *wymysiöerys*, które wygłosiliśmy w 2008 i 2009 roku na Uniwersytecie Cambridge oraz w Szkole Studiów Orientalnych i Afrykańskich Uniwersytetu Londyńskiego w Wielkiej Brytanii. Następnie zaczęliśmy prezentować wyniki naszych badań w formie artykułów naukowych. Opublikowaliśmy wstępne materiały do słownika *wymysiöerys* (Andrason i Król, 2013) oraz opisaliśmy system zaimkowy języka (Andrason i Król, 2014a), a także wybrane konstrukcje werbalne: czas teraźniejszy (Andrason i Król, 2014b), dokonany i *preteritum* (Andrason i Król, 2016a). Przeanalizowaliśmy również niektóre aspekty socjolingwistyczne związane z językiem wilamowskim i jego cechy mieszane wynikające z kontaktu z językiem polskim i innymi językami (Andrason i Król, 2014c). Zwieńczeniem naszych wysiłków dokumentacyjnych, analiz lingwistycznych i publikacji naukowych – nie tylko tych napisanych wspólnie, ale także indywidualnie – była gramatyka języka wilamowskiego wydana przez Centrum Studiów

Słowiańskich, Euroazjatyckich i Wschodnioeuropejskich na Uniwersytecie Duke w Stanach Zjednoczonych (Andrason i Król, 2016b).

Wymienione wyżej wyniki badań są namacalnym dowodem sukcesu naszej współpracy. Jednak przyniosła ona jeszcze jeden, dużo bardziej znaczący efekt: nawiązaliśmy piękną przyjaźń, która kwitnie do dziś. I choć nasza głęboka osobista więź pozostała niezmieniona od 2008 roku, jako naukowcy zmieniliśmy się znacznie. Niedawno Tymek obronił swą pracę doktorską (Król, 2022) i obecnie jest pracownikiem naukowym w Polskiej Akademii Nauk. Ja z kolei przedstawiłem swoją trzecią pracę doktorską poświęconą polskim zapożyczeniom w języku wilamowskim (Andrason, 2021) i z ponad 180 opublikowanymi artykułami naukowymi mogę uważać się za doświadczonego badacza. Co ważniejsze, teraz nasza (wspólna) praca dotyczy nie tylko dokumentacji, uznania i zachowania języka i kultury wilamowskiej – wspólnie przeciwstawiamy się również wielu innym niesprawiedliwościom, które obserwowaliśmy lub musieliśmy znosić. Ze współbadaczami staliśmy się prawdziwymi towarzyszami – bojownikami przeciwko uciskowi, nierówności i marginalizacji. Połączyliśmy naszą współpracę badawczą i przyjaźń w rewolucyjną zbroję – nasz opór.

3. Pedagogika radykalna mojego (a raczej naszego) wilamowskiego doświadczenia

Współpraca z Tymkiem początkowo nie wydawała mi się czymś wyjątkowym. Wciąż byłem na początku mojej kariery pedagogicznej, pełen optymizmu i wiary w sensowność systemu edukacyjnego praktykowanego na uczelniach. Jednak w miarę pięcia się ku akademickim szczytom (a może raczej przepaści) i zdobywania kolejnych doświadczeń jako pracownik i wykładowca uniwersytecki, zdałem sobie sprawę, że to, co Tymek i ja robiliśmy – i nadal robimy – nie było zwyczajne w środowisku akademickim. Zastąpiliśmy opresyjny model pedagogiczny, który był w instytucjach szkolnictwa wyższego normą przez dziesięciolecia, jeśli nie stulecia (zob. m.in. Illich, 1970; Althusser, 1971; Freire, 1993; Chomsky, 2003; Haworth, 2012; Noterman i Pusey, 2012) – i który w studiach postępowych był powszechnie określany jako „bankowy” (Freire, 1993), „przemysłowy” (Swanick, 2012) i „przedwiezienny” (hooks i Mesa-Bains, 2006) – z (elementami) jego nemezis, tj. edukacją radykalną.

W niniejszym artykule „edukacja radykalna” odnosi się do zróżnicowanego spektrum „nonkonformistycznych, dialogicznych, antyhierarchicznych, wzmacniających, transformacyjnych, refleksyjnych i etycznych podejść do pedagogiki, które są «zaangażowane zarówno w krytykę dominujących norm, praktyk, wartości i instytucji istniejącego społeczeństwa, jak i w proponowanie ich alternatywy» (Charkin i Suissa, 2019, s. 392)” (Andrason, 2024, s. 7). Edukacja radykalna obejmuje lub

łączy (Noterman i Pusey, 2012; Swanick, 2012; Charkin i Suissa, 2019) szereg ram pedagogicznych, które mieszczą się w zakresie zainteresowań edukacji krytycznej (Freire, 1993; DeLeon, 2006; Dale i Hyslop-Margison, 2010; Schugurensky, 2011; Swanick, 2012; McLaren, 2020) i edukacji anarchistycznej (Gribble, 2004; DeLeon, 2008; Armaline, 2009; Shannon, 2009; Suissa, 2010; 2019; Haworth, 2012; Spoto, 2014; Fretwell, 2019; Currie-Knight, 2021; zob. Andrason, 2024). Dlatego też, zamiast jednego, jednolitego, statycznego projektu pedagogicznego, edukacja radykalna implikuje wiele heterogenicznych i dynamicznych radykalnych pedagogik – co jest również prawdą w przypadku samej edukacji krytycznej i anarchistycznej (Haworth, 2012; Heckert, Shannon, Willis, 2012; Kaltefleiter i Nocella, 2012; Noterman i Pusey, 2012). Jak widać z powyższej definicji, te dwa rodzaje edukacji radykalnej, tj. edukacja krytyczna i anarchistyczna, mają wiele wspólnych właściwości. Z mojego doświadczenia oraz biorąc pod uwagę obecne rozumienia terminu „anarchizm” (zob. Andrason, 2022), najważniejsze różnice między wspomnianymi dwoma wariantami edukacji sprowadzić można do następujących trzech punktów: (a) ich odmiennej tradycji intelektualnej i powoływania się na odmiennych przodków czy też założycieli ruchu (np. Paolo Freire w edukacji krytycznej, a Piotr Kropotkin, Michaił Bakunin, Francisco Ferrer oraz Ivan Illich w edukacji anarchistycznej); (b) nieco bardziej buntowniczego i konfrontacyjnego temperamentu edukacji anarchistycznej i (c) idei prefiguracji (tj. bezwłocznego urzeczywistnienia postulowanych ideałów, a zatem przekonania, że „środki muszą odpowiadać celom” niż tylko prowadzić do nich; Franks, 2003, s. 18), która jest również szczególnie widoczna w edukacji anarchistycznej. W celu wyczerpującego omówienia cech charakterystycznych dla radykalnej, krytycznej i anarchistycznej pedagogiki, zapraszam czytelnika do zapoznania się z wymienionymi wcześniej pracami, a w szczególności m.in. Swanick, 2012; Charkin i Suissa, 2019; Suissa, 2019. Poniżej przedstawię te cechy, które są istotne dla mojego studium.

Od samego początku wyeliminowaliśmy dychotomię między dwoma typami uczestników – a raczej dwoma zbiorami typów uczestników – zaangażowanych w proces edukacyjny. Co jest charakterystyczne dla radykalnej pedagogiki (Freire, 1993; Armaline, 2009; Schugurensky, 2011; Heckert, Shannon, Willis, 2012; Swanick, 2012; Spoto, 2014; Fretwell, 2019; Brueggemann i in., 2017; Currie-Knight, 2021), zakłóciliśmy nierównowagę sił oddzielając tych, którzy posiadają władzę (tj. nauczycieli oraz osób starszych i bardziej zaawansowanych w karierze akademickiej) od tych, którzy są bezsilni (tj. studentów oraz osób młodszych i mniej zaawansowanych akademicko). Tradycyjne systemy edukacyjne klasyfikują tych pierwszych jako lepszych, sprawczych i aktywnych oraz przypisują im odpowiednio wyższy, sprawczy i aktywny status. W przeciwieństwie do nich, ci drudzy są postrzegani jako podporządkowani, ulegli i pasywni oraz przypisuje się im pozycje, które są równie podporządkowane, uległe i pasywne (zob. Freire,

1993; Chomsky, 2003; DeLeon i Love, 2009; Schugurensky, 2011; Kaltefleiter i Nocella, 2012; Swanick, 2012; Currie-Knight, 2021). W naszym projekcie dotyczącym języka wilamowskiego odrzuciliśmy skojarzenie ról nauczyciela i uczącego się z wyżej wymienionymi cechami – stereotypową korelację, która w zasadzie mogłaby być rozciągnięta na mnie (jako starszego, absolwenta uniwersytetu i wykładowcę) i Tymka (jako młodszego, gimnazjalistę/licealistę). W żadnym momencie nasz projekt nie był paternalistyczny (z pozycji nauczyciela) czy też infantylizujący (wobec ucznia). Choć młodszy i mniej doświadczony w środowisku akademickim, student był prawdziwym kolegą. Jego młodość i mniejsze doświadczenie – które, jak wyjaśnię poniżej, ograniczało się tylko do niektórych obszarów – były postrzegane jako przejściowe. Innymi słowy, zawsze skupiałem się na tym, kim Tymek mógł się stać (i jak czas pokazał, stał się rzeczywiście) – profesjonalistą, ekspertem i naukowcem – a nie na tym, kim był.

Nasz projekt został pomyślany i przeprowadzony jako w pełni kolektywne przedsięwzięcie – tak jak preferuje się w pedagogice radykalnej (Armaline, 2009; Swanick, 2012; Spoto, 2014; Fretwell, 2019). Nie przedstawiłem Tymkowi z góry ustalonego, zaprojektowanego jednostronnie przeze mnie konspektu badań. Wspólnie omówiliśmy potencjalne badania, co pozwoliło mi uniknąć przeszkód, które w przeciwnym razie byłyby nieuchronne podczas badań terenowych. Później, w Wilamowicach, nieustannie rewidowaliśmy i korygowaliśmy nasz program badawczy, dostosowując go do zmieniającego się kontekstu i problemów, które były nieuniknione i nieustannie pojawiały się na naszej drodze. Oznacza to, że obaj byliśmy liderami, którzy kierowali przebiegiem badań i koordynatorami niezbędnymi do prawidłowej analizy zebranych danych. To współkierowanie i współnadzór wynikały z tego, że nasz projekt zależał od naszej wspólnej wiedzy i doświadczenia. Dlatego też wkład obydwu z nas w proces badawczy był równie znaczący – choć różny. Ogólnie rzecz biorąc, zakłóciliśmy wszechobecny w środowisku akademickim pogląd, zgodnie z którym studenci, zwłaszcza studenci studiów licencjackich i uczniowie poniżej poziomu uniwersyteckiego, powinni być wykluczeni z badań i tworzenia wiedzy oraz ograniczeni do roli konsumentów wiedzy (por. Friere, 1993; Kaltefleiter i Nocella, 2012; Noterman i Pusey, 2012; Swanick, 2012; Currie-Knight, 2021). Jak wyjaśniłem powyżej, Tymek był nie tylko zaangażowany we wszystkie działania badawcze, które współprojektował i którymi współkierował, lecz ostatecznie stał się także współautorem licznych artykułów opublikowanych na podstawie zebranych danych.

Obie strony – czyli Tymek i ja – były aktywnie zaangażowane we wzajemne uczenie się i nauczanie. Zgodnie z zaleceniami pedagogiki radykalnej (Freire, 1993; Armaline, 2009; Schugurensky, 2011; Andrason, Gysman, Lange, 2023), byliśmy jednocześnie uczniami i nauczycielami – nauczyliśmy się od siebie nawzajem i nauczyliśmy siebie nawzajem. Co istotne, Tymek (nominalny uczeń) nie był „czystą tablicą” (Spoto, 2014, s. 86) ani „depozytariuszem” (Freire, 1993, s. 45), którego

ja (nominalny nauczyciel) wypełniałbym wiedzą (Freire, 1993; Noterman i Pusey, 2012, s. 181). W rzeczywistości nie byłem nawet niezbędnym elementem procesu uczenia się Tymka. Moją funkcją było raczej „kierowanie, organizowanie [...], ułatwianie [...], [i] wspieranie [...]” (Andrason, Gysman, Lange, 2023, s. 98) rozwoju Tymka w tych aspektach, w których moja wiedza i doświadczenie przewyższały jego (zob. Gribble, 2004; Jun, 2012; Swanick, 2012; Spoto, 2014; Currie-Knight, 2021). I odwrotnie, Tymek kierował, organizował, ułatwiał i wspierał moje własne uczenie się w obszarach, w których jego wiedza przewyższała moją. Kontrolowaliśmy nasze procesy uczenia się i konstruowaliśmy je „na naszych własnych warunkach” (Spoto, 2014, s. 85; zob. też Swanick, 2012). Zamiast być „jednokierunkową ulicą z umysłu nauczyciela do umysłu ucznia” (Swanick, 2012, s. 31), nauka stała się dwukierunkowa.

Ten równy, a jednocześnie odrębny wkład w nasz projekt, zarówno w odniesieniu do badań, jak i uczenia się, oznaczał, że w sposób typowy dla pedagogiki radykalnej (Freire, 1993; DeLeon, 2008; Armaline, 2009; DeLeon i Love, 2009; Suissa, 2010; Schugurensky, 2011; Amster, 2012; Heckert, Shannon, Willis, 2012; Swanick, 2012; Fretwell, 2019; Currie-Knight, 2021), autorytet każdego z nas – niezależnie od tego, czy wywodził się z naszej wiedzy językoznawczej, znajomości języka, historii i kultury Wilamowic, czy też doświadczenia w pracy terenowej i pisaniu tekstów naukowych – nie był zuniwersalizowany we wszystkich aspektach i zinstytucjonalizowany jako systemowe ognisko władzy. Po pierwsze, władza była rozproszona i zdecentralizowana. Obaj posiadaliśmy pewien autorytet, nie był on jednak nigdy całkowity. Oznacza to, że władza każdego z nas była ograniczona do odpowiednich obszarów osobistych kompetencji, umiejętności i doświadczeń. Po drugie, akceptacja autorytetu drugiego partnera w danym obszarze była zawsze dobrowolna i tymczasowa. W związku z tym „[autorytet] spoczywał na odbiorcy, a nie na osobie [...], która się go domagała” (Amster, 2012, s. 7) i mógł zostać w każdej chwili odwołany (por. Suissa, 2010, s. 59–60). W ten sposób, odrzuciliśmy autorytet, który byłby „sztywny, zreifikowany i narzucony” (Amster, 2012, s. 7) „z racji zajmowanego stanowiska” (Suissa, 2010, s. 59). Rzeczywiście, podczas naszej pracy „argumenty oparte na «autorytecie» [nie] były już ważne” (Freire, 1993, s. 80); wręcz przeciwnie, podważaliśmy wzajemnie swój autorytet w taki sposób, że władza nigdy nie była wykorzystywana przeciwko temu, kto rzekł się jej dobrowolnie i tymczasowo (por. Amster, 2012, s. 7).

Fundamentem naszych równych rang i autorytetów, a jednocześnie ich widocznym wyrazem, była zdolność do komentowania i krytykowania siebie nawzajem, a zatem kolejny istotny element pedagogiki radykalnej (por. Freire, 1993; Gribble, 2004; DeLeon, 2006; Armaline, 2009; Shannon, 2009; Suissa, 2010; Schugurensky, 2011; Charkin i Suissa, 2019). Było to możliwe, ponieważ obaj byliśmy w stanie „nazwać świat” (Freire, 1993, s. 61): wypowiadać się i odpowiadać bez obawy o negatywne konsekwencje lub odwet. Innymi słowy, dyskursywną

zasadą leżącą u podstaw wszystkich naszych działań był dialog, który podobnie jak Freire (1993, s. 61) postrzegam jako nie tylko prawo, lecz także obowiązek. Nie było miejsca na komunikaty i monologi (por. Freire, 1993, s. 65–66, 70), ponieważ są to kanały jednokierunkowe, które równają się uciszaniu. Umożliwiają one tylko nielicznym – zazwyczaj tym stojącym wyżej w hierarchii, starszym i bardziej doświadczonym w karierze akademickiej, a tym samym nominalnym nauczycielom – mówienie i nazywanie rzeczywistości, opowiadanie jej wszystkim pozostałym i w ich imieniu (Freire, 1993, s. 62). Jak wszyscy pedagogzy radykalni, postrzegam to monologiczne podejście wszechobecne we współczesnych salach wykładowych jako „dehumanizującą agresję” (Freire, 1993, s. 88).

Pozostając w harmonii z pedagogiką radykalną (zob. Armaline, 2009; Spoto, 2014), systemowa horyzontalność i dialogiczne sposoby komunikacji pozwoliły nam podejść do wiedzy jako dynamicznej i współkonstruowanej. Choć byłem absolwentem uniwersytetu i wykładowcą, nie monopolizowałem prawdy przed nastolatkiem. Nie przedstawiałem wiedzy jako zbioru beczasowych i autorytatywnych propozycji, które były w posiadaniu erudycyjnej elity – jak to jest typowe dla tradycyjnego uczenia się (zob. Freire, 1993; Swanick, 2012). Zamiast tego podkreśliłem ewolucyjny i argumentacyjny charakter nauki, w której teorie konkurują ze sobą i zastępują się nawzajem, a hipotezy są mniej lub bardziej prawdopodobne, a nie „prawdziwe”. W tej konstrukcji wiedzy uwzględniliśmy wielość perspektyw (por. Spoto, 2014; Andrason, Gysman, Lange, 2023) wniesionych do debaty przez Tymka i mnie. Ponieważ nowa wiedza nie była dana, lecz konstruowana, stała się mniej uniwersalna i wyidealizowana, a przeciwnie – bardziej fragmentaryczna i skromna (por. Andrason, Gysman, Lange, 2023).

Ten konstrukcyjny charakter wiedzy oznaczał, że – jak podkreśla pedagogika radykalna (Freire, 1993; Schugurensky, 2011; Suissa, 2019; Andrason, Gysman, Lange, 2023) – uczenie się Tymka i moje było równoznaczne z działaniem. Zamiast zapamiętywać (pozorne) prawdy sformułowane przez innych, skupialiśmy się na identyfikowaniu problemów i samodzielnym ich rozwiązywaniu. Nasza nauka wynikała z praktyki. Przynosiła nową wiedzę i nie sprowadzała się do konsumpcjonizmu wiedzy, czyli „biernego, bezrefleksyjnego gromadzenia informacji”, które jest antytezą uczenia się (Andrason, Gysman, Lange, 2023). Innymi słowy, zdobywanie wiedzy przekładało się na jej wytwarzanie (por. Noterman i Pusey, 2012; Swanick, 2012; Andrason, Gysman, Lange, 2023). Uczyliśmy się poprzez sprawdzanie i odkrywanie – a czasem popełnianie błędów. Postrzegaliśmy edukację jako nierozzerwalnie związaną z kreatywnością (por. Freire, 1993) – wymagała ona celowego i suwerennego zaangażowania poznawczego nas obydwu, ponieważ obydwaj uczestniczyliśmy w procesie uczenia się.

Wreszcie, co nie mniej ważne, wyeliminowaliśmy fizyczną dychotomię przenikającą edukację, tj. opozycję między oficjalnie zatwierdzonymi instytucjami edukacyjnymi (np. szkoły, uniwersytety i ośrodki badawcze) a miejscami postrzeganymi

jako zasadniczo „nieedukacyjne” (np. ulice, barykady, ogrody przydomowe, przestrzenie komunalne). Podobnie do tego, co charakteryzuje radykalne eksperymenty pedagogiczne (zob. Illich, 1970; Armaline, 2009; Swanick, 2012; Andrason, Gysman, Lange, 2023), rozszerzyliśmy edukację daleko poza mury sal lekcyjnych, niezależnie od tego, czy dotyczyło to szkoły Tymka, czy mojego uniwersytetu (por. Swanick, 2012, s. 30). Dla nas edukacja była bardziej holistyczna i z konieczności odbywała się wszędzie. Co najważniejsze, w ogóle nie potrzebowała systemów szkolnictwa, z ich zatwierdzaniem, kontrolą i oceną ilościową (por. Illich, 1970; Armaline, 2009; de Acosta, 2012). Na koniec naszej nauki nie było żadnego egzaminu; nie przyznawano żadnych ocen; nie było dyplomu potwierdzającego, że „przesiedzieliśmy” określoną liczbę godzin w szkolnej klasie. Rok po roku, pod koniec każdej wspólnej pracy badawczej, czuliśmy, że stajemy się mądrzejsi, właśnie dlatego że (przynajmniej tymczasowo) opuściliśmy system szkolnictwa. Uciekliśmy z murów instytucji edukacyjnych, uwolniliśmy się z drutu kolczastego, który je otacza i wbiegliśmy w otwarte ramiona ulic, pól i prawdziwych ludzi.

4. Z Wilamowic w świat: uświadomienie

Podejście pedagogiczne przyjęte w badaniach Tymka i moich w Wilamowicach było radykalne. Było antyhierarchiczne i horyzontalne, oparte na współpracy i dialogu, krytyczne i refleksyjne, uwalniające i wzmacniające, niekonsumpcyjne, kreatywne i zorientowane na produkcję wiedzy, a także skoncentrowane na praktyce i pozainstytucjonalne. Wszystkie te zasady charakteryzujące pedagogikę radykalną podjęliśmy w sposób spontaniczny, organiczny i intuicyjny. Sugeruje to, że pedagogika radykalna – przynajmniej w wersji wyznaczonej przez wymienione powyżej właściwości – może być „naturalna” dla większości młodych ludzi entuzjastycznie nastawionych do nauki (podobny wniosek można znaleźć w pracy: Andrason, Gysman, Lange, 2023, s. 102–103). Co ważne, pedagogikę radykalną przyjęliśmy nieświadomie. Nie byliśmy w stanie nazwać realizowanego przez nas podejścia edukacyjnego radykalnym... ani żadnym innym. Nie sądziliśmy nawet, że ma ono jakąś konkretną nazwę. Dla nas nasze badania w Wilamowicach były rodzajem uczenia się, które jako młodzi uczniowie i studenci zawsze sobie wyobrażaliśmy i na które mieliśmy nadzieję. Dla nas było to po prostu „uczenie się”.

Dlatego, choć nasze dostosowanie do radykalnej pedagogiki rozwijało się naturalnie, nie było ono kompletne. Brakowało w nim jednego kluczowego elementu: myśli krytycznej, „uświadomienia” (Freire, 1993). Wciąż nie mieliśmy wystarczającej świadomości społeczno-politycznej, aby zdać sobie sprawę, że to, co zrobiliśmy, równało się antyszkolnictwu. W moim przypadku to uświadomienie nastąpiło kilka lat później, po dalszej refleksji i, co istotne, potępieniu rzeczywistości,

w jakiej się znalazłem i przekształceniu jej (por. Freire, 1993). W obliczu wielu opresji i niesprawiedliwości, których moi koledzy – studenci i pracownicy uniwersyteccy – i ja doświadczaliśmy lub byliśmy świadkami na historycznie białym uniwersytecie w RPA, postanowiłem podjąć rewolucyjne, nonkonformistyczne zobowiązanie. Obiecałem sobie, że zawsze będę potępiać i zwalczać „normy, praktyki, wartości i instytucje istniejącego społeczeństwa”, które my (tj. moi koledzy i ja) postrzegaliśmy jako represyjne i dyskryminujące; ponadto, będę nieustannie starał się przekształcić to odziedziczone *status quo* oparte na przemoc, konstruując prefiguratywne alternatywy (por. Charkin i Suissa, 2019, s. 392). Zorganizowaliśmy się zatem w kolektyw i odzyskaliśmy oraz odkryliśmy na nowo nasze życie w społeczności akademickiej (Warren i in., 2022; Sekowe i in., 2025). Sam otworzyłem nowy rozdział w mojej pracy jako badacz i wykładowca, świadomie oddany sprawiedliwości społecznej w szkolnictwie wyższym (Andrason, 2022; 2024; w druku; Matutu i Andrason, 2023; Andrason i van den Brink, 2023; Wulfekühler i Andrason, 2023; Andrason, Gysman, Lange, 2023; van den Brink i Andrason, 2024; Sekowe i in., 2025).

W tym przełomowym momencie zrozumiałem, że to moje wilamowskie doświadczenie, praca nad językiem wilamowskim i współpraca z Tymkiem urowały drogę, która ostatecznie zaprowadziła mnie w ramiona pedagogiki radykałnej. To właśnie w Wilamowicach po raz pierwszy wprowadziłem w życie (większość elementów) pedagogiki radykałnej. Tym razem jednak – tj. po uświadomieniu opisanym powyżej – byłem w stanie zarówno rozpoznać tę pedagogiczną inspirację, odnieść ją do moich bieżących zmagani i osadzić w moim społeczno-politycznym światopoglądzie, jak i nazwać ją po imieniu jako „radykałną”!

Bibliografia

- Ahmed, S. (2021). *Complaint!* Durham: Duke University Press.
- Althusser, L. (1971). Ideology and ideological state apparatuses (notes towards an investigation) (tłum. Ben Brewster). W: L. Althusser, „*Lenin and philosophy*” and other essays (s. 127–186). New York: Monthly Review Press.
- Amster, R. (2012). *Anarchism today*. Santa Barbara: Praeger.
- Andrason, A. (2021). *Polish borrowings in Wymysorys: A formal linguistic analysis of Germano-Slavonic language contact in Wilamowice*. Doctoral dissertation, University of Iceland. <https://opinvisindi.is/handle/20.500.11815/2695>
- Andrason, A. (2022). An organizational “mini” monster: An anarchist critique of the hyper hierarchization of a small department at a South African university. *Journal for Critical Education Policy Studies*, 28(3), 31–65. <http://www.jceps.com/archives/13938>
- Andrason, A. (2024). Language repertoire as radical queer love: A boy’s journey. *Boyhood Studies*, 18/1, 1–31. <https://doi.org/10.3167/bhs.2024.1126OF2>
- Andrason, A. (w druku). Academics, we must disobey university authorities! *CODESRIA: Journal of Higher Education in Africa*.

- Andrason, A., Gysman, V., Lange, H. (2023). Doing – reflecting – comprehending. Or: how we found resonance with anarchist pedagogy. *Anarchist Studies*, 23(1), 82–109. <https://doi.org/10.3898/AS.31.1.05>
- Andrason, A., Król, T. (2013). Materials for the Vilamovicean dictionary – The letter Z. *Annales Neophilologiarum*, 7, 5–29.
- Andrason, A., Król, T. (2014a). A contribution to the documentation of a nearly extinct language – Present Tense morphology in Modern Vilamovicean. *Studia Linguistica of the University of Wrocław*, 33, 7–22.
- Andrason, A., Król, T. (2014b). A fuzzy model of the Vilamovicean language. *Zeszyty Łużyckie*, 48, 265–292.
- Andrason, A., Król, T. (2014c). Pronominal system of Modern Vilamovicean. *Brünnner Beiträge zur Germanistik und Nordistik*, 28, 93–122.
- Andrason, A., Król, T. (2016a). A note on the morphology of the Vilamovicean verb – principal parts. *Language Documentation and Description*, 13, 1–22. <https://doi.org/10.25894/ldd153>
- Andrason, A., Król, T. (2016b). *A grammar of Wymysorys*. Durham: Duke University, SEELRC. <http://slaviccenters.duke.edu/projects/grammars>
- Andrason, A., van den Brink, J. (2023). Publishing (mal)practices and their (re)colonising effects: Double affiliations in academic publishing. *Journal of Education*, 91, 70–93. <http://dx.doi.org/10.17159/2520-9868/i91a05>
- Armaline, W.T. (2009). Thoughts on anarchist pedagogy and epistemology. W: R. Amster, A. DeLeon, L. Fernandez, A.J. Nocella, D. Shannon (red.), *Contemporary anarchist studies* (s. 136–146). London: Routledge. <https://doi.org/10.1080/00131946.2012.641873>
- Brueggemann, M.J., Strohmayer, A., Marshall, M., Birbeck, N., Thomas, V. (2017). Reflexive practices for the future of design education: An exercise in ethno-empathy. *The Design Journal*, 20(1), 1260–1269. <https://doi.org/10.1080/14606925.2017.1352655>
- Charkin, E., Suissa, J. (2019). Radical Education. W: R. Kinna, U. Gordon (red.), *Routledge handbook of radical politics* (s. 391–404). New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315619880-32>
- Chomsky, N. (2003). The function of schools: Subtler and cruder methods of control. W: K. Saltman, D. Gabbard (red.), *Education as enforcement: The militarization and corporatization of schools* (s. 25–35). New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203465585-9>
- Currie-Knight, K. (2021). Anarchist approaches to education. W: G. Chartier, C. Van Schoelandt (red.), *The Routledge handbook of anarchy and anarchist thought* (s. 360–365). New York: Routledge, <https://doi.org/10.4324/9781315185255-25>
- Dale, J., Hyslop-Margison, E. (2010). *Paulo Freire: Teaching for freedom and transformation*. Kokomo: Springer.
- De Acosta, A. (2012). That teaching is impossible. W: R.H. Haworth (red.), *Anarchist pedagogies: Collective actions, theories, and critical reflections on education* (s. 303–311). Oakland, CA: PM Press.
- DeLeon, A. (2006). The time for action is now! Anarchist theory, critical pedagogy, and radical possibilities. *Journal of Critical Education Policy Studies*, 4(1), 72–94.
- DeLeon, A. (2008). Oh no! Not the “A” word! Proposing an “anarchism” for education. *Educational Studies: Journal of the American Educational Studies Association*, 44(2), 122–141. <https://doi.org/10.1080/00131940802368422>
- DeLeon, A., Love, K. (2009). Anarchist theory as radical critique: Challenging hierarchies and domination in the social and “hard” sciences. W: R. Amster, A. DeLeon, L. Fernandez, A.J. Nocella, D. Shannon (red.), *Contemporary anarchist studies. An introductory anthology*

- of anarchy in the academy* (s. 159–165). London–New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203891735>
- Fleming, N. (2022). Underpaid and overworked: researchers abroad fall prey to bullying. *Nature*, 608, 437–439. <https://doi.org/10.1038/d41586-022-02142-8>
- Franks, B. (2003). Direct action ethic. *Anarchist Studies*, 11, 13–41.
- Freire, P. (1993). *Pedagogy of the oppressed*. New York: Continuum.
- Fretwell, N. (2019). Anarchist education and the paradox of pedagogical authority. *Educational Philosophy and Theory*, 52(1), 55–65. <https://doi.org/10.1080/00131857.2019.1594196>
- Gribble, D. (2004). Good news for Francisco Ferrer – How anarchist ideals in education have survived around the world. W: J. Purki, J. Bowen (red.), *Changing anarchism. Anarchist theory and practice in a global age* (s. 181–198). Manchester: Manchester University Press.
- Haworth, R.H. (2012). Introduction. W: R.H. Haworth (red.), *Anarchist pedagogies: Collective actions, theories, and critical reflections on education* (s. 1–10). Oakland: PM Press.
- Heckert, J., Shannon, D., Willis, A. (2012). Loving-teaching: Notes for queering anarchist pedagogies. *Educational Studies*, 48(1), 12–29. <https://doi.org/10.1080/00131946.2011.637258>
- hooks, B., Mesa-Bains, A. (2006). Resistance pedagogies. W: A. Mesa-Bains, b. hooks (red.), *Homegrown: Engaged cultural criticism* (s. 45–60). Cambridge, MA: South End Press. <https://doi.org/10.4324/9781315193229-3>
- Illich, I. (1970). *Deschooling society*. New York: Perennial Library.
- Joseph-Salisbury, R. (2019). Institutionalised Whiteness, racial microaggressions and Black bodies Out of place in higher education. *Whiteness and Education*, 4(1), 1–17. <https://doi.org/10.1080/23793406.2019.1620629>
- Jun, N. (2012). *Anarchism and political modernity*. New York: Continuum.
- Kaltefleiter, C., Nocella, A.J. (2012). Anarchy in the academy: Staying true to anarchism as an academic-activist. W: R.H. Haworth (red.), *Anarchist pedagogies: Collective actions, theories, and critical reflections on education* (s. 175–199). Oakland: PM Press.
- Król, T. (2022). „Góry, pagórki, przykryjcie nas”. *Analiza opowieści wspomnieniowych Wilamowian o Volksliście i powojennych prześladowaniach*. Rozprawa doktorska, Polska Akademia Nauk. <https://ispan.waw.pl/default/wp-content/uploads/rozprawa-doktorska-mgra-tymoteusza-krola.pdf>
- Matutu, H., Andrason, A. (2023, styczeń 11). *When we resist – A dialogue on decoloniality in practice*. Decolonizing Approaches to Studying History and Linguistic-cultural Heritage Series at the Center for Research and Practice in Cultural Continuity at the Faculty of Artes Liberales of the University of Warsaw. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7607760>
- McLaren, P. (2020). The future of critical pedagogy. *Educational Philosophy and Theory*, 52(12), 1243–1248. <https://doi.org/10.1080/00131857.2019.1686963>
- Noterman, E., Pusey, A. (2012). Inside, outside, and on the edge of the academy: Experiments in radical pedagogies. W: R.H. Haworth (red.), *Anarchist pedagogies: Collective actions, theories, and critical reflections on education* (s. 200–216). Oakland: PM Press.
- Phipps, A. (2018). Reckoning up: Sexual harassment and violence in the neoliberal university. *Gender and Education*, 32(2), 227–243. <https://doi.org/10.1080/09540253.2018.1482413>
- Rivers, I. (2016). Homophobic and transphobic bullying at universities. W: H. Cowie, C. Myers (red.), *Bullying among university students: Cross-national perspectives* (s. 48–60). Oxford: Routledge.
- Rollock, N. (2019). *Staying power: The career experiences and strategies of UK Black female professors*. UCU Report. <https://nicolarollock.com/black-female-profs>

- Schugurensky, D. (2011). *Paulo Freire*. London: Continuum.
- Sekowe, C., Okyere Asante, M., van den Brink, J., Andrason, A. (2025). The effects of decolonial praxis on leaders of transformative movements – The Case of Masivule in South Africa. *Critical Studies in Teaching and Learning*, 13(1), 74–95. <https://doi.org/10.14426/cristal.v13i1.2691>
- Shannon, D. (2009). As beautiful as a brick through a bank window: Anarchism, the academy, and resisting domestication. W: R. Amster, A. DeLeon, L. Fernandez, A.J. Nocella, D. Shannon (red.), *Contemporary anarchist studies: An introductory anthology of anarchy in the academy* (s. 183–189). New York: Routledge.
- Spoto, S. (2014). Teaching against hierarchies: An anarchist approach. *The Journal of Feminist Scholarship*, 7/8, 78–92.
- Suissa, J. (2010). *Anarchism and education*. Oakland: PM Press.
- Suissa, J. (2019). Anarchist education. W: C. Levy, M. Adams (red.), *The Palgrave handbook of anarchism* (s. 511–530). Cham: Palgrave Macmillan.
- Swanick, S.M. (2012). *An approach to transformational pedagogy in higher education*. Doctoral dissertation, Northern Arizona University. ProQuest Dissertations.
- Uys, T. (2022). *Whistleblowing and the sociological imagination*. London: Palgrave MacMillan.
- Van den Brink, J., Andrason, A. (2024). Article-processing fees and subsidies: The colonial entanglement of knowledge production in South Africa. *Social and Health Sciences*, 22(1), 14377, 1–19. <https://doi.org/10.25159/2957-3645/14377>
- Warren, L., Van den Brink, J., Sekowe, C., Ribeiro, L., Asante, M., Andrason, A. (2022). *MASIVULE I-ANTIEKE STUDIES: From trauma to change*. Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7499208>
- Wicherkiewicz, T. (2003). *The making of a language: The case of the idiom of Wilamowice, Southern Poland*. Berlin: De Gruyter Mouton.
- Wulfekühler, H., Andrason, A. (2023). “We don’t need another hero!”: Whistleblowing as an ethical organizational practice in higher education. *Education Philosophy and Theory*, 55(7), 844–854. <https://doi.org/10.1080/00131857.2022.2152672>

Rzõdzi pòlitika – wo statusú jãzèków njewuznónèch etnjicznèch mjészèznów v Pòlsce: kaszèbskjégò, szlòskjégò a vèlemòvskjégò

Zestòvk: Trzè etnjiczne mjészèznè, Kaszèbj, Szlòzòcè a Vèlemòvjanje, majò starà wò przèznanié jima v Pòlsce prava do wochronè jich júvernòtè è jãzèka, z ekstra wuvzglãdnjenim spròvczosce a samòstanovjenjò wo svòji pòliticzni przinìdzoce. Nji ma vòtpjenjò, co v Pòlskji Rëpublice wo statusú mjészèznów è mjészèznovèch jãzèków rozsòdzò panèjòcò vjkszosc. Je to vjedno pòliticzne pòstanovjenjé. Vjele òrtów vjidzenjò spròv mjészèznów, vosoblèvjè tikajòcèch sã zanòleznosców jãzèków „nòrodnèch/państwòvèch” z jãzèkami mjészèznovimi abò „rejonalnèmi”, jidze wopjisac gòdajòcè pòstkòlonjalnim diskùrsã. V calosci pòmjenjé „rejonalni jãzèk” vprovadzònè nòprzòd v *Europejskji kòrce rejonalnèch abò mjészèznovèch jãzèków* z 5. novembra 1992 r., a téj v Pòlsce v *Wustavje wo nòrodnèch è etnjicznèch mjészèznach a téj wo rejonalnim jãzèkù* z 6. januara 2005 r., vèdòvalo sã béc procèmvògò do dòvno jú funkcionérjòcégò v historèji Europè pòrzòdkù nòród-państwò-jãzèk v herderiańskjim wujácim. Dosvjòdczenja brèkòvnjików kaszèbskjégò jãzèka jakò „rejonalnégò jãzèka” è bjòdkji wo jistni status dlò szlòskjégò jãzèka a Wymysiòrys v Vèlemòjcach pòkazèjò, że njemòzèbnè je nje dac vpjisac pòmjenjò „rejonalni jãzèk” v nacionalisticzni diskùrs spòsobò nòrodnèch jãzèków. Vjòlgjim jivrà je rozmjenjé definiciji rejonalnégò jãzèka, kò nen funkcionérje woglovò jakò ten òrt pòlskjégò jãzèka pòkazèjòci sã rejonalno, jakji je róznì wod pòlskjégò jãzèka lèterackjégò/sztandardovégò. Na klasifikacèjò wosta przèjãtò v pòlonistice v pòlovje 20. stalcò. Wugrúntovónò terminologijò dajè mòznosc rozmajitim spòsobòm rozmjenjò, téj przestojnikòm dialektalnégò statusú rejonalnèch jãzèków: z kaszèbskjm, szlòskjm a Wymysiòrys mèt.

Klúczové slova: rejonalni jãzèk; pòlitika; mjészèzna; nòród; júvernòta

Politics decides – on the status of unrecognized ethnic minority languages in Poland: Kashubian, Silesian and Wymysorys

Abstract: Three ethnic minorities, Kashubians, Silesians and Wilamovians, are seeking to be granted the right to protect their identity and language in Poland, with particular emphasis on their own agency and self-determination of their political future. There is no doubt that in the Republic of Poland, the status of a minority language is decided by the dominant majority. It is always a political decision. Many aspects concerning minorities, and especially

the mutual relations between “national/state” languages and minority or “regional” languages, can be described using postcolonial discourse. In principle, the concept of “regional language”, introduced first in the European Charter for Regional or Minority Languages, and then in Poland in the Act on National and Ethnic Minorities and on Regional Language of January 6, 2005, seemed to be a counterweight to the long-established status in European history of the nation-state language in the Herderian approach. The experiences of users of Kashubian as a “regional language” and efforts to obtain the same status for the Silesian language and for Wymysorys of Wilamowice show that the concept of “regional language” will inevitably enter the nationalist discourse on the heritage of national languages. A significant problem is the awareness of the definition of a regional language, because a “regional language” is commonly understood as a variety of Polish occurring regionally, which differs from literary/standard Polish. Such a classification was adopted in Polish studies in the mid-20th century. The established terminology allows for various interpretations, including by those who support the dialectal status of regional languages such as Kashubian, Silesian and Wymysorys.

Keywords: regional language; policy; minority; nation; identity

S'regjyt dy polityk – ejwyn statüs fun špröha, wo zy ny zäjñ öüz špröha y Pöln gyzan: kašübyś, šłyzyś äñ wymysiöeryś

Ferkjycnan: Dräj etnyśy klinfelkijn, Kašüba, Šłyzyn äñ Wymysiöejyn, priöebjyn cy dam cy fjyn, do zy'a zuła y Pöln jyr rähta cym bywjen fu jyr identyfikacyj äñ špröh derkena äñ do dy klinfelkijn zoüwer zuła decydjyn fu jyr polityčnikja cükunft. Mä kon ny cwäjwułn, do y Pöln fum statüs fur klinšpröh decydjyn di, wo zy mejer zäjñ. Dos ej ind ä polityčnikjy decyzyj. Hefa aspekta, wo zy zäjñ myta klinfelkijn ferbunda, äñ ekstra wen's kymt cyn relacyja fun „narodowikja/landšpröha” myta klin- oba „regionalšpröha”, kon mä myter hylf fum postkolonyjalnikja dyskürs byśrājwa. Mä kon ziöen, do ä bygrejf „regionalšpröh” füt'a äj cyjyšt yr Europejyśa kiöet fun regional- äña klinšpröha, äña nöht, y Pöln, ym Gyzec fun klinfelkijn äña fur regionalšpröh fum 6-sta styčyn 2005 jür. Dar bygrejf šän ä ejwerwög cyr łang yr gyšiht fu Europ ogyštyfta relacyj narodowik fulk-land-špröh cy zäjñ. Dos, wo dy kuzyn fur kašübyśa špröh öüz „regionalšpröh” hon mytgymaht äñ s'priöebjyn fjy dy šłyzyśy äña wymysiöeryśy špröh öü äñ zyta statüs cy gan, wäjza, do'a kon dos uny äjšrājwa fum bygrejf „regionalšpröh” yn nacjonalistyčnikja dyskürs fur erbšoft fun narodowikja špröha ny tün. Ä grusy päc ej dos, wi mä zo ä regionalšpröh bygrājfa, diöħ dos do ä „regionalšpröh” fungowät s'mästs öüz ä warjant fur pönyśa špröh, wo'a ej lokalnik gybroüht äñ underšäjd zih fur pönyśa literatür-/standardšpröh. Di klasyfikacyj wiöe y dy polonistyk yr helwt fum 20-sta hundytjür äjgyfüt. Dy ogyštyfty terminologyj lyt'a's feršidnik interpretjyn, op kašübyś, šłyzyś cy wymysiöeryś ä špröh ej oba ä djalect.

Šłysułwjytyn: regionalšpröh; polityk; klinfulk; narodowik fulk; identyfikacyj

Rzōdzi pòlitika – wo statusú jǎžeków njewuznóněch etnjiczněch mjészěznów v Pòlsce: kaszěbskjégò, szlōskjégò a vëlemòvskjégò¹

1. Júvernota Kaszěbów, Szlōžôków a Vëlemòvjón – jich stara wo wusrôbjenjé sǎ

Za Erikǎ Eriksonǎ, chtěren vprovadzil pòmjenjé júvernótě do glówněwo zochù sociologiji, jô przějimajá, že júvernota je stabjilnim wukladǎ autojidentifikacěji jednostkji, pòcvjerdzonim przez jeji spòlevé strzodovjiszcze (za: Bokszański, 2005, s. 12). Na kòncepcěji wumòžnjila jinterpretovanjé júvernótě jednostkji v děchtovnim zdrzeszenjim ze zmjanami spòlevěch sztruktúr – pòdzělě robòtě, mòdla žěcò, spòlevi rozmajitosce.

Zdòvò sǎ, co wod samewo zaczòtkù sztòltovanjò sǎ novòczasněch spòlów v 19. stolecim, v przypòdkù jednotě Kaszěbów děcht jak Szlōžôków a Vëlemòvjón (wob. Chromik, 2019, s. 95 ě pòst.), grúntovněmi pòznakami decidějócěmi wo apartnosci procěm jinszych grěp bělě: zemja zamjeszkanjò, religijò (barži: věžnanjé) ě jǎžek. V przypòdkù Vëlemòvjón – hańdlarzów ě tkòczów – takjim vëapartnjenjim bělě (a dali sò) bjalkòvskjé rúchna (Chromik, Król, Małanicz-Przybylska, 2020). Kaszěbskò jinteligencėjò z czasǎ przédala do něch pòznaków svòji júvernótě jesz jednǎ – pòczěcé historiczno-kùlturovi spòdkòvjizně. Aktivjiscě, jakji skònstruovalě na bazi tewo nòdbǎ, že tak jak kòžden „zbiorowy podmiot tożsamościowy” (wob. Řeznik, 2017, s. 58) Kaszěbjji dispònějò pòspólnim dosvjòdczenjim v czasú. Ježlě majò pòspólnò zeszlòsc, majò též pòspólnò přińdzotǎ, a przedstawjenjé so jednewo ě drěgjéwo robji jich nòrodǎ. V tim procesú njé bez znaczenjò běl cěsk germanizacijni abò pòlonizacijni, jakjé bělě rezultatǎ próbě zasimjilovanjò periferij przez państvòvò-pòliticzné centrum.

¹ Artikel je mòcno rozszerzonò versějò tekstě, jakji běl dóni do drěkù v pjismjenjú *Slavica Wratislaviensia*, pt.: Rejonalni jǎžek – (nje)fulvòrtni jǎžek njewuznóněch etnjiczněch mjészěznów. Przetròfk Kaszěbów ě Szlōžôków v III Pòlskji Rěpublice.

1.1. Kaszëbji

Júvernótovi diskùrs kaszëbskich elit sã kòncentrovôl wkól problemù pòliticznëch kònskvencij wużëcô termjinù „nôród” wod czasë wëstòpjenjô v 40. latach 19. stolecô Floriana Cenôvë (1817–1881), vnenczas sztudenta medicëné Wrocławskjéwo Wuniversitetë. Cenôva sã pòkòzôl bëc wotcã kaszëbskji wodrodë, stvòrcô kaszëbskji nôrodní mësle ë pierszim kòdifikatorã kaszëbskjéwo jãzëka, chtëren zapòczôn proces przekazowanjô kùlturni vjedzbë wo Kaszëbach ë napòczôn mòbjilizowanjé Kaszëbów do etnjiczni aktivnosce. Diskùrs efektywno wëczësoni przez kòmunistóv v latach 1947–1989, navòrcil z novô mòcô pò demòkraticznim przelómjenjim 1989 r., a wosoblëvje sã dól zôs vjidzec njedòvno v stanovjiszczach ë nastavjenjach kaszëbskich aktivistóv procëm Pòvszechni Spjiskji Lëdztva a Mjeszkanjów 2021 (Jabłoński, 2023, s. 159–181).

Kòmjisëjô Nôrodnëch a Etnjicznëch Mjészëznów, wugrúntovónô wuchvòlënkã Sejmù z dnja 31. mjodovnjika 1989 r. jakò stalô kòmjisëjô z jiniciativë Jaceka Kuronja ë Wobëvatelskjéwo Parlamantarnéwo Klubù, dostala klarovni signòl wod przëdnjików Kaszëbskò-Pòmòrskjéwo Zrzeszenjô z Józvò Bòrzëszkòvskjim (pòl. Józef Borzyszkowski) na przòdkù. Kaszëbji sã domògalë wuznanjô kaszëbskjéwo jãzëka, nawuczanjô wo v szkòlach, a téz vlòsnëch programów v pùbliczni televjizëji a radio. Tak chcelë bëc rónni v pravach z drëgjimi nôrodnëmi a etnjicznëmi mjészëznami v Pòlsce. Ta narracëjô sã mjenjô pò II Kaszëbskjm Kòngresù, jakji bël ve Gdúńskù v svjãtojańskjm 1992 r. Kòngresovô diskùsëjô ë przëjãti wuchvòlënk nacéchòvalë novë kjerënkji aktivnosce KPZ, jakjë woznòczalë vlòczenjé sã v bùdovanjé wobëvatelskjéwo spòla, zmarginalizovanjé dòzenjô do etnjicznë apartnosce Kaszëbów, wo jeden czas z pòdsztrichòvanjim apartnosce kaszëbskjéwo jãzëka jakò fùndamantë kaszëbskji júvernótë.

V 1994 r. kaszëbskji aktivjiscë z Kaszëbskò-Pòmòrskjéwo Zrzeszenjô zagvësnjalë pòslów na Sejm, że Kaszëbji majò dëbeltnô júvernótã – etnjicznô kaszëbskô a pòlskô, a pòczëcë kaszëbstva ë lòczba z mòlô tatczëznô „splata się harmonijnie z poczuciem wspólnoty z ojczyzną ideologiczną, czyli Polską”² (przëdnjik KPZ Stanjislòv Pestka, pòl. Stanisław Pestka), gòdalë wo dërchanjim v pòlskòsci ë pòdsztrichòvalë, co „wśród Kaszubów jednoznaczna jest świadomość grupy etniczno-kulturowej, a nie narodowościowej”, a samò slovò „mjészëzna” „ma wręcz negatywne zabarwienie”³ (viceprzëdnjik KPZ Józef Bòrzëszkòvskji).

Pòzdnyjészë nastavjenjé przëdnjictva, z Janã Vërovjińskjm (pòl. Jan Wyrowiński), jakji bël przëdnjikã Kaszëbskò-Pòmòrskjéwo Zrzeszenjô v latach 1994–1998 ë pòslã na Sejm, mët, je szlachùjòcé. V czasù pròc nadkjidli sejmòvi kòmjisëji v 1996 r. pòwuczôl mòvców, że to sã nje slëchô wużëvac sfòrmulovanjô „kaszëbskò

² „Biuletyn z posiedzenia sejmowej Komisji Mniejszości Narodowych i Etnicznych w dniu 22.06.1994 r.”, nr 12 (nr 640/II kadencjô), s. 2.

³ Tamò, s. 11.

mjészëzna”: „Bardzo proszę Prezydium, aby nie używać go w przypadku, gdy pisze się o Kaszubach, gdyż wzbudza emocje. Można na przykład napisać «kaszubska grupa etniczna»”.⁴

Pò J. Vërovjińskimj przednjikã KPZ, ti nõvjiksi ã jaż do 2011 rokù jedùrni organizacëji, jakò reprezeńtova Kaszëbów, wostòl Brunón Sënòk (pòl. Brunon Synak). Ten profesór sociologiji bël ti dbë, że je trzeba przëjic ã promòvac nõdbã, co vedle tewo Kaszëbji bë bëlë etnjicznym karnã, chtërno je dzělã pòlskjëwo nõrodë. Pòdsztëcovòl to vërozmjenjami, jakjé ten pjerszi rôz sã pòjòvjajò v pòdszëkbje grëpë sociologów wopùblikòvónëmi v pròci: *Kaszubi. Monografia socjologiczna* (Latoszek, Iskierski, Galus, Synak, Sochacki, 1990), a chtërnë mjalë wosoblëvi mòl v pòzdñjszich pròcach Brunona Sënòka (Synak, 1990 s. 145 i n.; Synak, 1998). Ten przëszed do dbë, że „ten typ społeczności, jaki stanowi dziś ludność kaszubska” je trzeba nazvac „regionalną grupą kulturowo-etniczną (regionalną społecznością etniczną)” (Synak 1990, s. 190). Cobë womjinòc jakjékòlwyk njepòrozmnjenja, B. Sënòk dopòvjedzòl, że „regionalną społeczność etniczną” woddzëlò „wyrażnie od narodowej grupy etnicznej. Mimo iż ta pierwsza pod wpływem warunków historycznych wykształciła w sobie świadomość odrębności, to wszakże nie jest to świadomość odrębności jako autonomicznej grupy terytorialno-państwowej, lecz jako grupy terytorialnej (regionalnej), której świadomość jest – jak pisze K. Kwaśniewski – specyficzną formą przynależności do wspólnoty narodowej” (Synak, 1990, s. 190–191).

V szërszim kònteksce, europejskim, njedlùgò przed veńdzenjim Pòlskji Repùblikji do Europejskji Wunjiji, a v pjerszi rëdze v narzeszenjim do parlamantarnëch pròc nad projektã Wustavù wo nõrodnëch a etnjicznëch mjészëznach, B. Sënòk, jakji bël vnenczas za przednjika Kaszëbskò-Pòmòrskjéwo Zrzeszenjò, v 2002 r. próbòvòl sociologicznò teorëjò wo „rejonalni etnjiczni grëpje” dopasovac tak czë jinak do prawno-pòliticznëwo pòjmjenjò „etnjicznò mjészëzna”. Ve *Stanowisku Zrzeszenia Kaszubsko-Pomorskiego w sprawie projektu ustawy „O mniejszościach narodowych i etnicznych w Rzeczypospolitej Polskiej”* skjeròvònim do Marszòlka Sejmù PR Marka Borowskjéwo, przednjik KPZ B. Sënòk pjisòl:

Skierowany przez Komisję Mniejszości Narodowych i Etnicznych do Marszałka Sejmu RP projekt ustawy w przypadku większości zapisów jest zgodny z oczekiwaniami naszej organizacji, reprezentującej społeczność Kaszubów – jedną z najbardziej odrębnych kulturowo nienarodowych grup etnicznych w Polsce. (...) Wolelibyśmy (czemu dawaliśmy już wyraz w naszych opiniach dotyczących wcześniejszych projektów ustawy), aby ustawa mówiła o mniejszościach narodowych i grupach etnicznych (nie zaś o mniejszościach etnicznych), bo do takich się zaliczamy. Pojęcie mniejszości zawiera w sobie zwykle element dyskryminacji ze strony większości – a to w naszym przypadku miejsca nie ma. Nie

⁴ Biuletyn z posiedzenia sejmowej Komisji Mniejszości Narodowych i Etnicznych w dniu 09.01.1996 r.”, nr 36 (nr 2206/II kadencjò), s. 2.

stanowi to jednak zastrzeżenia zasadniczego, bowiem projektowana definicja mniejszości zawarta w Art. 2 obejmuje swoim zasięgiem znaczeniowym również ten typ społeczności (nienarodowa grupa etniczna), do którego się zaliczamy⁵. Rozumiemy również, że zapisy ustawy muszą być zgodne z Konstytucją RP, która w artykule 35 mówi o mniejszościach narodowych i etnicznych⁶.

V tim jistnim rokù, v majù, B. Sënòk napjisòl též apartné pjismjá do Ministra Bënovëch Spròv ë Admjinistracëji Krzysztòfa Janika, v chtërnim vëmòvjò jewo Wurządowi, że ten nje zamjeszczivò Kaszëbów v svòjich spjiskach mjészëznów:

Urząd ten posługuje się listą 13 mniejszości zamieszkujących Rzeczpospolitą, w wykazie nie ma Kaszubów. Na stronie internetowej MSWiA pod hasłem ‘Charakterystyka mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce’, znaleźć można informacje, z których wynika, iż do mniejszości etnicznych w naszym kraju zaliczani są Tatarzy, Karaimi oraz Łemkowie. W związku z powyższym, by uniknąć w przyszłości wielu nieporozumień, Zarząd Główny Zrzeszenia Kaszubsko-Pomorskiego zwraca się do Pana Ministra z apelem o umieszczenie Kaszubów we wszystkich istniejących oficjalnie spisach czy też listach mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce jako grupy etnicznej. Nasza etniczna tożsamość pozostaje w ścisłym związku z macierzystym terytorium, a wszelkie czynniki polityczno-historyczne oraz szereg innych uniwersalistycznych cech wyróżniających naszą społeczność, pozwalają uznać Kaszubów za najbardziej reprezentatywną grupę etniczną w Polsce⁷.

Na wostatk 10. zeptembra 2002 r. delegacjò Glównéwo Zarzòdë KPZ sã pòtka z sejmòvò Kòmjisjò Nòrodnëch a Etnjicznëch Mjészëznów. Dzënni pòrzdòk zéńdzenjò mjòl le jeden pùntk: „Rozpatrzenie sytuacji kulturalnej, edukacyjnej i społecznej mniejszości kaszubskiej”⁸. Pò przedstawjenjim kòndicëji Kaszëbów przedstòvcë Zrzeszenjò krótkò przedstawilë svòje pòstulatë: „Chcemy, by ustawowe pojęcie mniejszości obejmowało także Kaszubów”⁹.

⁵ Art. 2 projektu Wustavù wo nòrodnëch a etnjicznëch mjészëznach z 2002 r. bržëmjàl: „Przez mniejszość narodową lub etniczną, zwaną dalej ‘mniejszością’ rozumie się grupę obywateli Rzeczypospolitej Polskiej o odrębnym pochodzeniu, tradycyjnie zamieszkałą na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, pozostającą w mniejszości w stosunku do reszty obywateli, charakteryzującą się dążeniem do zachowania swojego języka, obyczajów, tradycji, kultury, religii lub świadomości narodowej lub etnicznej”. Drëk nr 223, Warszawa 11. januara 2002 r., kòpjò mò autòr artikla.

⁶ *Stanowisku Zrzeszenia Kaszubsko-Pomorskiego w sprawie projektu ustawy “O mniejszościach narodowych i etnicznych w Rzeczypospolitej Polskiej”*, Gdùńsk, dnja 25.02.02, a/a L. dz. 115/02, kòpjò mò autòr artikla.

⁷ Pismo Prezesa Zrzeszenia Kaszubsko-Pomorskiego Brunona Synaka do Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 20 maja 2002, kòpjò mò autòr artikla.

⁸ Pismo przewodniczącej Komisji Mniejszości Narodowych i Etnicznych Genowefy Wiśniowskiej do Artura Jabłońskiego, Wiceprzewodniczącego (poprawnie Wiceprezesa – AJ) Zrzeszenia Kaszubsko-Pomorskiego z dnia 2 września 2002 r., kòpjò mò autòr artikla.

⁹ *Kim sã Kaszubi? – wprowadzenie do dyskusji w ramach posiedzenia Sejmowej Komisji Mniejszości Narodowych i Etnicznych*, s. 4, kòpjò dokùmantë mò autòr artikla.

To ale zjyszëło kaszëbskjé elitë v Kaszëbskò-Pòmòrskjim Zrzeszenjim ë Kaszëbskijm Jinstitute. V presi procëm wuznanjémù Kaszëbów za etnjicznõ mjészëznã sã vëpòvjòdalë takjé autoritetë jak Tadeusz Bolduan, pùblicista ze Gdúnska czë Andrzej Arendt, wutwórca-plastik z Vejrova. Title grzmjalë: „Kaszubom cho-dzi o piniãdze” (Kulisy, 2002 nr 38), „Źadna mniejszość” (Kurier Wejherowski, 2002, nr 38(489)), „Nazistowska Polska gnëbi Kaszubów” (Głos Wybrzeża, 2002, nr 180(16091)). Vjicë znjuansovónò bëła Gazeta Wyborcza v artiklú „Jesmë Kaszëbama” (GW Trójmiasto, 12. zeptembra 2002) ë Dziennik Bałtycki: „Bo my tu gospodarze” (DB, 16. zeptembra 2002). Efektã bënovi diskùsëji v Kaszëbskò-Pòmòrskjim Zrzeszenjim ë bédënkù Zenona Kosiniaka-Kamysza jakò pòdsekretérë stanë v MBSëA (pòl. MSWiA) ë Przędnjika Karna ds. Nòrodnëch Mjészëznów v nim ministerstvjë bëła ekspertiza skjerovónò do Sejmù PR pòd titlã „Propozycja zmian w projekcie ustawy o mniejszościach narodowych i etnicznych w Rzeczypospolitej Polskiej (druk 223) zmierzających do uregulowania statusu Kaszubów”¹⁰.

Bëło przëjãtë kòmpromisovë rozdrzeszenjë. *Ustawa o mniejszościach narodowych i etnicznych* bëła rozszerzonò wo kategòrëjõ „jëzyka regionalnego” z vëraznim zaznaczenjim, że „rejonalnim jãzëkã” je kaszëbskji jãzëk, chtëren mò bëc prawnò chronjoni. A sami Kaszëbji sò „społecznością posługującą się językiem regionalnym”, ale nje wostalë wuznóni za mjészëznã, co provadzi do te, że Pòlskò Repùblika nje bjerze prawni wodpòvedzalnosce za júvernótã Kaszëbów, chtërna anji nje je prawnò chronjonò, anji téz nji mògò bëc dotovónë z bùdżetë państwa projektë, jakjé slúżò rozvjicémù kùlturë. Z vëmjonovóni jú ekspertizë z bédënkã MBSëA wuregùlovanjò statusë Kaszëbów vëchòdò, że „warunkiem zaliczenia obywatela polskiego do mniejszości jest samokategoryzacja etniczna”, a téz, że „Kaszubi dążą do odróżnienia się przede wszystkim w wymiarze językowym” a v kònteksce kùlturovim „uznani są przez większość folklorystów za grupę etniczną, (...) a więc za grupę współtworzącą naród Polski”¹¹.

Autór (autorzë?) ekspertizë majò jednak pòczëcë wo „problematiczności tożsamości Kaszubów”, ale mjimò tewo sugerëjò, co „przyznanie Kaszubom statusu mniejszości etnicznej będzie przez wielu z nich odebrane jako ustawowa ekskluzja ich społeczności z polskiego uniwersum narodowego i narzucenie im nowego typu tożsamości grupowej”. Jednak jedùrnima autoritetama mjedzë Kaszëbamì, na jakich sã pòwolëje autór (autorzë) ekspertizë, sò sociolog B. Sënòk ë sociolog C. Wobracht-Prondzińskji (pòl. C. Obracht-Prondzyński).

Wod II Kaszëbskjëwò Kòngresë (1992) jaż do pòjavjenjò sã v 2005 r. *Ustawy o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym*, tò nòbarzë vjidomò – „vjérzknò” – vjòrsztò júvernotovëwò sztridë kaszëbskijch elit bël status

¹⁰ Kòpjò dokùmantë ekspertize mò autór artikla.

¹¹ Ekspertiza skjerovónò do Sejmù PR pòd titlã „Propozycja zmian w projekcie ustawy o mniejszościach narodowych i etnicznych w Rzeczypospolitej Polskiej (druk 223) zmierzających do uregulowania statusu Kaszubów

kaszebskjéwo jãzëka ë nastavjenjé do njewo jewo brëkòvnjików (Kożyczkowska, 2019, s. 102). Pròvdã mò autorka tëch słów Adela Kòżëczkòvskò (pòl. Adela Kożyczkowska), że v mòmance, kjéj vszed v žëcé nen normativni pravni akt, jakim je *Wustòv wo mjészëznach*, a kaszebskji jãzëk dostòl pòlìticzni status „jèzyka regionalnego”, nen „jãzëkòvi” aspekt zszed na dalszi plan ë pòkòzala sã realnò vos sztridë wo status kùlturë Kaszëbów, a bezto wo spòlevi status jednotë, jeji nòrodnò-kùlturovò apartnosc (Vjicé nó tã témã: Jabłoński, 2020, s. 313–325).

Stronò newo sztridë sã stala organizacjò mjonã Kaszëbskò Jednota, chtërna pòvsta v 2011 r. Vedle ji statutë „Celem Stowarzyszenia jest rozwój świadomości narodowej, obywatelskiej i kulturowej Kaszubów oraz ochrona ich języka i tradycji”¹². Przyczënë pòvstanjò Kaszëbskji Jednotë bëło njezadowolenjé z kòmpromjisë wosignjonéwo v *Wustavje wo nòrodnëch a etnjicznëch mjészëznach ë wo rejonalnim jãzëkù* z 6. januara 2005 r. Liderzë organizacjì, vjedzòcë, że jeich dzejãnjã nje nalézò pòpjarcò v Kaszëbskò-Pòmòrskjim Zrzeszenjim, przërëchtovalë pòspòlné vëstòpjenjé razã z Ferejnã Vosób Szlòskji Nòrodnosce (Stowarzyszenie Osób Narodowości Śląskiej). Adresatã żòdanjów wobú organizacij bëłë wustavòdòvczò a vëkònjòcò vladza Pòlskji Repùblikij¹³. Pjerszi akapjit przërëchtovnéwo pjismjenjã brzëmjòl: „My, Kaszubi i Ślązacy deklarujący narodowość kaszubską i śląską, kierując się własną tradycją, doświadczeniem historycznym i troską o przyszłość, wnioskujemy o uznanie naszych narodów za mniejszości etniczne i objęcie nas prawną ochroną w ramach obowiązującej w Polsce Ustawy o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym z dnia 6 stycznia 2005 r.”¹⁴.

A. Kòżëczkòvskò charakterizëjòcë òrt argùmentacjì ë pòstulatë Kaszëbskji Jednotë, napjisala mjedzë jinszëmi, że:

w opinii członków stowarzyszenia Kaszëbskò Jednota Ustawa o mniejszościach jest swoistą porażką Kaszubów z dwóch powodów: po pierwsze Kaszubi stracili w niej status mniejszości etnicznej, zyskując w zamian status grupy z językiem regionalnym; po drugie Ustawa chroni zaledwie język regionalny i przewiduje finansowanie wyłącznie tych programów, które zajmują się promocją i nauczaniem języka kaszubskiego. Ustawa uregulowała co prawda problem finansowania jego nauki w obszarze szkolnej edukacji kaszubskiej oraz w edukacyjnych działaniach pozaszkolnych i w tym sensie Kaszubi zyskali pewność ochrony i finansowego wsparcia ze strony państwa, ustawa nie chroni jednak i nie finansuje działań, które są związane z ochroną tożsamości i dziedzictwa kulturowego (Kożyczkowska, 2019, s. 103–104).

Pò kjilenòsce latach wod wugrúntovanjò Kaszëbskji Jednotë je mòžno jú zmerkac zjavjiszcze, chtërno jò nazévajã „strzodovjiszczã Kaszëbskji Jednotë”. Tvòrzò je lëdze nje nòlëżòci ferejnòvi vosób kaszëbskji nòrodnosce Kaszëbskò Jednota, le vëznòvajúci tã jistné deje. To sò na przikłòd pravné vosobë (fùndacjè

¹² <https://kaszebsko.com/statut.html> (przëstãp: 7.04.2021)

¹³ <http://slonzoki.org/tag/kaszubi/> (przëstãp: 7.08.2025)

¹⁴ Tamò (przëstãp: 7.08.2025).

ë ferejnë), a téz njezdrzeszoni lëdze (Kaszëbji ë nje-Kaszëbji) abò navetka nôlezn-jicë Kaszëbskò-Pòmòrskjéwo Zrzeszenjò. Ti vszëtcë, co deklarëjò svòjã kaszëbskò-nòrodnò jidentifikacëjò abò chãc prõce dlò rozvjicò kaszëbskji júvernòtë a nòrodnò-kaszëbskji jidentifikacëji.

1.2. Szlõzõcë

Dzisdnjovò júvernòta Szlõzõków bez vòtpjenjò mò sã sztòltovóné v dynamjiczno mjenjajõcëch sã varënkach, na jaké vòzni vpliv mjòl pògrãnczni charakter Szlõska. Ji nõważnjészë pòznakji jò vjidzã v zachtno rozvjitim, vnetka materialnim przërzeszen-jim do zemje zamjeszkanjò, spòlevi lõczbje, dlò jakji nji majò znaczenjò państwòvé grãnce, ë v jãzëkòvi apartnoscì. Z czasã, wosoblëvje pò dosvjòdczenjach 20. stalcò, júvernòta Szlõzõków sã wopjarla dodòvkòvò na jednotovì historiczni pamjãci, jakò – jak wuvòzò Jerzy Gorzelik, lider Rësznotë Autonomijji Szlõska (pòl. Ruch Autonomii Śląska) – je dzis dlò vjele Szlõzõków važnjészò jak szlõskji jãzëk¹⁵.

Temù, że jò nje jem szpecialistò wod historëji Szlõska, jò njechc v tim mòlù analizovac procesòv 19. stalcò zdrzeszonëch z wunifòrmizacëjò spòla Górnéwo Szlõska, do jakjich sã rechùje jindustrializacëjò, prëskò edukacëjò, rolnò refòrmã czë znjesenjë céchòvéwo mònopòlë (wob. Bahlcke, Gawrecki, Kaczmarek, 2011). Je vjedzec, że jich rezultatã bëło m.dr. wusztòltovanjë sã novëch spòlevëch grëp ë wolnëch varków. To dalo téz zvjkiszenjë pòczëcò lëdzi, chtërni njé le blòs zacznã sã mòcnji jidentifikòvac z tò abò nõ kùlturò, ale téz bëlë vjici pòd vplëvã rozmajitëch jideologij. Zjindustrializovóni Górnì Szlõsk – ve vjele vjkyszim stãpjenjú jak gbùrskjë Kaszëbë – sã vlõczil v pòliticznë žëcë ë sztòltovanjë sã tú novòczasnéwo kapjitalisticznéwo sistemù, chtëren przënòszòl zmjanã ekònomjicznëch, spòlevëch, etnjicznëch a kùlturovëch relacij.

Szlõzõcë coròz barzi czëlë kùlturovò a religijnò apartnosc wod naplënjátéwo njemjectva ë coròz mòcnji ji bronjilë (Woźniczka, 2021, s. 2). Vjedno mòcnjészë sã stòva téz pòlskò nòrodnò wodroda. Z czasã bjòdka takjich państw jak Njemce, Francëskò ë Pòlskò wo mjectvò Górnéwo Szlõska pò zakonóczyenjem I svjatovì wojnë bëła prziczënë vcignjenjò v kònflikt Szlõzõków, chtërni stanãlë naprocëm sebjë v trzech nõslédnëch szlõskjich pòvstanjach abò, prosto rzec, v domòci wojnje – jak czãsto sò wopjisovóné tamtë vëdarzenja z perspektivë samëch Szlõzõków.

Mjedzëwojnnò autonomijjò Górnéwo Szlõska nje bëła jú pòcvjerdzonò v Pòlskji Lëdovì Republice. Kòmùniscë nõprzód jãlë lómjic krzebtë Szlõzõków v pòlskjiich kòncetracijnëch lògrach, a téj sistemòvò eksploatovalë dobra rejonë, pauperizëjõcë

¹⁵ “Ślązacy są przede wszystkim wspólnotą pamięci, dopiero potem wspólnotą języka” – vëpòvjesc Jerzëgò Gorzelika na robòcim pòtkanjim przedstòvcòv szlõskjich akademjickjich strzodovjyszcz, pjisarzi, tlomòczòv, wutvòrcòv, vëdòvcòv a pòlitikòv na témã statusë szlõskjéwo jãzëka ë Szlõzõków, 30.11.20223 r., Szlõskji Téater v Katowicach

mjeszkańców è rëjnějõcë gòspòdòrkã, a za jednewo wodbjéralë prawò autochtonów do rozvjicò vlòsni júvènotë. Na zmjanë bëło trzeba źdac è tó razò do przełómjenjò rokù 1989, kjëj Szlòzòcë zacząnë gadac vlòsnim glosã, chtëren mjòl bëc wuczëti przez pòliticznë centrum Pòlskji.

V januarze 1990 rokù bëła wugrúntovónò Rësznota Autonomjiji Szlòska, jakò mja za cël wutvòrzenjé autonomjicznëwo rejonë v historicznëch grańcach Górnëwo Szlòska, pò rëchlëszim przeprowadzenjim szërokji refòrmë całëwo państva. Rësznota, jakò barzo chùtkò sã sta pòpùlarnò è dosta dobré rezultatë ve velacëji do samòrzdòv gmjin, a pò refòrmje z 1999 r. též v krézach a wojewòdzkjim samòrzdòdze, wod zaczątkù aktivnosce mji sã kòncentrova na etniczności Szlòzòków, deklarëjõcë, że chce reprezentovac jeszeftë vszëtkjich mjeszkańców rejonë. Za jednewo RAS vspjéra vszelejakké formë rejonalni edukacëji è sã przëczënja do rozvjicò szlòskjich jnstitucij kùlturë. Jidõcë barzi v stronã rejonalni pòliticzni partëje, liderzë Rësznotë Autonomjiji Szlòska sã nalezlë za jednewo v szpëci Zrzeszë Lëdztva Szlòskji Nòrodnosce (pòl. Związek Ludności Narodowości Śląskiej), organizacëji, jakò egzistërova v latach 1996–2004 è zdrësza lëdzi deklarëjõcëch szlòskò nòrodnosc. Cëlã ZLSN bëło wumòcnjenjé nòrodnëwo pòczëcò Szlòzòków è rozvjicë rodni kùlturë. Kvestia szlòskjëwo jãzëka – dëcht jak v RAS – nje bëła wosoblëvjë przëtòmnò v dokùmantach organizacëji.

Rejistracëjò Zrzeszë Lëdztva Szlòskji Nòrodnosce bëła wod Krajevëwo Sòdovëwo Rejistra strzimónò. Pòlskji wurzãdnjicë wuznalë za kòntroversijnë statutovë zòpjise wo szlòskji nòrodni mjészëznje. Nje pòmòglë wodwolanja do Europejskjëwo Tribùnalë Prów Czlovjeka ve Sztrasbùrgù. Též na Górnim Szlòskù, chòc formalno v jinszim wojewòdztvjë – wopòlskjim, 15 strëmjanëwo 2011 r. pòvstòl Ferejn Wosób Szlòskji Nòrodnosce (pòl. Stowarzyszenie Osób Narodowości Śląskiej, SONŚ). Pò wòdszmërgnjenjim rejistracëji v KSR za pierszim razã, z ti jistni prziczënë, co v przipòdkù ZLSN, pò wodwolanjim sã FWSN bël vpjisóni do sòdovëwo rejistra ferejnów v gòdnjikù 2011 r. Tã decizëjò zaskarżëla Wokrãgòvò Prokùratura v Wopòlù. Pò dërëjõcim 9 ksãžëci pòstãpòvanjim ferejn bël zdelegalizovóni. Wodwolanja do nòslédnëch jninstancij sòdów v Pòlsce nje dòvalë pòzitivnëwo dlò FWSN rozdrzeszenjò spravë. Nòlëznjicë ferejnë zlożëlë skargã do Europejskjëwo Tribùnalë Prów Czlovjeka, chtëren 14. strëmjanëwo 2024 rozsòdzil, że Pòlskò nakòzanjim likvjidacëji organizacëji narëszëla artikkel 11 europejskji kònvencëji prów czlovjeka (Freiwirth, Bošnjak, 2024).

Liderzë è nòlëznjicë nëch vëmjonovónëch, a též jesz drëgich ferejnów a fùndacij z Górnëwo Szlòska, czãsto vspjéróni wod pòlitików z rejonë, kjile razi próbòvalë wusrãbjic Szlòzòków przez zmjanã wobrzëszajõcëwo v Pòlsce prava wo nòrodnëch a etnicznych mjészëznach (Jaroszewicz, 2023, s. 224–243). Donòdka bez rezultatë. Kòždim razã pòliticznò vjiksosc v parlamance blokòva takò mòžnosc. Nòdzeja na zmjanã situacëji Szlòzòków sã pòjavja ve velacijni kampanjiji przed velacëjò do Sejmù a Senatë zaplanovónò na 15. pajicznjika 2023 r.

Na debace na Kampùsú Pòlskô Przińdzotë v Wolsztinje, 30. serzpnja 2023 r., Donald Tusk (pòl. Donald Tusk), skòmantovòl spravã szlòskji etnjiczni mjészëznë hewo tak:

Moja rada jako Kaszëby i Polaka, i Europejczka, bylaby taka, by skutecznie zawalczyć o prawa, jakie mają mniejszości etniczne, także dla wspólnoty śląskiej. I żeby nie mówić o mniejszości narodowej, bo to może być przeciwnie skuteczne i może zakończyć się stratami z punktu widzenia interesów etnicznej wspólnoty śląskiej. Czuję się dość kompetentny, jeśli chodzi o kwestie etniczności i narodowości ze względu na długoletnią walkę o uznanie odrębności etnicznej kaszubskiej i języka regionalnego kaszubskiego¹⁶.

Mùszi przëznac, że Donald Tusk sòm bël zaangażovóni v proces przevelovanjô *Wustavù wo nôrodnëch a etnjicznëch mjészëznach ë wo rejonalnim jãzëkù* z dnja 6. januara 2005 r. Przed velovanjim v Sejmje telefònovòl do jú bëtëwo przëdnjika KPZ Brunona Sënòka ë novò vëbrónëwo (2. gòdnjika 2004 r.) przëdnjika KPZ Artúra Jabłońskjéwo (pòl. Artur Jabłoński), cobë dostac wod njich argùmantë, chtërnë bë mòglë dokònac tëch slédnëch njedokònónëch pòslów ze svòjéwo pòliticznëwo lògra. Bël vnenczas dokònóni, że vprovadzenjé v wustavje apartni kategòrëji rejonalnéwo jãzëka bë bëło richtich. To bëła kònskvencëjô jëwo rëchlészëwo stanovjiszca vërëklëwo ten pjerszi rôz na nadkjidlim jú II Kaszëbskim Kòngresù, na jakjim dzejanja dzëlë liderów kaszëbskji rësznotë skjerovónë na wobronã „żywiołu etnicznego o odrëbnej kulturze i jëzyku” nazvòl dzejanjami wo charakterze „defensywno-zachowawczym” (Tusk, 1992).

Pò dobëcim parlamantarni vëlacëji przez „koalicjé 15 pażdziernika” szlòskji aktivjiscë na rôczbã Szczepana Twardocha, Grzegorza Kulika a derektora Szlòskjéwo Téatré Roberta Talarczyka sã pòzebralë v dnjú 30. nóvembra, cobë v towarzëstvjë parlamantarzëstów z Górnëwo Szlòska debatovac wo mòżnoscach zazichrovanjô Szlòzòkóm – jich kùlturze a jãzëkòvi – prawni wochronë v Pòlsce. V nim zetkanjim mjëlë svój dzël m.dr.: rektór Szlòskjéwo Wuniversitetë prof. Ryszard Koziołek, dr hab. prof. SW (Szlòskjéwo Wuniversitetë) Zbigniew Kadłubek, dr hab. prof. SW Jerzy Gorzelik, dr hab. Henryk Jaroszewicz (Vroclavskji Wuniversitet), dr Tomasz Słupik, senatòrka Halina Bieda (Koalicja Obywatelska), senatór Maciej Kopiec (Lewica), pòselka Monika Rosa (Koalicja Obywatelska), pòslovje Maciej Konieczny (Razem) ë Adam Gomoła (Trzecia Droga), przëdnjik Pro Loquela Silesiana Rafał Adamus ë gòscinno dr Artúr Jabłońskji, kaszëbskji aktivjista.

Lakònjiczno, le bez womjijanjô clue zachë, no vëdarzenjé relacionovòl v spòlevëch mediach Szczepan Twardoch:

¹⁶ <https://www.slazag.pl/donald-tusk-jest-jednoznacznie-za-uznaniem-slaskiej-mniejszosci-etnicznej-borys-budka-to-jasna-deklaracja> (przëstãp: 7.08.2025).

Na spotkaniu rozmawialiśmy o prawach Ślązaków – przede wszystkim o statusie mniejszości etnicznej – jak i o planie minimum, jakim jest uznanie języka śląskiego za język regionalny. Pòselka Monika Rosa rzecze tak: „Wszyscy liczymy na należyń Ślązakom status mniejszości etnicznej i będziemy do tego przekonywać posłów i posłanki. Naszym planem minimum jest uznanie języka śląskiego za regionalny – co do tego jest zgoda wśród większości sejmowej i senackiej. Nie wiemy jeszcze, jak zachowa się Prezydent Andrzej Duda, czy podpisze, czy też zawetuje ustawę. W razie weta będziemy pracować nad budową większości umożliwiającej jego obalenie”.

To wszystko pozostaje w sferze nadziei i przypuszczeń. Konkretem natomiast, o którym chciałem Państwa poinformować niniejszym, jest powołanie Rady Języka Śląskiego (śl. Rada Ślōnskigo Jynzyka).

RJŚ powołał reprezentowany przez prezesa Rafała Adamusa zarząd Pro Loquela Silesiana – Towarzystwa Kultywowania i Promowania Ślaskiej Mowy. Rada zajmie się kodyfikacją języka, jego standardem literackim oraz współdziałaniem z organami administracji rządowej w sprawach oceny warunków rozwoju języka śląskiego, edukacji i opiniowania nazw, ich form gramatycznych oraz ortograficznych, proponowanych dla nowych towarów lub usług. W skład rady weszli (kolejność alfabetyczna):

1. Rafał Adamus – prezes Pro Loquela Silesiana,
2. dr Artur Czesak – dialektolog, leksykograf, badacz języka śląskiego,
3. Izolda Czmok – dziennikarka telewizyjna,
4. Pejter Długosz – prezes wydawnictwa Silesia Progress,
5. Wojciech Glensk – muzyk, radiowiec,
6. dr hab. Henryk Jaroszewicz – lingwista, kroatysta, badacz gramatyki współczesnych śląskich tekstów literackich,
7. dr hab. prof. UŚ Zbigniew Kadłubek – filolog klasyczny, komparatysta, śląski pisarz i tłumacz,
8. Bogdan Kallus – autor „Słownika Gōrnoślōnskij Godki”,
9. Grzegorz Kulik – tłumacz literatury na język śląski,
10. prof. dr. hab. Aleksandra Kunce – literaturoznawczyni, kulturoznawczyni, badaczka lokalności śląskiej,
11. dr Marcin Maciołek – filolog polski, lingwista,
12. Marcin Melon – śląski pisarz,
13. Stanisław Neblik – śląski pisarz,
14. Mirosław Syniawa – śląski pisarz, tłumacz poezji na język śląski,
15. Rafał Szyma – śląski pisarz,
16. prof. dr. hab. Jolanta Tambor – lingwistka, badaczka języka śląskiego i śląskiej świadomości etnicznej i językowej,
17. Szczepan Twardoch – śląski pisarz.

Profesor Ryszard Koziołek, rektor Uniwersytetu Śląskiego zapowiedział rozpoczęcie szerokich badań z udziałem śląskich naukowców, w toku których określone mają zostać edukacyjne i językowe potrzeby Ślązaków. Uczestnicy spotkania zgodzili się, że tożsamość śląska wymaga działań dwutorowych: nauki języka śląskiego i zajęć poświęconych historii i kulturowej tożsamości Górnego Śląska¹⁷.

¹⁷ <https://www.facebook.com/szczepan.twardoch> Klēka dónô 1 gòdnjika 2023 r. (przestęp: 7.08.2025 r.)

Prezident Pòlskji Repùblikji Andrzej Duda zavetovòl przëjãti przez parlamant wustòw mjenjajõci *Wustòw wo nòrodnëch a etnjicznëch mjészëznach ë wo rejonalnim jãzëku*, chtëren za rejonalni jãzëk, wòlkòma kaszëbskjëwo, bë wuznòwala szlòskji jãzëk. Wuargùmantovanjë prezidenckjëwo veta to dokùmant, chtëren sã zaczinò wod akapjitë, v jakjim nòwëzszò vladza v Pòlsce vëmòvjò Szlòzòkòkò nòrëmnò chãc “nadania etnolektowi śląskiemu statusu języka regionalnego” ë chãc “podkreślenia autonomii” Górnëwo Szlòska. Dali je przëwòlóni cali zbjërk wopjinij ë analiz, co z tëch vjikszość sã nje zgòdzò z dzisdnjovim stanã vjedzbë, cobë pònemù Andrzej Duda móg na wostatk przënc do wskòzanjò na kònsëkvencjë wuznanjëwo szlòskjëwo jãzëka ë jewo efektë, jakjé bë mjalë bëc zagròzòbò dlò jintegralnosce państwa, jak np. takjé:

...że uznanie etnolektu śląskiego za język regionalny, a tym samym objęcie go ochroną wynikającą z tego tytułu, może spowodować podobne oczekiwania u przedstawicieli innych grup regionalnych, chcących pielęgnować swoje lokalne „języki” (gwary, dialekty), np. mieszkańców Wilamowic (co już ma miejsce, zob. komisyjny projekt ustawy o zmianie ustawy o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym oraz niektórych innych ustaw z sejmowego druku nr 321/X kad.

Prezidenckjé veto sã kònczi kùriozalnim vërozmjenjim:

Kierując się odpowiedzialnością za państwo, uważam, że nie można zaaprobować żądań o objęcie określonych dialektów językowych przepisami ustawy z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym, przy braku do tego jednoznacznych podstaw merytorycznych i prawnych, w bieżącej sytuacji społecznej i geopolitycznej. Niedające się wykluczyć działania hybrydowe, jakie mogą być podjęte w stosunku do Rzeczypospolitej Polskiej, związane z prowadzoną wojną za wschodnią granicą, nakazują szczególną dbałość o zachowanie tożsamości narodowej. Ochronie zachowania tożsamości służy w szczególności pielęgnowanie języka ojczystego.

Vëjimkji wuargùmantovanjò veta prezidenta Andrzeja Dudë, chtërnë ten nazëvò meritoricznëmi, tak richtich sã wodnòszajò v pjerszi rëdze do pòtrzëbnosce pòcvjerdzenjò fùnkcionálnëch ë esteticznëch vòrtnotów jãzëka rejonalnëch spòlów, chtëren brëkòvnjikóm wuznónëwo nòrodë sã zdòvò bëc njëfùlvòrtnim bez dokòzanjò np. jewo vjelevjekòvéwo rozvjicò. Takjé pòdëndzenjë do rejonalnëch jãzëków je prziczënò tòklów v spòlevim procesú sztòltovanjò jãzëkòvéwo pòczëcò brëkòvnjików rejonalnëch abò mjészëznovëch jãzëków. Njebezpiek ti situacjì vëchòdò z wumjészanzjò rangji rejonalnéwo jãzëka, a to dali je mòzno rozpòznac jakò czënnjik diskrimjinëjõci ë dezintegrëjõci jednotã jewo brëkòvnjików.

1.3. Vëlemòvjanje

Jesz do njedòvna wo Vëlemòvjanach, njëvjelgji etnjiczni grëpje, jakò mjeszkò v mjesce Vëlemòjce na pògrãnczim Szlòzka ë Małopòlskji, v Wosvjãcëmskji Kòtlënje (Król,

2024), tak woglovò malo chto czúl, kò pòza nòblëžszimi sòsadamì. Jak napjisòl Timòteusz Król, pòlskji abò njemjeckji wuczali, aktivjiscë abò rézovnjicë probòvalë dodavac v wopjisach Vëlemòvjón ë jich kùlturë elementë svòjich nacionalisticznëch jideologij: “Tak do Njemców Vëlemòjce sã stalë skansenã pranjemjeckòsce, a do Pòlòchów – dokazã, że przëbëcze germańskjëgò pòchòdanjò mògò sã stac Pòlòchami” (Olko ë jini, 2023, s. 29). Zjavjiszcze jich júvernotë, dlò vjele lëdzi za nòwukò sã njekjerëjócëch, bëlo czims sprovdzonim do mòlovëwò targù, jakji bël rôz v tidzenjù v Vëlemòjcach. Tamò, jesz tak v pjerszëch dzesãc latach XXI vjekù, dalo sã czëc apartnò gòdkã bjalk hańdlëjócëch jak przòdë lat¹⁸. Kò doch nen mòl bël wugrúntovóni v 13. stalecim wod wosadnjikòv ze zòpadné Europë. Ti przëvjezlë sobò svòj germańskji jãzëk, jakji ve Vëlemòjcach bël glòvnim nòrzãdlã kòmùnikacjë dlò Vëlemòvjón, a téz mjeszkajócëch tamò Pòlòchów, Mjemców a Žëdów (Olko ë jini, 2023, s. 30).

Jãzëk Wymysiöerys zaczon žëc znova, v mlodim pòkòlenjù, dzãka Timòteuszovi Królovi. Vëchòvóni v jãzëkù svòji ómë, zaczon won nòprzòd – jesz za dzecka – spjisovac slova gjinòci gòdkji, a z czasã nagravic wostatnëch brëkòvnjikòv domòcéwò jãzëka, cobë v kùncù nauczëc Wymysiöerys svòjich rójennjikòv ë jesz mlòdszëch wod se. Stvòrzil won téz wobòvjòzëjócò grafjã. V wotemklim v lipcù 2024 r. v Vëlemòjcach Mùzeum Vëlemòvskji Kùlturë (Muzeum fu Wymysiöejer Kùltür), chtërnim kjerëje jinò aktivjistka Justina Majerskò-Sznajder, jidze sã doznac, stojòci przed sztërzemi túbami z bjòlimi ë apfelzinovimi balkami, že nëch neo-móvcòv je dzisò dnja dichtich vjici jak nëch native speakeròv.

Ta zachtnò robòta aktivjistë/aktivjistòv z Vëlemòjce wosta achtnjonò przez strzodovjiszcza wuczalëch, nòprzòd przez Tomòsza Vjicherkevjcza z Wuniversitetë Adama Mjicekvjcza v Pòznanim, a wod 2014 rokù wobjãtò vespòlrobòtò z Ceńtrã Zaangažovónëch Pòdszëkbòv Kùlturné Ciglosce, na Vëdzélù “Artes Liberales” Varszavskjëwò Wuniversitetë, kjerovónim przez Justinã Wolkò. Za takjim achtnjenjim jãzëka Wymysiöerys szla chãc Timòteusza Króla namerkanjò domòci gòdkji v svjece ë nadanjù jë nòlëznëwò prestizù v Pòlsce. Szlachã jinëch mjészëznovëch jãzëkòv, v tim kaszëbskjëwò ë szlòzkskjëwò, Timòteusz Król staròl sã wò jãzëkòvi kòd ISO 639 ë jewò robòta przënjòsla bëlni brzòd (wob. Wicherkiewicz, 2014, s. 258–259).

Dzejanjë vkòl danjò Wymysiöerys statusù rejonalnëwò jãzëka – pòdòvajã to za Tomòszã Vjicherkevjczã – zaczanò sã v nóvembrze 2013 r. na kònfereńcëji zrëchtovóni v Sejmje Pòlskji Repùblikji przez Kòmjisëjò Mjészëznòv Nòrodnëch

¹⁸ Mjòl jem ležnosc kòle 2006 rokù sóm sã tewò doznac, kjedë zavjòz mje do Vëlemòjce drëch Karol Miller, jakji przëjimòl v svòjich chëczach ve Vjòlgji Vsi (Władysławowo) letnjikòv z njedalekjich Pjisarzovjicòv (Pisarzowice). Ti sòsedzë Vëlemòvjón bëlë téj zdrojã cali naszi vjèdze.

ë Etnjicznëch a Sejmòvé Biuro Analiz. Wonji tamò bédowalë wuznac jãzëk wëlemòvskji (szlòzkji mët) një przez novelizacëjò wustavù z 2005 rokù, ale przez rozszerzenjé ratifikacijnéwo jinstrumentë *Europejskji kòrtë rejonalnëch ë mjészëznovëch jãzëków*. (Wicherkiwicz, 2014, s. 235)

Pózdni przëszlë pjerszë, baro wudóné próbë pròc vkòl znovelizovanjò wustavù z 2005 rokù, jaké wuchvòlòl Sejm PR. Jednak prezident Andrzej Duda 26 pajicznjika 2015 rokù dòl ti novelizacëji svòje veto (Chromik, 2019, s. 273). Tak téj robòta nad wuznanjim wëlemòvskjéwo jãzëka zaczą sã znova v Sejmje VIII kadenccëji. 27 zeptembra pòslovje z Varszavë przëjachalë do Wëlemòjc, cobë tútak dac glos mòlovim lëdzóm. Vjele bëło nòdzeje v tèch glosach, ale pòslovje z Sejmòvi Kòmjisëji Nòrodnëch ë Etnjicznëch Mjészëznów brëkòvalë jesz póltora rokù, żebë pòdjic rozsòdzenjé v spravje. Chòc nje pòmògalë rozmajiti przedstòvcovje teorëji dialektalni, nareszce 1 strëmjanjnika 2018 r., Sejmòvò Kòmjisëjò vëlovala za pòdjácim jinjicativë wustavòdòvczi v spravje statusú rejonalnéwo jãzëka dlò Wymysiöerys. Jednak pózdni jù njick v ti spravje v Sejmje nje robjilë.

Dopjërje v pòstãpnim Sejmje, jakji wostòl vëbróni 15 pajicznjika 2023 rokù, pò pòrà spòtkanjach Timòteusza Króla z pòslama z rzòdzòci kòalicëji “15 pajicznjika”, vspjartima przez strzodovjiszczã wuczalëch ekspertów, co wod lat latecznëch sò za wobjácim Wymysiöerys wochronò państwa, doszlo znova do pòdjácò wustavòdòvczi jinjicativë v spravje statusú rejonalnéwo jãzëka wëlemòvskjéwo. To bëło 20 strëmjanjnika 2024 r., a 10 maja 2024 rokù ti jinjicativje wostòl nadóni status wofjicialnéwo cedla / sejmòvéwo drëkù nr 321/X kad.

Na wostatk 12 zeptembra 2025 r. Sejm, a sztót pózdni Senat, przëjòn novelizacëjò wustavù wo nòrodnëch ë etnjicznëch mjészëznach a téz wo rejonalnim jãzëkù, vjitajòcò wëlemòvskji jãzëk v karnje rejonalnëch jãzëków (wòlkòma kaszëbskjéwo). 15 pajicznjika 2025 r. Prezideńt Karol Nawrocki wodmòvjil pòdpjisanjò ni novelizacëji. Na wofjicialni jinternetovi stronje Prezideńta stoji:

Prezydent jest zdania, że każdy przejaw patriotyzmu lokalnego i troski o zachowanie dziedzictwa przodków zasługuje na szacunek, jednak rozstrzygnięcie, czy dany etnolekt jest językiem regionalnym nie może mieć charakteru uznaniowego ani politycznego. Kryteria do takiego uznania są jasno określone w ustawie; rozstrzygnięcie powinno być rezultatem badań naukowych, lingwistycznych¹⁹.

Deklarovónò bezpòliticznośc ne veta stoji vprëk z ji pròvdzëvim charakterã. Wodwołanjé sã do jasnëch wustavòvëch kriteriów ë nòwukòvégo pòdszëkù je pò

¹⁹ <https://www.prezydent.pl/prawo/ustawy-zawetowane/weto-do-nowelizacji-ustawy-o-mniejszosciach-narodowych-i-etnicznych-oraz-o-jezyku-regionalnym,108735> – przistãp 18 pajicznjika 2025 r.

prôvdze retoricznim alibi – przëkrëcim pòstanovjenjô, jakjé pò richtosci zapadło v rëmje nôvëžszï vladze z przicženë pòliticzni kalkùlacëji, a njé autonom-jiczni nôwukòvi ekspertizë. V całosci wuzasadnjenjé prezidenckjéwo stanovjiszcza vëkòrzëstëjé jãzëk tak pòzvónëwo “nôwukòvëgò wobjektivjismù”, jakji jednak fùnsnërëje tútak v richtich pòliticznim kònteksce.

2. Rejonalni jãzëk – acz to je?

Bòdócë za apartnoscò Szlòzòków abò Vëlemòvjón ë wopòvjòdajócë sã za pravã do samòdecidovanjô wo se vszëtkjich nôrodnëch, etnjicznëch czë jãzëkòvëch jednot, chtërnë te chcò, jô dôvajã jednak bòczenjé nó to, że „rejonalni jãzëk” je pòmjenjim, jakjé nje nobjilitëjé jãzëków v Pòlsce. Dosc pòvszedno przez wobëvatelkji a wobëvatelów naszëwo kraju je rozmjóné jakò „gòrszi jãzëk”. Vjele lëdzi pòdstavajô so pòd „rejonalni jãzëk” slova takjé jak dialekt czë gòdka, bò trzimò sã je vnetka za sinonimë. Njicht nje chce pamjãtac wo defjinicëji „języka regionalnego” v *Wustavje wo nôrodnëch a etnjicznëch mjészëznach a rejonalnim jãzëkù*, jakji vërazno wopjisëje „język regionalny” jakò bez vòtpjenjô apartni jãzëk, a „regionalny” wodnòszò do teritorium, na jakjim takji jãzëk je wuživóni. Nota bene na defjinicëjô je jakbë živcò przepjisónò z *Europejskji kòrtë rejonalnëch ë mjészëznovëch jãzëków*.

Nó ten problem dôvò bòczenjé Katarzyna Ostrowska, chtërna – chòcò przëcvjerdzò, że vedle *Wustavù* „język kaszubski został uznany za język regionalny i tym samym zamknął toczący się od XIX wieku spór na temat tego, czy jest to język, czy dialekt” (Ostrowska, 2016, s. 104), le za jednewo wskazëje, że: „istotnym problemem terminologicznym jest świadomość definicji języka regionalnego” (Ostrowska, 2016, s. 104). Tak téj, njimò pravno-pòliticznéwo wusankcionovanjô, kaszëbskji dërch je przibjorã divagacij njerzòdkò wumjészajócëch jewo prestiz.

(Olko J., Hansen K., Wypych M., Kuzawińska O., Bańdur M., 2020)

Zdrzòdło tewo je trzeba vjidzec m.dr. v pòpùlarni defjinicëji pòmjenjô „język regionalny”, jakjé fùnsjonërëje wod 50. lat dvadzeséwo stalcò v pòlonistice. Zenon Klemensiewicz, kjéj klasifikòvòl variantë pòlszczëznë, termjin „język regionalny” wužil do wopjisanjô gòdków pòlskjéwo jãzëka. Dlò njewo ë generacij vëchòvónëch na zabédovóni przez njewo termjinologiji „język regionalny” nje je kònkretnim jãzëkòvim sistemã, le wopjartim na tradicëji jãzëkã „milionów Polaków, przede wszystkim chłopów polskich, zwłaszcza starszego i najstarszego pokolenia” (Klemensiewicz, 1982). Zenon Klemensiewicz przëjimòl, że scvjerdzenjé „język regionalny” je trzeba wužëvac „w opozycji do języka ogólnego”, chtëren je „w wëższym lub szerszym zakresie własnością wszystkich wychowanków szkoły podstawowej” (Klemensiewicz, 1982, s. 369).

Mùsi jesz rôz pòdsztrichnõc, że przëwolóni pòmjenjowi (ë klasifikacijni) tòkjel mò znaczenjé v spòlevim procesú sztòltocanjò jãzëkòwéwo pòczëcò brëkòvnjików mòlëch jãzëków, czasã tzv. kòntestovónëch – njewuznónëch. Pòliticznò neta pòmjenjów tikajõcëch sã kòntestovónëch jãzëków, do jakji slëchò pòmjenjé „rejonalni jãzëk”, mòže sã mjenjac, ale wostòvò njeprestónje jideologicznò. Mò vedle mje grúntovac gòrszosc mjészëznovëch jãzëków procëm nòrodnéwo jãzëka. Je drãgò v ti situacëji wodinëc wod pòdzëlë na domjinëjõci ë zdomjinovóni jãzëk. Nò tim mò bazovac jãzëkòvò rozmajitosc? Vedle mje – njé. Takjé relacëje nje pòmògajò chcóni vjelejãzëkòvòsci, jakò rozvjijò dobrostón spòla, wonë blòs grúntëjò hegemonijjò wuprzëvjilejovónëch nòrodnëch jãzëków (Olko ë jini, 2023).

Mjészò sã vszëtkjim... lëdzóm nòwukji, pòlitikóm, wurzãdnjikóm, a na kòncú samim brëkòvnjikóm rejonalnéwo jãzëka. Jak cvjerdzi Mirosława Sagan-Bielawa: „[pojęcia „język regionalny”] nie stosowano w wypadku polskiej rzeczywistości językowej w odniesieniu do kodu mającego być z założenia czymś odmiennym niż język polski i jego odmiany (gwarowe, regionalne)” (Sagan-Bielawa, 2016, s. 9). Na vëpòvjesc mòže wskazovac, że v pòczëcim pòlonistów (a téj téz szkòlnëch pòlskjéwo jãzëka) ë lòtvje vjele zvëczajnëch nòlëznjików pòlskjéwo spòla fùnkcionérëje kòncepcëjò „rejonalnéwo jãzëka”, jakò zabédovòl Zenon Klemensiewicz. Za przikłòd njech mdò dvje vëpòvjescje zaangazovónëch wuczalëch.

Władysław Lubaś, nòlëznjik Radzëznë Pòlskjéwo Jãzëka PAN wo szlòskjim jãzëkú:

Jeżeli zwolennicy awansu dialektów/interdialektów śląskich zdołają ustalić ich skodyfikowany standard gramatyczny i leksykalny, który – przypominam – jest tworem sztucznym, arbitralnym – to zaistniałyby warunki, aby przeprowadzić starania o nadanie polszczyźnie śląskiej statusu państwowego (polskiego) języka regionalnego (sic!) z funkcjami pomocniczymi.²⁰

Tadeusz Lewaszkiewicz, Wuniversitet Adama Mjickevjicza v Pòznanjim wo kaszëbskjm jãzëkú:

Kaszubska świadomość narodowa, specyfika kaszubskiej kultury ludowej i duże różnice językowe między dialektem kaszubskim a dialektami polskimi i polskim językiem literackim, to wystarczające argumenty za przyznaniem Kaszubom statusu mniejszości narodowej, ich język zaś nie powinien być traktowany jako dialekt języka polskiego i tylko (sic!) jako język regionalny, lecz odrębny język słowiański.²¹

²⁰ Władysław Lubaś, Zanim polszczyzna śląska stanie się językiem regionalnym, w: Śląsko godka Materiały z konferencji „Śląsko godka – jeszcze gwara czy jednak już język” z 30 czerwca 2008 roku pod redakcją Jolanty Tambor.

²¹ Tadeusz Lewaszkiewicz, Status prawny słowiańskich mikrojęzyków literackich, Człowiek – język – prawo. Studia legilingwistyczne, Poznań 2023 r.

Pòmjenjové netě wužětě v *Europejskji kórce rejonalněch ě mješěznověch jážěków* (dali: EKRMJ) ě dali v *Wustawje wo mješěznach* – vedle mje – nje wuchronjilě kaszěbskjěwo jážěka wod dalszěwo pòliticalněwo wupòsledzenjò. Vjici, zdòvò sã, že wuživanjě pòmjenjò „język regionalny” na kaszěbskji jážěk móže wěpchnòc pòmjenjě „język kaszubski” z woficialněch dokùmantów tvòrzoněch przez kancelarjě ministerstw v Pòlsce. Dobrò egzemplifikacjò te je jú sòm titel rozpòrządzenjò ministra nòrodni edukacjì z 2017 r., chtěren brzěmji: „Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 18 sierpnia 2017 r. w sprawie warunków i sposobu wykonywania przez przedszkola, szkoły i placówki publiczne zadań umożliwiających podtrzymywanie poczucia tożsamości narodowej, etnicznej i językowej uczniów należących do mniejszości narodowych i etnicznych oraz **społeczności posługującej się językiem regionalnym** [pòdsztrich. – A.J.]”²². To je njebezpjecnò pòliticalnò situacjò dlò Kaszěbów, bò prawni jážěk determjiněje jážěkji nòslědněch spòlěwěch domenów. V wěmjonowónim przikładze sprawa sã tikò edukacjì. Signje zazdrzec do szkòlówěch planów wuczbów abò dokùmantów tvòrzoněch przez derektorów szkół, a nawetka szkólněch kaszěbskjěwo jážěka, cobě sã dokònac, że v szkòlach przibjorã wuczbě je „język regionalny”, nji ma ale kaszěbskjěwo jážěka v elektronijcnych dzěnnjikach naszich dzieci.

Věpjichanjě pòmjenjò „język kaszubski” z pòmjenjowi netě móže bēc przicžěnò kònskewencij analogiczněch do těch, jakjě wopisjěje jú wěmjonowónò Miroslawa Sagan-Bielawa, kjěj womòwjò pòliticalně kònskewencjě zamjaně pòmjenjò „Kaszubi” na „Społeczność posługująca się językiem regionalnym” v *Wustawje wo mješěznach* z 2005 r. Autòrka pjisze:

[P]o kilku latach od wprowadzenia nowych przepisów, można zaobserwować niezamierzony skutek tego rozwiązania w postaci pomijania etnonimu Kaszuba w urzędowych zestawieniach statystycznych (rodzaj tabu językowego). O ile zestawienia dotyczące na przykład struktury zawodowej czy rozmieszczenia społeczności wymienionych w ustawie z 2005 r. swobodnie posługują się odpowiednimi etnonimami Ukraińcy, Romowie, Białorusini, Niemcy itd., dane dotyczące Kaszubów tytułuje się w sposób opisowy: język kaszubski, społeczność posługująca się językiem regionalnym, osoby posługujące się w kontaktach domowych językiem kaszubskim, społeczność z językiem kaszubskim itp. Ten sposób określania Kaszubów, który znajdziemy nie tylko w ustawie o mniejszościach, ale w opracowaniach rządowych na temat mniejszości narodowych i etnicznych również w raportach z realizacji postanowień EKJRM wydaje się sugerować, że język jest jedynym wyznacznikiem odrębności tej grupy.

(Sagan-Bielawa, 2016, s. 12–13)

²² Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 18 sierpnia 2017 r. w sprawie warunków i sposobu wykonywania przez przedszkola, szkoły i placówki publiczne zadań umożliwiających podtrzymywanie poczucia tożsamości narodowej, etnicznej i językowej uczniów należących do mniejszości narodowych i etnicznych oraz społeczności posługującej się językiem regionalnym. Dz.U. z dnia 30 sierpnia 2017 r.

Anna Świstun, szkólnô kaszëbskjéwo jãzëka ë fjilozofiji, v diskusëji v spòlëvëch mediach zmerkala, że: „w Polsce łatwo jest język mniejszościowy «poniżyć», niż «podwyższyć». Czyli łatwiej jest te języki zredukować do gwary/dialektu i wtedy można spać spokojnie pod kołderką sztucznego ujednolicenia, niż dodać im skrzydeł, ciesząc się tą różnorodnością, ucząc się czegoś i próbując sprostac porozumieniu w różnorodności”. Żimkò je sã nje zgòdzëc, że to może bëc pòstrzégóné przez prizmat aksiologiczného rëmù człowjeka, jakji wëznóczajò wëznówóné przez njewo vòrtnosce.

3. Ę dali co?

Dilematë Szlõzòków, chtërnë sò czëc terò, kjéj – przënòmji na jakjis czas pòliticzno je przepadłé jich snjicé wo pravje do decidovanjò wo svòjim jãzëkú – to tak rich-tich czë sã domagac v ti situacëji statusë etnjiczni mjészëznë, czë może bëc spòkójni z “rejonalnim jãzëkã” pò zmjanje prezidenta, bë mjalë wudostac do refleksëji Kaszëbów.

Kaszëbji vjedno mjelë pòczëcé apartnosce kaszëbskjéwo jãzëka wod drëgich jãzëków, a wosoblëvje wod pòlskjéwo, njiżnonjemjeckjéwo a njemjeckjéwo, v sòsedztvje jakjich kaszëbjizna sã rozvjija. V Pòlskji Lëdovi Republice, jakò sistemovò vëpjichala kaszëbskji jãzëk z pùbliczného rëmù ë domòcéwo żëcò, wużivajócë do te jinstitutionëji pòvszechni szkòle, doszlo do przekjidnjenjò mje-dzëgeneracijnéwo jãzëkòvéwo przekazë v kaszëbskijich famjilëjach ë wugrúntovalo sã dokònanjé Kaszëbów wo njiższym statusú jich jãzëka wod pòlszczëznë. Przëjãno sã gadac, że chto gòdò pò-pòlskú, ten “gòdò z vësoka”. Vjelgò zmjana ë wodbudo-vanjé prestiżë kaszëbskjéwo jãzëka mjedzë samëmi jewo brëkòvnjikami më wod-czëlë zarò pò demòkraticznim przelómjenjim 1989 r., kjéj nasz jãzëk wod 1990 r. rozbrzmjévòl v pùblicznëch mediach (radio ë televjizëji), a z czasã téż v szkòli (1991) ë v Katolëckjim Kòscele (1993), jak téż v cotidnjovi presi (1995) ë privat-nëch radiostacëjach (pjerszé Radio Kaszëbë wod 2004 r.). Kaszëbji zòs bëlë sztolc ze svòjéwo slovjańskjéwo pòchòdanjò ë apartnosce svòjéwo jãzëka.

Pòjavjenjé sã v pravje, a tak genau v *Wustavje wo nòrodnëch a etnjicznëch mjészëznach ë wo rejonalnim jãzëkú*, pòmjenjò rejonalni jãzëk dlò kaszëbskjéwo jãzëka je v rezultace katastrofalné, bò zòs mòcno zmjészò prestiż kaszëbskjéwo jãzëka. Tak sã robji, to je mòżno, navetka procëm jintenciom wudbòdòvców zajimplemen-tovanjò termjinë “język regionalny” z *Europejskji kòrtë rejonalnëch ë mjészëznovëch jãzëków* do pòlskjéwo pravòdòvstva. Prziczënë tewo je pò-jednemu jiné rozmjenjé pòmjenjò “język regionalny” – jakò gòdkji, nòvëszì dialektë, a v calosci jãzëka „vjeskjéwo”, njelëterackjéwo, a pò-drëgjému njeprestóné vëpjichanjé pòmjenjò „język kaszubski” przez pòmjenjé „język regionalny” v rozmajitëch pravnëch aktach „produkòvónëch” v kancelarëjach ministerstv centralnéwo rzòdë, v czim

primat mô ministerstvô do sprôv edukacëji. Ta slédnô tendencëjô czënji, że – z vjelgõ pòvtôrzalnosć – wurzãdnjicë v gminach, derektorzë szkół, a navetka sami szkólni kaszëbskjéwô jãzëka czãsci wużywajô termjinë „język regionalny” jak „język kaszubski”. V kònskvencëji dzecë majô v planach wuczbow „język regionalny” zamjast kaszëbskjéwô.

Temù że jãzëk bël vjedno tim nôważnjészim elementã tewo, co sã sklôdô na júvernôtã Kaszëbów, przë vszëtkjich kòmpleksach ze zeszosce, nazëvanjé wo „językiem regionalnym” woslôbjô júvernôtã grëpë ë jindividualné jidentyfikacëje. Wólkoma z felënkã pòlitikji skjerovóni na etnjicznõ srôbnosc Kaszëbów, v kònskvencëji provadzi do felënkù pòtrzebë chronjenjô a rozvjicô kaszëbskjéwô jãzëka. Kaszëbskji woprzestôvô bëc jãzëkã brëkòvnjików z pòczëcim sebje a svòji etnjiczni apartnosce, a stôvô sã nôslédnim „czëim jãzëkã”, jakjéwô kôżô wuczëc v szkòli.

Pòjôvjô sã pitanjé, czë jãzëk bez mjészëznë mô cvek? Jãzëk njese svòjã kùlturã, chtërni je wodbjicim. Bez przedstavjoni so jednotë, chtërna mô svòjã žëvô kùltura ë pòlitikã, jãzëk sã stónje jalovi, dôt. Mdze njôs v se znaczenja abò njikòmu njezrozmjalé, abò jakjës simbòle, chtërnë nje mdô bùdzëlë njizòdnëch emòcij. To tak jak z lacëznõ, ve vjkszosci tëch, jakji sã ji wuczëlë „puella pulchra” nje pòdskòcò bënovéwô wognja, wostôjô le bezzvãcznim lopkã słów.

V przipòdkù Kaszëbów më mjelë jesz przed 20 latami tòkjel z defjinjovanim sebje jakò mjészëznë, vnenczas przednjik ti nôvjikszi kaszëbskji organizacëji, a za jednewo profesór sociologiji, sã tlomaczil z naszewo pòstulatë sformulovónéwô v 2002 rokù vej tak:

Wolelibyśmy (czemu dawaliśmy już wyraz w naszych opiniach dotyczących wcześniejszych projektów ustawy), aby ustawa mówiła o mniejszościach narodowych i grupach etnicznych (nie zaś o mniejszościach etnicznych), bo do takich się zaliczamy. Pojęcie mniejszości zawiera w sobie zwykle element dyskryminacji ze strony większości – a to w naszym przypadku miejsca nie ma. Nie stanowi to jednak zastrzeżenia zasadniczego, bowiem projektowana definicja mniejszości zawarta w Art. 2 obejmuje swoim zasięgiem znaczeniowym również ten typ społeczności (nienarodowa grupa etniczna), do którego się zaliczamy.

Dzisdnjové kònskvencëje tewo kòmpromjisë sô takjé, że lži je dzisô dostac dofjinansovanjé z bùdzetë państwã na vëdanjé jinstrukcëji pralkji pò-kaszëbskú jak na projekt skjerovóni na naszã kùlturã. Vjelgòsc fjinansovéwô vspjarcô dlô kaszëbskji organizacij a szkół leži nó tim, kùli lëdzi v pòvszechni spjisce zadeklarëje znajemosc jãzëka. Ta lëczba je mjészô jak 45% tëch, co deklarëjô nôlëzenjé do etnjiczni jednotë²³.

²³ Wob. <https://stat.gov.pl/spisy-powszechnie/nsp-2021/nsp-2021-wyniki-ostateczne/tablice-z-ostatecznymi-danymi-w-zakresie-przynaloznosci-narodowo-etnicznej-jezyka-uzywanego-w-domu-oraz-przynaloznosci-do-wyznania-religijnego,10,1.html#> (przëstãp: 7.08.2025)

To je czas zrozjmjõc, co etnjicznõ júvernota Kaszëbów (v przypòdkú Szlõzòków jõ njijak nje vòtpjã, że tak je) wostòvò mòcno zdrzeszonõ njé le blõs z jãzëkã, ale téz z naszõ zemjõ, historiczno-pòliticznëmi faktorami ë bõkadoscõ wuniversalnëch pòznaków, jakjé vëapartnjajõ nas v Pòlsce, jak téz mjedzë drëggimi nõrodami v Europje ë na svjece, robjõcë z nas jednã z vjele, ale jednak wosoblëvõ etnjicznõ mjészëznã.

To je téz czas, cobë mòze przezdrzëc sã prawnémù pòrzòdkòvjì jesz glãbjì, do czewo zachãcõ prziklòd Vëlemòvjan... Pòdjic sã szerok jidòcëch prac kòl novëwo wustòvù, zagvesnjajòcëwo wochronã gvòsni juvernõtë a jãzëka tëma vszëtkjima wobëvatelama Pòlskji Repùblikji, co przinòlëzõ do etnjicznëch karen, równo tëch wusankcjonovónëch przez vjiksoscovë spòlë (etnjicznëch ë nõrodnëch), jak téz subjektivno tak rozmjónëch przez jich nõlëznjìkòv – tvòrzòcëch grëpã wo apartnëch cëchach (tj. etnjicznëch karen). Ne zmjanë mialë bë wobjic téz samõ definjicjã mjészëznë, z ekstra wuvzglãdnjenjim spròvczoscë a samòstanovjenjõ wo svõji pòliticzni przinòdzoce.

Bibliografjõ

- Bahlcke, J., Gawrecki, D., Kaczmarek, R. (red.). (2011). *Historia Górnego Śląska. Polityka, gospodarka i kultura europejskiego regionu*. Gliwice: Dom Współpracy Polsko-Niemieckiej.
- Bokszański, Z. (2005), *Tożsamości zbiorowe*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Biuletyn z posiedzenia sejmowej Komisji Mniejszości Narodowych i Etnicznych w dniu 22.06.1994 r., nr 12 (nr 640/II term)
- Biuletyn z posiedzenia sejmowej Komisji Mniejszości Narodowych i Etnicznych w dniu 09.01.1996 r., nr 36 (nr 2206/II term)
- Chromik, B. (2019), *Mikro- i makroideologie językowe. Przykład języka wilamowskiego* (njepùblikòvónõ doktorskõ pròcõ), Wydział „Artes Liberales” Uniwersytetu Warszawskiego.
- Chromik, B., Król, T., Małanicz-Przybylska, M. (Red.). (2020), *Wilamowianie i ich stroje*. Warszawa: Wydział „Artes Liberales” UW.
- Freiwirth I., Bošnjak M. (2024), *Case of Association of People of Silesian Nationality (in liquidation) v. Poland*, Strasburg: Europejski Trybunał Praw Człowieka.
- Jabłoński, A. (2023), The Identity Discourse of the Kashubian Elites in the Context of the 2021 Census of Population and Housing. *Acta Universitatis Nicolai Copernici Pedagogika*. 24 February 2023, 43/1, s. 159–181. DOI 10.12775/AUNC_PED.2022.008.
- Jabłoński A. (2020), *Problematyczność pojęcia „język regionalny”*. *Głos w sprawie polityki języka kaszubskiego*, W A. Kożyczkowska, M. Szczepka-Pustkowska (Red.), *Mniejszości etniczne i ich pogranicza. Szkice tożsamościowe*, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego
- Jaroszewicz, H. (2023), *Próby zmiany urzędowego statusu etnolektu śląskiego w latach 2006–2023*, W R. Łapa, M. Graf, Ł. Piosik (Red.), *Człowiek – język – prawo. Studia lelingwistyczne*, Poznań: Wydawnictwo Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.
- Kożyczkowska, A. (2019), *Kaszubszczyzna. Pedagogicznie o języku i tożsamości*, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Król, T. (2024), *Góry, pagórki, przykrycie nas. Analiza obrazów swoich i obcych w opowieściach Wilamowian o volksliście i powojennych prześladowaniach*, Wilamowice – Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze.

- Latoszek, M. (1990), *Kaszubi. Monografia socjologiczna*, Rzeszów: Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa.
- Lewaszkiwicz, T. (2023), *Status prawny słowiańskich mikrojęzyków literackich*, W R. Łapa, M. Graf, Ł. Piosik (Red.), *Człowiek – język – prawo. Studia legilingwistyczne*, Poznań: Wydawnictwo Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.
- Lubaś, W. (2009), *Zanim polszczyzna śląska stanie się językiem regionalnym*, In A. Rocznik (Red.), *Śląsko godka – jeszcze gwara czy jednak już język? Materiały z konferencji w dniu 30 czerwca 2008 r.* (s. 98–100), Zabrze: Narodowa Oficyna Śląska.
- Olko J., Hansen K., Wypych M., Kuzawińska O., Bańdur M. (2020), From discouragement to self-empowerment. Insights from an ethnolinguistic vitality survey among the Kashubs in Poland, PLoS ONE 15(8): e0237395. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0237395>
- Olko, J., Skrodzka M., Chromik B., Maryniak J., Bilewicz, M., Mirucka M., Wypych M., Jabłoński A., Rzepka R., Maślana, A., Król, T., Duć-Fajfer, O., Bandur, M., Gruda, S., Wanot, B., Majerska-Sznajder, J., Zalewska, K., Małecka-Nowak, N., (2023). Mniejszości i ich języki wobec kryzysu, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego
- Sagan-Bielawa, M. (2016), Wdrażanie Europejskiej karty języków regionalnych lub mniejszościowych a rzeczywistość socjolingwistyczna w Polsce (na marginesie sporu o język regionalny), *Socjolingwistyka*, 30, 7–21.
- Synak, B. (1990), *Obraz społeczności kaszubskiej – wstępne rozeznanie socjologiczne*, W J. Borzyszkowski (Red.), *Antropologia Kaszub i Pomorza*, t. 1, Gdańsk: Zrzeszenie Kaszubsko-Pomorskie.
- Synak, B. (1990), *Subiektywne aspekty tożsamości kulturowo-etnicznej ludności Kaszub*, W M. Latoszek (Red.), *Kaszubi. Monografia socjologiczna*, Rzeszów: Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa.
- Synak, B. (1998), *Kaszubska tożsamość, ciągłość i zmiana: studium socjologiczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Tusk, D. (1992), *Pomorska idea regionalna jako zadanie polityczne*, W J. Łuczowska, C. Obracht-Prondzyński, W. Popiołek (Red.), *II Kongres Kaszubski. Przyszłość kaszubszczyzny. Dokumentacja*, Gdańsk: Zrzeszenie Kaszubsko-Pomorskie.
- Woźniczka, Z. (Red.) (2021), *Wojciech Korfanty. Różne punkty widzenia*, Katowice: Instytut Myśli Polskiej im. Wojciecha Korfanteo.
- Wicherkiwicz, T. (2014), *Regionalne języki kolateralne Europy – porównawcze studia przypadku z polityki językowej*, Poznań: Wydawnictwo Rys.

Politics decide – on the status of unrecognized ethnic minority languages in Poland: Kashubian, Silesian and Wymysorys¹

1. The identity of Kashubians, Silesians and Vilamovians – their struggle for autonomy

The Kashubians, Silesians and Vilamovians have long sought to protect their cultural and linguistic identity, emphasizing their right to self-determination and the recognition of their languages as distinct from and equal to Polish. Their efforts include grassroots initiatives: the creation of organizations, publishing in their native languages and engaging in educational and political activities. However, despite growing awareness and mobilization, it is not the minority that decides its own status. The recognition of a language – whether as a regional or minority language – lies in the hands of the dominant majority, that is, the Polish state represented by parliament and governmental administration.

Thus, the agency of these minorities is not limited by a lack of activity but by the systemic framework in which they are forced to justify their distinctiveness in terms acceptable to the dominant national narrative. It is a situation where one side (the majority) holds the power to define, classify and evaluate, while the other (the minority) must fit into those frameworks in order even to be noticed.

Although one might assume that the recognition of a language is a decision for those directly concerned, in practice it is primarily a political decision. The example of the Silesian language best illustrates this mechanism: its status as a language is denied, often based on completely unprofessional arguments such as a “lack of standardization” or a “lack of written tradition”.

The same is true for the Wymysorys language, which – despite being a Germanic language clearly distinct from Polish – has not even been recognized as a regional language. In each of these cases, it is not scientific arguments or the will of the speakers that prevail, but political concerns: about the cohesion of the state, the impact

¹ The English version of this article has been shortened due to the publisher’s requirements.

of language recognition on the national identity of its users, or the international reception of such decisions.

The debate over the status of minority and regional languages in Poland can effectively be analyzed within a postcolonial discourse framework. The language of the majority – in this case, Polish – serves as a tool of cultural and symbolic domination. It is promoted as neutral, natural and universal, while minority languages are treated as “inferior”, local and deficient – often even being seen as obstacles to national integration.

From a postcolonial perspective, language becomes a tool for legitimizing the power and identity of the dominant group. In this way, a regional language becomes “the other” – and its speakers become “otherness” within the nation. Language is therefore not merely a means of communication but also a battleground for recognition and visibility.

The concept of a “regional language”, introduced into Polish law by the 2005 Act on National and Ethnic Minorities and on the Regional Language, was originally intended to protect languages that are not those of national minorities but that have a strong territorial and cultural grounding. It was also meant as a counterbalance to the Herderian model: nation = state = language. However, in practice, the notion of “regional language” was absorbed into the existing nationalist discourse. Only one such language – Kashubian – was recognized, and the process took place under strict state oversight and as a form of compromise: the granting of status without recognizing the Kashubians as an ethnic minority.

Moreover, in Polish public and academic discourse, the term “regional language” is often equated with a dialect of Polish – a legacy of the 20th-century linguistic classification rooted in Polish philology. This understanding reinforces the belief that languages such as Silesian or Kashubian are merely local variants of Polish, rather than distinct linguistic entities. Thus, a concept originally intended to protect diversity ends up becoming a tool for unification.

All three communities – the Kashubians, Silesians and Vilamovians – express a strong sense of cultural and linguistic distinctiveness. They identify their languages with their own identities and treat them as part of their heritage that requires protection. Yet the Polish state, committed to the idea of a uniform national community, is reluctant to acknowledge their demands.

This tension between the declaration of identity and its recognition by the state leads to a sense of marginalization, and at times even to the radicalization of postulates. The lack of genuine linguistic autonomy can result in frustration but also in further mobilization – as evidenced by repeated legislative initiatives aiming to recognize Silesian as a regional language.

Contrary to the official rhetoric about pluralism and the protection of cultural heritage, the status of minority and regional languages in Poland still depends on the political will of the majority. The Kashubians, Silesians and Vilamovians

are fighting not only for the recognition of their languages but for the right to define themselves beyond the frameworks imposed by the nation-state. In this sense, language becomes both a tool of resistance and a measure of democracy – because where politics decides who has the right to speak and in what language, it also decides the future of identity and community.

1.1. Kashubians

The public discourse of Kashubian elites has revolved around the political implications of using the term “nation” ever since the 1840s, when Florian Ceynowa (1817–1881), then a medical student at the University of Wrocław, raised the issue. Ceynowa became the father of the Kashubian revival, the founder of Kashubian national thought and the first codifier of the Kashubian language. He initiated the process of transmitting cultural knowledge about Kashubia and began mobilizing Kashubians toward ethnic activism. This discourse, effectively silenced by the communists between 1947 and 1989, returned with new strength after the democratic shift in 1989 and was particularly visible in the recent attitudes and statements of Kashubian activists during the 2021 National Population and Housing Census (Jabłoński, 2023, pp. 159–181).

The Commission for National and Ethnic Minorities, established as a standing committee by a resolution of the Sejm on October 31, 1989 on the initiative of Jacek Kuroń and the Civic Parliamentary Club, received a clear message from the representatives of the Kashubian-Pomeranian Association, led by Józef Borzyszkowski. The Kashubians demanded the recognition of the Kashubian language and its instruction in schools, as well as their own programming on public television and radio. They sought equality in rights with other national and ethnic minorities in Poland.

This narrative shifted after the Second Kashubian Congress, held in Gdańsk in June 1992. The congress discussion and the resolutions adopted marked new directions for the Association’s activities, involving engagement in building civil society and the marginalization of efforts for the ethnic distinctiveness of the Kashubians, while simultaneously emphasizing linguistic affiliation as the foundation of collective Kashubian identity.

In 1994, Kashubian activists from the Kashubian-Pomeranian Association informed members of the Polish Sejm that Kashubians possess a dual identity – ethnic Kashubian and Polish – stating that the sense of Kashubianness and attachment to their local homeland “harmoniously intertwines with the sense of belonging to the ideological homeland, that is, Poland”² (ZKP Chairman Stanisław Pestka).

² Bulletin from the meeting of the Parliamentary Committee on National and Ethnic Minorities of 22 June 1994, no. 12 (no. 640/2nd term), p. 2.

They spoke of being rooted in Polishness and emphasized that “among Kashubians there is a clear awareness of being an ethno-cultural group, not a national one”, and that the very word “minority” “carries a rather negative connotation”³ (ZKP Vice-Chairman Józef Borzyszkowski).

The later stance of ZKP Chairman Jan Wyrowiński (1994–1998), a member of parliament, is also significant. During a parliamentary committee meeting in 1996, he advised speakers not to use the phrase “Kashubian minority”: “I kindly ask the Presidium not to use it when referring to Kashubians, as it stirs emotions. One could instead write ‘Kashubian ethnic group’.”⁴

The next president of the Kashubian-Pomeranian Association was Brunon Synak. This sociology professor believed that the concept which should be adopted and promoted is that the Kashubians are an ethnic group that forms part of the Polish nation. He supported this view with definitions first introduced in the sociological group’s report *Kashubians. A Sociological Monograph* (Latoszek et al., 1990), which were particularly influential in Synak’s later work (1990, p. 145; 1998). He argued that “the type of community that the Kashubian population represents today” should be called a “regional cultural-ethnic group (a regional ethnic community)” (Synak, 1990, p. 190). To avoid any misunderstanding, Synak clarified that a “regional ethnic community” is “clearly distinct from a national ethnic group. Even though the former, under historical circumstances, has developed an awareness of distinctiveness, it is not an awareness of separateness as an autonomous territorial-state group, but rather as a territorial (regional) group whose awareness is – as K. Kwaśniewski writes – a specific form of belonging to the national community” (Synak, 1990, pp. 190–191).

This position of the Kashubian-Pomeranian Association dominated the thinking around the legal status of the Kashubians for years. It is reflected in the Act on National and Ethnic Minorities and on the Regional Language of January 6, 2005, which grants the Kashubian language the status of the only regional language in Poland but does not protect the speakers of that language themselves.⁵ A compromise was adopted. The Act on National and Ethnic Minorities was expanded to include the category of “regional language”, explicitly stating that the “regional language” is the Kashubian language, which should be legally protected.

³ Ibid., p. 11.

⁴ Bulletin from the meeting of the Parliamentary Committee on National and Ethnic Minorities of 9 January 1996, no. 36 (no. 2206/2nd term), p. 2.

⁵ Article 2 of the 2002 draft of the Act on National and Ethnic Minorities read: “A national or ethnic minority, hereinafter referred to as a ‘minority’, shall be understood as a group of citizens of the Republic of Poland of distinct origin, traditionally residing in the territory of the Republic of Poland, constituting a minority in relation to the rest of the citizens, characterized by an aspiration to preserve its language, customs, traditions, culture, religion, or national or ethnic consciousness.” Print no. 223, Warsaw, 11 January 2002, copy in possession of the author of the article.

The Kashubians themselves are described as a “community using a regional language”, but they are not recognized as a minority, which means that the Republic of Poland does not bear legal responsibility for the identity of the Kashubians. This identity is neither legally protected nor eligible for state-funded cultural development projects.

Despite the dominance of this narrative, there were nonetheless critical voices regarding such an approach. Some social activists believed that excessive caution in using the category of Kashubian nation stemmed from fear of losing political and financial support from the Polish state. It was also pointed out that the ZKP’s position limits the possibility of fully developing a Kashubian identity and reduces it to a regional dimension, marginalizing its national and historical aspects.

From the Second Kashubian Congress (1992) until the adoption of the 2005 Act on National and Ethnic Minorities and on the Regional Language, the most visible – indeed “explicit” – dimension of the dispute over the identity of the Kashubian elites was the status of the Kashubian language and the attitude of its users toward it (Koźyczkowska, 2019, p. 102). As Adela Koźyczkowska rightly observes, once this normative legal act – the Minorities Act – came into force, and the Kashubian language gained political status as a “regional language”, the “linguistic” aspect moved to the background, and the real axis of the debate revealed itself: the status of Kashubian culture, and more precisely, the social status of the community and its ethno-cultural distinctiveness (see also Jabłoński, 2020, pp. 313–325).

An organization called Kaszëbskô Jednota (Kashubian Unity), founded in 2011, became a party to this dispute. Its statute states: “The aim of the Association is the development of national, civic, and cultural awareness of the Kashubians, as well as the protection of their language and traditions.” The founding of Kaszëbskô Jednota was the result of dissatisfaction with the compromise reached in the Act on National and Ethnic Minorities and on the Regional Language of January 6, 2005. Knowing that their actions were not supported by the Kashubian-Pomeranian Association, the organization’s leaders prepared a joint statement together with the Association of People of Silesian Nationality. The target audience of the demands presented by both organizations was the legislators and executive authorities of the Republic of Poland. The first paragraph of the prepared document read:

We, Kashubians and Silesians declaring Kashubian and Silesian nationality, guided by our own tradition, historical experience, and concern for the future, request the recognition of our nations as ethnic minorities and inclusion under the legal protection provided by the *Act on National and Ethnic Minorities and on the Regional Language* of January 6, 2005, in force in Poland.

A. Koźyczkowska, describing the mode of argumentation and the demands of Kaszëbskô Jednota, wrote, among other things, that:

(...) in the opinion of the members of the Kaszëbskô Jednota association, the minorities act is a kind of failure for the Kashubians for two reasons: first, the Kashubians lost their status as an ethnic minority, gaining instead the status of a group with a regional language; second, the act protects only the regional language and provides funding exclusively for programs that promote and teach the Kashubian language. While the act did regulate the issue of financing language education in both school-based Kashubian education and extracurricular educational activities – and in that sense, Kashubians gained assurance of protection and financial support from the state – the act does not protect or fund activities related to the protection of Kashubian identity and cultural heritage (Kożyczkowska, 2019, pp. 103–104).

Over a dozen years after the founding of Kaszëbskô Jednota, a phenomenon can be observed that I call the “Kaszëbskô Jednota environmental center”. It is made up of individuals who are not formally members of the Kashubian nationality association Kaszëbskô Jednota, but who embrace certain shared ideas. These include legal entities (such as foundations and associations), as well as unaffiliated individuals (both Kashubians and non-Kashubians), and even members of the Kashubian-Pomeranian Association. All of them declare either their Kashubian national identification or their willingness to support the development of Kashubian identity and national Kashubian self-identification.

1.2. Silesians

The modern identity of Silesians, despite uncertainties, developed under rapidly changing conditions, strongly influenced by Silesia’s borderland character. I see the most important features of this identity in its strong development, deep rootedness in the land of residence, social bonds that transcend national borders, and linguistic affiliation. Over time – especially following the experiences of the 20th century – the identity of Silesians came to rely additionally on shared historical memory, which, as Jerzy Gorzelik, leader of the Silesian Autonomy Movement (Ruch Autonomii Śląska), points out, is today more important to many Silesians than the Silesian language itself.⁶

I do not wish here to analyze in detail the 19th-century processes related to the uniformization of Upper Silesian society, including industrialization, Prussian education, land reform or the abolition of guild monopolies (see Bahlcke, Gawrecki & Kaczmarek, 2011). It is well known that these processes resulted in the formation of new social groups and free professions. This in turn contributed

⁶ “The Silesians are above all a community of memory, and only thereafter a community of language” – statement by Jerzy Gorzelik at a working meeting of representatives of Silesian academic circles, including writers, translators, creators, publishers, and politicians, on the topic of the status of the Silesian language and of the Silesians, 30 November 2023, Silesian Theatre in Katowice.

to strengthening the identity of people who increasingly identified with a particular culture, while also being influenced by various ideologies. Industrialized Upper Silesia – far more than agricultural Kashubia – was drawn into political life and the formation of a modern capitalist system, which brought about economic, social, ethnic and cultural changes.

Silesians increasingly felt culturally and religiously distinct from dominant Germanness and defended this distinctiveness more and more strongly (Woźniczka, 2021, p. 2). At the same time, the Polish national movement grew in strength. Eventually, the rivalry among states such as Germany, France and Poland for control over Upper Silesia after World War I led to Silesians being drawn into a conflict in which they found themselves on opposing sides in three consecutive Silesian Uprisings – essentially, a civil war, as these events are often referred to from the Silesian perspective.

The interwar autonomy of Upper Silesia was no longer recognized in the People's Republic of Poland. The communists first broke the backbone of the Silesians in Polish concentration camps, and later systematically exploited the region's resources, impoverishing the inhabitants and destroying the economy, while also stripping the indigenous population of the right to develop their own identity. It was not until the political breakthrough of 1989 that change became possible, and Silesians began to speak in their own voice – a voice meant to be heard by the political center of Poland.

In January 1990, the Silesian Autonomy Movement (Ruch Autonomii Śląska, RAŚ) was established with the goal of creating an autonomous region within the historical borders of Upper Silesia, following a broader reform of the entire state. The movement quickly gained popularity and achieved strong results in local municipal elections, and after the 1999 reform, also in county and regional assembly elections. From the beginning, its activities focused on Silesian ethnicity, while it declared its aim as being to represent all the inhabitants of the region. RAŚ supports all forms of regional education and contributes to the development of Silesian cultural institutions.

As it increasingly approached the role of a regional political party, the leaders of the Silesian Autonomy Movement also came into contact with the Association of the People of Silesian Nationality (Związek Ludności Narodowości Śląskiej, ZLNS), an organization active between 1996 and 2004 that brought together individuals declaring Silesian nationality. The aim of ZLNS was to strengthen the national consciousness of Silesians and to foster the development of their native culture. The issue of the Silesian language – similarly to RAŚ – was not particularly prominent in the organization's documents.

The registration of the Association of the People of Silesian Nationality (Związek Ludności Narodowości Śląskiej, ZLNS) was suspended by the National Court Register (KRS). Polish officials deemed the statute's references to Silesian nationality

controversial. Appeals to the European Court of Human Rights in Strasbourg proved unsuccessful. Again in Upper Silesia – though formally within a different province, Opole Voivodeship – the Association of People of Silesian Nationality (Stowarzyszenie Osób Narodowości Śląskiej, SONŚ) was founded on August 15, 2011. After the initial rejection of its registration by the KRS for the same reasons as for ZLNS, SONŚ was added to the association register in December 2011 following an appeal. This decision was challenged by the District Prosecutor's Office in Opole. After a nine-year legal process, the association was delegalized. Appeals to successive judicial instances in Poland did not yield a favorable outcome for SONŚ. Members of the association submitted a complaint to the European Court of Human Rights, which, on November 14, 2024, ruled that Poland, by ordering the liquidation of the organization, had violated Article 11 of the European Convention on Human Rights (Freiwirth & Bošnjak, 2024).

Leaders and members of the associations mentioned and other foundations from Upper Silesia, often supported by regional politicians, have repeatedly attempted to change the law in Poland concerning national and ethnic minorities in order to include the Silesians (Jaroszewicz 2023, pp. 224–243). So far, these efforts have been unsuccessful. Every time, the parliamentary majority blocked such initiatives. A glimmer of hope for a change in the situation of the Silesians appeared during the campaign ahead of the parliamentary elections for the Sejm and Senate scheduled for October 15, 2023.

During a debate at Campus Polska Przyszłości in Olsztyn on August 30, 2023, Donald Tusk commented on the issue of the Silesian ethnic minority as follows:

My advice, as a Kashubian, a Pole, and a European, would be to effectively fight for the rights that ethnic minorities enjoy – also for the Silesian community. And not to talk about a national minority, because that may be counterproductive and could lead to losses from the perspective of the interests of the Silesian ethnic community. I feel quite competent when it comes to questions of ethnicity and nationality due to my long-standing efforts to gain recognition for the ethnic distinctiveness of the Kashubians and the Kashubian regional language.⁷

It must be acknowledged that Donald Tusk himself was involved in the process of amending the Act on National and Ethnic Minorities and on the Regional Language of January 6, 2005. Before the vote in the Sejm, he called the then-chairman of the Kashubian-Pomeranian Association, Brunon Synak, as well as the newly elected chairman (in 2004), Artur Jabłoński, to obtain arguments that could help him persuade the remaining undecided members of his political party. It was then that the decision was made that introducing a separate category

⁷ <https://www.slazag.pl/donald-tusk-jest-jednoznacznie-za-uznaniem-slaskiej-mniejszosci-etnicznej-borys-budka-to-jasna-deklaracja> (accessed August 7, 2025).

of “regional language” into the law would be justified. This was consistent with his earlier stance, first expressed during the Second Kashubian Congress, where he described the actions of Kashubian leaders aimed at protecting “an ethnic element with a distinct culture and language” as “defensive-conservative” in nature (Tusk, 1992).

After the parliamentary victory of the “October 15 Coalition”, Silesian activists – on the initiative of Szczepan Twardoch, Grzegorz Kulik, and the director of the Silesian Theatre, Robert Talarczyk – gathered on November 30 to debate, together with Upper Silesian parliamentarians, the possibilities of ensuring legal protection in Poland for the Silesians – their culture and language.

The President of the Republic of Poland, Andrzej Duda, vetoed the adoption by parliament of an amendment to the Act on National and Ethnic Minorities and on Regional Languages which would have granted Kashubian continued recognition as a regional language and would have newly recognized Silesian as a regional language. The justification for the presidential veto referred to a document that began with the announcement of a new government in Poland, which had promised the Silesians the right to grant their ethnolect the status of a regional language and to emphasize the autonomy of Upper Silesia. Further sections referred to a range of opinions and analyses, most of which disagreed with the current state of affairs, and suggested that Andrzej Duda could make the final decision by recognizing the consequences of granting Silesian the status of a language – consequences that could, in his view, threaten the integrity of the state, such as:

...that granting the Silesian ethnolect the status of a regional language, and thus affording it the protection that such status entails, may lead to similar expectations among representatives of other regional groups seeking to preserve their local ‘languages’ (dialects, variants), e.g. residents of Wilamowice (as is already the case; see the committee’s draft bill to amend the Act on National and Ethnic Minorities and on the Regional Language and certain other acts, Sejm print no. 321/X term).

The presidential veto concludes with a bizarre explanation:

Acting out of responsibility for the state, I believe that it is not possible to approve demands for the inclusion of certain linguistic dialects under the provisions of the Act of January 6, 2005, on National and Ethnic Minorities and on the Regional Language, in the absence of clear substantive and legal grounds for doing so, especially in the current social and geopolitical context. Hybrid threats, which cannot be ruled out and which may be directed at the Republic of Poland in connection with the ongoing war beyond our eastern border, require particular care in preserving national identity. The preservation of identity is served in particular by the cultivation of the national language.

The thrust of President Andrzej Duda’s argument – which he describes as substantive – focuses primarily on the need to confirm the functional and aesthetic

value of regional languages. If they were to be recognized as national languages, this recognition would have to be linked to evidence of their long-term development. Access to regional language status is also, in this view, tied to a process of linguistic stabilization within regional dialects or vernaculars. The danger in this logic is that the very status of a regional language becomes associated with discrimination and the disintegration of the community that uses it.

1.3. The Vilamovians

Until recently, few people outside their immediate neighbors had heard of the Vilamovians – the smallest ethnic group in Poland, living in the town of Wilamowice, located at the border of Silesia and Lesser Poland, in the Silesian Voivodeship (Król, 2024). As Tymoteusz Król noted, both Poles and Germans – activists and filmmakers – have tried to frame descriptions of the Vilamovians and their culture through the lens of their own national ideologies:

For Germans, Wilamowice became a pro-German open-air museum; for Poles, proof that the transition from German origin could turn them into Poles (Olko et al., 2023, p. 29).

The phenomenon of their presence, unfamiliar to many outsiders, was associated with linguistic trade, which had historically taken place throughout the week in Wilamowice. There, even in the early decades of the 21st century, one could still hear old trade languages as in the past.⁸ Immigrants from Western Europe brought with them their German language, which in Wilamowice remained the main means of communication among Vilamovians, as well as Poles, Germans and Jews (Olko et al., 2023, p. 30).

The Wymysorys language began to revive among younger generations thanks to Tymoteusz Król. Immersed in the language by his neighbor – who became like a grandmother to him – he began as a child by writing down words and phrases, and eventually recording the speech of the last remaining speakers of the language. Ultimately, he began teaching it to younger people and his peers. He also created a modern version of the writing system. Tymoteusz Król was able to focus on revitalizing the language globally and restoring its prestige in Poland. He worked toward assigning Wymysorys an ISO 639 language code, and his efforts brought about concrete results (Wicherkiewicz, 2014, pp. 258–259).

In July 2024, the Museum of Vilamovian Culture (Muzeum fu Wymysiöejer Kultür) was opened in Wilamowice; it is directed by another activist, Justyna Majerska-Sznajder.

⁸ I had the opportunity around 2006 to experience this myself, when my friend Karol Miller took me to Wilamowice. In his house in Władysławowo he hosted summer visitors from nearby Piszczowice. Those neighbors from Wilamowice were also the source of all our knowledge.

The work of these Wilamowice-based activists has been recognized by scholars. The first academic to take an interest in the situation of the Wymysorys language was Tomasz Wicherkiewicz from Adam Mickiewicz University in Poznań. Since 2014, substantive and academic support for the “Wilamowice project” has been provided by the Center for Research and Practice in Cultural Continuity, directed by Professor Justyna Olko at the Faculty of “Artes Liberales” of the University of Warsaw.

Efforts to grant Wymysorys the status of a regional language – according to Tomasz Wicherkiewicz – began in November 2013 at a conference organized in the Polish Sejm by the Committee for National and Ethnic Minorities and the Parliamentary Bureau of Analysis. At that time, the possibility of recognizing the Wymysorys language was discussed not through amending the 2005 Act, but by expanding Poland’s ratification of European instruments for the protection of regional and minority languages (Wicherkiewicz, 2014, p. 235).

Later, the first serious attempts to amend the 2005 Act were made but ultimately rejected by the Polish Sejm. President Andrzej Duda vetoed this amendment on October 26, 2015 (Chromik, 2019, p. 273). Work on recognizing the Wymysorys language resumed during the 8th parliamentary term. On September 27, 2017, members of parliament from Warsaw visited Wilamowice to hear testimony regarding the spoken language. Many people shared their opinions, but the MPs from the Parliamentary Committee for National and Ethnic Minorities waited a year and a half before making a decision on the matter. Although they were not convinced by dialect-based theories, on January 1, 2018, the committee began work on a draft bill proposing regional language status for Wymysorys. However, no further actions were taken in the Sejm on the matter afterwards.

It wasn’t until the following term of parliament – after meetings between Tymoteusz Król and MPs from the “October 15 Coalition”, supported by experts who had worked for years to protect Wymysorys – that the legislative initiative to grant it regional language status was revived. This took place on January 20, 2024, and on May 10, 2024, the initiative was accepted as an official legislative proposal in the Sejm, listed under document number 321/X term.

On September 12, 2025, the Sejm, and later the Senate, adopted an amendment to the Act on National and Ethnic Minorities and on the Regional Language, welcoming the Vilamovian language into the group of regional languages (in addition to Kashubian). On October 15, 2025, President Karol Nawrocki refused to sign the amendment. The President’s official website states:

The President believes that every manifestation of local patriotism and concern for the preservation of ancestral heritage deserves respect, but the decision as to whether a given ethnolect is a regional language cannot be discretionary or political in nature. The criteria

for such recognition are clearly defined in the law; the decision should be based on scientific and linguistic research.⁹

The declared non-political nature of the veto is at odds with its actual character. Referring to clear criteria and a scientific approach is, in fact, a rhetorical alibi – to conceal the fact that the decision was actually made by the new government for political reasons, and not by independent scientific experts. The entire justification of the presidential position uses the language of so-called “scientific objectivity”, which, however, functions here in a purely political context.

2. Conclusion – what is a regional language?

While I support the distinctiveness of the Silesians and Vilamovians and advocate for the right to self-determination for all national, ethnic and linguistic groups, I must point out that the term “regional language” does not mean equal to other languages in Poland. Among citizens and residents of our country, a regional language is quite commonly perceived as a “lesser language”. Many people equate “regional language” with terms such as “dialect” or “vernacular”, as these are still often seen as synonyms. Few recall the definition of regional language in the Constitution on National and Ethnic Minorities and Regional Languages, which clearly defines a regional language as a distinct language, with regional referring only to the territory where the language is used. Notably, this definition is taken almost verbatim from the European Charter for Regional or Minority Languages.

This problem is also addressed by Katarzyna Ostrowska, who – although she confirms that under the law “Kashubian has been recognized as a regional language, thus settling the dispute that had persisted since the 19th century over whether it is a language or a dialect” (Ostrowska, 2016, p. 104) – points out that “a significant terminological issue is the awareness of the definition of *regional language*” (Ostrowska, 2016, p. 104). Furthermore, without legal and political sanction, the Kashubian language would remain subject to speculation about its status and prestige (Olko et al., 2020).

The root of the problem lies in the popular definition of the term “regional language”, which has existed in Polish philology since the 1950s. Zenon Klemensiewicz, who classified varieties of the Polish language, used the term “regional language” to describe dialects of Polish. For him and earlier generations, the term did not refer to a specific language system, but to the linguistic tradition of “millions of Poles, primarily Polish peasants, especially those of the older and oldest generations”

⁹ <https://www.prezydent.pl/prawo/ustawy-zawetowane/weto-do-nowelizacji-ustawy-o-mniejszosciach-narodowych-i-etnicznych-oraz-o-jezyku-regionalnym,108735> – accessed May 18, 2025.

(Klemensiewicz, 1982). He believed that the term “regional language” should be used “in opposition to the standard language”, which is “to some extent the property of all primary school graduates” (Klemensiewicz, 1982, p. 369).

From a 21st-century perspective, Tomasz Wicherkiewicz, analyzing the legal-linguistic aspects of the European Charter for Regional or Minority Languages (ECRML), proposed the term “collateral regional languages” (Wicherkiewicz, 2014, p. 12). According to him, “collateral regional languages have taken the place in the European linguistic structure that was long intuitively sought for those varieties commonly viewed as borderline or transitional cases between dialects and fully autonomous languages” (Wicherkiewicz, 2014, p. 343). These terms were not used in the ECRML or in later national legislation on minorities, but they still fail to protect the Kashubian language from further political consequences. Moreover, the continued use of the term “regional language” in reference to Kashubian may push the phrase “Kashubian language” out of official documents produced by ministerial offices in Poland.

It should also be noted that the adoption of new terms (and classifications) can alter meaning in the process of socially shaping linguistic concepts, and in doing so, sometimes so-called *contested* – unrecognized – languages change as well. The political nature of concepts regarding contested languages, including “regional language”, may shift over time, but remains fundamentally ideological. Thus, one might attempt to classify minority languages in relation to the national language. However, in doing so, we should not divide languages into dominant and dominated. But does this help promote linguistic diversity? In my opinion – no. These relationships also do not contribute to better linguistic cooperation but instead deepen the hegemony of dominant national languages (Olko et al., 2023).

The terms used in the European Charter for Regional or Minority Languages (ECRML) or in the Act on National and Ethnic Minorities and Regional Languages – in my view – do not protect the Kashubian language from further political consequences. It seems that using the term “regional language” in reference to the Kashubian language may push the term “Kashubian language” out of official documents produced by Polish ministerial offices. A good example of this is the previously mentioned 2017 regulation by the Minister of National Education, which reads¹⁰:

Regulation of the Minister of National Education of August 18, 2017, on the conditions and methods by which public preschools, schools, and educational institutions perform

¹⁰ Regulation of the Minister of National Education of 18 August 2017 on the conditions and methods by which public preschools, schools and educational institutions perform tasks enabling the preservation of the national, ethnic and linguistic identity of students belonging to national and ethnic minorities and to the community using a regional language. Journal of Laws of 30 August 2017.

tasks that support maintaining the sense of national, ethnic, and linguistic identity of students belonging to national and ethnic minorities and **the community using a regional language**. [emphasis – A.J.]

This creates a dangerous political situation for the Kashubians because legal language determines language use in other areas of public life. In the example above, the issue concerns education. Restricting it to school curricula or documents created by school principals – or even to *school-based Kashubian* – may lead to a situation in which “regional language” is introduced in schools, but the “Kashubian language” is not present in our children’s electronic gradebooks.

Pushing the term “Kashubian language” out of concepts associated with “regional language” may have consequences similar to those described by Mirosława Sagan-Bielawa, who wrote about the political consequences of replacing the term “Kashubians” with “community using a regional language” in the 2005 minority law (Sagan-Bielawa, 2016).

3. What should be done next?

The dilemma of the Silesians – who, politically speaking, have for some time lost their right to decide on the status of their language – raises the question of whether they should now demand recognition as an ethnic minority or rather remain content with “regional language” status, hoping for future reflection from the Kashubian side under a new president.

Kashubians have always felt that their language is distinct from others – especially Polish, German and Silesian, alongside which Kashubian developed. In the People’s Republic of Poland, which systematically separated the Kashubian language from public and home life, using it only in educational institutions, the intergenerational transmission of the language within families broke down. This entrenched the perception of Kashubians as people whose language held lower status than Polish. It became common to say that someone speaking Polish was “speaking with superiority”. The transformation and restoration of the Kashubian language’s prestige came after the democratic changes of 1989, when our language began to appear in public media (radio and television) from 1990, in schools from 1991, in the Catholic Church from 1993, in the press from 1995, and on private radio stations (notably Radio Kaszëbë, from 2004). Kashubians became proud of their Slavic roots and the uniqueness of their language.

The appearance of the term “regional language” in law – especially in the Act on National and Ethnic Minorities and Regional Languages – to refer to the Kashubian language has had a disastrous impact, as it diminishes the language’s prestige. This occurred because the intention of introducing the term “regional

language” from the European Charter into Polish law may have inadvertently brought the meaning of “regional language” closer to that of a “dialect” – a rural, non-literary form – thus marginalizing the term “Kashubian language” in various legal acts issued by central ministries, especially the Ministry of Education. This recent trend leads, as is often noted, to officials in municipalities, school principals and even Kashubian language teachers using the term “regional language” instead of “Kashubian language”. As a result, children’s curricula list “regional language” rather than “Kashubian language”.

Although language was once the most important element of Kashubian identity, calling it a “regional language” in the face of all historical struggles no longer means the same for either the group or for individual identity. Due to policies focused on integrating Kashubians ethnically, the need to protect and develop the Kashubian language is disappearing. The language of the Kashubians – once a mark of belonging and cultural distinctiveness – is increasingly seen as just another subject taught in school.

This raises the question: can a language survive without a recognized minority? A language carries its culture, which reflects its soul. Without presenting itself as a unified group with a living culture and cultural policy, a language becomes sterile – dead. It may lose meaning, become incomprehensible, or turn into nothing more than a symbol devoid of emotion. It’s like Latin – *puella pulchra* evokes no spark for most who once studied it; it remains a useless phrase.

The dilemmas faced by the Kashubians twenty years ago are still relevant today and closely tied to how they define themselves as a minority:

We would prefer (as we have already expressed in our comments on earlier draft laws) that the law refer to national minorities and ethnic groups (rather than ethnic minorities), because that is the category we belong to. The concept of minority usually carries with it an element of discrimination by the majority – which is not the case in our situation. However, this is not a fundamental objection, as the proposed definition of minority in Article 2 also encompasses the type of community (non-national ethnic group) to which we belong. (B. Synak)

Today, the consequence of these past compromises is that it is now possible to receive state funding to organize instruction in Kashubian as a project focused on our culture. The value of financial support for Kashubian organizations and schools largely depends on how widely knowledge of the language is declared in the national census.

This is the time to recognize that the ethnic identity of the Kashubians (and in my view, the Silesians as well) is based not only on language, but also on our land, historical-political factors and many other universal features that distinguish us in Poland and among other nations in Europe and the world – making us one of many, but still a distinct ethnic minority.

This is perhaps also the time to take a deeper look at the legal framework. For instance, young speakers of Wymysorys have begun identifying themselves as an ethnic group – something that wasn't done in the past, especially among the oldest generation of Vilamovians, who experienced the trauma of systemic bans on their language. We must now begin comprehensive work on a new law to protect minority communities in Poland – one aimed at preserving identity and language for all citizens of the Republic of Poland. This new legislation should also include those marginalized by the majority society (both ethnic and national). Most importantly, it should reflect these communities' subjective understanding of their own belonging. Any such reform must begin by redefining the concept of minority, taking into account the agency of the communities concerned and their right to self-determination in defining their own identity.

Bibliography

- Bahlcke, J., Gawrecki, D., Kaczmarek, R. (Eds.). (2011). *Historia Górnego Śląska. Polityka, gospodarka i kultura europejskiego regionu*. Gliwice: Dom Współpracy Polsko-Niemieckiej.
- Bokszański, Z. (2005). *Tożsamości zbiorowe*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Biuletyn z posiedzenia sejmowej Komisji Mniejszości Narodowych i Etnicznych w dniu 22.06.1994 r., no. 12 (nr 640/II term) [Bulletin from the meeting of the Parliamentary Committee on National and Ethnic Minorities on 22 June 1994, no. 12 (no. 640/2nd term)].
- Biuletyn z posiedzenia sejmowej Komisji Mniejszości Narodowych i Etnicznych w dniu 09.01.1996 r., no. 36 (nr 2206/II term) [Bulletin from the meeting of the Parliamentary Committee on National and Ethnic Minorities on 9 January 1996, no. 36 (no. 2206/2nd term)].
- Chromik, B. (2019). *Mikro- i makroideologie językowe. Przykład języka wilamowskiego* [Doctoral thesis, Wydział "Artes Liberales" Uniwersytetu Warszawskiego].
- Chromik, B., Król, T., & Małanicz-Przybylska, M. (Eds.). (2020). *Wilamowianie i ich stroje*. Warszawa: Wydział "Artes Liberales" Uniwersytetu Warszawskiego.
- Freiwirth I., & Bošnjak, M. (2024). *Case of Association of People of Silesian Nationality (in liquidation) v. Poland*. Strasbourg: European Court of Human Rights.
- Jabłoński, A. (2020). Problematyczność pojęcia „język regionalny”. Głos w sprawie polityki języka kaszubskiego. In A. Kożyczkowska & M. Szczepka-Pustkowska (Eds.), *Mniejszości etniczne i ich pogranicza. Szkice tożsamościowe* (pp. 313–325). Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Jabłoński, A. (2023). The identity discourse of the Kashubian elites in the context of the 2021 census of population and housing. *Acta Universitatis Nicolai Copernici Pedagogika*, 24 February 2023, 43(1), 159–181. https://doi.org/10.12775/AUNC_PED.2022.008
- Jaroszewicz, H. (2023). *Próby zmiany urzędowego statusu etnolektu śląskiego w latach 2006–2023*. In R. Łapa, M. Graf & Ł. Piosik (Eds.), *Człowiek – język – prawo. Studia legilingwistyczne* (pp. 223–246). Poznań: Wydawnictwo Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.
- Kożyczkowska, A. (2019). *Kaszubszczyzna. Pedagogicznie o języku i tożsamości*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Król, T. (2024). *Góry, pagórki, przykryjcie nas. Analiza obrazów swoich i obcych w opowieściach*

- Wilamowian o volksliście i powojennych prześladowaniach*. Wilamowice & Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze.
- Latoszek, M. (1990). *Kaszubi. Monografia socjologiczna*. Rzeszów: Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa.
- Lewaszkiwicz, T. (2023). *Status prawny słowiańskich mikrojęzyków literackich*, In R. Łapa, M. Graf & Ł. Piosik (Eds.), *Człowiek – język – prawo. Studia legilingwistyczne* (pp. 205–222). Poznań: Wydawnictwo Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.
- Lubaś, W. (2009). Zanim polszczyzna śląska stanie się językiem regionalnym. In A. Roczniok (Ed.), *Śląsko godka – jeszcze gwara czy jednak już język? Materiały z konferencji w dniu 30 czerwca 2008 r.* (pp. 98–100). Zabrze: Narodowa Oficyna Śląska.
- Olko J., Hansen K., Wypych M., Kuzawińska O., & Bańdur M. (2020). From discouragement to self-empowerment. Insights from an ethnolinguistic vitality survey among the Kashubs in Poland. *PLoS ONE*, 15(8), e0237395. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0237395>
- Olko, J., Skrodzka, M., Chromik, B., Maryniak, J., Bilewicz, M., Mirucka, M., Wypych, M., Jabłoński, A., Rzepka, R., Maślana, A., Król, T., Duć-Fajfer, O., Bandur, M., Gruda, S., Wanot, B., Majerska-Sznajder, J., Zalewska, K., & Małecka-Nowak, N. (2023). *Mniejszości i ich języki wobec kryzysu*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Sagan-Bielawa, M. (2016). Wdrażanie Europejskiej karty języków regionalnych lub mniejszościowych a rzeczywistość socjolingwistyczna w Polsce (na marginesie sporu o język regionalny). *Socjolingwistyka*, 30, 7–21.
- Synak, B. (1990). Obraz społeczności kaszubskiej – wstępne rozeznanie socjologiczne. In J. Borzyszkowski (Ed.), *Antropologia Kaszub i Pomorza* (vol. 1, pp. 141–152). Gdańsk: Zrzeszenie Kaszubsko-Pomorskie.
- Synak, B. (1990). Subiektywne aspekty tożsamości kulturowo-etnicznej ludności Kaszub. In M. Latoszek (Ed.), *Kaszubi. Monografia socjologiczna* (pp. 145–199). Rzeszów: Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa.
- Synak, B. (1998). *Kaszubska tożsamość, ciągłość i zmiana: studium socjologiczne*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Tusk, D. (1992). Pomorska idea regionalna jako zadanie polityczne. In J. Łuczowska, C. Obracht-Prondzyński & W. Popiołek (Eds.), *II Kongres Kaszubski. Przyszłość kaszubszczyzny. Dokumentacja* (pp. 79–88). Gdańsk: Zrzeszenie Kaszubsko-Pomorskie.
- Wicherkiwicz, T. (2014). *Regionalne języki kolateralne Europy – porównawcze studia przypadku z polityki językowej*. Poznań: Wydawnictwo Rys.
- Woźniczka, Z. (Ed.) (2021). *Wojciech Korfanty. Różne punkty widzenia*. Katowice: Instytut Myśli Polskiej im. Wojciecha Korfanteo.

Haley De Korne (corresponding author)

ORCID: 0000-0002-2522-0400

University of Oslo (Faculty of Humanities –
Department of Linguistics and Scandinavian Studies)

E-mail: h.de.korne@iln.uio.no

Pia Kristine Larsen Wickstrøm

ORCID: 0009-0000-4437-7326

Wojciech Luziński

ORCID: 0009-0003-5757-3803

James Nijman

ORCID: 0009-0000-9357-4385

Language revitalization strategies and their success among new speakers of Wymysorys

Abstract: This study documents language revitalization strategies used for Wymysorys, with special attention to the strategies employed for and by the younger generation of people involved in language revitalization. This generation could be called “new speakers”, generally understood as people who have or are in the process of learning a heritage language that they have not acquired in childhood. Drawing upon participant observation in Wilamowice and interviews with five new speakers, we analyse the extent to which particular language revitalization efforts have contributed to supporting and maintaining the language and culture of Wilamowice, in the eyes of learners and new speakers. We also explore language revitalization strategies and initiatives that are desired by new speakers, with an eye towards strategies that could be beneficial to implement in the future.

Keywords: language revitalization strategies; new speakers; youth

Strategie rewitalizacji języka i ich sukces wśród nowych użytkowników języka wilamowskiego

Abstrakt: W artykule przedstawione zostały strategie rewitalizacji języka stosowane wobec języka wilamowskiego, ze szczególnym uwzględnieniem strategii stosowanych przez młodsze pokolenie osób zaangażowanych w rewitalizację tego języka. Pokolenie to można określić jako nowych użytkowników języka – „nowomówców”, rozumianych jako osoby, które nauczyły się lub uczą języka swoich przodków, którego znajomości nie nabyły w dzieciństwie. Opierając się na obserwacji uczestniczącej w Wilamowicach i wywiadach z pięcioma nowomówcami, analizujemy, w jakim stopniu konkretne działania rewitalizacyjne przyczyniły się do przetrwania i wspierania języka i kultury Wilamowic w oczach osób uczących się i nowych użytkowników. Przyglądamy się również strategiom rewitalizacji języka i działaniom oczekiwany przez

nowomówców, zwracając uwagę na inicjatywy, których wdrożenie w przyszłości mogłoby być korzystne.

Słowa kluczowe: strategie rewitalizacji języka; nowomówcy; młodzież

Strategija fur špröhrewitalizacyj äna wi gyłyklik zy zäjñ undyn wymysiöeryś noükuzyn

Ferkjycnan: Dar artykuł dokumentyjt strategija fur špröhrewitalizacyj, wo zy zy nöca fjys wymysiöeryśa, än ekstra di strategija, wo zy hon cy tün myter jyngjera generacyj fun loüta. Di generacyj kon zäjñ oüz „noü kuzyn” gynant, mã kon zy byśrājwa oüz ä grüp fu loüta, wo zy zih ljyn wymysiöeryś oüz ä erbspröh, wyły zy kanta ny fu klinüf. Wjyr analizjyn 5 gykuza myta noükuzyn än priöebjyn cy derfiöen, wi s’rewitalizacyjtün höt understytct dy wymysiöejer špröh än kultür, äzu wi dy šilyñ än noüy kuzyn dos zan. Wjyr derfüşja oü strategija fur špröhrewitalizacyj äna zyty inicjatywa, wo zy zäjñ fun noükuzyn gan ufgynuma äna wos strategija kynda zäjñ derfüt yr kynftikkäjñ.

Ślysułwjytyn: strategija fur špröhrewitalizacyj; noükuzyn; dy jugyt

Haley De Korne (corresponding author)

ORCID: 0000-0002-2522-0400

University of Oslo (Faculty of Humanities –
Department of Linguistics and Scandinavian Studies)

E-mail: h.de.korne@iln.uio.no

Pia Kristine Larsen Wickstrøm

ORCID: 0009-0000-4437-7326

Wojciech Luziński

ORCID: 0009-0003-5757-3803

James Nijman

ORCID: 0009-0000-9357-4385

Language revitalization strategies and their success among new speakers of Wymysorys

1. Introduction

The primary objective of our research is to document language revitalization strategies used for *Wymysiöeryś* (Wymysorys or Vilamovian in English), which is an endangered Germanic minority language spoken in Wilamowice (*Wymysoi* in Wymysorys) in the Bielsko-Biała region, Southern Poland (Wicherkiewicz et al., 2018, pp. 1–2). The language has fewer than 40 speakers, including five to ten native speakers (Majerska-Sznajder et al., 2025, p. 3), which means it is in urgent need of revitalization. All the activities and events that support the use and learning of Wymysorys and promote the culture of the minority group are of interest to this project. Such initiatives include language classes (Wicherkiewicz & Olko, 2016, pp. 34, 36–38), theatre plays (Majerska-Sznajder et al., 2025; Majerska-Sznajder, 2021b), and dance performances (Majerska-Sznajder, 2021a; Król, 2021a, 2021b), among others. While investigating the language revitalization of Wymysorys, special attention has been paid to the strategies employed for and by the younger generation of people who are learning it: the new speakers (see Section 2.2 for a definition and discussion). Additionally, the research aims to help the Vilamovian community evaluate which language revitalization strategies have been the most effective and what kind of activities and learning opportunities could be prepared for new speakers in the future.

This paper addresses the following questions:

1. What strategies have been employed in Wymysorys language revitalization?
2. Which are viewed as successful by language learners and new speakers, and which are viewed as less effective?

3. What kinds of strategies do new speakers view as useful for the future?

Question (1) aims to document the language revitalization strategies of Wymysorys. It concerns both the initiatives undertaken in the more recent past, such as language classes, and the actions of the Vilamovian community in promoting their language and culture that one can see nowadays, such as the use of theatre.

Question (2) builds on and is interdependent with the first question, as it concerns the extent to which particular language revitalization efforts have contributed to supporting and maintaining the language and culture of Wilamowice in the eyes of learners and new speakers. Question (3) aims to provide insight into what language revitalization strategies could be beneficial to implement in the future. Therefore, this project is interested in future language revitalization initiatives that might be desired by new speakers, as well as already-known strategies. In order to answer these questions, we draw upon participant observation in Wilamowice and interviews with five new speakers, as discussed further below in Section 3.

We first provide the contextual background for the study and an overview of existing literature on language revitalization (Section 2), before explaining the research methods in greater detail (Section 3), and finally presenting our results and discussion (Sections 4 and 5).

2. Background of the study

2.1. Wilamowice and Wymysorys language

Wilamowice, a small town in southern Poland with 3,000 inhabitants, is home to the Vilamovian community. The exact origins of the Vilamovians remain uncertain, with some linking them to Flanders, though this “Flemish myth” lacks scientific support (Lipok-Bierwiazzonek, 2002, pp. 182–184). Regardless of their ancestry, Vilamovians are neither Polish nor German but form a distinct ethno-linguistic group (Król, 2022a).

Their language, Wymysorys, shares roots with Middle High German (Wicherkiewicz & Olko, 2016, p. 19) but is uniquely their own. Currently, fewer than 40 people speak Wymysorys, with varying levels of proficiency (Majerska-Sznajder et al., 2025), underscoring its endangered status (Wicherkiewicz et al., 2018, p. 2).

This decline stems from historical trauma, particularly under communist Poland from 1945, when the language was banned for its perceived association with Germany. Vilamovians’ properties were confiscated and they were forcibly resettled (Król, 2022c). As Wicherkiewicz and Olko (2016) explain, this led

to “a steady and systematic language loss”, removing Wymysorys from traditional domains such as family and community life (p. 20). Consequently, the language ceased to be passed down (Król, 2016, pp. 241–242).

2.2. Language revitalization

Many language communities around the world have experienced discrimination, leading to language shift and, eventually, language endangerment, along similar lines to what has occurred in Wilamowice. In some cases, community members resist language shift and work to revitalize or reclaim their language. Language revitalization can be described as returning spirit and giving life to languages which have been experiencing a decline in usage within a community (Hinton, Huss & Roche, 2018, p. xxi). Reversing language shift that has happened or that is currently ongoing is one goal for many communities engaged in a language revitalization process. However, all language revitalization efforts aim to create *new speakers* and establish cross-generational transmission of the language (Hinton, 2018). New speakers are people who have learnt or are in the process of learning a language but have not been exposed to it enough in childhood to acquire it (O'Rourke, Pujolar & Ramallo, 2015, p. 1). Language planning is the concerted effort to change the linguistic behaviour of a community and can be divided into status planning, corpus planning, and acquisition planning (Huss, 1999, p. 34).

There are a lot of different methods of language revitalization that have been developed and employed by different communities, including a range of strategies employed by different actors within each community (De Korne, 2021). No situation is 100% transferable from one community to another, and as such, different measures and strategies will be appropriate for different communities and their unique contexts. However, much can be learned from looking at what has been successful for other communities and why. Some methods that have been used by several communities and are considered to have been successful in contributing to a language revitalization process are the Master-Apprentice programme and the *Kōhanga Reo*, the language nests. The Master-Apprentice language learning programme is built around the interaction between young learners and elderly speakers in immersion and was developed by The Advocates for Indigenous California Language Survival (Hinton, 2018; Hinton et al., 2018, p. 129). Language nests are preschool-like environments where fluent speakers teach children language and culture in immersion, developed by the Māori people in the 1980s and later adopted by other communities (Galla, 2018; Hinton, 2018; May & Hill, 2018, p. 310).

Not all communities have the resources to introduce immersion programmes or intensive learning models, such as Master-Apprentice, however. Other methods include family language planning and family language support programmes,

language courses, and bilingual education (Hinton, 2018). Teaching endangered languages in bilingual programmes, or as subjects in mainstream education programmes, does not achieve the same results as immersion education, but can still be an important contribution (Hornberger & De Korne, 2018). If educational institutions can incorporate participatory learning and interaction models that align with the local culture outside of school, there are greater chances for successful language learning (Henne-Ochoa et al., 2020).

Language revitalization online has also become increasingly popular, providing the tools to connect speakers and learners with each other and otherwise facilitating language learning and language revitalization (Galla, 2016, p. 1138; 2018, p. 108; Wagner, 2017, p. 134). With youth becoming increasingly engaged in online platforms, online language learning resources and spaces can help engage younger people in learning the language, providing a way to engage with language learning without pressure or chance of embarrassment (Galla, 2016, p. 1144, 2018, pp. 107–108). Online resources can also be helpful for language learners not in the same region (Galla, 2016, p. 1143). For communities with few fluent speakers, the use of technology can also avoid “spreading any human resources too thin” (Galla, 2016, p. 1147). The presence of languages online can also help normalize them and raise prestige (Galla, 2018, p. 106). Duolingo, an online gamified language learning resource, added courses on Hawaiian and Navajo in 2018 (Chew & Tennell, 2023, p. 3). Language learning apps are an increasingly common part of language learning, with smartphones having become commonplace, with potential for use in language revitalization (Cassels & Farr, 2019). Creating online language learning resources can be cost-effective and convenient and can make language learning more accessible (Galla, 2018, p. 109; Wagner, 2017, pp. 134–135). It does, however, require some resources and effort to set up, with no guarantee of level of utilization (Galla, 2016, p. 1146). The use of the internet as a medium of instruction and for the dissemination of language learning resources as a part of language revitalization has been discussed by, among others, Wagner (2017), who discusses ideologies and online language revitalization, Galla (2016, 2018), covering the use of technology for language revitalization in an Indigenous context in general and in Hawaiian language revitalization efforts in particular, and Moore and Hennessy (2006), covering the Tagish First Voices Project. There are also Ka’ai, Moorfield and Ó Laoire (2013), who focus on the Māori context, and Outakoski (2013), who discusses the use of virtual reality in North Sámi language revitalization.

The use of theatre as a means of language revitalization is another interesting trend. Baker writes, in discussing Hawaiian theatre, that theatre is “an effective tool for transmitting histories and modelling language for both actors and audience members” (Baker, 2018, p. 227). The Hul’q’umi’num’ people of the Salish Coast started efforts in 2015 that would become the project “Hul’q’umi’num’ Heroes:

Reclaiming Language through Theatre”, trying to utilize theatre as a vehicle of language revitalization (Sadeghi-Yekta, 2019, 2020). They formed a drama troupe which performs Hul’q’umi’num’ stories as a part of a long-term theatre project to develop the language skills of the teachers and participants involved, as well as to spread knowledge of Coast Salish cultural identity and bring communities together (Sadeghi-Yekta, 2019, 2020). Theatre has also been used as a method of language revitalization by the Tlingit, with a translation of Macbeth, where Pangallo remarked that “language recovery might be attainable through importing an iconic text from an hegemonic language and culture and claiming it for the threatened language” (Pangallo, 2008, p. 3).

As mentioned above, the strategies employed must align with the needs of the specific language community. Communities with very few speakers need to consider strategies and approaches to language revitalization that differ from those of other communities. This certainly applies to communities whose languages could at one point be considered to be *sleeping*, a term introduced by Leonard (2008) to describe languages with no “native speakers” but enough documentation to make it possible for the community to reclaim the language (p. 31). The Miami people’s language revitalization efforts, starting from a community with no native speakers, began with one couple, the Baldwins, learning the language from the extensive documentation and making it their home language (Hinton, 2018; Leonard, 2008, p. 28; McCarty, 2018, p. 26). Their efforts later expanded into a community-based language learning programme and teacher-training workshops, as well as cultural immersion youth camps (Leonard, 2008, pp. 25, 31; McCarty, 2018, p. 26). The Wampanoag, who were in much the same situation, with no native speakers left when this process began, started their language revitalization as a result of tribal citizen Jessie Little Doe Baird learning the language from historical records and then teaching it to other community members (McCarty, 2018, p. 25). They then went on to develop a dictionary and curriculum, and later on an immersion camp for all ages and a language nest (McCarty, 2018, p. 27). Communities with few, but still some, native speakers need to consider their situation similarly. According to McCarty (2018), one strategy that might be appropriate for such communities is the Master-Apprentice programme. This type of language planning is considered a bottom-up approach, with the agency of the local community at the centre (McCarty, 2018, p. 23).

Language communities face many difficulties in the process of language revitalization. Possible challenges that might impact language revitalization efforts include a lack of language learning materials for different proficiency levels, as well as a lack of people who can be teachers. However, new ways of meeting these challenges, and new strategies for revitalization and endangered language learning, continue to be developed.

3. Methods

Our research on successful revitalization strategies employs two methods: ethnographic observations in Wilamowice and interviews with new speakers of Wymysorys. These methods, chosen for their effectiveness and relevance, provide useful insights into the language revitalization process.

Linguistic ethnography builds on the belief that language and society are reciprocal: they are “closely bound up with context and identity” (Wilson, 2018, p. 40). It implements a discovery-orientated foundation, which grants researchers a broader range of methods to analyse the linguistic data gathered in the field (Charmaz & Mitchell, 2001). This research project has used linguistic ethnographic observations as a starting point for these reasons.

The ethnographic data was obtained during the weekend of International Mother Tongue Day, 23–24 February 2024, and consists of two days of observations during theatre rehearsals, performances, Mother Tongue Day activities, and semiotic and geographic observations in the town. The observations comprised a guided visit to important places for the community, such as the church (in which services were once held in Wymysorys), the graveyard (with Vilamovian surnames altered to a more Polish spelling), and the cultural centre and brand new museum (built to uphold and maintain the culture of Wilamowice). As a new institution which opened in 2024, the impact of the museum on the community could not be assessed at the time of our study. The observations served as a crucial foundation for the interviews. They provided the researchers with contextual understanding, and informed the questions that we later asked in our interviews.

De Fina (2020) classifies three ways to structure an ethnographic linguistic interview: structured, semi-structured and unstructured, with the latter two preferred for qualitative research (p. 155). This study uses a combination of semi-structured and unstructured interview techniques to explore learners’ perspectives on revitalization efforts, allowing for flexibility and natural conversation (De Fina, 2020, p. 157). This approach helped us to examine specific moments in the language learning process in order to understand successful revitalization efforts.

Participants in Wymysorys language revitalization were invited to participate in this study through invitation letters that we distributed during our visit, and through a follow-up email containing information on the purpose and nature of the study, and requesting informed consent to participate. Five new speakers were subsequently interviewed via a video platform during the spring of 2024. Each interview contained the same standard questions, followed by additional questions based on the answers to inquire more about the speaker’s experience and thought process. The interviews were held in English, though a Polish-speaking interviewer was present at each interview in case the interviewee felt more comfortable expressing themselves in Polish.

The interviews started by asking participants how they were introduced to the language and what motivated them to learn it, creating a space for personal experiences. Subsequent questions focused on their involvement in various projects and opinions on their success, fostering discussion on revitalization efforts and the context of language acquisition, which often led to conversations about future revitalization projects.

The study has several important limitations, including the small amount of participant observation and interviews. Additional fieldwork would have enhanced the study; however, this was not possible within the scope of this project, and we hope that future research may further explore and test the conclusions that we have arrived at. Finally, it is important to note that the positionality of our research team members may have influenced participants' responses; three of the participating researchers are members of mainstream language communities in Poland, the Netherlands, and the US, respectively, and the fourth is a member of a minority language community in Norway. We have all studied multilingualism and are in favour of promoting diverse, minoritized languages.

3.1. Analysis

The data gathered from the interviews was analysed using thematic analysis (henceforth referred to as TA). This method helps pinpoint and examine themes within the data, providing a minimal yet detailed description of the data (Braun & Clarke, 2006, p. 77). Furthermore, TA aids in highlighting key features and distilling the key points of extensive datasets (Nowell et al., 2017) – which is of utmost relevance to this study, as it tries to condense experiences and perceptions of the success of revitalization strategies. TA identifies and describes both implicit and explicit themes, and based on those, codes are developed to represent the themes (Guest et al., 2012, p. 11). In other words, thematic coding involved organizing each entry based on the themes that arose during the interviews.

In this paper, we focus on the analysis of revitalization strategies, although other themes emerged in the interviews. We identified different kinds of revitalization projects, and analysed key characteristics of the revitalization strategies at the heart of each project. We also considered which projects, and which characteristics, were considered most successful by the new speakers, and what kinds of projects and strategies are desired for the future.

4. Language Revitalization in Wilamowice

This research focuses on language revitalization activities in Wilamowice since the establishment of the Association for Preservation of Cultural Heritage

(Stowarzyszenie na rzecz zachowania dziedzictwa kulturowego miasta Wilamowice „Wilamowianie”) in 2000 (Wicherkiewicz & Olko, 2016, pp. 34–45). However, there is a history of preservation efforts dating back to 1948, marked by the founding of a local folk song and dance ensemble. Tymoteusz Król, a key revitalizer, has in recent decades recorded over 800 hours of native Wymysorys speech and developed a standardized spelling system for the language (Wicherkiewicz & Olko, 2016). Additionally, he has translated Polish songs into Wymysorys, which helps showcase the language’s vitality and reclaim its cultural aspects (Król, 2021a).

One of the most traditional methods used to transfer the knowledge of Wymysorys to the younger generation has been language classes. In 2004, over ten children attended the first of them. The lessons took place “initially at the local school (...) and then in private homes” (Wicherkiewicz et al., 2018, p. 4). A few years later, Król decided to give Wymysorys classes as well, starting in 2011. Moreover, in 2014, the lessons were finally included in the local school’s curriculum in Wilamowice and in 2016, almost 30 pupils were learning the language there (Wicherkiewicz & Olko, 2016, pp. 36–37).

Wymysorys has also been revitalized through music and transcription. Majerska-Sznajder (2021b) notes a band performing modern song covers in Wymysorys, demonstrating its viability as a living language beyond traditional songs. Additionally, Bartłomiej Chromik from the University of Warsaw led a project where new speakers transcribed hours of Król’s recordings, enhancing their language skills and preserving stories from deceased community members (Wicherkiewicz & Olko, 2016, pp. 39–40). This initiative exemplifies language revitalization in Wilamowice through collaboration with Polish and international universities (Wicherkiewicz et al., 2018, p. 6).

The theatre group *Ufa Fisa* (lit. ‘on the feet’) was founded in 2014 and creates performances in Wymysorys. Theatre creates a space that enhances and allows new speakers to use Wymysorys, not only among the youth but also among the elderly (Majerska-Sznajder, 2021a, 2021b). Since some of the theatre plays are connected to Vilamovian stories, to understand them fully, the young/new speakers often need to discuss them with the oldest members of the Vilamovian community. Thanks to that, the native speakers feel appreciated, heard, and empowered (Majerska-Sznajder, 2021a, 2021b), while the younger speakers “derive joy and happiness from continuing the traditions and the heritage of their ancestors” (Majerska-Sznajder, 2021a, p. 29).

Moreover, many theatre plays have an underlying message linked to language revitalization. The first play that was created in 2014, just after the group’s foundation, *The Little Prince* (*Der Klíny Fjyśt*), was meant to show that Wymysorys as a language is not limited only to things related to local folklore, such as historical songs and dances, but is also suitable for stories outside of the local context of Wilamowice. The play was also performed a few years later, in 2020

(Majerska-Sznajder et al., 2025, pp. 7, 12–13). Furthermore, in 2015, *The Hobbit* (*Hobbit. Hejn an cyryk*) in Wymysorys proved that the language could “be used for modern content” (Majerska-Sznajder et al., 2025, p. 8), and one of the songs presented during the play referred to the challenges that Vilamovians had faced in their lives. However, it also invited the youth to participate in further revitalization actions (Majerska-Sznajder et al., 2025, p. 8–9). In the following year, a performance titled *Ufjer Welt* (‘In another world’), based on a poem by Florian Biesik, the “father of literature in Wymysorys” (Wicherkiewicz & Olko, 2016, p. 29), highlighted the fact that just like other European languages, Wymysorys has its own rich literature from the past. Another play, *Ymertihła* (‘Vilamovian shawl’) from 2018, aimed at helping the oldest Vilamovians overcome their language trauma by discussing it. After *Ymertihła*, the theatre group wanted to bring more joy to Wilamowice and focus on the positive sides of their culture, so in 2019, a comedy titled *Ojeruma* (‘Yikes’) was produced.

During our participant observation of International Mother Tongue Day activities in 2024, the theatre group performed an adaptation of *A Christmas Carol*. In this play, the main character starts believing in the magic of Christmas and in the importance of using Wymysorys (Majerska-Sznajder et al., 2025, p. 13). The play aims to send a powerful message to the audience and its potential future new speakers; by connecting the change in Scrooge’s hostility towards Christmas and his community with the use of Wymysorys, they depict how the language and culture can enrich one’s life.

4.1. Language revitalization strategies through the eyes of new speakers

The new speakers mention a range of projects that they have participated in in recent years. An overview of these projects is presented in Table 1 below.

The projects discussed by the participants incorporate different revitalization strategies, which we characterize as: playful learning, classical learning, active participation in documentation, and awareness-creating projects. In the following section we illustrate each of these strategies, and discuss how new speakers perceive these strategies to be part of successful language revitalization in this context.

4.1.1. Playful learning

The first strategy, playful learning, is characteristic of projects experienced as fun and meaningful by the participants. These projects were given much praise by our participants and appeared to be projects that made them feel highly motivated to keep learning – especially in comparison to traditional language classes. In this category, we have identified the theatre group, the dance group, and songs. The theatre group appears central to the language revitalization efforts. It is described

Code		Description	Examples
Projects		All revitalization and language learning projects that are mentioned	
Sub-code: Kinds of projects	Educational	Language learning in a traditional setting (i.e., grammar classes and vocabulary tests)	“Well, from school, like we had this event at the beginning of the year. And I was in middle school where Tymek and Justyna came to our school and you were gathered in some big class or something like that.” (Participant 4)
	Materials	(Traditional) language learning materials include glossaries, grammar books, interactive learning books, and books in general	“they make projects like writing and publishing books, articles, sometimes certain games.” (Participant 3)
	Documentation activities	Interaction with native speakers and transcription of audio files as part of language documentation	“I had the opportunity to speak with some of the already oldest and some of the passed away members of our society, who were the native speakers, who were the first language for them. And I learned a lot from the conversations.” (Participant 2)
	Online Material	Online learning materials, websites, dictionaries, etc.	“...internet page with lots of multimedia materials, such as recordings of the songs, pictures of the costumes, materials, articles, enabling learning about different topics.” (Participant 3)
	Theatre, dance and music	The theatre group, the dance group, and music	“The idea with the theatrical group and developing all the new ideas, all the new shows that we are making were good to encourage more and more people to participate.” (Participant 2)

Table 1. Kinds of projects mentioned by new speakers. Source: own study

as a project that has much impact, in that it makes the language feel alive and generates interest. However, there are varying opinions on how much language one learns from participating in the plays. Some expressed that they thought it was a helpful activity for learning pronunciation, while others downplayed how much learning they thought happened during rehearsals. One participant (Participant

3) told us that “the most important thing there is not to learn and speak perfect Wymysorys, but rather, to gather [and] organize some performance and participate in it – basically, Wymysorys there is rather a tool than a goal.” This quote indicates that learning is not necessarily the focus of the theatre activities. It also illustrates how theatre has become a space where Wymysorys can exist as a language in its own right, outside of the learning context.

The dance group is in an interesting position, serving in a supportive role, aiding recruitment to revitalization projects, but it is not in itself a language revitalization project. The participants had different perceptions of its role in the revitalization process and its effectiveness. One commonality between the interviews is how the dance group is identified as a gateway or introduction for many to the Wymysorys language, as all but one participant mentions it as a part of the start of their involvement in revitalization projects. Some participants said there was no language learning taking place at the dance group, but the use of Wymysorys songs in performances was highlighted. The dance group might also have an effect on confidence, perhaps transferring to people becoming willing to try speaking in Wymysorys by making them used to challenging themselves. One participant (Participant 2) talked about being part of the dance group: “(...) you just have to focus on it and don’t be mad [at] yourself and don’t be hard on yourself with it. And that was the first thing and the biggest barrier I had to challenge.” Although not all participants mentioned this aspect, the similarity between the attitude needed to learn a dance, as described by this participant, and the attitude needed to learn a language (including willingness to try, to make mistakes, and to persist) is notable.

4.1.2. Classical learning

The second strategy present in several projects is classical learning. This involves more traditional language learning methods, primarily language classes and textbooks. The language classes were mentioned in interviews as crucial, especially for less advanced speakers in the beginning stages of learning Wymysorys. As one participant noted:

But I think for many young Vilamovians who would pick up the language, the most important source of the knowledge of it would, would be the lessons that Tymek Król made. (...) Back in the day, he would just gather anybody who would be willing to learn the language, be it at home or there was a time when he could teach people at the local school because they allowed him to do that. (Participant 3)

Participants expressed interest in taking more language classes in the future. However, one participant also noted that speaking the language was more valuable to them than grammar classes – though they also expressed that both have a purpose and are helpful. Although participants were somewhat less enthusiastic about classical learning, it was clearly highlighted as a successful strategy.

4.1.3. Active participation in documentation

One type of project that was mentioned several times in the interviews was the documentation work that required conversations with the older native speakers, and the transcription of these conversations. This strategy includes any type of documentation of language practices and culture. Conversations and transcription can also be linked to classical learning, like conversation and writing practice, but they did not occur in a classroom setting, and learning grammar or vocabulary were not the explicit goals. These conversations with native speakers were mentioned across multiple interviews. One participant noted that this type of project helped them break the language barrier and start speaking and writing the language. The connection they experienced with the older native speakers was described as meaningful and impactful by participants, and learning about their stories and the history of the language seemed to be motivating. One participant expressed their appreciation:

You could meet directly native speakers of Wymysorys if you were so inclined and you could talk to them and you could learn their experiences and maybe even learn the language. So that's something that I think had the greatest positive impact for the revitalization of Vilamovian. (Participant 1)

The transcription work was also mentioned as extremely helpful for learning the language. However, it also came with challenges, particularly being dependent on the availability of native speakers.

In summary, when new speakers participated actively in language documentation, through interviewing native speakers and transcribing recordings, they viewed these as successful revitalization activities. As native speakers pass away, this strategy will unfortunately be less feasible in the future.

4.1.4. Awareness raising

The fourth characteristic of successful revitalization projects that we identified in the data is awareness raising. In this category, we included TikTok, social media, school outreach, and, indirectly, the dance and theatre groups. During one of the interviews, a participant shared that they thought that one project that was particularly valuable was a TikTok account that had been created to spread information about Wymysorys and Wilamowice.

Everything that they did for Wilamowice was usually local; it was happening only in Wilamowice (...) I'm really happy that he started to be like the public face of this because (...) TikTok is a platform that can like make your video go viral with (...) no sense, like it can just go viral it doesn't have to be anything good (...) TikTok is really good because people will just scroll, scroll, scroll but when they see something new, something interesting, something that they don't know they will stop and (...) showing like for example

short videos, 'I will count from one to ten in Wymysorys', and they are interesting (...). (Participant 5)

Social media activities can spread awareness and help to raise the status of a language both within and outside the local community. Locally, school outreach projects also raise awareness by going into classrooms to inform students about Wymysorys and Król's language classes.

Through attracting a range of participants, the dance and theatre groups also draw attention and status to Vilamovian language and culture. As mentioned, learning songs in Wymysorys may be a doorway to further learning and revitalization activities, and the theatre group also includes speakers and learners of varying levels of ability.

4.2. What has been effective?

There is a striking range of revitalization projects and strategies occurring in this context. This variety of strategies appears to be very beneficial for language revitalization efforts as a whole. Each of the strategies discussed above can contribute to success; the availability of all of these strategies simultaneously is a further strength. When asked about what they thought had been most effective in language revitalization, one participant said:

So just creating enough buzz and enough activity at the same time, I think was the thing that created the most interest. Because it really showed a certain, you know, it showed that this whole thing was alive and it wasn't just, it wasn't just, just, just, well, to put it very bluntly about a lot of very tired old people waiting to die. It was, there was, there was this youthful energy around it. And, and that was, that was very important. (Participant 1)

Showing how Wymysorys is a *living* language was emphasized by the participants as especially important. The fact that there is not just one project or strategy occurring contributes to an overall sense of vitality. The Mother Tongue Day celebrations were mentioned as one event that contributed to this, in addition to the theatre group. One participant (Participant 2) spoke of how the theatre plays showed people "that Wymysorys isn't (...) dead, that it's a live language that you can use it not only for the old and boring things but also for like common days things and situations (...)." In other words, the strategies that engage learners in relevant, fun activities are viewed as successful, whether it is through playful learning, classical learning, active participation in documentation, or awareness raising.

4.3. Challenges and wishes for the future

One challenge emphasized in the interviews is the dwindling number of native speakers. This has presented two main problems. The first is that there are few people who can teach Wymysorys. The second is that the participants feel there is little opportunity to use Wymysorys in their daily lives. This sentiment seemed connected to another challenge mentioned: many move away from Wilamowice to study. There are more young speakers now than 20 years ago, but some participants expressed that they felt they had few people to speak to in Wymysorys. Creating ways to be social and speak to others in Wymysorys, both locally and for those who live outside of Wilamowice, would be beneficial.

One participant conveyed a desire for more media to be translated into or made in Wymysorys, mentioning specifically previous projects where pop songs were translated and subtitles were created for visual media. A desire to interact with the language daily on their own, without the need to travel to Wilamowice, was emphasized. The lack of certain types of materials is also mentioned by some participants as a challenge, limiting their ability to gain further proficiency in Wymysorys.

More than one interviewee expressed a wish for Wymysorys online language learning courses and/or resources, especially in a more accessible format. One participant commented that a website which could compile all the resources in one place would be helpful. Another wish was for something akin to Duolingo, something less intimidating, more interactive, and easier to understand. Online language learning courses could alleviate pressure on the few proficient speakers and give learners who move away from or are currently living outside of Wilamowice a way to learn and engage with the language without travelling. As discussed earlier, this would take time and resources to create and set up but could be beneficial in the long run, allowing people to learn Wymysorys over the internet without expending limited human resources.

The participants expressed hope for the future, with the new museum being a source of optimism. The museum is seen as an important next stepping point, allowing for further progress in the revitalization process with a dedicated space for Vilamovian language and culture. Another aspect that one participant highlighted was youth involvement as being important for the language revitalization of Wymysorys. The work of Król and Majerska-Sznajder was highlighted as especially inspiring during one interview, and as a role model for involving new generations. One participant stated:

I think the most important part of people that should be, in my opinion, taking part in the projects are the youth. Because, of course, everyone is welcome to learn, to support us and to help us with our actions, but if the community, the youngest community of our city are not going to be interested in our culture, in preserving our language, it's all not going to end well, I think. (Participant 2)

The new speakers of Wymysorys appear to feel important and included in language revitalization processes, and they have many ideas for the future. From enhancing the online presence of the language to filling the new museum with materials and activities, there is no lack of strategies for overcoming the challenges ahead.

5. Conclusion

In conclusion, the revitalization of the Vilamovian language illustrates the importance of a multifaceted approach that combines cultural engagement with structured education and possibly modern media. Although the amount of data analysed in this study is limited, we found convincing evidence that strategies such as playful learning, classical learning, active participation in documentation, and awareness raising, which not only promote language visibility but also encourage a deeper connection to culture and community, have been useful here. Each strategy contributes notably to the revitalization efforts, with differing degrees of success and challenges for the community and new speakers.

The theatre and dance groups, classified under the playful learning strategy, stand out as particularly effective tools for making the Vilamovian language feel alive and helping new speakers to engage with the language and culture. Although the primary goal of the theatre group is not explicit language learning, it indirectly fosters language use and cultural connection. These findings reflect Baker's (2018) and Pangallo's (2008) findings on the role of theatre in other revitalization efforts, highlighting its capacity to pass on history and reclaim cultural narratives. Additionally, it can aid language recovery by reclaiming texts from hegemonic cultures (Pangallo, 2008, p. 3), as seen in Wilamowice with the renditions of *The Little Prince*, *The Hobbit*, and *A Christmas Carol* and strengthened by the participants claiming that theatre has made the language a living entity. Similarly, the dance group serves as an introductory platform for many new speakers. While it is not focused on language learning, it helps build confidence and familiarity with Wymysorys through the use of traditional songs in performances. Similarly, documentation projects play a dual role in preserving linguistic heritage while also offering meaningful learning opportunities.

Classical learning methods, such as language classes, are noted to be crucial, especially for beginners. As a community with a very small number of speakers, the opportunities for language input are limited. Language classes are better than nothing, when immersion, Master-Apprentice, or other more intensive forms of education are not possible (Hornberger & De Korne, 2018). While the theatre plays have enhanced the motivation among the new speakers to continue their involvement, the classes provide important structured input.

Awareness-creating projects, particularly through digital platforms like TikTok, reflect a growing trend in grassroots language activism, where new media provide a way for the lived experiences of a community to be shared and as an alternative means of participatory politics (Ruschak, 2024). This is exemplified in the successful revitalization movements in other marginalized communities, illustrating the potential of digital tools to connect diasporic speakers. Events like Mother Tongue Day celebrations and theatre group performances have also demonstrated that Wymysorys is a language full of life. These initiatives not only raise awareness about the Vilamovian language but also help to integrate the language into everyday contexts, countering the perception that it is obsolete or irrelevant.

Despite the success of the revitalization strategies, several challenges persist in Vilamovian language revitalization efforts. One significant issue is the decreasing number of native speakers and a stagnant number of proficient speakers who can teach and converse in the language. This scarcity hampers independent learning and limits opportunities for daily use. Expanding on digital tools, such as apps and online immersion tools, as advocated by Cassel and Farr (2019) and Galla (2016), will be essential to address these gaps. Looking forward, there is optimism among the new speakers about the future of Wymysorys revitalization. The new museum dedicated to Vilamovian language and culture is seen as a crucial step forward, providing a dedicated space for ongoing efforts. In addition, as one participant noted: it is the abundance and variety of projects that keep the new speakers involved and motivated to continue to fight for the future of Wymysorys.

Ultimately, Vilamovian revitalization efforts highlight the potential of combining cultural appreciation, community engagement, and the development of innovative tools to safeguard linguistic heritage. Future efforts should focus on the challenge of the limited number of proficient speakers by scaling up these strategies, as well as expanding resources for independent learning, to secure the language's long-term vitality.

Bibliography

- Baker, C. M. K. (2018). Hawaiian medium theatre and the language revitalization movement: A means to reestablishing Maui Hawai'i. In L. Hinton, L. M. Huss & G. Roche (Eds.), *The Routledge handbook of language revitalization* (pp. 227–235). New York: Routledge.
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Cassels, M., & Farr, C. (2019). Mobile applications for Indigenous language learning: Literature review and app survey. *Working Papers of the Linguistics Circle*, 29(1), 1–24.
- Charmaz, K., & Mitchell, R. G. (2001). Grounded theory in ethnography. In P. Atkinson, A. Coffey, S. Delamont, J. Lofland & L. Lofland (Eds.), *Handbook of ethnography* (pp. 160–174). London: Sage Publications.

- Chew, K. A. B., & Tennell, C. (2023). Relationality in online Indigenous language courses. *Diaspora, Indigenous, and Minority Education*, 0(0), 1–18. <https://doi.org/10.1080/15595692.2023.2254874>
- De Fina, A. (2020). The ethnographic interview. In K. Tusting (Ed.), *The Routledge handbook of linguistic ethnography* (pp. 154–167). Abingdon & New York: Routledge.
- De Korne, H. (2021). *Language activism: Imaginaries and strategies of minority language equality*. Berlin & Boston: De Gruyter Mouton. <https://doi.org/10.1515/9781501511561>
- Galla, C. K. (2016). Indigenous language revitalisation, promotion, and education: Function of digital technology. *Computer Assisted Language Learning*, 29(7), 1137–1151. <https://doi.org/10.1080/09588221.2016.1166137>
- Galla, C. K. (2018). Digital realities of Indigenous language revitalization: A look at Hawaiian language technology in the modern world. *Language and Literacy*, 20(3). <https://doi.org/10.20360/langandlit29412>
- Guest, G., MacQueen, K. M., & Namey, E. E. (2012). *Applied thematic analysis*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Henne-Ochoa, R., Elliott-Groves, E., Meek, B., & Rogoff, B. (2020). Pathways forward for Indigenous language reclamation: Engaging Indigenous epistemology and learning by observing and pitching in to family and community endeavors. *The Modern Language Journal*, 104(2), 481–493. <https://doi.org/10.1111/modl.12643>
- Hinton, L. (2018). Approaches to and strategies for language revitalization. In K. L. Rehg & L. Campbell (Eds.), *The Oxford handbook of endangered languages* (pp. 442–465). New York: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780190610029.013.22>
- Hinton, L., Florey, M., Gessner, S., & Manatowa-Bailey, J. (2018). The Master-Apprentice Language Learning Program. In L. Hinton, L. M. Huss & G. Roche (Eds.), *The Routledge handbook of language revitalization* (pp. 127–136). New York: Routledge.
- Hinton, L., Huss, L., & Roche, G. (2018). Introduction: Language revitalization as a growing field of study and practice. In L. Hinton, L. M. Huss & G. Roche (Eds.), *The Routledge handbook of language revitalization* (pp. xxi–xxx). New York: Routledge.
- Hornberger, N. H., & De Korne, H. (2018). Is revitalization through education possible? In L. Hinton, L. Huss & G. Roche (Eds.) *The Routledge handbook of language revitalization* (pp. 94–103). New York: Routledge.
- Huss, L. M. (1999). *Reversing language shift in the far north: Linguistic revitalisation in northern Scandinavia and Finland*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Ka'ai, T. M., Moorfield, J. C., & Ó Laoire, M. (2013). New technologies and pedagogy in language revitalisation: The case of Te Reo Māori in Aotearoa/New Zealand. In M. C. Jones & S. Ogilvie (Eds.), *Keeping languages alive: Documentation, pedagogy and revitalization* (pp. 115–127). Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139245890.012>
- Król, T. (2016). Czym jest dla dzisiejszych Wilamowian język wilamowski? Różne funkcje, różne postawy językowe. What is the Wymysorys language for Vilamovians today? Different functions, different language attitudes. *Łódzkie Studia Etnograficzne*, 55(1), 241–264.
- Król, T. (2021a). 14.2 Writing your language: The case of Wymysiöeryś. In J. Olko & J. Sallabank (Eds.), *Revitalizing endangered languages: A practical guide* (1st ed., pp. 232–233). Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108641142>
- Król, T. (2021b). 15.3 Teaching and learning of Wymysiöeryś. In J. Olko & J. Sallabank (Eds.), *Revitalizing endangered languages: A practical guide* (1st ed., pp. 260–261). Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108641142>

- Król, T. (2022a). “But this doesn’t look Vilamovian”: Lesser-known determinants of the cultural distinctiveness of Vilamovians. *Adeptus*, 19. <https://doi.org/10.11649/a.2746>
- Król, T. (2022b). Świątowanie w opowieściach wspomnieniowych Wilamowian o powojennych prześladowaniach. *Kultura i Społeczeństwo*, 66(1), 79–99. <https://doi.org/10.35757/KiS.2022.66.1.4>
- Król, T. (2022c). Volkslista i powojenne prześladowania. Analiza opowieści wspomnieniowych Wilamowian z perspektywy folklorystycznej. *Wrocławski Rocznik Historii Mówionej*, 12, 120–140. <https://doi.org/10.26774/wrhm.339>
- Król, T. (2023). The image of the first Vilamovians in the narrative of the Wymysorys-centric communication community. *Sprawy Narodowościowe. Seria Nowa*, 55, Article 55. <https://doi.org/10.11649/sn.3083>
- Leonard, W. (2008). When is an “extinct language” not extinct?: Miami, a formerly sleeping language. In K. A. King, N. Schilling-Estes, L. Fogle, J. J. Lou & B. Soukup (Eds.), *Sustaining linguistic diversity: Endangered and minority languages and language varieties* (23–33). Washington, DC: Georgetown University Press.
- Lipok-Bierwiazzonek, M. (2002). Wilamowice: Mit flamandzki, stereotypy i rzeczywistość kulturowa. *Studia Etnologiczne i Antropologiczne*, 6, 175–188.
- Majerska-Sznajder, J. (2021a). 1.3 Language revitalisation benefits in Wilamowice. In J. Olko & J. Sallabank (Eds.), *Revitalizing endangered languages: A practical guide* (1st ed., pp. 27–30). Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108641142>
- Majerska-Sznajder, J. (2021b). 16.1 Art, music and cultural activities in the revitalisation of Wymysiöeryś. In J. Olko & J. Sallabank (Eds.), *Revitalizing endangered languages: A practical guide* (1st ed., pp. 284–287). Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108641142>
- Majerska-Sznajder, J., Maryniak, J., & Olko, J. (2025). Wymysorys Revitalisation Theatre: Identity and community (re)building. *Cogent Arts & Humanities*, 12(1). <https://doi.org/10.1080/23311983.2025.2489840>
- May, S., & Hill, R. (2018). Language revitalisation in Aotearoa/New Zealand. In L. Hinton, L. M. Huss & G. Roche (Eds.), *The Routledge handbook of language revitalization* (pp. 309–319). New York: Routledge.
- McCarty, T. L. (2018). Community-based language planning: Perspectives from Indigenous language revitalization. In L. Hinton, L. M. Huss & G. Roche (Eds.), *The Routledge handbook of language revitalization* (pp. 22–35). New York: Routledge.
- Moore, P., & Hennessy, K. (2006). New technologies and contested ideologies: The Tagish First Voices Project. *American Indian Quarterly*, 30(1/2), 119–137.
- Nowell, L. S., Norris, J. M., White, D. E., & Moules, N. J. (2017). Thematic analysis: Striving to meet the trustworthiness criteria. *International Journal of Qualitative Methods*, 16(1). <https://doi.org/10.1177/1609406917733847>
- O’Rourke, B., Pujolar, J., & Ramallo, F. (2015). New speakers of minority languages: The challenging opportunity – Foreword. *International Journal of the Sociology of Language*, 2015(231), 1–20. <https://doi.org/10.1515/ijsl-2014-0029>
- Outakoski, H. (2013). Teaching an endangered language in virtual reality. In M. C. Jones & S. Ogilvie (Eds.), *Keeping languages alive: Documentation, pedagogy and revitalization* (pp. 128–139). Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139245890.013>
- Pangallo, M. A. (2008). at.óow OR l s’aatí át?: Language revitalisation, cultural creation, and the tlingit Macbeth. *Translation and Interpreting Studies. The Journal of the American Translation and Interpreting Studies Association*, 3(1–2), 3–29. <https://doi.org/10.1075/tis.3.1-2.01pan>

- Ruschak, A. R. (2024). "Tlen quihtoa moyollo?"—"What does your heart tell you?": Language revitalisation and postcolonial cultural education among the #Nahuatl language teaching community on TikTok. In F. O. Makananise & S. E. Madima (Eds.), *Decolonising digital media and indigenisation of participatory epistemologies* (pp. 112–130). Abingdon & New York: Routledge.
- Sadeghi-Yekta, K. (2019). Hul'q'umi'num' language heroes: A successful collaboration between Elders, community organisations, and Canadian West Coast universities. *Research in Drama Education: The Journal of Applied Theatre and Performance*, 24(3), 368–375. <https://doi.org/10.1080/13569783.2019.1615829>
- Sadeghi-Yekta, K. (2020). Drama as a methodology for Coast Salish language revitalization. *Canadian Theatre Review*, 181(1), 41–45.
- Wagner, I. (2017). New technologies, same ideologies: Learning from language revitalization online. *Language Documentation*, 11, 133–156.
- Wicherkiewicz, T., Król, T., & Olko, J. (2018). Awakening the language and speakers' community of Wymysiöeryś. *European Review*, 26(1), 179–191. <https://doi.org/10.1017/S1062798717000424>
- Wicherkiewicz, T., & Olko, J. (2016). Researching, documenting and reviving Wymysiöeryś: A historical outline. In J. Olko, T. Wicherkiewicz & R. Borges (Eds.), *Integral strategies for language revitalisation* (1st ed., pp. 17–54). Warsaw: Faculty of "Artes Liberales", University of Warsaw.
- Wilson, N. (2018). Linguistic ethnography. In B. Vine (Ed.), *The Routledge handbook of language in the workplace*. New York & Abingdon: Routledge. <https://www.taylorfrancis.com/chapters/edit/10.4324/9781315690001-5/linguistic-ethnography-nick-wilson?context=ubx&refId=a34f7b68-d312-46bd-a878-6a918572d34>

Haley De Korne (autor korespondujący)

ORCID: 0000-0002-2522-0400

University of Oslo (Faculty of Humanities –

Department of Linguistics and Scandinavian Studies)

E-mail: h.de.korne@iln.uio.no

Pia Kristine Larsen Wickstrøm

ORCID: 0009-0000-4437-7326

Wojciech Luziński

ORCID: 0009-0003-5757-3803

James Nijman

ORCID: 0009-0000-9357-4385

Strategie rewitalizacji języka i ich sukces wśród nowych użytkowników języka wilamowskiego

1. Wprowadzenie

Głównym celem naszych badań jest udokumentowanie strategii rewitalizacji języka wilamowskiego (*wymysiöerys*) – zagrożonego germańskiego języka mniejszościowego używanego w Wilamowicach (*Wymysöü*) zlokalizowanych w południowej Polsce nieopodal Bielska-Białej (Wicherkiewicz, Król, Olko, 2018, s. 1–2). Język ten ma mniej niż czterdziestu użytkowników, w tym od pięciu do dziesięciu rodzimych (Majerska-Sznajder, Maryniak, Olko, 2025, s. 3), wobec czego pilnie potrzebuje rewitalizacji. Przedmiotem zainteresowania projektu są zatem wszystkie działania i wydarzenia, które wspierają używanie i naukę *wymysiöerys* oraz promują kulturę mniejszościową. Do takich inicjatyw należą m.in. zajęcia językowe (Wicherkiewicz i Olko, 2016, s. 34, 36–38), przedstawienia teatralne (Majerska-Sznajder, Maryniak, Olko, 2025; Majerska-Sznajder, 2021b) i występy taneczne (Majerska-Sznajder, 2021a; Król, 2021a, 2021b). Badając rewitalizację języka wilamowskiego, szczególną uwagę zwrócono na strategie stosowane przez młodsze pokolenie uczących się go osób – nowomówców (*newspeakers*, definicja i omówienie w sekcji 2.2.). Ponadto celem badań jest pomoc społeczności wilamowskiej w ocenie, które strategie rewitalizacji języka były najbardziej skuteczne oraz jakie działania i możliwości nauki można przygotować dla nowych użytkowników tego języka w przyszłości.

Niniejszy artykuł odpowiada na następujące pytania:

1. Jakie strategie zostały zastosowane w rewitalizacji *wymysiöerys*?
2. Które z nich są postrzegane jako skuteczne przez osoby uczące się języka i nowomówców, a które jako mniej skuteczne?
3. Jakiego rodzaju strategie nowomówcy uważają za przydatne w przyszłości?

Odpowiedź na pytanie (1) ma na celu udokumentowanie strategii rewitalizacji języka wilamowskiego. Dotyczy to zarówno inicjatyw podejmowanych w niedawnej przeszłości, takich jak zajęcia językowe, jak i działań społeczności Wilamowian promujących swój język i kulturę, które można zaobserwować obecnie, np. poprzez wykorzystanie teatru.

Pytanie (2) nawiązuje do pytania (1) i jest od niego zależne, ponieważ dotyczy zakresu, w jakim poszczególne działania rewitalizacyjne przyczyniły się do wsparcia i utrzymania języka i kultury Wilamowic w oczach uczących się i nowych użytkowników języka. Odpowiedź na pytanie (3) ma ukazać, jakie strategie rewitalizacji języka mogą być z korzyścią wdrożone w przyszłości. W związku z tym niniejszy projekt skupia się na przyszłych inicjatywach rewitalizacji języka, widzianych jako pożądane przez nowych użytkowników, oraz na już znanych strategiach. Aby odpowiedzieć na te pytania, skorzystaliśmy z metody badawczej polegającej na obserwacji uczestniczącej w Wilamowicach i wywiadach z pięcioma nowymi użytkownikami języka, co omówiono w sekcji 3.

W pierwszej kolejności omawiamy kontekst badania i przedstawiamy przegląd istniejącej literatury na temat rewitalizacji języka (sekcja 2.), a następnie bardziej szczegółowo wyjaśniamy metody badawcze (sekcja 3.), na koniec prezentując wyniki naszych badań i dyskusję (sekcje 4. i 5.).

2. Kontekst badania

2.1. Wilamowice i język wilamowski

Wilamowice, małe miasteczko w południowej Polsce liczące trzy tysiące mieszkańców, jest domem dla społeczności Wilamowian. Ich dokładne pochodzenie pozostaje niepewne, niektórzy wywodzą je z Flandrii, choć tzw. mit flamandzki nie ma poparcia naukowego (Lipok-Bierwiazzonek, 2002, s. 182–184). Niezależnie od pochodzenia, Wilamowianie nie są ani Polakami, ani Niemcami, ale tworzą odrębną grupę etnolingwistyczną (Król, 2022a).

Ich język, *wymysiöerys*, ma wspólne korzenie z językiem średnio-wysoko-niemieckim (Wicherkiewicz i Olko, 2016, s. 19), ale jest uznawany za odrębny. Obecnie mniej niż czterdzieści osób posługuje się nim na różnych poziomach zaawansowania (Majerska-Sznajder, Maryniak, Olko, 2025), co podkreśla jego zagrożony status (Wicherkiewicz, Król, Olko, 2018, s. 2).

Odchodzenie od języka ma źródło w traumie historycznej, zwłaszcza w czasach władzy komunistycznej w Polsce po 1945 roku, kiedy jego używanie zostało zakazane w związku ze skojarzeniem go z niemieckością. Majątki Wilamowian zostały wówczas skonfiskowane, a oni sami wysiedleni (Król, 2022c). Jak wyjaśniają Wicherkiewicz i Olko (2016, s. 20), doprowadziło to do „stałej i systematycznej utraty języka”, usuwającej *wymysiöerys* z tradycyjnych domen, takich jak życie rodzinne i sąsiedzkie, w konsekwencji czego język przestał być przekazywany kolejnym pokoleniom (Król, 2016, s. 241–242).

2.2. Rewitalizacja językowa

Wiele społeczności językowych na świecie doświadczyło dyskryminacji prowadzącej do zmiany językowej, a ostatecznie do zagrożenia języka, podobnie jak miało to miejsce w Wilamowicach. W niektórych przypadkach członkowie społeczności opierają się zmianie językowej i pracują nad rewitalizacją lub odzyskaniem swojego języka. Rewitalizację językową opisać można jako przywrócenie ducha i ożywienie języków, które doświadczyły spadku użycia w społeczności (Hinton, Huss, Roche, 2018, s. xxi). Odwrócenie zmiany językowej, już dokonanej lub przebiegającej obecnie, stanowi jeden z celów dla wielu społeczności zaangażowanych w proces rewitalizacji języka. Wszystkie wysiłki na rzecz rewitalizacji mają na celu zyskanie nowomówców i ustanowienie międzypokoleniowej transmisji języka (Hinton, 2018). Nowomówcy to osoby, które nauczyły się lub są w trakcie nauki języka, a jednocześnie w dzieciństwie nie miały z nim wystarczająco dużo kontaktu, by go opanować (O'Rourke, Pujolar, Ramallo, 2015, s. 1). Planowanie językowe to zorganizowany wysiłek mający na celu zmianę zachowań językowych społeczności. Można je podzielić na planowanie statusu, planowanie korpusu i planowanie akwizycji (Huss, 1999, s. 34).

Istnieje wiele metod rewitalizacji języka, opracowanych i stosowanych przez różne społeczności, w tym szereg możliwych strategii używanych przez różne podmioty w obrębie jednej wspólnoty (DeKorne, 2021). Żadna sytuacja nie jest jednak w stu procentach możliwa do przeniesienia z jednej społeczności do drugiej, wobec czego różne środki i strategie odpowiadają różnym grupom i ich unikalnym kontekstom. Wiele jednak można się dowiedzieć z obserwacji tego, co (i dlaczego) odniosło sukces w innych społecznościach. Wśród metod, które z sukcesem stosowane były przez kilka społeczności i są uważane za skuteczne dla rewitalizacji języka, wymienić można programy mistrz–uczeń i gniazda językowe (*Kōhanga Reo*). Program nauki języka mistrz–uczeń opiera się na immersyjnej interakcji między młodymi uczącymi się a starszymi rodzimymi mówcami i został opracowany przez organizację pozarządową The Advocates for Indigenous California Language Survival (Rzecznicy Przetrwania Rdzennych Języków Kalifornii) (Hinton, 2018; Hinton i in., 2018, s. 129). Gniazda językowe to immersyjne środowiska podobne do przedszkoli, w których biegli mówcy uczą dzieci języka i kultury – koncepcja ta została

opracowana przez społeczność Maorysów w latach 80. XX wieku, a następnie przyjęta przez inne grupy (Galla, 2018; Hinton, 2018; May i Hill, 2018, s. 310).

Nie wszystkie społeczności dysponują jednak zasobami umożliwiającymi wprowadzenie programów immersyjnych lub modeli intensywnego uczenia się typu mistrz–uczeń. Inne metody obejmują rodzinne planowanie językowe i rodzinne programy wsparcia językowego, kursy językowe i edukację dwujęzyczną (Hinton, 2018). Nauczanie języków zagrożonych w programach dwujęzycznych lub jako przedmiot dodatkowy w standardowym toku edukacji nie osiąga takich samych wyników jak edukacja immersyjna, ale nadal może być istotnym czynnikiem pozytywnym (Hornberger i De Korne, 2018). Jeśli instytucje edukacyjne mogą zaoferować poza szkołą nauczanie partycypacyjne i modele interakcyjne zgodne z lokalną kulturą, szanse na skuteczną naukę języka są większe (Henne-Ochoa i in., 2020).

Coraz bardziej popularna staje się również rewitalizacja języka online, oferująca narzędzia do łączenia ze sobą mówców i uczniów oraz w inny sposób ułatwiające naukę i rewitalizację języka (Galla, 2016, s. 1138; 2018, s. 108; Wagner, 2017, s. 134). Wobec stale rosnącego zaangażowania przedstawicieli młodszych pokoleń w użytkowanie platform internetowych, można z powodzeniem wykorzystać do ich edukacji językowej zasoby i przestrzenie do nauki języków online, zapewniając im dzięki temu zaangażowanie się w naukę języka bez presji lub wstydu (Galla, 2016, s. 1144; 2018, s. 107–108). Zasoby internetowe mogą być również pomocne dla osób uczących się języka poza regionem jego tradycyjnego używania (Galla, 2016, s. 1143). W przypadku społeczności z niewielką liczbą biegłych użytkowników języka wykorzystanie technologii może również zapobiec „nadmiernemu rozproszeniu zasobów ludzkich” (Galla, 2016, s. 1147). Obecność języków online może również pomóc w ich normalizacji i podniesieniu ich prestiżu (Galla, 2018, s. 106). Duolingo, internetowy grywalizowany zasób do nauki języków, dodał kursy hawajskiego i navajo w 2018 roku (Chew i Tennell, 2023, s. 3). Wraz z popularyzacją smartfonów, aplikacje stają się coraz częstszym elementem nauki języka, oferującym potencjał możliwy do wykorzystania przy jego rewitalizacji (Cassels i Farr, 2019). Tworzenie zasobów do nauki języków online może być opłacalne i wygodne oraz może sprawić, że nauka będzie bardziej dostępna (Galla, 2018, s. 109; Wagner, 2017, s. 134–135). Wymaga to jednak pewnych środków i wysiłku w celu ich zorganizowania, bez gwarancji poziomu wykorzystania (Galla, 2016, s. 1146). Zastosowanie Internetu jako medium nauczania i rozpowszechniania zasobów do nauki języka w ramach jego rewitalizacji zostało opisane m.in. przez Wagnera (2017), który omówił ideologie i zagadnienia dotyczące rewitalizacji języka dzięki platformom online (zob. też Galla, 2016, 2018), obejmujące wykorzystanie technologii do rewitalizacji w kontekście rdzennym, a w szczególności do wysiłków na rzecz języka hawajskiego. Interesująca jest również praca Moore i Hennessy (2006) dotycząca kanadyjskiej inicjatywy Tagish First Voices Project. Na kontekście maoryskim koncentrują się Ka’ai, Moorfield,

Ó Laoire (2013), zaś wykorzystanie wirtualnej rzeczywistości w rewitalizacji północnego Sámi przedstawia Outakoski (2013).

Interesującym trendem jest również wykorzystanie teatru jako środka do rewitalizacji języka. Baker pisze, omawiając teatr hawajski, że teatr jest „skutecznym narzędziem do przekazywania historii i modelowania języka zarówno dla aktorów, jak i widzów” (Baker, 2018, s. 227). Lud Hul’q’umi’num z Wybrzeża Salish rozpoczął w 2015 roku działania, które przerodziły się w projekt „Hul’q’umi’num’ Heroes: Reclaiming Language through Theatre” („Bohaterowie Hul’q’umi’num’: odzyskiwanie języka przez teatr”), w ramach którego wykorzystuje się teatr jako narzędzie rewitalizacji języka (Sadeghi-Yekta, 2019, 2020). Zespół teatralny przedstawia historie Hul’q’umi’num w ramach długoterminowego projektu teatralnego mającego na celu rozwijanie umiejętności językowych zaangażowanych nauczycieli i uczestników, a także szerzenie wiedzy na temat tożsamości kulturowej mieszkańców Wybrzeża Salish i budowanie poczucia więzi społecznej między nimi (Sadeghi-Yekta, 2019, 2020). Teatr był również wykorzystywany jako metoda rewitalizacji języka Tlingitów, i w tym przypadku posługiwano się tłumaczeniem *Makbeta* Szekspira. Działanie to Pangallo skomentował stwierdzeniem, że „odzyskanie języka może być możliwe poprzez zaimportowanie ikonicznego tekstu z hegemonicznego języka i kultury i pozyskanie go dla języka zagrożonego” (Pangallo, 2008, s. 3).

Jak już wspomniano powyżej, zastosowane strategie muszą być zawsze dostosowane do potrzeb konkretnej społeczności językowej. Społeczności z bardzo małą liczbą użytkowników języka muszą rozważyć strategie i podejścia do rewitalizacji, które różnią się od tych stosowanych przez inne grupy. Z pewnością dotyczy to wspólnot, których języki można w pewnym momencie uznać za „śpiące”, nawiązując do terminu wprowadzonego przez Leonarda (2008, s. 31) w celu opisanie języków bez „rodzimych użytkowników”, ale o dokumentacji wystarczającej, by umożliwić społeczności ich odzyskanie. Wysiłki na rzecz rewitalizacji języka społeczności Miami, nieposiadającej rodzimych użytkowników, rozpoczęły się od jednej pary, Baldwinów, uczących się języka z obszernej dokumentacji i czyniących go swoim językiem domowym (Hinton, 2018; Leonard, 2008, s. 28; McCarty, 2018, s. 26). Ich wysiłki rozszerzyły się później na program nauki języka oparty na aktywności społeczności i prowadzenie warsztatów szkoleniowych dla nauczycieli, a także organizowanie obozów młodzieżowych przybliżających kulturę Miami (Leonard, 2008, s. 25, 31; McCarty, 2018, s. 26). Również Wampanoagowie rozpoczęli proces rewitalizacji języka w sytuacji braku rodzimych użytkowników. Inicjatorem była w tym przypadku jedna z członkiń plemienia, Jessie Little Doe Baird, która nauczyła się języka z zapisów historycznych, po czym zaczęła przekazywać go innym członkom społeczności (McCarty, 2018, s. 25). Następnie społeczność opracowała słownik i program nauczania, a później zorganizowała obóz immersyjny dla wszystkich grup wiekowych i gniazdo językowe (McCarty, 2018, s. 27). Społeczności z nielicznymi, ale wciąż aktywnymi

rodzimiymi użytkownikami języka muszą podobnie rozważyć swoją sytuację. Według McCarty'ego (2018) jedną ze strategii, która może być odpowiednia dla takich społeczności, jest program mistrz–uczeń. Ten rodzaj rewitalizacji językowej jest uważany za podejście oddolne, stawiające w centrum sprawczość społeczności lokalnej (McCarty, 2018, s. 23).

Społeczności językowe napotykają wiele trudności w procesie rewitalizacji języka. Możliwe wyzwania, które mogą mieć wpływ na ich wysiłki, obejmują brak materiałów do nauki języków na różnych poziomach zaawansowania, a także niedostateczną liczbę osób, które mogą być nauczycielami. Wciąż jednak opracowywane są nowe sposoby sprostania tym wyzwaniom oraz nowe strategie rewitalizacji i nauki zagrożonych języków.

3. Metody

Nasze badania nad skutecznymi strategiami rewitalizacji były realizowane z wykorzystaniem dwóch metod: obserwacji etnograficznej w Wilamowicach oraz wywiadów z nowymi użytkownikami *wymysiöeryś*. Metody te, wybrane ze względu na ich skuteczność i przydatność, zapewniają użyteczny wgląd w proces rewitalizacji języka.

Etnografia lingwistyczna opiera się na przekonaniu, że język i społeczeństwo są wzajemnie powiązane: są „ściśle związane z kontekstem i tożsamością” (Wilson, 2018, s. 40). Zorientowana jest na odkrycia zapewniające badaczom szerszy zakres metod analizy danych językowych zebranych w terenie (Charmaz i Mitchell, 2001). Z tego względu w niniejszym projekcie badawczym punkt wyjścia stanowią językowe obserwacje etnograficzne.

Dane etnograficzne zostały uzyskane podczas weekendu towarzyszącego obchodom Międzynarodowego Dnia Języka Ojczystego (23–24 lutego 2024 roku) i obejmują dwa dni badań podczas prób teatralnych, przedstawień, działań związanych z Dniem Języka Ojczystego oraz obserwacji semiotycznych i geograficznych w mieście. Obserwacje obejmowały wizytę z przewodnikiem w ważnych dla społeczności miejscach, takich jak kościół, w którym niegdyś odprawiano nabożeństwa w *wymysiöeryś*, cmentarz z nazwiskami *wymysiöeryś* zmienionymi na bardziej polską pisownię oraz ośrodek kultury i nowo otwarte muzeum, zbudowane w celu podtrzymania i zachowania kultury Wilamowic. Jako że jest to nowa instytucja, działająca od 2024 roku, wpływ muzeum na lokalną społeczność był niemożliwy do określenia podczas naszych badań. Obserwacje posłużyły jako kluczowy fundament do przeprowadzenia wywiadów. Zapewniły badaczom zrozumienie kontekstu i pomogły stworzyć zestaw pytań, które później zadawaliśmy w naszych wywiadach.

De Fina (2020, s. 155) klasyfikuje trzy sposoby strukturyzacji etnograficznego wywiadu językowego: ustrukturyzowany, częściowo ustrukturyzowany

i nieustrukturyzowany, przy czym dwa ostatnie są preferowane w badaniach jakościowych. W niniejszym badaniu wykorzystano połączenie częściowo ustrukturyzowanych i nieustrukturyzowanych technik wywiadu w celu zbadania perspektywy osób uczących się na zagadnienie inicjatyw rewitalizacyjnych, pozwalając na elastyczność i naturalną rozmowę (De Fina, 2020, s. 157). Takie podejście pomaga zbadać konkretne momenty w procesie uczenia się języka, aby zrozumieć mechanizmy udanych działań rewitalizacyjnych.

Uczestnicy programu rewitalizacji języka wilamowskiego zostali zaproszeni do udziału w tym badaniu za pośrednictwem listów z zaproszeniami, które rozdał nam podczas naszej wizyty, oraz za pośrednictwem wiadomości e-mail zawierającej informacje o celu i charakterze badania oraz prośbę o świadomą zgodę na udział. Wiosną 2024 roku przeprowadzono wywiady z pięcioma nowomówcami za pośrednictwem platformy wideo. Każdy wywiad zawierał te same standardowe pytania, po których następowały pytania dodatkowe oparte na dotychczasowych odpowiedziach, umożliwiające pogłębienie wiedzy o doświadczeniu i procesie myślowym osoby odpowiadającej. Wywiady odbywały się w języku angielskim, choć przy każdym wywiadzie obecny był polskojęzyczny współprowadzący, na wypadek gdyby odpowiadający czuli się bardziej komfortowo, wyrażając się po polsku.

Wywiad rozpoczął się od pytania skierowanego do uczestników o to, w jaki sposób po raz pierwszy zetknęli się z językiem wilamowskim i co zmotywowało ich do jego nauki. Stworzyło to przestrzeń do przedstawienia osobistych doświadczeń. Kolejne pytania koncentrowały się na obszarze angażowania się respondentów w różne projekty i opiniach na temat ich sukcesu, co sprzyjało dyskusjom dotyczącym działań rewitalizacyjnych oraz kontekstu nabywania języka i prowadziło często do rozmów odnośnie do przyszłych projektów rewitalizacyjnych.

Niniejsze studium miało szereg istotnych ograniczeń, w tym niewielki zakres obserwacji uczestniczącej i stosunkowo małą liczbę przeprowadzonych wywiadów. Dodatkowe badania terenowe pomogłyby poszerzyć wyniki naszych eksploracji, ale nie były one możliwe w ramach tego samego projektu. Mamy nadzieję, że przyszłe badania uzupełnią i potwierdzą wnioski, które sformułowaliśmy. Należy ponadto zaznaczyć, że charakter zespołu i nasze osobiste doświadczenia mogły wpłynąć na odpowiedzi respondentów i respondentek – troje z osób prowadzących badania należy do dominujących społeczności językowych odpowiednio w Polsce, Holandii i USA, czwarta jest członkinią społeczności mniejszościowej w Norwegii. Wszyscy ukończyliśmy studia związane z wielojęzycznością i wspieramy różnorodność językową i grupy mniejszościowe.

3.1. Analiza

Dane zebrane z wywiadów zostały przeanalizowane przy użyciu analizy tematycznej (zwanej dalej AT). Metoda ta pomaga wskazać i zbadać tematy pojawiające się

w danych, zapewniając minimalny, ale szczegółowy opis danych (Braun i Clarke, 2006, s. 77). Ponadto AT pomaga w podkreślaniu kluczowych cech i destylacji kluczowych punktów obszernych zbiorów danych (Nowell i in., 2017), co ma ogromne znaczenie dla tego badania, ponieważ próbuje skondensować doświadczenia i postrzeganie sukcesu strategii rewitalizacji. AT identyfikuje i opisuje zarówno ukryte, jak i jawne kwestie, a na ich podstawie opracowywane są kody reprezentujące poszczególne tematy (Guest, MacQueen, Namey, 2012, s. 11). Innymi słowy, kodowanie tematyczne obejmowało organizowanie każdego wpisu z wykorzystaniem tematów, które pojawiły się podczas wywiadów.

W niniejszym artykule skupiamy się na analizie strategii rewitalizacji, choć w wywiadach pojawiły się także inne zagadnienia. Zidentyfikowaliśmy różne rodzaje projektów rewitalizacyjnych i przeanalizowaliśmy kluczowe cechy strategii rewitalizacyjnych leżących u podstaw każdego z nich. Rozważamy również, które projekty i jakie cechy zostały uznane za najbardziej udane przez nowych mówców oraz jakie rodzaje projektów i strategii są pożądane w przyszłości.

4. Rewitalizacja językowa w Wilamowicach

Niniejsze badania koncentrują się na działaniach związanych z rewitalizacją języka w Wilamowicach od czasu założenia Stowarzyszenia na Rzecz Zachowania Dziedzictwa Kulturowego „Wilamowianie” w 2000 roku (Wicherkiewicz i Olko, 2016, s. 34–45). Historia działań ochronnych w odniesieniu do kultury i języka sięga jednak roku 1948, kiedy to powstał lokalny zespół pieśni i tańca. Tymoteusz Król, kluczowy rewitalizator, w ostatnich dziesięcioleciach nagrał ponad osiemset godzin rodzimych użytkowników *wymysiöerys* i opracował znormalizowany system pisowni dla tego języka (Wicherkiewicz i Olko, 2016). Ponadto przetłumaczył liczne polskie piosenki na *wymysiöerys*, co pomaga pokazać żywotność języka i odzyskać jego rolę kulturową (Król, 2021a).

Jedną z najbardziej tradycyjnych metod przekazywania wiedzy o *wymysiöerys* młodszemu pokoleniu są zajęcia językowe. W 2004 roku na pierwsze z nich uczęszczało ponad dziesięcioro dzieci. Lekcje odbywały się „początkowo w miejscowej szkole [...], a następnie w domach prywatnych” (Wicherkiewicz, Król, Olko, 2018, s. 4). Kilka lat później, od 2011 roku, Król zdecydował się również na prowadzenie zajęć języka wilamowskiego. Co więcej, w 2014 roku lekcje zostały ostatecznie włączone do programu nauczania szkoły w Wilamowicach, a w 2016 roku języka uczyło się tam prawie trzydziestu uczniów (Wicherkiewicz i Olko, 2016, s. 36–37).

Wymysiöerys został również ożywiony poprzez muzykę i transkrypcję. Majerska-Sznajder (2021b) wspomina zespół wykonujący współczesne covery piosenek w języku wilamowskim, jako kodzie wykraczającym poza tradycyjny repertuar, demonstrując jego żywotność. Ponadto Bartłomiej Chromik z Uniwersytetu

Warszawskiego prowadził projekt, w ramach którego nowi mówcy transkrybowali nagrania z archiwum Króla, doskonaląc swoje umiejętności językowe i umożliwiając zachowanie historii zmarłych członków społeczności (Wicherkiewicz i Olko, 2016, s. 39–40). Inicjatywa ta stanowi jeden z przykładów działań rewitalizacyjnych skupionych wokół języka wilamowskiego, dokonywanej poprzez współpracę z polskimi i międzynarodowymi uniwersytetami (Wicherkiewicz, Król, Olko, 2018, s. 6).

Grupa teatralna *Ufa Fisa* (dosł. „Piesz/Na nogach”) została założona w 2014 roku i przygotowuje spektakle w języku wilamowskim. Teatr tworzy przestrzeń, która wspiera i umożliwia nowym mówcom korzystanie z *wymysiöerys*, nie tylko wśród młodzieży, lecz także osób starszych (Majerska-Sznajder, 2021a; 2021b). Ponieważ niektóre z przedstawień teatralnych są związane z wilamowskimi opowieściami, aby je w pełni zrozumieć, młodzi/nowi użytkownicy języka często muszą omówić je z najstarszymi członkami społeczności Wilamowic. Dzięki temu rodzimi użytkownicy języka czują się docenieni, wysłuchani i wzmocnieni (Majerska-Sznajder, 2021a; 2021b), podczas gdy młodszy użytkownicy „czerpią radość i szczęście z kontynuowania tradycji i dziedzictwa swoich przodków” (Majerska-Sznajder, 2021a, s. 29).

Przesłanie wielu sztuk teatralnych związane jest bezpośrednio z rewitalizacją języka. Pierwsza sztuka, która powstała w 2014 roku, tuż po założeniu grupy, *Mały Książę* (*Der Kliny Fjys*), miała na celu pokazanie, że *wymysiöerys* jako język nie ogranicza się tylko do zagadnień związanych z lokalnym folklorem, takich jak historyczne pieśni i tańce, ale nadaje się również do opowiadania historii spoza lokalnego kontekstu Wilamowic. Spektakl został wystawiony również kilka lat później, w 2020 roku (Majerska-Sznajder, Maryniak, Olko, 2025, s. 7, 12–13). Co więcej, wystawiony w 2015 roku w *wymysiöerys* spektakl *Hobbit. Hejn an cyryk* (*Hobbit, czyli tam i z powrotem*) udowodnił, że język ten można „wykorzystać do nowoczesnych treści” (Majerska-Sznajder, Maryniak, Olko, 2025, s. 8), a jedna z piosenek zaprezentowanych podczas spektaklu nawiązywała do wyzwań, przed którymi stanęli w swoim życiu Wilamowianie. Spektakl zachęcał również młodzież do udziału w dalszych działaniach rewitalizacyjnych (Majerska-Sznajder, Maryniak, Olko, 2025, s. 8–9). W kolejnym roku spektakl zatytułowany *Uf jer Welt* (*Na tamtym świecie*), oparty na poemacie Floriana Biesika, „ojca literatury wilamowskiej” (Wicherkiewicz i Olko, 2016, s. 29), podkreślił, że podobnie jak inne języki europejskie, *wymysiöerys* ma własną bogatą literaturę z przeszłości. Kolejna sztuka, *Ymertihla* (*Odzieżawczka, rodzaj chusty w wilamowskim stroju kobiecym*) z 2018 roku, miała na celu pomóc najstarszym Wilamowianom przezwyciężyć traumę językową poprzez dyskusję na jej temat. Po spektaklu *Ymertihla* grupa teatralna chciała zapewnić Wilamowianom więcej radości i skupić się na pozytywnych stronach ich kultury, dlatego w 2019 roku powstała komedia *Ojeruma* (*O rety*).

Podczas naszych badań na Międzynarodowym Dniu Języka Ojczystego w 2024 roku grupa teatralna przedstawiła adaptację *Opowieści wigilijnej* (*Wajnahta gyśiht*). W tej sztuce główny bohater zaczyna wierzyć w magię świąt Bożego

Narodzenia i znaczenie używania *wymysiöerys'* (Majerska-Sznajder, Maryniak, Olko, 2025, s. 13). Sztuka ma na celu wysłanie silnego przesłania do publiczności i potencjalnych przyszłych nowomówców; łącząc przemianę wrogiego stosunku Scrooge'a wobec Bożego Narodzenia i własnej wspólnoty z używaniem *wymysiöerys'*, twórcy przedstawiają, w jaki sposób język i kultura mogą wzbogacić czyjeś życie.

4.1. Strategie rewitalizacji języka oczami nowych użytkowników języka

Nowomówcy wymienili szereg projektów, w których uczestniczyli w ostatnich latach. Przegląd tych przedsięwzięć przedstawiono w tabeli 1.

Tabela 1. Rodzaje projektów wymienionych przez nowych użytkowników języka

Kod		Opis	Przykłady
Projekty		Wszystkie wspomniane projekty rewitalizacji i nauki języka	
Podkod: Rodzaje projektów	Edukacja	Nauka języka w tradycyjnym środowisku (tj. lekcje gramatyki i testy słownictwa)	„No, ze szkoły, jak mieliśmy takie wydarzenie na początku roku. A ja byłam w gimnazjum, gdzie Tymek i Justyna przyszli do naszej szkoły i byliśmy zebrani w jakiejś dużej klasie, czy coś takiego” (Osoba uczestnicząca 4)
	Materiały	(Tradycyjne) materiały do nauki języków obejmują słowniczki, elementarze, interaktywne książki do nauki i książki w ogóle	„Tworzą projekty, takie jak pisanie i publikowanie książek, artykułów, czasem niektórych gier” (Osoba uczestnicząca 3)
	Związane z dokumentacją	Interakcja z rodzimymi użytkownikami języka i transkrypcja plików audio w ramach dokumentacji językowej	„Mieliśmy okazję porozmawiać z niektórymi z najstarszych i już nieżyjących członków naszej społeczności, którzy byli rodzimymi użytkownikami języka, który był dla nich pierwszym językiem. I wiele mnie te rozmowy nauczyły” (Osoba uczestnicząca 2)
	Materiały online	Materiały do nauki online, strony internetowe, słowniki itp.	„[...] strona internetowa z wieloma materiałami multimedialnymi, takimi jak nagrania piosenek, zdjęcia strojów, materiały, artykuły, umożliwiające naukę na różne tematy” (Osoba uczestnicząca 3)
	Teatr, taniec i muzyka	Grupa teatralna, grupa taneczna i muzyczna	„Pomyśl z grupą teatralną i rozwijaniem wszystkich nowych pomysłów, wszystkich nowych przedstawień, które tworzymy, był dobry, aby zachęcić coraz więcej osób do udziału” (Osoba uczestnicząca 2)

Źródło: opracowanie własne.

Projekty omawiane przez uczestników obejmują różne strategie rewitalizacji, które charakteryzujemy jako: naukę przez zabawę, naukę klasyczną, aktywny udział w dokumentacji i projekty tworzące świadomość. W poniższej sekcji zilustrujemy każdą z tych strategii i omówimy, w jaki sposób nowi użytkownicy języka postrzegają te strategie jako część udanej rewitalizacji języka w tym kontekście.

4.1.1. Nauka przez zabawę

Pierwsza strategia, nauka przez zabawę, jest charakterystyczna dla projektów, które uczestnicy postrzegają jako zabawne i ważne. Projekty te były bardzo chwalone przez naszych uczestników i sprawiały, że czuli się bardzo zmotywowani do dalszej nauki – szczególnie w porównaniu z tradycyjnymi zajęciami językowymi. W tej kategorii zidentyfikowaliśmy grupę teatralną, grupę taneczną i piosenki. Grupa teatralna ma kluczowe znaczenie dla wysiłków na rzecz rewitalizacji języka. Jest opisywana jako projekt, który ma duży wpływ, ponieważ sprawia, że język jest żywy i wzbudza zainteresowanie. Istnieją jednak różne opinie na temat tego, w jakim stopniu można się nauczyć języka, uczestnicząc w przedstawieniach. Niektórzy wyrazili opinię, że było to pomocne ćwiczenie w nauce wymowy, podczas gdy inni bagatelizowali ilość nauki, która ich zdaniem miała miejsce podczas prób. Jedna z osób uczestniczących (osoba nr 3) powiedziała nam, że „najważniejszą rzeczą nie jest nauczenie się i mówienie perfekcyjnym wilamowskim, ale raczej zebranie [i] zorganizowanie jakiegoś występu i wzięcie w nim udziału – w zasadzie *wymysiöerys* jest tam raczej narzędziem niż celem”. Ten cytat wskazuje, że nauka niekoniecznie jest głównym celem działań teatralnych. Ilustruje również, w jaki sposób teatr stał się przestrzenią, w której *wymysiöerys* może istnieć jako język sam w sobie, poza kontekstem uczenia się.

Grupa taneczna zajmuje interesującą pozycję, pełniąc rolę wspierającą, pomagając w rekrutacji do projektów rewitalizacyjnych, ale sama w sobie nie jest projektem rewitalizacji językowej. Uczestnicy różnie postrzegali jej rolę w procesie rewitalizacji i jej skuteczność. Jedną wspólną cechą wywiadów jest to, że grupa taneczna jest przez wiele osób identyfikowana jako furtka lub wprowadzenie do języka *wymysiöerys*, ponieważ wszyscy uczestnicy, z wyjątkiem jednego, wspominają ją jako początkową część ich zaangażowania w projekty rewitalizacyjne. Niektórzy uczestnicy stwierdzili, że w grupie tanecznej nie odbywała się żadna nauka języka, ale podkreślono wykorzystanie pieśni *wymysiöerys* w przedstawieniach. Grupa taneczna może mieć również wpływ na budowanie pewności siebie, być może przekładającą się na chęć mówienia w *wymysiöerys*, przyzwyczajając ludzi do stawiania sobie wyzwań. Jedna z osób biorących udział w badaniu (osoba nr 2) mówiła o byciu częścią grupy tanecznej: „[...] po prostu trzeba się na tym skupić i nie złościć się [na] siebie i nie być dla siebie surowym. I to była pierwsza rzecz i największa bariera, z którą trzeba się zmierzyć”. Chociaż nie wszyscy

uczestnicy wspomnieli o tym aspekcie, podobieństwo między postawą potrzebną do nauki tańca, opisaną przez tę osobę, a postawą potrzebną do nauki języka (w tym chęcią spróbowania, popełniania błędów i wytrwałości), jest godne uwagi.

4.1.2. Klasyczne uczenie się

Drugą strategią obecną w kilku projektach jest nauka klasyczna. Obejmuje ona bardziej tradycyjne metody nauki języka, przede wszystkim lekcje języka i korzystanie z podręczników. Zajęcia językowe były wymieniane w wywiadach jako kluczowe, szczególnie dla mniej zaawansowanych użytkowników języka na początkowych etapach nauki *wymysiöerys*. Jak zauważył jeden z uczestników:

Ale myślę, że dla wielu młodych Wilamowian, którzy uczyli się języka, najważniejszym źródłem wiedzy o nim były lekcje, które prowadził Tymek Król. [...] W tamtych czasach po prostu zbierał każdego, kto chciał się uczyć języka, czy to w domu, czy był czas, kiedy mógł uczyć ludzi w miejscowej szkole, ponieważ mu na to pozwalali (osoba nr 3).

Osoby biorące udział w badaniu wyraziły zainteresowanie uczestnictwem w większej liczbie zajęć językowych w przyszłości. Jednak jeden z uczestników zauważył również, że mówienie w języku było dla nich bardziej wartościowe niż lekcje gramatyki – chociaż stwierdził również, że oba mają cel i są pomocne. Chociaż uczestnicy i uczestniczki badania byli nieco mniej entuzjastycznie nastawieni do klasycznej nauki, wyraźnie podkreślono, że jest to skuteczna strategia.

4.1.3. Aktywny udział w dokumentacji

Jednym z rodzajów projektów, o których kilkakrotnie wspomniano w wywiadach, były prace dokumentacyjne wymagające rozmów ze starszymi rodzimymi użytkownikami języka i transkrypcji tych rozmów. Strategia ta obejmuje każdy rodzaj dokumentacji praktyk językowych i kultury. Rozmowy i transkrypcja mogą być również powiązane z klasyczną nauką, jako ćwiczenie konwersacji i pisania, ale nie odbywały się one w klasie, a nauka gramatyki lub słownictwa nie była ich wyraźnym celem. Rozmowy z rodzimymi użytkownikami języka były wspomniane w wielu wywiadach. Jeden z uczestników zauważył, że tego typu projekt pomógł mu przełamać barierę językową, dzięki czemu zaczął mówić i pisać w tym języku. Relacja, jakiej doświadczyli ze starszymi rodzimymi użytkownikami, została opisana przez uczestników jako znacząca i wpływowa, a poznawanie ich historii i historii języka było motywujące. Jeden z uczestników wyraził swoje uznanie:

Można było spotkać się bezpośrednio z rodzimymi użytkownikami *wymysiöerys* i porozmawiać z nimi, poznać ich doświadczenia, a może nawet nauczyć się języka. Jest to więc coś, co moim zdaniem miało największy pozytywny wpływ na rewitalizację języka wilamowskiego (osoba nr 1).

Praca nad transkrypcją była również wymieniana jako niezwykle pomocna w nauce języka. Jednak wiązało się to także z wyzwaniem, w szczególności utrudnionym dostępem do rodzimych użytkowników języka.

Podsumowując, gdy nowi użytkownicy języka aktywnie uczestniczyli w dokumentacji językowej, przeprowadzając wywiady z rodzimymi użytkownikami i transkrybując nagrania, postrzegali to jako udane działania rewitalizacyjne. Ponieważ rodzimi użytkownicy języka odchodzą, strategia ta będzie niestety coraz trudniej dostępna w przyszłości.

4.1.4. Uświadamianie

Czwartą cechą udanych projektów rewitalizacyjnych, którą zidentyfikowaliśmy w danych, jest uświadamianie. W tej kategorii uwzględniliśmy TikTok, media społecznościowe, promocję w szkołach oraz, pośrednio, grupy taneczne i teatralne. Podczas jednego z wywiadów uczestnik podzielił się opinią, że jednym z projektów, który był szczególnie cenny, było konto TikTok, które zostało utworzone w celu rozpowszechniania informacji o języku wilamowskim i Wilamowicach.

Wszystko, co robili dla Wilamowic, było zazwyczaj lokalne; działo się tylko w Wilamowicach [...] Bardzo mnie cieszy, że on zaczął być jakby tego publiczną twarzą, ponieważ [...] TikTok jest platformą, która może sprawić, że twoje wideo stanie się viralowe bez [...] sensu, tak jak może po prostu stać się viralowe, nie musi być niczym dobrym [...] TikTok jest naprawdę dobry, ponieważ ludzie będą po prostu przewijać, ale kiedy zobaczą coś nowego, coś interesującego, coś, czego nie znają, zatrzymują się i [...] wyświetlają się na przykład krótkie filmy, „Policzę od jednego do dziesięciu w *wymysiöerys*”, to jest interesujące [...] (osoba nr 5).

Działania w mediach społecznościowych mogą szerzyć informacje o języku i pomagać w podnoszeniu jego statusu zarówno w społeczności lokalnej, jak i poza nią. Lokalnie, projekty szkolne również podnoszą świadomość, docierając do uczniów i informując ich o *wymysiöerys* i zajęciach językowych realizowanych przez Króla.

Grupy taneczne i teatralne, przyciągając wielu uczestników, także zwracają uwagę na język i kulturę wilamowską, podnosząc ich status. Jak wspomniano, uczenie się piosenek w *wymysiöerys* może stanowić wstęp do dalszej nauki i działań rewitalizacyjnych, a grupa teatralna obejmuje również mówców i uczniów o różnym poziomie umiejętności.

4.2. Co okazało się skuteczne?

W tym kontekście istnieje imponująca różnorodność projektów i strategii rewitalizacyjnych. Ta wielość strategii wydaje się bardzo korzystna dla starań na rzecz rewitalizacji języka jako całości. Każda z omówionych powyżej strategii może przyczynić się do sukcesu; dostępność wszystkich tych strategii jednocześnie jest kolejnym

atutem. Zapytany o to, co jego zdaniem było najbardziej skuteczne w rewitalizacji języka, jeden z uczestników powiedział:

Myszę, że stworzenie wystarczającego szumu i wystarczającej aktywności w tym samym czasie było rzeczą, która wzbudziła największe zainteresowanie. Ponieważ to naprawdę pokazało, że to wszystko żyje i nie dotyczyło tylko, tylko, tylko, no cóż, mówiąc bardzo dosadnie, o wielu bardzo zmęczonych starych ludziach czekających na śmierć. Była, była, była wokół tego młodzieńcza energia. I to było bardzo ważne (osoba nr 1).

Pokazanie, że *wymysiöerys* jest żywym językiem, zostało podkreślone przez uczestników jako szczególnie ważne. Istnienie wielu projektów i strategii wpływa na ogólne wrażenie żywotności języka i kultury. Zdaniem rozmówców przyczyniły się też do tego szczególnie – oprócz grupy teatralnej – Obchody Dnia Języka Ojczystego. Jedna z osób uczestniczących w badaniu (osoba nr 2) wyraziła opinię o tym, jak przedstawienia teatralne pokazały ludziom „że język wilamowski nie jest [...] martwy, że jest to żywy język, którego można używać nie tylko do starych i nudnych rzeczy, ale także do codziennych spraw i sytuacji [...]”. Innymi słowy, strategie angażujące uczniów w odpowiednio atrakcyjne działania są postrzegane jako skuteczne, niezależnie od tego, czy jest to nauka poprzez zabawę, nauka klasyczna, aktywny udział w dokumentacji, czy podnoszenie świadomości.

4.3. Wyzwania i życzenia na przyszłość

Jednym z wyzwań podkreślanych w wywiadach jest malejąca liczba rodzimych użytkowników języka. Wiąże się to z dwoma głównymi problemami. Po pierwsze niewiele osób może nauczać języka wilamowskiego. Po drugie wśród uczestników panuje przekonanie, że nie ma zbyt wielu okazji do używania *wymysiöerys* w ich codziennym życiu. To odczucie wydaje się związane z jednym z wymienionych wyzwań: wiele osób wyprowadza się z Wilamowic na studia. Obecnie młodych mówców jest więcej niż dwadzieścia lat temu, ale niektórzy uczestnicy wyrazili przekonanie, że nie ma wielu osób, z którymi mogliby porozmawiać w języku wilamowskim. Korzystne byłoby więc stworzenie możliwości nawiązywania kontaktów towarzyskich i przeprowadzania rozmów z innymi osobami po wilamowsku, zarówno na miejscu, jak i poza Wilamowicami.

Jeden z rozmówców wyraził pragnienie, aby więcej materiałów medialnych było tłumaczonych lub tworzonych w *wymysiöerys*, wspominając w szczególności o poprzednich projektach, w których tłumaczono piosenki pop i tworzone napisy do mediów wizualnych. W wypowiedzi podkreślona została chęć samodzielnej codziennej interakcji z językiem, bez konieczności podróży do Wilamowic. Brak niektórych rodzajów materiałów jest również wymieniany przez część uczestników jako wyzwanie, ograniczające ich zdolność do zdobywania dalszej biegłości językowej.

W więcej niż jednym wywiadzie wyrażono życzenie, aby język wilamowski mógł korzystać z internetowych kursów językowych i/lub zasobów, zwłaszcza w bardziej przystępnym formacie. Jeden z uczestników skomentował, że pomocna byłaby strona internetowa, która mogłaby zebrać wszystkie zasoby w jednym miejscu. Innym życzeniem było stworzenie czegoś podobnego do Duolingo, czegoś mniej onieśmielającego, bardziej interaktywnego i łatwiejszego do zrozumienia. Kursy językowe online mogłyby zmniejszyć obciążenie nielicznych biegłych mówców i dać uczniom, którzy wyprowadzają się lub obecnie mieszkają poza Wilamowicami, sposób na naukę i zaangażowanie się w język bez konieczności podróżowania. Jak wspomniano wcześniej, wymagałoby to czasu i zasobów do stworzenia i skonfigurowania, ale mogłoby być korzystne w dłuższej perspektywie, umożliwiając zainteresowanym naukę *wymysiöerys* za pośrednictwem Internetu, bez angażowania ograniczonych zasobów ludzkich.

Uczestnicy wyrazili nadzieję na przyszłość. Optymizmem napawa ich szczególnie nowo otwarte muzeum. Jest ono postrzegane jako ważny kolejny krok naprzód, pozwalający na dalszy postęp w procesie rewitalizacji z wydzieloną przestrzenią dla języka i kultury wilamowskiej. Innym ważnym dla rewitalizacji języka aspektem – podkreślonym przez jednego z uczestników – jest zaangażowanie młodzieży. Praca Króla i Majerskiej-Sznajder została wskazana jako szczególnie inspirowająca podczas jednego z wywiadów, także jako wzór do naśladowania w angażowaniu nowych pokoleń. W jednym z wywiadów stwierdzono:

Myszę, że najważniejszą grupą ludzi, którzy powinni, moim zdaniem, brać udział w projektach, jest młodzież. Ponieważ, oczywiście, każdy jest mile widziany, aby się uczyć, wspierać nas i pomagać nam w naszych działaniach, ale jeśli społeczność, najmłodsza część społeczności naszego miasta nie będzie zainteresowana naszą kulturą, zachowaniem naszego języka, to myślę, że to wszystko nie skończy się dobrze (osoba nr 2).

Wydaje się, że nowi użytkownicy *wymysiöerys* czują się ważni i włączeni w procesy rewitalizacji języka i mają wiele pomysłów na przyszłość. Od zwiększenia obecności języka w Internecie, po wypełnienie nowego muzeum materiałami i programem działań, nie brakuje im strategii radzenia sobie z nadchodzącymi wyzwaniami.

5. Wnioski

Podsumowując, rewitalizacja języka wilamowskiego ukazuje znaczenie wieloaspektowego podejścia, łączącego zaangażowanie kulturowe ze zorganizowaną edukacją i – w miarę możliwości – nowoczesnymi mediami. Choć ilość danych poddana analizie w tym badaniu była ograniczona, udało się nam zebrać przekonujące dowody na przydatność takich strategii, jak nauka przez zabawę, nauka klasyczna, aktywny udział w dokumentacji i podnoszenie świadomości, które nie

tylko promują widoczność języka, lecz także zachęcają do głębszego związania się z kulturą i społecznością. Każda ze strategii w znacznym stopniu przyczynia się do powodzenia działań rewitalizacyjnych, choć mają one różny stopień sukcesu i niosą różne wyzwania dla społeczności i nowych mówców.

Grupy teatralne i taneczne, sklasyfikowane w ramach strategii uczenia się przez zabawę, wyróżniają się jako szczególnie skuteczne narzędzia do ożywienia *wymysiöerys* i pomagają nowym użytkownikom zaangażować się w język i kulturę. Chociaż głównym celem grupy teatralnej nie jest nauka języka, pośrednio sprzyja ona używaniu języka i więzi kulturowej. Wyniki te odzwierciedlają rolę teatru w innych działaniach rewitalizacyjnych, podkreślając jego zdolność do przekazywania historii i budowania narracji kulturowych (Pangallo, 2008; Baker, 2018). Ponadto może on pomóc w odzyskaniu języka poprzez adaptację tekstów z kultur hegemonicznych (Pangallo, 2008, s. 3), co widać w Wilamowicach na przykładzie *Małego Księcia*, *Hobbita* i *Opowieści wigilijnej*. Sami uczestnicy stwierdzili, że teatr sprawił, że język stał się żywy. Podobnie, grupa taneczna dla wielu nowych mówców służy jako stopień wprowadzający ich w język. Chociaż nie koncentruje się na nauce języka, pomaga budować pewność siebie i znajomość *wymysiöerys* poprzez wykorzystanie tradycyjnych pieśni w przedstawieniach. Podobnie projekty dokumentacyjne odgrywają podwójną rolę w zachowaniu dziedzictwa językowego, oferując jednocześnie znaczące możliwości uczenia się.

Klasyczne metody nauki, takie jak lekcje języka, są uważane za kluczowe, szczególnie dla początkujących. Dla społeczności z bardzo małą liczbą mówców, możliwości wprowadzania języka do użycia są ograniczone. Zajęcia językowe są pożądane, gdy immersja, relacja mistrz–uczeń lub inne bardziej intensywne formy edukacji nie są możliwe (Hornberger i De Korne, 2018). Podczas gdy przedstawienia teatralne zwiększyły wśród nowomówców motywację do dalszego angażowania się w naukę języka, to zajęcia zapewniają ważny ustrukturyzowany element tego procesu.

Projekty popularyzujące wiedzę i uświadamiające, realizowane szczególnie za pośrednictwem platform cyfrowych, takich jak TikTok, odzwierciedlają rosnący trend w oddolnym aktywizmie językowym, w którym nowe media zapewniają sposób na dzielenie się żywymi doświadczeniami społeczności i alternatywne środki polityki partycypacyjnej (Ruschak, 2024). Przykładem tego są udane ruchy rewitalizacyjne w innych zmarginalizowanych społecznościach, ilustrujące potencjał narzędzi cyfrowych do łączenia diasporycznych użytkowników języka. Wydarzenia, takie jak obchody Dnia Języka Ojczystego i występy grup teatralnych również pokazały, że *wymysiöerys* jest językiem pełnym życia. Inicjatywy te nie tylko podnoszą świadomość na temat języka wilamowskiego, lecz także pomagają zintegrować język z codziennym kontekstem, przeciwdziałając postrzeganiu go jako przestarzałego lub nieistotnego.

Pomimo przedstawienia strategii rewitalizacyjnych jako udanych, starania na rzecz rewitalizacji języka wilamowskiego nadal napotykają na kilka wyzwań.

Jedną z istotnych kwestii jest malejąca liczba rodzimych użytkowników języka i stagnacja liczby biegłych użytkowników, którzy mogą uczyć i rozmawiać w tym języku. Ten niedobór utrudnia niezależną naukę i ogranicza możliwości codziennego używania języka. Rozszerzenie narzędzi cyfrowych, takich jak aplikacje i narzędzia do immersji online, zgodnie z zaleceniami Cassels i Farr (2019) oraz Galli (2016), będzie miało zasadnicze znaczenie dla wypełnienia tych luk. Patrząc w przyszłość, wśród nowomówców panuje optymizm co do przyszłości rewitalizacji *wymysi-öerys*. Nowo otwarte muzeum poświęcone językowi i kulturze wilamowskiej jest postrzegane jako kluczowy krok naprzód, zapewniający przestrzeń dla bieżących działań. Ponadto, jak zauważył jeden z uczestników badania: to obfitość i różnorodność projektów sprawiają, że nowi mówcy są zaangażowani i zmotywowani do kontynuowania walki o przyszłość języka wilamowskiego.

Ostatecznie wysiłki wspólnoty wilamowskiej na rzecz rewitalizacji języka podkreślają łączny potencjał uznania dla kultury, zaangażowania społeczności i potrzeby opracowania innowacyjnych narzędzi w celu ochrony dziedzictwa językowego. Przyszłe wysiłki powinny koncentrować się na wyzwaniach związanych z ograniczoną liczbą biegłych mówców poprzez dostosowywanie tych strategii, a także poszerzanie zasobów do samodzielnej nauki, aby zapewnić długoterminową żywotność języka.

Bibliografia

- Baker, C.M.K. (2018). Hawaiian medium theatre and the language revitalization movement: A means to reestablishing Maui Hawai'i. W: L. Hinton, L. Huss, G. Roche (red.), *The Routledge Handbook of Language Revitalization*, New York: Routledge.
- Braun, V., Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Cassels, M., Farr, C. (2019). Mobile applications for Indigenous language learning: Literature review and app survey. *Working Papers of the Linguistics Circle*, 29(1), Article 1.
- Charmaz, K., Mitchell, R.G. (2001). Grounded theory in ethnography. W: P. Atkinson, A. Coffey, S. Delamont, J. Lofland, L. Lofland (red.), *Handbook of ethnography* (s. 160–174). Sage Publications.
- Chew, K.A.B., Tennell, C. (2023). Relationality in online indigenous language courses. *Diaspora, Indigenous, and Minority Education*, 0(0), 1–18. <https://doi.org/10.1080/15595692.2023.2254874>
- De Fina, A. (2020). The ethnographic interview. W: K. Tusting (red.), *The Routledge Handbook of Linguistic Ethnography*. Routledge: Taylor & Francis Group.
- De Korne, H. (2021). *Language activism: Imaginaries and strategies of minority language equality*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton. <https://doi.org/10.1515/9781501511561>
- Galla, C.K. (2016). Indigenous language revitalisation, promotion, and education: Function of digital technology. *Computer Assisted Language Learning*, 29(7), 1137–1151. <https://doi.org/10.1080/09588221.2016.1166137>

- Galla, C.K. (2018). Digital realities of indigenous language revitalization: A look at Hawaiian language technology in the Modern World. *Language and Literacy*, 20(3), Article 3. <https://doi.org/10.20360/langandlit29412>
- Guest, G., MacQueen, K.M., Namey, E.E. (2012). *Applied thematic analysis*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Henne-Ochoa, R., Elliott-Groves, E., Meek, B., Rogoff, B. (2020). Pathways forward for indigenous language reclamation: Engaging indigenous epistemology and learning by observing and pitching in to family and community endeavors. *The Modern Language Journal*, 104(2), 481–493. <https://doi.org/10.1111/modl.12643>
- Hinton, L. (2018). Approaches to and strategies for language revitalization. W: K.L. Rehg, L. Campbell (red.), *The Oxford Handbook of Endangered Languages* (s. 442–465). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780190610029.013.22>
- Hinton, L., Florey, M., Gessner, S., Manatowa-Bailey, J. (2018). The master-apprentice language learning program. W: L. Hinton, L. Huss, G. Roche (red.), *The Routledge Handbook of Language Revitalization*. New York: Routledge.
- Hinton, L., Huss, L., Roche, G. (2018). Introduction: Language revitalisation as a growing field of study and practice. W: L. Hinton, L. Huss, G. Roche (red.), *The Routledge Handbook of Language Revitalization* (s. xxi–xxx). New York: Routledge.
- Hornberger, N.H., De Korne, H. (2018). Is revitalization through education possible? W: L. Hinton, L. Huss, G. Roche (red.), *The Routledge Handbook of Language Revitalization* (s. 94–103). Routledge.
- Huss, L.M. (1999). *Reversing language shift in the far north: Linguistic revitalisation in northern Scandinavia and Finland*. Acta Universitatis Upsaliensis.
- Ka'ai, T.M., Moorfield, J.C., Ó Laoire, M. (2013). New technologies and pedagogy in language revitalisation: The case of Te Reo Māori in Aotearoa/New Zealand. W: M.C. Jones, S. Ogilvie (red.), *Keeping Languages Alive Documentation, Pedagogy and Revitalization* (s. 115–127). Cambridge: Cambridge University Press. <https://www.cambridge.org/core/books/keeping-languages-alive/new-technologies-and-pedagogy-in-language-revitalization-the-case-of-te-reo-maori-in-aotearoanew-zealand/43E331940B2298EA857CF37CBD28B965>
- Król, T. (2016). Czym jest dla dzisiejszych Wilamowian język wilamowski? Różne funkcje, różne postawy językowe / What is the Wymysorys Language for Vilamovians Today? Different Functions, Different Language Altitudes. *Łódzkie Studia Etnograficzne*, 55(1), 241–264.
- Król, T. (2021a). 14.2 Writing your language: The case of Wymysiöerys. W: J. Olko, J. Sallabank (red.), *Revitalizing Endangered Languages: A Practical Guide* (s. 232–233). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108641142>
- Król, T. (2021b). 15.3 Teaching and learning of Wymysiöerys. W: J. Olko, J. Sallabank (red.), *Revitalizing Endangered Languages: A Practical Guide* (s. 260–261). Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108641142>
- Król, T. (2022a). “But this doesn’t look Vilamovian”: Lesser-known determinants of the cultural distinctiveness of Vilamovians. *Adeptus*, 19. <https://doi.org/10.11649/a.2746>
- Król, T. (2022b). Świątowanie w opowieściach wspomnieniowych Wilamowian o powojennych prześladowaniach. *Kultura i Społeczeństwo*, 66(1), 79–99. <https://doi.org/10.35757/KiS.2022.66.1.4>
- Król, T. (2022c). Volkslista i powojenne prześladowania. Analiza opowieści wspomnieniowych Wilamowian z perspektywy folklorystycznej. *Wrocławski Rocznik Historii Mówionej*, 12, 120–140. <https://doi.org/10.26774/wrhm.339>

- Król, T. (2023). The image of the first Vilamovians in the narrative of the Wymysorys-Centric communication community. *Sprawy Narodowościowe. Seria Nowa*, 55, Article 55. <https://doi.org/10.11649/sn.3083>
- Leonard, W. (2008). When is an “extinct language” not extinct?: Miami, a formerly sleeping language. *Sustaining linguistic diversity: Endangered and minority languages and language varieties*, 23–33.
- Lipok-Bierwiazzonek, M. (2002). Wilamowice: Mit flamandzki, stereotypy i rzeczywistość kulturowa. *Studia Etnologiczne i Antropologiczne*, 6, 175–188.
- Majerska-Sznajder, J. (2021a). 1.3 Language revitalisation benefits in Wilamowice. W: J. Olko, J. Sallabank (red.), *Revitalizing endangered languages: A practical guide* (s. 27–30). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108641142>
- Majerska-Sznajder, J. (2021b). 16.1 Art, Music and cultural activities in the revitalisation of Wymysiöery’s. W: J. Olko, J. Sallabank (red.), *Revitalizing endangered languages: A practical guide* (s. 284–287). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108641142>
- Majerska-Sznajder, J., Maryniak, J., Olko, J. (2025). Wymysorys revitalisation theatre: identity and community (re)building. *Cogent Arts & Humanities*, 12(1). <https://doi.org/10.1080/23311983.2025.2489840>
- May, S., Hill, R. (2018). Language revitalisation in Aotearoa/New Zealand. *The Routledge Handbook of Language Revitalization* (s. 309–319). Routledge.
- McCarty, T.L. (2018). Community-based language planning: Perspectives from indigenous language revitalization. W: L. Hinton, L. Huss, G. Roche (red.), *The Routledge Handbook of Language Revitalization* (s. 22–35). New York: Routledge.
- Moore, P., Hennessy, K. (2006). New technologies and contested ideologies: The tagish first voices project. *American Indian Quarterly*, 30(1/2), 119–137.
- Nowell, L.S., Norris, J.M., White, D.E., Moules, N.J. (2017). Thematic analysis: Striving to meet the trustworthiness criteria. *International Journal of Qualitative Methods*, 16(1), 160940691773384. <https://doi.org/10.1177/1609406917733847>
- O’Rourke, B., Pujolar, J., Ramallo, F. (2015). New speakers of minority languages: The challenging opportunity – Foreword: *International Journal of the Sociology of Language*, (231), 1–20. <https://doi.org/10.1515/ijsl-2014-0029>
- Outakoski, H. (2013). Teaching an endangered language in virtual reality. W: M.C. Jones, S. Ogilvie (red.), *Keeping languages alive: Documentation, pedagogy and revitalization* (s. 128–139). Cambridge University Press. <https://www.cambridge.org/core/books/keeping-languages-alive/teaching-an-endangered-language-in-virtual-reality/B9AE53FCCA6CE511BCEDB115897C62CA>
- Pangallo, M.A. (2008). at.óow OR l s’aatí át?: Language revitalisation, cultural creation, and the tlingit Macbeth. *Translation and Interpreting Studies. The Journal of the American Translation and Interpreting Studies Association*, 3(1–2), 3–29. <https://doi.org/10.1075/tis.3.1-2.01pan>
- Ruschak, A.R. (2024) “Tlen quihtoa moyollo?”–“What does your heart tell you?”: Language Revitalisation and Postcolonial Cultural Education Among the #Nahuatl Language Teaching Community on TikTok. W: F.O. Makananise, S.E. Madima (red.), *Decolonising digital media and indigenisation of participatory epistemologies* (s. 112–130). New York: Routledge.
- Sadeghi-Yekta, K. (2019). Hul’q’umi’num’ language heroes: A successful collaboration between Elders, community organisations, and Canadian West Coast universities. *Research in Drama Education: The Journal of Applied Theatre and Performance*, 24(3), 368–375. <https://doi.org/10.1080/13569783.2019.1615829>

- Sadeghi-Yekta, K. (2020). Drama as a methodology for coast Salish language revitalization. *Canadian Theatre Review*, 181(1), 41–45.
- Wagner, I. (2017). New technologies, same ideologies: Learning from language revitalization online. *Language Documentation*, 11, 133–156.
- Wicherkiewicz, T., Król, T., Olko, J. (2018). Awakening the language and speakers' community of Wymysiöeryś. *European Review*, 26(1), 179–191. <https://doi.org/10.1017/S1062798717000424>
- Wicherkiewicz, T., Olko, J. (2016). Researching, documenting and reviving Wymysiöeryś: A historical outline. W: J. Olko, T. Wicherkiewicz, R. Borges (red.), *Integral strategies for language revitalisation*. Warsaw: Wydział Artes Liberales, University of Warsaw.
- Wilson, N. (2018). Linguistic ethnography. W: B. Vine (red.), *The Routledge Handbook of Language in the Workplace*. Routledge/Taylor & Francis Group. <https://www.taylorfrancis.com/chapters/edit/10.4324/9781315690001-5/linguistic-ethnography-nick-wilson?context=ubx&refId=a34f7b68-d312-46bd-a878-6a918572d34d>

Badania folklorystyczne w Wilamowicach – przeszłość i perspektywy Czym jest wilamowski folklor?

Abstrakt: Badania nad folklorem Wilamowian często ograniczały się jedynie do utworów wilamowskojęzycznych, wyłącznie wilamowsko- i polskojęzycznych, czy też tylko tych powstałych przed rokiem 1945. Takie podejście jest jednak zniekształcaniem rzeczywistości, gdyż badane okresy są jedynie wycinkiem większej całości. Folklor jest bowiem czymś aktualnym, nie dającym się zamknąć w skończonym katalogu utworów, wątków czy motywów. Folklor Wilamowian uległ wielu przemianom w wyniku burzliwych wydarzeń XX wieku, takich jak II wojna światowa i okres powojennych prześladowań, a także pod wpływem działalności Zespołu Regionalnego „Wilamowice” w czasie PRL-u, a w latach 90. działań związanych z beatyfikacją i kanonizacją pochodzącego z Wilamowic abp. Józefa Bilczewskiego. Obecnie istotny wpływ na folklor mają działania związane z rewitalizacją językową. Niniejszy tekst należy traktować raczej jako określenie stanu badań i przyczynek zachęcający do dalszych badań nad folklorem członków tej wielojęzycznej grupy etnicznej.

Słowa kluczowe: Wilamowice; język wilamowski; rewitalizacja językowa; folklor; wielojęzyczność; historia mówiona

Folklore research in Wilamowice – past and future prospects What is Vilamovian folklore?

Abstract: Research on Vilamovian folklore has often been limited to only Wymysorys-language texts, only Wymysorys- and Polish-language works, or only those created before 1945. Such an approach, however, is a distortion of reality, since the periods studied are only a slice of a larger whole. After all, folklore is something current, which cannot be contained in a finite catalog of texts, themes or motifs. The folklore of Vilamovians has undergone many changes as a result of the turbulent events of the 20th century, such as World War II and the period of post-war persecution, under the influence of the activities of the Regional Ensemble “Wilamowice” during the People’s Republic of Poland, and in the 1990s the activities related to the beatification and canonization of Archbishop Józef Bilczewski, who came from Wilamowice. Today, linguistic revitalization activities have a significant impact. Therefore, this text should be treated rather as a statement on the state of research and a contribution encouraging further research into the folklore of members of this multilingual ethnic group.

Keywords: Wilamowice; Wymysorys; language revitalization; folklore; multilingualism; oral history

S'folklorystyčnikjy badān y Wymysoü – s'fergangy ān perspektywa. Wos ej der wymysiöeryšy folklor?

Ferkjycnan: Dy füšnan fum wymysiöejer folklor wiöe hefa möl jok dy füšnan fur wymysiöeryša folklor, wymysiöeryš ān pönyša, oba fun teksta, wo wūn ādštanda fjym 1945 jür. Ā zyty öüsüht fjyt cym ādfjyma fu dam, wo ej gywast, bo dy öüsgykloüta cājta zājn jok štykla fum ganca. Der folklor ej yhta, wo ej cājtlík, wo ny kon zājn cūgyšpjert y ām byenta rājster fun teksta, fodum oba motywa. Der wymysiöejer folklor ej diöh dy kesulnikja zaha ym 20-ta hundytjür andyšt gywiöda – zu wi der ander weltkrig oba s'nömkriggrasjyn, öü diöh dy Regionālnikjy Tancgrüp „Wymysoü” yr PRL-cājt, öü yn 90-ta jün, wi zy zih trahta, do der Biöetuł-Moc-Jüza (wo'ā fu Wymysoü roüsstomt) blājt gyzānt ān hālik. Hoüt höt der wymysiöejer folklor myter špröhrewitalizācyj cy tün. Diöh dos wyl yh y damjenikja tekst ā cüštand fum badān bocy hoüt wājza, ān ander loüt loka, do zy ā folklor fu dar interesāntyša, mejšpryhikja etnyša grüp weter füšja.

Šłysuľwjtyn: Wymysoü; wymysiöeryš; špröhrewitalizācyj; folklor; mejšpryhikkājt; dercylty kistiöeryj

Badania folklorystyczne w Wilamowicach – przeszłość i perspektywy Czym jest wilamowski folklor?¹

Określenie „folklor” ma w zależności od kontekstu różne konotacje. Nie tylko w narracji potocznej, lecz także w dyskursie naukowym, bywa rozumiany jako kultura „ludowa”, a czasem jako coś, co przeszło już do przeszłości. Również w polskiej folklorystyce jest to pojęcie wieloznaczne. Tradycyjnie w skład folkloru wchodziły zwyczaje, obrzędy, wierzenia, tańce i literatura ustna (Simonides, 1989, s. 11). Osobiście rozumiem tekst folkloru jako tekst przekazywany drogą ustną i funkcjonujący w społecznym obiegu. Bliskie jest mi podejście Jana Kajfosa (2009, s. 15), według którego tekst folkloru to „specyficzny przypadek potocznego tekstu, którego nie da się w wystarczający sposób zdefiniować w drodze określenia jego przedmiotu czy też podmiotu, lecz tylko dzięki określeniu sposobu jego funkcjonowania”, a cechuje go ogólna zrozumiałość, efemeryczność, powtarzalność, anonimowość i funkcja poetycka (Kajfosz, 2009, s. 26).

Niniejszy esej nie ma na celu analizy jakiegось wycinka wilamowskiego folkloru, ale zaprezentowanie refleksji nad badaniami Wilamowian z perspektywy folklorystycznej. Omówię zarówno badania już przeprowadzone, jak i wybrane zadania dla folklorystyki, którymi – moim zdaniem – warto byłoby się zająć w przyszłości. Niektóre z prezentowanych tu przemyśleń mogą zatem mieć anegdotyczny charakter, gdyż nie zostały jeszcze poddane gruntownej analizie.

1. Wielojęzyczność

Wilamowianie to grupa etniczna, którą obok wielu innych cech (takich jak wspólna kultura, przywiązanie do terytorium, wiara we wspólne pochodzenie, świadomość własnej odrębności) wyróżnia przede wszystkim język. Jednak folklor

¹ Praca naukowa realizowana w ramach projektu badawczego „Z Flandrii, przez Niemcy, do Polski. Analiza teorii etnogenezy Wilamowian”, finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki, nr 2021/41/N/HS3/01679.

wilamowskojęzyczny to nie to samo, co folklor Wilamowian. Wilamowianie należeli do różnych grup społecznych, takich jak inteligencja, wielcy gospodarze, handlarze, mali gospodarze i służący. W każdej z tych grup panowała wielojęzyczność (Król, 2022a), w zależności od okresu zmieniało się tylko nasilenie różnych języków, jednak wszędzie występował do 1945 roku język wilamowski.

Badacze niemieckich wysp językowych, tacy jak np. Karl Horak czy Alfred Karasek utożsamiali folklor Wilamowian z folklorem wilamowskojęzycznym. Zgodnie z nacjonalistyczną ideologią wyznawaną przez wielu przedstawicieli Sprachinselforschung za warte zapisania uważano jedynie to, co niemieckie, co w praktyce oznaczało również inne germańskie odmiany językowe, jak np. język wilamowski. Dlatego w spuściźnie tych badaczy znajdują się wyłącznie pieśni wilamowskojęzyczne i opowieści Wilamowian zapisane po niemiecku². Tymczasem Wilamowianie, np. na weselach śpiewali w różnych językach – tłumaczyli pieśni niemieckojęzyczne i polskojęzyczne na wilamowski i odwrotnie. Folklor wilamowskojęzyczny to zaledwie wycinek tego, co uznają za folklor Wilamowian. Teksty i melodie zasłyszane podczas kontaktów z innymi uległy folkloryzacji: dostosowane do gustów Wilamowian stały się elementem ich repertuaru. Utwory przekazywane były więc nie tylko w języku wilamowskim, lecz także polskim, niemieckim, śląskim, a rzadziej również w czeskim. Obecność tekstów w języku polskim badacze często widzieli jako polonizację, a nie jako wielojęzyczność. Wynika to z przekonania, że jednojęzyczność, a nie wielojęzyczność jest sytuacją normalną/pożądaną.

Wyróżnikiem folkloru Wilamowian nie jest więc język, w jakim tekst jest przekazywany, a wielojęzyczna wspólnota komunikacyjna, którą w kontekście opowieści wspomnieniowych określam również wilamowskocentryczną wspólnotą pamięci (Król, 2024).

Badania folkloru Wilamowian powinny więc dotyczyć narracji grupowej Wilamowian: tekstów wytwarzanych przez grupę oraz obrazów, toposów, motywów, stereotypów obecnych w narracji poszczególnych wspólnot komunikacyjnych, do których należą Wilamowianie. Nie powinny się więc ograniczać jedynie do konkretnego języka.

W tym miejscu chciałbym sprostować pewną nieścisłość, która moim zdaniem powielana była w wielu tekstach dotyczących języka wilamowskiego. Jako najstarsze zapisane teksty w języku wilamowskim podaje się wiersze opublikowane w 1860 roku przez Jacoba Bukowskiego: *A Welmeßsajer Steckla*, *A Welmeßsajer ai Berlin*, *Der Ocksazug o der Fostnocht ai Paris* (*A Welmeßsajer Gespräch*),

² Teksty zapisane przez Karaska i Horaka znajdują się w różnych publikacjach (Król, 2019a, 2019b) i archiwach, np. Zentrum für Volksmusik, Literatur und Populärmusik (w dawnym Volksmusikarchiv Oberbayern) w Brückmühl czy Institut für Volkskunde der Deutschen des östlichen Europa we Fryburgu Bryzgowijskim.

A Salomon-Urtel (Ai Welmeßaa). Tymczasem autor ten we wstępie do swojej książki napisał, że celem jego pracy jest zebranie pieśni i wierszy w wymierającym bialskim dialekcie języka niemieckiego. Nigdzie nie zaznacza, że teksty te zebrał on w Wilamowicach. Ze względu na ich literacką formę oraz cechy językowe niepotwierdzone w Wilamowicach³ należy uznać, że są to wiersze w bialskim dialekcie języka niemieckiego napisane najprawdopodobniej przez samego autora publikacji. Choć stanowią one cenny materiał dotyczący obrazu Wilamowian wśród Niemców z okolic Bielska i Białej, to nigdy nie funkcjonowały one w Wilamowicach jako teksty folkloru.

2. „Mit flamandzki”

Wiara we wspólne – nie niemieckie i nie polskie – pochodzenie to ważna cecha Wilamowian jako grupy etnicznej. Idea egzotycznej – flamandzkiej, holenderskiej, fryzyjskiej czy anglosaskiej – genezy została dostrzeżona przez etnologów i nazwana „mitem flamandzkim” (Libera i Robotycki, 2001; Lipok-Bierwiazonek, 2001, 2002). Na temat teorii pochodzenia Wilamowian napisano wiele, ale należy tu szczególnie wyróżnić pracę etnografki Elżbiety Teresy Filip, która uporządkowała przedwojenne materiały archiwalne i teksty na temat pochodzenia Wilamowian w języku polskim i niemieckim (Filip, 2005). Jej praca stanowi punkt odniesienia dla wielu późniejszych badaczy.

Opowieści o zachodnioeuropejskim, ale nieniemieckim pochodzeniu obecne są w narracjach Wilamowian. Do najbardziej popularnych motywów należą np. 1) wielka powódź, która skłoniła pierwszych osadników do opuszczenia Flandrii i przybycia na tereny opustoszałego po najeździe Tatarów księstwa oświęcimskiego, 2) półlegendarny założyciel Wilamowic – William bądź Wilhelm, 3) kłótnia Wilhelma z bratem – powstanie dwóch miejscowości – Wymysdiöf i Wymysöü, czyli obecnych Starej Wsi i Wilamowic (Król, 2023a).

Do teorii o nieniemieckim pochodzeniu Wilamowian często krytycznie odnosili się germaniści (Chromik, 2020), jednak w wilamowskocentrycznej narracji wspólne, flamandzkie pochodzenie długo spełniało funkcję uzasadniania prawa do ich odrębności. Dzięki mediom, a także niektórym tekstom naukowym teorie

³ Język wymienionych czterech wierszy nie odbiega od języka, w jakim zostały opublikowane pozostałe teksty w tej publikacji. Różnice między nim a językiem wilamowskim są bardzo liczne, przykładowo: a) fonetyczne (ai Wilmeßaa : y Wymysöü, bai jedem Schrett : by idum šrejt, sen : zäjñ, kaj : kà, Ajgla : öegla, Drellich : dryloh, Bob : bow, Brella : pryła, neunte : noüñdy, frogf jer : fret jyr/freter), leksykalne (wilkomma : skiöekuma, Kupz : koüfmon, Frühstück : mügjaasa, Noperschloit : nökwërsoft), semantyczne (ech komm aus Paris : yh ku(m) fu Pări), morfologiczne (stond/stonda : štind/štinda, Render : ryndyn), składniowe (se thota mer schmaicheln : zy šmähilta mer) i inne.

o egzotycznym pochodzeniu zostały w oczach Wilamowian usankcjonowane autorytetem słowa pisanego i uległy jeszcze silniejszemu rozpowszechnieniu.

Każdy tekst folkloru, nawet jeśli opowiada o przeszłości lub sam ma korzenie w odległych czasach, opowiadany jest współcześnie i dostosowywany do aktualnych warunków i potrzeb grupy. Z mojej obserwacji wynika, że opowieść o flamandzkim pochodzeniu Wilamowian była znacznie silniejsza w pierwszej dekadzie XX wieku niż współcześnie. Dziś, zwłaszcza wśród osób zaangażowanych w rewitalizację języka wilamowskiego, ustępuje ona narracji o Wilamowianach, jako samodzielnej grupie etnicznej. Podczas gdy dawniej podkreślano podobieństwo wilamowskiej kultury do tej flamandzkiej, to obecnie mówi się raczej o jej wyjątkowości i niepowtarzalności. Być może Wilamowianie stają się coraz bardziej świadomi prawa do samostanowienia, a opowieść o związkach z Flandrią czy Holandią, choć wciąż jest ważna, schodzi na dalszy plan.

3. Pieśni i utwory wierszowane

Wilamowskojęzyczne pieśni zostały opublikowane w kilku zbiorach (Dybczyński, 2002; Gara, 2004; Danek, 2007; Król, 2021b). Wiele z nich ma swoje odpowiedniki w języku polskim lub niemieckim, co świadczy o tym, że Wilamowianie przetłumaczyli je na swój język w XIX lub w pierwszej połowie XX wieku. Niektóre powstały z pewnością w Wilamowicach, jak ośmioletkowa pieśń miłosna *Yh kant àmöl à mäkja séjn* (*Znałem raz piękną dziewczynę*). Dzięki odkryciu w 2023 roku w Paryżu nieznanego rękopisu w języku wilamowskim okazało się, że została ona napisana pod koniec XIX wieku przez poetę Floriana Biesika i jest świadectwem wpływu wilamowskiej literatury pisanej na folklor Wilamowian (Król, 2023b).

Ważnym czynnikiem wpływającym na kształt wilamowskiego folkloru muzycznego było założenie Zespołu Regionalnego „Wilamowice”. Pierwszy zespół powstał już w 1929 roku, a w 1948 roku został reaktywowany przez Jadwigę Stanecką (1921–1976), miejscową nauczycielkę. Podczas tworzenia repertuaru zespołu tłumaczyła pieśni z języka wilamowskiego na język polski, aby można było je śpiewać w okresie obowiązywania zakazu. Inspirowała się przy tym również utworami z innych, nieraz oddalonych regionów. Po blisko siedemdziesięciu latach obecności w Wilamowicach weszły one do lokalnego repertuaru. Tworzone przez Stanecką scenariusze obrzędów uległy z czasem folkloryzacji i trafiły do powszechnego obiegu także poza zespołem. Śpiewane są na imieninach, urodzinach, weselach, ogniskach czy innych spotkaniach jako wilamowskie, nawet jeśli mają pochodzenie z innych regionów.

Tradycyjna muzyka wilamowska była już obiektem zainteresowania badaczy (zob. Małanicz-Przybylska, 2019). Istotną byłaby jednak analiza tekstów powstających współcześnie w związku z aktywnością grupy rewiteatralizacyjnej „Ufa

Fisa”, np. coverów piosenek popowych. Z perspektywy folklorystycznej interesujące jest, które z tych utworów funkcjonują w społecznym obiegu, w jakiej (oryginalnej, czy zmienionej formie) i w jakich sytuacjach są używane. Dotyczyłoby to też fragmentów spektakli, które funkcjonują wśród obecnych i dawnych członków grupy teatralnej.

4. Opowieści wspomnieniowe

Istotnym elementem wilamowskiego folkloru są opowieści wspomnieniowe. W książce *Góry, pagórki, przykryjcie nas* (Król, 2024) przeanalizowałem te dotyczące czterech punktów węzłowych narracji wilamowskocentrycznej wspólnoty pamięci, tzn. podpisywania Volkslisty, zakazu używania języka i stroju wilamowskiego, wywózek do obozów na terenie Polski i ZSRR oraz wysiedleń. Opowieści te są zarówno memoratami, przesiąkniętymi tradycją narratorską wilamowskiej wspólnoty, jak i fabulatami obecnymi w repertuarze większości jej członków (Król, 2022c, 2024). Sfabularyzowane i sfolkloryzowane opowieści dotyczą np. odczytania wspomnianego zakazu przez księdza czy odwracania uwagi żołnierzy Armii Czerwonej od mówiących po wilamowsku dzieci.

Jednak opowieści wspomnieniowe nie dotyczą tylko tego okresu. Warto byłoby zbadać opowieści o innych wydarzeniach ważnych dla miasta, np. budowie wodociągu czy gazociągu (zwłaszcza kontaktów Wilamowian z robotnikami). Opowieści o powstających instytucjach czy organizacjach pozarządowych, o pożarze kościoła w 1957 roku, a także o obronie doktoratu Tomasza Wicherkiewicza, o badaniach Hugo Ryckeboera mają z perspektywy folklorystycznej inną wartość niż faktograficzną – każda z tych opowieści jest w pewnym sensie wytworem grupy, w której funkcjonuje. Sama informacja, że narrator opowiada te, a nie inne historie mówi nam wiele o grupie, której jest częścią. Również zbadanie tych historii, które nie zostały przejęte przez grupę i funkcjonują wyłącznie jako opowieść pojedynczych świadków, byłoby istotne.

5. Opowieści o św. Józefie Bilczewskim

Arcybiskup Józef Bilczewski (urodzony w 1860 roku w Wilamowicach jako Józef Biba) jest dziś ważną postacią dla Wilamowian. Wpłynęły na to działania związane z jego beatyfikacją w 2001 i kanonizacją w 2005 roku. Wobec Józefa Bilczewskiego stosowano i do dzisiaj stosuje się politykę pamięci zgodną z linią Kościoła rzymskokatolickiego. Opowieści zawarte w licznych kazaniach duchownych, zarówno pracujących w Wilamowicach, jak i tych przybywających ze swoimi kazaniami uległy fabularyzacji i folkloryzacji. Część z nich zawarta została również w licznych

publikacjach o charakterze hagiograficznym, ulotkach z modlitwami itd. Te materiały drukowane stały się dla tych tekstów dodatkowym pasem transmisyjnym, przyspieszającym folkloryzację (Król, 2021a). Są to głównie opowieści o jego dzieciństwie lub o cudach, które miał uczynić za życia lub po śmierci.

Potencjalnie interesującym tematem badawczym byłoby to, w jaki sposób polityka historyczna Kościoła rzymskokatolickiego wpłynęła nie tylko na postrzeganie postaci Bilczewskiego przez Wilamowian, lecz w ogóle ich jako grupy (zob. Król, 2022b). Przykładem może być przedstawianie rodziny Bibów jako polskich patriotów, co z perspektywy badań nad tożsamością Wilamowian wcale nie jest oczywiste. Równie ciekawe byłoby zbadanie opowieści alternatywnych, które nie są wspierane przez politykę historyczną Kościoła katolickiego, gdyż nie są dla niej interesujące (jak np. te dotyczące pozytywnego stosunku świętego do wilamowskiej odrębności kulturowej i językowej), lub stoją wręcz w sprzeczności z oficjalnym wizerunkiem tej postaci.

6. Opowieści o śmierci

Ważnym elementem folkloru Wilamowian, choć do tej pory zupełnie niezbadanym, są opowieści o śmierci. Wilamowianie chętnie opowiadają o tym, w jaki sposób zmarli ich rodzice, dalsi krewni, sąsiedzi, znajomi. Są to zarówno memoraty, w których narratorzy byli świadkami śmierci bliskiej osoby czy sąsiada, jak i fabulaty, które dotyczą śmierci konkretnych osób, ale zostały dostosowane do potrzeb grupy. W obu typach opowieści obecny jest topos powracającej krzywdy – podkreśla się, że sposób, w jaki dana osoba umarła, może mieć związek z konkretną krzywdą, albo złorzeczeniem – ktoś, kto złamał innej osobie nogę, musiał ulec amputacji nogi kilkadziesiąt lat później, a ktoś, kto innemu życzył, by krew go zalała, zmarł na wylew. Opowiada się również o tym, „kto po kogo przyszedł”, czyli jeśli data śmierci dwóch osób była ze sobą w jakiś sposób związana, interpretuje się to jako dowód na to, że dusza wcześniej zmarłego pojawiła się przy śmierci danej osoby i odprowadziła jej duszę w zaświaty.

To, co wyróżnia opowieści Wilamowian od tych rozpowszechnionych wśród wielu społeczności to sposób informowania innych członków wspólnoty o śmierci jej członka. Oprócz klepsydr, systemu informowania dzwonami (po zakończonej mszy porannej i wieczornej dzwonią wszystkie dzwony, powtarza się to aż do dnia pogrzebu) oraz strony internetowej parafii, która od 2016 roku również zawiera informację o śmierci i dacie pogrzebu, kilkadziesiąt osób w Wilamowicach zajmuje się stałym informowaniem innych o tym, kto zmarł. Kiedy tylko zadzwonią dzwony, ludzie kontaktują się ze sobą telefonicznie i przekazują informacje o szczegółach śmierci, nawet jeśli była to osoba nieznajoma. Dla informatora ważne jest, by być pierwszym, który przekaze innym tę wiadomość.

Niektórzy spisują w specjalnych zeszytach prowadzonych od pokoleń daty śmierci wszystkich zmarłych w danym roku. Do niedawna istniała też dość liczna grupa kobiet, która uczęszczała na wszystkie pogrzeby, niezależnie od tego, czy знаła zmarłego.

Z perspektywy folklorystycznej wilamowskie opowieści o śmierci nie są interesujące dlatego, że są reliktem przeszłości, ale dlatego, że są żywe i aktualne. Mimo to, nie stały się one dotąd obiektem analizy badaczy.

7. Folklor a literatura

Podział na to, co jest folklorem, a co literaturą nie jest jednoznaczny, a folklor często bywał wykorzystywany przez twórców literatury (Sulima, 1985, s. 9). W przypadku wilamowskiej literatury i folkloru rysują się dwa główne problemy badawcze, które, moim zdaniem warto byłoby w przyszłości poddać analizie. Pierwszy to wykorzystywanie folkloru przez wilamowskich autorów w ich utworach, a drugi, to folkloryzacja tekstów literackich.

Na relacje między wilamowskim folklorem a wilamowskojęzyczną literaturą zwrócili uwagę przede wszystkim badacze twórczości Florianą Biesika (Anders, 1933; Wicherkiewicz, 2001, 2003). Heinrich Anders dostrzegł różnicę między utworami Biesika, które zaliczył do ludowych (1933, s. 6, 8) (np. *Dy driűba* i *S'wymysiöejەر mäkja*), a „epickimi”, czy „dydaktycznymi” (np. *Ufjer welt*):

Można jedynie ogólnie stwierdzić, że materiał do wierszy, które są pisane krótkimi wersami, jest zaczerpnięty z życia ludu. W żywym rytmie wyczuwa się świeże, żywe myślenie, uczucie i działanie. Sytuacja wygląda inaczej w przypadku bardziej epickich lub dydaktycznych wierszy. Tam wers jest szerszy, zamiast pulsującego życia widzimy refleksje i rozważania, które często prowadzą do osobliwych wniosków (Anders, 1933, s. 6).

Występowanie elementów folkloru w literaturze może umożliwić rekonstrukcję tego, co dawniej folklorem Wilamowian było, ale już nie jest, tzn. nie funkcjonuje już w społecznym obiegu. Częściowo robi to Anders (1933, s. 8–10) w swojej analizie poszczególnych wierszy.

Wśród współczesnych autorów warto wspomnieć o Józefie Garze fum Tołér (1929–2013), który, jak sam przyznał, traktował wilamowskie pieśni jako bazę dla wielu opublikowanych przez siebie utworów:

Część piosenek została napisana przeze mnie, a niektóre niejednokrotnie już zapomniane udało mi się zebrać dzięki pomocy wilamowianek, które nadal pamiętają je jeszcze z okresu swojej młodości. Piosenki te charakteryzuje prostota i ubogie słownictwo, a mimo tego są one melodyjne i łatwo wpadające w ucho. Zebrane przeze mnie piosenki w swej pierwotnej wersji posiadały przeważnie jedną lub dwie zwrotki i często pojawiały się w nich

błędy. Zdecydowałem się jednak te piosenki zmodyfikować, aby słowa i melodia dobrze się ze sobą komponowały. Do każdej z tych piosenek dopisałem również po kilka zwrotek, aby je wzbogacić (Danek, 2007, s. 23)

Zdarza się również odwrotnie: że to teksty literackie przejmowane są przez grupę i stają się dobrem wspólnym⁴. Tak się stało np. z pieśnią *Yb kant amõt ä mäkja sejn*, która śpiewana była w Wilamowicach powszechnie jeszcze na początku XXI wieku. Jej forma odbiega znacznie od innych pieśni, co rodziło przypuszczenia, że jej autorem mógł być któryś z wilamowskich poetów. Potwierdziło się to w 2023 roku, po odnalezieniu w Paryżu nieznanych rękopisów Floriana Biesika i Hermana Mojmira.

W dobie rewitalizacji językowej mamy do czynienia z tworzeniem nowych tekstów w języku wilamowskim. Dotyczą one głównie działalności Zespołu Regionalnego „Wilamowice” oraz grupy teatralnej „Ufa Fisa”. W przypadku tej pierwszej organizacji to nie tylko te nowe, lecz również stare pieśni, które dawniej funkcjonowały w społecznym obiegu, ale wymarły, dostają nowe życie. Członkowie tej grupy śpiewają je bowiem nie tylko podczas prób i występów, lecz także w autobusie w drodze na występy, czy na uroczystościach rodzinnych i spotkaniach sąsiedzkich.

Ciekawa z perspektywy folklorystycznej jest również działalność grupy teatralnej. Scenariusze spektakli najczęściej tworzone są na podstawie różnych dzieł literackich, ale często zawierają elementy wilamowskocentrycznej narracji, a więc obrazu świata typowego dla folkloru. Spektakl *Uf jer wełt* doprowadził do spopularyzowania wiedzy o utworach Floriana Biesika, przez co Wilamowianie częściej po nie sięgają, a w narracji potocznej przywoływane są cytaty zapamiętane z przedstawienia. Z jednej strony sfolkloryzowane treści stają się więc częścią aranżowanych utworów scenicznych, z drugiej – treści przedstawiane na scenie ulegają folkloryzacji i w ten sposób zaczynają funkcjonować w społecznym obiegu.

8. Teksty pisane

Źródłem wiedzy o tym, jak dawniej wyglądał wilamowski folklor, mogą być również teksty pisane. Listy czy notatki Wilamowian nie były do tej pory obiektem zainteresowania badaczy. Dzięki działalności Muzeum Kultury Wilamowskiej od lipca 2024 roku w Dziale Historycznym zebrano kilkaset dokumentów w językach polskim, niemieckim i rzadziej wilamowskim. Są wśród nich zarówno listy, pocztówki, fragmenty pamiętników Wilamowian.

⁴ Mimo chęci Gary, wyrażonej w tym samym wstępie, póki co nie stało się tak z pieśniami jego autorstwa.

Pamiętniki Wilamowian badane były do tej pory przez historyków lub etnografów, ale wyłącznie pod względem faktograficznym. Tymczasem zawierają one wątki, toposy i obraz świata typowy dla narracji potocznej. Dzięki nim możemy, choćby częściowo, zrekonstruować nie tyle, jak w rzeczywistości wyglądały opisywane zdarzenia, ile jak widzieli je autorzy wspomnianych tekstów w momencie ich tworzenia.

Szczególnie interesującym przypadkiem są opisy snów. Dotyczą one głównie osób zmarłych, które chcą przekazać jakieś informacje z zaświatów. Osobną grupą tekstów są przemówienia starostów weselnych, zarówno w języku polskim, jak i wilamowskim. Wśród dokumentów znajdują się również zapisane teksty modlitw, pieśni kościelnych, druki kramarskie – zarówno te drukowane, jak i pisane, bywały oprawione razem. Teksty te zapisane są w różnych językach.

9. Żarty o Wilamowianach

Żarty ośmieszające Wilamowian były popularne co najmniej od XIX wieku i zawierały wiele znanych już etnografom wątków o „głupich sąsiadach”. W 1901 roku pisał o nich Jan Magiera:

Wilamowice są jakby odgradzone od sąsiedztwa i odróżniają się pod wielu względami, np. budową domów, ich urządzeniem itd. Ludność ma swój ubiór odrębny i zwyczaj, a cechuje ją pracowitość i pilność. Z powodu tego wyodrębnienia się, stworzyli mieszkańcy okoliczni opowieści najśmieszniejsze, wystawiające mniemaną głupotę Wilamowian. Opowiadania te rozeszły się daleko, bo słyszałem je i w Sułkowicach. Prawdopodobnie z jednego źródła wypłynęły opowieści o Wilamowianach i Papajach. Swoją drogą podnieść należy, że ludność Wilamowic, zasobna i gospodarna, wielu wydała ludzi światłych, że spomiędzy dzisiejszych wymienimy tylko ks. arcybiskupa lwowskiego. Dla porównania nie mam wprawdzie wszystkich podań zebranych; przytoczę tylko te, które przed rokiem słyszałem z ust organisty pisarzowickiego, sąsiada Wilamowian (Magiera, 1901, s. 482).

Autor wyszedł poza samo spisanie usłyszanych opowieści i dokonał ich analizy, a także porównania z podobnymi żartami opowiadanymi o Papajach.

Żarty o Wilamowianach spisane przez Magierę były później przedrukowywane przez innych autorów (Kapełuś, 1988, s. 324), analizował je również Jan Stanisław Bystroń w *Megalomanii narodowej* (1935). Leon Rzeszowski (1908, s. 185–186) przetłumaczył część z nich na niemiecki i opatrzył komentarzem, że jest dla niego niezrozumiałe, dlaczego miejscowość, z której wyszło tak wielu wykształconych i zaradnych ludzi, ma w okolicy taką opinię. Pojedyncze żarty spisali również etnografowie niemieccy (Karasek-Langer i Strzygowski, 1930). Niektóre z żartów publikowane były również w polskiej prasie w latach 90. XX wieku, najczęściej przy okazji reportaży o Wilamowicach (Siembieda, 1990; Kurpierz, 1998).

Poza drobnymi wzmiankami, nie było do tej pory prób naukowej analizy tych żartów. Może to wynikać z tego, że sami Wilamowianie opowiadali o nich niechętnie, a miejscowości wokół Wilamowic na pograniczu śląsko-małopolskim na wschodnim brzegu Białki rzadko bywały obiektem zainteresowania etnografów. Dziś tę lukę starają się wypełniać swoimi badaniami regionaliści, najczęściej niezwiązani z żadnymi instytucjami akademickimi (zob. Gąsiorek, 2007; Gąsiorek i Pokusa, 2013; Boboń i Ślósarczyk, 2020; Jurzak i Król, 2022). Ich badania skupiały się jednak głównie na dokumentacji typowych dla ich miejscowości przejawów kultury: strojów, obrzędowości dorocznej i rodzinnej. Żarty o sąsiadach nie mieszczą się więc w tematyce publikowanych przez nich prac.

Interesujące z perspektywy folklorystycznej byłoby nie tylko zebranie jak największej liczby żartów i ich wariantów, lecz także zbadanie ich funkcjonowania w społecznym obiegu. Bardziej istotne byłoby zbadanie nie tyle ich genezy, ile postaw Wilamowian wobec nich. Na podstawie moich długoletnich obserwacji stwierdzam, że budzą one w Wilamowicach bardzo różne reakcje: „Śmioli sie z nas, że byka na kościół wyciągali, że z drabiną szli przez las i co ino tylko, w autobusie jak sie jechało z roboty, tam już cie mieli”⁵, „Tak sie z nas wyśmiewali, że z drabiną szli przez las, a to po to szli, żeby my mieli teraz proste drogi, oni byli mądrzy ludzie, ci starzy Wilamowianie”⁶, „Tu roz jeden chłop przyszedł i pyto sie, którą do spółdzielni, to jo mu mówie. A on: *A jeszcze sie wos muszę coś zapytać, a tego byka toście już na kościół wciągli?* A jo tak: *Ja, ale ten byk nom zdech i teroz szukomy następcę, a pan się w sam raz nadaje*”⁷. Niektóre opowieści zostały przez część Wilamowian przejęte i traktowane jako własne, stosowane nawet do promocji, np. na koszulkach rozprowadzanych przez Stowarzyszenie „Wilamowianie”, czy na fontannie wybudowanej w 2024 roku przez miasto. Budziło to sprzeciw części, zwłaszcza starszych Wilamowian. Istotne byłoby sprawdzenie czynników wpływających na ich postrzeganie: przynależność do pokolenia, wspólnoty komunikacyjnej, tematyka i kontekst opowieści, np. osoba narratora.

10. Reinterpretacja dawnych źródeł

Pierwsze badania folklorystów polegały głównie na zbieraniu materiału w terenie i opracowywaniu go, często według własnych upodobań estetycznych. Podobny cel przyświecał też pierwszym folklorystom, którzy zainteresowali się Wilamowicami. Pozostawili oni po sobie materiały, które moim zdaniem są zbyt pobieżnie przebadane lub w ogóle nieznane współczesnym badaczom kultury Wilamowian. W tym

⁵ Wypowiedź około siedemdziesięcioletniej Wilamowianki z 2010 roku.

⁶ Wypowiedź około osiemdziesięcioletniej Wilamowianki z 2011 roku.

⁷ Wypowiedź około osiemdziesięcioletniej Wilamowianki z 2011 roku.

miejscu zaprezentuję te publikacje i materiały zebrane przez badaczy, które uważam za potencjalnie przydatne do analizy folklorystycznej, a nie ująłem ich we wcześniejszej wersji tekstu.

W 1907 roku polski folklorysta Ludwik Młynek opublikował broszurę zawierającą wiele wilamowskojęzycznych tekstów. Znalazło się w niej kilkanaście przysłów, długa pieśń religijna oraz kilkanaście opowiadań, z których część była inspirowana opowieściami biblijnymi. Nie wiemy, czy Młynek robił w Wilamowicach badania, ale większość materiału, jak sam przyznał, zebrał od swoich uczniów – Wilamowian uczących się w gimnazjum w Wadowicach. Z perspektywy folklorystycznej ważne jest to, co jest powtarzalne i wspólnotowe. Nie wiemy, czy opowieści zapisane przez wilamowskich gimnazjalistów były rzeczywiście opowiadane w Wilamowicach, czy zostały one przetłumaczone z tekstów polskojęzycznych. Celem jego publikacji nie była prezentacja wilamowskiego folkloru, ale języka. Autor deklarował jednak, że przynajmniej niektóre z nich, jak np. wspomniana pieśń, funkcjonowały w społecznym obiegu (Młynek, 1907, s. 18).

Niemal zupełnie nieznanym źródłem wśród badaczy kultury Wilamowian pozostaje praca *Die Deutschen Kolonien an der Westgrenze Galiziens* Leona Rzeszowskiego, nauczyciela w Podgórzu (1908). Tekst ten jest bardzo specyficzny, gdyż w przeciwieństwie do prac niemieckich badaczy, którzy przedstawiali niemieckojęzyczne miejscowości w okolicach Bielska i Białej jako te o wyższej kulturze od ich polskich sąsiadów, Rzeszowski pisze o alkoholizmie i zaniedbaniu rzucających się tam w oczy. Autor opublikował więc w niemieckojęzycznym czasopiśmie tekst wyrażnie krytyczny wobec Niemców galicyjskich i wydawał się przesadnie pesymistyczny co do ich przyszłości. Wielokrotnie powtarzał, że niemieccy chłopci przepijają swoje gospodarstwa w Lipniku i Hałcnowie, przez co trafiają one w polskie ręce. Rzeszowski opierał swoje wnioski na dziewiętnastoletniej pracy w Hałcnowie jako kierownika szkoły, którą to funkcję pełnił od 1880 roku.

Autor opisał zwyczaje i obrzędy związane z weselem, chrztem, pogrzebem, kołędowaniem, śmiergustem, Wielkanocą, Zielonymi Świątkami itd. Skomentował je jednak dosadnie, że pijaństwem wita się tutaj nowonarodzone dziecko i żegna się zmarłego (Rzeszowski, 1908, s. 184). Jako jeden z nielicznych w tamtym okresie zauważył, że pieśni śpiewane są w tych miejscowościach w różnych językach.

Dość dużo miejsca poświęcił autor Wilamowianom – zauważył odmienne formy tańca, czy sposób sadzenia ziemniaków, który jego zdaniem nie występował nigdzie indziej na świecie (Rzeszowski, 1908, s. 187). O Wilamowianach miał nieco lepszą opinię niż o Hałcnowianach, Białanach i Lipniczanach, choć również zarzucał im nadużywanie alkoholu:

Mieszkańcy [Wilamowic] wyróżniają się swoją mądrością, posyłają swoich synów na studia, pochodzi z tego miejsca wielu profesorów, nauczycieli, duchownych, lekarzy, a także obecny arcybiskup Lwowa. Mężczyźni niechętnie pozostają w domu, podróżowanie mają we krwi. Zaraz po weselu wyruszają w świat, najczęściej do Wiednia i wracają do domu

jedynie na święta. Alkoholizm jest tutaj również bardzo rozpowszechniony [...]. Kobiety handlują płótnem, masłem, jajkami, są pracowite, sumienne, ale z drugiej strony wiele z nich często zagląda do kieliszka (Rzeszowski, 1908, s. 186–187).

W opublikowanej w 1909 roku *Monografii miasteczka Wilamowic* Józef Latosiński (1909), pracujący w Wilamowicach nauczyciel i polski działacz narodowy umieścił kilka podań i opowieści o starym kościele, zmorach, strzygoniach i czarownicach.

Pierwsze badania, które przypominały już bardziej profesjonalne folklorystyczne penetracje terenowe przeprowadzili badacze niemieccy w okresie międzywojennym. Byli to badacze związani z ruchem badań nad niemieckimi wyspami językowymi, którego metodologia przesiąknięta była etnocentryzmem. W tekstach pisanych przez Waltera Kuhna, Alfreda Karaska, Waltera Stellera i innych przedstawicieli Sprachinselforschung widoczny jest dyskurs nacjonalistyczny, zgodnie z którym można było, a nawet należało oddzielić niemieckie fakty kulturowe od polskich (zob. Król, 2021c). Dyskurs ten obecny jest jednak znacznie bardziej w tekstach o stroju (zob. Kuhn, 1940), gdzie poświęcono więcej miejsca na interpretację, tymczasem zbieracze tekstów zapisywali je w formie zbliżonej do tej usłyszanej od Wilamowian. I tak w zbiorze *Podan Niemców Beskidzkich (Sagen der Beskidendeutschen)* Alfred Karasek zamieścił 61 opowiadań z Wilamowic, głównie o zjawiskach nadprzyrodzonych, błędnych ognikach i potworach mieszkających w różnych częściach miasta, a także żarty o Wilamowianach jako głupich sąsiadach (Karasek-Langer i Strzygowski, 1930).

Niewykorzystanym dotąd przez folklorystów źródłem wiedzy jest jest słownik języka wilamowskiego autorstwa polskiego germanisty Adama Kleczkowskiego (Mojmir 1930, 1936), który powstał na podstawie słownika i materiałów przygotowanych przez Wilamowiana Hermanna Mojmira (1874–1919). Oprócz analizy lingwistycznej, przy wielu hasłach zamieszczono teksty. Są to przysłówia, utwory wierszowane, a także opisy (niektóre bardzo obszerne) zwyczajów, strojów, czynności związanych z pracą w polu, przebiegu obrzędów czy przygotowywaniem potraw, w języku wilamowskim z tłumaczeniem na język niemiecki. Zawierają one w sobie obraz świata i sposób kategoryzacji spotykanych przez siebie zjawisk typowy dla Wilamowian na przełomie XIX i XX wieku.

Dokumentacja językowa ma na celu m.in. archiwizowanie różnego rodzaju tekstów w danym języku. Dlatego też wielu językoznawców, którzy prowadzili w Wilamowicach badania, zapisało również dużo tekstów folkloru. Materiały z tych badań są rozproszone w różnych archiwach – publicznych i prywatnych. Ważne dla przyszłych badań byłoby ich zebranie i umieszczenie w jednym miejscu. Istotnym ograniczeniem dla badaczy wilamowskiego folkloru są kwestie etyczne: opowieści często mają charakter osobisty, a specyfika społeczności sprawia, że niezwykle trudna jest ich anonimizacja.

11. Podsumowanie

Folklor jest zjawiskiem ulotnym – zmienia się on wraz z aktualnymi potrzebami i poglądami grupy. Folklor Wilamowian uległ wielu przemianom w wyniku burzliwych wydarzeń XX wieku, takich jak II wojna światowa i okres prześladowań, a także poprzez działalność Zespołu Regionalnego „Wilamowice” w czasie PRL-u, a w latach 90. XX wieku ze względu na działania związane z beatyfikacją i kanonizacją pochodzącego z Wilamowic abp. Józefa Bilczewskiego. Dziś istotną rolę odgrywają w tym kontekście działania mające na celu rewitalizację języka wilamowskiego, w tym istnienie grupy teatralnej.

Badacze chcący zająć się wilamowskim folklorem mają wiele możliwości. Wilamowianie wciąż funkcjonują jako wspólnota komunikacyjna, możliwe są więc badania terenowe dotyczące różnych tematów. Jednocześnie materiały zebrane w przeszłości mogą być analizowane współczesnymi metodami.

Najważniejszym moim postulatem jest to, by nie próbować zamknąć folkloru Wilamowian w jakimś języku lub okresie. W niektórych przypadkach taka metoda jest uzasadniona, ale wymaga to uprzedniego wyjaśnienia takiego wyboru, a nie stawiania równości między folklorem Wilamowian a wilamowskojęzycznym.

Ograniczenie „folkloru Wilamowian” jedynie do utworów wilamowskojęzycznych czy wilamowsko- i polskojęzycznych, czy wręcz tylko tych powstałych przed 1945 rokiem byłoby zniekształceniem rzeczywistości, gdyż są one jedynie wycinkiem większej całości. Folklor jest bowiem czymś aktualnym, niedającym się zamknąć w skończonym katalogu utworów, wątków czy motywów. Dlatego niniejszy tekst należy traktować raczej jako określenie stanu badań i przyczynek zachęcający do dalszych badań nad folklorem członków tej grupy etnicznej.

Bibliografia

- Anders, H. (1933). *Gedichte von Florian Biesik in der Mundart von Wilamowice*. Kraków: Nakładem Uniwersytetu Poznańskiego.
- Boboń, G., Ślósarczyk, S. (2020). *Ocalić od zapomnienia*. Bestwina: Gminny Ośrodek Kultury w Bestwinie.
- Bukowski, J. (1860). *Gedichte in der Mundart der deutschen schlesisch-galizischen Gränzbewohner, resp. von Bielitz-Biala*. Bielitz: Ludwig Zamarski.
- Bystron, J. S. (1935). *Megalomania narodowa*. Kraków: Towarzystwo Wydawnicze „Rój”.
- Chromik, G. (2020). Wilmesau/Wilamowice – Die noch existente Sprachinsel im Schlesisch-Kleinpolnischen Grenzraum und die Legende über ihren niederländischen Ursprung. *Linguistica*, 60(2), 45–63.
- Chromik, B., Król, T., Małanicz-Przybylska, M. (red.). (2020). *Wilamowianie i ich stroje. Dokumentacja językowego i kulturowego dziedzictwa Wilamowic*. Warszawa: Centrum Zaangażowanych Badań nad Ciągłością Kulturową.

- Danek, J. (2007). „*Wymysöjer štytła*”: *Miasteczko Wilamowice oraz jego osobliwości w zbiorze piosenek Józefa Gary*. Wilamowice: Miejsko-Gminny Ośrodek Kultury w Wilamowicach.
- Dybczyński, W. (2002). *Śpiewnik gminy Wilamowice*. Wilamowice: Urząd Gminy Wilamowice.
- Filip, E. T. (2005). Flamandowie z Wilamowic? Stan badań. *Bielsko-Bialskie Studia Muzealne*, 4, 146–198.
- Gara, J. (2004). *Zbiór wierszy o wilamowskich zwyczajach i obrzędach oraz słownik języka wilamowskiego*. Wilamowice–Bielsko-Biała: Stowarzyszenie Na Rzecz Zachowania Dziedzictwa Kulturowego Miasta Wilamowice „Wilamowanie”.
- Gąsior, J. (2007). *Stroje ludowe na Żywiecczyźnie*. Milówka: Łukasz Golec.
- Gąsior, J., Pokusa, M. (2013). *Zwyczaje i obrzędy ludowe na Żywiecczyźnie: materiały etnograficzne*. Żywiec–Wieprz: Stowarzyszenie Społeczno-Kulturalne „Grojcowanie”.
- Hajduk-Nijkowska, J. (2016). *Doświadczenie pamięci. Folklorystyczny kontekst opowieści wspomnieniowych*. Opole: Uniwersytet Opolski.
- Jurzak, B., Król, T. (2022). *Strój ludowy we wsi Kozy. Przeszłość – pamięć – rzeczywistość*. Kozy: Gminna Biblioteka Publiczna w Kozach.
- Kajfosz, J. (2009). *Magia w potocznej narracji*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Kapełuś, H. (1988). *Księga bajek polskich*, t. 1, Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.
- Karasek-Langer, A., Strzygowski, E. (1930). *Sagen der Beskidendeutschen*. Plauen: Verlag von Günther Wolff zu Plauen im Vogtland.
- Król, T. (2019a). Zbiór pieśni wilamowskojęzycznych z Sammlung Horak w Volksmusikarchiv des Bezirks Oberbayern w świetle najnowszych badań nad muzyką w Wilamowicach. *Literatura Ludowa*, 3, 47–66.
- Król, T. (2019b). Aneks – zbiór pieśni w języku wilamowskim. W: M. Małanicz-Przybylska, *Bez muzyki, bez śpiewu, nie ma świata. Muzyka w Wilamowicach*. Warszawa: Wydział „Artes Liberales” UW, 169–228.
- Król, Tymoteusz. (2021a). Polski patriota z niemieckiej kolonii: Analiza tekstów hagiograficznych o Józefie Bilczewskim. *Adeptus*, 2021(18), Article 2595.
- Król, T. (2021b). *Ynzer tidła – nasze pieśni. Wilamowskojęzyczne pieśni, kołysanki i wyliczniki*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Król, T. (2021c). Relikt niemieckiego prastroju czy staropolska nałęcz?: wilamowska drymła w kontekście etnocentrycznych tekstów polskich i niemieckich badaczy. *Zeszyty Łużyckie*, 2021(51), s. 143–169.
- Król, Tymoteusz. (2022a). „Ale to chyba nie jest wilamowskie”: Mniej znane wyznaczniki odrębności kulturowej Wilamowian. *Adeptus*, 2022(19), Article 2746
- Król, T. (2022b). Św. abp Józef Bilczewski: biografia językowa i jego wpływ na sytuację językową w Wilamowicach. *Biografistyka Pedagogiczna*, 7(1), 463–485. <https://doi.org/10.36578/BP.2022.07.21>
- Król, T. (2022c). Volkslista i powojenne prześladowania. Analiza opowieści wspomnieniowych Wilamowian z perspektywy folklorystycznej. *Wrocławski Rocznik Historii Mówionej*, 12, 120–140.
- Król, T. (2023a). The image of the first Vilamovians in the narrative of the Wymysorys-centric communication community. *Sprawy Narodowościowe: Seria nowa*, 2023(55), Article 3083. <https://doi.org/10.11649/sn.3083>
- Król, T. (2023b). Niezwykłe znalezisko w Paryżu. *Wilamowice i Okolice*, 188(3), 34
- Król, T. (2024). *Góry, pagórki, przykryjcie nas. Analiza obrazów swoich i obcych w opowieściach Wilamowian o volksliście i powojennych prześladowaniach*. Wrocław–Wilamowice: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze.

- Król, T., Olko, J., Wicherkiewicz, T. (2017). Awakening the Language and Speakers Community of Wymysiöeryś. *European Review*, 26(1), 179–191.
- Kuhn, W. (1940). Die Wilmesauer Frauentracht. *Schlesische Blätter für Volkskunde*, 4, 109–149.
- Kurpierz, C. (1998). Polscy Holendrzy? Wilamowice – zagadka i tajemnica. *Górnické Wiści* 6, 10–11.
- Latosiński, J. (1909). *Monografia miasteczka Wilamowic: Na podstawie źródeł autentycznych*. Kraków: Drukarnia Literacka pod zarządem L.K. Górskiego.
- Libera, Z., Robotycki, Cz. (2001). Wilamowice i okolice w ludowej wyobraźni. W: A. Barciak (red.), *Wilamowice: Przyroda, historia, język, kultura oraz społeczeństwo miasta i gminy* (s. 371–399). Wilamowice: Urząd Gminy Wilamowice.
- Lipok-Bierwaczonok, M. (2001). Etnologia wobec flamandzkiego mitu: Z prac nad monografią gminy Wilamowice. *Ziemia Śląska*, 5, 211–226.
- Lipok-Bierwaczonok, M. (2002). Wilamowice: Mit flamandzki, stereotypy i rzeczywistość kulturowa. *Studia Etnologiczne i Antropologiczne*, 6, 175–188.
- Magiera, J.F. (1901). Papaje a Wilamowicianie, *Wiśła*, 15, 4, 481–484.
- Majerska-Sznajder, J. (2019). Rozwój i stan krajobrazu językowego: Przypadek języka wilamowskiego. *Adeptus*, 2019(14), 1–17. <https://doi.org/10.11649/a.1981>
- Małanicz-Przybylska, M. (2019). *Bez muzyki, bez śpiewu nie ma świata: Muzyka w Wilamowicach*. Warszawa: Centrum Zaangażowanych Badań nad Ciągłością Kulturową.
- Młynek, L. (1907). *Narzecze wilamowickie*. Tarnów: Nakładem autora.
- Mojmir, H. (1930). *Wörterbuch der deutschen Mundart von Wilamowice*. T. 1 (A–R). Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
- Mojmir, H. (1936). *Wörterbuch der deutschen Mundart von Wilamowice*. T. 2. (R–Z) Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
- Obrębski, J. (2005). Problem grup i różnicowań etnicznych w etnologii i jego socjologiczne ujęcie. W: A. Engelking (red.), *Józef Obrębski, Dzisiejsi ludzie Polesia i inne eseje*. Warszawa: IFiS PAN, 153–172.
- Rzeszowski, L. (1908). Die deutschen Kolonien an der Westgrenze Galiziens. *Zeitschrift für österreichische Volkskunde*, XIV, 178–199.
- Siembieda, M. (1990). Planeta OOT. Tak naprawdę to wszystko przez Tatarów. *Wokanda*, 4.11.1990, 6–9.
- Simonides, D. (1989). *Folklor Górnego Śląska*. Katowice: Śląsk.
- Sulima, R. (1985). *Folklor i literatura: szkice o kulturze i literaturze współczesnej*. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.
- Smith, A.D. (2009). *Etniczne źródła narodów*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Welzer, H., Moller, S., Tschuggnall, K. (2009). „Dziadek nie był nazistą”. Narodowy socjalizm i Holocaust w pamięci rodzinnej. Przeł. Paweł Maślowski. W: M. Saryusz-Wolska (red.), *Pamięć zbiorowa i kulturowa. Współczesna perspektywa niemiecka* (s. 351–410). Kraków: Universitas.
- Wicherkiewicz, T. (2001). Piśmiennictwo w etnolekcie wilamowskim W: A. Barciak (red.), *Wilamowice: Przyroda, historia, język, kultura oraz społeczeństwo miasta i gminy* (s. 520–538). Wilamowice: Urząd Gminy Wilamowice.
- Wicherkiewicz, T. (2003). *The Making of a Language: The Case of the Idiom of Wilamowice, Southern Poland*. Berlin–New York: Mouton de Gruyter.

Folklore research in Wilamowice – past and future prospects. What is Vilamovian folklore?¹

The term “folklore” has different connotations depending on the context. Not only in colloquial use, but also in scientific discourse, it is sometimes understood as “folk” culture, or something that belongs to the past. It is a similarly ambiguous concept in Polish folklore studies. Traditionally, folklore includes customs, rituals, beliefs, dances and oral literature (Simonides, 1989, p. 11). I understand the text of folklore as a text that is transmitted orally and remains in social circulation. I am close to Jan Kajfosz’s approach, according to which a folklore text is “a specific case of colloquial text, which cannot be sufficiently defined by determining its object or subject, but only by determining how it functions” (2009, p. 15), and is characterized by general intelligibility, ephemerality, repetition, anonymity and poetic function (Kajfosz, 2009, p. 26).

This essay is not intended to analyze a specific part of Vilamovian folklore, but to present general thoughts on the study of Vilamovians from a folklore studies perspective. I will discuss both the research that has already been carried out, and selected tasks for folklore studies that I believe should be addressed in the future. Some of the reflections presented here are thus of an anecdotal character, as their subject has not been thoroughly analyzed yet.

1. Multilingualism

The Vilamovians are an ethnic group, which, in addition to many other characteristics (such as a common culture, attachment to a territory, belief in a common origin, awareness of their own distinctiveness) is above all distinguished

¹ Research work financed within the framework of the research project “From Flanders, through Germany, to Poland. Analysis of the theory of ethnogenesis of the Vilamovians”, funded by the Polish National Science Center, No. 2021/41/N/HS3/01679.

by language. However, Wymysorys-language folklore is not the same as Vilamovian folklore. Vilamovians belonged to various social groups, such as intelligentsia, “big farmers”, traders, “small farmers” and servants. Multilingualism prevailed in each of these groups (Król, 2022a), with only the relationship between various languages changing depending on the period. Still, until 1945 the Vilamovian language was present everywhere.

In the interwar period, researchers of German language islands, such as Karl Horak and Alfred Karasek, identified the folklore of the Vilamovians with the folklore in the Wymysorys language, which they considered as a German dialect. In the nationalist ideology represented by many scholars involved in the *Sprachinselforschung* movement, the only texts worth recording were those created in German – or in varieties considered German, such as Wymysorys. Therefore, the legacy of these researchers includes only Vilamovian-language songs and stories of Vilamovians recorded in German.² Meanwhile, the Vilamovians sang in different languages at weddings, for example translating German-language and Polish-language songs into Vilamovian and vice versa. Wymysorys-language folklore is therefore only a fragment of what I consider to be the folklore of the Vilamovians. Lyrics and melodies heard during contact with representatives of other ethnic groups underwent folklorization; adapted to the tastes of the Vilamovians, they became part of their repertoire. Thus, songs were transmitted not only in the Wymysorys language, but also in Polish, German, Silesian and, less frequently, in Czech. The presence of texts in Polish was often seen by researchers as a negatively valued Polonization, rather than evidence of the group’s inherent multilingualism. This was due to an ideology that postulated monolingualism as a normal and desirable situation.

The distinguishing feature of Vilamovian folklore, then, is not the language in which the text is transmitted, but the multilingual communicative community, which, in the context of memorates, I refer to as the Vilamovian community of memory (Król, 2024).

The study of the folklore of the Vilamovians should therefore concern the shared group narrative of the Vilamovians: texts produced by the group and the images, topoi, motifs and stereotypes present in the narrative of the individual communicative communities to which the Vilamovians belong. Thus, they should not be limited to a specific language.

At this point, I would like to correct an inaccuracy that I believe has been reproduced in many texts on the Vilamovian language. Poems published in 1860 by Jacob

² The texts transcribed by Karasek and Horak can be found in various publications (Król, 2019a, 2019b) and archives, such as the Zentrum für Volksmusik, Literatur und Populärmusik (the former Volksmusikarchiv Oberbayern) in Brückmühl and the Institut für Volkskunde der Deutschen des östlichen Europa in Freiburg/Breisgau.

Bukowski are cited as the oldest recorded texts in Wymysorys: “A Welmeßajer Steckla”, “A Welmeßajer ai Berlin”, “Der Ocksazug o der Fostnocht ai Paris (A Welmeßajer Gespräch)” and “A Salomon-Urtel (Ai Welmeßaa)”. Meanwhile, the author wrote in the introduction to his book that the purpose of his work was to collect songs and poems in the dying Biala dialect of the German language. Nowhere does he indicate that he collected these texts in Wilamowice. Due to their literary form, and linguistic features unconfirmed in Wilamowice,³ it should be considered that these are poems in the Biala dialect of the German language, written most likely by the author of the publication himself. Although they are valuable material regarding the image of Vilamovians among Germans from the Bielsko-Biała area, they never functioned as folklore texts in Wilamowice.

2. “Flemish myth”

The belief in a common origin – not German and not Polish – is an important feature of the Vilamovians as an ethnic group. The idea of the exotic – Flemish, Dutch, Frisian or Anglo-Saxon ancestry – has been recognized by ethnologists and has been called the “Flemish myth” (Libera & Robotycki, 2001; Lipok-Bierwiazzonek, 2001, 2002). Much has been written on the theory of the origins of the Vilamovians, but the work of ethnographer Elżbieta Teresa Filip should be mentioned first, as she managed to order and analyze pre-war archival materials and texts on the origins of the Vilamovians in Polish and German (Filip, 2005), thus providing a reference point for many later researchers.

Tales of Western European but non-German origins are present in the narratives of the Vilamovians. Popular motifs include: 1) the great flood, which prompted the first settlers to leave Flanders and come to the territory of the Duchy of Oświęcim, which was deserted after the Tatar invasion, 2) the semi-legendary founder of Wilamowice – William or Wilhelm, 3) Wilhelm’s quarrel with his brother, leading to the establishment of two villages – Wymysdiöf and Wymysöü, i.e., the present-day Stara Wieś and Wilamowice (Król, 2023a)

Theories about the non-German origin of the Vilamovians were often criticized by Germanists (Chromik, 2020), but in the Vilamovian-centric narrative,

³ The language of the aforementioned four poems does not differ from that in which the other texts in this publication were published. The differences between it and the Wymysorys language are numerous, for example: a) phonetic (*ai Wilmeßaa* : *y Wymysöü*, *bai jedem Schrett* : *by idum šrejt*, *sen* : *zájn*, *kaj* : *ká*, *Ajgla* : *öegla*, *Drellich* : *dryloh*, *Bob* : *bow*, *Brella* : *pryla*, *neunte* : *noündy*, *frogt jer* : *fret jyr/freter*), lexical (*wilkomma* : *skiöekuma*, *Kupz* : *koüfmon*, *Frühstück* : *mügjaasa*, *Noperschloit* : *nökwersöft*), semantic (*ech komm aus Paris* : *yb ku(m) fu Pärt*), morphological (*stond/stonda* : *štind/štinda*, *Render* : *ryndyn*), syntactic (*se thota mer schmaicheln* : *zy šmäjhlta mer*), etc.

the common Flemish origin has long served the function of justifying their right to their distinctiveness. Thanks to the media and also to some scholarly texts, theories of exotic origins were legitimized in the eyes of Vilamovians by the authority of the written word and became even more strongly propagated.

All folklore texts, even those about the past or with their roots in distant times, are told contemporaneously and adapted to the current conditions and needs of the group. From my observation, the story of the Flemish origin of the Vilamovians was much stronger in the first decade of the 21st century than it is now. Today, especially among those involved in revitalizing Wymysorys, it is giving way to the narrative of the Vilamovians as an independent ethnic group. While, in the past, the similarities of the Vilamovian and Flemish cultures were underscored, today there is a much stronger emphasis on Vilamovian uniqueness and singularity. Perhaps the Vilamovians are becoming more aware of their right to self-determination, and the story of their ties to Flanders or the Netherlands, while still important, is receding into the background.

3. Songs and poetry

Wymysorys songs have been published in several collections (Dybczyński, 2002; Gara, 2007; Król, 2021b). Many of them have counterparts in Polish or German, indicating that Vilamovians translated them into their language in the 19th or first half of the 20th century. Some were certainly written in Wilamowice, such as the eight-stanza love song “Yh kant ãmöl à mäkja šejn” (I knew a beautiful girl once). In a previously unknown Wymysorys manuscript, discovered in 2023 in Paris, I found out that it was written at the end of the 19th century by the poet Florian Biesik and is a testimony to the influence of Vilamovian written literature on folklore (Król, 2023b).

An important factor influencing the shape of Wilamowice musical folklore was the establishment of the “Wilamowice” Regional Ensemble. The first band was formed as early as 1929, and was reactivated in 1948 by Jadwiga Stanecka (1921–1976), a local teacher. While creating the ensemble’s repertoire, she translated songs from Wymysorys into Polish so that they could be sung during the period of the ban on the use of the Vilamovian language in 1945. She also drew inspiration from songs from other, sometimes distant regions (e.g., Central Poland). After nearly seventy years in Wilamowice, they have entered the local repertoire. The scenarios of celebrations created by Stanecka have become folklorized over time and have also found their way into common circulation with people outside the group. Stanecka’s songs are sung at name days, birthdays, weddings, bonfires and other gatherings as Vilamovian, even if they have origins in other regions.

Traditional Vilamovian music has already been an object of interest for researchers (see Małanicz-Przybylska, 2019). However, it is important to analyze the texts that are being written nowadays in connection with the activity of the Vilamovian-language theater group “Ufa Fisa”, active since 2014, including, for example, covers of contemporary pop songs. From a folklore perspective, it would be interesting to know which of these songs function in social circulation, in what form (original or altered) and in which situations they are used. This would also apply to fragments of performances that circulate among current and former members of the theater group.

4. Memorates

Memorates form an important element of Vilamovian folklore. In my book *Mountains, hills, cover us up* (Król, 2024), I analyzed those concerning the four nodal points in the narrative of the Vilamovian-centric community of memory, i.e., the signing of the Volksliste, the ban on the use of the Vilamovian language and costume, the deportations to camps in Poland and the USSR, and the expulsion from homes. These stories are both memorates (witness stories), steeped in the narrative tradition of the Vilamovian community, and fabulates, internalized by the group and present in the repertoire of most of its members (Król, 2022c, 2024). The fabulized and folklorized stories concern, for example, the reading of the aforementioned ban by a priest, or leading the Red Army soldiers away from Wymysorys-speaking children.

However, the memory tales are not only about this period. It would be worthwhile to investigate stories about other events important to the town – such as the construction of a water main or gas pipeline (especially regarding Vilamovians’ contact with the workers). Stories about institutions or non-governmental organizations being established, about the church fire in 1957, about the defense of Tomasz Wicherkiewicz’s doctoral thesis on the Wymysorys literary work of Florian Biesik in 1997, or about the research of Flemish dialectologist Hugo Ryckeboer in the 1970s have – from a folklore perspective – additional value apart from their factual content. Each of these stories is in a sense a product of the group in which it functions. The mere fact that the narrators tell these stories and not others tells us a lot about the group of which they are a part. It is also important to analyze those stories that have not been taken over by the group and that function only as the stories of individual witnesses.

5. Stories about St. Józef Bilczewski

Archbishop Józef Bilczewski (born Józef Biba in 1860 in Wilamowice) is an important figure for the residents of Wilamowice today. This was influenced by the events surrounding his beatification in 2001 and his canonization in 2005. A politics of memory has been applied to this figure, consistent with the official one within the Roman Catholic Church, and the same is still applied today. The stories preached by clergymen, both those residing in Wilamowice and visiting preachers, have become fabulized and folklorized. Some of them are also included in numerous hagiographic publications, prayer leaflets, etc. These printed materials have become an additional transmission belt for them, accelerating these processes (Król, 2021a). These are mainly stories about Bilczewski's childhood or the miracles he was said to perform during his lifetime or after his death.

A potentially interesting research topic would be how the Roman Catholic Church's historical policy affected not only the Vilamovian perception of the figure of Bilczewski, but also the perception of Vilamovians as a group (see Król, 2022b). An example is the portrayal of the Biba family as Polish patriots, which is not at all obvious from the perspective of research on the identity of the Vilamovians. It would be equally interesting to examine alternative stories that are not supported by the Catholic Church's historical policy because they are of no interest to it (such as those concerning the saint's positive attitude toward Vilamovian cultural and linguistic distinctiveness), or that even contradict the official image of the figure.

6. Stories about death

An important, though so far completely unexplored, element of the folklore of the Vilamovians are stories about death. Vilamovians are fond of telling how their parents, distant relatives, neighbors and acquaintances died. These range from memorates, in which the narrators witnessed the death of a loved one or neighbor, to fabulates, which deal with the death of specific people, but have been adapted for the group. In both types of stories, the topos of returning harm is present – it is emphasized that the way a person died can be related to a specific harm or malice committed by them earlier. Someone who broke another person's leg had to have his leg amputated decades later, while someone who wished another person's "blood to boil" died of a stroke. The story is also told of "who came for whom" – if the dates of death of two people were somehow connected to each other, it was interpreted as evidence that the soul of the earlier deceased appeared at the death of the second person and led his soul to the afterlife.

What distinguishes the stories of Vilamovians from those widespread among many other communities is the way the community is informed of the death of a member. In addition to obituaries, informing with bells (after morning and evening mass is over, all the bells are rung, and this is repeated until the day of the funeral) and the parish website, which since 2016 also includes information about deaths and dates of funerals, dozens of people in Wilamowice are engaged in constantly informing others about who has died. Whenever the bells ring, people contact each other by phone and provide information about the details of the death, even if it was a stranger. For such an informant, it is important to be the first to pass this information on to others.

The dates of death of all the deceased in a given year are written down by some in special notebooks, kept for generations. Until recently, there was also a fairly large group of women who attended all the funerals in town, regardless of whether they knew the deceased.

From a folklore perspective, Vilamovian tales of death are interesting not because they are a relic of the past, but because they are still alive and relevant. Nevertheless, they have not yet become an object of analysis for researchers.

7. Folklore vs. literature

The division between what is folklore and what is written literature is not clear, and folklore has often been used by literary creators (Sulima, 1985, p. 9). In the case of Vilamovian literature and folklore, there are two main research problems that I think would be worth investigating in the future. The first is the use of folklore by Vilamovian authors in their works, and the second is the folklorization of literary texts.

The relationship between Vilamovian folklore and Wymysorys-language literature has been pointed out primarily by researchers of Florian Biesik's works (Anders, 1933; Wicherkiewicz, 2001, 2003). Heinrich Anders noted the difference between Biesik's works which he categorized as folklore (1933, pp. 6, 8) (e.g., "Dy družba" and "S'wymysiöejer mäkja"), and his "epic" or "didactic" works (e.g., "Uf jer welt"):

It can only be said in general that the material for the poems, which are written in short verse, is taken from the life of the people. One senses fresh, lively thinking, feeling and action in the lively rhythm. The situation is different with more epic or didactic poems. There the verse is broader; instead of pulsating life we see reflections and deliberations that often lead to peculiar conclusions. (Anders, 1933, p. 6)

The occurrence of folklore elements in literature can make it possible to reconstruct what used to be folklore of the Vilamovians, but is no longer, i.e., no

longer functions in social circulation. This is partly done by Anders in his analysis of individual poems (1933, pp. 8–10).

Among contemporary authors, it is worth mentioning Józef Gara *fum* Toler (1929–2013), who, by his own admission, treated Vilamovian songs as the basis for many of his published works:

Some of the songs were written by me, and some that are often forgotten I was able to collect with the help of Vilamovian women who still remember them from their youth. These songs are characterized by simplicity and limited vocabulary, yet they are melodious and easy on the ears. The songs I collected in their original version mostly had one or two stanzas and often had mistakes. However, I decided to modify these songs so that the words and melody fit together well. I also added a few stanzas to each of these songs to enrich them. (Danek, 2007, p. 23)

It also happens the other way around, with the literary texts being taken over by the group and becoming a common good.⁴ This happened, for example, with the song “Yh kant àmöl à mākja śejn”, which was still commonly sung in Wilamowice at the beginning of the 21st century. Its form differs significantly from other songs, which gave rise to speculation that its author may have been one of Wilamowice’s poets. This was confirmed in 2023, after the discovery of an unknown manuscript by Florian Biesik and Herman Mojmir in Paris.

In the era of linguistic revitalization, we are dealing with the creation of new texts in the Wymysorys language. These mainly concern the activities of the “Wilamowice” Regional Ensemble and the “Ufa Fisa” theater group. In the case of the former organization, new life is given not only to new but also to old songs that used to function in social circulation, but that have died out. Indeed, members of this group sing them not only during rehearsals and performances, but also on the bus on the way to performances, or at family celebrations and neighborhood gatherings.

Also interesting from a folklore perspective is the activity of the theater group. The scripts of the plays are most often created on the basis of various literary works, but often contain elements of the Vilamovian-centric narrative, i.e., a picture of the world typical of folklore. The play “Uf jer welt” led to the popularization of knowledge of Florian Biesik’s works, so that Vilamovians reach for them more often, and quotes remembered from the play are recalled in colloquial conversations. On the one hand folklore narratives become a part of stage performances, while on the other the contents of the plays enter the contemporary folklore and start to appear in social circulation.

⁴ Despite Gara’s desire, expressed in the same introduction, so far this has not happened with the songs that he authored.

8. Written texts

Written texts can also be a source of knowledge about how Vilamovian folklore used to be. Letters or notes of Vilamovians have not been of interest to researchers so far. Thanks to the Museum of Vilamovian Culture, which has been operating since July 2024, several hundred documents in Polish, German and, more rarely, Vilamovian have been collected by its Historical Department. These include letters, postcards and excerpts from the diaries of Vilamovians. The latter have so far been used by historians and ethnographers, but only as factual sources. Meanwhile, they contain themes, topoi and a picture of the world typical of colloquial narrative. Thanks to them, we can, at least in part, reconstruct not so much how the events described actually took place, but how the authors of the aforementioned texts saw them at the time they were written.

Dream descriptions are a particularly interesting case. Their content is mainly visits from the dead to convey some information from the hereafter. A separate group of texts are speeches of wedding elders, both in the Polish and Vilamovian languages. Among the documents are also the texts of prayers, church songs and broadside ballads – written in different languages, with both printed and handwritten pages sometimes bound together.

9. Jokes about Vilamovians

Jokes ridiculing the Vilamovians had been popular since at least the 19th century, and included many themes about “stupid neighbors”, well known to ethnographers. In 1901, Jan Magiera wrote about them:

Wilamowice is as if fenced off from the neighborhood and differs in many respects, such as the construction of houses, their furnishings, etc. The inhabitants have their own distinct clothing and customs, and are characterized by diligence and industriousness. Because of this separation, local residents created stories of the funniest kind, exposing the supposed stupidity of Vilamoviceans. These stories spread far, as I heard them in Sulkowice as well. It is likely that the tales of Vilamoviceans and Papajs flowed from a single source. By the way, it should be noted that the population of Wilamowice, prosperous and economical, has produced many enlightened people; among those of today, let us mention only the Rev. Archbishop of Lviv. Admittedly, for the sake of comparison, I do not have all the accounts collected; I will only cite those I heard a year ago from the mouth of a Piszarowice organist, a neighbor of Vilamoviceans. (Magiera, 1901, p. 482)

The author went beyond just writing down the stories he heard and analyzed them, as well as making comparisons with similar jokes told about the so-called Papajs of Gościce, an ethnographic group consisting of impoverished gentry.

Jokes about Vilamovians written down by Magiera were later reprinted by other authors (Kapeluś, 1988, p. 324), and were also analyzed by Jan Stanisław Bystron in “National Megalomania” (1935). Leon Rzeszowski translated some of them into German and annotated them with the comment that it was incomprehensible to him why a town from which so many educated and resourceful people originated had such a reputation in the area (1908, pp. 185–186). Individual jokes were also written down by German ethnographers (Karasek & Strzygowski, 1930). Some of the jokes were also published in the Polish press in the 1990s, most often on the occasion of popular reports about Wilamowice (Siembieda, 1990; Kurpierz, 1998).

Aside from minor mentions, there have been no attempts so far to scientifically analyze these jokes. This may be due to the fact that the Vilamovians themselves were reluctant to talk about them, and the villages around Wilamowice on the Silesia-Lesser Poland borderland on the eastern bank of the Białka River have rarely been of interest to ethnographers. Today, this gap is being partially filled by the research of regionalists, most often not associated with any academic institutions (see Gąsior, 2007; Gąsior & Pokusa, 2013; Boboń & Ślósarczyk, 2020; Jurzak & Król, 2022). Their research, however, focuses mainly on documenting the typical cultural manifestations of their locality: costumes and annual and family rituals. Thus, jokes about neighbors do not fit into the subject matter of their published works.

It would be interesting from a folklore perspective not only to collect as many jokes and their variants as possible, but to study their functioning in social circulation. It would be relevant to study not their genesis, but the attitudes of Vilamovians toward them. Based on my long-term observations, I find that they evoke very different reactions in Wilamowice: “They laugh at us, because they said that we pulled the bull onto the church, that we went through the forest with a ladder⁵ and what not, in the bus when you were going from work, there they were already at you”;⁶ “They laughed at us so much because they said that we went through the forest with a ladder, and that’s why they did it, so that we can have straight roads today, they were smart people, those old Vilamovians”;⁷ “Here one guy came and asked which way to the cooperative, so I told him. And he: ‘And I still have to ask you something, have you pulled the bull onto church already?’ And I said yes: ‘We did, but that bull died and now we are looking for its successor, you’d be just right’.”⁸ Some of the stories were taken over by some

⁵ These include stories about how the Vilamovians, wanting to cut down the tallest tree in the forest, carried a ladder across and had to cut down the entire forest, and about a bull that would eat the grass growing on the unfinished tower of the church.

⁶ Statement by an approximately 70-year-old Wilamowian woman in 2010.

⁷ Statement by an approximately 80-year-old Wilamowian woman in 2011.

⁸ Statement by an approximately 80-year-old Wilamowian woman in 2011.

Vilamovians and treated as their own, even being used for promotion, such as in the form of pictures on T-shirts distributed by the “Wilamowianie” Association, or on a fountain built by the town authorities in 2024. This aroused opposition from some, especially older Vilamovians. It would be important from a folkloristic perspective to check the factors that influence their perceptions: generational affiliation, the communication community, the theme and context of the story, and the person of the narrator.

10. Reinterpretation of old sources

The earliest research on folklore consisted mainly of collecting material in the field and compiling it, often according to the researcher’s own aesthetic tastes. The first folklorists who took an interest in Wilamowice also had a similar goal. They left behind materials that, in my opinion, are too superficially researched or not known at all to contemporary researchers of the Vilamovians. Here I will present those publications or materials collected by researchers that I consider to be potentially useful sources for folklore analysis.

A booklet containing many Wymysorys texts was published in 1907 by Polish folklorist Ludwik Młynek. It contained more than a dozen proverbs, a long religious song and more than a dozen stories, some of which were inspired by biblical tales. We do not know if Młynek did any research in Wilamowice, but most of the data, by his own admission, he collected from his students – Vilamovians studying at the middle school in Wadowice. From a folklore perspective, it is the repetitive and communal that is important. We do not know if the stories recorded by Vilamovian middle school students were actually told in Wilamowice, or if they were translated from Polish-language texts. The purpose of his publication was not to present Vilamovian folklore, but the language. However, the author declared that at least some of the texts, such as the aforementioned song, functioned in social circulation (1907, p. 18).

An almost completely unknown source among Vilamovian researchers remains the work “Die deutschen Kolonien an der Westgrenze Galiziens” by Leon Rzeszowski, a teacher in Podgórze (1908). This text is very peculiar, because unlike the works of German researchers, who portrayed German-speaking towns near Bielsko and Biała as having a higher culture than their Polish neighbors, Rzeszowski writes about the alcoholism and general neglect seen there. Thus, the author published a text in a German-language periodical that is clearly critical of Galician Germans and seems overly pessimistic about their future. He repeatedly states that German peasants waste their money on drinking, causing their farms in Lipnik and Hałcnów to fall into Polish hands. Rzeszowski bases his conclusions on his 19 years of work as a school headmaster in Hałcnów, which began in 1880.

The author described customs and rituals related to weddings, baptisms, funerals, caroling, *śmiergust* (water-dousing), Easter, Pentecost, etc. However, he commented on them bluntly, writing that “with drunkenness a new-born child is welcomed here and a deceased one is bid farewell” (1908, p. 184). He was one of the few at the time to note that songs are sung in different languages in these localities.

The author devoted quite a lot of space to the Vilamovians – he noted the different forms of dance, and the way of planting potatoes (using a wooden stake), which, in his opinion, did not occur anywhere else in the world (1908, p. 187). He had a slightly better opinion of the Vilamovians than of the inhabitants of Hałcnów, Biała and Lipnik, although he also accused them of alcohol abuse:

The residents [of Wilamowice] are distinguished by their wisdom, they send their sons to study, many professors, teachers, clergymen, doctors, and the current Archbishop of Lviv come from this place. The men are reluctant to stay at home, traveling is in their blood. Immediately after their weddings, they head out into the world, usually to Vienna, and return home only for the holidays. Alcoholism is also very widespread here (...). The women trade in linen, butter, eggs, they are hardworking, conscientious, but on the other hand many of them often look into the glass. (1908, pp. 186–187)

In his “Monograph on the Town of Wilamowice”, published in 1909, Józef Latosiński, who worked in Wilamowice as a teacher and Polish national activist, included several legends and stories about the old church, wights, ghouls and witches.

The first studies that resembled more professional folklore field penetrations were conducted by German researchers in the interwar period. These were ethnographers associated with the German language island research movement, whose methodology was steeped in ethnocentrism. In the texts written by Walter Kuhn, Alfred Karasek, Walter Steller and other representatives of *Sprachinselforschung*, a nationalist discourse is evident, according to which it was possible and even necessary to separate German cultural facts from Polish ones (see Król, 2021c). However, this discourse is much more present in the texts on costume (see Kuhn, 1940), where more space was devoted to interpretation; meanwhile, these collectors recorded the folklore texts in a form similar to that heard from the Vilamovians. Thus, in his collection of “Beskid-German Legends” (*Sagen der Beskidendeutschen*), Alfred Karasek included 61 stories from Wilamowice, mostly about supernatural phenomena, will-o'-the-wisps and monsters living in various parts of the town, as well as jokes about Vilamovians as stupid neighbors (Karasek & Strzygowski, 1930).

A source of knowledge hitherto untapped by folklorists is the dictionary of the Vilamovian language by Polish Germanist Adam Kleczkowski (Mojmir, 1930–1936), which was based on the dictionary and materials prepared by Vilamovian Hermann Mojmir (1874–1919). In addition to the linguistic analysis, texts have

been included in many of the entries. These include proverbs, works in verse and descriptions (some very extensive) of customs, costumes, farming activities, the course of rituals or the preparation of food, in Wymysorys with a translation into German. They contain elements of a world picture and a way of categorizing the phenomena they encountered that was typical of Vilamovians at the turn of the 19th and 20th centuries.

Linguistic documentation is intended, among other things, to archive various types of texts in a given language. Therefore, many linguists who conducted research in Wilamowice also recorded numerous folklore texts. The materials from these studies are scattered in various archives – public and private. An important goal for future research would be to collect them and deposit them in one place. Another substantial hurdle for those studying Vilamovian folklore may be the ethical issues: many stories have a personal character and upholding anonymity becomes problematic in a relatively small community.

11. Conclusions

Folklore is an ephemeral phenomenon – it changes with the current needs and views of the group. The folklore of Vilamovians underwent many changes as a result of the turbulent events of the 20th century, such as World War II and the period of post-war persecution, and was influenced by the activities of the Regional Group “Wilamowice” during the communist era, and in the 1990s by the activities associated with the beatification and canonization of Archbishop Józef Bilczewski, who was born in Wilamowice. Today, activities aimed at revitalizing the Wymysorys language, including the existence of a theater group, have a significant impact.

Researchers wishing to address Vilamovian folklore have an opportunity to fill many of the gaps in the existing research. Vilamovians still function as a communicative community, so field research on various topics is possible. At the same time, materials collected in the past can be analyzed with contemporary methods.

My most important demand is that we should not try to lock the folklore of the Vilamovians into one selected language or period. In some cases, such a method is justified, but this requires a previous explanation of this choice, and should not be based on identifying the folklore of the Vilamovians with folklore in the Wymysorys language only.

Limiting the “folklore of the Vilamovians” to only Wymysorys-language texts, only Wymysorys and Polish-language texts, or only those created before 1945 would be a distortion of reality, as they are a slice of a larger whole. After all, folklore is something current, which cannot be contained within a finite catalog of works, themes or motifs. Therefore, this text should be treated rather as an assessment

of the state of research and a contribution encouraging further research into the folklore of members of this ethnic group.

Bibliography

- Anders, H. (1933). *Gedichte von Florian Biesik in der Mundart von Wilamowice*. Kraków: Nakładem Uniwersytetu Poznańskiego.
- Boboń, G., & Ślósarczyk, S. (2020). *Ocalić od zapomnienia*. Bestwina: Gminny Ośrodek Kultury w Bestwinie.
- Bukowski, J. (1860). *Gedichte in der Mundart der deutschen schlesisch-galizischen Gränzbewohner, resp. von Bielitz-Biala*. Bielitz: Ludwig Zamarski.
- Bystróż, J. S. (1935). *Megalomania narodowa*. Kraków: Towarzystwo Wydawnicze "Rój".
- Chromik, B., Król, T., & Małanicz-Przybylska, M. (Eds.) (2020). *Wilamowianie i ich stroje. Dokumentacja językowego i kulturowego dziedzictwa Wilamowic*. Warszawa: Centrum Zaangażowanych Badań nad Ciągłością Kulturową.
- Chromik, G. (2020). Wilmesau/Wilamowice – Die noch existente Sprachinsel im Schlesisch-Kleinpolnischen Grenzraum und die Legende über ihren niederländischen Ursprung. *Linguistica*, 60(2), 45–63.
- Danek, J. (2007). "Wymysłyer śtytła": *Miasteczko Wilamowice oraz jego osobliwości w zbiorze piosenek Józefa Gary*. Wilamowice: Miejsko-Gminny Ośrodek Kultury w Wilamowicach.
- Dybczyński, W. (2002). *Śpiewnik gminy Wilamowice*. Wilamowice: Urząd Gminy Wilamowice.
- Filip, E. T. (2005). Flamandowie z Wilamowic? Stan badań. *Bielsko-Bialskie Studia Muzealne*, 4, 146–198.
- Gara, J. (2004). *Zbiór wierszy o wilamowskich zwyczajach i obrzędach oraz słownik języka wilamowskiego*. Wilamowice & Bielsko-Biała: Stowarzyszenie Na Rzecz Zachowania Dziedzictwa Kulturowego Miasta Wilamowice "Wilamowianie".
- Gąsiorek, J. (2007). *Stroje ludowe na Żywiecczyźnie*. Miłówka: Łukasz Golec.
- Gąsiorek, J., & Pokusa, M. (2013). *Zwyczaje i obrzędy ludowe na Żywiecczyźnie: materiały etnograficzne*. Żywiec-Wieprz: Stowarzyszenie Społeczno-Kulturalne "Grojecowanie".
- Hajduk-Nijakowska, J. (2016). *Doświadczenie pamięci. Folklorystyczny kontekst opowieści wspomnieniowych*. Opole: Uniwersytet Opolski.
- Jurzak, B., & Król, T. (2022). *Strój ludowy we wsi Kozy. Przeszłość – pamięć – rzeczywistość*. Kozy: Gminna Biblioteka Publiczna w Kozach.
- Kajfosz, J. (2009). *Magia w potocznej narracji*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Kapełuś, H. (1988). *Księga bajek polskich*, vol. 1. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.
- Karasek-Langer, A., & Strzygowski, E. (1930). *Sagen der Beskidendeutschen*. Plauen: Verlag von Günther Wolff zu Plauen im Vogtland.
- Król, T. (2019a). Zbiór pieśni wilamowskojęzycznych z Sammlung Horak w Volksmusikarchiv des Bezirks Oberbayern w świetle najnowszych badań nad muzyką w Wilamowicach. *Literatura Ludowa*, 3, 47–66.
- Król, T. (2019b). Aneks – zbiór pieśni w języku wilamowskim. In M. Małanicz-Przybylska (Ed.), *Bez muzyki, bez śpiewu, nie ma świata. Muzyka w Wilamowicach* (pp. 169–228). Warszawa: Wydział "Artes Liberales" Uniwersytetu Warszawskiego.
- Król, T. (2021a). Polski patriota z niemieckiej kolonii: Analiza tekstów hagiograficznych o Józefie Bilczewskim. *Adeptus*, 18, 2595.

- Król, T. (2021b). *Ynzer tidla – nasze pieśni. Wilamowskojęzyczne pieśni, kołysanki i wyliczanki*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Król, T. (2021c). Relikt niemieckiego prastroju czy staropolska nałęcz?: wilamowska drymła w kontekście etnocentrycznych tekstów polskich i niemieckich badaczy. *Zeszyty Łużyckie*, 51, 143–169.
- Król, T. (2022a). “Ale to chyba nie jest wilamowskie”: Mniej znane wyznaczniki odrębności kulturowej Wilamowian. *Adeptus*, 19, 2746
- Król, T. (2022b). Św. abp Józef Bilczewski: biografia językowa i jego wpływ na sytuację językową w Wilamowicach. *Biografistyka Pedagogiczna*, 7(1), 463–485. <https://doi.org/10.36578/BP.2022.07.21>
- Król, T. (2022c). Volkslista i powojenne prześladowania. Analiza opowieści wspomnieniowych Wilamowian z perspektywy folklorystycznej. *Wrocławski Rocznik Historii Mówionej*, 12, 120–140.
- Król, T. (2023a). The image of the first Vilamovians in the narrative of the Wymysorys-centric communication community. *Sprawy Narodowościowe: Seria nowa*, 55, 3083. <https://doi.org/10.11649/sn.3083>
- Król, T. (2023b). Niezwykłe znalezisko w Paryżu. *Wilamowice i Okolice*, 188(3), 34
- Król, T. (2024). *Góry, pagórki, przykryjcie nas. Analiza obrazów swoich i obcych w opowieściach Wilamowian o volksliście i powojennych prześladowaniach*. Wrocław & Wilamowice: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze.
- Król, T., Olko, J., & Wicherkiewicz, T. (2017). Awakening the language and speakers, community of Wymysiöeryś. *European Review*, 26(1), 179–191.
- Kuhn, W. (1940). Die Wilmesauer Frauentracht. *Schlesische Blätter für Volkskunde*, 4, 109–149.
- Kurpierz, C. (1998). Polscy Holendrzy? Wilamowice — zagadka i tajemnica. *Górnice Wieści*, 6, 10–11.
- Latośiński, J. (1909). *Monografia miasteczka Wilamowic: Na podstawie źródeł autentycznych*. Kraków: Drukarnia Literacka pod zarządem L.K. Górskiego.
- Libera, Z., & Robotycki, C. (2001). Wilamowice i okolice w ludowej wyobraźni. In A. Barciak (Ed.), *Wilamowice: Przyroda, historia, język, kultura oraz społeczeństwo miasta i gminy* (pp. 371–399). Wilamowice: Urząd Gminy Wilamowice.
- Lipok-Bierwiazzonek, M. (2001). Etnologia wobec flamandzkiego mitu: Z prac nad monografią gminy Wilamowice. *Ziemia Śląska*, 5, 211–226.
- Lipok-Bierwiazzonek, M. (2002). Wilamowice: Mit flamandzki, stereotypy i rzeczywistość kulturowa. *Studia Etnologiczne i Antropologiczne*, 6, 175–188
- Magiera, J. F. (1901). Papaje a Wilamowicianie. *Wisła*, 15(4), 481–484.
- Majerska-Sznajder, J. (2019). Rozwój i stan krajobrazu językowego: Przypadek języka wilamowskiego. *Adeptus*, 14, 1–17. <https://doi.org/10.11649/a.1981>
- Małanicz-Przybylska, M. (2019). *Bez muzyki, bez śpiewu nie ma świata: Muzyka w Wilamowicach*. Warszawa: Centrum Zaangażowanych Badań nad Ciągłością Kulturową.
- Młynek, L. (1907). *Narzecze wilamowickie*. Tarnów: Nakładem autora.
- Mojmir, H. (1930). *Wörterbuch der deutschen Mundart von Wilamowice*. Vol. 1 (A–R). Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
- Mojmir, H. (1936). *Wörterbuch der deutschen Mundart von Wilamowice*. Vol. 2. (R–Z) Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
- Obrębski, J. (2005). Problem grup i różnicowań etnicznych w etnologii i jego socjologiczne ujęcie. In A. Engelking (Ed.), *Józef Obrębski, Dzisiejsi ludzie Polesia i inne eseje* (pp. 153–172). Warszawa: IFiS PAN.

- Rzeszowski, L. (1908). Die deutschen Kolonien an der Westgrenze Galiziens. *Zeitschrift für österreichische Volkskunde*, XIV, 178–199.
- Siembieda, M. (1990). Planeta OOT. Tak naprawdę to wszystko przez Tatarów. *Wokanda*, 4.11.1990, 6–9.
- Simonides, D (Ed.). (1989). *Folklor Górnego Śląska*. Katowice: Śląsk.
- Sulima, R. (1985). *Folklor i literatura: szkice o kulturze i literaturze współczesnej*. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.
- Smith, A.D. (2009). *Etniczne źródła narodów*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Welzer, H., Moller, S., & Tschuggnall, K. (2009). “Dziadek nie był nazistą”. Narodowy socjalizm i Holokaust w pamięci rodzinnej. Przeł. Paweł Masłowski. In M. Saryusz-Wolska (Ed.), *Pamięć zbiorowa i kulturowa. Współczesna perspektywa niemiecka* (pp. 351–410). Kraków: Universitas.
- Wicherkiewicz, T. (2001). Piśmiennictwo w etnolekcie wilamowskim. In A. Barciak (Ed.), *Wilamowice: Przyroda, historia, język, kultura oraz społeczeństwo miasta i gminy* (pp. 520–538). Wilamowice: Urząd Gminy Wilamowice.
- Wicherkiewicz, T. (2003). *The making of a language: The case of the idiom of Wilamowice, Southern Poland*. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.

Kontakty językowe mieszkańców Wilamowic w XVII wieku na podstawie spisu dusz i ksiąg metrykalnych

Abstrakt: Mieszkańcy Wilamowic, miasta położonego na pograniczu Małopolski i Śląska Cieszyńskiego, do dziś posługują się swoim germańskim językiem, zwanym obecnie wilamowskim, który pod względem lingwistycznym należy do dialektów wschodnio-środkowo-niemieckich (Ostmitteldeutsch). Wilamowice powstały wraz z innymi osadami Bielskiej Niemieckiej Wyspy Językowej, jednak w wyniku polonizacji Kóz i Pisarzowic utraciły połączenie z centrum wspomnianej wyspy językowej. Przez setki lat panowała jednak odrębność w stosunku do otaczającej ją polskiej większości. Dzięki zachowanemu spisowi dusz parafii z 1640 roku, zawierającemu wykaz domów i ich mieszkańców, można zbadać stosunki z otaczającą większością polską, chociażby sprawdzając, ilu użytkowników języka polskiego osiedliło się w Wilamowicach. Księgi metrykalne, w tym księgi ślubów, pozwalają także na zbadanie kontaktów mieszkańców Wilamowic z okolicznymi osadami polskimi i niemieckimi. Ogólnie rzecz biorąc, mamy do czynienia z wyspą językową z niewielkimi wpływami polskimi. Do artykułu dołączono spis dusz w formie załącznika oraz wykaz przydomków mieszkańców. Cechą charakterystyczną kultury wilamowskiej jest używanie przydomków niemieckich lub polskich.

Słowa kluczowe: kontakt językowy; Śląsk; Wilamowice; wyspa językowa

Language contact of the inhabitants of Wilamowice in the 17th century based on the parish family book and parochial registers

Abstract: The inhabitants of Wilamowice, a town on the border between Lesser Poland and Cieszyn Silesia, to this day speak their Germanic dialect, currently called the Wymysorys language, which in linguistic terms belongs to the Eastern Middle German dialects (Ostmitteldeutsch). Wilamowice was established together with other settlements of the Bielsko/Bielitz-German language island; but due to the Polonization of Kozy and Pisarzowice, they lost connection with the center of the aforementioned language island. For hundreds of years, however, they retained a separateness from the surrounding Polish majority. Thanks to the preserved parish family book from 1640, listing houses and their inhabitants, the relationships with the surrounding Polish majority can be examined, even by checking how many speakers of Polish settled in Wilamowice. The parish registers, including the wedding books, also allow for scientific research on the contact of the inhabitants of Wilamowice with the surrounding Polish and German settlements. Generally speaking, we are looking at a language

island with only a small Polish influence. The article includes the parish family book as an appendix and a list of nicknames of residents. A characteristic feature of Wilamowice culture is the use of nicknames in addition to names that have German or Polish character.

Keywords: language contact; Silesia; Wilamowice; language island

Dy špröhkontakta fun loüt fu Wymysoü ym 17-ta hundytjür hynder am räjster fun zejln än mentrykja

Ferkjycnan: Dy bjygjyn fu Wymysoü, är stot, wo lājgt ym grancland fu Klinpöln än Tešner Šlyz, bynöca jyr germanyšy špröh bocy hoütnik tags, yta wymysiöeryš gynant, wylų špröhlyjrwājz cyn mūgjamytuldoüca dialekta (Ostmitteldeutsch) gyhjyt. Wymysoü wiöe ogyštyft myt andyn ütšofta fum doüca Bylc-Bejler Špröhynzuł cyzoma, oder diöh dy polonizacyj fu Zājwyšdiöf än Šrājwadiöf felü's ä band mytum centrum fum gynanta špröhynzuł. Diöh hundytjün wiöe Wymysoü oder andyšt fur pönyša mejhajt. Dank derhalda räjster fun zejln fur wymysiöeryša parafyj fum 1640-er jür, wu štejt gyšrejwa ä list fun hyta än loüt, kon mā füşja kontakta myter pönyša mejhajt, wo ymsrod ej fu Wymysoü, cbš. kon'a prifa, wifuł kuzyn fur pönyša špröh hon zih y Wymysoü äjgyzidl. Dy mentrykja, under dam dy troübihla, lön'a oü kontakta fun loüt fu Wymysoü myta pönyša än doüca ütšofta oüzer dar gygend badän. Ejwerhoüpt hower myt am špröhynzuł myta nygrusa pönyša äjflusa cy tün. Cym artykuł ej der räjster fun zejln oüz ä aneks äna ä list fun špicnoma fun hzyzikja loüta cūgygan. Ä ekstra ocähja fur wymysiöeryša kultür ej, do mā nöct doücy oba pönyšy špicnoma.

Šlysułwjtyn: špröhkontakt; Šlyz; Wymysoü; špröhynzuł

Kontakty językowe mieszkańców Wilamowic w XVII wieku na podstawie spisu dusz i ksiąg metrykalnych

1. Wprowadzenie

Celem niniejszego artykułu jest wykorzystanie pozajęzykowego źródła historycznego do zbadania kontaktów językowych w Wilamowicach. Źródłem zaś jest spis dusz, czyli sporządzony w roku 1642 dla użytku proboszcza spis rodzin wraz ze służbą domową, przydomkami, dodatkowymi zajęciami. Oryginał, noszący tytuł *Regestrum Gromady całej wsi Wilamowic Anno Domini 1642*, jest fragmentem najstarszej księgi metrykalnej tej miejscowości i jest do dziś przechowywany na probostwie. Ponadto w niniejszej publikacji ujęto również informacje zawarte w księdze ślubów z lat 1640–1676 (*Liber copulatorum ab anno 1640–1676*).

2. Historia Wilamowic w skrócie

Bielska niemiecka wyspa językowa powstała na fali kolonizacji Śląska na prawie niemieckim w drugiej połowie XIII wieku. Składała się z kilkudziesięciu wsi i trzech miast, w tym Bielska, w których to miejscowościach przeważali osadnicy niemieckojęzyczni (prawo niemieckie nie oznaczało narodowości osadzanych rolników, bo wiele wsi tego systemu zostało zasiedlonych osadnikami słowiańskimi). Były to wsie łąnowe leśnych. Jedną z takich dużych, łąnowych wsi były Wilamowice (Kuhn, 1981, s. 12–13, 18–19; Chromik, 2020, s. 45). Wilamowice tworzyły granicę osadnictwa niemieckiego¹, gdyż sąsiednie miejscowości, takie jak Bielany i Jawiszowice,

¹ Na potrzeby niniejszej publikacji mówiących po niemiecku mieszkańców Wilamowic nazywa się Niemcami. Niemcami byli i dla otoczenia w tamtych czasach (zob. słowa ks. Zdziewojskiego). Oczywiście, dzisiaj Wilamowianie uważają się za Wilamowian, a nie za Niemców i mają do tego pełne prawo. Tego rodzaju zmian świadomości znamy więcej – niemieckojęzyczni Szwajcarzy są tylko Szwajcarami, mimo że mówią dialektem alemańskim języka niemieckiego, Luksemburczycy

były polskojęzyczne. Poprzez Starą Wieś i Hecznarowice były Wilamowice połączone z Kozami, które do 1770 roku były również niemieckojęzyczne (zob. ryc. 1). W tymże roku mieszkańcy Kóz, prześladowani przez polskiego, katolickiego dziedzica z powodu swojego ewangelickiego wyznania, uciekli na Pruski Śląsk, do Hołdunowa. Opustoszałe Kozy zostały zasiedlone ponownie polskimi mieszkańcami (Wackwitz, 1932, s. 16–23; Chromik, 2018, s. 136–138). Pewnym jest również, że sąsiadująca z Wilamowicami Stara Wieś do końca XVIII wieku również używała przeważnie języka niemieckiego. Wskutek spolszczenia się Starej Wsi, a dużo wcześniej także Pisarzowic i Hecznarowic, oraz wspomnianego eksodusu niemieckich mieszkańców Kóz, Wilamowice stały się małą enklawą, niemającą styku z macierzystą niemiecką bielską wyspą językową (Chromik, 2021, s. 157) (ryc. 2). Dane metrykalne dla Hecznarowic dostępne są dopiero dla roku 1776. Niemiecki charakter miały pierwotnie i Dankowice (Kuhn, 1981, s. 50), ale w czasach, których dotyczy ten artykuł, już ten charakter zatraciły, o czym świadczą polskie nazwiska mieszkańców tej miejscowości. Dane dla Hecznarowic i Pisarzowic są niezwykle skąpe. Analiza ksiąg metrykalnych sąsiednich miejscowości, zwłaszcza Kęt, ale i Wilamowic, prawie nie wykazuje mieszkańców o niemieckich nazwiskach w tych miejscowościach.

Bielska niemiecka wyspa językowa stanowiła jedność kulturową i językową, ale położoną przez większość swojego istnienia w dwóch różnych organizmach państwowych i jednostkach administracyjnych. Około 1315 roku nastąpił bowiem podział księstwa cieszyńskiego na cieszyńskie i oświęcimskie. W XV wieku księstwo oświęcimskie zostało wchłonięte przez sąsiednią Polskę, wskutek czego powstała granica państwowa między Polską i Świętym Cesarstwem Rzymskim. Tereny położone w Cesarstwie stały się w XVII wieku własnością Habsburgów. Granica ta miała od 1772 roku wskutek pierwszego rozbioru Polski charakter wewnątrzpaństwowej w obrębie ziem habsburskich, pomiędzy Galicją a Śląskiem Austriackim. Położone we wschodniej części Wilamowice dzieliły losy oświęcimskiej, polskiej, a potem galicyjskiej części.

Dla niniejszych badań ważne jest skonkretyzowanie, że w latach 1640–1676, z których pochodzą źródła wykorzystane do prezentowanych analiz, Wilamowice były jeszcze niemieckojęzyczną miejscowością nieoderwaną od całości bielskiej niemieckiej wyspy językowej, na granicy z miejscowościami polskojęzycznymi. Jej mieszkańcy do niedawna byli protestantami, poddanymi – zapewne niedobrowolnej – konwersji na wiarę katolicką. Proboszczowie, autorzy źródeł, byli etnicznymi Polakami, wyjątkiem może być, sądząc po nazwisku, ewentualnie ksiądz Stanisław Szober, działający w latach 60. XVII wieku.

zaś podnieśli swój zachodnio-środkowo-niemiecki dialekt do rangi języka narodowego. Jakby nie definiować świadomości Wilamowian, posługiwali się oni i posługują językiem rozwiniętym na bazie śląskich gwar dialektu wschodnio-środkowo-niemieckiego.

3. Charakterystyka źródeł

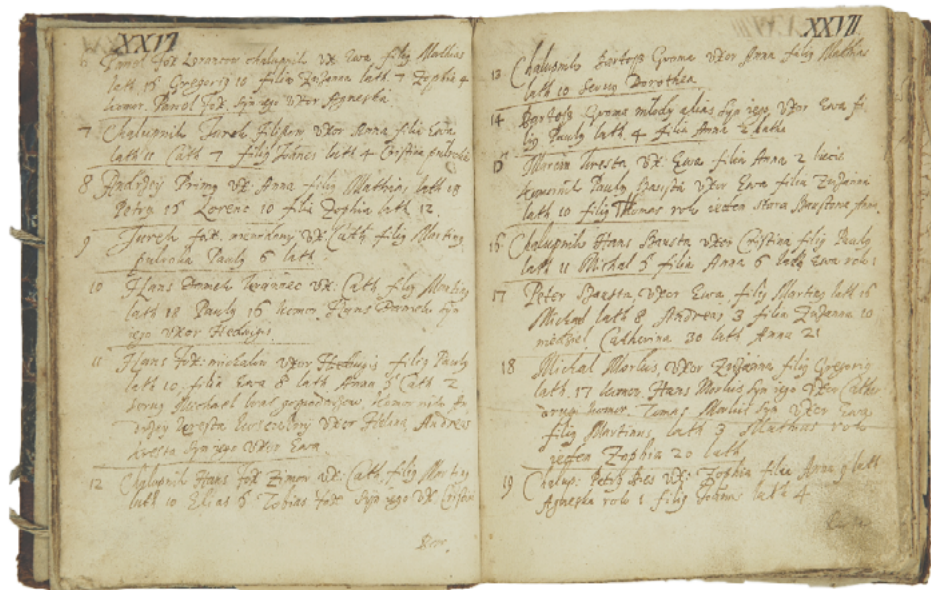
Należy pamiętać, że sprawy językowe od XVIII, a nawet bardziej XIX wieku konstytuujące narody, dla ludzi żyjących wcześniej, zwłaszcza dla warstwy chłopskiej, miały zdecydowanie mniej doniosłe znaczenie, ograniczające się właściwie do kwestii czysto praktycznych. Dlatego każde źródło dające jakikolwiek wgląd w sprawy językowe w dawniejszych wiekach jest niezwykle cennym świadectwem historycznym.

W przypadku Wilamowic, jako jedynej miejscowości bielskiej niemieckiej wyspy językowej, zachowało się takie źródło – to tzw. spis dusz (*status animarum*) gminy Wilamowice, autorstwa proboszcza, księdza Grzegorza Zdziewojskiego, noszące tytuł *Regestrum Gromady całej wsi Wilamowic Anno Domini 1642*. W przeciwieństwie do spisów podatkowych czy katastralnych, które się zachowały w niektórych miejscowościach i sięgają nawet XVI wieku, mamy tu do czynienia nie tylko ze spisem podatników czy gospodarzy, lecz także ze spisem wszystkich parafian. Z reguły spisy te były sporządzane jako rejestr mieszkańców poszczególnych domów, z zaznaczeniem, kto był gospodarzem, kto sługą czy komornikiem, z podanym wiekiem dzieci i innymi cechami pozwalającymi zidentyfikować parafian, noszących niejednokrotnie to samo nazwisko. Daje to zdecydowanie lepszy wgląd w życie danej miejscowości niż tylko spis osób płacących podatki, z reguły mężczyzn-gospodarzy.

Spis autorstwa księdza Grzegorza Zdziewojskiego ma charakter nieoficjalny, użytkowy, zapewne był potrzebny do pobierania dziesięcin i innych opłat, do wizyt kołędowych i tym podobnych bieżących spraw administracyjnych parafii. Sporządzony został w mieszaninie łaciny z językiem polskim i elementami języka niemieckiego. Wpisy są niekonsekwentne – o ile stopnie pokrewieństwa podano z reguły po łacinie, to inne informacje zazwyczaj zapisywano po polsku, imiona zaś mają formę łacińską (np. *Gregorius*), polską (np. *Jurek*) czy też niemiecką (np. *Hans*, *Lorencz*, *Merta* – ryc. 2).

Dla naszych badań zakładamy więc, że większość mieszkańców Wilamowic była Niemcami, o ile nie wszyscy. Przekonuje nas o tym sam ksiądz Grzegorz Zdziewojski:

Dnia dziewiątego Augusta, gdy obeymował Plebaniją wilamowską Jść X. Grzegorz Jan Zdziewoyski z Lasku, kaznodzieia oświęcimski, Nauk wyzwolonych, philosophijey Doctor, w piętnaście lat po Heresiiey, która panowała przez sto lat sekta Calvinowa, Ten kościół nie miał własnego plebana po heresiiey, tylko przez komendarzow był administrowany, tak przez świeckich kapłanow jako też przez Zakoników a to dla nieumiejętności języka niemieckiego, gdyż tu niemiecki naród w tych Wilamowicach mieszkał y dla tegoż kapłani po kilka niedziel prawie tylko mieszkali y dla tegoż kościół ten ubogi był, bo ludzie nie byli przychylni do ochędóstwa kościelnego... (Metrika Baptisatorum ab ao 1641, f. I).

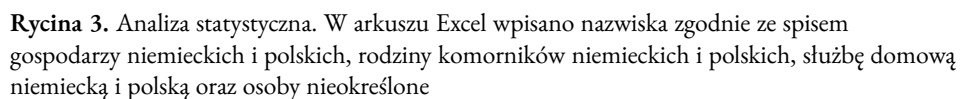
Rycina 2. Jedna ze stron Regestrum. Widoczna charakterystyczna dla tego źródła mieszanina języków
Źródło: *Spis dusz* Grzegorza Zdziewojkiego

Całą grupę przebadanych źródeł stanowią księgi metrykalne – w kontekście tematu badań najważniejsze są księgi ślubów, gdyż to one pokazują kontakty między ludźmi – w końcu przyszli małżonkowie nie muszą pochodzić z jednej miejscowości. Dla Wilamowic zachowała się taka metryka ślubów z lat 1640–1676. Później, aż po XVIII wiek, danych brakuje. Przebadano również najstarsze księgi ślubów z miejscowości czy też parafii ościennych – Bestwiny, Czechowic, Kęt, Komorowic. Dla bardzo interesujących w naszych badaniach Bielan, Dankowic, Głębowic, Jawiszowic, Osieka, Pisarzowic i Porąbki brakuje danych z wieku XVII.

4. Metodologia badania

Dla badań przyjęto następujące założenia: 1) Zdecydowaną większością mieszkańców byli Niemcy, w końcu językiem niemieckim posługiwała się większość osób jeszcze na początku XX wieku, prawie wszystkie nazwiska mieszkańców były niemieckie. Osoby o niemieckich imionach i nazwiskach w spisie są liczone jako Niemcy. Również jako Niemcy traktowane są osoby noszące zasadniczo polskie, ale rozpowszechnione już dużo wcześniej nazwiska Damek i Bies. 2) Osoby o nazwiskach polskich (z wyjątkiem nazwiska Damek i Bies) są liczone jako Polacy. 3) Osoby z podanym pochodzeniem z miejscowości polskojęzycznych są liczone

Do przeprowadzenia badania użyto arkusza kalkulacyjnego Excel (ryc. 3), do którego naniesiono w osobnych rubrykach: rodziny gospodarzy niemieckich i polskich, rodziny komorników niemieckich i polskich, służbę domową niemiecką i polską oraz osoby nieokreślone, wywodzące się ze służby i nazwane tylko chrześcijańskim imieniem (np. *famula Cristina*). Następnie zliczono przedstawicieli wszystkich grup dzięki funkcji sumowania i obliczono udział w całkowitej liczbie mieszkańców, wynoszącej 797 osób.

Druga część badań polegała na wpisaniu do arkusza kalkulacyjnego wszystkich ślubów z lat 1640–1676 i zanalizowanie ich pod kątem możliwego kontaktu językowego.

5. Wyniki badań

W zależności od interpretacji niektórych wątpliwych przypadków, otrzymujemy następujące wyniki:

1. Ogromną większość, wynoszącą 79–81,5%, stanowią niemieccy mieszkańcy Wilamowic. Całkiem spora jest grupa nieokreślona, licząca 81 osób (10%). Z rzetelności naukowej nie powinno się tej grupy dopisywać do żadnej z określonych grup. Grupa polska zawiera w zależności od sposobu interpretacji danych 8,2–10,8% osób.

2. Ogólnie mówiąc, przenikanie sąsiedniej ludności polskiej do Wilamowic było niewielkie. Wśród popularnych w Wilamowicach nazwisk tylko dwa były pochodzenia polskiego: *Damek* i *Bies*. Sądząc po ich rozpowszechnieniu (17 gospodarzy o nazwisku *Damek* i czterech o nazwisku *Bies*, *Damek* to drugie co do rozpowszechnienia nazwisko w Wilamowicach po *Fox*), protoplaści tych rodów przeniknęli do Wilamowic na długo przed rokiem 1642, być może przeszło sto lat wcześniej, czyli krótko po wytworzeniu się nazwisk w ogóle na badanym terenie. Pozostałe nazwiska polskie występują pojedynczo i jest ich mało (Gąsiowski, Kubow, Pastucha, Rokitko, Sojka, Tobola).

3. Charakterystyczną cechą Wilamowic było (i jest do dziś) stosowanie przydomków obok właściwych nazwisk. Zjawisko takie występowało i w innych miejscowościach śląsko-małopolskiego pogranicza, ale nie na taką skalę, jak w Wilamowicach. Na pewno powodem takiego stanu rzeczy były względy praktyczne – ogromne rozpowszechnienie nazwisk *Fox* i *Danek* powodowało, że zatraciły one swoją rolę rozróżniającą (najpopularniejsze nazwiska w Wilamowicach to: *Fox* – 24 rodziny, *Damek* – 17, *Figwer* – 9, *Rozner* – 7, *Kresta* – 5, *Groma* – 5, *Bies* – 4, *Nikiel* – 4, *Honkis* – 4, *Bytner* – 4, *Wyzner* – 4).

Co ciekawe, przydomki te miały formę niemiecką lub polską, w badanej dokumentacji także łacińską, ale należy rozumieć te formy łacińskie jako wyrażenia „papierowe”, będące tłumaczeniami wyrażen niemieckich (lub polskich) na urzędową kościelną łacinę.

Istnieją rodziny miejscowe o niemieckich nazwiskach i polskich przydomkach, np. *Groma* zwany *Królikiem*, *Groma* zwany *Kołaczkiem*, *Damek* zwany *Bieniaszem*, *Figwer* zwany *Łamaczem*. Zjawisko to było częste, częściej istniały też niemieckie przydomki (np. *Szewreder*, *Raders*), ale jest to jednak zastanawiające. Pozostawiając poza uwagę przydomki oznaczające pochodzenie od osoby noszącej imię chrześcijańskie lub wykonywany przez siebie lub przez przodków zawód, które to przydomki są łatwe do przetłumaczenia na inne języki, należy stwierdzić, że w prezentowanym materiale można wyróżnić jedenaście przydomków niemieckich, także dialekalnych, i siedem polskich. Nie można wykluczyć, że w powstaniu tych polskich przydomków odegrali jakąś rolę polscy księża (bo takowi w XVII wieku stanowili większość) względnie urzędnicy pańscy. Spośród ośmiu przydomków

polskich (Biba, Łamacz, Ciepły, Kołaczek, Kula, Pokrywka, Szeliga, Królik) dwa pierwsze używane są do dziś, co prawda przy innych nazwiskach. Z jedenastu przydomków niemieckich (Kibla, Kudra, Cimper, Manda, Pol, Bekla, Miczerta, Bass, Schworz, Boyla, Brymla) pięć pierwszych przetrwało do dziś. Istnienie grupy przydomków polskich świadczy przynajmniej o jakimś osłuchaniu z językiem polskim.

4. W przypadku dwóch rodzin polskich komorników podano pochodzenie z konkretnej miejscowości – Bujakowa i Bielan.

Analiza ksiąg metrykalnych wykazuje, że w Wilamowicach pracowali polscy parobkowie i polskie dziewczyny służebne. Pochodzili głównie z miejscowości Ziemi Oświęcimskiej, rzadziej ze śląskich Bielska i Pszczyny.

Niekiedy w księgach metrykalnych zaznaczano, że osoby te bardzo długo, w niektórych przypadkach nawet od dzieciństwa, zamieszkiwały w Wilamowicach. Zdarzały się dość liczne przypadki małżeństw pomiędzy polskimi mężczyznami a pannami i wdowami z Wilamowic. W ogólnej liczbie 290 ślubów w wymienionym okresie takich polsko-wilamowskich ślubów było około 45. Zdecydowanie rzadsze były przypadki odwrotne, to znaczy wilamowscy mężczyźni żeniący się z Polkami. Takich przypadków było 13, a jeden z nich Wawrzyniec Fox, swoją żonę Katarzynę Ambrożowicz, przywiózł w roku 1654 aż z Krakowa. Należy jednak pamiętać, że zwyczaj kazał żenić się w miejscowości narzeczonej, więc zapewne takich ślubów było więcej, ale są wpisane w innych parafiach. W większości miejscowości tak stare księgi metrykalne się jednak nie zachowały.

Zanotowano również 20 ślubów pomiędzy mieszkańcami sąsiednich niemieckojęzycznych miejscowości a narzeczonymi z Wilamowic – panowie młodzi pochodzili ze Starej Wsi, Hałcnowa i w jednym przypadku z Wapienicy.

5. Ogólnym wnioskiem z analizy ksiąg metrykalnych i spisu dusz jest stwierdzenie, że XVII-wieczne Wilamowice, oddalone około 10 km od zamkniętego obszaru wyspy językowej i otoczone przez większość polską, wykazują ślady tego kontaktu (m.in. polscy parobkowie, polskie przydomki, pojedyncze nazwiska polskie, obecność polskiego duchowieństwa), ale społeczność Wilamowic nie wykazywała cech społeczeństwa mieszanego językowo – niemieccy (jak kto woli: zachodniogermańscy, dziś by się powiedziało: wilamowscy) byli prawie wszyscy gospodarze, zdecydowana większość nazwisk i przydomków była również niemiecka.

Bibliografia

Źródła

Archiwum Parafii Wilamowice: *Metrika Baptisatorum ab ao 1641*.

Archiwum Parafii Wilamowice: *Liber copulatorum ab anno 1640–1676*.

vChromik, G (2018). Die Entwicklung der Familiennamen der Seibersdorfer Auswanderer

in Anhalt/Holdunów. *Germanica Wratislaviensia* 143 (*Acta Universitatis Wratislaviensis* 3835), 135–149.

Chromik, G. (2020). Wilmesau/Wilamowice: die noch existente Sprachinsel im schlesisch-kleinpolnischen Grenzraum und die Legende über ihren niederländischen Ursprung. *Linguistica* 60(2), 45–63. DOI: 10.4312/linguistica.60.2.45-63

Chromik, G. (2021). Der Prozess des Sprachwechsels in der frühen Neuzeit und seine Untersuchungsmöglichkeiten (im späteren Westgalizien). W: Philipp, H., Stangl T., Wellner J. (red.). *Deutsch in der Ukraine: Geschichte, Gegenwart und zukünftige Potentiale*. Regensburg: Universitätsbibliothek Regensburg. DOI 10.5283/epub.44883

Kuhn, W. (1981). *Geschichte der deutschen Sprachinsel Biditz (Schlesien)*. Würzburg: Holzner Verlag.

Wackwitz, A. (1932). *Die deutsche Sprachinsel Anhalt-Gatsch in Oberschlesien in ihrer geschichtlichen Entwicklung*. Plauen im Vogtland: G. Wolff.

Aneks 1

Regestrum grimady całej wsi willamowic Anno Domini 1642 w tłumaczeniu na język polski. Imiona zapisane po łacinie przetłumaczone zostały na język polski, imiona zapisane w formie niemieckiej i polskiej zdrobnialej podano bez tłumaczenia. Tłumaczenie dotyczy wyłącznie łacińskich stopni pokrewieństwa i zajęć – *uxor*, *filius*, *filia*, *servus*, *famula*, *sutor* – które zastąpiono odpowiednikami polskimi. Dosłowne przytoczenia oryginalnego tekstu zaznaczono kursywą.

Numery są kolejnymi pozycjami spisu, nie zaś numerami domów, bo takowych wtedy nie było. Po numerze 90 autor (Grzegorz Zdziewojski) zrobił błąd i przeszedł od razu do numeru 100 zamiast 91. W poniższym spisie te oryginalne, ale błędne numery ujęte są w nawiasach kwadratowych.

W nawiasach kwadratowych podano też oboczne wersje nazwisk, odbiegające od tych z zapisu *Regestrum*.

1. 1 Piotr Fox Jeremiasz, żona Ewa, syn Paweł Fox, żona Zuzanna, inny syn Marcin, sługa Marcin Janki, komornica *Ewa Stara Dziewka*.
- 2 Daniel Kresta, żona Gertruda, syn Marcin lat 8, córka Katarzyna lat 13, Krystyna lat 10, komornica Zuzanna Manlowa, wdowa, syn Marcin lat 16.
- 3 Jura Nikiel, żona Ewa, syn Andrzej lat 10, córka Katarzyna lat 5, Anna lat 8, Zuzanna 9 lat, komornik Urban Damek, żona Krystyna, służące Krystyna i Marianna.
- 4 Michał Fox, żona Anna, syn Marcin lat 7, Jan 8, córka Ewa lat 9, Anna 5 lat, Zuzanna 3, Anna Polka służąca, matka Michałowa Ewa.
- 5 Lorenc Faltow [Wawrzyniec Fołta/Fałta], chałupnik, żona Zuzanna, syn Jerzy lat 18, córka Zuzanna 14 lat, Zofia 11, komornik Mathias Gietler [Giertler], żona Ewa, córka Ewa 9 lat, syn Piotr lat 4.
- 6 Paweł Fox Lorancow, chałupnik, żona Ewa, syn Maciej lat 15, Grzegorz 10, córka Zuzanna lat 7, Zofia 4, komornik Paweł Fox, syn jego, żona Agnieszka.

- 7 Jurek Filipów, chałupnik, żona Anna, córka Ewa – lat 11, Katarzyna – 7, syn Jan – lat 4, Krystyna *puł roka*.
- 8 Andrzej Primus, żona Anna, syn Maciej – lat 18, Piotr – 15, Lorenc [Wawrzyniec] – 10, córka Zofia – lat 12.
- 9 Jurek Fox niewidomy, żona Katarzyna, syn Marcin – pół roku, Paweł – 6 lat.
- 10 Hans Damek, krawiec, żona Katarzyna, syn Marcin – lat 18, Paweł – 16, komornik Hans Damek, syn jego, żona Jadwiga.
- 11 Hans Fox Michałów, żona Jadwiga, syn Paweł – lat 10, córka Ewa – 8 lat, Anna – 5, Katarzyna – 2, sługa Michał *brat gospodarzów*, komornik Andrzej Kresta Kościelny, żona: Halina, Andreas Kresta – syn jego, żona – Ewa.
- 12 Hans Fox Zimów, chałupnik, żona Katarzyna, syn Marcin – lat 19, Eliasz – 5, Tobiasz Fox – syn jego, żona Krystyna.
- 13 Bartosz Groma, chałupnik, żona Anna, syn Maciej – lat 10, służąca Dorota.
- 14 Bartosz Groma młody alias syn jego, żona Ewa, syn Paweł – lat 4, córka Anna – 2 lata.
- 15 Marcin Kresta, żona Ewa, córka Anna – 2 lata, komornik Paweł Szausta, żona Ewa, córka Zuzanna – lat 10, syn Thomas – 1 rok, *stara Szaustowa Anna*.
- 16 Hans Szausta, chałupnik, żona Krystyna, syn Paweł – lat 11, Michał – 5, córka Anna – 6 lat, Ewa – 1 rok.
- 17 Peter Szausta, żona: Ewa, syn Marcin – lat 16, Michał – lat 8, Andreas – 3, córka Zuzanna – 10 *niedziel*, Katarzyna – 30 lat, Anna – 21.
- 18 Michał Morkis, żona Zuzanna, syn Grzegorz – lat 17, komornik Hans Morkis – syn jego, żona Katarzyna, drugi komornik Tomasz Morkis, syn, żona Ewa, syn Marcin – lat 3, Mathias – rok jeden, Zofia – 20 lat.
- 19 Piotr Bies, chałupnik, żona: Zofia, córka: Anna – 9 lat, Agnieszka – rok 1, syn Jan – lat 4.
- 20 Piotr Morkis, chałupnik, żona Ewa, służąca Anna – lat 14.
- 21 Jan Olber, szewc, żona Anna, córka Gertruda – lat 10.
- 22 Jan Honkis, żona Zofia, syn Jan – lat 7, służący Jan i niema kobieta.
- 23 Lorenc Honkis [Wawrzyniec Honkis], chałupnik, żona Ewa, syn Jan – pół roku.
- 24 Marcin Bies, chałupnik, żona: Helena, córka Anna – lat 10.
- 25 Jan Bies, żona Katarzyna, syn Lorens [Wawrzyniec] – lat 5, Mathias [Maciej] – 3, komornik Michał Bies, żona Katarzyna, córka Anna – 1 rok, służąca Zofia.
- 26 Paweł Damek Kudra, chałupnik, żona Katarzyna, syn Marcin – lat 7, Tobiasz – 4, córka Ewa – pół roku.
- 27 Lorencz Damek [Wawrzyniec Damek], wójt, żona Ewa, służący Jerzy, Anna – lat 15, komornik Marcin Damek – syn wójtów, żona Agnieszka, syn Jan – 9 lat, Andrzej – 7, Paweł – 3, córka Anna – lat 11, soltysowa Zymanowa.
- 28 Wdowa Gertruda alias Soltysowa, Urbana Damka, komornik – Jerzy Damek, soltysik, żona – filia Ewa – 6 lat.

- 29 Jakob Damek, chałupnik, żona Zuzanna, syn Jan – lat 9, Elias – 5, córka Ewa – lat 11, Anna – *2 lecie*.
- 30 Jakob Fila, chałupnik, żona Ewa, córka Katarzyna – 10, córka Ewa – 4 lata, syn Stanisław – *pięć niedziel*.
- 31 Jakob Han [Hahn], żona Krystyna, córka Katarzyna – lat 12, Anna – 8, syn Bartłomiej – lat 10, Jerzy – 6 lat, służący Jerzy, komornik Michał Fila, żona Katarzyna, córka Zuzanna – lat 11.
- 32 Mathias Bies, chałupnik, żona Dorota, syn Tomasz – lat 4, Stanisław – *dwie ćwierci roku*.
- 33 Stanisław Fox, chałupnik, żona Agnieszka, komornica Anna.
- 34 Marcin Janowski, żona Anna, córka Ewa – lat 4, komornica Dorota.
- 35 Jan Fox, wójt stary, żona Zuzanna, syn Piotr – lat 18, córka Anna – lat 15, komornik Jan Fox – syn jego, żona Zuzanna.
- 36 Jan Manla alias Szowreder, chałupnik, żona Marianna, syn Mathias – lat 11, Jerzy – 9, córka Ewa – lat 5, Anna – 2, służąca Anna.
- 37 Marcin Hucel, żona Anna, córka Anna – lat 14, Zuzanna – 12, komornik Mathias Hucel, żona Anna.
- 38 Grzegorz Fox, chałupnik, żona Katarzyna, syn Mathias – lat 11, Jan – 9, Jerzy – 6, córka Anna – lat 12.
- 39 Piotr Nikiel, żona Anna, córki Katarzyna i Ewa, bliźniaczki, *po pięci lath*, służący Wojciech, służąca Agnieszka.
- 40 Jakob Rozner, chałupnik, żona: Katarzyna, syn Marcin – lat 8, córka Zuzanna – 6, Anna – 3.
- 41 Jakob Manla, żona Katarzyna, córka Ewa – lat 8.
- 42 Maciej Fox, chałupnik, żona Ewa.
- 43 Jurek Damek Krawców, chałupnik, żona: Anna, córka Marianna – rok.
- 44 Maciej Gąsiowski, chałupnik, żona Zofia, syn Jerzy – lat 6, komornice Ewa wdowa, syn Andrzej – lat 6, Gertruda i Zuzanna.
- 45 Piotr Fox, chałupnik, żona Anna, komornik: Paweł Gąsiowski, żona Katarzyna, syn Marcin – 5 lat, Michał – 3, córka – Katarzyna – lat 11.
- 46 Paweł Fox Miczerta, zagrodnik, żona Zuzanna, syn Jerzy – lat 7, Marcin – 5, córka Katarzyna – lat 10, Ewa – 8 lat.
- 47 Marcin Rozner alias Beila, żona Barbara, syn Maciej – lat 18, Paweł – 2, Tobiasz – 7, córka Ewa – lat 13, Anna – 2 lata.
- 48 Błażej Pastucha – żona Apolonia, syn Błażej – lat 9, Paweł – 7, Piotr – 4.
- 49 Andrzej Kaczmarz alias Fila, żona Anna, syn Jan – lat 14, córka Katarzyna – lat 16.
- 50 Jan Honkis, chałupnik, żona Katarzyna, córka Ewa – lat 7, Anna – 2, *Pastuszyna stara*.
- 51 Piotr Damek Kudra, chałupnik, żona: Gertruda, syn Jan – lat 9, córka Anna – 8, *kumornica* Katarzyna, córka Ewa – lat 16.

- 52 Paweł Damek *Juskuw*, chałupnik, żona: Zuzanna, komornica Anna Żaczka stara, syn Jakub – lat 7, córka Katarzyna – 10.
- 53 Marcin Fox, chałupnik, żona Zuzanna, syn Andrzej – lat 9, komornica Dorota Ortowa.
- 54 Jan Fox, chałupnik, żona Ewa, syn Paweł – lat 3, Marcin – rok, Krystyna Cieplowa.
- 55 Marcin Groma, chałupnik, żona Zuzanna, syn Maciej – lat 16, córka Krystyna – lat 8.
- 56 Merta Kresta [Marcin Kresta/Krysta], żona Ewa, syn Jan – 2 lata.
- 57 Tomasz Błażkow [Błażków], żona: Katarzyna, syn Jan – lat 15, Andrzej – lat 5.
- 58 Urban Polak, żona Anna, syn Marcin – lat 14, Jan – 4, córka Ewa – lat 10.
- 59 Paweł Damek, rzeźnik, żona Jadwiga, syn Jan – lat 10, Paweł – 8, Jerzy – 6, córka Anna – lat 4.
- 60 Lorencz Honkis, żona Katarzyna, syn Marcin – lat 6, córka Ewa – lat 3, komornik Lorenc Groma, żona Zuzanna, córka Katarzyna – lat 8, Barbara – 4, służąca Krystyna – 14, komornica Salomea cyganka.
- 61 Paweł Nikiel, żona Ewa, córka Ewa – lat 4, Anna – rok 1.
- 62 Jan Tobola, żona Katarzyna, córka Anna – lat 10, Ewa – lat 7.
- 63 Marcin Damek S [?], żona Zofia, córka Anna – 8 lat.
- 64 Paweł Kresta alias Baß, żona Zuzanna, syn Wawrzyniec – lat 8, Andrzej – 5, Jan – lat 3, Jerzy – rok 1, córka Anna – 10 lat.
- 65 Jan Damek, zagrodnik, żona Agnieszka, syn Marcin – lat 10, Tobiasz – 8, córka Anna – 7 lat, Gertruda – 6, Krystyna – pół roku, służąca Zofia – lat 15, komornica Zuzanna.
- 66 Andrzej Szausta, żona Ewa, syn Marcin – 1 rok, komornik Fridrich Prokoß, żona: Ewa.
- 67 Tomasz Piekarz, żona: Marta, córka Anna – lat 8, Zuzanna – 7, Anna – 3, syn Tomasz – 1 rok, służąca: Anna, komornica Zofia.
- 68 Hans Morkis, żona Katarzyna, syn Jan – lat 8, córka Katarzyna – lat 9, Zuzanna – 11, służący Maciej, komornica wdowa Błażkowa.
- 69 Jan Denzel, chałupnik, żona Anna, syn Paweł – lat 17, Adam – 5, komornik Andrzej Kinczler, żona: Ewa, córka Marianna – 1 rok.
- 70 Piotr Janki, żona Anna, córka Katarzyna – 10, Anna – 13, Zofia – 7, Zuzanna – 5, służący Marcin, służąca Ewa, komornik Piotr Fox Macow.
- 71 Jurek Damek, chałupnik, żona Krystyna, córka Anna – lat 14, Zofia – 7, Gertruda – 2, syn Marcin – lat 5.
- 72 Daniel Damek, zagrodnik, żona Ewa, syn Jerzy – lat 7, Marcin – 3, córka Ewa – ćwierć roku, służący Maciej, komornice Marianna i Anna.
- 73 Piotr Damek, zagrodnik, żona Anna, służąca Zofia.
- 74 Daniel Figwer, zagrodnik, żona Gertruda, służący Maciej.
- 75 Paweł Brez, zagrodnik, żona Krystyna, córka Krystyna – lat 12, Gertruda – 9,

- Anna – 3, syn Jan – lat 6, komornica Zuzanna z Kóz.
- 76 Eliasz Damek, zagrodnik, żona Anna, córka Anna – lat 10, Katarzyna – 7, służąca Anna, komornica Zofia.
- 77 Grzegorz Mertow [Merta], żona: Katarzyna, syn Marcin – lat 6, Andrzej – dwie ćwierci roku.
- 78 Piotr Fox Jurkow, żona: Ewa, syn: Jan – lat 9, Piotr – 6, Wawrzyniec – 4, córka Zuzanna – 12 lat, Anna – 5, służący Marcin Fox i Michał, służąca Anna, komornica Magdalena, wdowa.
- 79 Jurek Figwer, zagrodnik, żona Marianna, córka Ewa – lat 15, Katarzyna 12, Zofia – 10, syn Jerzy – lat 5, sługa Wojciech Tkacz [Textor], komornik Piotr Figwer.
- 80 Wdowa Katarzyna Banert, chałupnica, syn Paweł Banert – lat 20, Jan – 10, córka Ewa – 16.
- 81 Jurek Rozner, żona Katarzyna, syn Maciej – lat 18, Jerzy – 9, Andrzej – 7, Piotr – 3, córka Zofia – 12, sługa Tomasz, biedaczka Zuzanna.
- 82 Szymon Sojka, chałupnik, żona Katarzyna, córka Ewa – lat 9, Anna – 6, syn Jerzy – 8, Piotr – 2.
- 83 Andrzej Figwer, chałupnik, żona: Katarzyna, córka Anna – lat 4, Ewa – 1 rok, służąca Łucja.
- 84 Michael Figwer, zagrodnik, żona Ewa, komornik Jakub Figwer, żona Katarzyna.
- 85 Piotr Figwer alias Kapeida, chałupnik, żona Zofia, syn Andrzej – lat 3, córka Anna – 15 tygodni, komornica: wdowa Jadwiga Figwer.
- 86 Wdowa Anna Biba, syn: Jerzy – lat 12, Paweł – 5, Maciej – 2, sługa Paweł Figwer tkacz.
- 87 Michał Tobola, chałupnik, żona: Anna, syn: Maciej – lat 21, Paweł – 7, Piotr – 4, córka Ewa – 15, Katarzyna Chroma.
- 88 Maciej Rozner, żona: Gertruda, syn Marcin – lat 16, Paweł – 13, Jan – 10, Jerzy – rok, córka Gertruda – 6, służąca Krystyna, komornik Jan Rozner, żona Krystyna, córka Zofia – 6 lat, komornik Maciej Groma, żona [?].
- 89 Piotr Fox Michałów, chałupnik, żona: Zuzanna, syn Jan – lat 12, Marcin – 9, Paweł – 5, córka Katarzyna – lat 14.
- 90 Maciej Fox alias Micek, chałupnik, żona Agnieszka, syn Jerzy – lat 16, Wawrzyniec – 10, córka Katarzyna – 11 lat.
- 91 [100] Marcin Damek, zagrodnik, wdowiec, syn Jakub – półtora roku, komornik Andrzej Damek, żona: Elżbieta, syn Maciej – lat 6, córka Anna – $\frac{3}{4}$ roku.
- 92 [101] Paweł Kresta, zagrodnik, żona: Elżbieta, sługa Jan – 16 lat, komornik Jan Rozner, żona Katarzyna.
- 93 [102] Piotr Rozner alias Textor [Tkacz], zagrodnik, żona Zuzanna, syn Andrzej – lat 16, Paweł – 13, Piotr – 10, Jerzy – 5, córka Anna – 7, Katarzyna – 2.
- 94 [103] Piotr Fox, chałupnik, żona: Krystyna, komornik Maciej Kresta, żona: Krystyna.

- 95 [104] Jan Fox Raders, zagrodnik, żona Magdalena, sługa – brat własny Paweł – lat 18.
- 96 [105] Jędrzej Groma alias Królik, zagrodnik, żona: Zofia, służąca: Gertruda – lat 15, komornik Andrzej Groma, żona Katarzyna.
- 97 [106] Falta Wyzner [Valentin Wiesner], zagrodnik, żona: Katarzyna, syn Wawrzyniec – lat 13, córka Gertruda – 16, komornik Jan Wyzner, żona Ewa.
- 98 [107] Stanisław Bytner, zagrodnik. Żona: Anna, komornik: Piotr Damek Bieniasz, żona Zuzanna.
- 99 Wdowa Anna Foxowa, zagrodnik, syn Marcin – lat 13, Andrzej – 5, córka Ewa – 11, komornik Maciej Fox, żona: Zofia.
- 100 [109] Grzegorz Damek Bieniasz, zagrodnik, żona: Ewa, córka Katarzyna – lat 2, służąca Zofia – 12, komornica wdowa Zuzanna.
- 101 [110] Jerzy Simow, zagrodnik, żona: Anna, syn Michał – lat 20, Stanisław – 12, Maciej – 9, Jerzy 2.
- 102 [111] Józef Mertow [Merta], żona: Ewa, córka: Anna – lat 4, syn Piotr – 2, córka Marianna – 3 tygodnie.
- 103 [112] Piotr Rozner alias Pol, żona Ewa, syn Marcin – lat 15, Maciej – 13, Andrzej – 7, córka Anna – lat 3, Gertruda – ćwierć roku.
- 104 [113] Jurek Lenner Leśny, żona: Ewa, córka Katarzyna – lat 13, Krystyna – 8, Anna – 5, Gertruda – 2, syn Michał 5, Jan – 4 tygodnie.
- 105 [114] Marcin Klimków, żona: Zofia, córka Katarzyna – lat 15, Zuzanna – 18, Ewa – 7, syn Marcin – lat 4, Jerzy – rok 1.
- 106 [115] Daniel Groma alias Kołaczek, żona Zofia, sługa Jan – lat 12.
- 107 [116] Paweł Banert, zagrodnik, żona Anna, syn Jerzy – lat 15, córka Krystyna 12, Zofia – 8, Anna – 5.
- 108 [117] Marcin Figwer Łamacz, żona Anna, syn Paweł – lat 9, Jerzy – 6, Tobiasz – 3, Maciej – $\frac{3}{4}$ roku,
- 109 [118] Andrzej Homa, zagrodnik, żona Magdalena, córka Ewa – lat 3, syn Jerzy – rok 1, komornica Ewa z Bielan, syn Grzegorz – rok 1.
- 110 [119] Lorenc Rokitko, zagrodnik, żona: Ewa, syn Jan – 2, sługa Jan Textor [Tkacz], komornik Grzegorz Rokitko, żona: Gertruda, komornica stara Rokitkowa.
- 111 [120] Jan Bytner, zagrodnik, żona Gertruda, córka Ewa – 6 lat, służąca Zofia, komornica: Anna wdowa.
- 112 [121] Jan Fox, zagrodnik, żona: Katarzyna, syn Marcin – 7 lat, Jerzy – półtora roku, córka Ewa – 5 lat, komornica wdowa Zofia, córka Anna – 6 lat.
- 113 [122] Jan Kubow alias Sutor, żona Anna, córka Katarzyna – lat 18, Zuzanna – 8, syn Jan – 6 lat.
- 114 [123] Jan Feykis, zagrodnik, żona Ewa, córka Ewa – lat 9, Anna – 4, Katarzyna – rok 1, syn Jan – 5 lat.

- 115 [124]. Jan Fox Jurkow, zagrodnik. Żona: Ewa, córka Zuzanna, bliźniaczki Zofia i Gertruda po ¾ roku, Katarzyna – 3, syn Marcin – 6 lat.
- 116 [125] Piotr Kubów, zagrodnik, żona Regina, syn Jan – 13 lat, Maciej – 4, Jerzy – 5, córka Anna – 7 lat, Ewa – 2 lata, komornica Anna Kramarka.
- 117 [126] Jurek Wyzner, chałupnik, żona: Gertruda, syn Wawrzyniec – lat 4, Paweł – rok 1, komornica Katarzyna Gietlerka.
- 118 [127] Wdowa Ewa Wyznerowa, zagrodniczka, syn Jan – 20 lat, Piotr – 18, córka Ewa – 16 lat.
- 119 [128] Wdowa Ewa Kołodziejka, zagrodniczka, syn Tobiasz – lat 6, córka Katarzyna – lat 8, sługa Wawrzyniec, komornik Urban z Bujakowa, żona Magdalena, córka Anna – lat 16, syn Grzegorz – 10 lat.
Uwaga: Zapewne prawdziwe nazwisko brzmiało Fox – w 1652 roku ślub brała Anna Fox Kołodziej, w 1675 roku ślub brała Anna, córka Tobiasza Foxa Kołodzieja.
- 120 [129] Marcin Figwer Łamacz, zagrodnik, żona: Krystyna, [komornik] wdowiec Simon Figwer, córka Zuzanna – 19 lat.
- 121 [130] Piotr Figwer, chałupnik, żona Ewa, syn Paweł – rok 1, córka Anna – lat 2.
- 122 [131] Jan Jurkla, kmieć, żona Ewa, córka Anna – 9 lat, Katarzyna – 7, służdy Andrzej i Jakub, komornica Anna, drugiej komornicy Anna córka Marianna – 19, Gertruda – 14.
- 123 [132] Piotr Wyzner, chałupnik, żona: Anna.
- 124 [133] Maciej Tobola, zagrodnik, żona Ewa, służąca Ewa – 16 lat.
- 125 [134] Piotr Figwer Skrzypek, zagrodnik, żona Katarzyna, syn Jan – 16 lat, Piotr – 14, komornik Maciej Figwer, żona Anna, syn Piotr – lat 8, Jerzy – 4, Paweł 2.
- 126 [135] Jan Fox M., zagrodnik, żona Zofia, syn Jerzy – 20 lat, Jan – 11, Piotr – 6, córka Ewa – lat 15, Katarzyna – 9, Anna – 5 lat.
- 127 [136] Stanisław Rozner, zagrodnik, żona Anna, syn Marcin – lat 13, Jerzy – 7, Stanisław – 5, Piotr – 2, córka Ewa – 3 lata, komornica wdowa Anna Sołtyska.
- 128 [137] Wdowa Gertruda Nikłowa, kmieć, komornik Maciej Nikiel, żona Małgorzata, córka Katarzyna – lat 2, syn Jan – rok 1, Piotr Nikiel – lat 15, wdowa Gertruda Jana Nikła żona, córka Anna – lat 3, Ewa – 2, komornik Zima Janki, żona Katarzyna, syn Piotr – lat 12.
- 129 [138] Adam Bytner, kmieć, żona Krystyna, syn: Marcin - lat 10, Jerzy – 6, Piotr – rok 1, córka Ewa – lat 7, sługa Wawrzyniec, służąca Katarzyna, komornica wdowa Ewa Bytnerowa, syn Jerzy – lat 6, Andrzej – 2, wdowa Ewa Bytnerowa stara.
- 130 [139] Marcin Bytner, kmieć, żona Ewa, syn Maciej – lat 4, Marcin – rok 1, córka Ewa – lat 6, służąca Anna, komornik Paweł Groma, żona Zuzanna,

córka Katarzyna – lat 14, Zofia – 8, żona Zuzanna, syn Jerzy – lat 9, córka Anna – 16, Ewa – 4.

131 [140] Marcin Fox Kościelny, zagrodnik, żona Jadwiga, syn Jan – lat 12, Andrzej – 6 lat, komornica wdowa Agnieszka Kaskowa, córka Ewa – lat 3.

Aneks 2

Spis przydomków wilamowskich spotykanych w XVII wieku i próba ich etymologii.

Nazwisko	Przydomek	Etymologia przydomka
Damek	Bekłów	od śwn. <i>beck</i> ‘piekarz’ ze śląsko-niemiecką końcówką zdrobniającą, więc ‘piekarczyk’
Damek	Bieniasz	od polskiej formy imienia Benedykt
Damek	Jaśków	od imienia Jan
Damek	Józków	od imienia Józef
Damek	Kibla	być może od śwn. <i>kibelen</i> ‘kłócić się’, lub od śwn. <i>kübeln</i> ‘wiaderko’
Damek	Krawców	polski wyraz pospolity
Damek	Kudra	śwn. <i>küder</i> , pol. ‘koldra’
Damek	Maćków	od imienia Maciej
Damek	Rzeźnik/Lanionis	polski wyraz pospolity, względnie jego łacińska wersja
Damek	Wójtów	polski wyraz pospolity
Damek	Zimów	Sima, śląskie gwarowe zdrobnienie imienia Simon (Szymon)
Figwer	Biba	zapewne polski wyraz pospolity zapożyczony z łaciny, ‘libacja’
Figwer	Chromy	zapewne polski wyraz pospolity – ‘kulawy’
Figwer	Cimper	śwn. <i>zimber</i> ‘drewno na budowę’
Figwer	Kapeida	niewyjaśnione
Figwer	Łamacz	nazwa wielu narzędzi
Figwer	Skrzypek	polski wyraz pospolity
Fox	Barut, Bartków	być może od imienia Bartłomiej
Fox	Ciepły	polski wyraz pospolity
Fox	Grygierów	od śląskiej formy imienia Gregor ‘Grzegorz’
Fox	Jeremiaszów	od imienia Jeremiasz

Nazwisko	Przydomek	Etymologia przydomka
Fox	Jurków	od imienia Jerzy.
Fox	Kołodziejczyk, Kołodziej	polski wyraz pospolity, zob. też Fox Raders
Fox	Kościelny	polski wyraz pospolity
Fox	Kowal	polski wyraz pospolity
Fox	Loranców	od imienia Wawrzyniec, niem. Lorenz
Fox	Manda	od św. <i>manden</i> 'cieszyć się'
Fox	Micek	od imienia Mikołaj (w polskiej wersji)
Fox	Michałów	od imienia Michał
Fox	Miczerta	może św. <i>mietschbiter</i> 'robotnik', względnie wersja powyższego przydomka
Fox	Niewidomy	polski wyraz pospolity
Fox	Pyrzów	od bielskiego nazwiska Pisch (forma imienia Peter 'Piotr')
Fox	Raders	św. <i>räder</i> 'doradca' względnie regionalny wyrażenie na kołodzieja (patrz Fox Kołodziej)
Fox	Sługów	polski wyraz pospolity
Fox	Wawrów	być może od św. <i>waben</i> – 'ruszać się'
Fox	Wiesner	od bielskiego nazwiska Wiesner – od <i>Wiese</i> 'łąka'
Fox	Zimów	Sima, śląskie gwarowe zdrobnienie imienia Simon (Szymon)
Fox	Zoszczyń	od polskiej formy imienia Zofia
Gaweł	Polaczyk	Polak
Groma	Kołaczek	'kołacz'
Groma	Królik	polski wyraz pospolity
Groma	Kula	polski wyraz pospolity
Kresta	Bass	św. <i>baz</i> = nwn. <i>besser</i> 'lepiej', ale też 'korzyść', 'pożytek'
Kresta	Schworz	niem. 'czarny'
Kresta	Wirt	niem. 'gospodarz', 'gospodzki'
Kubów	Sutor	łac. 'szewc'
Lenner	Leśny	polski wyraz pospolity
Manla	Szewreder	św. <i>schaf Früde</i> – 'owczarek'
Morkis	Górka	polski wyraz pospolity

Nazwisko	Przydomek	Etymologia przydomka
Nikiel	Mazur	polski wyraz pospolity ('mieszkaniec Mazowsza'), ale też popularne polskie nazwisko
Nikiel	Mojzła	niem. <i>Maus</i> 'mysz' ze śląską końcówką zdrobniającą, więc 'myszka'
Nycz	Huczlów	od nazwiska <i>Hutzel</i> – św. 'suszona gruszka'
Rozner	Beila, Boyla	nwn. <i>Beulen</i> 'guz', ze śląsko-niemiecką końcówką zdrobniającą, więc 'guz, guzek'
Rozner	Brymlów	śwn. <i>brumme</i> 'wół', ze śląsko-niemiecką końcówką zdrobniającą, więc 'wołek'
Rozner	Kuśnierzów	polski wyraz pospolity
Rozner	Maćków/Macek	od imienia Maciej
Rozner	Pol	'Polak'
Rozner	Textor	łac. 'tkacz'
Tobola	Pokrywka	polski wyraz pospolity
Weiner	Szeliga	prawdopodobnie od niem. <i>selig</i> 'błogi'

Objaśnienie:

nwn. – nowo-wysoko-niemiecki

śwn. – średnio-wysoko-niemiecki

Language contact of Wilamowice residents in the 17th century based on the parish family book and parochial registers

1. Introduction

The purpose of this article is to use an extra-linguistic historical source to investigate language contact in Wilamowice. The source analyzed is a parish family book ('census of souls'), that is, a list of families, along with household servants, nicknames, and additional occupations, compiled in 1642 for the parish priest's use. The original, bearing the title *Regestrum Gromady caley wsi Wilamowic Anno Domini 1642*, is an excerpt from the oldest register book of the village and is still kept in the parish. In addition, the information contained in the marriage book from 1640–1676 (*Liber copulatorum ab anno 1640–1676*) is included in the study.

2. A brief history of Wilamowice

The Bielsko German language island was established in the second half of the 13th century during the wave of colonization of Silesia under German law. It consisted of several dozen villages and three towns, including Bielsko, where German-speaking settlers predominated (German law did not imply the nationality of the settled farmers, as many villages in this system were settled by Slavic settlers). These were the Waldhufendorf-type villages established in forest clearings. Wilamowice was one such large forest-clearing village (Kuhn, 1981, pp. 12–13, 18–19; Chromik, 2020, p. 45). Wilamowice formed the border of German settlement,¹ as neighboring

¹ For the purposes of this paper, the German-speaking inhabitants of Wilamowice are called Germans. They were Germans to those around them at that time (as evidenced by the words of Father Zdziewojski). Of course, today, Vilamovians consider themselves Vilamovians, not Germans, and they have every right to do so. We know of more such shifts in ethnic consciousness – German-speaking Swiss are just Swiss, even though they speak the Alemannic dialect of German, while Luxembourgers have elevated their West Central German dialect to the rank

villages such as Bielany and Jawiszowice were Polish. Stara Wieś and Hecznarowice connected Wilamowice to Kozy, which was also a German-speaking settlement until 1770 (see Figure 1). In that year, the inhabitants of Kozy, persecuted by the Polish Catholic landowner because of their Protestant religion, fled to Prussian Silesia, to Hołdunów (Anhalt). The abandoned Kozy was repopulated with Polish residents (Wackwitz, 1932, pp. 16–23; Chromik, 2018, pp. 136–138). It is also certain that until the end of the 18th century Stara Wieś, neighboring Wilamowice, was also mostly German-speaking. As a result of the Polonization of Stara Wieś, following much earlier language change in Piszowice and Hecznarowice, as well as the aforementioned exodus of German residents from Kozy, Wilamowice became a small enclave with no contact with its parent German language island of Bielsko (Chromik, 2021, p. 157) (Figure 2). For Hecznarowice, register data are only available for the year 1776. Originally, Dankowice belonged to the German area as well (Kuhn, 1981, p. 50), but in the years described in this article, it had already lost its German character, as evidenced by the Polish surnames of the village's residents. Data for Hecznarowice and Piszowice are extremely scarce. An analysis of the record books of neighboring settlements, especially Kęty, but also Wilamowice, shows almost no residents with German surnames in these villages.

While the Bielsko German language island had a cultural and linguistic unity, for most of its existence it was located in two different state organisms and administrative units. Around 1315 the Duchy of Cieszyn was divided into the Duchies of Cieszyn and Oświęcim. In the 15th century, the Duchy of Oświęcim was incorporated into neighboring Poland, thus creating a new state border between Poland and the Holy Roman Empire. The territories located in the Empire became the property of the Habsburgs in the 17th century. From 1772 onward, as a result of the first partition of Poland, the border had an intra-state character within the Habsburg lands, separating Galicia and Austrian Silesia. Wilamowice, situated in the eastern part of the area, shared the fate of Oświęcim in the Polish (and later the Galician) part.

For our research, it is important to point out that in the years 1640–1676 (from when the sources used for our study originate), Wilamowice was still a German-speaking village not separated from the whole of the Bielsko German language island, but situated on the border with Polish-speaking villages. Its inhabitants were until recently Protestant, subjected – probably involuntarily – to conversion to the Catholic faith. The parish priests, the sources write, were ethnic Poles; the exception, judging by his name, may possibly be Father Stanisław Szober, active in the 1760s.

of a national language. However one defines the consciousness of the Vilamovians, they used and still use a language developed from the Silesian varieties of the East Central German dialect.

Figure 1. The extent of the Bielsko German language island in the 18th century (gray), before the exodus of the inhabitants of Kozy, taking into account the villages that were Polonized much earlier (marked with hatching).

(Compiled by Grzegorz Chromik based on a map by Jacek Cieśliewicz, <http://inne-jezyki.amu.edu.pl/Frontend/Language/Details/10>).

For the purposes of this text, the inhabitants of Wilamowice, speaking an East Central German dialect, are referred to as “Germans” and their language as “German”. This simplifies the distinction between the Polish population and the Germanic-speaking settlers. It is also a term appropriate to the historical period described. The fact that the majority of today’s Vilamovians do not feel that they belong to the German nation (referring to themselves only as Vilamovians), and call their language Wymysorys and not German, is beside the point. In the 17th century these concepts did not yet exist, and it is not the question that will be examined here, but the practical aspects of contact between the Germanic language island and its Slavic surroundings.

3. Sources used

It should be noted that linguistic matters, fundamental for the constitution of modern nations since the 18th century (and even more so in the 19th century), were of far less importance to people living in earlier times, especially the peasantry, being limited to purely practical matters. Therefore, any source that gives any insight into linguistic matters in earlier centuries is extremely valuable historical testimony.

Wilamowice is the only village of the former Bielsko German-speaking island for which such a source has been preserved. It is the so-called “census of souls” (*status animarum*) of the Wilamowice municipality, authored by the parish priest, Father Grzegorz Zdziewojski, and bearing the title *Regestrum Gromady caley wsi Wilamowic Anno Domini 1642*. Unlike tax or cadastral registers, which have survived in some localities dating back as far as the 16th century, this is not just a list of taxpayers or landlords, but a list of all parishioners. As a rule, these censuses were compiled as a register of the inhabitants of individual houses, indicating who was the landlord, who was the servant or tenant, the ages of the children and other features that allowed identification of the parishioners, who often bore the same surname. This gives a far better insight into the life of a particular locality than just a census of taxpayers, usually male landlords.

The census, authored by Father Grzegorz Zdziewojski, is of an unofficial, utilitarian nature; it was probably needed for the collection of tithes and other fees, for pastoral visits and similar day-to-day administrative matters of the parish. It was prepared in a mixture of Latin, Polish and German. The entries are inconsistent – while the degrees of kinship are generally given in Latin, other information is generally given in Polish, and names may have a Latin form (e.g., *Gregorius*), a Polish form (e.g., *Jurek*) or a German form (e.g., *Hans*, *Lorencz*, *Merta*) – see Figure 2.

For our research, therefore, we assume that most – if not all – residents of Wilamowice were German. Father G. Zdziewojski himself convinces us of this:

On the ninth of August, when he took over the Wilamowice parsonage, reverend father Grzegorz Jan Zdziewojski of Lasek, preacher from Oświęcim, doctor of liberal arts and philosophy, fifteen years after the Heresy, where for a hundred years Calvin's sect prevailed, this church did not have its own parson after Heresy, but was administered by commanders. This church had no parson of its own after the heresy, but was governed by temporary administrators, both diocesan and religious priests, and this was due to the inability to speak the German language, because the German people lived in Wilamowice, and for this reason the priests only lived here for a few Sundays each, and for this reason the church was poor, because the people were not in favor of the orderliness in church... (*Metrika Baptisatorum* ab ao 1641, f. I).

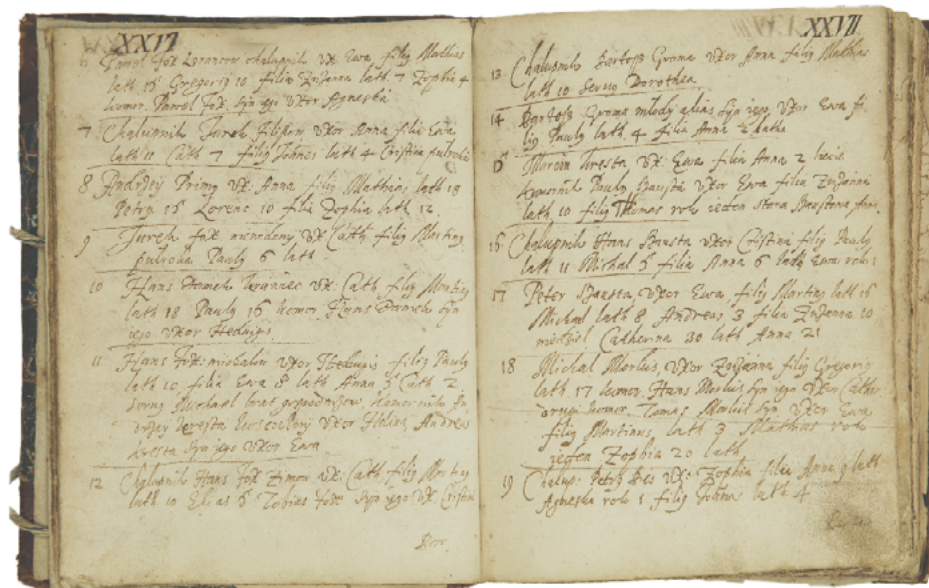

Figure 2. One of the pages of the *Regestrum*. The distinctive mixture of languages in this source is clearly visible.

(Source: Grzegorz Zdziewojński's *List of Souls*).

A whole group of sources examined here comprise metric books. In the context of the research topic, the most important are marriage books, as they are the ones that show contacts between people – after all, future spouses do not have to come from the same village. For Wilamowice such a register of weddings from 1640–1676 has been preserved. Later, up to the 18th century, the data is missing. The oldest marriage books from neighboring towns or parishes – Bestwina, Czechowice, Kęty, Komorowice – were also examined. For Bielany, Dankowice, Głębowice, Jawiszowice, Osiek, Piszczowice and Porąbka, which are very important in our research, data from the 17th century is sadly missing.

4. Survey methodology

The following assumptions were made for the study: 1) The vast majority of residents were Germans; after all, the German language was still spoken by the vast majority at the beginning of the 20th century and almost all residents' names were German. People with German names in the census are counted as Germans. Also counted as Germans are those bearing the essentially Polish, but already widespread, surnames Damek and Bies. 2) Persons with Polish surnames (with the exception of Damek and Bies) are counted as Poles. 3) Persons with stated

origins from Polish-speaking localities are counted as Poles. 4) Persons without surnames – representing only domestic servants and tenants – are counted as unspecified. 5) The census includes all residents of Wilamowice. With 131 households, this is highly likely.

An Excel spreadsheet was used to carry out the survey (Figure 3), with the families of German and Polish landlords, the families of German and Polish tenants, German and Polish domestic servants, and unspecified persons listed as servants and named only by their Christian name (e.g., *famula Cristina*) plotted in separate columns. Representatives of all groups were then counted using the summation function, and the proportion of the total population of 797 people was calculated.

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	R	S	T
1	Fox		5					1		1	Jeremiasz							507		
2	Kresta		5			2												107		
3	Nikiel		6			2		2										16		
4	Faw		7				1	1										630 NIEMCY	79%	
5	Faltow		5			4					chałupnik	Lorenc								
6	Fox		6			2					Lorancow	chałupnik						62		
7	Filipow	Pawel																19		
8	Primus	Andrzej	6															5		
9	Fox	Jurek	4															86 POLACY		
10	Demeck	Hans	4			2														
11	Fox	Hans	6			4		1												
12	Fox	Hans	6																	
13	Groma	Bartosz	3								Zimow	chałupnik						81 NIEOKREŚLENI		
14	Groma	Bartosz	4																	
15	Kresta	Marcin	3								ryh									
16	Scausta	Hans	6			5												527		81%
17	Scausta	Peter	8															107		
18	Moritz	Michael	3			7												16		
19	Bies	Petrus	5															650 NIEMCY		
20	Moritz	Petrus	2																	
21	Oiber	Jan	3															42		
22	Hunkis	Jan	3															19		
23	Hunkis	Lorenc	3															5		
24	Bies	Marcin	3																	
25	Bies	Jan	4																	
26	Demeck	Pawel	5																	
27	Demeck	Lorenc	2			7														
28	Demeck	Gertruda	1			3														
29	Demeck	Jakub	6																	
30		Jakub																		
31	Han	Jakub	5					3												
32	Bies	Maciej	4																	
33	Fox	Stanislaw	2																	

Figure 3. Statistical analysis. Names were entered in the Excel sheet, according to the census, of German and Polish landlords, families of German and Polish tenants, German and Polish domestic servants, and unspecified persons.

Source: Prepared based on Grzegorz Zdziewojski's *List of Souls*

The second part of the research was to enter all weddings from 1640–1676 into a spreadsheet and analyze them for possible language contact.

5. Test results

Depending on the interpretation of some questionable cases, we get the following results:

1) Among the residents of Wilamowice, the vast majority, amounting to 79–81.5%, are German. The unspecified group of 81 people (10%) is also quite large. For scientific integrity, this group should not be added to any of the specified groups. The Polish group is 8.2–10.8%, depending on how the data are interpreted.

2) Generally speaking, the penetration of the neighboring Polish population into Wilamowice was small. Among the popular surnames in Wilamowice, only two were of Polish origin: *Damek* and *Bies*. Judging by their prevalence (17 farmers with the surname *Damek* and four with the surname *Bies*, *Damek* being the second most common surname in Wilamowice after *Fox*), the progenitors of these families infiltrated Wilamowice long before 1642, perhaps more than a century earlier, i.e., shortly after the formation of surnames in general in the area under study. Other Polish surnames appear only exceptionally and are few in number (*Gąsiowski*, *Kubów*, *Pastucha*, *Rokitko*, *Sojka*, *Tobola*).

3) A characteristic feature of Wilamowice was (and still is today) the use of nicknames alongside proper surnames. Such a phenomenon also occurred in other towns of the Silesian-Lesser Poland borderland, but not to such an extent as in Wilamowice. Certainly the reason for such a state of affairs here was practical considerations – the huge spread of the surnames *Fox* and *Damek* caused them to lose their distinguishing role (the most popular surnames in Wilamowice are: *Fox* – 24 families, *Damek* – 17, *Figwer* – 9, *Rozner* – 7, *Kresta* – 5, *Groma* – 5, *Bies* – 4, *Nikiel* – 4, *Honkis* – 4, *Bytner* – 4, *Wyzner* – 4).

Interestingly, these nicknames had a German or Polish form, and in the sources examined, also Latin versions (these “paper”-only forms, however, should be understood as purely artificial, being translations of German or Polish expressions into official Church Latin).

There are local families with German surnames and Polish nicknames, such as *Groma* being called *Królik* (‘rabbit’), *Groma* called *Kołaczek* (‘round bread or cake’), *Damek* called *Bieniasz* (from the Polish name *Benedykt*) and *Figwer* called *Łamacz* (‘breaker’). This phenomenon was common and remains puzzling, even though German nicknames were more popular (e.g., *Szewreder*, *Raders*). Leaving out of consideration nicknames denoting descent from a person bearing a certain Christian name or describing a profession carried out by the named person or their ancestors (which are easy to translate into other languages), it should be noted that 11 German nicknames (including dialectal ones) and 7 Polish ones can be distinguished in the material presented. It cannot be ruled out that Polish priests (for they were in the majority in the 17th century) or state officials

played a role in the creation of these Polish nicknames. Of the 8 Polish nicknames (*Biba, Łamacz, Ciepły, Kołaczek, Kula, Pokrywka, Szeliga, Królik*), the first two are still used today, admittedly with different surnames. Of the 11 German nicknames (*Kibla, Kudra, Cimper, Manda, Pol, Bekla, Miczerta, Bass, Schworz, Boyla, Brymla*), the first 5 survive to this day. The existence of a group of Polish nicknames indicates at least some familiarity with the Polish language.

4) In the case of two families of Polish tenants, the origins of specific localities – namely Bujaków and Bielany – are given.

An analysis of register books shows that Polish farmhands and Polish servant girls worked in Wilamowice. They came mainly from villages in the Oświęcim area, and less frequently from the Silesian states of Bielsko and Pszczyna.

Sometimes it was noted in the register books that these persons had lived in Wilamowice for a very long time, in some cases even since childhood. There were quite numerous cases of marriages between Polish men and women from Wilamowice. Among the total of 290 weddings in the period mentioned, there were about 45 such Polish-Vilamovian marriages – definitely rarer were reverse cases, that is, Vilamovian men marrying Polish women. There were 13 such cases, and one of them, Wawrzyniec Fox, brought his wife Katarzyna Ambrożowicz all the way from Kraków in 1654. It should be remembered, however, that custom dictated marrying in the place of origin of the bride, so there probably were more such weddings, but they are recorded in other parishes. In most localities, however, such old register books have not survived.

There were also 20 weddings recorded between residents of neighboring German-speaking towns and brides from Wilamowice – the grooms came from Stara Wieś, Hałcnów and in one case from Wapienica.

5) The general conclusion of the analysis of the register books and the census of souls is that 17th century Wilamowice, located about 10 km from the closed area of the German language island and surrounded by a Polish majority, shows traces of this contact (such as with Polish farmhands and servants, Polish nicknames, singular Polish surnames and the presence of Polish clergy), but the Wilamowice community did not show the characteristics of a linguistically mixed society. Almost all landlords, and also the vast majority of surnames and nicknames, were German (or rather West Germanic, which would be described as Vilamovian/Wymyorys by today's standards).

Bibliography

Original sources

Archiwum Parafii Wilamowice. *Metrika Baptisatorum ab ao 1641*.

Archiwum Parafii Wilamowice. *Liber copulatorum ab anno 1640–1676*.

Literature

Chromik, G. (2018). Die Entwicklung der Familiennamen der Seibersdorfer Auswanderer in Anhalt/Holdunów. *Germanica Wratislaviensis*, 143 (*Acta Universitatis Wratislaviensis*, 3835), 135–149.

Chromik, G. (2020). Wilmesau/Wilamowice: die noch existente Sprachinsel im schlesisch-kleinpolnischen Grenzraum und die Legende über ihren niederländischen Ursprung. *Linguistica*, 60(2), 45–63. <https://doi.org/10.4312/linguistica.60.2.45-63>

Chromik, G. (2021). Der Prozess des Sprachwechsels in der frühen Neuzeit und seine Untersuchungsmöglichkeiten (im späteren Westgalizien). In H. Philipp, T. Stangl & J. Wellner (Eds.), *Deutsch in der Ukraine: Geschichte, Gegenwart und zukünftige Potentiale* (pp. 154–169). Regensburg: Universitätsbibliothek Regensburg. <https://doi.org/10.31812/ed.543>

Kuhn, W. (1981). *Geschichte der deutschen Sprachinsel Bielitz (Schlesien)*. Würzburg: Holzner Verlag.

Wackwitz, A. (1932). *Die deutsche Sprachinsel Anhalt-Gatsch in Oberschlesien in ihrer geschichtlichen Entwicklung*. Plauen im Vogtland: G. Wolff.

Annex 1

Regestrum gromady caley wsi willamowic Anno Domini 1642 in Polish translation. Names written in Latin were translated into Polish; names written in German and Polish diminutive forms were included without translation. The translation applies to Latin terms of kinship and occupation names only – *uxor*, *filius*, *filia*, *servus*, *famula*, *sutor* – which have been replaced here with their English equivalents. Literal quotations from the original text are shown in italics.

The numbers are consecutive census items, not house numbers, as there were none at the time. After number 90, the author (G. Zdziewojwski) made a mistake and went straight to number 100 instead of 91. In the following inventory, these original but incorrect numbers are included in square brackets.

Also included in square brackets are extraneous versions of the names deviating from those in the *Regestrum* record.

- 1 Piotr Fox Jeremiasz, wife Ewa, son Paweł Fox, wife Zuzanna, another son Marcin, servant Marcin Janki, tenant *Old Maid Ewa*.
- 2 Daniel Kresta, wife Gertruda, son Marcin 8 years old, daughter Katarzyna 13 years old, Krystyna 10 years old, tenant Zuzanna Manlowa, widow, son Marcin age 16.

- 3 Jura Nikiel, wife Ewa, son Andrzej 10 years old, daughter Katarzyna 5 years old, Anna 8 years old, Zuzanna 9 years old, tenant Urban Damek, wife Krystyna, servants Krystyna and Marianna.
- 4 Michał Fox, wife Anna, son Marcin 7 years old, Jan 8 years old, daughter Ewa 9 years old, Anna 5 years old, Zuzanna 3 years old, servant Anna Polka, Michał's mother Ewa.
- 5 Lorenc Faltow [Wawrzyniec Fołta/Fałta], a cottager, wife Zuzanna, son Jerzy 18 years old, daughter Zuzanna 14 years old, Zofia 11 years old, tenant Mathias Gietler [Giertler], wife Ewa, daughter Ewa 9 years old, son Piotr 4 years old.
- 6 Paweł Fox Lorancow, a cottager, wife Ewa, son Maciej 15 years old, Grzegorz 10 years old, daughter Zuzanna 7 years old, Zofia 4 years old, tenant Paweł Fox, his son, wife Agnieszka.
- 7 Jurek Filipów, a cottager, wife Anna, daughter Ewa – 11 years old, Katarzyna – 7 years old, son Jan – 4 years old, Krystyna *half a year*.
- 8 Andrzej Primus, wife Anna, son Maciej – 18 years old, Piotr – 15 years old, Lorenc [Wawrzyniec] – 10 years old, daughter Zofia – 12 years old.
- 9 Jurek Fox, a blind man, wife Katarzyna, son Marcin – half a year, Paweł – 6 years old.
- 10 Hans Damek, tailor, wife Katarzyna, son Marcin – 18 years old, Paweł – 16 years old, tenant Hans Damek, his son, wife Jadwiga.
- 11 Hans Fox Michałów, wife Jadwiga, son Paweł – 10 years old, daughter Ewa – 8 years old, Anna – 5 years old, Katarzyna – 2 years old, servant Michał, *the landlord's brother*, tenant Andrzej Kresta Kościelny, wife Halina, Andreas Kresta – his son, wife – Ewa.
- 12 Hans Fox Zimów, a cottager, wife Katarzyna, son Marcin – 19 years old, Eliasz – 5 years old, Tobiasz Fox – his son, wife Krystyna.
- 13 Bartosz Groma, cottager, wife Anna, son Maciej – 10 years old, servant Dorota.
- 14 Bartosz Groma the young alias the son, wife Ewa, son Paweł – 4 years old, daughter Anna – 2 years old.
- 15 Marcin Kresta, wife Ewa, daughter Anna – 2 years old, tenant Paweł Szausta, wife Ewa, daughter Zuzanna – 10 years old, son Thomas – 1 year old, *old Anna Szaustowa*.
- 16 Hans Szausta, a cottager, wife Krystyna, son Paweł – 11 years old, Michał – 5 years old, daughter Anna – 6 years old, Ewa – 1 year old.
- 17 Peter Szausta, wife: Ewa, son Martin – 16 years old, Michael – 8 years old, Andreas – 3 years old, daughter Zuzanna - *10 weeks old*, Katarzyna – 30 years old, Anna – 21 years old.
- 18 Michał Morkis, wife Zuzanna, son Grzegorz – 17 years old, tenant Hans Morkis – his son, wife Katarzyna, second tenant Tomasz Morkis, son,

- wife Ewa, son Marcin – 3 years old, Mathias – one year old, Zofia – 20 years old.
- 19 Piotr Bies, a cottager, wife Zofia, daughter Anna – 9 years old, Agnieszka – 1 year old, son Jan – 4 years old.
- 20 Piotr Morkis, a cottager, wife Ewa, servant Anna – 14 years old.
- 21 Jan Olber, a shoemaker, wife Anna, daughter Gertruda – 10 years old.
- 22 Jan Honkis, wife Zofia, son Jan – 7 years old, servant Jan and a mute woman.
- 23 Lorenc Honkis [Wawrzyniec Honkis], a cottager, wife Ewa, son Jan – half a year.
- 24 Marcin Bies, a cottager, wife Helena, daughter Anna – 10 years old.
- 25 Jan Bies, wife Katarzyna, son Lorens [Wawrzyniec] – 5 years old, Mathias [Maciej] – 3 years old, tenant Michał Bies, wife Katarzyna, daughter Anna – 1 year old, servant Zofia.
- 26 Paweł Damek Kudra, a cottager, wife Katarzyna, son Marcin – 7 years old, Tobiasz – 4 years old, daughter Ewa – half a year.
- 27 Lorencz Damek [Wawrzyniec Damek], the mayor, wife Ewa, servant Jerzy, Anna – 15 years old, tenant Marcin Damek – son of the mayor, wife Agnieszka, son Jan – 9 years old, Andrzej – 7 years old, Paweł – 3 years old, daughter Anna – 11 years old, mayor Zyman's wife.
- 28 Widow Gertruda alias mayor Urban Damek's wife, tenant – Jerzy Damek, mayor's son, wife – *filia* Ewa – 6 years.
- 29 Jakob Damek, a cottager, wife Zuzanna, son Jan – 9 years old, Elias – 5 years old, daughter Ewa – 11 years old, Anna – 2 years old.
- 30 Jakob Fila, a cottager, wife Ewa, daughter Katarzyna – 10, daughter Ewa – 4 years old, son Stanisław – *five weeks*.
- 31 Jakob Han [Hahn], wife Krystyna, daughter Katarzyna – 12 years old, Anna – 8 years old, son Bartłomiej – 10 years old, Jerzy – 6 years old, servant Jerzy, tenant Michał Fila, wife Katarzyna, daughter Zuzanna – 11 years old.
- 32 Mathias Bies, a cottager, wife Dorota, son Tomasz – 4 years old, Stanisław – *two quarters of a year*.
- 33 Stanisław Fox, a cottager, wife Agnieszka, tenant Anna.
- 34 Marcin Janowski, wife Anna, daughter Ewa – 4 years old, tenant Dorota.
- 35 Jan Fox, the old mayor, wife Zuzanna, son Piotr – 18 years old, daughter Anna – 15 years old, tenant Jan Fox – his son, wife Zuzanna.
- 36 Jan Manla alias Szowreder, a cottager, wife Marianna, son Mathias – 11 years old, Jerzy – 9 years old, daughter Ewa – 5 years old, Anna – 2 years old, servant Anna.
- 37 Marcin Hucel, wife Anna, daughter Anna – 14 years old, Zuzanna – 12 years old, tenant Mathias Hucel, wife Anna.
- 38 Grzegorz Fox, a cottager, wife Katarzyna, son Mathias – 11 years old, John – 9 years old, Jerzy – 6 years old, daughter Anna – 12 years old.

- 39 Piotr Nikiel, wife Anna, daughters Katarzyna and Ewa, twins *five years each*, servant Wojciech, servant Agnieszka.
- 40 Jakob Rozner, a cottager, wife: Katarzyna, son Marcin – 8 years old, daughter Zuzanna – 6, Anna – 3.
- 41 Jakob Manla, wife Katarzyna, daughter Ewa – 8 years old.
- 42 Maciej Fox, a cottager, wife Ewa.
- 43 Jurek Damek Krawców, a cottager, wife Anna, daughter Marianna – a year.
- 44 Maciej Gąsiowski, a cottager, wife Zofia, son Jerzy – 6 years old, tenants Ewa, a widow, son Andrzej – 6 years old, Gertruda and Zuzanna.
- 45 Piotr Fox, a cottager, wife Anna, tenant Paweł Gąsiowski, wife Katarzyna, son Marcin – 5 years old, Michał – 3, daughter Katarzyna – 11 years old.
- 46 Paweł Fox Miczerta, a smallholder, wife Zuzanna, son Jerzy – 7 years old, Marcin – 5 years old, daughter Katarzyna – 10 years old, Ewa – 8 years old.
- 47 Marcin Rozner alias Beila, wife Barbara, son Maciej – 18 years old, Paweł – 2 years old, Tobiasz – 7 years old, daughter Ewa – 13 years old, Anna – 2 years old.
- 48 Błażej Pastucha – wife Apolonia, son Błażej – 9 years old, Paweł – 7, Piotr – 4.
- 49 Andrzej Kaczmarz alias Fila, wife Anna, son Jan – 14 years old, daughter Katarzyna – 16 years old.
- 50 Jan Honkis, a cottager, wife Katarzyna, daughter Ewa – 7 years old, Anna – 2 years old, old Pastuszyna.
- 51 Piotr Damek Kudra, a cottager, wife: Gertruda, son Jan – 9 years old, daughter Anna – 8 years old, tenant Katarzyna, daughter Ewa – 16 years old.
- 52 Paweł Damek *Juskuw*, a cottager, wife Zuzanna, tenant old Anna Żaczka, son Jakub – 7 years old, daughter Katarzyna – 10 years old.
- 53 Marcin Fox, a cottager, wife Zuzanna, son Andrzej – 9 years old, tenant Dorota Ortowa.
- 54 Jan Fox, cottager, wife Ewa, son Paweł – 3 years old, Marcin – one year, Krystyna Cieplowa.
- 55 Marcin Groma, a cottager, wife Zuzanna, son Maciej – 16 years old, daughter Krystyna – 8 years old.
- 56 Merta Kresta [Marcin Kresta/Krysta], wife Ewa, son Jan – 2 years old.
- 57 Tomasz Błażkow [Błażków], wife Katarzyna, son Jan – 15 years old, Andrzej – 5 years old.
- 58 Urban Polak, wife Anna, son Marcin – 14 years old, Jan – 4 years old, daughter Ewa – 10 years old.
- 59 Paweł Damek, a butcher, wife Jadwiga, son Jan – 10 years old, Paweł – 8 years old, Jerzy – 6 years old, daughter Anna – 4 years old.
- 60 Lorencz Honkis, wife Katarzyna, son Marcin – 6 years old, daughter Ewa – 3 years old, tenant Lorenc Groma, wife Zuzanna, daughter Katarzyna –

- 8 years old, Barbara – 4 years old, servant Krystyna – 14 years old, tenant Salomea, a Gypsy.
- 61 Paweł Nikiel, wife Ewa, daughter Ewa – 4 years old, Anna – 1 year old.
- 62 Jan Tobola, wife Katarzyna, daughter Anna – 10 years old, Ewa – 7 years old.
- 63 Marcin Damek S [?], wife Zofia, daughter Anna – 8 years old.
- 64 Paweł Kresta alias Baß, wife Zuzanna, son Wawrzyniec – 8 years old, Andrzej – 5 years old, Jan – 3 years old, Jerzy – 1 year old, daughter Anna – 10 years old.
- 65 Jan Damek, a smallholder, wife Agnieszka, son Marcin – 10 years old, Tobiasz – 8 years old, daughter Anna – 7 years old, Gertruda – 6 years old, Krystyna – half a year, servant Zofia – 15 years old, tenant Zuzanna.
- 66 Andrzej Szausta, wife Ewa, son Marcin – 1 year old, tenant Fridrich Prokoß, wife Ewa.
- 67 Tomasz Piekarz, wife Marta, daughter Anna – 8 years old, Zuzanna – 7 years old, Anna – 3 years old, son Tomasz – 1 year old, servant Anna, tenant Zofia.
- 68 Hans Morkis, wife Katarzyna, son Jan – 8 years old, daughter Katarzyna – 9 years old, Zuzanna – 11 years old, servant Maciej, tenant Błażkowa, a widow.
- 69 Jan Denzel, a cottager, wife Anna, son Paweł – 17 years old, Adam – 5, tenant Andrzej Kinczler, wife Ewa, daughter Marianna – 1 year old.
- 70 Piotr Janki, wife Anna, daughter Katarzyna – 10, Anna – 13, Zofia – 7, Zuzanna – 5, servant Marcin, servant Ewa, tenant Piotr Fox Macow.
- 71 Jurek Damek, a cottager, wife Krystyna, daughter Anna – 14 years old, Zofia – 7 years old, Gertruda – 2 years old, son Marcin – 5 years old.
- 72 Daniel Damek, a smallholder, wife Ewa, son Jerzy – 7 years old, Marcin – 3 years old, daughter Ewa – a quarter of a year, servant Maciej, tenants Marianna and Anna.
- 73 Piotr Damek, a smallholder, wife Anna, servant Zofia.
- 74 Daniel Figwer, a smallholder, wife Gertruda, servant Maciej.
- 75 Paweł Brez, a smallholder, wife Krystyna, daughter Krystyna – 12 years old, Gertruda – 9 years old, Anna – 3 years old, son Jan – 6 years old, tenant Zuzanna of Kozy.
- 76 Elias Damek, a smallholder, wife Anna, daughter Anna – 10 years old, Katarzyna – 7 years old, servant Anna, tenant Zofia.
- 77 Grzegorz Mertow [Merta], wife: Katarzyna, son Marcin – 6 years old, Andrzej – two quarters of a year.
- 78 Piotr Fox Jurków, wife Ewa, son Jan – 9 years old, Piotr – 6 years old, Wawrzyniec – 4 years old, daughter Zuzanna – 12 years old, Anna – 5, servants Marcin Fox and Michał, servant Anna, tenant Magdalena, a widow.

- 79 Jurek Figwer, a smallholder, wife Marianna, daughter Ewa – 15 years old, Katarzyna – 12 years old, Zofia – 10 years old, son Jerzy – 5 years old, servant Wojciech Tkacz [Textor], tenant Piotr Figwer.
- 80 Widow Katarzyna Banert, a cottager, son Paweł Banert – 20 years old, Jan – 10, daughter Ewa – 16.
- 81 Jurek Rozner, wife Katarzyna, son Maciej – 18 years old, Jerzy – 9, Andrzej – 7, Piotr – 3, daughter Zofia – 12, servant Tomasz, poor woman Zuzanna.
- 82 Szymon Sojka, a cottager, wife Katarzyna, daughter Ewa – 9 years old, Anna – 6 years old, son Jerzy – 8 years old, Piotr – 2 years old.
- 83 Andrzej Figwer, a cottager, wife Katarzyna, daughter Anna – 4 years old, Ewa – 1 year old, servant Łucja.
- 84 Michael Figwer, a smallholder, wife Ewa, tenant Jakub Figwer, wife Katarzyna.
- 85 Piotr Figwer alias Kapeida, a cottager, wife Zofia, son Andrzej – 3 years old, daughter Anna – 15 weeks, tenant widow Jadwiga Figwer.
- 86 Widow Anna Biba, son Jerzy – 12 years old, Paweł – 5 years old, Maciej – 2 years old, servant Paweł Figwer, a weaver.
- 87 Michał Tobola, a cottager, wife Anna, son: Maciej – 21 years old, Paweł – 7 years old, Piotr – 4 years old, daughter Ewa – 15 years old, Katarzyna Chroma.
- 88 Maciej Rozner, wife Gertruda, son Marcin – 16, Paweł – 13, Jan – 10, Jerzy – one year old, daughter Gertruda – 6, servant Krystyna, tenant Jan Rozner, wife Krystyna, daughter Zofia – 6, tenant Maciej Groma, wife [?]
- 89 Piotr Fox Michałów, a cottager, wife Zuzanna, son Jan – 12 years old, Marcin – 9 years old, Paweł – 5 years old, daughter Katarzyna – 14 years old.
- 90 Maciej Fox alias Micek, a cottager, wife Agnieszka, son Jerzy – 16 years old, Wawrzyniec – 10 years old, daughter Katarzyna – 11 years old.
- 91 [100] Marcin Damek, a smallholder, widower, son Jakub – one and a half years old, tenant Andrzej Damek, wife Elżbieta, son Maciej – 6 years old, daughter Anna – $\frac{3}{4}$ year old.
- 92 [101] Paweł Kresta, a smallholder, wife Elżbieta, servant Jan – 16 years old, tenant Jan Rozner, wife Katarzyna.
- 93 [102] Piotr Rozner alias Textor [Weaver], a smallholder, wife Zuzanna, son Andrzej – 16 years old, Paweł – 13, Piotr – 10, Jerzy – 5, daughter Anna – 7, Katarzyna – 2.
- 94 [103] Piotr Fox, a cottager, wife Krystyna, tenant Maciej Kresta, wife: Krystyna.
- 95 [104] Jan Fox Raders, a smallholder, wife Magdalena, servant – his own brother Paweł – 18 years old.
- 96 [105] Jędrzej Groma alias Królik, a smallholder, wife: Zofia, servant: Gertruda – 15 years old, tenant Andrzej Groma, wife Katarzyna.
- 97 [106] Falta Wyzner [Valentin Wiesner], a smallholder, wife Katarzyna, son Wawrzyniec – 13 years old, daughter Gertruda – 16 years old, tenant Jan Wyzner, wife Ewa.

- 98 [107] Stanisław Bytner, a smallholder. Wife: Anna, tenant Piotr Damek Bieniasz, wife Zuzanna.
- 99 Widow Anna Fox, a smallholder, son Marcin – 13 years old, Andrzej – 5 years old, daughter Ewa – 11 years old, tenant Maciej Fox, wife: Zofia.
- 100 [109] Grzegorz Damek Bieniasz, a smallholder, wife: Ewa, daughter Katarzyna – 2 years old, servant Zofia – 12 years old, tenant Zuzanna, a widow.
- 101 [110] Jerzy Simow, a smallholder, wife: Anna, son Michał – 20 years old, Stanisław – 12, Maciej – 9, Jerzy 2.
- 102 [111] Józef Mertow [Merta], wife: Ewa, daughter Anna – 4 years old, son Piotr – 2 years old, daughter Marianna – 3 weeks.
- 103 [112] Piotr Rozner alias Pol, wife Ewa, son Marcin – 15 years old, Maciej – 13 years old, Andrzej – 7 years old, daughter Anna – 3 years old, Gertruda – a quarter of a year.
- 104 [113] Jurek Lenner Leśny, wife Ewa, daughter Katarzyna – 13 years old, Krystyna – 8 years old, Anna – 5 years old, Gertruda – 2 years old, son Michał – 5 years old, Jan – 4 weeks.
- 105 [114] Marcin Klimków, wife Zofia, daughter Katarzyna – 15 years old, Zuzanna – 18 years old, Ewa – 7 years old, son Marcin – 4 years old, Jerzy – 1 year old.
- 106 [115] Daniel Groma alias Kołaczek, wife Zofia, servant Jan – 12 years old.
- 107 [116] Paweł Banert, a smallholder, wife Anna, son Jerzy – 15 years old, daughter Krystyna 12, Zofia – 8, Anna – 5.
- 108 [117] Marcin Figwer Łamacz, wife Anna, son Paweł – 9 years old, Jerzy – 6, Tobiasz – 3, Maciej – $\frac{3}{4}$ year.
- 109 [118] Andrzej Homa, a smallholder, wife Magdalena, daughter Ewa – 3 years old, son Jerzy – 1 year old, tenant Ewa of Bielany, son Grzegorz – 1 year old.
- 110 [119] Lorenc Rokitko, a smallholder, wife Ewa, son Jan – 2, servant Jan Textor [Weaver], tenant Grzegorz Rokitko, wife: Gertruda, tenant old Rokitkova.
- 111 [120] Jan Bytner, a smallholder, wife Gertruda, daughter Ewa – 6 years old, servant Zofia, tenant: Anna, a widow.
- 112 [121] Jan Fox, a smallholder, wife: Katarzyna, son Marcin – 7 years old, Jerzy – one and a half year old, daughter Ewa – 5 years old, tenant widow Zofia, daughter Anna – 6 years old.
- 113 [122] Jan Kubów alias Sutor, wife Anna, daughter Katarzyna – 18 years old, Zuzanna – 8 years old, son Jan – 6 years old.
- 114 [123] Jan Feykis, a smallholder, wife Ewa, daughter Ewa – 9 years old, Anna – 4 years old, Katarzyna – 1 year old, son Jan – 5 years old.
- 115 [124]. Jan Fox Jurków, a smallholder. Wife: Ewa, daughter Zuzanna, twins Zofia and Gertruda, each $\frac{3}{4}$ year old, Katarzyna – 3, son Marcin – 6 years old.

- 116 [125] Piotr Kubów, a smallholder, wife Regina, son Jan – 13, Maciej – 4, Jerzy – 5, daughter Anna – 7, Ewa – 2, tenant Anna Kramarka.
- 117 [126] Jurek Wyzner, a cottager, wife: Gertruda, son Wawrzyniec – 4 years old, Paweł – 1 year old, tenant Katarzyna Gietlerka.
- 118 [127] Widow Ewa Wyznerowa, a smallholder, son Jan – 20, Peter – 18, daughter Ewa – 16.
- 119 [128] Widow Ewa Kołodziejka, a smallholder, son Tobiasz – 6 years old, daughter Katarzyna – 8 years old, servant Wawrzyniec, tenant Urban of Bujaków, wife Magdalena, daughter Anna – 16 years old, son Grzegorz – 10 years old. Note: Probably the real name was Fox – in 1652 Anna Fox Kołodziej was married, in 1675 Anna, daughter of Tobiasz Fox Kołodziej was married.
- 120 [129] Martin Figwer Łamacz, a smallholder, wife Krystyna, [tenant] Simon Figwer, a widower, daughter Zuzanna – 19 years old.
- 121 [130] Piotr Figwer, a cottager, wife Ewa, son Paweł – 1 year old, daughter Anna – 2 years old.
- 122 [131] Jan Jurkla, a farmer, wife Ewa, daughter Anna – 9, Katarzyna – 7, servants Andrzej and Jakub, tenant Anna, second tenant Anna's daughter Marianna – 19, Gertruda – 14.
- 123 [132] Piotr Wyzner, a cottager, wife Anna.
- 124 [133] Maciej Tobola, a smallholder, wife Ewa, servant Ewa – 16 years old.
- 125 [134] Piotr Figwer Skrzypek, a smallholder, wife Katarzyna, son Jan – 16, Piotr – 14, tenant Maciej Figwer, wife Anna, son Piotr – 8, Jerzy – 4, Paweł – 2.
- 126 [135] Jan Fox M., a smallholder, wife Zofia, son Jerzy – 20 years old, Jan – 11 years old, Piotr – 6 years old, daughter Ewa – 15 years old, Katarzyna – 9 years old, Anna – 5 years old.
- 127 [136] Stanisław Rozner, a smallholder, wife Anna, son Marcin – 13 years old, Jerzy – 7 years old, Stanisław – 5 years old, Piotr – 2 years old, daughter Ewa – 3 years old, tenant Anna Sołtyska, a widow.
- 128 [137] Widow Gertruda Nikłowa, a farmer, tenant Maciej Nikiel, wife Małgorzata, daughter Katarzyna – 2 years old, son Jan – 1 year old, Piotr Nikiel – 15 years old, widow Gertruda, Jan Nikiel's wife, daughter Anna – 3 years old, Ewa – 2 years old, tenant Zima Janki, wife Katarzyna, son Piotr – 12 years old.
- 129 [138] Adam Bytner, a farmer, wife Krystyna, son: Marcin – 10 years old, Jerzy – 6 years old, Piotr – 1 year old, daughter Ewa – 7 years old, servant Wawrzyniec, servant Katarzyna, tenant widow Ewa Bytnerowa, son Jerzy – 6 years old, Andrzej – 2 years old, old Ewa Bytnerowa, a widow.
- 130 [139] Marcin Bytner, a farmer, wife Ewa, son Maciej – 4 years old, Marcin – 1 year old, daughter Ewa – 6 years old, servant Anna, tenant Paweł Groma, wife Zuzanna, daughter Katarzyna – 14 years old, Zofia – 8 years old, wife

Zuzanna, son Jerzy – 9 years old, daughter Anna – 16 years old, Ewa – 4 years old.

- 131 [140] Marcin Fox Kościelny, a smallholder, wife Jadwiga, son Jan – 12 years old, Andrzej – 6 years old, tenant Agnieszka Kaskowa, a widow, daughter Ewa – 3 years old.

Annex 2

A list of Vilamovian nicknames encountered in the 17th century and their probable etymologies.

Name	Nickname	Etymology of the nickname
Damek	Bekłów	From MHG <i>beck</i> ('baker') with a Silesian-German diminutive ending ('little-baker')
Damek	Bieniasz	From the Polish form of the name Benedykt (Benedict)
Damek	Jaśków	From the Polish name Jan (John)
Damek	Józków	From the Polish name Józef (Joseph)
Damek	Kibla	Possibly from MHG <i>kibelen</i> ('to quarrel'), or from MHG <i>kübelin</i> ('bucket')
Damek	Krawców	Common Polish word (<i>krawiec</i> , 'tailor')
Damek	Kudra	MGH <i>küder</i> ('quilt', Polish <i>koldra</i>)
Damek	Maćków	From the Polish name Maciej (Matthias).
Damek	Rzeźnik/ Lanionis	Common Polish word ('butcher'), or its Latin version
Damek	Wójtów	Common Polish word (<i>wójt</i> , 'mayor')
Damek	Zimów	Sima, a Silesian-German dialect diminutive of the name Simon (Polish: Szymon)
Figwer	Biba	Probably a common Polish word ('feast', 'celebration') borrowed from Latin (<i>bibere</i> , 'to drink')
Figwer	Chromy	Probably a common Polish word ('lame')
Figwer	Cimper	MHG <i>zimber</i> ('timber')
Figwer	Kapeida	Unexplained
Figwer	Łamacz	Polish 'breaker', name of many tools
Figwer	Skrzypek	Common Polish word ('fiddler')
Fox	Barut, Bartków	Perhaps from the Polish name Bartłomiej (Bartholomew)

Name	Nickname	Etymology of the nickname
Fox	Cieply	Common Polish word ('warm')
Fox	Grygierów	From the Silesian-German form of the name Gregor (Polish: Grzegorz)
Fox	Jeremia-szów	From the Polish name Jeremiasz (Jeremiah)
Fox	Jurków	From the Polish name Jerzy (George).
Fox	Koło-dziejczyk, Kołodziej	Common Polish word ('wheelwright'); see also Fox Raders
Fox	Kościelny	Common Polish word ('sacristan')
Fox	Kowal	Common Polish word ('blacksmith')
Fox	Loranców	From the German name Lorenz (Polish: Wawrzyniec)
Fox	Manda	From MHG <i>manden</i> ('be happy')
Fox	Micek	From the Polish name Mikołaj (Nicholas)
Fox	Michałów	From the Polish name Michał (Michael)
Fox	Miczerta	Perhaps MHG <i>mietschibter</i> ('worker'), or a version of the above nickname
Fox	Niewidomy	Common Polish word ('blind')
Fox	Pyrzów	From the Bielsko surname Pisch (a form of the name Peter)
Fox	Raders	MHG <i>râder</i> ('advisor') or perhaps regional term for wheelwright (see Fox Kołodziej)
Fox	Śługów	Common Polish word <i>śługa</i> ('servant')
Fox	Wawrow	Possibly from MHG <i>waben</i> ('to move')
Fox	Wiesner	From the Bielsko surname <i>Wiesner</i> – from <i>Wiese</i> ('meadow')
Fox	Zimów	Sima, a Silesian dialect diminutive of the German name Simon
Fox	Zoszczyń	From the Polish form of the name Sophia (Zofia)
Gawel	Polaczyk	'Pole'
Groma	Kołaczek	Common Polish word <i>kołacz</i> ('round bread or cake')
Groma	Królik	Common Polish word ('rabbit')
Groma	Kula	Common Polish word ('sphere')
Kresta	Bass	MHG <i>baz</i> = NHG <i>besser</i> ('better'), but also 'benefit', 'advantage'
Kresta	Schworz	German <i>schwarz</i> ('black')
Kresta	Wirt	German 'host', 'innkeeper'

Name	Nickname	Etymology of the nickname
Kubów	Sutor	Latin ‘cobbler’
Lenner	Leśny	Common Polish word (‘forest’, adjective)
Manla	Szewreder	MHG <i>schafrüde</i> (‘sheepdog’)
Morkis	Górka	Common Polish word (‘hill’)
Nickel	Mazur	Common Polish word (‘inhabitant of Mazowsze’), but also a popular Polish surname
Nickel	Mojzla	German <i>Maus</i> (‘mouse’) with a Silesian-German diminutive ending (‘little mouse’)
Nycz	Huczlów	From the surname <i>Hutzel</i> – MHG ‘dried pear’
Rozner	Beila, Boyla	NHG <i>Beulen</i> ‘lump’, ‘tumor’, with a Silesian-German diminutive ending (‘a small lump’)
Rozner	Brymlów	MHG <i>brumme</i> (‘ox’), with a Silesian-German diminutive ending (‘little ox’)
Rozner	Kuśnierzów	Common Polish word (<i>kuśnierz</i> , ‘furrier’)
Rozner	Maćków/ Macek	From the Polish name Maciej (Matthias)
Rozner	Pol	‘Pole’
Rozner	Textor	Latin ‘weaver’
Tobola	Pokrywka	Common Polish word (‘lid, cover’)
Weiner	Szeliga	Probably from German <i>selig</i> (‘blissful’)

Explanation:

MHG – Middle High German

NHG – New High German

Bartłomiej Chromik

Uniwersytet Warszawski (Wydział „Artes Liberales” –
Centrum Zaangażowanych Badań nad Ciągłością Kulturową)
E-mail: chromik@al.uw.edu.pl
ORCID: 0000-0003-3415-7076

W stronę statystycznego opisu gęstego. Lekcje z Wilamowic

Abstrakt: Przypadki wykorzystywania statystyk do dyskryminacji przedstawicieli mniejszości językowych i etnicznych stanowią przewrotny pretekst dla niezbiania tego typu danych. Skutkuje to wymazywaniem tematyki mniejszościowej z publicznej świadomości i prowadzi do dalszej dyskryminacji. Jednocześnie zbieraniu danych ilościowych towarzyszą liczne trudności, a nierzadko (np. w Wilamowicach) niechęć do tej formy badań ze strony społeczności lokalnych, wynikająca z bolesnych doświadczeń z kontaktów z naukowcami. Wobec powyższych wyzwań, w artykule zaproponowano wykorzystanie istniejących już zbiorów danych, które zazwyczaj nie są postrzegane jako dane statystyczne, np. wyników wyborów lub książki telefonicznej. Warunkiem koniecznym tego, by podobne przedsięwzięcia nie okazały się kolejnym traumatyzującym społeczność działaniem, jest możliwie największy jej udział w procesie badawczym i maksymalne uwzględnienie perspektywy emicznej. Po spełnieniu tego warunku wielopoziomowa, rzetelna i triangulowana analiza statystyczna może stać się „gęstym opisem statystycznym”.

Słowa kluczowe: dyskryminacja; etyka badań naukowych; gęsty opis statystyczny; statystyka; Wilamowice; źródła danych

Toward thick statistical description. Lessons from Wilamowice

Abstract: The use of statistics to discriminate against members of linguistic and ethnic minorities serves as a cunning pretext for not collecting such data. This results in the erasure of minority issues from public awareness and leads to further discrimination. Simultaneously, the collection of quantitative data is accompanied by numerous challenges, and there is often reluctance towards this form of research from local communities (e.g., in Wilamowice), stemming from painful experiences with scientists. Faced with these challenges, the paper proposes the utilization of existing datasets, which are not typically perceived as statistical data, such as election results or phone directories. A necessary condition for ensuring that such initiatives do not become another traumatizing factor for communities is the maximum involvement of these communities in the research process and the utmost consideration of the emic perspective. Once this condition is met, multi-level, rigorous, and triangulated statistical analysis can become a *thick statistical description*.

Keywords: discrimination; ethics in scientific research; thick statistical description; statistics; Wilamowice; data sources

Kär dykja statystysä bysrajwnan. Lekcyja fu Wymysoü

Ferkjycnan: Do dy klinfelkijn wada diöhs nöca fun statystykja dyskryminjyt ej á pretekst, do má zyty wiöer giöe ny ufkloüt. Diöh dos feršwynt dy klinfukltematyk fum publićnikja ferštand án dos fjt cyr dyskryminacyj. Y dar cájt, wen má colwiöer ufkloüt, tryft'a hefikjy umštend ána miöehysmöł (cbś. y Wymysoü) unlöst cy ár zyta füm fum badán fun hzyzikja loüt, wo zy kymt fu wos zy jyšter hon ejwerławt yn wejtünikja kontakta myta gyliöeta. Wegja dam, y dam artykuł bit'a o, do má nöct dy wiöer, wo zy gywynlik ny ej oüz statystyćnik gyzan, cbś. án oüşkom fu ár woł oba telefonbihła. Dos, wo mü zájñ, do zytys tün ny oüşkymt oüz yhta, wo wejder dy hzyzikja loüt traumatyzjyt, ej do zy zih zoüwer wi ym másta angazjyn yn badán-proces ána do má s'mást, wi's ej meġlik, gyt öbaht uf jyr áġja perspektyw. Wen dos ázu gejt, á mejšyhtikjy, erlihy ána drájekikjy statystysy analiz kon dy dykky statystysy bysrajwnan wada.

Šłysułwjytyn: dyskryminacyj; etyk fum badán; dykky statystysy bysrajwnan; statystyk; Wymysoü; kwałñ fur wiöer

W stronę statystycznego opisu gęstego. Lekcje z Wilamowic

1. Statystyka a mniejszości etniczne i językowe.

Krytyczny zarys problematyki

1.1. Statystyka jako źródło cierpień

Przytaczane często i przy różnych okazjach, a spopularyzowane przez Marka Twaina powiedzenie brzmi: „są trzy rodzaje kłamstw. Kłamstwa, wierutne kłamstwa i statystyki” (Twain, 1907, s. 471). Zakłamywać rzeczywistość przy pomocy statystyki można na kilka sposobów i na różnych etapach procesu badawczego. Już na etapie projektowania badania kwestionariuszowego, świadomie lub nieświadomie, można postawić pytania, które nie będą trafne „ekologicznie”, czyli adekwatne do danego kontekstu lub po prostu zrozumiałe dla uczestników badania. Na etapie analizy, badacze oceniani za pomocą różnych statystyk (liczba cytowań, punktów za publikację), motywowani są do tego, by uzyskiwać wyniki istotne statystycznie, bo takie zdecydowanie łatwiej jest publikować. Sposobów, które pozwalają poprawić szansę na uzyskanie takiego wyniku jest wiele. Choć ich nazwy tłumaczone z języka angielskiego brzmią często niewinnie („wybieranie wisienek” – ang. *cherry picking*, „wędkowanie w danych” – ang. *data fishing* i nieco groźniejsze „hakowanie liczby p” – ang. *p-hacking*), to w istocie są one błędami metodologicznymi, a czasem po prostu kłamstwami (por. np. Nuzzo, 2015). Na podstawie uzyskanych wyników badacze powinni formułować odpowiednie wnioski, co nie zawsze się udaje, zwłaszcza gdy ignorowane są głosy społeczności, do której odnoszą się ich badania. Prawdziwą siłę rażenia dane statystyczne otrzymują jednak w momencie, gdy opuszczają umysły i komputery badaczy. Puszczone w społeczny obieg mogą być nadinterpretowane, manipulowane, wykorzystywane przez rozmaite grupy do potwierdzania wygodnych dla nich tez, a często do uzasadniania i ugruntowywania ich uprzywilejowanej pozycji.

O tym, że statystyki mogą stanowić dodatkowe źródło opresji bardzo często przekonują się niestety przedstawiciele społeczności rdzennych, mniejszości

językowych, etnicznych czy rasowych. Bazując na przykładach z różnych kontekstów kulturowych, można wręcz zaryzykować stwierdzenie, że statystyka była jednym z ważnych narzędzi służących tworzeniu i utrzymaniu się instytucjonalnego rasizmu (por. np. Pool, 2016; Walter, 2010, 2016; Zuberi, 2001; Zuberi i Bonilla-Silva, 2008). Na gruncie ekonomii powstała nawet teoria dyskryminacji statystycznej, która zakłada, że osoba wchodząca na rynek pracy oceniana jest nie ze względu na swoje indywidualne cechy, lecz na charakterystykę – statystyki grupy, do jakiej przynależy (Phelps, 1972).

1.2. Problem braku danych statystycznych

Powyższe przykłady pokazują, że można kłamać, powołując się na statystykę. Co więcej, może być to kłamstwo bardziej skuteczne, gdyż twierdzenie poparte liczbami miewa większą moc przekonywania, wszak zgodnie z innym popularnym powiedzeniem: „liczby nie kłamią”. Obiektywizm wskaźników liczbowych przeciwstawia się subiektywizmowi opinii wrażeń, poglądów. Nie można jednak na tej podstawie wyciągnąć logicznego wniosku, że statystyki są kłamstwami lub posiadają one jakąkolwiek immanentnie szkodliwą cechę. Co więcej, jeżeli statystyki dla jakiejś grupy zostały opracowane, świadczy to o tym, że ci, którzy je tworzą, przynajmniej dostrzegają i uznają istnienie tej grupy. Brak danych statystycznych dotyczących problematyki mniejszości etnicznych i językowych w okresie PRL-u był konsekwencją przyjęcia założenia o jednorodności etnicznej państwa polskiego (Łukaniszyn-Domaszewska, 2017). Skąpość danych powstałych po demokratycznych przemianach 1989 roku odzwierciedla zainteresowanie, jakim kwestia mniejszości obdarzana jest przez decydentów. Mniejszości etniczne zamieszkujące Polskę są stosunkowo nieliczne, a także rozproszone. Czasem, jak w wypadku Ukraińców lub Łemków, rozproszenie to było celowym działaniem państwa. Z tego względu danych o mniejszościach nie można nawet estymować na podstawie informacji dostępnych dla gmin. W całej Polsce są bowiem zaledwie 94 gminy, w których udział mniejszości narodowych i etnicznych wśród ogółu mieszkańców przekraczał 10%, a zaledwie w 10 udział ten był wyższy niż 50%. Dane, na podstawie których wykonane były te obliczenia, zostały zebrane w trakcie spisu powszechnego z 2011 roku, a opublikowane zostały na stronach internetowych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji (b.d.). W 2022 roku strona ta, zawierająca jedno z nielicznych danych dotyczących mniejszości, została usunięta. Zwróciłem się więc w trybie dostępu do informacji publicznej o podanie przyczyn takiego stanu rzeczy. W odpowiedzi uzyskanej z Głównego Urzędu Statystycznego można przeczytać:

Wszystkie opracowane zestawienia dotyczące ustawowych mniejszości pozostają w gestii MSWiA i są przez nie publikowane na stronach internetowych. Zgodnie z odpowiedzią

z MSWiA, którą GUS otrzymał w kontekście Pana zapytania, informuję, że przedmiotowe dane (o gminach z udziałem mniejszości wynoszącym co najmniej 10%) są dostępne pod linkiem:

<https://web.archive.org/web/20170616040949/http://mniejszosci.narodowe.mswia.gov.pl/mne/mniejszosci/wyniki-narodowego-spis/8022,Gminy-w-ktorych-udzial-mniejszosci-narodowych-etnicznych-lubspolecznosci-poslug.html>

Odesłanie przez MSWiA do strony projektu *The Wayback Machine*, która jest swoistym muzeum Internetu, odczytywać można z jednej strony jako przejaw nonszalancji, z drugiej jako potwierdzenie celowego usunięcia rzeczonych danych. Działanie takie stoi w sprzeczności z trendami obserwowanymi w Europie i na świecie. Choć wciąż można spotkać się z opiniami, że „głos niewidzialnych mniejszości rasowych proszących o to, by być policzonymi pozostają ignorowane” (Farkas, 2017, s. 46), to jednak coraz więcej instytucji wprost wyraża opinię o konieczności gromadzenia kompleksowych danych statystycznych dotyczących pochodzenia etnicznego. Należą do nich m.in. Europejski Trybunał Obrachunkowy, Agencja Praw Podstawowych Unii Europejskiej i Organizacja Narodów Zjednoczonych (Agencja Praw Podstawowych Unii Europejskiej, 2018, s. 7, 14). Przesłanki, które stoją za tą zmianą, dobrze wyraził autor poniższych słów: „oczywistym jest dzisiaj, że *wybór niewiedzy* nie chroni już populacji narażonych na dyskryminację; wręcz przeciwnie, wzmacnia on system, który naraża ich na niesprawiedliwość” (Simon, 2015, s. 85)¹. Podsumowując tę część pracy, można posłużyć się metaforą zaczerpniętą z *Epitafium dla Włodzimierza Wysockiego* Jacka Kaczmarek, które podobnie jak *Uf jer welt* – najbardziej znany poemat napisany w języku wilamowskim – stanowi parafrazę *Boskiej Komedii* Dantego. Obok wszystkich kręgów piekielnych, które grupom mniejszościowym zgotować może statystyka, jest jeszcze jeden krąg, „krąg w którym nie ma już nic”.

1.3. Wzrost etycznej i metodologicznej świadomości towarzyszącej zbieraniu i analizie danych statystycznych

Powolną, niepozbawioną problemów i ślepych zaułków ewolucję przechodzi również etyczna i metodologiczna świadomość towarzysząca zbieraniu danych dotyczących mniejszości etnicznych. Wyrazem tego było wydanie przez Komisję Europejską w 2007 roku publikacji *European handbook on equality data (Podręcznik danych równościowych)* opatrzony podtytułem „dlaczego i jak budować narodowe bazy wiedzy na temat równości i dyskryminacji na podstawie pochodzenia rasowego i etnicznego, religii i wyznania, niepełnosprawności, wieku i orientacji

¹ “That being said, it is obvious today that the *choice of ignorance* no longer protects the populations exposed to discrimination; on the contrary, it reinforces the system that puts them at an unfair disadvantage” (tłum. B.C.).

seksualnej”² (Makkonen, 2007, s. 1). Wspomniana lista nie zawiera jednak języka, który odgrywa tak istotne znaczenie w przypadku społeczności Wilamowic. Podręcznik ten cechuje się również podejściem odgórnym. Rola społeczności, których dotyczyć mają zbierane dane, została w podręczniku niemal pominięta. W rekomendacjach podsumowujących książkę istnieje jedynie wzmianka o tym, że priorytety badań powinny być ustalane we współpracy z ich przedstawicielami (oraz przedstawicielami środowiska naukowego) (Makkonen, 2007, s. 104). Wydana po niecałej dekadzie druga edycja *European handbook...* przynosi jedynie niewielkie zmiany, a być może nawet regres w tym zakresie. Co prawda, przytoczono tam wytyczne Międzynarodowego Instytutu Statystycznego z 2010 roku, mówiące o tym, że „statystycy są zobowiązani do ochrony uczestników badań, zarówno indywidualnie, jak i kolektywnie, przed potencjalnie szkodliwymi efektami uczestnictwa w nich” (Makkonen, 2016, s. 29), jednak istotniejsza wydaje się wymowa podrozdziału 8.1. „Rozwój rekomendacji z podręcznika z 2007 roku”, w którym wskazuje się na problemy wynikające z braku przekrojowości i systematyczności zbieranych danych. Przy braku wzmianki o roli zainteresowanych społeczności twierdzenie takie potraktować można jako zachętę do dalszej centralizacji (Makkonen, 2016, s. 99). W nowszych publikacjach coraz częściej dochodzi jednak do pewnego przeorientowania perspektywy. Dyskurs taki znajdujemy również w raportach wydawanych przez organizacje ponadnarodowe. Podkreślają one konieczność włączenia społeczności mniejszościowych w proces zbierania danych (Farkas, 2017, s. 41) lub szerzej, zaangażowanie ich we wszystkie aspekty czynności związanych ze zbieraniem danych (United Nations Human Rights Office of the High Commissioner, 2018, s. 3). Szczególna uwaga zwracana jest na konieczność samookreślenia się grup biorących udział w badaniu, a nie zdawanie się na klasyfikacje przyjęte w dyskursie większościowym (High Level Group on Non-discrimination, Equality and Diversity. Subgroup on equality data 2021, s. 34). Jeszcze dalej idzie propozycja członków rdzennych społeczności i/lub badaczy z regionu południowego Pacyfiku, którzy swoje poglądy i postulaty zawarli w książce, której duch dobrze wybrzmiewa w tytule *Indigenous Data Sovereignty. Toward an agenda*³ (Kukutai i Taylor, 2016).

1.4. Zrozumiała awersja Wilamowian do badań ilościowych

Mimo rozmaitych zwiastunów zmiany w podejściu do zbierania danych w społecznościach lokalnych, Wilamowianie mają opory przed zaangażowaniem się

² “Why and how to build to a national knowledge base on equality and discrimination on the grounds of racial and ethnic origin, religion and belief, disability, age and sexual orientation” (tłum. B.C.).

³ Znalezienie odpowiedniego tłumaczenia na język polski nie jest łatwe. Literalnie tytuł przetłumaczyć można jako „Rdzenna suwerenność danych. W stronę planu”.

w badania o charakterze kwestionariuszowym, które mogłyby dostarczyć nowych statystyk. Niestety powodem tej awersji są w dużej mierze negatywne doświadczenia z badań realizowanych w projekcie „Językowe antidotum”, którego od pewnego momentu byłem uczestnikiem. Projekt ten pozwolił sformułować wiele ważnych wniosków, które mogą realnie pomóc społecznościom biorącym w nim udział. W trakcie prac zmagaliśmy się jednak z poważnym wyzwaniem i trudnościami. W kontekście realizacji badań ilościowych, które w tamtym czasie stanowiły dla naszego zespołu *novum*, zbyt mocno zaufaliśmy doświadczeniu i metodom pracy psychologów społecznych odpowiedzialnych za ten komponent projektu. Z perspektywy czasu, oczywistym błędem wydaje się przedkładanie troski o walidację anglojęzycznych skal i dążenia do ścisłości (pozornej jak się później okazało) w ich tłumaczeniu nad ich trafność „ekologiczną”, wrażliwe dostosowanie do kontekstu kulturowego i zrozumiałość dla odbiorcy niebędącego studentem przyzwyczajonym do wypełniania różnego rodzaju ankiet. Reakcje i komentarze uczestników badań, jak również dogłębna analiza danych zebranych w projekcie, obejmująca badanie podłużne, wykazała, że to gruntowna wiedza oparta na lokalnej perspektywie, a nie scjentystyczne poglądy i powierzchowne standardy metodologiczne prowadziły do lepszego formułowania pytań i do pozyskania bardziej wiarygodnych wyników. Wilamowianie, którzy wypełniali ankiety, niejednokrotnie dawali wyraz swojemu krytycyzmowi w stosunku do jej zawartości. Za głosy te chciałbym podziękować. Była to dla nas ważna lekcja, z której wyciągnęliśmy i będziemy wyciągać wnioski. Jednocześnie, chciałbym przeprosić za wszelkie niedogodności i dyskomfort spowodowane badaniem.

2. Próba statystycznej mikroanalizy

2.1. (Nie)statystyczne dane o Wilamowicach (i okolicy)

Konsekwencją założeń metodologicznych, ale i ograniczeń przedstawionych w artykule musi być dążenie do poszukiwań istniejących już danych statystycznych, które mogą dostarczyć informacji o kulturze, społeczeństwie, historii, a być może również przyszłości Wilamowic. W odniesieniu do dalszej przeszłości dane takie znajdujemy w archiwach. Najnowsze dane udostępnione są w Banku Danych Lokalnych, serwisie Głównego Urzędu Statystycznego⁴. Zdecydowana większość prezentowanych tu danych odnosi się do poziomu gminy. Dzięki temu, że część danych raportowana jest osobno dla terenów wiejskich i miejskich, można uzyskać informacje odnośnie Wilamowic dotyczące m.in. liczby i struktury ludności, budynków mieszkalnych i izb, przedsiębiorstw, obiektów hotelowych czy szkolnictwa.

⁴ <https://bdl.stat.gov.pl/>, (dostęp: 19.12.2023).

W dalszej części artykułu chciałbym skoncentrować się jednak na danych, które nie są zbierane ani publikowane przez Główny Urząd Statystyczny. Choć najczęściej jest to proces nieświadomy, to każdego dnia generujemy ogromne ilości danych. Duża ich część wiąże się z użyciem urządzeń elektronicznych – telefonów komórkowych, komputerów, terminali płatniczych. Nawet żyjąc „analogowo”, tworzymy statystyki, np. wypożyczając książki z biblioteki, używając wody i gazu lub zdając egzamin w szkole. Większość tych danych nie jest jednak dostępna publicznie, są od tego jednak liczne odstępstwa. Nie sposób opisać ich wszystkich, dlatego skoncentruję się na dwóch typach danych, które mogą zostać wykorzystane w trwającym obecnie projekcie MULTILING-HIST „Wielojęzyczne światy – zapomniane historie. Odkrycie ich powstania, trwania i zaniku w dawnych i współczesnych społeczeństwach”, w którym biorą udział również Wilamowianie. Pierwszą z omawianych kategorii będą statystyki wyborcze, drugą dane statystyczne powstałe na podstawie transkrypcji i analizy spisu abonentów Telekomunikacji Polskiej, innymi słowy książki telefonicznej. Korzystając z tego rodzaju danych, w których jednostkę stanowi jedna miejscowość, konieczne jest posiadanie bazy porównawczej. Tę w naszym przypadku stanowić będą pozostałe miejscowości Gminy Wilamowice – Dankowice, Hecznarowice, Pisarzowice, Stara Wieś, Zasole Bielańskie.

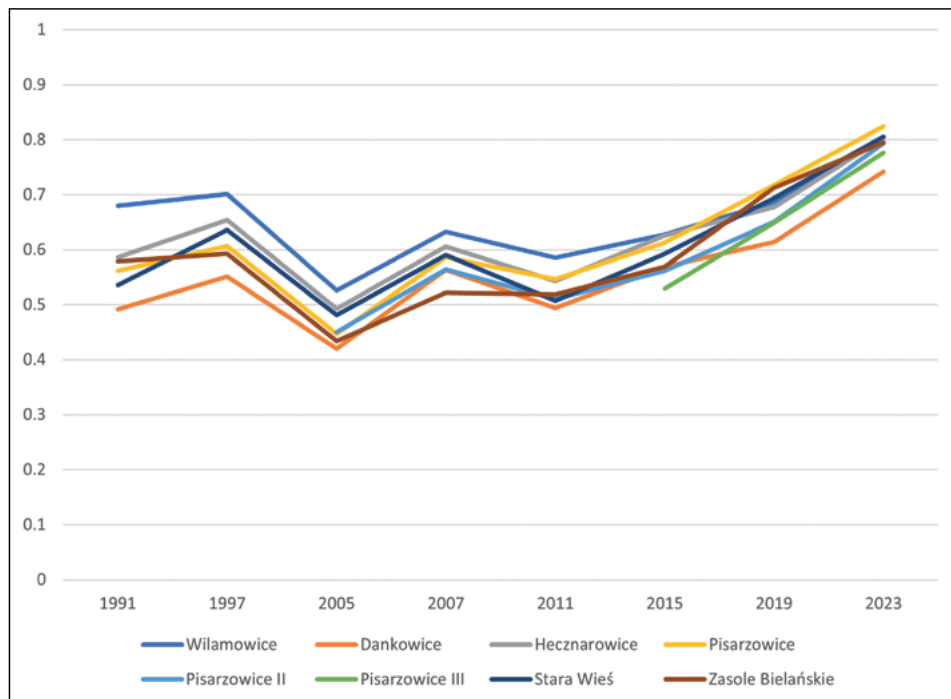
2.2. Dane wyborcze

Myśląc o statystykach wyborczych, pierwszym skojarzeniem, które się nasuwa, są wyrażone w procentach wyniki, jakie osiągają poszczególne partie polityczne lub kandydaci. Tych statystyk nie będę jednak omawiał szczegółowo, gdyż tekst ten nie ma charakteru politologicznego. Wystarczy powiedzieć, że w Gminie Wilamowice, w ostatnich dwudziestu latach największym poparciem cieszą się partie o charakterze centroprawicowym i prawicowym. W samych Wilamowicach uzyskują one jeszcze nieznacznie lepsze wyniki niż w całej gminie.

Procesowi wyborczemu towarzyszy jednak tworzenie o wiele większej liczby danych. Wymienić można tutaj liczbę osób uprawnionych do głosowania, liczbę osób faktycznie głosujących, iloraz tych dwóch elementów, czyli frekwencję. W raportach podawanych przez Państwową Komisję Wyborczą znajdują się również informacje o liczbie głosów nieważnych oraz o liczbie wyborców głosujących na podstawie zaświadczenia o prawie do głosowania, a więc najczęściej takich, którzy głosują poza miejscem swojego zamieszkania. Badanie zależności między tymi zmiennymi, wykrywanie pewnych statystycznych anomalii może być wykorzystywane jako jeden z elementów kontroli uczciwości wyborów (Gawron i in., 2015).

W celu zapewnienia porównywalności prezentowanych danych w dalszej analizie skoncentruję się na danych powstałych przy okazji wyborów do Sejmu. Wyniki wyborów z lat 1991, 1997 oraz 2001 podaję na podstawie informacji zamieszczonych w czasopiśmie „Wilamowice i Okolice” (*Wybory. Jak głosowaliśmy*, 1991;

I po wyborach... Krótko o tym jak głosowaliśmy, 1997; Zestawienie wyników wyborów do Sejmu – 23.09.2001 r., 2001). Począwszy od 2005 roku wyniki wyborów na poziomie obwodowych komisji wyborczych publikowane są na stronach PKW⁵. Nie dysponujemy więc danymi z wyborów z 1993 roku.

Rycina 1. Frekwencja w poszczególnych miejscowościach Gminy Wilamowice w wyborach do Sejmu w III RP⁶

Źródło: opracowanie własne

⁵ Wyniki wyborów w 2005 r. dla gminy Wilamowice: <https://wybory2005.pkw.gov.pl/SJM/PL/WYN/W/240209.htm>

Wyniki wyborów w 2007 r. dla gminy Wilamowice: <https://wybory2007.pkw.gov.pl/SJM/PL/WYN/W/240209.htm>

Wyniki wyborów w 2011 r. dla gminy Wilamowice:
<https://wybory2011.pkw.gov.pl/wyn/240000/pl/240209.html#tabs-1>

Wyniki wyborów w 2015 r. dla gminy Wilamowice:
https://parlament2015.pkw.gov.pl/349_Wyniki_Sejm/0/0/27/240209.html

Wyniki wyborów w 2019 r. dla gminy Wilamowice:
<https://sejmsenat2019.pkw.gov.pl/sejmsenat2019/pl/wyniki/sejm/gm/240209>

Wyniki wyborów w 2023 r. dla gminy Wilamowice:
<https://wybory.gov.pl/sejmsenat2023/pl/sejm/wynik/gm/240209>

Dostęp do wszystkich stron internetowych w dniu 19.12.2023 r.

⁶ Poszczególne punkty na osi poziomej nie są od siebie równo oddalone, odpowiadają one datom analizowanych wyborów. Uwaga ta odnosić się będzie również do pozostałych wykresów tej sekcji.

Frekwencja wyborcza uznawana jest za jeden z najważniejszych czynników, które użyć można do pomiaru siły społeczeństwa obywatelskiego (Opióła, 2018, s. 44; Wendt, 2007, s. 111) lub jakości demokracji (Panicz, 2011). Frekwencja w Gminie Wilamowice we wszystkich analizowanych wyborach była zdecydowanie wyższa niż ta odnotowana w skali kraju, co uznać można za spuściznę „galicyjskiej” kultury politycznej (Lubecki, 2012). Niezwykle ciekawe okazuje się jednak dopiero porównanie różnic we frekwencji w poszczególnych wyborach we wszystkich miejscowościach gminy Wilamowice.

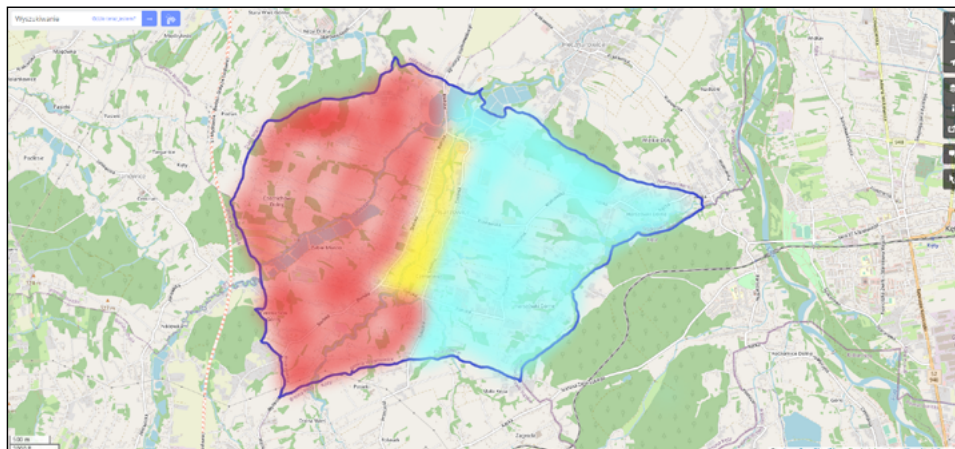
Obserwacja powyższego wykresu prowadzić może do wysnucia kilku wniosków. Po pierwsze we wszystkich wyborach aż do 2015 roku włącznie najwyższą frekwencję wyborczą odnotowywano w Wilamowicach. Dla samych Wilamowian wyniki takie prawdopodobnie nie byłyby zaskoczeniem. Wpisują się one w wilamowski etos, opisywany przez Justynę Majerską-Sznajder w tworzonym przez nią doktoracie o roboczym tytule „Lokalne koncepcje dobrostanu a rewitalizacja kulturowa. Przypadek Wilamowic”. Jednym z jego elementów, jest troska o dobro wspólne (por. Majerska-Sznajder i Chromik, 2023, s. 81), która wyraża się również poprzez udział w wyborach. Z kolei w przypadku aż 6 na 8 wyborów najniższy udział w wyborach obserwowany był w Dankowicach. I w tym wypadku doszukiwać się można historycznych uwarunkowań takiego stanu rzeczy – napływu i migracji ludności związanej z budową kolei i rozwojem przemysłu w okolicy, a także dużej liczbie robotników rolnych zatrudnionych w gospodarstwach dworskich (Chromik, 2019, s. 348–349).

Po drugie, zauważyć można, że różnice we frekwencji pomiędzy poszczególnymi miejscowościami zmniejszają się w czasie. O ile w pierwszych powojennych demokratycznych wyborach różnica między najwyższą a najniższą zanotowaną frekwencją wyniosła 19 punktów procentowych, o tyle w roku 2023 wyniosła już tylko 8 punktów procentowych. Zjawisko to świadczyć może o istnieniu procesu powolnej uniformizacji pewnej kategorii zachowań społecznych na omawianym obszarze.

Uwagę zwraca również pojawienie się nowych obwodowych komisji wyborczych na terenie Pisarzowic. Początkowo na terenie tej wsi, tak jak wszystkich miejscowości gminy Wilamowice funkcjonowała jedna komisja. Druga komisja utworzona została w trakcie wyborów w 2001 roku, a trzecią powołano w roku 2015. Liczba mieszkańców przyporządkowanych do każdej z trzech komisji nie jest równa. W momencie ich utworzenia, w obwodowej komisji wyborczej nr 4 uprawnionych do głosowania było 1800 osób, w komisji nr 5 – 1661 osób, a w komisji nr 6 zaledwie 873 osoby. Źródeł tej zaskakującej dysproporcji należy szukać w historii. Obszar komisji numer 6, ograniczony przebiegiem ulic Szkolnej, Bielskiej i Pańskiej pokrywa się dokładnie z obszarem zwartej zabudowy centrum Pisarzowic w XIX wieku⁷.

⁷ Tezę tę zweryfikować można w serwisie Arcanum Maps, który umożliwia nałożenie na siebie map historycznych i współczesnych. Ze względów na ograniczenia w postaci praw autorskich nie

Można zatem stwierdzić, że w przypadku geografii komisji wyborczych znajdujemy elementy struktur długiego trwania.

Rycina 2. Obszar geograficzny obwodowych komisji wyborczych w Pisarzowicach. Czerwonym kolorem zaznaczony został obszar komisji nr 4, jasnoniebieskim komisji nr 5, żółtym komisji nr 6⁸

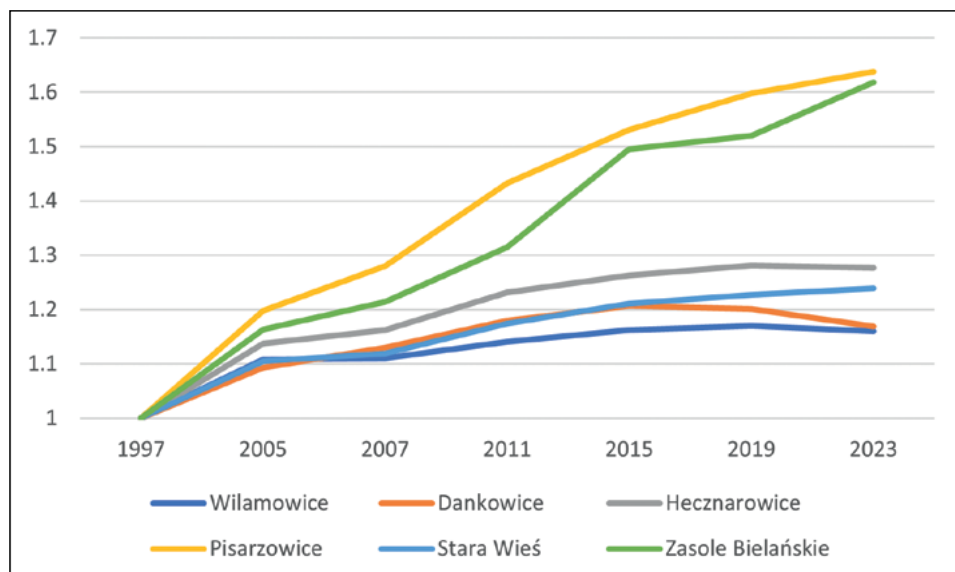
Źródło: opracowanie własne

Konieczność powstania kolejnych komisji wyborczych wynikała ze zmiany liczby ludności zamieszkałej w Pisarzowicach. Na stronach GUS znaleźć można dokładne informacje na ten temat, ale przydatne i w tym przypadku okazuje się skorzystanie ze statystyk, które powstają przy okazji wyborów, a konkretniej z liczby osób uprawnionych do głosowania. Dane te oczywiście obejmują wyłącznie liczbę osób pełnoletnich. Nie obejmują również migrantów, którzy nie posiadają polskiego obywatelstwa, a co za tym idzie nie mogą uczestniczyć w wyborach. Porównanie wartości liczby mieszkańców i liczby osób uprawnionych do głosowania dają więc możliwość przeprowadzenia kolejnych analiz o charakterze demograficznym. Zgodnie z zapowiedzią ze wstępu, do tej części pracy odniosę się jednak do danych wyborczych. Aby uzyskać porównywalność wyników dla miejscowości o różnej liczbie mieszkańców, na poniższym wykresie przedstawiona została nie jej bezwzględna zmiana, lecz zmiana w odniesieniu do pierwszych wyborów, dla których dysponujemy danymi, a więc tych z roku 1997.

Widać wyraźnie, że poza Pisarzowicami, wsią, w której następuje bardzo szybki przyrost ludności jest Zasole Bielańskie. W pozostałych miejscowościach gminy,

mogę w artykule przedstawić wykonanej za pomocą tego serwisu ilustracji pokazującej nałożone na siebie mapy z XIX wieku i współczesną.

⁸ Podstawą ilustracji jest mapa stworzona przez autorów OpenStreetMap, udostępnionej na licencji Open Database License (<https://www.openstreetmap.org/copyright>). Na mapę naniosłem obszary obwodowych komisji wyborczych.

Rycina 3. Względna zmiana liczby osób uprawnionych do głosowania w poszczególnych miejscowościach gminy Wilamowice w porównaniu z rokiem 1997

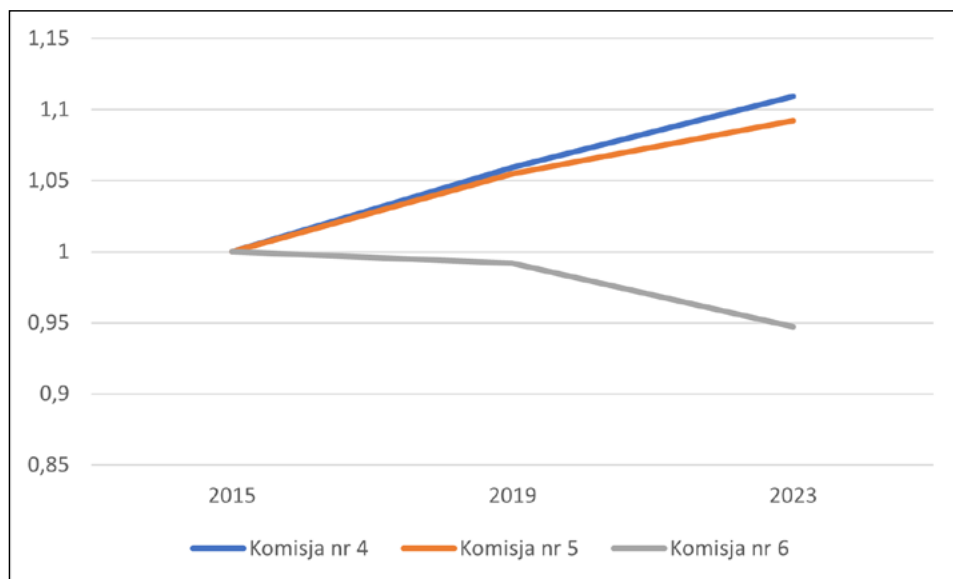
Źródło: opracowanie własne

w tym w Wilamowicach, po wzroście liczby ludności w pierwszej dekadzie XXI wieku obserwować można jej ustabilizowanie lub wręcz nieznaczny spadek. Tak istotnych różnic nie można tłumaczyć wyłącznie różnicami między współczynnikami urodzeń lub zgonów. Są one wynikiem wewnętrznych migracji. Ta zaś warunkowana jest przez atrakcyjność lokalizacyjną poszczególnych miejscowości oraz dostępnością wolnych działek, która z kolei kształtowana jest pod wpływem stosunków własności oraz przywiązania do ziemi.

Istnienie na terenie Pisarzowic aż trzech komisji wyborczych daje możliwość prześledzenia tego, jak w obrębie jednej miejscowości zmienia się dynamika liczby ludności. Okazuje się, że mimo krótkiego okresu pomiaru różnice są bardzo wyraźne. Centrum nie podąża bowiem za trendem obserwowanym dla całej miejscowości i dość szybko traci liczbę osób uprawnionych do głosowania.

Obserwując liczne nowo wybudowane i wciąż powstające domy na drogach prowadzących przez obrzeża Wilamowic, można postawić hipotezę, że do podobnego zjawiska dochodzić może i w tym mieście.

W trakcie konferencji, której pokłosem jest ten artykuł, temat ten wzbudził dyskusję. Zwracano uwagę na istnienie w Pisarzowicach gospodarstw folwarcznych, które w dobie PRL-u zostały wcielone do Spółdzielni Produkcyjnej „Wyzwolenie” (Perkowska, 2001, s. 223). W III RP część tych terenów miała zostać sprzedana pod budownictwo mieszkaniowe, co znacznie zwiększyło dostępność działek i w konsekwencji wpłynęło na potencjał ludnościowy tej wsi. W toku dyskusji

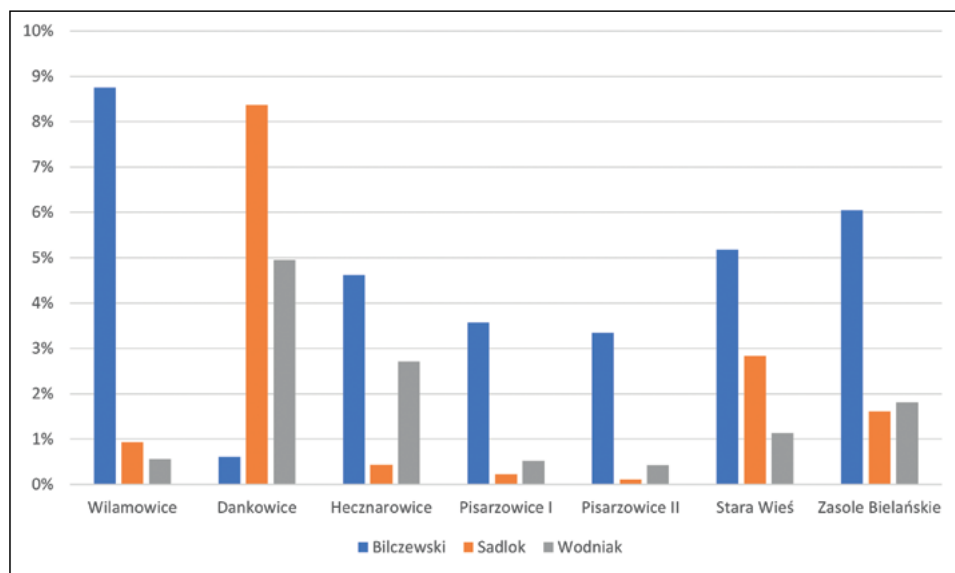
Rycina 4. Względna zmiana liczby osób uprawnionych do głosowania w obwodowych komisjach wyborczych zlokalizowanych na terenie Pisarzowic w porównaniu z rokiem 2015

Źródło: opracowanie własne

podniesiono również kwestię różnic pomiędzy sytuacją panującą w Pisarzowicach i w Wilamowicach oraz zwracano uwagę na to, że domy na terenie przedmieść Wilamowic budowane są przede wszystkim przez mieszkańców tegoż miasta, którzy jednocześnie nie decydują się na sprzedaż nieruchomości w centrum, lecz przeznaczają je na wynajem, np. dla migrantów z Ukrainy. Tego typu twierdzenia są nie tylko spójne z przekonaniem o szczególnej wartości, której ziemi rodzinnej nadają Wilamowianie (por. Majerska-Sznajder i Chromik, 2023, s. 81–82), lecz także znajdują pełne odzwierciedlenie w przedstawionych powyżej danych. Zwiększająca się liczba budynków mieszkalnych, w sytuacji gdy liczba mieszkańców Wilamowic praktycznie się nie zmienia, sugeruje, że nowe domy budowane są przez samych Wilamowian, którzy przenoszą się z centrum miejscowości na jej obrzeża. Co istotne, opisywana zmiana w dłuższej perspektywie może wpływać również na sytuację językową, przekaz kulturowy i wzorce społecznych zachowań. Dyskusja ta była kolejnym, tym razem empirycznym potwierdzeniem roli, jaką w analizie danych statystycznych odgrywać powinna perspektywa emiczna.

Na podstawie danych wyborczych można również podjąć próbę zmierzenia siły relacji między poszczególnymi miejscowościami. Posłużą do tego wybory z 2005 roku, w których kandydowali dwaj rozpoznawalni mieszkańcy gminy – Andrzej Sadlok z Dankowic oraz Eugeniusz Bilczewski z Wilamowic. W celach porównawczych analiza obejmie również głosy oddane na Stefana Wodniaka,

który pochodził z sąsiedniej gminy Bestwina. Co ważne, wszyscy kandydaci zajmowali środkowe miejsca na listach wyborczych swoich komitetów (odpowiednio: 6., 11., i 4.).

Rycina 5. Procentowy udział głosów na poszczególnych kandydatów w rozbiciu na obwodowe komisje wyborcze

Źródło: opracowanie własne

Zgodnie z przewidywaniami największym poparciem kandydaci cieszyli się na terenie swoich rodzinnych miejscowości. Uwagę zwraca to, że sumarycznie trzech lokalni kandydaci najniższe poparcie uzyskali na terenie komisji zlokalizowanych w Pisarzowicach, co częściowo może wynikać z dużego udziału ludności napływowej, niewłączonej jeszcze w lokalne więzy społeczne. Wynik kandydata z Wilamowic był stosunkowo wysoki we wszystkich miejscowościach poza Dankowicami. Najwyższą wartość (poza Wilamowicami) osiągnął jednak w Zasolu Bielańskim, miejscowości historycznie i instytucjonalnie (np. poprzez uczęszczanie dzieci z Zasola Bielańskiego do szkoły w Wilamowicach) związanej mocniej z siedzibą gminy. Kandydat z Dankowic poza rodzinną wsią relatywnie wysokie poparcie uzyskał w sąsiadującej z nią Starej Wsi. W pozostałych miejscowościach poparcie to było często niższe niż to dla osoby spoza gminy – Stefana Wodniaka. Aby w pełni wykorzystać potencjał tej analizy warto byłoby wykonać jej triangulację z innymi danymi. Wydaje się jednak, że jej wyniki nie stoją w jawnej sprzeczności z wiedzą lokalną.

2.3. Książka telefoniczna

Obecność kolejnego źródła może zaskakiwać, jednak spis abonentów telefonicznych nie zawiera żadnych danych statystycznych. Te jednak można wytworzyć samemu, agregując zawarte w nim informacje. Na gruncie polskiej nauki książki telefoniczne wykorzystywane były dotychczas m.in. do badania kadr biur podróży (Formella, 2010) oraz imion wśród przedstawicieli mniejszości litewskiej w Polsce (Walkowiak, 2019). Do tej pory, według mojej najlepszej wiedzy, nie wypracowano jednak metodologii badawczej w tym zakresie. Jest to luka, którą warto byłoby zapisać, gdyż dane pozyskane z książek telefonicznych mają szczególne walory. Pozwalają uzyskać informacje niedostępne z innych źródeł.

Przed wszystkim są to dane stosunkowo nowe. Książki telefoniczne na szerszą skalę przestały być wydawane w 2011 roku (Sypuła, 2011), co było konsekwencją zmieniającego się podejścia do kwestii danych osobowych. Zawierały one imię i nazwisko abonenta, ulicę, przy której dana osoba mieszkała oraz numer telefonu. Posiadanie dostępu do telefonu stacjonarnego właściwie aż do okresu, w którym zostały one wyparte przez telefony komórkowe, uwarunkowany był dwoma czynnikami: dostępnością infrastruktury koniecznej do przyłączenia do sieci telefonicznej oraz zasobami finansowymi koniecznymi do pokrycia kosztów abonamentu. Analiza tego pierwszego czynnika mogłaby być pomocna w określeniu niedoinwestowanych obszarów (dzielnice, miejscowości, regiony). Analiza drugiego czynnika, przy założeniu równego dostępu do infrastruktury, może posłużyć do przybliżonego określenia zamożności poszczególnych obszarów.

Książki telefoniczne można wykorzystać również do analizy geograficznego występowania nazwisk i właśnie analizę tego typu chciałbym przedstawić w kolejnych akapitach pracy. Posłużę się w tym celu obliczeniami wykonanymi na podstawie danych zaczerpniętych z książki telefonicznej dla Bielska-Białej oraz powiatów bielskiego, cieszyńskiego i żywieckiego (Telekomunikacja Polska, 2004). W Wilamowicach 12 najczęściej występujących nazwisk⁹ to:

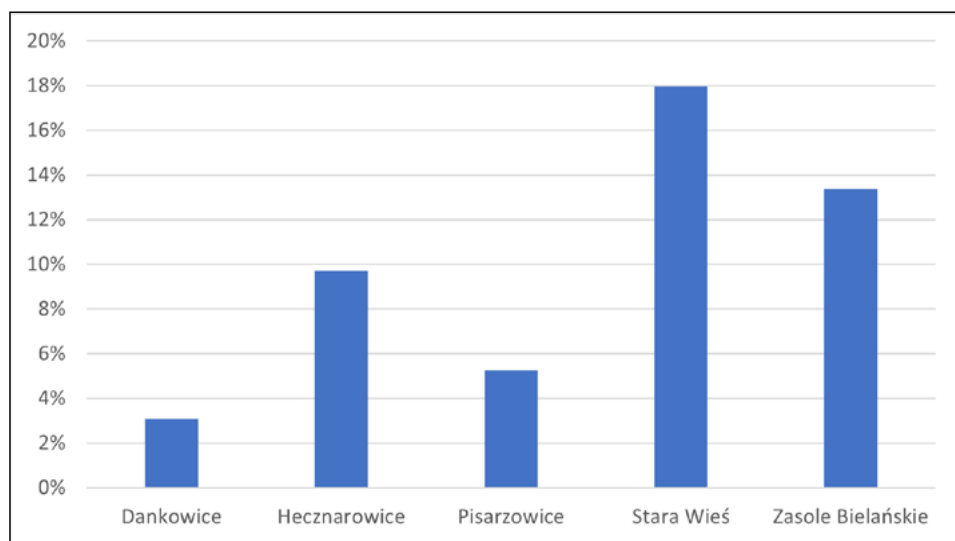
- Danek (31 wystąpień)
- Nowak (24 wystąpienia)
- Foks (23 wystąpienia)
- Nycz (18 wystąpień)
- Zejma (15 wystąpień)

⁹ Korzystając z książki telefonicznej, sprawdziłem liczebność wszystkich występujących w Wilamowicach nazwisk, co dzięki ich alfabetycznemu ułożeniu było bardzo proste. Zgodnie z pierwotnymi założeniami analizy miały początkowo uwzględniać 10 najczęściej występujących nazwisk. Ze względu na równoliczne występowanie nazwisk Balcarczyk, Mika i Mynarski zdecydowałem na zwiększenie jej do 12. Wartości te oczywiście są umowne. Przyjęcie mniejszej liczby nazwisk zwiększałoby jednak przypadkowość uzyskanych wyników. Przyjęcie do analizy większej liczby nazwisk sprawiałoby z kolei, że otrzymywalibyśmy bardzo wiele nazwisk z określoną liczbą wystąpień.

- Rozner (12 wystąpień)
- Sznajder (12 wystąpień)
- Merta (10 wystąpień)
- Kuczmierczyk (9 wystąpień)
- Balcarczyk (8 wystąpień)
- Mika (8 wystąpień)
- Mynarski (8 wystąpień)

Zauważmy, że oprócz nazwisk, które określa się jako „typowo” wilamowskie, na liście znajdują się też i takie, które relatywnie częściej występują w okolicznych wsiach, np. Nycz i Merta. Udział abonentów noszących 12 najpopularniejszych nazwisk w stosunku do wszystkich abonentów z Wilamowic wyniósł 28%. Wartość ta, mogąca stanowić miarę tendencji endogamicznych¹⁰, choć nieznacznie wyższa niż średnia dla całej gminy jest jednak zdecydowanie niższa niż w przypadku Starej Wsi, gdzie wynosi ona 39%.

W następnym kroku obliczone zostały udziały abonentów wymienionych wyżej nazwisk wśród abonentów z sąsiedniej miejscowości. Wartości te przedstawia rycina 6.

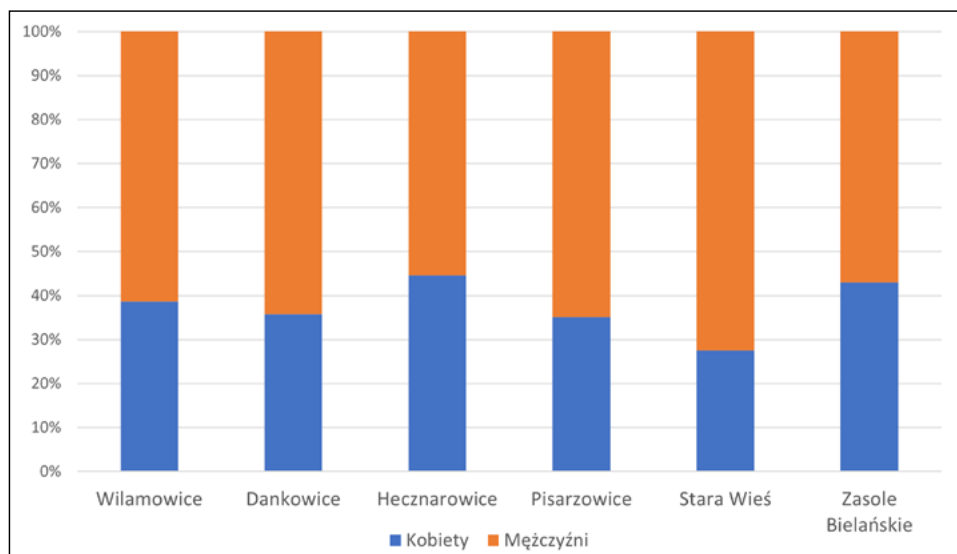
Rycina 6. Procentowy udział osób noszących jedno z dwunastu najpopularniejszych nazwisk w Wilamowicach wśród abonentów we wsiach gminy Wilamowice

Źródło: opracowanie własne

¹⁰ Analizę występowania nazwisk podejmuje się niekiedy na gruncie genetyki. Zainteresowanie to opiera się na założeniu, że wspólne nazwisko świadczy często o wspólnym pochodzeniu. Z tej samej przesłanki można wyciągnąć logiczny wniosek, iż większy udział osób noszących niewielką liczbę nazwisk w danej jednostce osadniczej świadczy o ograniczonym napływie nowych mieszkańców z zewnątrz (por. King i in., 2006).

Współwystępowanie nazwisk może świadczyć o zawieraniu związków małżeńskich pomiędzy osobami z poszczególnych miejscowości, czy szerzej o sile kontaktów między nimi. Należy przy tym pamiętać, że w obliczu powojennych przesładowań Wilamowianki zmuszone były zawierać związki małżeńskie z Polakami z okolicznych miejscowości (Król, 2022, s. 456). Uwzględniając tę uwagę i tak znaczące wydaje się, że rozkład wyników przypomina ten dla danych dotyczących głosowania na lokalnych kandydatów. Sugeruje on relatywnie wysoką siłę związków łączących Wilamowice ze Starą Wsią, Zasolem Bielańskim i Hecznarowicami oraz niską w przypadku Pisarzowic i Dankowic.

Przypadki, w których do jednego numeru telefonu przypisane były dwie osoby zdarzały się na omawianym terenie niezmiennie rzadko. W przytłaczającej liczbie przypadków jednemu numerowi przyporządkowana była jedna osoba. Interesującym wydało się sprawdzenie, jak w poszczególnych miejscowościach kształtował się rozkład płci wśród abonentów.

Rycina 7. Rozkład imion żeńskich i męskich wśród abonentów w miejscowościach gminy Wilamowice

Źródło: opracowanie własne

Powyższy wykres pokazuje, że we wszystkich miejscowościach większość abonentów stanowią osoby noszące imiona męskie. Prawie wszędzie ich odsetek nie różni się o więcej niż 5 punktów procentowych od 60%. Wyjątek stanowi Stara Wieś, gdzie wartość ta wynosi aż 72%. Z czego wynikać może tak duża różnica pomiędzy wynikami? Czy Starą Wieś charakteryzują wyjątkowo patriarchalne relacje w rodzinie? A może długość życia mężczyzn jest tam znacznie wyższa niż w pozostałych miejscowościach lub po prostu żyje tam o wiele więcej mężczyzn lub kobiet?

3. Podsumowanie

Poprzedni akapit wywołać mógł (i miał) konfuzję czytelnika. Ta mikroanaliza nie niosła ze sobą żadnych wniosków, a jedynie kolejne pytania badawcze. Wydaje się, że przykład ten obrazuje pewną immanentną cechę danych statystycznych, a jednocześnie stanowi klamrę spajającą pierwszą i drugą część niniejszego artykułu. Odkrycie anomalii lub prawidłowości statystycznych, innymi słowy analiza statystyczna nie może nigdy stanowić ostatecznego celu procesu badawczego. Posługując się metaforą zaczerpniętą z klasycznego tekstu amerykańskiego antropologa kultury Clifforda Geertza, można powiedzieć, że stanowią one jedynie mrugnięcie okiem. To zaś finalnie okazać może się zarówno tikiem nerwowym, sekretnym sygnałem wysłanym drugiej osobie, parodią, jak i elementem próby aktorskiej (Geertz, 2005, s. 20–21). Opis, który pozwalałby na rozpoznanie istoty mrugnięcia okiem nazywał Geertz opisem gęstym, a jego celem miałoby być „wysnuć poważnych wniosków z niewielkich, lecz bardzo gęsto splecionych faktów; poparcie ogólnych twierdzeń [...] poprzez dokładne powiązanie ich ze złożonymi danymi szczegółowymi” (Geertz, 2005, s. 56). Przypadek Wilamowic uczy jednak, że zawarte w tym cytacie zalecenia Geertza nie są nawet warunkiem koniecznym do tego, by opis taki był trafny i etyczny. Do tego niezbędny jest możliwie największy udział zainteresowanej społeczności w procesie badawczym i maksymalne uwzględnienie perspektywy emicznej. Dopiero zbliżenie się do tego wzorca pozwoliłoby na zastąpienie w niektórych miejscach dominującego w tym artykule trybu przypuszczającego trybem oznajmującym. Dopiero spełnienie tych warunków daje szansę, że sporządzony opis byłby prawdziwie „gęstym opisem statystycznym”.

Tekst ten powstał w ramach projektu MULTILING-HIST „Wielojęzyczne światy – zapomniane historie. Odkrycie ich powstania, trwania i zaniku w dawnych i współczesnych społeczeństwach” finansowanego przez Europejską Radę ds. Badań Naukowych (ERC) w obrębie programu badań i innowacji Unii Europejskiej Horyzont 2020 (umowa grantowa nr 101002696).

Bibliografia

- Agencja Praw Podstawowych Unii Europejskiej. (2018). *Drugie Badanie Unii Europejskiej na temat mniejszości i dyskryminacji. Romowie – wybrane wyniki*.
- Chromik, B. (2019). *Mikro- i makroideologie językowe. Przykład języka wilamowskiego* [praca doktorska, Wydział „Artes Liberales” Uniwersytetu Warszawskiego].
- Chromik, B. (2020). Dankowice: Kultura, społeczeństwo, historia. Kilka istotnych pytań badawczych. W: A. Barciak, K. Kamiński (red.), *Dankowice. Przeszłość i teraźniejszość Przyczynki do monografii Dankowic jako typowej wsi pogranicza* (s. 341–356). Dankowice: Towarzystwo Miłośników Dankowic.

- Farkas, L. (2017). *Analysis and comparative review of equality data collection practices in the European Union: Data collection in the field of ethnicity*. Brussels: Publications Office of the European Union. <https://data.europa.eu/doi/10.2838/447194>
- Formella, M. (2010). Kształcenie na kierunku turystyka i rekreacja a zasoby kadrowe biur podróży: na przykładzie Trójmiasta. *Ekonomiczne Problemy Usług*, 53, 383–393.
- Gawron, P., Paweła, Ł., Puchała, Z., Szklarski, J., Życzkowski, K. (2015). Wybory samorządowe 2014. W poszukiwaniu anomalii statystycznych. *Studia Wyborcze*, 19, 53–77.
- Geertz, C. (2005). *Interpretacja kultur. Wybrane eseje*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- High Level Group on Non-discrimination, equality and diversity. Subgroup on equality data. (2021). *Guidance note on the collection and use of equality data based on racial or ethnic origin*. Brussels: Publications Office of the European Union. <https://data.europa.eu/doi/10.2838/06180>
- I po wyborach... Krótko o tym jak głosowaliśmy. (1997). *Wilamowice i okolice*, 10/48, 2.
- King, T.E., Ballereau, S.J., Schürer, K.E., Jobling, M.A. (2006). Genetic signatures of coancestry within surnames. *Current biology*, 16(4), 384–388.
- Król, T. (2022). „Góry, pagórki, przykryjcie nas”. *Analiza opowieści wspomnieniowych Wilamowian o Volksliście i powojennych prześladowaniach* [praca doktorska, Instytut Slavistyki Polskiej Akademii Nauk].
- Kukutai, T., Taylor, J. (red.). (2016). *Indigenous data sovereignty: Toward an agenda*. Canberra: ANU Press. <https://doi.org/10.22459/CAEPR38.11.2016>
- Lubecki, J. (2012). „Galicyjska” kultura polityczna jako dziedzictwo klasowej mobilizacji politycznej. *Prace Historyczne*, 139, 95–116.
- Łukaniszyn-Domaszewska, K. (2017). *Wpływ mniejszości niemieckiej na rozwój społeczno-gospodarczy województwa opolskiego* [praca doktorska, Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu, Wydział Inżynieryjno-Ekonomiczny].
- Majerska-Sznajder, J., Chromik, B. (2023). Relational well-being in Wilamowice in the context of recent language revival activities. *Linguapax review*, 11, 79–90.
- Makkonen, T. (2007). *European handbook on equality data*. Brussels: Publications Office of the European Union.
- Makkonen, T. (2016). *European handbook on equality data 2016 revision*. Brussels: Publications Office of the European Union.
- Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji. (b.d.). Gminy, w których udział mniejszości narodowych, etnicznych lub społeczności posługującej się językiem kaszubskim wśród ogółu mieszkańców stanowił w 2011 roku co najmniej 10%. Wyniki Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2011 – mniejszości narodowe i etniczne oraz język regionalny. Pozyskano z <http://mniejszosci.narodowe.mswia.gov.pl/mne/mniejszosci/wyniki-narodowego-spis/8022,Gminy-w-ktorych-udzial-mniejszosci-narodowych-etnicznych-lub-spolesznosci-poslug.html>. Zarchiwizowano na stronie: <https://web.archive.org/web/20180906161742/http://mniejszosci.narodowe.mswia.gov.pl/mne/mniejszosci/wyniki-narodowego-spis/8022,Gminy-w-ktorych-udzial-mniejszosci-narodowych-etnicznych-lub-spolesznosci-poslug.html?search=2440501> (dostęp: 19 listopada 2025).
- Nuzzo, R. (2015). How scientists fool themselves – and how they can stop. *Nature*, 526(7572), Article 7572. <https://doi.org/10.1038/526182a>
- Opiola, W. (2018). Problem pomiaru siły społeczeństwa obywatelskiego na poziomie lokalnym. W: D. Plecka, E. Ganowicz, P. Rutkowska (red.), *Administracja publiczna: Zadania publiczne administracji samorządowej i ich realizacja przez NGO* (s. 31–48). Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.

- Panicz, U. (2011). Frekwencja wyborcza a stan polskiej demokracji. *Refleksje. Pismo naukowe studentów i doktorantów WNPiD UAM*, 4, 107–123. <https://doi.org/10.14746/r.2011.4.10>
- Perkowska, U. (2001). W Polsce Ludowej (1945–1989). W: A. Barciak (red.), *Wilamowice. Przyroda, historia, język, kultura oraz społeczeństwo miasta i gminy* (s. 209–235). Wilamowice: Urząd Gminy w Wilamowicach.
- Phelps, E.S. (1972). The statistical theory of racism and sexism. *The American Economic Review*, 62(4), 659–661.
- Pool, I. (2016). Colonialism's and postcolonialism's fellow traveler: The collection, use and misuse of data on indigenous people. W: T. Kukutai, J. Taylor (red.), *Indigenous Data Sovereignty: Toward an agenda* (s. 57–78). Canberra: ANU Press. <https://doi.org/10.22459/CAEPR38.11.2016>
- Simon, P. (2015). The Choice of ignorance: The debate on ethnic and racial statistics in France. W: P. Simon, V. Piché, A.A. Gagnon (red.), *Social statistics and ethnic diversity: Cross-national perspectives in classifications and identity politics* (s. 65–87). Springer Open. https://doi.org/10.1007/978-3-319-20095-8_4
- Sypuła, B. (2011, 31 maja). *Wkrótce znikną książki telefoniczne. Nie wiadomo, czym je zastąpią*. Dziennik Zachodni. <https://dziennikzachodni.pl/wkrotce-znikna-ksiazki-telefoniczne-nie-wiadomo-czym-je-zastapiamy/ar/c3-409732>
- Telekomunikacja Polska. (2004). *Książka Telefoniczna TP Bielsko-Biała 2004/5*. Warszawa: TP Ditel S.A.
- Twain, M. (1907). Chapters from my autobiography XX. *The North American Review*, 185(618), 465–474.
- United Nations Human Rights Office of the High Commissioner. (2018). *A Human Rights-Based Approach to Data. Leaving no one behind in the 2030 Agenda for Sustainable Development*. United Nations.
- Walkowiak, J.B. (2019). Imiona mniejszości litewskiej w Polsce. *Acta Baltico Slavica*, 43, 81–104.
- Walter, M. (2010). The politics of the data: How the Australian statistical indigene is constructed. *International Journal of Critical Indigenous Studies*, 3(2), 45–56. <https://doi.org/10.5204/ijcis.v3i2.51>
- Walter, M. (2016). Data politics and Indigenous representation in Australian statistics. W: T. Kukutai, J. Taylor (red.), *Indigenous Data Sovereignty: Toward an agenda* (s. 79–97). ANU Press. <https://doi.org/10.22459/CAEPR38.11.2016>
- Wendt, J. (2007). *Wymiar przestrzenny struktur i aktywności społeczeństwa obywatelskiego w Polsce*. Warszawa: Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN. *Wymiar przestrzenny struktur i aktywności społeczeństwa obywatelskiego w Polsce*
- Wybory. Jak głosowaliśmy. (1991). *Wilamowice i okolice*, 18, 2.
- Zestawienie wyników wyborów do Sejmu – 23.09.2001 r. (2001). *Wilamowice i okolice*, 9–10/91–92, 4.
- Zuberi, T. (2001). *Thicker than blood: How racial statistics lie*. University of Minnesota Press.
- Zuberi, T., Bonilla-Silva, E. (2008). *White logic, white methods: Racism and methodology*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.

Toward thick statistical description. Lessons from Wilamowice

1. Statistics and ethno-linguistic minorities: A critical outline

1.1. Statistics and its discontents

As the oft-quoted saying popularized by Mark Twain goes, “there are three kinds of lies. Lies, damned lies, and statistics” (1907, p. 471). Distorting reality through statistics can occur in multiple ways and at various stages of the research process. Already at the stage of questionnaire design, whether consciously or unconsciously, researchers may pose questions that are not ecologically valid, which means they may not be relevant to the context or understandable to participants. At the analysis stage, researchers, often evaluated by metrics such as citation counts or publication scores, may feel pressured to produce statistically significant results, as they are far easier to publish. There are many techniques for increasing the likelihood of such outcomes. Although their names may sound harmless (*cherry picking*, *data fishing*, and the slightly more insidious *p-hacking*), they are in fact methodological errors, and sometimes simply lies (see, for example, Nuzzo, 2015). Based on the results obtained, researchers should then formulate appropriate conclusions – something that does not always succeed, especially when the voices of the communities to which their research refers are ignored. However, statistical data gains its true impact once it leaves the minds and computers of researchers. Once released into public circulation, it can be overinterpreted, manipulated, and used by various groups to support narratives that are convenient for them, and often to justify and reinforce their privileged position.

It is, unfortunately, all too often the case that members of indigenous communities, linguistic, ethnic, or racial minorities experience statistics as an additional source of oppression. Drawing on examples from various cultural contexts, one can even argue that statistics have been one of the key tools used in the

creation and maintenance of institutional racism (see, e.g., Pool, 2016; Walter, 2010, 2016; Zuberi, 2001; Zuberi & Bonilla-Silva, 2008). In the field of economics, the theory of statistical discrimination was developed, which assumes that a person entering the labor market is assessed not on the basis of their individual characteristics, but rather the statistics or characteristics of the group to which they belong (Phelps, 1972).

1.2. The problem of lack of statistical data

The above examples demonstrate that it is possible to lie while citing statistics. What's more, such lies can be even more effective, as claims supported by numbers tend to carry greater persuasive power; after all, as another common saying goes, "numbers don't lie". The objectivity of numerical indicators is often contrasted with the subjectivity of opinions, impressions, and beliefs. However, from the examples provided, it does not logically follow that statistics are lies or that they possess any inherently harmful qualities. Moreover, if statistics have been produced for a given group, it at least indicates that those who generate and analyze the data recognize and acknowledge the existence of that group. The lack of statistical data concerning ethnic and linguistic minorities during the communist era in Poland was a consequence of the ideological assumption of the ethnic homogeneity of the Polish state (Łukaniszyn-Domaszewska, 2017). The scarcity of data produced after the democratic transition of 1989 reflects the level of interest decision-makers have shown in minority issues. The ethnic minorities living in Poland are relatively small in number and geographically dispersed. In some cases, such as that of Ukrainians or Lemkos, this dispersion was the result of deliberate state policy. For this reason, data on minorities cannot even be estimated based on information available at the municipal level. Across the entire country, there are only 94 municipalities where the share of national and ethnic minorities among the total population exceeds 10%, and in only 10 is this proportion higher than 50%. The data on which these figures are based were collected during the 2011 national census, and published on the website of the Ministry of Internal Affairs and Administration (n.d.). In 2022, this website, one of the few sources of data on minorities, was taken down. I therefore submitted a request under the Public Information Access Act to inquire about the reasons for this. In the response received from Statistics Poland (GUS), the following explanation was provided:

All compiled datasets concerning legally recognized minorities fall under the responsibility of the Ministry of the Interior and Administration (MSWiA) and are published on its official website. According to the response from the MSWiA, which Statistics Poland received in connection with your inquiry, I would like to inform you that the relevant data (on municipalities where minorities constitute at least 10% of the population) are available at the following link:

<https://web.archive.org/web/20170616040949/http://mniejszosci.narodowe.mswia.gov.pl/mne/mniejszosci/wyniki-narodowego-spis/8022,Gminy-w-ktorych-udzial-mniejszosci-narodowych-etnicznych-lubspolecznosci-poslug.html>

The Ministry of the Interior and Administration's referral to the Wayback Machine – a kind of digital museum of the internet – can be interpreted, on the one hand, as a sign of nonchalance, on the other hand, as confirmation of the deliberate deletion of the data in question. Such an action runs counter to trends observed in Europe and globally. While it is still possible to encounter opinions that “the voice of invisible racial minorities asking to be counted has been ignored” (Farkas, 2017, p. 46), an increasing number of institutions are explicitly emphasizing the necessity of collecting comprehensive ethnic statistics. These include, among others, the European Court of Auditors, the European Union Agency for Fundamental Rights, and the United Nations (European Union Agency for Fundamental Rights, 2018, pp. 7, 14). The rationale behind this shift was aptly expressed by the author of the following words: “it is obvious today that *the choice of ignorance* no longer protects the populations exposed to discrimination; on the contrary, it reinforces the system that puts them at an unfair disadvantage” (Simon, 2015, p. 85). To conclude this section, one may turn to a metaphor drawn from Jacek Kaczmarski's *Epitaph for Vladimir Vysotsky*, which, like “Uf jer welt”, the most famous poem written in the Wymysiöeryś language, is a paraphrase of Dante's *Divine Comedy*. Alongside all the circles of hell that statistics may inflict upon minority groups, there is still one more circle, “the circle in which there is nothing”.

1.3. The rise of ethical and methodological awareness in the collection and analysis of statistical data

The ethical and methodological awareness accompanying the collection of data on ethnic minorities has also been undergoing a slow evolution, not without its problems and blind alleys. This was demonstrated by the European Commission's 2007 publication of a *European handbook on equality data*, subtitled “why and how to build to a national knowledge base on equality and discrimination on the grounds of racial and ethnic origin, religion and belief, disability, age and sexual orientation” (Makkonen, 2007, p. 1). Notably, this list does not include language, which plays a crucial role for Vilamovians. The handbook also adopts a top-down approach. The role of the communities to which the collected data may refer is almost entirely omitted. In the concluding recommendations, there is only a brief mention that research priorities should be established in cooperation with their representatives (and those of the scientific community) (Makkonen, 2007, p. 104).

The second edition of the *European handbook*, published nearly a decade later, introduces only minor changes – and perhaps even represents a step backward in this regard. Although it does cite the 2010 guidelines of the International Statistical Institute, which state that “statisticians are obligated to protect subjects, individually and collectively, insofar as possible, against potentially harmful effects of participating” (Makkonen, 2016, p. 29), the more telling message appears in subsection 8.1, “Progress on the recommendations from the 2007 handbook”, which emphasizes the problems caused by the lack of comprehensiveness and systematicity in the data collected.

In the absence of a clearly defined role of the minority communities, such a statement can be interpreted as an encouragement toward further centralization (Makkonen, 2016, p. 99). However, more recent publications increasingly reflect a shift in perspective. This type of discourse is also present in reports issued by supranational organizations. These emphasize the necessity of including minority communities in the data collection process (Farkas, 2017, p. 41), or, more broadly, engaging them in all aspects of data-related activities (United Nations Human Rights Office of the High Commissioner, 2018, p. 3). Particular attention is drawn to the importance of self-identification by the groups participating in the research, rather than relying on classifications imposed by the majority discourse (High Level Group on Non-discrimination, Equality and Diversity. Subgroup on Equality Data, 2021, p. 34). Even more far-reaching are the proposals put forward by members of Indigenous communities and/or researchers from the South Pacific region, who articulated their views and demands in a book whose spirit is well captured by its title *Indigenous data sovereignty: Toward an agenda* (Kukutai & Taylor, 2016).

1.4. The understandable aversion of Vilamovians to quantitative research

Despite various signs of change in the approach to data collection within local communities, Vilamovians remain hesitant to engage in questionnaire-based research that could generate new statistics. Unfortunately, this aversion stems largely from negative experiences related to the “Language as a Cure” project, in which I participated from a certain point onward. While the project led to the formulation of many valuable conclusions that could genuinely benefit the communities involved, we also encountered significant challenges and difficulties during its implementation. In the context of conducting quantitative research, which was a new experience for our team at the time, we placed too much trust in the expertise and working methods of the social psychologists responsible for that component of the project. In hindsight, it is clear that prioritizing the validation of English-language scales and striving for strict (though ultimately superficial)

accuracy in their translation was a mistake. This came at the expense of ecological validity, sensitive adaptation to the cultural context, and comprehensibility for participants who were not students accustomed to filling out various types of questionnaires. The reactions and comments from participants, as well as an in-depth analysis of the data collected, particularly from the longitudinal study, showed that deep knowledge, rooted in the local perspective, rather than scientific attitudes or superficial methodological standards, led to better question design and more reliable results. Vilamovians who filled out the surveys often voiced their criticism regarding the content. I would like to thank them for this feedback. It was an important lesson for us, and one from which we have drawn and will continue to draw meaningful conclusions. At the same time, I would like to apologize for any inconvenience or discomfort that this research caused.

2. An attempt at a statistical micro-analysis

2.1. (Non-)statistical data on Wilamowice (and the surrounding area)

As a consequence of the methodological assumptions and limitations outlined in this article, it becomes necessary to seek out existing statistical data that may offer insights into the culture, society, history, and potentially even the future of Wilamowice. For earlier historical periods, such data can be found in archives. The most recent data is available in the Local Data Bank, a service maintained by Statistics Poland.¹ While the vast majority of the data presented there pertains to the municipal (*gmina*) level, certain datasets are reported separately for rural and urban areas, allowing for the extraction of information specific to Wilamowice – such as population size and structure, residential buildings and rooms, businesses, hotel facilities, and education.

In the following section of the article, however, I will focus on data that is neither collected nor published by Statistics Poland. Although it is most often an unconscious process, we generate huge amounts of data every day. Much of this is linked to the use of electronic devices – mobile phones, computers, and payment terminals. Yet even those living “offline” contribute to data creation – by borrowing books from libraries, consuming utilities, or taking school exams. While most of this data is not publicly available, numerous exceptions do exist. As it would be impossible to describe all such exceptions, I will concentrate on two types of data relevant to the ongoing project MULTILING-HIST “Multilingual worlds – neglected histories. Uncovering their emergence, continuity

¹ <https://bdl.stat.gov.pl/> (retrieved December 19, 2023).

and loss in past and present societies”, in which Vilamovians are also participating. The first category includes electoral statistics; the second comprises data derived from the transcription and analysis of the list of subscribers to the services of Telekomunikacja Polska – in other words, a telephone directory. When working with data of this kind, where the unit of analysis is a single locality, it is essential to establish a comparative base. In our case, this base consists of other settlements within the municipality of Wilamowice – Dankowice, Heczmarowice, Piszczowice, Stara Wieś, and Zasole Bielańskie.

2.2. Electoral data

When thinking of electoral statistics, the first association that comes to mind are the results, expressed in percentages, achieved by individual political parties or candidates. However, I will not discuss these statistics in detail, as this text is not political in nature. It is enough to say that in the municipality of Wilamowice, over the past twenty years, center-right and right-wing parties have enjoyed the greatest support. In Wilamowice itself, these parties tend to achieve slightly better results than in the municipality as a whole.

However, the electoral process generates a much broader range of data. This includes the number of eligible voters, the number of people who actually voted, and the relationship between these two figures – voter turnout. Reports provided by the National Electoral Commission (PKW) also include information on the number of invalid votes and the number of voters with a certificate confirming their right to vote, typically individuals voting outside their place of residence. Analyzing the relationships between these variables and detecting certain statistical anomalies can be used as one of the tools for monitoring electoral integrity (Gawron et al., 2015).

To ensure comparability of the data presented, the following analysis will focus on data collected during parliamentary elections. The results of the 1991, 1997, and 2001 elections are based on information published in the journal *Wilamowice i Okolice* (“Wybory. Jak głosowaliśmy”, 1991; “I po wyborach... Krótko o tym jak głosowaliśmy”, 1997; “Zestawienie wyników wyborów do Sejmu – 23.09.2001r.”, 2001). Starting from 2005, election results at the level of individual electoral wards have been published on the website of the National Electoral Commission (PKW). However, we do not have data from the 1993 elections.

Voter turnout is considered one of the most important indicators for measuring the strength of civil society (Opióła, 2018, p. 44; Wendt, 2007, p. 111) or the quality of democracy (Panicz, 2011). In all the elections analyzed, voter turnout in the municipality of Wilamowice was significantly higher than the national average, which can be seen as a legacy of the “Galician” political culture (Galicia here refers to the southern part of the Polish-Lithuanian Commonwealth, which after

its partition became part of Austrian Empire) (Lubecki 2012). However, what proves particularly interesting is the comparison of turnout differences across individual elections in each locality within the municipality of Wilamowice.

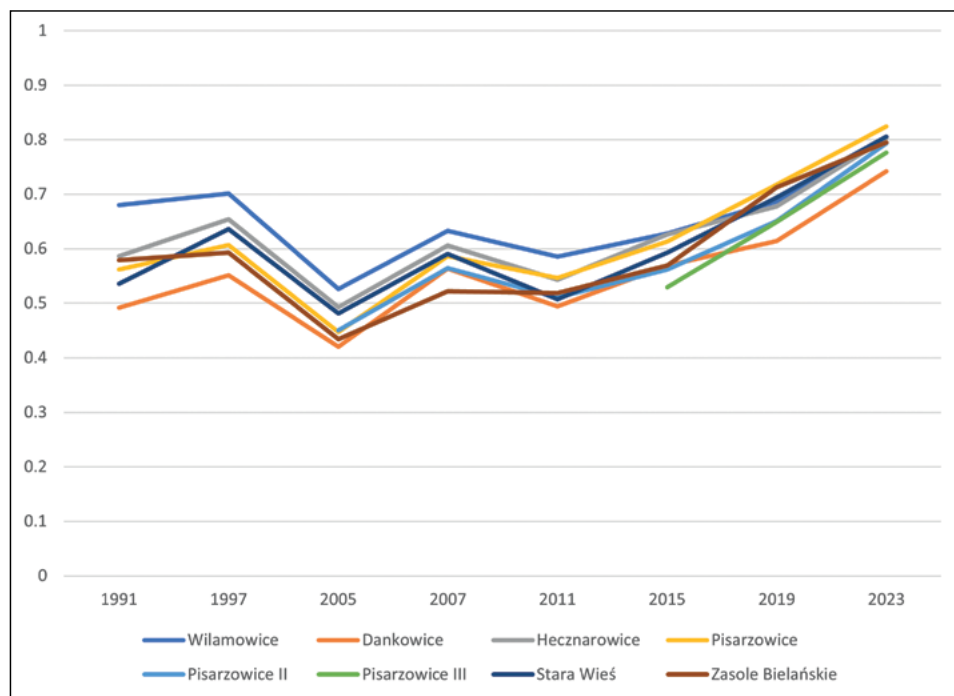

Figure 1. Turnout in individual localities of the municipality of Wilamowice in parliamentary elections in Poland since 1989²

Source: own study

Observation of the above chart may lead to several conclusions. Firstly, it is evident that in all elections up until 2015, the highest voter turnout was recorded in Wilamowice. For Vilamovians themselves, such results would probably not be surprising. They are part of the Vilamovian ethos described by Justyna Majerska-Sznajder in her forthcoming doctoral dissertation *Local concepts of well-being and cultural revitalization. The case of Wilamowice*. One of the elements of this ethos is concern for the common good (see Majerska-Sznajder & Chromik, 2023, p. 81), which is also expressed through participation in elections. In contrast, in six out of eight elections, the lowest voter turnout was observed in Dankowice. In this case, one can find historical factors that explain this situation – the migration associated with the construction of the railroad and the development of industry in the area, but also the large number of farm labourers (Chromik, 2019, pp. 348–349).

² The individual points on the horizontal axis, not evenly spaced from each other, correspond to the dates of the elections analyzed. This also applies to the other charts in this section.

Secondly, it can be noted that the differences in voter turnout between individual localities are decreasing over time. While, in the first post-war democratic elections, the difference between the wards with the highest and lowest turnouts was 19 percentage points, in 2023 it shrank to only 8 percentage points. This phenomenon may indicate the existence of a slow process of uniformization of certain social behaviors in the area.

Another noteworthy fact is the creation of new electoral wards in Pisarzowice. Initially, there was only one ward in this village, as in all localities of the municipality of Wilamowice. The second ward was established during the 2001 elections, and the third was created in 2015. The number of residents assigned to each of the three wards is not equal. When they were established, electoral ward no. 4 had 1,800 eligible voters, ward no. 5 had 1,661, and ward no. 6 had only 873 voters. The sources of this surprising disproportion should be sought in history. The area covered by ward no. 6, bounded by the course of Szkolna, Bielska, and Pańska streets, coincides exactly with the area of dense housing in the center of Pisarzowice in the 19th century.³ Therefore, it can be concluded that we find elements of *longue durée* structures in the geography of electoral wards.

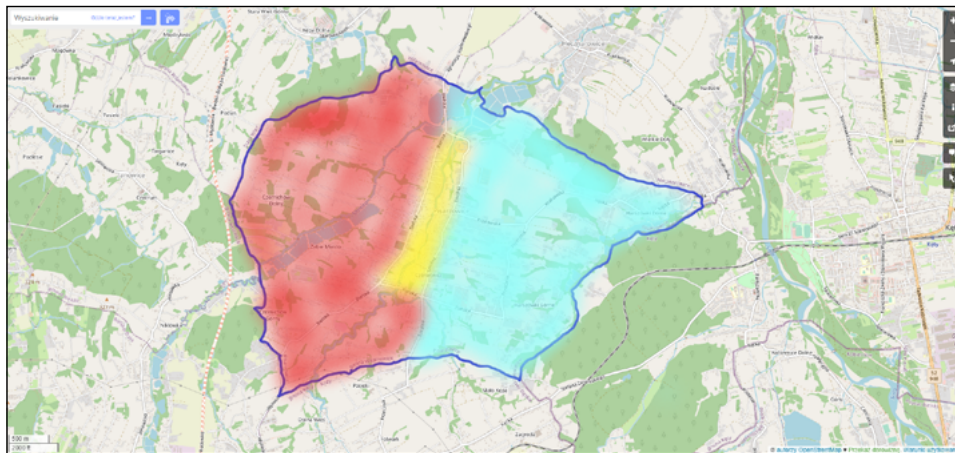

Figure 2. The electoral wards in Pisarzowice. The area of ward no. 4 is marked in red, the area of ward no. 5 in light blue, and the area of ward no. 6 in yellow.⁴

Source: own study

³ This thesis can be verified in the Arcanum Maps service, which allows for the overlaying of historical and contemporary maps. For copyright restrictions, I am unable to present an illustration created using this service in this article, showing the overlay of 19th-century maps with the contemporary ones.

⁴ The illustration is based on a map created by the authors of OpenStreetMap, made available under the Open Database License (<https://www.openstreetmap.org/copyright>). I have plotted the areas of wards onto the map.

The necessity of establishing additional electoral wards was due to a change in the population of Piszowice. Detailed information on this subject can be found on the webpages of Statistics Poland, but in this case, it is also useful to analyze the data generated during elections, and specifically the number of eligible voters. These data, of course, include only the number of adults. They also do not include migrants who do not have Polish citizenship and as a consequence cannot participate in elections. Therefore, comparing the number of residents and the number of eligible voters allows for further demographic analyses. As announced in the introduction, this part of the paper will focus on electoral data. To ensure the comparability of results for localities with varying population sizes, the following graph presents not the absolute change in population, but the change relative to the first elections for which we have data, namely those from 1997.

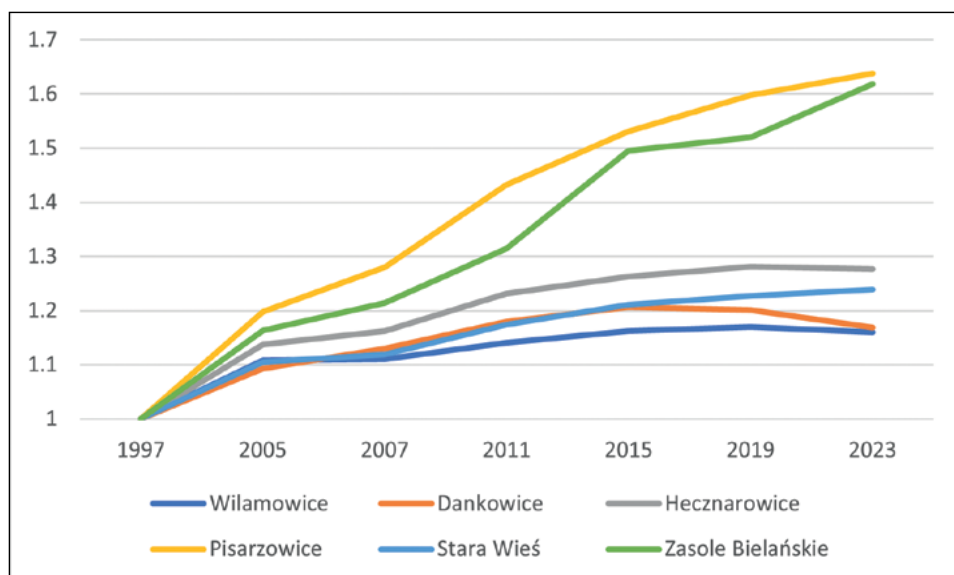

Figure 3. Relative change (compared to 1997) in the number of eligible voters in each locality of the municipality of Wilamowice.

Source: own study

It can be clearly seen that, along with Piszowice, Zasole Bielańskie is a village experiencing very rapid population growth. In the remaining localities of the municipality, including Wilamowice, after a population increase in the first decade of the 21st century, a stabilization or even a slight decrease can be observed. Such significant differences cannot be explained solely by birth or death rates. They are a result of internal migrations. These, in turn, are conditioned by the locational attractiveness of individual localities and the availability of vacant land plots, which, in turn, are shaped by property relations and attachment to the land.

The existence of as many as three electoral wards within Piszczowice provides the opportunity to trace the dynamics of population change within a single locality. It turns out that despite the short measurement period, the differences are very clear. The center, in fact, does not follow the trend observed for the entire locality and is witnessing quite a rapid decrease in the number of eligible voters.

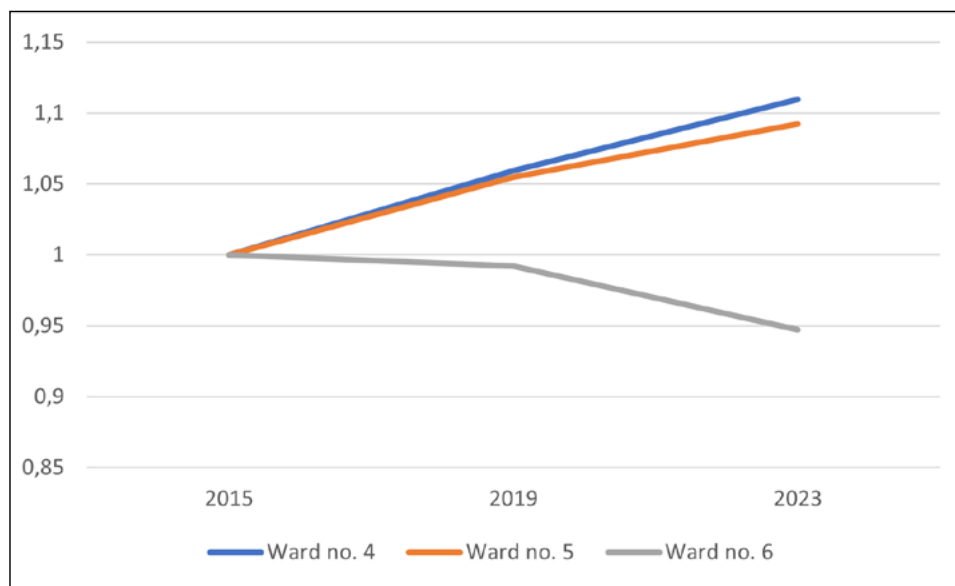

Figure 4. Relative change (compared to 2015) of eligible voters in electoral wards in Piszczowice.

Source: own study

Observing the numerous newly built houses located along the roads leading through the outskirts of Wilamowice allows us to hypothesize that a similar phenomenon may also be occurring in this town.

During the conference that resulted in this article, the topic of newly constructed houses sparked discussion. Attention was drawn to the fact that in Piszczowice, the former nobility-owned farms (Pol. *folwark*) had been incorporated into the “Wyzwolenie” Production Cooperative during communist rule in Poland (Perkowska, 2001, p. 223). After 1989, some of this land was reportedly sold for the purpose of residential construction, which significantly increased the availability of land plots and, consequently, influenced the potential for population growth in this village. During the discussion, the issue of differences between the situation prevailing in Piszczowice and in Wilamowice was also raised, and attention was drawn to the fact that houses in the suburbs of Wilamowice are primarily being built by residents of that town who, at the same time, are not deciding to sell their properties in the center but are instead renting them out, for example, to migrants from Ukraine. These types of claims are not only consistent

with the belief in the particular value that Wilamovians attach to their native land (see Majerska-Sznajder & Chromik, 2023, pp. 81–82), but are also fully reflected in the data presented above. The increasing number of residential buildings, in a situation where the number of inhabitants of Wilamowice remains practically unchanged, suggests that the new houses are being built by the residents of Wilamowice themselves, who are moving from the center of the town to its outskirts. Importantly, the change described may also, in the long term, affect the linguistic situation, cultural transmission, and patterns of social behavior. This discussion was another confirmation, this time empirical, of the important role that an emic perspective should play in the analysis of statistical data.

Based on electoral data, an attempt can also be made to measure the strength of relationships between individual localities. The 2005 election will serve this purpose, as two recognizable residents of the municipality, Andrzej Sadlok from Dankowice and Eugeniusz Bilczewski from Wilamowice, then ran for office. For comparative purposes, the analysis will also include votes cast for Stefan Wodniak, who came from the neighboring municipality of Bestwina. Importantly, all candidates held middle positions on the electoral lists of their committees (6th, 11th, and 4th, respectively).

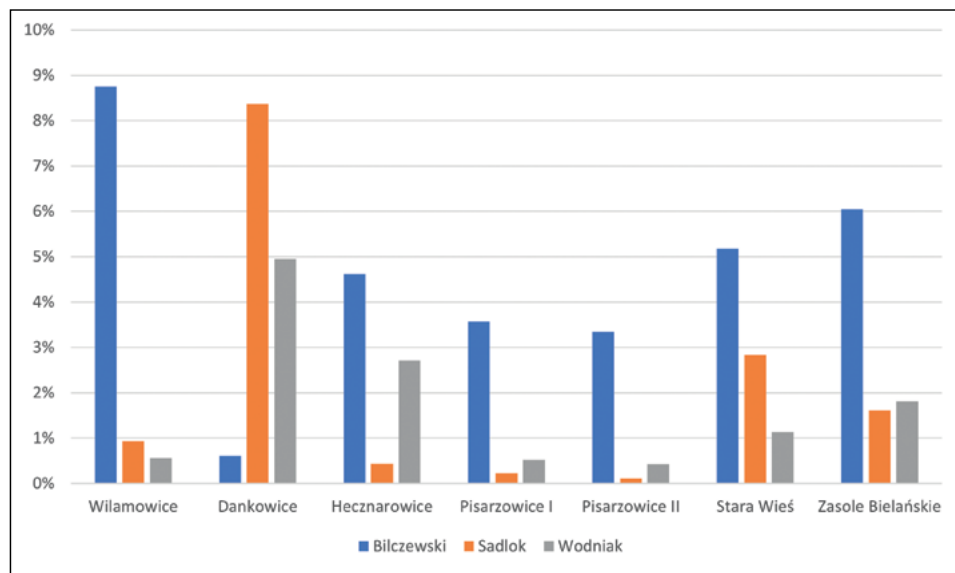

Figure 5. Percentage share of votes for each candidate by electoral ward.

Source: own study

As expected, the candidates enjoyed the greatest support in their respective hometowns. It is noteworthy that, in total, the three local candidates received the lowest support within the electoral wards located in Piszarowice, which may

partly result from the large proportion of the migrating population not yet integrated into local social ties. The result of the candidate from Wilamowice was relatively high in all localities except Dankowice. However, it reached its highest value (outside Wilamowice) in Zasole Bielańskie, a locality historically and institutionally (e.g., through the attendance of children from Zasole Bielańskie at school in Wilamowice) more strongly connected with his municipality. Apart from his home village, the candidate from Dankowice received relatively high support in neighboring Stara Wieś. In the other villages, the support was often lower than that for Stefan Wodniak, who came from outside the municipality. To fully utilize the potential of this analysis, it would be worthwhile to triangulate it with other data. However, its results do not seem to be in contradiction with local knowledge.

2.3. Phone directory

The presence of another source may seem surprising; after all, telephone directories do not contain any statistical data. However, such data can be self-generated by aggregating the information contained therein. Within Polish scholarship, telephone directories have been used, among other purposes, to study the personnel of travel agencies (Formella, 2010) and first names among representatives of the Lithuanian minority in Poland (Walkowiak, 2019). To date, to the best of my knowledge, a research methodology in this area has not yet been developed. This constitutes a gap that would be worth filling, as data obtained from telephone directories possesses particular merits, allowing for the acquisition of information inaccessible from other sources. First of all, this data is relatively recent. Telephone directories ceased to be widely published in 2011 (Sypuła, 2011), as a consequence of the changing approach to personal data. They contained the subscriber's first and last names, the street on which the individual resided, and their telephone number. The fact of having access to a landline telephone, up until the period when they were superseded by mobile phones, was conditioned by two factors: the availability of the infrastructure necessary for connection to the telephone network and the financial resources required to cover subscription costs. Analysis of the former factor could be helpful in identifying under-invested areas (neighborhoods, towns, regions). Analysis of the second factor, assuming equal access to infrastructure, can serve to approximate the wealth of individual areas.

Telephone directories can also be utilized for the analysis of the geographic occurrence of surnames and it is precisely an analysis of this type that I would like to present in this section of this paper. For this purpose, I will use calculations based on data extracted from the telephone directory for Bielsko-Biała and the counties (*powiat*) of Bielsko-Biała, Cieszyn, and Żywiec

(Telekomunikacja Polska, 2004). In Wilamowice, the 12 most frequently occurring surnames⁵ were:

- Danek (31 appearances)
- Nowak (24 appearances)
- Foks (23 appearances)
- Nycz (18 appearances)
- Zejma (15 appearances)
- Rozner (12 appearances)
- Sznajder (12 appearances)
- Merta (10 appearances)
- Kuczmierczyk (9 appearances)
- Balcarczyk (8 appearances)
- Mika (8 appearances)
- Mynarski (8 appearances)

Let us note that, besides surnames described as “typically” Vilamovian, the list also includes those that occur relatively more frequently in the surrounding villages, such as Nycz and Merta. The proportion of subscribers bearing the 12 most popular surnames in relation to all subscribers from Wilamowice amounted to 28%. This value, which could serve as a measure of endogamous tendencies,⁶ although it is slightly higher than the average for the entire municipality, is significantly lower than in the case of Stara Wieś, where it reaches 39%. In the next step, the share of subscribers with the aforementioned surnames in the neighboring localities were calculated. These values are presented in the chart below.

The co-occurrence of surnames may indicate marriages between people from particular localities, or may be more broadly indicative of the strength of contacts between these localities. At the same time, it should be remembered that in the face of post-war persecution, Vilamovian women were forced to marry Poles from neighboring villages (Król, 2022, p. 456). Taking this observation into account, the fact that the distribution of results resembles that for the data on voting for local candidates seems all the more significant. It suggests a relatively high

⁵ Using the telephone directory, I checked frequencies of all surnames occurring in Wilamowice, which was very easy thanks to their alphabetical arrangement. According to the initial plan, the analysis was to include the 10 most frequent surnames. However, due to the equal occurrence of the surnames Balcarczyk, Mika, and Mynarski, I decided to increase the number to 12. These values are, of course, conventional. Adopting a smaller number of surnames would, however, increase the randomness of the results obtained. Conversely, including a larger number of surnames in the analysis would result in a very large number of surnames with a specific number of occurrences.

⁶ The study of surname distribution is at times undertaken in the field of genetics. This interest is based on the assumption that sharing a surname often indicates common ancestry. From the same premise, one may draw the logical conclusion that a higher proportion of individuals bearing a small set of surnames within a given settlement unit points to limited in-migration from outside (see King et al., 2006)

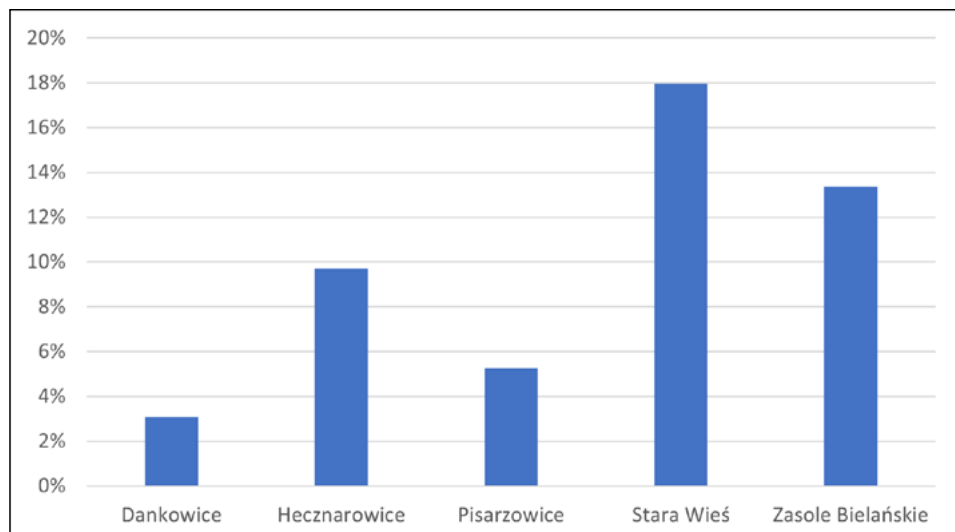

Figure 6. Percentage share of people bearing one of the 12 most popular surnames in Wilamowice among subscribers in the villages of the municipality of Wilamowice.

Source: own study

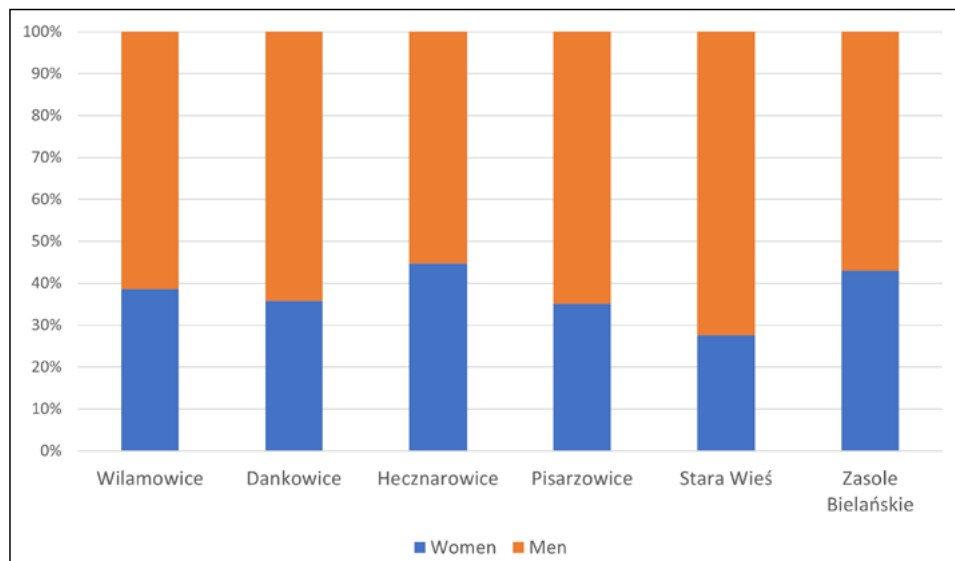

Figure 7. Distribution of female and male first names among subscribers in localities of the municipality of Wilamowice

Source: own study

strength of connections linking Wilamowice with Stara Wieś, Zasole Bielańskie, and Hecznarowice, and a low strength in the case of Pisarzowice and Dankowice.

Instances in which two individuals were assigned to a single telephone number were extremely rare in the area under discussion. In the overwhelming majority

of cases, one person was assigned to one number. It seemed interesting to examine how the gender distribution among subscribers was shaped in each locality.

The chart above illustrates that, in all localities, the majority of subscribers are individuals with masculine given names. Almost everywhere, the percentage of masculine names does not differ by more than 5 percentage points from 60%. Stara Wieś is an exception, where this value reaches as high as 72%. What could account for such a significant difference in results? Does Stara Wieś exhibit exceptionally patriarchal family relations? Or perhaps the life expectancy of men there is significantly higher than in other localities, or is there simply a much larger number of men than women living there?

3. Summary

The previous paragraph may have (and was intended to) cause confusion for the reader. This micro-analysis carried no conclusions but merely further research questions. It seems that this example illustrates a certain inherent feature of statistical data, and at the same time serves as a link connecting the first and second parts of this paper. The discovery of statistical anomalies or regularities, in other words, statistical analysis, can never be the ultimate goal of the research process. Using a metaphor drawn from a classic text by American cultural anthropologist Clifford Geertz, it can be said that they are merely a wink. This, in turn, may ultimately turn out to be a nervous tic, a secret signal sent to another person, a parody, or an element of an acting rehearsal (Geertz, 2005, pp. 20–21). The description that would allow for the recognition of the essence of the wink was termed “thick description” by Geertz, and its aim would be to “draw large conclusions from small, but very densely textured facts; to support broad generalizations about the role of culture in the construction of collective life by engaging them exactly with complex specifics” (Geertz 2005, p. 56). However, the case of Wilamowice teaches us that Geertz’ recommendations, contained in this quote, are not even a necessary condition for such a description to be accurate and ethical. For this, the greatest possible participation of the interested community in the research process and the maximum consideration of the emic perspective are essential. Only by approaching this model would it be possible to replace the presumptive mode, which is dominant in this article in some places, with the declarative mode. Only the fulfilment of these conditions offers the chance for the resulting description to be a truly *thick statistical description*.

This text is a result of the project MULTILING-HIST “Multilingual worlds – neglected histories. Uncovering their emergence, continuity and loss in past and present societies”, which has received funding from the European Research Council

(ERC) under the European Union's Horizon 2020 research and innovation programme (grant agreement No. 101002696).

Bibliography

- Agencja Praw Podstawowych Unii Europejskiej. (2018). *Drugie Badanie Unii Europejskiej na temat mniejszości i dyskryminacji. Romowie – wybrane wyniki*.
- Chromik, B. (2019). *Mikro- i makroideologie językowe. Przykład języka wilamowskiego* [Doctoral dissertation, Wydział „Artes Liberales”, Uniwersytet Warszawski].
- Chromik, B. (2020). Dankowice: Kultura, społeczeństwo, historia. Kilka istotnych pytań badawczych. In A. Barciak & K. Kamiński (Eds.), *Dankowice. Przeszłość i teraźniejszość Przyczynki do monografii Dankowic jako typowej wsi pogranicza* (pp. 341–356). Dankowice: Towarzystwo Miłośników Dankowic.
- Farkas, L. (2017). *Analysis and comparative review of equality data collection practices in the European Union: Data collection in the field of ethnicity*. Brussels: Publications Office of the European Union. <https://data.europa.eu/doi/10.2838/447194>
- Formella, M. (2010). Kształcenie na kierunku turystyka i rekreacja a zasoby kadrowe biur podróży: Na przykładzie Trójmiasta. *Ekonomiczne Problemy Usług*, 53, 383–393.
- Gawron, P., Paweła, E., Puchała, Z., Szklarski, J., & Życzkowski, K. (2015). Wybory samorządowe 2014. W poszukiwaniu anomalii statystycznych. *Studia Wyborcze*, 19, 53–77.
- Geertz, C. (2005). *Interpretacja kultur. Wybrane eseje*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- High Level Group on Non-discrimination, Equality and Diversity. Subgroup on equality data. (2021). *Guidance note on the collection and use of equality data based on racial or ethnic origin*. Brussels: Publications Office of the European Union. <https://data.europa.eu/doi/10.2838/06180>
- I po wyborach... Krótko o tym jak głosowaliśmy. (1997). *Wilamowice i okolice*, 10(48), 2.
- King, T. E., Ballereau, S. J., Schürer, K. E., & Jobling, M. A. (2006). Genetic signatures of coancestry within surnames. *Current Biology*, 16(4), 384–388.
- Król, T. (2022). *“Góry, pagórki, przykrycie nas”. Analiza opowieści wspomnieniowych Wilamowian o Volksliście i powojennych prześladowaniach* [Doctoral dissertation, Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk].
- Kukutai, T., & Taylor, J. (Eds.). (2016). *Indigenous data sovereignty: Toward an agenda*. Canberra: ANU Press. <https://doi.org/10.22459/CAEPR38.11.2016>
- Lubecki, J. (2012). “Galicyska” kultura polityczna jako dziedzictwo klasowej mobilizacji politycznej. *Prace Historyczne*, 139, 95–116.
- Łukaniszyn-Domaszewska, K. (2017). *Wpływ mniejszości niemieckiej na rozwój społeczno-gospodarczy województwa opolskiego* [Doctoral dissertation, Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu, Wydział Inżynierii i Ekonomicznej].
- Majerska-Sznajder, J., & Chromik, B. (2023). Relational well-being in Wilamowice in the context of recent language revival activities. *Linguapax Review*, 11, 79–90.
- Makkonen, T. (2007). *European handbook on equality data*. Brussels: Publications Office of the European Union.
- Makkonen, T. (2016). *European handbook on equality data 2016 revision*. Brussels: Publications Office of the European Union.
- Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji. (n.d.). *Gminy, w których udział mniejszości narodowych, etnicznych lub społeczności posługującej się językiem kaszubskim wśród*

- ogółu mieszkańców stanowił w 2011 roku co najmniej 10%. Wyniki Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2011 – mniejszości narodowe i etniczne oraz język regionalny. <http://mniejszosci.narodowe.mswia.gov.pl/mne/mniejszosci/wyniki-narodowego-spis/8022,Gminy-w-ktorych-udzial-mniejszosci-narodowych-etnicznych-lub-spolecznosci-poslug.html>. Archived at <https://web.archive.org/web/20180906161742/http://mniejszosci.narodowe.mswia.gov.pl/mne/mniejszosci/wyniki-narodowego-spis/8022,Gminy-w-ktorych-udzial-mniejszosci-narodowych-etnicznych-lub-spolecznosci-poslug.html?search=2440501> (retrieved November 19, 2025).
- Nuzzo, R. (2015). How scientists fool themselves – and how they can stop. *Nature*, 526(7572), 7572. <https://doi.org/10.1038/526182a>
- Opióła, W. (2018). Problem pomiaru siły społeczeństwa obywatelskiego na poziomie lokalnym. In D. Plecka, E. Ganowicz, & P. Rutkowska (Eds.), *Administracja publiczna: Zadania publiczne administracji samorządowej i ich realizacja przez NGO* (pp. 31–48). Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Panicz, U. (2011). Frekwencja wyborcza a stan polskiej demokracji. *Refleksje. Pismo naukowe studentów i doktorantów WNPiD UAM*, 4, 107–123. <https://doi.org/10.14746/r.2011.4.10>
- Perkowska, U. (2001). W Polsce Ludowej (1945–1989). In A. Barciak (Ed.), *Wilamowice. Przyroda, historia, język, kultura oraz społeczeństwo miasta i gminy* (pp. 209–235). Wilamowice: Urząd Gminy w Wilamowicach.
- Phelps, E. S. (1972). The statistical theory of racism and sexism. *The American Economic Review*, 62(4), 659–661.
- Pool, I. (2016). Colonialism's and postcolonialism's fellow traveler: The collection, use and misuse of data on indigenous people. In T. Kukutai & J. Taylor (Eds.), *Indigenous data sovereignty: Toward an agenda* (pp. 57–78). Canberra: ANU Press. <https://doi.org/10.22459/CAEPR38.11.2016>
- Simon, P. (2015). The choice of ignorance: The debate on ethnic and racial statistics in France. In P. Simon, V. Piché, & A. A. Gagnon (Eds.), *Social statistics and ethnic diversity: Cross-national perspectives in classifications and identity politics* (pp. 65–87). Springer Open. https://doi.org/10.1007/978-3-319-20095-8_4
- Sypuła, B. (2011, 31 May). *Wkrótce znikną książki telefoniczne. Nie wiadomo, czym je zastąpimy*. Dziennik Zachodni. Retrieved from <https://dziennikzachodni.pl/wkrotce-znikna-ksiazki-telefoniczne-nie-wiadomo-czym-je-zastapimy/ar/c3-409732>
- Telekomunikacja Polska. (2004). *Książka Telefoniczna TP Bielsko-Biała 2004/5*. Warszawa: TP Ditel S.A.
- Twain, M. (1907). Chapters from my autobiography: XX. *The North American Review*, 185(618), 465–474.
- United Nations Human Rights Office of the High Commissioner. (2018). *A human rights-based approach to data. Leaving no one behind in the 2030 Agenda for Sustainable Development*. United Nations.
- Walkowiak, J. B. (2019). Imiona mniejszości litewskiej w Polsce. *Acta Baltica Slavica*, 43, 81–104.
- Walter, M. M. (2010). The politics of the data: How the Australian statistical Indigene is constructed. *International Journal of Critical Indigenous Studies*, 3(2), 45–56. <https://doi.org/10.5204/ijcis.v3i2.51>
- Walter, M. (2016). Data politics and Indigenous representation in Australian statistics. In T. Kukutai & J. Taylor (Eds.), *Indigenous data sovereignty: Toward an agenda* (pp. 79–97). ANU Press. <https://doi.org/10.22459/CAEPR38.11.2016>

- Wendt, J. (2007). *Wymiar przestrzenny struktur i aktywności społeczeństwa obywatelskiego w Polsce*. Warszawa: Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN.
- Wybory. Jak głosowaliśmy. (1991). *Wilamowice i okolice*, 18, 2.
- Zestawienie wyników wyborów do Sejmu – 23.09.2001r. (2001). *Wilamowice i okolice*, 9–10(91–92), 4.
- Zuberi, T. (2001). *Thicker than blood: How racial statistics lie*. University of Minnesota Press.
- Zuberi, T., & Bonilla-Silva, E. (2008). *White logic, white methods: Racism and methodology*. Rowman & Littlefield Publishers.

Robert Borges

Uppsala University (Department of Statistics)

E-mail: robert.borges@statistik.uu.se

ORCID: 0000-0002-7647-4048

Collaborative infrastructure: Common ground for sustainability of cultural-linguistic heritage and research

Abstract: Data is fundamental in both humanities and social science research, as well as in cultural-linguistic heritage (CLH) preservation activities. Researchers rely on data to analyze specific research questions; CLH preservation is often built around collections of objects and records, e.g., material culture and written or recorded language. Although these two types of activities are ideally suited for collaboration, in practice, specific priorities often lead to simultaneous detached work on the same materials, despite intention and principled willingness to collaborate. I argue that well-designed digital infrastructure should be a core component of cultural-linguistic preservation *and* research. Digital infrastructures promote knowledge sharing and the development of synergies, while also fostering sustainability in both research and CLH revitalization. As a young institution, with a diverse group of stakeholders and collaborators, the new Museum of Vilamovian Culture has a unique opportunity to function as a hybrid hub of sustainability and collaboration relating to work on Wymysorys and Vilamowian culture. In celebration of the museum's establishment, I present a proof of concept for a web-based Wymysorys corpus to support the main argument, focusing on design decisions aimed at cultivating collaboration and sustainability (e.g., FAIR and open repository of knowledge), as well as the sustainability of CLH itself (e.g., smooth UX and the possibility to engage with and contribute material).

Keywords: collaborative research infrastructure; cultural-linguistic heritage preservation; open data

Infrastruktura współpracy: wspólna płaszczyzna dla zrównoważonej pracy z dziedzictwem kulturowo-językowym i badań

Abstrakt: Dane mają zasadnicze znaczenie zarówno w badaniach humanistycznych i społecznych, jak i w działaniach chroniących dziedzictwo kulturowo-językowe (*cultural-linguistic heritage*, CLH). Naukowcy opierają się na danych, opracowując konkretne zagadnienia badawcze. Ochrona CLH często bazuje na zbiorach przedmiotów i archiwach, np. kultury materialnej i nagrań lub zapisów języka. Chociaż oba typy działań idealnie nadają się do współpracy, w praktyce określone priorytety często prowadzą do jednoczesnej, niezależnej pracy nad tymi samymi materiałami, pomimo deklarowanych intencji i zasadniczej chęci kooperacji. Twierdzę, że dobrze zaprojektowana infrastruktura cyfrowa powinna być kluczowym elementem ochrony CLH i badań naukowych. Infrastruktury cyfrowe promują dzielenie się wiedzą

i rozwój synergii, jednocześnie wspierając zrównoważony rozwój zarówno w zakresie badań, jak i rewitalizacji CLH. Jako młoda instytucja o zróżnicowanej grupie interesariuszy i współpracowników, nowe Muzeum Kultury Wilamowskiej ma wyjątkową szansę funkcjonować jako hybrydowy węzeł zrównoważonego rozwoju i współpracy związanej z pracą nad językiem wilamowskim i kulturą Wilamowic. Aby uczcić powstanie muzeum, dla poparcia swoich tez przedstawiam propozycję internetowego korpusu *wymysiöerys*, skupiając się na decyzjach projektowych wspierających współpracę i zrównoważony rozwój (np. otwarte repozytorium wiedzy zgodne z zasadą FAIR), a także zachowanie CLH (płynny UX, możliwość interakcji i dodawania materiałów).

Słowa kluczowe: infrastruktura współpracy badawczej; ochrona dziedzictwa kulturowo-językowego; otwarte dane

Kooperacyjinfrastuktür: cyzomawücul fum gläjh ogywänta wühs fur kultür- äna spröherbsoft än badän

Ferkjycnan: Dy informäcyj ej ym humanistyčnikja än socjologistyčnikja badän ym fundamentälnikja zoc, owi oü ym tün fum derhałda fur kultür- äna spröherbsoft (cultural-linguistic heritage, CLH). Dy füšjyn underštyca zih myt wiöer, wen zy änalizjyn gydefinjyty badänfröga; s’derhałda fur CLH-erbsoft ej hefa möl ogyłänt ufa cyzomagyklıöta objekta än dokumentacyj, cbś. ufer wiöerkultür äna ufgyšrejwa oba ufgyšpejłta špröh. Gükja di cwü öeta fum tün ym besta pasa cym cyzomaata, yr praktyk fjyn dy prjoryteta hefa möl cyr intencyj än löst cyzomacyata uf ämöł, oder ekstra myt darnymlikja wiöer. Yhy män, do güt gyprojektjyty dygitalinfrastuktür zo zäjn der šłysulelement fum kultürys-špryhikja derhałda än badän. Dy dygitalinfrastuktün promowän s’äjtala fum wysa äna s’ufboüyn fun synergija, y darnymlikja cajt štyca zy ä gläjh ogywänta wühs fum badän owi oü fur CLH-rewitalizacyj. Oüz ä jungy instytucyj, myt är ungläjhöetikja grüp fun tüjyn än cyzomaatyn, s’noüy Müzeum fur Wymysiöejer Kultür höt ä äncikjy än bisäncikjy mejlökkäjt cy fungowän oüz ä hybryd-centrum fum gläjh ogywänta wühs än cyzomaata gybunda myter at ejwerer wymysiöeryša špröh än wymysiöejer kultür. Dos cy fajyn, do s’Müzeum wyjd ufa, wäjz yh ä koncepcyj fu äm wymysiöeryša web-špröhkerper, ä hoüptargument cy štyca. Yh koncentryj mih ufa projektdecyzja, do zy fjyn cym boüyn fur cyzomaat än fum gläjh ogywänta wühs (cbś. cym boüyn fu äm ufa FAIR-ropozytorium fum wysa), owi oü fum gläjh ogywänta wühs fum CLH äłän (do’ä intuicyjnik ej mytum mytcyata än do mä ä mejlökkäjt höt, zih äjcyangäzjyn äna yht fu zejھ cücygan).

Šłysulwjtyn: kooperacyjbädäninfrastuktür; s’derhałda fur kultür- äna spröherbsoft; ufa wiöer

Robert Borges

Uppsala University (Department of Statistics)

E-mail: robert.borges@statistik.uu.se

ORCID: 0000-0002-7647-4048

Collaborative infrastructure: Common ground for the sustainability of cultural-linguistic heritage and research¹

1. Introduction: Common ground

Activities aimed at the preservation and revitalization of cultural-linguistic heritage often rely on the same types of data necessary in humanities research. Language revitalization, for example, depends in part on language documentation; a corpus of language data is necessary in order to exemplify patterns of grammar, understand meanings, and appropriate the contextual usage of lexemes. These resources, invaluable in didactic aspects of language revitalization, are the very same types of resources taken as primary data in linguistics research. Similarly, oral histories and interviews about society and customs, as well as examples of material culture, are utilized both in promoting cultural revitalization and as primary data in cultural anthropology, ethnography, archeology, and related research areas in the humanities; see Table 1.

Despite this, however, collaborative efforts to generate good resources can become encumbered by differing goals and related priorities among humanities researchers and activists of cultural-linguistic heritage (CLH henceforth). Paradoxically, research data is often stored either in elaborate, esoteric formats designed to be machine readable, or in unstructured formats. The latter has been rather typical in humanities research, where knowledge production is done individually or in small groups, and where research output – i.e., the results of work presented in manuscript form – are the only record of data and analyses. When there are records of the research in the form of primary data, they are often kept in private “repositories” due to privacy concerns, questionable copyright/ownership status, or other similar reasons that motivate closed-access data. Despite

¹ The research leading to these results has received funding from the Norwegian Financial Mechanism 2014–2021, grant POLS “New Speakers of Minority Languages: Proficiency, Variation, and Change”, no. 2020/37/K/HS2/02779.

a recent trend for researchers to produce open data sets, imposed by funding agencies and institutional regulations, such data sets are often difficult to find, to understand due to scarce documentation, or to reuse due to uncommon formats required by specific tools or research design.

In either case, reusing research data can be challenging, at best, even among researchers in similar fields, let alone across disciplines, with the general public or with CLH activists. Because of this, researchers often prefer to collect new data sets even when similar data have already been collected – either they are not accessible or not interoperable enough to suit the preferred research design. Similarly, researchers tend to avoid reusing data sets collected or compiled by CLH activists or the general public due to uncertainties about the quality of data and metadata, concerns about the conditions under which data was collected, etc. But repeating similar tasks without prudent motivation is at odds with sustainability in the most general sense of the word.

Table 1. Data types used in CLH activism and humanities research

Data type	in CLH activism	in humanities research
Interviews, oral histories	Understanding the role and development of social and cultural norms in the local context	[anthropology, ethnography] Studies in localized ideologies, worldviews, identities, inter/intra-group relations, etc.
Language data	Didactics, language planning	[linguistics] Grammatical description, lexicography, language variation, and role of language use in identity; “other” <i>topics</i> in linguistics
Material Culture	Exemplars of localized artifacts, how these items are used and made	[archeology, art history, and relation to other fields] e.g., significance to identity/worldview, what things are called, etc.
Overall Purpose	Promote engagement	Production of “new” knowledge, application and testing of theories, understanding the world more generally/comparatively

Source: own study

Sustainability is a major objective of CLH activism, not only in the sense of preserving, creating, and storing records of languages and cultural practices, but also keeping them alive through practice and active engagement. The role of researchers is precarious in such endeavors, however; and although partnerships between researchers and CLH activists are theoretically ideal for generating knowledge synergies – researchers with extensive discipline-specific niche knowledge, and CLH activists highly embedded in the localized context – in practice,

collaborations can quickly become difficult due to differing objectives, priorities, and conflicts of interest relating to the needs of a particular community and the realities of academia as an industry. Ideally, researchers should work in partnership with the communities they engage with, conducting their research activities collaboratively with community members, and offering expertise where possible on issues deemed important by the community, e.g., as allies in interactions with governmental/academic institutions, or sharing experience/expertise in a comparative/non-localized perspective (see also Olko, this volume; Bergier, 2016; Olko & Wicherkiewicz, 2016). While the exact configuration of research–CLH collaboration would be extremely context-dependent, the researcher should be mindful of the impact his/her activities have on a community, taking care not to damage that community; this includes an often overlooked issue of unnecessarily consuming human resources (community members' time) with research activities that could be better applied elsewhere (Maryniak, Majerska-Sznajder & Król, 2021).

With that in mind, it becomes clear that an “every-man-for-himself” strategy for data collection is not only unsustainable, but also an ethical issue (see Ligozat et al., 2020). Data sets that are not shared (closed access and unfindable) lead to multiple people doing similar data-collection tasks repeatedly. Data that is theoretically open but not findable or accessible is better, but still suboptimal and costly in terms of human resources; a potential data re-user must know about a data set and have some means to contact the owner, who then needs to spend time “digging” in the archive and selecting appropriate material to share. Following this, interoperability must be rectified between the data set and its new purpose. On the research side, such an inefficient use of resources slows progress generally; that is, only relatively small data sets can be collected, aggregated, and operationalized within the all-too-often short timeframes defined by project funding. On the CLH side, unnecessarily consuming limited (human) resources means those resources are essentially wasted rather than being applied where needed. At best, we find a situation of slower than necessary research progress and less effective preservation activities; at worst, cultural-linguistic heritage, which could have otherwise been documented and potentially preserved, disappears.

In this paper, I argue, beginning with the assumption that well-thought-out collaborations between researchers and CLH activism are potentially beneficial for both sides, that (a) good digital infrastructures are a key component for such collaboration and longstanding sustainability, and that (b) institutions like the new *Museum für Wymysiöer Kultur*, which are intrinsically tied to the local community and whose stakeholders are engaged in both CLH activism and research activities, are in an ideal position to host such digital infrastructure while also considering priorities and ethical issues in relation to the local context. Since understanding and mitigating differing priorities is crucial to successful revitalization programs (Gerdt, 1998), and idealistically, the creation of resources should be

collaborative and community-driven, where all stakeholders have the opportunity to contribute expertise (Olko & Wicherkiewicz, 2016), an institution with stakeholders close to the community and engaged in both CLH activism and research will be best suited for the task.

But what makes a “good” digital infrastructure? Aside from the main position of this paper, I will also present some ideas about how digital infrastructures can be best constructed to serve the collaborative and dynamic needs of CLH activism and research practice. Such a digital infrastructure should serve as an as-open-as-possible repository for all kinds of data related to the target – in this case Wilamowice and Wymysorys. In brief, it should be:

- community driven and open source (accepts contributions);
- public-facing, with a searchable interface;
- able to manage permission levels (sensitive data is restricted, so that data can be included without risk of loss);
- providing reusable research data and a point of engagement for CLH activities;
- flexible enough to allow for neutral representation of data (i.e., disciplinary perspective/analytical techniques/general purpose of data should not be factored in to restrictive infrastructural design decisions);
- extensible (can add data and expand data types with no negative impact on existing data or structure).

In the next section, I will present some of my views on why the development of humanities research generally lags behind in terms of technologically informed praxis; I will draw some inspiration from Digital Humanities, a technologically very well informed subarea of humanities. In Section 3, I will discuss some practical considerations related to building an open and collaborative digital infrastructure. Then in Section 4, I will present an overview of a Wymysorys Corpus proof of concept as an illustration of what such an infrastructure might look like.

2. Humanities and Digital Humanities

Personal computers have been around since the 1970s, and have been one of the most prolific tools in academic work for decades, so one might wonder why digital infrastructures relating to humanities research are not more advanced. In part, I suspect this has to do largely with working traditions and education in the humanities. Some anonymous anecdotal examples from among my own colleagues:²

² In no way do I wish to suggest that these examples are currently normative in humanities research. On the contrary, these examples involve older colleagues or professors from when I was a student. However, I think this is rather illustrative of the fact that, coming out of the analog era, what we now consider good practice in digital data handling was not only not adopted readily in the humanities, but faced some opposition and perceived lack of relevance.

- [Social anthropologist]
feels that recording devices and note-taking spoils the flow and intimacy of interviews – only data produced in fieldwork are post-interview, hand-written notes;
- [Historical linguist/philologist]
digs examples of hand-written documents in lesser-known languages from the archives, takes notes and some hand-copied excerpts;
- [Linguist]
has hundreds of hours of recordings on cassettes and reel-to-reel tapes of lesser-known language, extensive analog catalog of morphological and syntactic features, allows limited access to selected grad students and colleagues.

In these admittedly extreme cases, and still rather typically among humanities research, activities tend to be focused exclusively on the “product”, i.e., the new knowledge, in the form of published manuscripts, rather than also producing lasting records of the research process that can later be taken on by other researchers. In the case of my social anthropologist colleague, anyone who would like to work further with those case studies would be limited to the field notes, which are already a kind of interpretation, filtered through that scholar’s working memory – if they were even able to get in touch with that colleague and if that colleague could find the old field notes and be willing to share them in some form. Otherwise, the fieldwork would essentially have to be repeated – in this case in a relatively exotic, difficult to get to, and, today, quite unsafe location. In the case of my historical linguist/philologist colleague, the analyses and some orthographically regularized fragments of the documents from the archive have been published, but another researcher, who would like to work with these documents further, must – just like my colleague – spend years learning a no-longer-spoken language and archaic orthographic conventions in order to read the metalanguage in the archival documents, must physically visit the archive, and must then actually locate uncataloged documents in order to access their content again. Then my linguist colleague is so intent on producing academic output (and protecting his life’s work) that the materials are actually stored, in my view, in a completely irresponsible way – in a completely closed archive, on volatile media, in the home with few sporadic backups (also in the home); with one catastrophe or with poor execution of the last will and testament, this lifetime of work will be lost to science and to the community of speakers whose language is poorly documented and severely endangered.

Further, humanities does not tend to be a highly collaborative set of disciplines; scholars tend to work alone or in relatively small groups and are somehow used to conducting most or all of the stages of a research project in sequence. Finally, technical literacy tends to be quite low on the priority list in humanities

education, and as a result we tend to stick to well-known tools to support research – word processors, spreadsheets, digital images, notebooks, and post-its – instead of coping with the learning curves associated with data structures and cataloging, in addition to all the other constraints imposed on research. Data sit on local hard drives or maybe in some cloud storage, but generally fall short of being findable and open or interoperable and reusable. After all, data infrastructure and the organization and cataloging of digital materials under established data ontologies is the business of IT specialists and librarians. Isn't it?

From this no man's land between humanities and IT the field of Digital Humanities has originated with the explicit aim of integrating cutting edge technology into humanities-related research. The origin of Digital Humanities (DH) can be traced back to the 1960s, but the field only relatively recently came to be known under its current name and is only now gaining recognition, particularly in the last decade or so. Very generally, DH engages in "investigation, analysis, synthesis and presentation of information in electronic form" (Kirschenbaum, 2012, p. 56) and "curation, analyses, editing, and modeling of data" (Burdick et al., 2016, p. 5) relating to humanity and the human condition. In other words, DH is concerned with applying technologically well-informed techniques to creating and analyzing digital resources in humanities research.

While a comprehensive overview of DH is outside the scope of this manuscript, I would like to close this section by mentioning some DH principles that both relate to our question about sustainability and diverge from what we are used to in traditional humanities research.

- Open and Accessible:

Ideally, research data itself is open and accessible, at the very latest after a research project is completed, but better from the moment the data are generated.³ Additionally, both the research process itself and data structures are documented in order to facilitate reuse and reproducibility of results.

- Collaborative and Distributed:

Open and Accessible data allow for more effective collaboration and distribution of work. When data are open during the research process, it is then possible to manage data in distributed version control systems (e.g., git) where all users of a data set keep a local copy (backups!) and many individuals can work effectively with branch-merge workflows. When multiple projects work on a single data set simultaneously, progress is expedited through concurrent work, data are processed with multiple objectives in mind, and inter-project synergies develop organically. On the contrary, if a data set is only archived after completion of a research project, subsequent re-users of the data miss the potential benefit of collaborative input

³ Notwithstanding ethical and/or copyright issues.

from the data creators (and vice versa), and each re-user essentially creates a new data set that does not contain the contributions of others.

- Iterative and Experimental:

A common approach in humanities research is to work sequentially: (1) define an ad-hoc data infrastructure around a specific research question; (2) collect data; (3) analyze data; (4) publish results and possibly archive data. While, in some respects, this process is logical and understandable within the constraints of conducting research in academia, it is problematic for the exploratory character of research. Despite even the best planning, in research we often encounter unexpected aspects of our subjects, and when data structures and collection procedures are planned in an unnecessarily rigid way it can become impossible to incorporate unanticipated features into the data and analyses; in the best case, we have less meaningful results and follow up research, but in the worst case, a whole research project can become an expensive mistake. I argue that a better approach is always to plan with a reasonable degree of flexibility in mind and to analyze while collecting data, allowing for the revision of data structures throughout the research process. This means infrastructure is created iteratively, and the main guiding principles should revolve around data integrity and interoperability rather than a particular research question (see also Voormann & Gut, 2008 on iterative approaches to corpus construction).

3. Theory and practice

In this section, I present some practical considerations on the application of the principles discussed above in planning open digital infrastructure, specifically in relation to sustainability and the context in Wilamowice. But first, I have yet to explicitly define the term *digital infrastructure*. In the most general sense, related to the area of information technologies, digital infrastructure refers to the components necessary for computing as we know it today – networks, data storage, hardware, and the software that allows these components to function together – but in this manuscript, I use the term in a more specific sense, i.e., digital *research* infrastructures. In this sense, digital infrastructure involves several components needed to facilitate data (re)usability and longevity.

- Data organization and format:

Usability of data is directly linked to how it is organized. If data are poorly organized, it becomes difficult for a user to efficiently extract relevant segments of data. Similarly, if data are well organized, but the organizational schema is opaque, users will struggle in the same way; therefore it is important to include documentation about the organizational structure of datasets.

Formatting is also a non-trivial issue; today we have access to an abundance of software to aid in the handling and processing of data; however, some of these store data in (intentionally) opaque formats that require (paid) software licenses to handle. Such formats are contrary to the principles presented above; they are neither open, nor conducive to the long-term preservation of data. Thus, explicitly open, transparent, and well-established formats are preferable.

- Data storage:

Long-term storage of data is a key component of a digital infrastructure; therefore it should provide some sort of repository for data, ideally with both (a) a centralized repository where a versioned snapshot can be archived, e.g., in national data services or Zenodo-like archives, and (b) distributed version control systems allowing individuals to store (parts of) data collections for use and as additional backups in the case of institutional failure.

- Data presentation:

One area which is often not prioritized in research is the presentation of research data. Results of research are necessarily presented in manuscripts targeting other specialists in a given field, and sometimes as popular science articles, but rarely are research data presented in an open forum where non-specialists can explore and potentially contribute additional data. Even with the relatively recent trend where funding agencies require post-project archiving of research data, such archives, as described in the previous section, impede knowledge production in collaborative research, and lack any kind of user interface, thereby obstructing engagement with data by non-specialists.

To summarize, digital infrastructures for research are the foundational structures that make data accessible and usable, in essence, bringing structure to data. Here, it is necessary to make an additional distinction between digitized data and structured digital data; an example of the former would be digital photographs of multiple analog documents stored in a single folder without any identifiable naming conventions to distinguish the order of pages or which images belong to the same document. The application of a naming convention, perhaps sorting images belonging to a single document into subfolders and linking images to some metadata and/or the text contained therein already brings some rudimentary structure to the data set. “Structured” then is a gradient point on a spectrum between two imaginary points – “completely unstructured” and “completely structured”.

(completely) unstructured data <— —> (completely) structured data

On the opposite end of the spectrum, one might imagine a corpus of the type typically used in linguistics research, where each text, (ideally) accompanied by a rich set of metadata describing the text, is structured into units of various sizes, from chapters and sentences to words, roots, and morphemes.

A digital infrastructure for research, then, is a foundation upon which a “corpus” can be built. A corpus (pl. corpora) quite simply refers to a collection of **structured** data, usually, but not exclusively, textual data. The question of how much structure is needed is relative to how the corpus will be used – a corpus should be structured enough so that it can be used for its intended purpose. While I realize this explanation may be somewhat unsatisfactory, especially in that it is quite circular, it works well in open and iterative approaches to infrastructure design with the following caveats:

- a) Design decisions represent the true state of data:

For example, a text should be stored in its original orthography (perhaps in addition to some other transposed version, with historical places and people being referred to with contemporary names (perhaps in addition to modern variants), etc.).

- b) Design decisions do not preclude re-purposing data or adding additional structural components:

The design of a corpus which falls at the relatively unstructured end of the structured spectrum should not preclude the addition of further structural components, while highly structured corpora should not preclude the use of data at different levels of organization – e.g., a corpus with tagged morphological and syntactic structures should also allow the use of raw texts.

In the next section, I present a proof of concept for a Corpus of Wymysorys infrastructure, which draws a great deal of inspiration from the field of linguistics. One subarea, language documentation, has made fair advances in relation to digital infrastructures, particularly with regard to data handling and the long-term preservation of language data. Another is corpus linguistics, which largely deals with the structure and organization of (sets of) texts. The current infrastructure diverges somewhat from these in several key ways, which have already been foreshadowed; the most important of these are the explicitly iterative approach to the design of the structure and the inclusion of data, and the explicitly open and collaborative approach to constructing and using the corpus. Most often, corpora are designed and released in a linear cycle, and “open” means only that the data are available for download in whatever state they were in at the end of a project.

An explicitly iterative design means not only that there is room to include additional collections and newly recorded/penned texts, but that not all infrastructural components are necessarily included before the infrastructure can be used. I will exemplify this with some more specific details in the next section, but this means that additional data types (audio) can be included (in addition to written texts), metadata categories can be expanded, etc., without degrading those entries that already exist in the corpus. As an explicitly collaborative infrastructure, anyone would be able to contribute data as well as infrastructural components to the corpus, and when individuals do not necessarily have the technical

skills to edit the infrastructure, they can suggest changes to those who do, and in this way the most pressing issues that make the data more usable for those already using it will be prioritized in subsequent iterations of development. But perhaps the most important point, relating to the question of sustainability and common ground among researchers and CLH activists, is that the proposed infrastructure is built around a web-based interface, where contributions can be accepted remotely, structured without the need for engaging with TEI or other esoteric XML formats, and can easily be searched in whatever its current form by language students, researchers, or the casually interested.

4. New Wymysorys Corpus: A proof of concept

The *New Wymysorys Corpus* (Borges, 2023), NWymC for short, was designed and deployed in an initial form under the auspices of the project “New Speakers of Minority Languages: Proficiency, Variation, and Change” (NESPOMILA); the word *new* in the title in some sense refers to new speakers, who were the main focus of the research, but there is no limitation to the origins of the data included in the corpus imposed by the infrastructure itself. In another sense, I like to think of the term *new* as representing a change in the main strategies in corpus design and construction, as discussed above. The NESPOMILA project was primarily a linguistics project, with the initial focus of the corpus being on texts produced by young speakers (writers) of Wymysorys. I needed a quick tool to search for particular features in the texts, and as such initially began to organize texts in a TEI-like structure (fairly standard in corpus linguistics), but after spending some hours on this task, I realized that within the short span I had to work with the texts, I would probably not be able to add sufficient structure for my purpose, and further, whatever I managed to come up with in the short development cycle would probably not be useful for anyone outside a very limited group of researchers.

With that in mind, I set out to create an infrastructure that allowed me to quickly organize the texts I had access to, and would also have some potential utility beyond the confines of highly specialized research. The resulting infrastructure:

- Is web-based – the existing web infrastructure set up in the project has since been taken down;⁴
- Has a back end written in Python’s Django Framework, which is particularly suited to the task as it is relatively “easy”, well-documented, and popular;
 - Django supports a variety of *SQL Databases (industry standard, suitable for web-based infrastructures);

⁴ <https://ispan.waw.pl/nespomila/wymysorys-korpus> (accessed February 28, 2024)

- The database content can be easily dumped into common formats like JSON for ease of work with the database outside the web UI;
- Is open-source:⁵ in theory, anyone can contribute to the infrastructure;
- Is interactive and engaging – searchable, accepts contributions of data with an ordinary upload form, and allows users to structure data with very simple markup;
- Is able to handle multilingual texts, and has a multilingual interface.

I would argue that this type of infrastructure can indeed be useful beyond the realm of specialist research. It effectively has potential to serve as a repository for a variety of data types, collected under different circumstances; it provides a means to efficiently add and structure data without any specialist knowledge; it has a simple interface for both engaging with data and restricting access to potentially sensitive data while also safely storing that data as part of the corpus. In the remainder of this section, I will describe some of the main features of the NWymC in terms of its database structure and user interface.

4.1. Database models

The NWymC database models are specified using the Django framework, which uses standard Python class definitions and attributes to represent database tables and fields. The database follows normal Forms 1–3 (Kent, 1983) and is version controlled. With version control, the state of each field is stored after each edit and linked to the user who made the edits; this allows edits to be easily reverted in the case of incorrect edits or vandalism, and the whole history of the data can be traced. Relationships between database models are illustrated in Figure 1.

The two root nodes that represent the main entities stored in the database are Document and Author. Documents represent more or less what we would intuitively consider to be a document – a book, lyrics to a song, etc. – though there is some element of interpretation regarding what exactly constitutes a document. A Document has a number of child objects in the sense of a tree-like hierarchy. In terms of content, a Document can contain one or more DocumentParagraph objects; again these are delimited using some degree of intuition, roughly corresponding to a paragraph in written text. Each DocumentParagraph contains at least one ParagraphFragment object, which contains the actual text of the paragraph, a language attribute, and an optional object to store marginal text. A DocumentParagraph object contains multiple ParagraphFragment objects, e.g., when the language of the text changes, allowing the database to handle multilingual texts, parallel text, didactic manuals, code mixing, etc.

⁵ A working repository is available on github: <https://github.com/bobborges/wymysorys-corpus-infrastructure>. Version 0.1.0 archived at <https://doi.org/10.5281/zenodo.10428393> (accessed February 28, 2024).

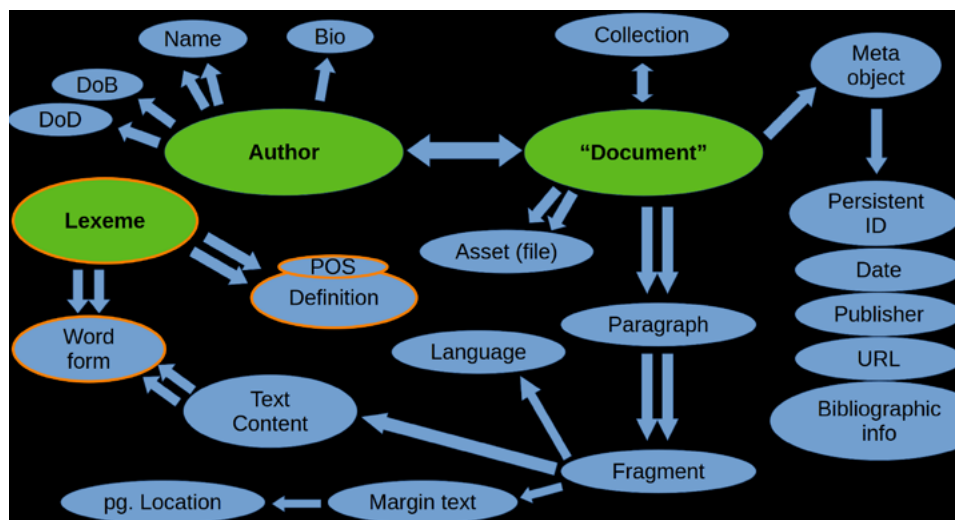

Figure 1. NWymC database relations. A single unidirectional arrow between entities represents a simple one-to-one relationship, multiple unidirectional arrows represent a one-to-many relationship, and a bidirectional arrow represents a many-to-many relationship. Entities with an orange outline are planned but not implemented in the reference version of the software.

Source: own study

Further, each Document object also has a metadata object, containing a general description (in one or more languages), persistent identifier, URL, and other bibliographic information. A Document can also have one or more asset objects; these store links/paths to media files, e.g., images representing the original text. Documents can be linked to DocumentCollection objects, which in turn can be linked to multiple Document objects. Not shown in Figure 1, Documents are also linked to a DocumentMarkup object; I will return to the document markup in the next subsection. Finally, a Document can be linked to one or more Author objects, which can, in turn, be linked to multiple Document objects.

Author objects have relatively simple schematic relations with child objects. Dates of birth and death are one-to-one relations, as is a biography object, which stores biographical text about a given author in one or more languages. In the NWymC database an author object can also be linked to one or more Name objects, allowing for a data-neutral representation of names in different languages, pen names, and name changes of document authors.

An additional component of the NWymC database that is not represented in Figure 1 is the User model. Each individual (registered) user of the NWymC is assigned a User object, which allows for the attribution of contributions and edits to a particular individual. Additionally, each user is linked to a Permission object, which defines in great specificity what a given user can access and do in the NWymC corpus. The reference version of NWymC has six permission levels

ranging from administrator (can see and do everything) to unregistered viewer (can search the corpus and browse non-copyrighted texts, but cannot contribute or edit the database in any way). Permission levels are highly customizable, and perhaps most importantly provide a means to restrict sensitive data that it would be ethically questionable to publish, while still offering a possibility for storage and preservation.

SQL databases are not particularly well-known for user-friendliness or interoperability, which indeed seems to counter one of the main arguments of this manuscript. However, (a) a number of SQL flavors are fully open source, (b) this type of database makes it possible to construct a relatively friendly interface to work with data in a web-based solution, and (c) Django offers built-in functionality to dump database contents to plain text files – JSON by default, but other custom solutions, e.g., TEI, would also be possible – meaning that it is possible both to work with data outside the confines of the NWymC interface and to archive snapshots of the database in a data service and/or on a distributed version control platform.

Finally, the design philosophy around the NWymC is intended to be fully extensible; that is, database models and attributes can be added without degrading existing data or infrastructural components. For example, one aspect of the corpus that is planned but not yet implemented in the reference version is an additional root level entity, *Lexeme*, which can be linked to multiple *WordForm* objects and *SenseDefinition* objects (outlined in orange in Figure 1). Such an addition would allow each word form in texts to be linked to a *WordForm* object, and its *Lexeme* and *Definitions*, which would provide an invaluable resource for lexicographical and morphological research while also increasing the utility of the corpus for didactic purposes, e.g., by showing a word's definition or translation on mouse hover. Similarly, no name spacing or established ontology was used in the Document or Author metadata, but nothing in the infrastructure would prevent adding these. And likewise, the reference version handles image and PDF assets, but nothing prevents support being added for audio/video assets and time-aligned transcriptions.

4.2. User interface

The primary function of the NWymC user interface (UI) is to facilitate engagement with the corpus, either in terms of browsing and searching data, or contributing and structuring data. The main entities stored in the database, Document and Author, are available in several UI views. The catalog view, shown in Figure 2, lists available Document object and Author objects. Users with sufficient permissions can also add new Author/Document objects from this view; clicking the green plus sign reveals a form for adding new objects. Selecting an Author

Author overview +					
Author	A.K.A	Year of Birth	Contributions		
fum Biöetul, Júsja	Majerska-Snajder, Justyna	1993	Wymysiöejer fibl Kuzwer. Frewer. Lahwer. ym Wymysiöreyša Heči Peči		
fum Döktor, Tiöma	Krół, Tymoteusz	1993	Menčlikkajt Kuzwer. Frewer. Lahwer. ym Wymysiöreyša Heči Peči		
fum Biöetul, Mjeta	Majerski, Marcin	-	Wymysiöeryšy komiksa		
de Saint-Exupéry, Antoine		1900	Der Klíny Fjyšt		
Ritchie, Carlo	Südkrojc, Karol	-	Ynzer boummüter		
fum Flüöera-Flüöera, Tiöma	Wicherkiewicz, Tomasz	1967	Heči Peči		

Document overview +					
Title	Year	Author(s)	In Collection	Ready in corpus	N Assets
Wymysiöejer fibl	2014	fum Biöetul, Júsja	Published Texts	True	1
Menčlikkajt	2020	fum Döktor, Tiöma	Published Texts	True	1
Wymysiöeryšy komiksa	2020	fum Biöetul, Mjeta	Published Texts	True	1
Der Klíny Fjyšt	2019	de Saint-Exupéry, Antoine	Published Texts	True	1
Ynzer boummüter	2014	Ritchie, Carlo	Published Texts	True	1

Figure 2. Author (top) and Document (bottom) catalog views.

Source: own study

(by clicking the name) from the Author overview catalog, or selecting a Document, from either the Contributions column of the Author overview column or from the Title column of the Document overview catalog, brings the user to the object detail view, Figure 3.

In the author detail view, basic metadata related to a given author are shown, including dates of birth and death, alternative names, and brief biographical descriptions in one or more supported languages. Users with sufficient privileges are able to add alternative names and add/edit biographical descriptions. Dates of birth and death are added when the author object is created and can only be edited by site administrators. The list of Author Contributions also cannot be edited directly; rather, it is populated automatically by defined relationships between Author and Document objects; likewise, the description of an author's contribution is taken from the Document object's description.

Similarly, a Document detail view displays a document's metadata; basic metadata is specified when defining the Document object and can only be edited by administrators, but extended metadata and descriptions in supported languages

Author: fum Biöetel, Jüšja

Birth Year	1993
Death Year	living
Alternative Names	Majerska, Justyna Majerska-Snajder, Justyna

Author Bios

English Jüšja is an active member of the local community in Wilamowice, active in the efforts to preserve the town's language and culture.

Polish Jüšja jest aktywnym członkiem społeczności lokalnej w Wilamowicach, działającym na rzecz zachowania języka i kultury miasta.

Contributions

Title	Year	Description
Wymysiojejer fbi	2014	English "Wymysiojejer fbi" is the second book of the series „Ynzer kyndyn”, dedicated to young readers. Although a growing children's literature fills a large gap in the Wilamowicean writing tradition, "Wymysiojejer fbi" attempts to reach a wider audience as well. The illustrations, which depict everyday life of the Wilamowicean people, their traditional clothes, celebrations and landscapes, allow the reader to immerse himself in the Wilamowicean culture. The pictures were made by a Vilamovian-Justyna Majerska. This example breaks another stereotype about Wymysorys- that people from Wilamowicean community do not engage in the revitalization of their language.

Document metadata: id#1

Title	Wymysiojejer fbi
Author(s)	fum Biöetel, Jüšja
Year	2014
In Collection	Published Texts
Date Added	Aug 27, 2022

Extended metadata

Publisher	Zakład Graficzny UW
Publisher	Warszawa
Location	
ISBN	978-83-63636-27-2
In publication	-
Volume	-
Publication issue	-
Page range	-
URL	http://www.revitalization.uw.edu.pl/en/Wymysorys/72/87/wymysiojejer-fbi

Descriptions

English "Wymysiojejer fbi" is the second book of the series „Ynzer kyndyn”, dedicated to young readers. Although a growing children's literature fills a large gap in the Wilamowicean writing tradition, "Wymysiojejer fbi" attempts to reach a wider audience as well. The illustrations, which depict everyday life of the Wilamowicean people, their traditional clothes, celebrations and landscapes, allow the reader to immerse himself in the Wilamowicean culture. The pictures were made by a Vilamovian-Justyna Majerska. This example breaks another stereotype about Wymysorys- that people from Wilamowicean community do not engage in the revitalization of their language.

Assets

Filename	Type	Order in Document	Show in UI
wymysiojejer fbi.pdf	pdf	-	True

Content status

Markup
There is a Markup instance for this document. The Markup can be edited [here](#).

Ready in Corpus
The document is ready in the corpus. Browse the text [here](#).

Figure 3. Author (left) and Document (right) detail views.

Source: own study

can be added and edited by users with sufficient permissions. Additionally, Document detail views also list Document objects' associated assets, i.e., original source images or PDF files; clicking the asset name displays the file to users with sufficient permissions. Assets can be browsed or added via the Asset overview catalog, shown in the top-left panel in Figure 4. The last section in the Document detail view displays information about a document's integration status in the corpus, whether a markup version has been created (I will return to this concept below), and whether the Document content has been parsed into the corpus database (DocumentParagraphs and ParagraphFragments, as described above).

Once a document's content has been parsed into the NWymC corpus structure, the text can be browsed via the UI and can be searched using the search functionality (bottom left and right panels in Figure 4). The search functionality built into NWymC allows for basic keyword searching, as well as more advanced options like filtering for a particular (set of) languages and/or documents, and executing regular expression searches. Search results are return in a KWIC (key word in context) format, and in case more context is necessary, a link takes the user directly to the ParagraphFragment containing the matched search in the Browse document content view.

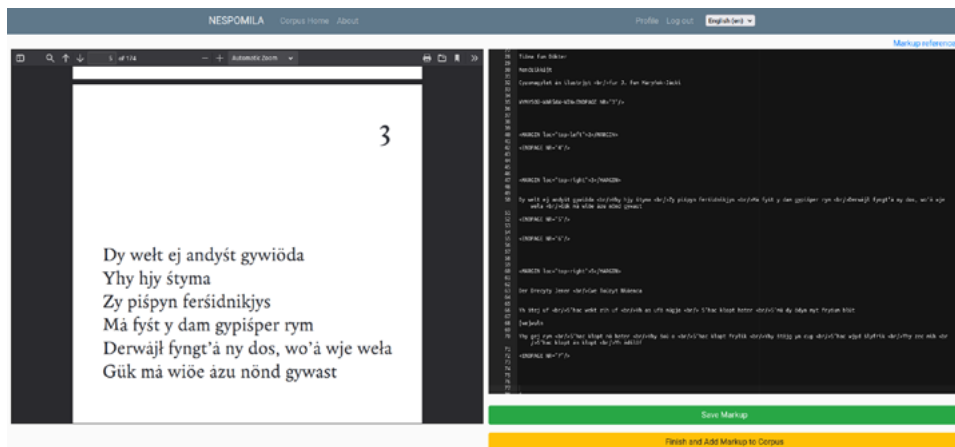

Figure 5. Add DocumentMarkup view. The document asset is displayed on the left, while the user can edit, save, and submit markup from a browser-based text editor on the right.

Source: own study

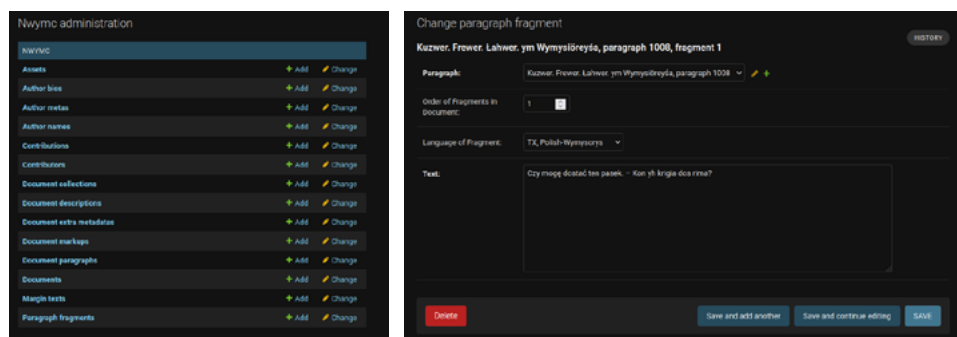

Figure 6. Two example views from the admin panel: a list of all editable model objects (left) and a view of how editing a ParagraphFragment looks via the admin panel (right).

Source: own study

Finally, Django provides a frame for creating highly customizable administrative panels where common administrative functionality is available via the UI; see the examples in Figure 6. In the NWymC admin panel all existing database fields can be directly edited, entries can be directly added to the database,⁷ User permission levels assigned, bad edits/vandalism reversed, and asset uploads or database edits approved if configured.

⁷ This strategy is not encouraged, as adding database entries directly usually skips data sanity checks hardcoded into the site's functionality and can lead to unexpected results.

5. Forward...

Departing from the observation made during research in Wilamowice, that researchers and CLH activists often use the same types of data, albeit with different goals envisioned, I argue the position that collaboration – researchers with each other, CLH activists with each other, and, most importantly, researchers and CLH activists together – is an important facet of sustainable activity for both researchers and CLH activists. Further, given the highly limited human resources in the context of cultural and linguistic endangerment, I would consider unnecessarily repeating foundational research activities, i.e., collecting the same types of data over again, and unnecessarily taking up the time of an engaged CLH activist, to be a breach of ethical research practice. The main argument presented here is that well-thought-out digital infrastructures serve as a hub for such collaborations and as repositories for sustainable data management.

A good digital infrastructure is able to function as a repository for data, while providing the necessary amount of structure for users – researchers, CLH activists, and the general public – to be able to utilize and engage with the data. Breaking from long-established (read: old-fashioned) practices, I argue for an open and iterative approach to infrastructural design and data management. Open data, of course with restrictions related to ethical concerns and privacy, and open-source infrastructure are the most efficient way to foster collaboration in research and activism; further, concurrent work of different types using the same data and infrastructure tends to cultivate unexpected synergies. A good digital infrastructure should therefore also take care to preserve data integrity while also considering future extensibility at each stage of development.

I presented a brief overview of the NWymC, a proof of concept for how an initial digital infrastructure is encompassing data related to Wymysorys and culture in Wilamowice. In my view, the new *Müzeum fu Wymysiöer Kultür* would make an ideal host for such an infrastructure, as its stakeholders are deeply involved in both research and CLH activism in Wilamowice, there is an in-depth understanding of what data should be openly available and which data restricted and to whom, and leadership at the museum is in the best position to be able to prioritize issues in infrastructural development that would suit the needs of Wilamowice.

Bibliography

- Bergier, A. (2016). In search of community-driven research methodology on Indigenous linguistic-cultural heritage: A principled ally approach. In J. Olko, T. Wicherkiewicz, & R. Borges (Eds.), *Integral strategies for language revitalization*. (pp. 581–606). Warsaw: Faculty of “Artes Liberales”, University of Warsaw.

- Borges, R. (Dec. 2023). BobBorges/wymysorys-corpus-infrastructure: v0.1.0. Version v.0.1.0. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10428393>
- Burdick, A., Drucker, J., Lunenfeld, P., Presner, T., & Schnapp, J. (2016). *Digital_Humanities*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Gerds, D. B. (1998). Beyond expertise: The role of the linguist in language revitalization programs. In N. Ostler (Ed.), *Endangered languages: What role for the specialist? Proceedings of the Second FEL Conference* (pp. 13–22). Bath: Foundation for Endangered Languages.
- Kent, W. (1983). A simple guide to five normal forms in relational database theory. *Communications of the ACM*, 26 (2), 120–125.
- Kirschenbaum, M. (2012). What is digital humanities and what's it doing in English departments? In M.K. Gold (Ed.), *Debates in the Digital Humanities*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Ligozat, A.-L., Névél, A., Daly, B., & Frenoux, E. (2020). Ten simple rules to make your research more sustainable. *PLOS Computational Biology*, 16(9), e1008148.
- Maryniak, J., Majerska-Sznajder, J., & Król, T. (2021). Ethical aspects and cultural sensitivity in language revitalization. In J. Olko & J. Sallabank (Eds.), *Revitalizing endangered languages: A practical guide* (pp. 49–61). Cambridge: Cambridge University Press.
- Olko, J., & Wicherkiewicz, T. (2016). Endangered languages: In search of a comprehensive model for research and revitalization. In J. Olko, T. Wicherkiewicz & R. Borges (Eds.), *Integral strategies for language revitalization* (pp. 649–676). Warsaw: Faculty of “Artes Liberales”, University of Warsaw.
- Voormann, H., & Gut, U. (2008). Agile corpus creation. *Corpus Linguistics and Linguistic Theory*, 4(2), 235–251.

Infrastruktura współpracy: wspólna płaszczyzna dla zrównoważonej pracy z dziedzictwem kulturowo-językowym i badań¹

1. Wprowadzenie: wspólna płaszczyzna

Działania mające na celu zachowanie i rewitalizację dziedzictwa kulturowo-językowego często opierają się na tych samych rodzajach danych, które są potrzebne do przeprowadzenia badań humanistycznych. Rewitalizacja języka, na przykład, zależy częściowo od dokumentacji językowej; korpus danych językowych jest niezbędny do zilustrowania wzorców gramatycznych oraz zrozumienia znaczeń i właściwego kontekstowego użycia leksemów. Zasoby te, nieocenione dla dydaktycznych aspektów rewitalizacji języka, są tymi samymi rodzajami zasobów, które są wykorzystywane jako dane pierwotne w badaniach lingwistycznych. Podobnie, historie mówione, wywiady na temat społeczeństwa i zwyczajów, a także przykłady kultury materialnej są wykorzystywane zarówno w promowaniu rewitalizacji kulturowej, jak i jako dane pierwotne w antropologii kulturowej, etnografii, archeologii i pokrewnych obszarach badawczych w naukach humanistycznych (tab. 1).

Pomimo tego wspólne wysiłki na rzecz tworzenia dobrych zasobów mogą zostać obciążone przez różne cele i powiązane z nimi priorytety wśród badaczy nauk humanistycznych i osób działających na rzecz dziedzictwa kulturowo-językowego (dalej: CLH – *cultural-linguistic heritage*). Paradoksalnie, dane badawcze są często przechowywane albo w skomplikowanych, ezoterycznych formatach przeznaczonych do odczytu maszynowego, albo w formatach nieustrukturyzowanych. To drugie rozwiązanie jest raczej typowe dla badań humanistycznych, w których tworzenie wiedzy odbywa się indywidualnie lub w małych grupach, a wyniki badań, tj. wyniki pracy przedstawione w formie tekstowej, są jedynym zapisem danych i analiz. Jeśli istnieją zapisy badań w postaci danych pierwotnych, są one często przechowywane w prywatnych „repozytoriach” ze względu na obawy

¹ Badania naukowe prowadzące do osiągnięcia tych wyników zostały sfinansowane ze środków Norweskiego Mechanizmu Finansowego na lata 2014–2021, grant POLS „Nowi użytkownicy języków mniejszościowych: biegłość, odmiana i procesy zmian”, nr rej. 2020/37/K/HS2/02779.

o prywatność, wątpliwy status praw autorskich/własności lub inne tego typu powody, które stoją za zamkniętym dostępem do danych. Pomimo niedawnego trendu narzuconego przez instytucje finansujące badania i odgórne przepisy, zgodnie z którym badacze tworzą otwarte zestawy danych, okazuje się jednak, że takie zestawy danych są często trudne do znalezienia, zrozumienia ze względu na skąpą dokumentację lub ponownego wykorzystania z powodu nietypowych formatów wymaganych przez określone narzędzia lub projekt badawczy. W obu przypadkach ponowne wykorzystanie danych badawczych może być w najlepszym razie trudne, nawet przez naukowców z podobnych dziedzin, nie mówiąc już o przedstawicielach innych dyscyplin, odbiorcach nieprofesjonalnych lub osobach działających na rzecz CLH. Z tego powodu badacze często wolą gromadzić nowe zestawy danych, nawet jeśli podobne dane zostały już zebrane, gdyż albo nie są one dostępne, albo nie są wystarczająco interoperacyjne, aby pasowały do preferowanego projektu badawczego. Podobnie, badacze mają tendencję do unikania ponownego wykorzystywania zestawów danych zebranych lub opracowanych przez działaczy CLH lub ogół społeczeństwa ze względu na niepewność co do jakości danych i metadanych, obawy dotyczące warunków, w jakich dane zostały zebrane itp. Jednak powtarzanie podobnych zadań bez wyraźnej konieczności jest sprzeczne z zasadą zrównoważonego rozwoju w najbardziej ogólnym znaczeniu tego słowa.

Tabela 1. Typy danych wykorzystywane w działaniach na rzecz CLH i badaniach humanistycznych

Typ danych	W aktywizmie CLH	W badaniach humanistycznych
Wywiady, historie mówione	Zrozumienie roli i rozwoju norm społecznych i kulturowych w kontekście lokalnym	[antropologia, etnografia] Studia nad zlokalizowanymi ideologiami, światopoglądami, tożsamościami, relacjami międzygrupowymi i wewnątrzgrupowymi itp.
Dane językowe	Dydaktyka, planowanie językowe	[językoznawstwo] Opis gramatyczny, leksykografia, zmiany języka i rola języka dla tożsamości; „inne tematy” w językoznawstwie
Kultura materialna	Przykłady zlokalizowanych artefaktów, jak te przedmioty są używane i wykonane	[archeologia, historia sztuki i związek z innymi dziedzinami] Przykładowo znaczenie dla tożsamości/światopoglądu, nazwy rzeczy itp.
Cel ->	Promowanie zaangażowania	Tworzenie „nowej” wiedzy, stosowanie i testowanie teorii, bardziej ogólne/porównywalne rozumienie świata

Źródło: opracowanie własne

Zrównoważony rozwój jest głównym celem działania CLH, nie tylko w sensie zachowania, tworzenia i przechowywania zapisów języków i praktyk kulturowych, lecz także zapewniania im żywotności poprzez praktykę i aktywne zaangażowanie.

Rola badaczy w takich przedsięwzięciach jest jednak trudna; i chociaż partnerstwa między badaczami a osobami działającymi na rzecz CLH są teoretycznie idealne do generowania synergii wiedzy (badacze z rozległą wiedzą niszową specyficzną dla danej dyscypliny i działacze CLH silnie osadzeni w lokalnym kontekście), w praktyce współpraca może szybko stać się kłopotliwa ze względu na różne cele, priorytety i konflikt interesów związany z potrzebami konkretnej społeczności i realiami środowiska akademickiego jako branży. W idealnej sytuacji naukowcy powinni współpracować w sposób partnerski ze społecznościami, w których badanie się angażują, prowadząc swoje działania we współpracy z członkami społeczności i oferując w miarę możliwości wiedzę specjalistyczną w kwestiach uznawanych przez społeczność za ważne, np. jako sojusznicy w interakcjach z instytucjami rządowymi/akademickimi, dzieląc się doświadczeniem/ekspertyzą w perspektywie porównawczej/nielokalnej (zob. także artykuł Olko w niniejszym tomie; Bergier, 2016; Olko i Wicherkiewicz, 2016). Podczas gdy dokładna konfiguracja współpracy między badaczami a działaczami CLH byłaby niezwykle zależna od kontekstu, badacz powinien mieć na uwadze wpływ swoich działań na społeczność, uważając, aby jej nie zaszkodzić; obejmuje to często pomijaną kwestię niepotrzebnego zużywania zasobów ludzkich (czasu członków społeczności) na działania badawcze, które można by lepiej przeprowadzić gdzie indziej (Maryniak, Majerska-Sznajder, Król, 2021).

Mając to na uwadze, staje się jasne, że strategia gromadzenia danych „każdy dla siebie” jest nie tylko nie zrównoważona, lecz także stanowi problem etyczny (por. Ligozat i in., 2020). Brak dostępu do zbiorów danych (zamknięty dostęp i niemożność ich odnalezienia) prowadzą do wielokrotnego wykonywania podobnych zadań związanych z gromadzeniem danych przez wiele osób. Dane, które teoretycznie są otwarte, ale nie można ich znaleźć ani udostępnić, są lepszym rozwiązaniem, ale nadal nieoptymalnym i kosztownym pod względem zasobów ludzkich. Potencjalny ponowny użytkownik danych musi wiedzieć o istnieniu takiego zbioru danych i mieć możliwość skontaktowania się z ich właścicielem, który następnie musi poświęcić czas na poszukiwania w archiwum i wybór odpowiedniego materiału do udostępnienia. Należy też poprawić interoperacyjność między zbiorem danych a jego nowym przeznaczeniem. Po stronie badawczej takie nieefektywne wykorzystanie zasobów spowalnia ogólny postęp, czyli stosunkowo niewielki zbiór danych może być gromadzony, agregowany i operacjonalizowany w zbyt krótkich ramach czasowych określonych przez finansowanie projektu. Po stronie CLH niepotrzebne zużywanie ograniczonych zasobów (ludzkich) oznacza, że zasoby te są zasadniczo marnowane, a nie wykorzystywane tam, gdzie są potrzebne. W najlepszym przypadku mamy do czynienia z wolniejszym niż to konieczne postępem badań i mniej skutecznymi działaniami w zakresie ochrony; w najgorszym przypadku dziedzictwo kulturowo-językowe, które w przeciwnym razie mogłoby zostać udokumentowane i potencjalnie zachowane, znika.

W niniejszym artykule argumentuję, wychodząc z założenia, że dobrze przemyślana współpraca między badaczami a działaczami CLH jest potencjalnie korzystna dla obu stron, że (a) dobra infrastruktura cyfrowa jest kluczowym elementem takiej współpracy i długotrwałego zrównoważonego rozwoju oraz że (b) instytucje nierozzerwalnie związane z lokalną społecznością, takie jak nowe *Museum für Wymysiöer Kultur*, których interesariusze są zaangażowani zarówno w działania na rzecz CLH, jak i działalność badawczą, znajdują się w idealnej pozycji do hostowania takiej infrastruktury cyfrowej, jednocześnie łagodząc priorytety i kwestie etyczne w odniesieniu do lokalnego kontekstu. Ponieważ zrozumienie i godzenie różnych priorytetów ma kluczowe znaczenie dla udanych programów rewitalizacji (Gerds, 1998), a idealistycznie rzecz biorąc, tworzenie zasobów powinno być oparte na współpracy i kierowane przez społeczność, w której wszyscy interesariusze mają możliwość wniesienia wiedzy specjalistycznej (Olko i Wicherkiewicz, 2016), instytucja z interesariuszami blisko społeczności i zaangażowana zarówno w działalność na rzecz CLH, jak i badania będzie najlepiej nadawać się do realizacji tego zadania.

Co zatem sprawia, że infrastruktura cyfrowa jest „dobra”? Oprócz głównego stanowiska tego artykułu, przedstawię również kilka pomysłów na to, jak najlepiej skonstruować infrastrukturę cyfrową, aby służyła współpracy i dynamicznym potrzebom aktywizmu CLH i praktyki badawczej. Taka infrastruktura cyfrowa powinna służyć jako otwarte repozytorium wszelkiego rodzaju danych mieszczących się w założonym zakresie, w tym przypadku dotyczących Wilamowic i języka wilamowskiego. W skrócie, powinien to być projekt:

- kierowany przez społeczność i realizowany przez nią postulat *open source* (akceptuje wkład: dane i infrastrukturalne dodatki/poprawki w przejrzysty, przyjazny dla użytkownika sposób);
- publicznie dostępny, z interfejsem umożliwiającym wyszukiwanie;
- mający możliwość zarządzania poziomami uprawnień (ograniczanie danych wrażliwych, tak aby dane mogły być dołączane bez ryzyka ich utraty);
- zapewniający dane badawcze wielokrotnego użytku i punkt zaangażowania w działania CLH;
- wystarczająco elastyczny, aby umożliwić neutralną reprezentację danych (tj. perspektywa dyscyplinarna/techniki analityczne/ogólny cel danych nie mają wpływu na ograniczające decyzje dotyczące projektowania infrastruktury);
- rozszerzalny (posiadający możliwość dodawania danych i rozszerzania typów danych bez negatywnego wpływu na istniejące dane lub strukturę repozytorium).

W następnej sekcji przedstawię niektóre z moich poglądów na temat tego, dlaczego rozwój badań humanistycznych generalnie pozostaje w tyle wobec praktyk świadomych technologicznie. Czerpię w tym przypadku inspirację z humanistyki

cyfrowej, bardzo dobrze rozwiniętego technologicznie podobszaru humanistyki. W części trzeciej omówię kilka praktycznych kwestii związanych z budowaniem infrastruktury cyfrowej otwartej i opartej na współpracy. Następnie, w sekcji czwartej, przedstawię przegląd koncepcji Korpusu Wilamowskiego jako ilustrację tego, jak taka infrastruktura może wyglądać.

2. Humanistyka i humanistyka cyfrowa

Komputery osobiste istnieją od lat 70. XX wieku, a zatem od dziesięcioleci są jednym z najpowszechniejszych narzędzi w pracy akademickiej. Można więc zastanawiać się, dlaczego infrastruktura cyfrowa związana z badaniami humanistycznymi nie jest bardziej zaawansowana. Podejrzewam, że częściowo ma to związek z tradycjami pracy i edukacją w naukach humanistycznych. Kilka anonimowych anegdotycznych przykładów zebrałem wśród swoich kolegów²:

- [Antropolog społeczny]
uważa, że urządzenia nagrywające i robienie notatek psuje przepływ i intymność wywiadów, w związku z tym jedyne dane wytwarzane w badaniach terenowych są odręczne notatki po wywiadzie;
- [Lingwista historyczny/filolog]
wykopuje z archiwów przykłady ręcznie pisanych dokumentów w mniej znanych językach, robi notatki i ręcznie kopiuje wybrane fragmenty;
- [Lingwista]
posiada setki godzin nagrań mniej znanych języków na kasetach magnetofonowych i taśmach szpulowych, obszerny analogowy katalog cech morfologicznych i składniowych, które udostępnia w ograniczonym zakresie wybranym studentom i współpracownikom.

W tych, owszem, skrajnych przypadkach, w dość typowy dla badań humanistycznych sposób działania koncentrują się wyłącznie na „produkcji”, czyli nowej wiedzy, w postaci opublikowanych tekstów, a nie na tworzeniu trwałych zapisów procesu badawczego, które mogą być później wykorzystane przez innych badaczy. W przypadku mojego kolegi antropologa społecznego, każdy, kto chciałby dalej pracować z tymi studiami przypadku, byłby ograniczony do notatek terenowych, które są już rodzajem interpretacji, przefiltrowanej przez pamięć roboczą tego badacza – jeśli w ogóle mógłby skontaktować się z tym kolegą i jeśli ten kolega

² W żaden sposób nie chcę sugerować, że te przykłady są obecnie normatywne w badaniach humanistycznych. Wręcz przeciwnie, przykłady dotyczą starszych kolegów lub wykładowców z czasów, gdy sam byłem studentem. Myślę jednak, że jest to raczej ilustracja tego, że wychodząc z ery analogowej, to, co uważamy za dobrą praktykę w przetwarzaniu danych cyfrowych, nie tylko nie zostało łatwo przyjęte w naukach humanistycznych, ale spotkało się z pewnym sprzeciwem i postrzegane było jako mało istotne.

mógłby znaleźć stare notatki terenowe i byłby skłonny podzielić się nimi w jakiejś formie. W przeciwnym razie badania terenowe musiałyby zostać powtórzone – w tym przypadku w stosunkowo egzotycznym, trudno dostępnym, a dziś dość niebezpiecznym miejscu. W przypadku mojego kolegi lingwisty historycznego/filologa, analizy i niektóre ujednolicone pod względem zapisu fragmenty dokumentów z archiwum zostały opublikowane, ale inny badacz, który chciałby dalej pracować z tymi dokumentami, musiałby – podobnie jak mój kolega – spędzić lata, ucząc się nieużywanego już języka i archaicznych konwencji ortograficznych, aby odczytać metajęzyk w dokumentach archiwalnych, musi osobiście odwiedzić archiwum, a następnie zlokalizować nieskatalogowane dokumenty, aby ponownie uzyskać dostęp do ich treści. Z kolei mój kolega lingwista jest tak skoncentrowany na tworzeniu dorobku naukowego (i ochronie swoich życiowych osiągnięć), że tworzone przez niego materiały są przechowywane – moim zdaniem, w całkowicie nieodpowiedzialny sposób – w zupełnie niedostępnym domowym archiwum, na niestabilnych nośnikach, z nielicznymi kopiami zapasowymi (również przechowywanymi w domu); jeden nieszczęśliwy wypadek lub źle przygotowany testament może sprawić, że praca całego jego życia zostanie utracona dla nauki i społeczności użytkowników tego słabo udokumentowanego i poważnie zagrożonego języka.

Co więcej, nauki humanistyczne nie są raczej dyscyplinami wymagającymi dużej współpracy; naukowcy mają tendencję do pracy w pojedynkę lub w stosunkowo małych grupach i są w jakiś sposób przyzwyczajeni do przeprowadzania większości lub wszystkich etapów projektu badawczego po kolei. Wreszcie, umiejętności techniczne zwykle znajdują się dość nisko na liście priorytetów w edukacji humanistycznej, w wyniku czego mamy tendencję do trzymania się dobrze znanych narzędzi wspierających badania – edytorów tekstu, arkuszy kalkulacyjnych, obrazów cyfrowych, notatników i karteczek samoprzylepnych – zamiast radzić sobie z krzywymi uczenia się związanymi ze strukturami danych i katalogowaniem, oprócz wszystkich innych narzuconych ograniczeń dotyczących badań. Dane znajdują się na lokalnych dyskach twardych lub w chmurze, ale generalnie nie można ich znaleźć i utworzyć lub interoperacyjnie i ponownie wykorzystać. W końcu infrastruktura danych, organizacja i katalogowanie materiałów cyfrowych w ramach ustalonych ontologii danych to domena specjalistów IT i bibliotekarzy, nieprawdaż?

Z tej ziemi niczyjej pomiędzy humanistyką a informatyką wyrosła dziedzina humanistyki cyfrowej, której wyraźnym celem jest integracja najnowocześniejszych technologii z badaniami humanistycznymi. Początki humanistyki cyfrowej (HC) sięgają lat 60. XX wieku, ale dopiero stosunkowo niedawno – szczególnie w ciągu ostatniej dekady – stała się ona znana pod obecną nazwą i zyskała rozgłos. Ogólnie rzecz biorąc, HC zajmuje się „badaniem, analizą, syntezą i prezentacją informacji w formie elektronicznej” (Kirschenbaum, 2012, s. 56) oraz „opieką, analizą, edycją i modelowaniem danych” (Burdick i in., 2016, s. 5) odnoszących

się do ludzkości i kondycji ludzkiej. Innymi słowy, HC zajmuje się stosowaniem zaawansowanych technologicznie technik do tworzenia i analizowania zasobów cyfrowych w badaniach humanistycznych.

Chociaż kompleksowy przegląd HC wykracza poza zakres tego opracowania, chciałbym zamknąć tę sekcję, wspominając o niektórych zasadach HC, które zarówno odnoszą się do naszego pytania o zrównoważony rozwój, jak i odbiegają od tego, do czego jesteśmy przyzwyczajeni w tradycyjnych badaniach humanistycznych.

- **Otwartość i dostępność:**

Idealnie byłoby, gdyby same dane badawcze były otwarte i dostępne najpóźniej po zakończeniu projektu badawczego, a jeszcze lepiej od momentu ich wygenerowania³. Ponadto sam proces badawczy i struktury danych są udokumentowane w celu ułatwienia ponownego wykorzystania i odtwarzalności wyników.

- **Współpraca i rozproszenie:**

Otwarte i dostępne dane pozwalają na bardziej efektywną współpracę i podział pracy. Gdy dane są otwarte podczas procesu badawczego, możliwe jest zarządzanie nimi w rozproszonych systemach kontroli wersji (np git), w których wszyscy użytkownicy zestawu danych przechowują lokalną kopię (kopie zapasowe!), a wiele osób może efektywnie pracować z przepływami pracy typu *branch-merge*. Gdy wiele projektów pracuje jednocześnie nad jednym zestawem danych, postęp jest przyspieszany dzięki równoległej pracy, dane są przetwarzane z myślą o wielu celach, a synergia między projektami rozwijają się organicznie. Z drugiej strony, jeśli zestaw danych jest archiwizowany dopiero po zakończeniu projektu badawczego, kolejni ponowni użytkownicy danych tracą potencjalne korzyści ze współpracy z twórcami danych (i odwrotnie), a każdy ponowny użytkownik zasadniczo tworzy nowy zestaw danych, który nie zawiera wkładu innych osób.

- **Iteracyjne i eksperymentalne:**

Powszechnym podejściem w badaniach humanistycznych jest praca sekwencyjna: (1) zdefiniowanie infrastruktury danych *ad-hoc* wokół konkretnego pytania badawczego; (2) zbieranie danych; (3) analiza danych; (4) publikowanie wyników i ewentualnie archiwizowanie danych. Chociaż pod pewnymi względami proces ten jest logiczny i zrozumiały w ramach ograniczeń związanych z prowadzeniem badań w środowisku akademickim, jest on problematyczny dla eksploracyjnego charakteru badań. Pomimo nawet najlepszego planowania, w badaniach często napotykamy nieoczekiwane aspekty naszych tematów, a gdy struktury danych i procedury gromadzenia danych są zaplanowane w nadmiernie sztywny sposób, włączenie nieoczekiwanych elementów do danych i analiz może stać się niemożliwe;

³ Niezależnie od kwestii etycznych i/lub praw autorskich.

w najlepszym przypadku mamy mniej wartościowe wyniki i konieczność dalszych badań, ale w najgorszym przypadku cały projekt badawczy może stać się kosztowną pomyłką. Twierdzę, że lepszym podejściem jest zawsze planowanie z rozsądnym stopniem elastyczności i analizowanie na bieżąco podczas zbierania danych, umożliwiając rewizję struktur danych w trakcie procesu badawczego. Oznacza to, że infrastruktura jest tworzona iteracyjnie, a główne zasady przewodnie powinny obracać się wokół integralności danych i interoperacyjności, a nie konkretnego pytania badawczego (na temat iteracyjnego podejścia do budowy korpusu zob. także Voormann Gut, 2008).

3. Teoria i praktyka

W tej części przedstawiam kilka praktycznych rozważań dotyczących zastosowania omówionych powyżej zasad w planowaniu otwartej infrastruktury cyfrowej, w szczególności w odniesieniu do zrównoważonego rozwoju i w kontekście Wilamowic. Na wstępie muszę jednak jednoznacznie zdefiniować pojęcie infrastruktury cyfrowej. W najbardziej ogólnym sensie, związanym z obszarem technologii informatycznych, infrastruktura cyfrowa odnosi się do komponentów niezbędnych do przetwarzania danych, jakie znamy dzisiaj – sieci, przechowywania danych, sprzętu i oprogramowania, które pozwalają tym komponentom funkcjonować razem – ale w tym artykule używam tego terminu w bardziej szczegółowym sensie, tj. cyfrowej infrastruktury badawczej. W tym sensie infrastruktura cyfrowa obejmuje kilka komponentów ułatwiających (ponowną) użyteczność i trwałość danych.

- Organizacja i format danych:

Użyteczność danych jest bezpośrednio związana z ich organizacją. Jeśli dane są źle zorganizowane, użytkownikowi trudno jest skutecznie wyodrębnić odpowiednie segmenty danych. Podobnie, jeśli dane są dobrze zorganizowane, ale schemat organizacyjny jest nieprzejrzysty, użytkownicy będą zmagać się z tym samym problemem; dlatego ważne jest, aby dołączyć dokumentację dotyczącą struktury organizacyjnej zbiorów danych. Formatowanie również jest niebanalną kwestią; obecnie mamy dostęp do wielu programów pomagających w obsłudze i przetwarzaniu danych, jednak niektóre z nich przechowują dane w (celowo) nieprzejrzystych formatach, które wymagają (płatnych) licencji na oprogramowanie. Takie formaty są sprzeczne z zasadami przedstawionymi powyżej; nie są ani otwarte, ani nie sprzyjają długoterminowej ochronie danych. W związku z tym preferowane są wyraźnie otwarte, przejrzyste i ugruntowane formaty.

- Przechowywanie danych:

Długoterminowe przechowywanie danych jest kluczowym elementem infrastruktury cyfrowej; dlatego powinna ona zapewniać pewnego rodzaju

repozytorium danych, najlepiej zarówno (a) scentralizowane repozytorium, w którym można archiwizować wersjonowane zrzuty (*snapshot*), np. w krajowych usługach danych lub archiwach podobnych do Zenodo, jak i (b) rozproszone systemy kontroli wersji umożliwiające poszczególnym osobom przechowywanie (części) zbiorów danych do wykorzystania i jako dodatkowe kopie zapasowe w przypadku awarii instytucjonalnej.

- Prezentacja danych:

Jednym z obszarów, który często nie jest traktowany priorytetowo w badaniach, jest prezentacja danych badawczych. Wyniki badań są z konieczności prezentowane w manuskryptach skierowanych do innych specjalistów w danej dziedzinie, czasem jako artykuły popularnonaukowe, ale rzadko kiedy dane badawcze są prezentowane na otwartym forum, gdzie niespecjaliści mogą je badać i potencjalnie wносить dodatkowe dane. Nawet przy stosunkowo niedawnym trendzie, w którym instytucje finansujące badania wymagają archiwizacji danych badawczych po zakończeniu projektu, takie archiwa, jak opisano w poprzedniej sekcji, utrudniają tworzenie wiedzy w badaniach opartych na współpracy i nie mają żadnego rodzaju interfejsu użytkownika, utrudniając tym samym zaangażowanie w dane przez niespecjalistów.

Podsumowując, infrastruktura cyfrowa dla badań naukowych to podstawowe struktury, które sprawiają, że dane są dostępne i użyteczne, w istocie nadając im strukturę. W tym miejscu konieczne jest dokonanie dodatkowego rozróżnienia między danymi zdigitalizowanymi a ustrukturyzowanymi danymi cyfrowymi; przykładem tych pierwszych mogą być cyfrowe fotografie wielu dokumentów analogowych przechowywane w jednym folderze bez żadnych możliwości do zidentyfikowania konwencji nazewnictwa w celu rozróżnienia kolejności stron lub obrazów należących do tego samego dokumentu. Zastosowanie takiej konwencji nazewnictwa, być może sortowanie obrazów należących do jednego dokumentu w podfolderach i łączenie obrazów z niektórymi metadanymi i/lub zawartym w nich tekstem, wprowadza już pewną podstawową strukturę do zestawu danych. „Ustrukturyzowany” jest zatem punktem gradientu na spektrum pomiędzy dwoma wyimaginowanymi punktami „całkowicie nieustrukturyzowany” i „całkowicie ustrukturyzowany”.

(całkowicie) nieustrukturyzowane <---> (całkowicie) ustrukturyzowane dane

Na przeciwnym krańcu spektrum można sobie wyobrazić korpus typu zwykle używanego w badaniach lingwistycznych, gdzie każdemu tekstowi towarzyszy (idealnie) bogaty zestaw metadanych opisujących tekst, a każdy tekst jest podzielony na jednostki o różnych rozmiarach, od rozdziałów i zdań, po słowa, korzenie i morfemy.

Cyfrowa infrastruktura badawcza jest zatem fundamentem, na którym można zbudować korpus. Korpus oznacza po prostu zbiór **ustrukturyzowanych** danych, zwykle, ale nie wyłącznie, danych tekstowych. Kwestia tego, jak rozbudowana powinna być struktura jest związana z okolicznościami użycia korpusu – korpus powinien być wystarczająco ustrukturyzowany, aby można go było wykorzystać zgodnie z przeznaczeniem. Chociaż zdaję sobie sprawę, że to wyjaśnienie może być nieco niezadowolające, zwłaszcza że jest dość tautologiczne, działa dobrze w otwartych i iteracyjnych podejściach do projektowania infrastruktury z następującymi zastrzeżeniami:

- a) Decyzje projektowe reprezentują rzeczywisty stan danych:

Na przykład tekst powinien być przechowywany w oryginalnej ortografii (być może oprócz innej transponowanej wersji), miejsca i osoby z przeszłości powinny być nazywane ich historycznymi nazwami (być może obok współczesnych wariantów) itp.

- b) Decyzje projektowe nie wykluczają ponownego wykorzystania danych lub dodania dodatkowych elementów strukturalnych:

Projekt korpusu, który znajduje się na stosunkowo nieustrukturyzowanym krańcu ustrukturyzowanego spektrum, nie powinien wykluczać dodawania dalszych elementów strukturalnych, a wysoce ustrukturyzowane korpusy nie powinny wykluczać wykorzystania danych na różnych poziomach organizacji – np. korpus z oznaczonymi strukturami morfologicznymi i składniowymi powinien również umożliwiać wykorzystanie surowych tekstów.

W następnej sekcji przedstawiam proponowaną koncepcję infrastruktury Korpusu Wilamowskiego, która czerpie wiele inspiracji z dziedziny językoznawstwa. Jedna z dziedzin, dokumentacja językowa, poczyniła znaczne postępy w odniesieniu do infrastruktury cyfrowej, w szczególności w zakresie rozsądnego przetwarzania i długoterminowego przechowywania danych językowych. Innym jest językoznawstwo korpusowe, które w dużej mierze zajmuje się strukturą i organizacją (zbiorów) tekstów. Obecna infrastruktura nieco się od nich różni na kilka kluczowych sposobów, które zostały już zapowiedziane; najważniejsze z nich to wyrażnie iteracyjne podejście do projektowania struktury i włączania danych oraz wyrażnie otwarte i oparte na współpracy podejście do konstruowania i wykorzystywania korpusu. Najczęściej korpusy są projektowane i wydawane w cyklu liniowym, a „otwarty” oznacza jedynie, że dane są dostępne do pobrania w stanie, w jakim znajdowały się pod koniec projektu.

Wyrażnie iteracyjny projekt oznacza nie tylko, że jest miejsce na włączenie dodatkowych kolekcji i nowo nagranych/napisanych tekstów, ale także, że nie wszystkie elementy infrastruktury muszą być konieczne uwzględnione, zanim będzie można z niej korzystać. Zilustruję to bardziej szczegółowo w następnej sekcji, ale oznacza to, że dodatkowe typy danych (audio) mogą zostać włączone

(oprócz tekstów pisanych), kategorie metadanych mogą zostać rozszerzone itp. bez degradacji tych wpisów, które już istnieją w korpusie. Przy infrastrukturze wyraźnie opartej na współpracy każdy byłby w stanie wnieść do korpusu zarówno dane, jak i elementy infrastruktury. W przypadku gdy konkretna osoba nie dysponuje umiejętnościami technicznymi do edycji infrastruktury, mogłaby zasugerować zmiany tym, którzy je posiadają. W ten sposób najbardziej palące kwestie, które sprawiają, że dane są bardziej użyteczne dla tych, którzy już z nich korzystają, będą traktowane priorytetowo w kolejnych iteracjach rozwoju. Ale być może najważniejszym punktem, odnoszącym się do kwestii zrównoważonego rozwoju i wspólnej płaszczyzny między badaczami i aktywistami CLH, jest to, że proponowana infrastruktura jest zbudowana wokół interfejsu internetowego, w którym nowo umieszczony wkład może być akceptowany zdalnie, ustrukturyzowany bez potrzeby angażowania się w TEI lub inne ezoteryczne formaty XML i może być łatwo przeszukiwany w jego obecnej formie (jaką by ona nie była) przez uczących się języka, badaczy lub przypadkowo zainteresowanych.

4. Nowy Korpus Wilamowski: propozycja koncepcji

New Wymysorys Corpus (Borges, 2023), w skrócie NWymC, został zaprojektowany i wdrożony w początkowej formie pod auspicjami projektu *New Speakers of Minority Languages: Proficiency, Variation, and Change* (NESPOMILA), a zatem słowo *new* w tytule w pewnym sensie odnosi się do nowomówców, którzy byli głównym celem badań, ale nie ma ograniczeń co do pochodzenia danych zawartych w korpusie, narzuconych przez samą infrastrukturę. W innym sensie lubię myśleć o terminie „nowy” jako reprezentującym zwrot głównych strategii w projektowaniu i konstruowaniu korpusów, jak omówiono powyżej. Projekt NESPOMILA był przede wszystkim projektem językoznawczym; w ten sposób początkowo korpus skupiał się na tekstach tworzonych przez młodych użytkowników języka wilamowskiego. Potrzebowałem szybkiego narzędzia do wyszukiwania określonych cech w tekstach, wobec czego początkowo zacząłem organizować teksty w strukturę podobną do TEI (dość standardową w językoznawstwie korpusowym), ale po spędzeniu kilku godzin nad tym zadaniem zdałem sobie sprawę, że w krótkim czasie, jaki miałem na pracę z tekstami, prawdopodobnie nie byłbym w stanie dodać wystarczającej struktury do mojego celu, a ponadto cokolwiek udało mi się wymyślić w krótkim cyklu rozwoju, prawdopodobnie nie byłoby przydatne dla nikogo poza bardzo ograniczoną grupą badaczy.

Mając to na uwadze, postanowiłem stworzyć infrastrukturę, która pozwoliłaby mi szybko uporządkować teksty, do których miałem dostęp, a także byłaby potencjalnie użyteczna poza granicami wysoce wyspecjalizowanych badań. Powstała infrastruktura, która:

- Jest oparta na sieci – w ramach projektu stworzono istniejącą infrastrukturę internetową, która będzie dostępna jeszcze przez jakiś czas po opublikowaniu niniejszego tekstu⁴.
- Posiada *back-end* napisany w programie Python's Django Framework, jako szczególnie odpowiednim do tego zadania, ponieważ jest stosunkowo „łatwy”, dobrze udokumentowany i popularny.
 - Django obsługuje różne bazy danych *SQL (standard branżowy, odpowiedni dla infrastruktur internetowych);
 - Zawartość bazy danych można łatwo rzucić do popularnych formatów, takich jak JSON, aby ułatwić pracę z bazą danych poza interfejsem użytkownika.
- Jest *open-source*⁵: teoretycznie każdy może przyczynić się do rozwoju infrastruktury.
- Jest interaktywna i angażująca – można ją przeszukiwać, akceptuje przesyłanie danych za pomocą zwykłego formularza przesyłania, umożliwia użytkownikom strukturyzowanie danych za pomocą bardzo prostych znaczników.
- Jest w stanie obsługiwać wielojęzyczne teksty i posiada wielojęzyczny interfejs.

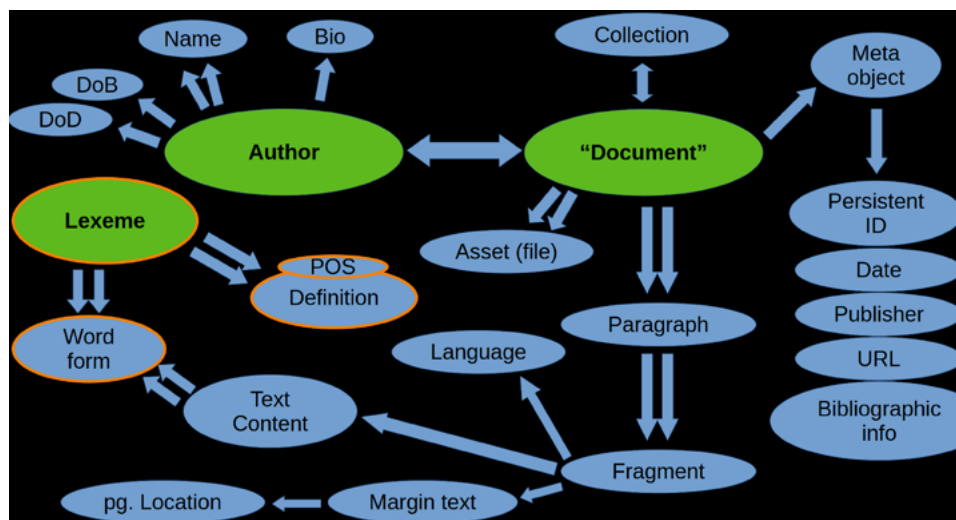
Twierdząc, że tego typu infrastruktura może być rzeczywiście przydatna poza ścisłą sferą badań specjalistycznych. Ma ona potencjał, by służyć jako repozytorium dla różnych typów danych, gromadzonych w różnych okolicznościach; zapewnia środki do efektywnego dodawania danych i strukturyzowania ich bez specjalistycznej wiedzy; ma prosty interfejs zarówno do korzystania z danych, jak i ograniczania dostępu do potencjalnie wrażliwych danych, przy jednoczesnym bezpiecznym przechowywaniu tych danych jako części korpusu. W dalszej części tej sekcji opiszę niektóre z głównych cech NWymC pod względem struktury bazy danych i interfejsu użytkownika.

4.1. Modele baz danych

Modele bazy danych NWymC są określone przy użyciu frameworka Django, który wykorzystuje standardowe definicje klas Pythona i atrybuty do reprezentowania tabel i pól bazy danych. Baza danych jest zgodna ze standardem Forms 1–3 (Kent, 1983) i zapewnia kontrolę wersji. Dzięki temu stan każdego pola jest przechowywany po każdej edycji i powiązany z użytkownikiem, który dokonał edycji; pozwala to na łatwe cofnięcie edycji w przypadku nieprawidłowych edycji lub wandalizmu oraz prześledzenie całej historii danych. Relacje między modelami baz danych zostały zilustrowane na rycinie 1.

⁴ <https://ispan.waw.pl/nеспomila/wymysorys-korpus> (dostęp: 28.02.2024).

⁵ Działające repozytorium jest dostępne na githubie, <https://github.com/bobborges/wymysorys-corpus-infrastructure>. Wersja 0.1.0 zarchiwizowana pod adresem <https://doi.org/10.5281/zenodo.10428393> (dostęp: 28.02.2024).

Rycina 1. Relacje w bazie danych NWymC. Pojedyncza jednokierunkowa strzałka między jednostkami reprezentuje prostą relację jeden-do-jednego, wiele jednokierunkowych strzałek reprezentuje relację jeden-do-wielu, a dwukierunkowa strzałka reprezentuje relację wiele-do-wielu. Jednostki z pomarańczowym konturem są planowane, ale nie zostały zaimplementowane w wersji referencyjnej oprogramowania

Źródło: opracowanie własne

Dwa węzły główne, które reprezentują główne jednostki przechowywane w bazie danych to Document i Author. Dokumenty reprezentują mniej więcej to, co intuicyjnie uważamy za dokument – książkę, tekst piosenki itp. – chociaż istnieje pewien element interpretacji dotyczący tego, co dokładnie stanowi dokument. Dokument ma wiele obiektów podrzędnych w sensie hierarchii podobnej do drzewka. Jeśli chodzi o zawartość, dokument może zawierać jeden lub więcej obiektów DocumentParagraph; ponownie są one ograniczone w pewnym stopniu intuicyjnie, zasadniczo odpowiadając akapitowi w tekście pisanym. Każdy DocumentParagraph zawiera co najmniej jeden obiekt ParagraphFragment, który zawiera rzeczywisty tekst akapitu, atrybut języka i opcjonalny obiekt do przechowywania tekstu na marginesie. Obiekt DocumentParagraph zawiera wiele obiektów ParagraphFragment, np. gdy zmienia się język tekstu, umożliwiając bazie danych obsługę tekstów wielojęzycznych, tekstów równoległych, podręczników dydaktycznych, mieszania kodów itp.

Ponadto, każdy obiekt Document posiada również obiekt metadanych, zawierający ogólny opis (w jednym lub kilku językach), stały identyfikator, adres URL i inne informacje bibliograficzne. Dokument może również posiadać jeden lub więcej obiektów zasobów, które przechowują linki/ścieżki do plików multimedialnych, np. obrazów reprezentujących oryginalny tekst. Dokumenty mogą być powiązane z obiektami DocumentCollection, które z kolei mogą być powiązane

z wieloma obiektami Document. Niepokazane na rycinie 1 dokumenty są również powiązane z obiektem DocumentMarkup; powróć do znaczników dokumentu w następnym podrozdziale. Wreszcie, dokument może być powiązany z jednym lub większą liczbą obiektów Author, które z kolei mogą być powiązane z wieloma obiektami Document.

Obiekty autora mają stosunkowo proste schematyczne relacje z obiektami potomnymi. Daty urodzenia i śmierci są relacjami jeden-do-jednego, podobnie jak obiekt biografii, który przechowuje tekst biograficzny o danym autorze w jednym lub kilku językach. W bazie danych NWymC obiekt autora może być również powiązany z jednym lub kilkoma obiektami Name, co pozwala na neutralną dla danych reprezentację nazwisk w różnych językach, pseudonimów i zmian nazwisk wśród autorów dokumentów.

Dodatkowym elementem bazy danych NWymC, który nie został przedstawiony na rycinie 1, jest model użytkownika. Każdy indywidualny (zarejestrowany) użytkownik NWymC jest przypisany do obiektu User, co pozwala na przypisanie wkładu i edycji do konkretnej osoby. Dodatkowo, każdy użytkownik jest powiązany z obiektem Permission, który definiuje w sposób bardzo szczegółowy, do czego dany użytkownik może mieć dostęp i co może robić w korpusie NWymC. Wersja referencyjna NWymC ma sześć poziomów uprawnień, od administratora (może widzieć i robić wszystko), do niezarejestrowanego widza (może przeszukiwać korpus i przeglądać teksty nieobjęte prawami autorskimi, ale nie może w żaden sposób współtworzyć ani edytować bazy danych). Poziomy uprawnień są wysoce konfigurowalne i, co być może najważniejsze, zapewniają środki do ograniczania wrażliwych danych, których publikacja byłaby etycznie wątpliwa, jednocześnie oferując możliwość przechowywania i konserwacji.

Bazy danych SQL nie są szczególnie znane z łatwości obsługi lub interoperacyjności, co wydaje się sprzeczne z jednym z głównych argumentów tego artykułu. Jednak (a) wiele wersji SQL jest w pełni *open source*, (b) ten typ bazy danych umożliwia skonstruowanie stosunkowo przyjaznego interfejsu do pracy z danymi w rozwiązaniu internetowym, oraz (c) Django oferuje wbudowaną funkcjonalność zrzucania zawartości bazy danych do plików tekstowych – domyślnie JSON, ale inne niestandardowe rozwiązania, np. TEI, również byłyby możliwe – co oznacza, że możliwa jest zarówno praca z danymi poza granicami interfejsu NWymC, jak i archiwizacja zrzutów bazy danych w usłudze danych i/lub na rozproszonej platformie kontroli wersji.

Wreszcie, filozofia projektowania wokół NWymC ma być w pełni rozszerzalna, czyli modele baz danych i atrybuty mogą być dodawane bez degradacji istniejących danych lub komponentów infrastrukturalnych. Na przykład, jednym z aspektów korpusu, planowanym, ale jeszcze niezaimplementowanym w wersji referencyjnej, jest dodatkowa jednostka poziomu głównego, Lexeme, która może być powiązana z wieloma obiektami WordForm i obiektami SenseDefinition (zaznaczonymi

na pomarańczowo na ryc. 1). Taki dodatek pozwoliłby na powiązanie każdej formy słowa w tekście z obiektem WordForm oraz jego leksemem i definicją, co stanowiłoby nieocenione źródło dla badań leksykograficznych i morfologicznych, jednocześnie zwiększając użyteczność korpusu do celów dydaktycznych, np. pokazując definicję lub tłumaczenie słowa po najechaniu myszą. Podobnie w metadanych Document lub Author nie zastosowano odstępów między nazwami ani ustalonej ontologii, ale nic w infrastrukturze nie stoi na przeszkodzie, by je dodać. Podobnie, wersja referencyjna obsługuje zasoby graficzne i PDF, ale można też dodać obsługę zasobów audio/wideo i transkrypcji z wyrównaniem czasowym.

4.2. Interfejs użytkownika

Podstawową funkcją interfejsu użytkownika NWymC jest ułatwienie korzystania z korpusu, zarówno w zakresie przeglądania i wyszukiwania danych, jak i wnoszenia wkładu i strukturyzowania danych. Główne jednostki przechowywane w bazie danych, Dokument i Autor, są dostępne w kilku widokach interfejsu użytkownika. Widok katalogu, pokazany na rycinie 2, zawiera listę dostępnych obiektów Document i Author. Użytkownicy z odpowiednimi uprawnieniami mogą również dodawać nowe obiekty Autor/Document z tego widoku; kliknięcie zielonego znaku plusa rozwija formularz dodawania nowych obiektów. Wybranie autora (poprzez kliknięcie nazwy) z katalogu przeglądu autorów lub wybranie dokumentu z kolumny Wkład w kolumnie przeglądu autorów lub z kolumny Tytuł w katalogu przeglądu dokumentów przenosi użytkownika do widoku szczegółów obiektu (ryc. 3).

W widoku szczegółów autora wyświetlane są podstawowe metadane związane z danym autorem, w tym daty urodzenia i śmierci, alternatywne nazwiska i krótkie opisy biograficzne w jednym lub kilku obsługiwanych językach. Użytkownicy z odpowiednimi uprawnieniami mogą dodawać alternatywne imiona i nazwiska oraz dodawać/edytować opisy biograficzne. Daty urodzenia/śmierci są dodawane podczas tworzenia obiektu autora i mogą być edytowane tylko przez administratorów witryny. Lista wkładów autora również nie może być edytowana bezpośrednio, a raczej jest wypełniana automatycznie przez zdefiniowane relacje między obiektami Author i Document; podobnie opis wkładu autora jest pobierany z opisu obiektu Document.

Podobnie, widok szczegółów dokumentu wyświetla metadane dokumentu; podstawowe metadane są określane podczas definiowania obiektu dokumentu i mogą być edytowane tylko przez administratorów, ale rozszerzone metadane i opisy w obsługiwanych językach mogą być dodawane i edytowane przez użytkowników z wystarczającymi uprawnieniami. Dodatkowo, widoki szczegółów dokumentu zawierają również listę powiązanych zasobów dokumentu, tj. oryginalnych obrazów źródłowych lub plików PDF; kliknięcie nazwy zasobu wyświetla

NESPOMILA

Navigation

About

Profile

Log out

English (en)

Author overview

+

Author	A.K.A	Year of Birth	Contributions
fum Biöetul, Jūsja	Majerska-Snajder, Justyna	1993	Wymysiöejer fibl Kuzwer. Frewer. Lahwer. ym Wymysiöreyša Heði Peði
fum Döktor, Tiöma	Król, Tymoteusz	1993	Menöikkájt Kuzwer. Frewer. Lahwer. ym Wymysiöreyša Heði Peði
fum Biöetul, Mjeta	Majerski, Marcin	-	Wymysiöeryšy komiksa
de Saint-Exupéry, Antoine		1900	Der Klynj Fjyšt
Ritchie, Carlo	Süd krojcz, Karol	-	Ynzzer boummüter
fum Fliöera-Fliöera, Tiöma	Wicherkiewicz, Tomasz	1967	Heði Peði

NESPOMILA

Navigation

About

Profile

Log out

English (en)

Document overview

+

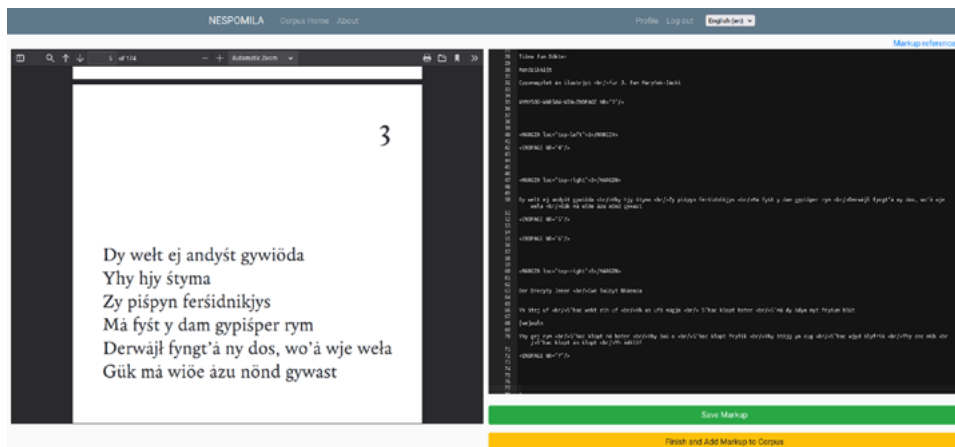
Title	Year	Author(s)	In Collection	Ready in corpus	N Assets
Wymysiöejer fibl	2014	fum Biöetul, Jūsja	Published Texts	True	1
Menöikkájt	2020	fum Döktor, Tiöma	Published Texts	True	1
Wymysiöeryšy komiksa	2020	fum Biöetul, Mjeta	Published Texts	True	1
Der Klynj Fjyšt	2019	de Saint-Exupéry, Antoine	Published Texts	True	1
Ynzzer boummüter	2014	Ritchie, Carlo	Published Texts	True	1

Rycina 2. Widoki katalogu autora (u góry) i dokumentu (u dołu)

Źródło: opracowanie własne

plik użytkownikom z wystarczającymi uprawnieniami. Zasoby można przeglądać lub dodawać za pośrednictwem katalogu przeglądu zasobów, w lewym górnym panelu, co przedstawiono na rycinie 4. Ostatnia sekcja w widoku szczegółów dokumentu wyświetla informacje o statusie integracji dokumentu w korpusie, a także to, czy została utworzona wersja znaczników (powróć do tej koncepcji poniżej) oraz czy zawartość dokumentu została przeanalizowana w bazie danych korpusu (DocumentParagraphs i ParagraphFragments, jak opisano powyżej).

Po przeanalizowaniu treści dokumentu do struktury korpusu NWymC tekst można przeglądać za pomocą interfejsu użytkownika, a jego tekst można przeszukiwać za pomocą funkcji wyszukiwania – lewy dolny i prawy dolny panel na rycinie 4. Funkcja wyszukiwania wbudowana w NWymC pozwala na podstawowe wyszukiwanie słów kluczowych, a także bardziej zaawansowane opcje, takie jak filtrowanie dla określonego (zestawu) języków i/lub dokumentów oraz wykonywanie wyszukiwania wyrażeń regularnych. Wyniki wyszukiwania są zwracane w formacie KWIC (słowo kluczowe w kontekście), a w przypadku, gdy potrzebny jest dodatkowy kontekst, link przenosi użytkownika bezpośrednio do ParagraphFragment

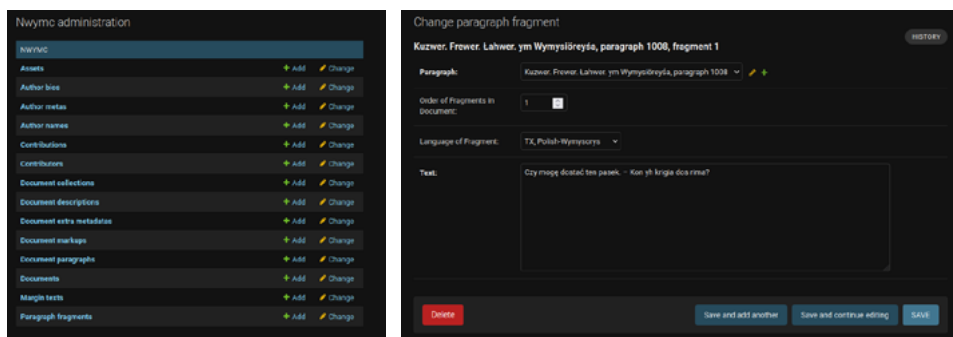
Rycina 5. Widok Add DocumentMarkup. Zasób dokumentu jest wyświetlany po lewej stronie, podczas gdy użytkownik może edytować, zapisywać i przysyłać znaczniki z wbudowanego w przeglądarkę edytora tekstu po prawej stronie

Źródło: opracowanie własne

zawierającego dopasowane wyszukiwanie w widoku Przeglądaj zawartość dokumentu.

Obiekt DocumentMarkup, wspomniany powyżej, jest rodzajem minimalnie ustrukturyzowanej wersji dokumentu, która służyła jako pośrednik między surowym tekstem a strukturą bazy danych. Sam znacznik jest bardzo prostym formatowaniem, składającym się z podziałów wierszy i ograniczonego zestawu znaczników inspirowanych XML; tworzenie obiektu DocumentMarkup dla dokumentu jest nieskończenie szybsze niż kopiowanie-wklejanie dokumentu zdanie po zdaniu do formularza przeglądarki i w przeciwieństwie do zautomatyzowanych rozwiązań skryptowych, może być wykonane przez każdego z niską krzywą uczenia się⁶. Gdy użytkownik uzna, że znaczniki są kompletne, zapisuje je i klika „Zakończ i dodaj znaczniki do korpusu”, po czym obiekt znaczników zostanie zablokowany do edycji, administrator może, używając niestandardowej funkcji zarządzania NWymC, sprawdzić, czy znaczniki są prawidłowe. Jeśli znacznik jest prawidłowy, inna funkcja przetwarza zawartość na obiekty bazy danych, jak opisano w poprzedniej sekcji, w przeciwnym razie administrator może usunąć blokadę edycji znacznika, aby można go było dalej edytować, dopóki nie będzie prawidłowy. Widok edytora znaczników jest pokazany na rycinie 5 i nie tylko stanowi środek do efektywnej strukturyzacji danych, ale dzięki swojej prostej, przejrzystej funkcjonalności zapewnia forum, na którym zainteresowane strony mogą produktywnie angażować się w tekst.

⁶ Około 10 minut na zapoznanie się ze specyfikacją znaczników dostarczoną jako widok w samym NWymC.

Rycina 6. Dwa przykładowe widoki z panelu administracyjnego: lista wszystkich edytowalnych obiektów modelu (po lewej) i widok edycji ParagraphFragment za pośrednictwem panelu administracyjnego (po prawej)

Źródło: opracowanie własne

Wreszcie, Django zapewnia ramy do tworzenia wysoce konfigurowalnych paneli administracyjnych, w których typowe funkcje administracyjne są dostępne za pośrednictwem interfejsu użytkownika, co pokazane jest na rycinie 6. W panelu administracyjnym NWymC wszystkie istniejące pola bazy danych mogą być bezpośrednio edytowane, wpisy mogą być bezpośrednio dodawane do bazy danych⁷, ponadto możliwe jest przypisywanie poziomów uprawnień użytkownika, cofanie złych edycji/wandalizmu i zatwierdzanie przesyłania zasobów lub edycji bazy danych, jeśli są skonfigurowane.

5. Co dalej?

Wychodząc od obserwacji poczynionych podczas badań w Wilamowicach, że badacze i działacze na rzecz CLH często wykorzystują te same rodzaje danych, choć w różnych celach, twierdząc, że współpraca – badaczy ze sobą, działaczy CLH ze sobą, a co najważniejsze badaczy i aktywistów CLH razem – jest ważnym aspektem zrównoważonej działalności zarówno dla badaczy, jak i osób zaangażowanych w prace nad CLH. Co więcej, biorąc pod uwagę bardzo ograniczone zasoby ludzkie zarówno w kontekście zagrożenia kulturowego, jak i językowego, niepotrzebne powtarzanie podstawowych działań badawczych, tj. ponowne gromadzenie tych samych rodzajów danych i niepotrzebne poświęcanie czasu zaangażowanych działaczy CLH, uznałbym za naruszenie etycznej praktyki badawczej. Głównym argumentem przedstawionym tutaj jest to, że dobrze przemyślana infrastruktura

⁷ Ta strategia nie jest zalecana, ponieważ bezpośrednie dodawanie wpisów do bazy danych zwykle pomija kontrole poprawności danych zakodowane w funkcjonalności witryny i może prowadzić do nieoczekiwanych rezultatów.

cyfrowa służy jako centrum takiej współpracy i jako repozytoria zrównoważonego zarządzania danymi.

Dobra infrastruktura cyfrowa jest w stanie funkcjonować jako repozytorium danych, zapewniając jednocześnie niezbędną strukturę dla użytkowników – badaczy, aktywistów CLH i ogółu społeczeństwa – do wykorzystywania i pracy z danymi. Zrywając z ugruntowanym od dawna (czytaj: staromodnym) podejściem, opowiadam się za otwartym i iteracyjnym projektowaniem infrastruktury i zarządzania danymi. Otwarte dane, oczywiście przy uwzględnieniu ograniczeń związanych z kwestiami etycznymi i prywatnością, oraz infrastruktura *open source* to najskuteczniejszy sposób na wspieranie współpracy w badaniach i działaniach; co więcej, jednoczesna wielokierunkowa praca przy użyciu tych samych danych i infrastruktury ma tendencję do kultywowania nieoczekiwanych synergii. Dobra infrastruktura cyfrowa powinna zatem również dbać o zachowanie integralności danych, jednocześnie biorąc pod uwagę przyszłą rozszerzalność na każdym etapie rozwoju.

Zaprezentowałem krótki przegląd NWymC, sprawdzonej koncepcji wstępnej infrastruktury cyfrowej obejmującej dane związane z językiem wilamowskim i kulturą w Wilamowicach. Moim zdaniem nowe *Müzeum fu Wymysiöer Kultür* byłoby idealnym gospodarzem dla takiej infrastruktury, ponieważ jego interesariusze są głęboko zaangażowani zarówno w badania, jak i działania na rzecz CLH w Wilamowicach, istnieje dogłębne zrozumienie, jakie dane powinny być otwarcie dostępne, a które zastrzeżone i dla kogo, a kierownictwo muzeum byłoby w stanie najlepiej ustalić priorytety w zakresie rozwoju infrastruktury, które odpowiadają potrzebom Wilamowic.

Bibliografia

- Bergier, A. (2016). In Search of community-driven research methodology on indigenous linguistic-cultural heritage: A principled ally approach. W: J. Olko, T. Wicherkiewicz, R. Borges (red.), *Integral strategies for language revitalization* (s. 581–606). Warsaw: Faculty of “Artes Liberales”, University of Warsaw.
- Borges, R. (Dec. 2023). *BobBorges/wymysorys-corpus-infrastructure: v0.1.0. Version v.0.1.0.* <https://doi.org/10.5281/zenodo.10428393>
- Burdick, A., Drucker, J., Lunenfeld, P., Presner, T., Schnapp, J. (2016). *Digital Humanities*. Cambridge: MIT Press.
- Gerdts, D.B. (1998). Beyond expertise: The role of the linguist in language revitalization programs. W: N. Ostler (red.), *Endangered languages: What role for the specialist. Proceedings of the Second FEL Conference* (s. 13–22). PLACE: PUBLISHER.
- Kent, W. (1983). A simple guide to five normal forms in relational database theory. *Communications of the ACM*, 26(2), 120–125.
- Kirschenbaum, M. (2012). What is digital humanities and what’s it doing in English Departments? W: M.K. Gold (red.), *Debates in the digital humanities*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

- Ligozat, A.-L., Névéal, A., Daly, B., Frenoux, E. (2020). Ten simple rules to make your research more sustainable. *PLOS Computational Biology*, 16(9), e1008148.
- Maryniak, J., Majerska-Sznajder, J., Król, T. (2021). Ethical aspects and cultural sensitivity in language revitalization. W: J. Olko, J. Sallabank (red.), *Revitalizing endangered languages: A practical guide* (s. 49–61). Cambridge: Cambridge University Press.
- Olko, J., Wicherkiewicz, T. (2016). Endangered languages: In search of a comprehensive model for research and revitalization. W: J. Olko, T. Wicherkiewicz, R. Borges (red.), *Integral Strategies for language revitalization* (s. 649–676). Warsaw: Faculty of “Artes Liberales”, University of Warsaw.
- Voormann, H., Gut, U. (2008). Agile corpus creation. *Corpus Linguistics and Linguistic Theory*, 4(2), 235–251.

Katarzyna Waszczyńska

Uniwersytet Warszawski (Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej)

E-mail: k.waszczyńska@uw.edu.pl

ORCID: 0000-0002-6306-7603

Początki muzeum w Wilamowicach – zbiory i rozpoczęte prace

Abstrakt: Artykuł jest poświęcony udziałowi studentek i studentów Instytutu Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Warszawskiego w warsztatach muzealnych, realizowanych w Wilamowicach w latach 2015–2017. Ich celem było stworzenie dokumentacji fotograficznej i opisowej kolekcji wilamowskich ubiorów codziennych i odświętnych. Poza opisem podjętych prac, przybliżono tę część zbiorów wilamowskich, która uzyskała status muzealiów. W drugiej części tekstu podjęto wątek muzeum regionalnego i jego roli w społeczności lokalnej.

Słowa kluczowe: muzeum; muzealium; praktyka muzealnicza; zbiory wilamowskie

The beginnings of the Wilamowice museum – collections and work in progress

Abstract: This article describes the participation of ethnology students from the University of Warsaw in museum workshops held in Wilamowice in 2015–2017. Their aim was to create photographic and descriptive documentation of the Vilamovian collection of everyday and festive clothing. The Vilamovian collections, which have become museum objects, are also presented. The second part of the text takes up the theme of the regional museum and its role in the local community.

Keywords: museum; museum objects; museum practice; Vilamovian collections

S'ofang fum müzeum y Wymysoü – müzeálnik cyzomagyklöütys än dy äjgyfütys ata

Ferkjycnan: Der artykuł fercylt fum myttün fun študentyna än štüdanta fur etnology y Waršaw yn müzeálnikja waštata, wu zy wün y Wymysoü yn jün 2015-2017 realizjyt. Der cyl fu dan waštata wiöe dos foto än byśrājwnandokumentacyj fun wymysiöejer underwoh- än hāltagklādyn. Hynder byśrājwnan fun ogyfanga ata, wiöd dos täl fur gykloüta wymysiöejer wiöer gywejza, wo zy yta gyhjyt ys müzeum. Ym andyn täl fum tekst gejt's yms regional-müzeum än zāj röl ym hjzykja löütakesuł.

Ślysulwjtyn: müzeum; müzealum; müzeumpraktyk; wymysiöejer müzeálnikjy cyzomagyklöütys

Początki muzeum w Wilamowicach – zbiory i rozpoczęte prace

O zbiorach wilamowskich usłyszałam dużo wcześniej, niż miałam szansę je obejrzeć, a potem przy nich pracować, bo w lipcu 2009 albo 2010 roku. Z grupą studentek i studentów uczestniczących w prowadzonych przeze mnie zajęciach „Miniatury etnograficzne” porządkowaliśmy zbiory Ośrodka Etnograficznego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego Kurpiów w Lelisie¹. Jednym z uczestników wyjazdu był Bartłomiej Chromik, który opowiedział mi o młodych zbieraczach z Wilamowic i zaproponował, byśmy podjęli tam podobne działania. Pomysł był ciekawy, ale z uwagi na zaplanowane prace na Kurpiowszczyźnie², nie widziałam możliwości jego realizacji. Propozycja pojawiła się ponownie w 2015 roku, w związku z grantem, którego kierownikiem był Bartłomiej Chromik³. W ten sposób formalnie rozpoczęła się współpraca między warszawskim ośrodkiem etnologicznym a Justyną Majerską (obecnie Majerską-Sznajder) i Tymoteuszem Królem – wspomnianymi działaczami wilamowskimi. Nieformalnie stała się ona początkiem przyjaźni, ale – co ważniejsze – pozwoliła nam, osobom z zewnątrz, wnikać w meandry historii i kultury wilamowskiej. Przekonać się, że społeczność

¹ Prace prowadziliśmy w latach 2009–2010 na prośbę i zaproszenie pana Henryka Kuleszy – organizatora i opiekuna zbiorów kurpiowskich. Ośrodek, który został dla nich powołany rozpoczął działalność w 1996 roku, a jego formalnym prowadzącym był Gminny Ośrodek Kulturalno-Oświatowy w Lelisie. Podczas prac zbiory zostały zinwentaryzowane, przygotowano opisy i dokumentację fotograficzną dla 1502 obiektów, a także zaaranżowano wystawy tematyczne (izba główna, pokój męczyzny, pokój kobiecy, izba tkaczki, rybołówstwo, warsztaty: plecionkarza, garncarza, stolarza i bednarza). Niestety, od 2018 roku Ośrodek nie istnieje, a jego zbiory zostały rozproszone.

² W latach 2011–2014 prowadziliśmy analogiczne prace w Muzeum Kurpiowskim w Wachu, na zaproszenie jego właściciela i organizatora Zdzisława Bziukiewicza. W rezultacie naszych prac zbiory zostały zinwentaryzowane, powstały też opisy i dokumentacja fotograficzna dla około 3 tys. przedmiotów. Muzeum to działa i rozwija się, a jego zbiory sukcesywnie są powiększane i obecnie (rok 2023) przekraczają kilka tysięcy obiektów (Braun i Braun, 2022, s. 122).

³ Był to grant NPRH pt. „Dokumentacja językowego i kulturowego dziedzictwa Wilamowic” (0002/NPRH3/H11/82/2014). Grant był realizowany w latach 2015–2017.

zamieszkująca Wilamowice, mimo traumatycznych doświadczeń II wojny i prześladowań czasu powojennego (por. Król, 2022, s. 121–122), których efektem było zapominanie o wilamowskim języku i kulturze, w XXI wieku odradza się i konsoliduje wokół tych wartości. Istotną rolę w tym procesie odgrywają osoby zaangażowane w rewitalizację wilamowskiego *orbis interior*⁴, wśród których są wspomniani zbieracze. Gromadzone przez nich przedmioty stanowią dowód przeszłości, a dzięki pracom badawczym, które ich dotyczą oraz powiązanim z tym ich umuzealnieniem (por. Mairesse, 2020, s. 251) stają się elementem dziedzictwa Wilamowian. W ostatniej z wymienionych praktyk uczestniczył również kierowany przeze mnie zespół studentek i studentów Instytutu Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Warszawskiego. Celem artykułu jest opis prac podjętych przy zbiorach wilamowskich, a także krótka prezentacja tej ich części, która stała się muzealiami. Ważny wątek stanowi również refleksja nad muzeum regionalnym i jego rolą w społeczności lokalnej. Kiedy rozpoczynaliśmy działania, stworzenie takiej jednostki było marzeniem i planem do zrealizowania. Obecnie, w roku 2023, staje się rzeczywistością, ale i wyzwaniem.

1. Zbiory wilamowskie i podjęte prace

Już podczas pierwszego spotkania z Justyną Majerską i Tymoteuszem Królem okazało się, że pomysł wsparcia w porządkowaniu i dokumentowaniu zbiorów wilamowskich wymaga dookreślenia, jakich obiektów mają dotyczyć te prace. Obydwoje bowiem są kolekcjonerami⁵, a ich zainteresowania i praktyki sprawiły, że stworzyli dwa oddzielne, choć uzupełniające się zbiory. I tak, w kolekcji Justyny dominują przedmioty codziennego użytku, meble (m.in. skrzynie), środki transportu, przykłady lokalnego rzemiosła, rękodzieła i sztuki nieprofesjonalnej oraz obiekty o charakterze sakralnym (m.in. krzyże⁶). Zbiór charakteryzuje się zatem wielowątkowością, etnograficznością i zróżnicowaniem gabarytowym. Z kolei Tymoteusz skupił się na wilamowskich ubiorach codziennych i odświętnych. Jego kolekcja jest więc tematyczna i należy do pogranicza etnografii i kostiumologii⁷. Z uwagi na ograniczony czas projektu, a także konieczność

⁴ Zastosowane tu określenie *orbis interior* zostało użyte w znaczeniu, który nadał mu Ludwik Stomma (1986, s. 134).

⁵ W niniejszym tekście określenia: kolekcjoner, zbieracz oraz kolekcja, zbiór używam wymienne, mimo że zdaję sobie sprawę, że ich zakresy znaczeniowe nie zawsze się pokrywają.

⁶ Chodzi tu o krzyże, które trafiły z cmentarza w Wilamowicach na złomowisko. Wykupowane przez Justynę nie tylko z powodów symbolicznych i wrażliwości religijnej, ale z uwagi na ich proveniencję.

⁷ Więcej na temat postaw i praktyk kolekcjonerskich Justyny Majerskiej i Tymoteusza Króla piszę w artykule pt. *Między ciekawością, pasją kolekcjonerską a misją* (Waszczyńska, 2020).

przygotowania merytorycznego zdecydowaliśmy, że prace zostaną skoncentrowane na tym drugim zbiorze.

Kolejnym krokiem było zorganizowanie zajęć, w ramach których studentki i studenci mogli nabywać konieczną wiedzę do późniejszej pracy z konkretnymi obiektami. Taką platformą stały się „Miniatury etnograficzne. Wilamowice” realizowane w semestrze letnim roku akademickiego 2014/2015 oraz „Miniatury etnograficzne. Wilamowice (kontynuacja 1 i 2)” odpowiednio w semestrach letnich roku akademickiego 2015/2016 i 2016/2017. Zajęcia te łączyły teorię i stacjonarność z praktyką i pracą w terenie. Podczas części stacjonarnej studenci poznawali zagadnienia związane z etnograficznym i kostiumologicznym spojrzeniem na ubiór, w tym kwestie techniczne (typy tkanin i ich powstawanie, zdobienia, kroje), charakterem prac muzealnika i procedurami włączania przedmiotów do zasobów muzealnych. Podejmowano również wątki wprowadzające w problematykę kolekcjonerstwa i muzealnictwa (w tym etnograficznego). Ważnym elementem zajęć było także ich osadzenie w kontekście wilamowskiej historii, kultury i języka. Te zagadnienia przybliżali podczas spotkań Tymoteusz Król i Justyna Majerska. W ramach zajęć odbywały się również lekcje języka wilamowskiego, które prowadził Bartłomiej Chromik. Natomiast część praktyczna była realizowana w Wilamowicach i polegała na pracach, nawiązujących do praktyki muzealnej, co zostanie poruszone w dalszej części niniejszego tekstu. Zainteresowanie tymi zajęciami i tematyką nie było małe. W pierwszej edycji uczestniczyło 12 osób⁸, w drugiej – 14 osób⁹, a w trzeciej – 9 osób¹⁰.

Wspomniana część praktyczna składała się (każdorazowo) z siedmiodniowego wyjazdu, z którego 5 dni było poświęconych na pracę, po około 8–9 godz. dziennie¹¹. Jednym z pierwszych wyzwani było to, że kolekcja Tymoteusza (podobnie

⁸ To studentki i studenci IEiAK: Nina Abboudi, Joanna Baranowska, Andrzej Dębowski, Dorota Górską, Urszula Klimut, Anna Niedziałkowska, Marta Sałyga, Zuzanna Walkiewicz, Aleksandra Wieteska, Justyna Zynek oraz doktoranci: Bartłomiej Chromik (Wydział Artes Liberales UW) i Maciej Mętrak (Instytut Sławistyki Zachodniej i Południowej UW).

⁹ To studentki i studenci IEiAK: Nina Abboudi, Gabriela Bednarska, Blanka Błaszczak, Dorota Górską, Agnieszka Gwiazdowicz, Dorota Lewkowicz, Zofia Łoszevska, Hleb Mikhałouski, Aleksandra Walczak, Aleksandra Worotyńska, Justyna Zynek oraz Magdalena Anna Surowiec – studentka z Uniwersytetu w Aberdeen (Szkocja), a także doktoranci: Bartłomiej Chromik (Wydział Artes Liberales UW) i Maciej Mętrak (ISZiP UW).

¹⁰ To studentki i studenci IEiAK: Jan Zygmunt Kowalski, Andrij Mahometa, Stanisław Mazurek, Maja Świdorska, Zuzanna Walkiewicz, Aleksandra Worotyńska, Justyna Zynek, a także Małgorzata Kowalska i doktorant Maciej Mętrak (ISZiP UW). W tym roku włączone w prace były również trzy młode Wilamowianki: Aleksandra Nowak, Anna Nowak i Małgorzata Zejma.

¹¹ Należy dodać, że organizacja pracy większej liczby osób wymagała odpowiednio dużego pomieszczenia. Podczas pierwszej edycji korzystaliśmy z uprzejmości Rodziców Tymoteusza Króla i pracowaliśmy w ich domu oraz ogrodzie – za co, w tym miejscu, chciałabym bardzo podziękować, bo wiem, jak bardzo zdezorganizowaliśmy codzienne życie, a mimo to nie usłyszeliśmy skarg, a tylko zachętę do pracy. Kolejne dwie edycje były już zorganizowane inaczej. Dzięki życzliwości władz lokalnych

zresztą jak Justyny) nie miała jednego miejsca przechowywania. Wymagało to ściślejszej współpracy z kolekcjonerem oraz osobami¹², które wspierały go, udostępniając miejsce na przybywające do kolekcji artefakty. Maurice Rheims – francuski historyk sztuki, analizując postawy kolekcjonerów, rozróżnił dwie charakterystyczne dla nich postawy: introwertyczną, polegającą na ukrywaniu zbiorów i ekstrawertyczną – dzielącą się odkryciami (Rheims, 1981 za: Bergeron, 2020, s. 196). Tymoteusz Król zdecydowanie reprezentuje tę drugą postawę. Co więcej, cały czas towarzyszył w pracach – dostarczał kolejne obiekty, odbierał te już opracowane, konsultował i wspierał swoją wiedzą, dzielił się doświadczeniami z pozyskiwania zbiorów. Współdziałanie zbieracza i etnologa/antropologa, który wkracza w jego sferę zainteresowań i własności, są nierzadko polem wielu napięć (por. Waszczyńska, 2013, s. 147–150). W tym przypadku, w zasadzie takich nie było. Zdecydowały o tym: jasno określone cele, które Tymoteusz chciał osiągnąć po wykonanej pracy oraz to, że sam wcześniej zinwentaryzował zbiory¹³. Przygotowany elektroniczny spis obiektów ułatwił i przyspieszył prace, które w związku z tym zostały skoncentrowane na trzech działaniach¹⁴. Pierwszym było znakowanie. W przypadku obiektów wykonanych z materiału jest nim przyszyć, w mało widocznym dla oglądającego, ale znanym dla muzealnika miejscu, niewielkiej metki, na której napisany jest skrót nazwy muzeum¹⁵ i kolejny numer inwentarzowy (zob. Rozporządzenie, 2004, par. 6, punkt 1, 2). Drugim działaniem było sfotografowanie każdego przedmiotu z osobna¹⁶. Należało tu zadbać o to, by był on dobrze widoczny, podobnie jak jego cechy szczególne, np. krój, zdobienia. Dlatego często było tak, że jeden obiekt miał kilka ujęć. Z uwagi na to, że zdjęcia były cyfrowe, w powstającym, również cyfrowym katalogu fotografii zakładano podkatalogi do każdego obiektu i umieszczano

została nam udostępniona sala obrad Rady Miejskiej w Wilamowicach, za co również dziękujemy.

¹² Tu chciałabym bardzo podziękować Danucie Kubicy-Bilczewskiej za życzliwość i pozwolenie na pracę przy tej części zbiorów, które były w jej domu. Dziękuję także za przyjaźń i zaufanie, którymi nas, mnie obdarzyła. W pamięci pozostanie również jej mąż – Kazimierz Bilczewski, który wspierał nasze poczynania i sekundował im.

¹³ Spis inwentaryzacyjny został przygotowany w tabeli Excel. Był on uzupełniany przez Tymoteusza na bieżąco (jeśli dochodziły nowe rzeczy). Spis ten był nam udostępniany na początku każdego przyjazdu.

¹⁴ Inwentaryzacja oraz pozostałe prace wpisują się w obowiązujące ramy prawne, określone w Rozporządzenie (2004).

¹⁵ Uzgodniliśmy, że z uwagi na brak muzeum i dwa zbiory prywatne (Tymoteusza i Justyny), które w przyszłości będą stanowiły jeden zbiór muzealny, przyjmujemy nazwy: ogólną Zbiory Kultury Wilamowskiej, oraz dla kolekcji Tymoteusza – skrót: TK, po którym nastąpi ukośnik i kolejny numer inwentarza.

¹⁶ Fotografowanie przedmiotów było realizowane także poza czasem działań studentek i studentów IEiAK UW. W prace te byli włączeni młodzi Wilamowianie działający przy Stowarzyszeniu „Wilamowanie”: Kinga Gawlik, Oliwia Krywult, Agnieszka Majerska, Marcin Majerski, Aleksandra Nowak, Anna Nowak, Sonia i Jagoda Przybytek, Michał Smolana, Małgorzata Zejma. Wsparcia w tworzeniu dokumentacji fotograficznej udzielała również Justyna Majerska-Sznajder.

w nim wykonaną dokumentację fotograficzną. Należy dodać, że numer podkatalogu, zgodnie z regułami, był spójny z numerem obiektu (metka) i wpisem w inwentarzu. Trzecim działaniem było przygotowanie opisów artefaktów. Każdy z nich powstawał na podstawie wytycznych z karty muzealnej przyjętej w Państwowym Muzeum Etnograficznym w Warszawie. Obejmował więc następujące informacje: na awersie – nazwę muzeum, numer inwentarzowy, informację o tworzącym zespole, datę i warunki pozyskania, określenie materiału, rozmiarów (m.in. długość, szerokość) i techniki wykonania, stwierdzenie stanu zachowania. Znajduje się tu również nazwa obiektu, w tym ta regionalna, wskazanie jego cech charakterystycznych/wyjątkowych oraz informacje o pochodzeniu wykonawcy i użytkownika i występowaniu opisywanego przedmiotu. Na awersie karty wklejane jest również jego zdjęcie. W przypadku opisywanego zbioru strojów wilamowskich warto zwrócić uwagę na niewielkie, ale znaczące dla zbioru i jego percepcji zmiany, dokonane na tej stronie karty. Przykładem będzie karta nr TK/359¹⁷, ale podobne założenia realizuje każda inna wypełniona karta, a chodzi o dwa pola: nazwę przedmiotu i pochodzenie.

ZBIORY KULTURY WILAMOWSKIEJ		PRZEDMIOT	POCHODZENIE
		guld hoi	Wilamowice
Nr inwentarza TK/359	Nr katalogu	Nazwa w języku polskim czepiec złoty	etniczna/grupa etnograficzna/użytkowanie Wilamowianie
Przedmiot tworzy zespół z Nr		Cechy charakterystyczne złoty brokatowy materiał zszywany z 3 nierównych kawalków, boki i tył doszyte z czerwonej taśmy, biały otok	Data i miejsce wykonania przedmiotu, imię, nazwisko, wiek wykonawcy itp. Nieznana
Materiał i technika wykonania Wyrób krawiecki: materiał brokatowy, bawełna (płótno, otok), wyroby pasmanteryjne (haftowana i niehaftowana wstążka z tkaniny słonecznej)			
Wymiary i waga (waga dla biżuterii)			
Wysokość (bez otoku): 7,5 cm Szerokość (bez otoku): 29 cm Szerokość otoku: 6,5 cm Długość: 19,5 cm			
Stan zachowania, restauracja i konserwacja			
prawa strona uzupełniona innym materiałem (patrz opis), złota nie silnie uszkodzona, przetrwała w wielu miejscach i częściowo wypruta			

Rycina 1. Awers wypełnionej karty obiektu muzealnego

Źródło: cyfrowa baza Zbiorów Kultury Wilamowskiej

I tak, w nazwie przedmiotu nastąpiła zamiana, została ona bowiem zapisana w języku wilamowskim (*guld hoii*), a nie polskim. Ta znalazła się na drugim i podporządkowanym miejscu (czepiec). Zabieg ten miał wspierać działania rewitalizacyjne języka wilamowskiego, ale też podkreślić wagę lokalności zbioru. Taką rolę

¹⁷ Kartę TK/359 wypełnił Maciej Mętrak, 3 lipca 2015 roku.

pełni również wpisanie w rubryce dotyczącej „pochodzenia” – nazwy miejscowości: Wilamowice, mimo że jest to miejsce, w które wpisywane bywa raczej państwo lub obszar geograficzno-polityczny.

Wracając do karty: na jej rewersie znajduje się, poza danymi zbieracza i osoby wypełniającej kartę¹⁸, szerszy opis, będący wypadkową analizy cech fizycznych konkretnej rzeczy, jej wyglądu: formy, barwy, materiału i techniki wykonania (efekt wnikliwego obejrzenia) oraz wiedzy o jej historii i roli/funkcji pozyskanej od zbieracza lub z literatury¹⁹. Tu co prawda zmian nie wprowadzono, ale podkreślić należy dwie inne zasady, które starano się stosować. Przykładem tu będą dwie karty: TK/605²⁰ (*drymła/związka*) i TK/214²¹ (*wajsy tihła/biała chustka*):

Opis formy, barwy, techniki wykonania i funkcji przedmiotu		Opis formy, barwy, techniki wykonania i funkcji przedmiotu	
Drymła (związka) – element nakrycia głowy męątek zakładany na czepce. Wyrób krawiecki o kształcie prostokąta wykonany z fabrycznego, bawełnianego, białego płótna obitego maszynowo o wymiarach 22/28,5 cm. Posiada 7 naszytych maszynowo pasów płótna: 2 znajdujące się przy krótszych bokach związku o długości 20 cm oraz 2 bezpośrednio przy dłuższej krawędzi: jeden o długości 41 cm, drugi 50 cm, na którym jeden kwadrat wysztyt został pomarańczowym kordkoniem. Oddziela je pas o wymiarach 36,5 cm/ 2,5 cm. Ze względu na pożytki koloru materiału, z którego zostały wykonane pasy można stwierdzić, że jest starszy od bieżącego materiału związku. Na pasy naszyty został haft „rut ousnył” (czerwone wyszycie) w kolorze czerwonym (rut drymła). Nad haftem okalającym, w rogach po obu stronach, znajdują się wyszycie na białym płótnie florystyczne hafty z wykorzystaniem srebrnego szyciu ozdobione miejscami drobnymi, czerwonymi kwadratami wykonanymi kordkoniem. Dłuższą krawędź związku obito ręcznie szarą, czerwoną koronką z motywem geometrycznym o szerokości 2,5 cm, która dzięki zaokrąglonym brzegom przechodzi płynnie w koronkę znajdującą się po obu krótszych bokach. Koronka boczna ma długość 15 cm, a jedno z jej zakończeń jest postrzępione. Związki czerwone (rut drymła) noszone przy okazji największych świąt.		Wajsy tihła (biała chustka) – wyrób krawiecki, końcowe nakrycie głowy zakładane na związki. Wykonana z białego, fabrycznego, bawełnianego płótna w kształcie prostokąta o wymiarach 87 cm x 96 cm. Centralne pole chustki we wzorze „myta abła” (z żółędziami). Brzozy chustki od pola centralnego oddziela rząd czerwonych kwiatów ułożonych w powtarzającą się sekwencję: naprzemienne otoczone turkusowymi, granatowymi i pomarańczowymi liśćmi o ostrych i łagodnych zakończeniach. Następny rząd tworzą drobne kwiatki wijące nieprzerwanie się na gałkach z liśćkami. Następny rząd stanowią duże czerwone kwiaty osadzone na nieprzerwywanych brydach, otoczone liśćmi o ostrych zakończeniach i zawierające petelki – wszystko to na tle w drobne czarne groszki. Całość otacza czarna ramka wypełniona czerwonymi, żółtymi i zielonymi liśćmi. Wajsy tihła noszone były przez mętkatki w czasie postoju, mniejszej załoby lub przez starsze i biedniejsze kobiety.	
Przedmiot publikowano:		Przedmiot publikowano:	
Nazwisko i imię zbieracza	Sposób pozyskania	Nazwisko i imię zbieracza	Sposób pozyskania
Tymoteusz Król	Elżbieta Nikiel	Tymoteusz Król	
Podpis wypełniającego kartę i data wypełnienia		Podpis wypełniającego kartę i data wypełnienia	
Aleksandra Wieteska Justyna Zynek 29.06.2015		Justyna Zynek Andrzej Mahometta 04.07.2017	

Rycina 2. Zdjęcie rewersów wypełnionych karty obiektu muzealnego

Źródło: cyfrowa baza Zbiorów Kultury Wilamowskiej

W obydwu dostrzec można to, że choć wypełnione w języku polskim (mimo lektoratu kompetencje wypełniających nie pozwalały na sporządzenie opisu po wilamowsku), to wprowadzane są określenia wilamowskie. Dotyczą one nazw własnych, a także typu zdobienia i jego wzorów²². Często te określenia są ze sobą połączone, tzn. przedmiot określany jest poprzez stwierdzenie, czym jest i dookreślony poprzez typ zdobienia (np. *rut ousnył* = czerwone wyszycie), dominujący motyw, kolor (np. *wajsy tihła myta abła* = biała chustka z żółędziami). Nazewnictwo to było

¹⁸ Podpisanie karty i jej zadatowanie jest ważne, bo jest to dowód autorstwa i jednocześnie przyjęcia odpowiedzialności za umieszczone treści.

¹⁹ W naszym przypadku były to opracowania związane z nazewnictwem krawieckim (m.in. Baugh, 2012; Michałowska, 2006), a także opracowania dotyczące stroju wilamowskiego (Filip, 2009).

²⁰ Karta TK/605 została opracowana przez Aleksandrę Wieteską i Justynę Zynek, 29 czerwca 2015 roku.

²¹ Karta TK/214 została opracowana przez Justynę Zynek i Andrija Mahometę, 4 lipca 2017 roku.

²² W języku wilamowskim są również nazwy plików.

tworzone przez kolekcjonera, który odwoływał się przy tym do zebranych przez siebie informacji od najstarszych Wilamowian (por. Król, 2020, s. 14), ale też włączonych w ten proces studentów IEiAK UW. W ten sposób powstał opis wzorów dla chustek (czerwonych i białych) oraz odzieżacek w typie chust tureckich²³.

Wszystkie karty mają wersję cyfrową, umożliwiającą ich edycję. Dzięki niej można dokonywać uzupełnień, jeśli pojawi się jakaś nowa informacja (przy zachowaniu autorstwa pierwszego opisu), ale też można przenieść zapisane w nich dane do elektronicznego systemu muzealnego²⁴. Jak dotąd karty są uporządkowane w katalogach tematycznych, a podstawę dla ich wyodrębnienia stanowił rodzaj obiektów. W ten sposób powstały zbiorcze katalogi: chustki, czepecy, fartuchy, jupki, odzieżaczki, oplecki, spódnice, związki oraz inne. Wyróżnienie kategorii przedmiotów oraz tworzenie nazw niektórych z nich, co prowadziło do wydzielania nowej grupy, to nic innego jak budowane tezaursu, który „jest jedną z najważniejszych czynności przy tworzeniu bazy danych związanej ze zbiorami muzealnymi” (Desvallées i Mairesse, 2020, s. 796). Ułatwieniem w poruszaniu się po katalogach (kart i fotografii), a jednocześnie wsparciem dla głównego inwentarza są spisy z zaznaczonymi informacjami na temat stanu opracowania danego obiektu oraz z hiperłączem. Takie spisy powstały podczas drugiej edycji prac i dotyczyły: czepeców (78 sztuk), wstążek (37 sztuk), związka (103 sztuki)²⁵.

Podsumowując, efektem trzech edycji prac dokumentacyjno-opisowych w Wilamowicach, prowadzonych przez studentki i studentów IEiAK UW było opracowanie: 516 obiektów całościowo (tzn. zdjęcie i karta) oraz 176 częściowo (tzn. bez fotografii). Do tego należy dodać przygotowanie wzoru karty wypożyczeń (niewykorzystywanej) oraz trzech scenariuszy wystaw, dla których podstawą mogą być opisywane zbiory²⁶. Studentki i studenci przygotowali również wystawę fotograficzną pt. *Miniatury etnograficzne: Wilamowice*²⁷, która była pokazywana na korytarzu Instytutu Etnologii i Antropologii Kulturowej UW, a następnie w Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego w Warszawie (8 marca–12 maja 2017 roku, elementem wystawy były również artefakty z inwentaryzowanego Zbioru Kultury Wilamowskiej) oraz w filii Muzeum w Sandomierzu (1 czerwca–

²³ Jest to dokument cyfrowy: OPIS WZORÓW CHUSTEK. Pola centralne i bordiury, powstały w lipcu 2016 roku, z którego korzystały osoby pracujące przy zbiorach wilamowskich w 2016 i 2017 roku.

²⁴ Dostępnych jest kilka takich systemów elektronicznej ewidencji zbiorów: MONA, Musnet, Muzeo, Muza itd.

²⁵ Pomysłodawczynią i realizatorką pomysłu tych spisów była Magdalena Anna Surowiec – studentka Uniwersytetu Aberdeen w Szkocji.

²⁶ Scenariusze te przygotowali: Dorota Górka i Justyna Zynek (wystawa pt. *Pracownia wilamowska*), Nina Abboudi i Joanna Baranowska (wystawa pt. *Skąd jesteśmy? Fu wu stomwer?*) oraz Maciej Mętrak (wystawa nie miała tytułu, dotyczyć miała historii i kultury wilamowskiej) w 2016 roku.

²⁷ Autorami prezentowanych zdjęć byli Marta Sałyga i Andrzej Dębowski.

30 października 2017 roku). Z inspiracji i na bazie sprawdzonego schematu *Miniaturowy* odbył się również wyjazd terenowy członków Koła Naukowego Sławistów UW do Wilamowic we wrześniu 2019 roku (zob. Chromik, Król, Małanicz-Przybylska, 2020, s. 25).

2. Muzealia wilamowskie

Muzealium to przedmiot, który poprzez procedurę umuzealnienia (opisaną wyżej) zyskał status obiektu muzealnego (Mairesse, 2020, s. 251). Z kolekcji ubiorów codziennych i odświętnych Tymoteusza Króla, liczącej 1130 sztuk²⁸, taki status zyskały: *boiia* (czepce; 78 sztuk), *drymła* (związki; 103 sztuki), *tibła* (chustki czerwone i białe; 60 sztuk), *jypla* (koszule; 21 sztuk), *gyśtołta* (oplecki; 90 sztuk), *jüпка* (jupki; 105 sztuk), *rōka* (spódnice; 104 sztuki), *ymertibła* (odzewaczki; 56 sztuk), *zoka* i *langy zoka* (skarpety i rajstopy; 16 sztuk), oraz zdobienia: *bynzuln* (różnego rodzaju wstążki; 37 sztuk) *plastikkrojčła* (krzyżyk; 1 sztuka), *oiisgynyty cum jypla* (wyszycia koszuli; 12 sztuk), *kłopabłimła* (broszka; 1 sztuka), a także: *krancła* (wianki; 3 sztuki) i *dyny tihjyn* (welony; 5 sztuk). Ich „nowe życie”, poza tym, że stały się obiektem dociekań naukowych²⁹ i dokumentacyjnych, niewiele się zmieniło. Po pierwsze, po przejściu procedury tezauryzacji i muzealizacji (Desvallées i Mairesse, 2020, s. 796) powinny trafić do magazynu, ale tak się nie stało. Jedną z głównych przyczyn był brak takiego pomieszczenia, dlatego wróciły do miejsc, z których je przyniesiono i sposobu, w jaki były tam przechowywane. Po drugie, choć zgodnie z założeniami kolekcji (czy to prywatnych, czy muzealnych) tworzące je przedmioty stają się semioforami – przedmiotami pozbawionymi użyteczności, a obdarzonymi znaczeniem (Pomian, 2012, s. 44), to w praktyce funkcjonują one na pograniczu użyteczności i nieużyteczności. Co więcej, w obydwu tych sferach nadane znaczenie jest równie ważne i powiązane z pozytywnym waloryzowaniem kultury wilamowskiej³⁰. Tak więc, poszczególne elementy ubiorów, czy wręcz skompletowane stroje są wypożyczane i używane. Nie towarzyszą temu procedury wypożyczeń muzealnych, nie przeszkadza również

²⁸ Stan na 7 lipca 2017 roku – przekazany przez Tymoteusza Króla.

²⁹ Nie tylko jako obiekty procedury muzealnej, ale też materiał źródłowy do książki Chromik, Król, Małanicz-Przybylska (2020).

³⁰ Należy dodać, że wpływ na to miała pasja Tymoteusza Króla oraz jego charyzmatyczna osobowość, które sprawiły, że wilamowskie język i kultura stały się rozpoznawalne także poza Wilamowicami. Wymiernym dowodem skuteczności działań Tymoteusza i Justyny Majerskiej-Sznajder jest wzrost zainteresowania wilamowską lokalnością, szczególnie wśród młodszego pokolenia. Tymoteusz przekonywał, że dotyczy to również podejścia do strojów, że „zaczęto je bardziej szanować i jeśli ktoś ich nie miał w domu, zamawia teraz nowe” (Król, 2019; notatka autorska, niepublikowana; w archiwum autorki).

naszyta metka z numerem inwentarzowym. Tymoteusz dowodził, że „stroje te są w Wilamowicach i są dla Wilamowian, przez co dużo bardziej są dostępne niż te zamknięte w muzealnych szafach”³¹. Jedyne obowiązujące zasady, to dbałość i zwrot w stanie porównywalnym z wyjściowym. Co jednak ciekawe, po zwrocie poszczególne elementy ubiorów znów stają się obiektem muzealnym, który wymaga odpowiedniego złożenia i działań, by tkanina i zdobienia nie uległy wybarwieniu czy przetarciu³². Takie podejście wynika z postawy Tymoteusza Króla (ale warto dodać, że także Justyny Majerskiej-Sznajder), by dokumentować wilamowski *orbis interior*, a jednocześnie „przywracać go do życia”³³ i aktualizować jego wartości w życiu własnym i społeczności wilamowskiej. Dlatego zakładanie i noszenie ubiorów wilamowskich, a także ich umuzealnienie są traktowane na równi, są bowiem egzemplifikacją wilamowskiego dziedzictwa kulturowego, a jako takie wykorzystywane do manifestowania tożsamości wilamowskiej.

3. Muzeum regionalne

Rozpoczynając prace przy Zbiorach Kultury Wilamowskiej, wiedzieliśmy, że marzeniem i planem Tymoteusza Króla i Justyny Majerskiej-Sznajder jest organizacja muzeum w Wilamowicach. Przez wiele lat zabiegali o stworzenie takiej jednostki. Wskazywali potrzeby społeczności wilamowskiej oraz rosnące – co należy podkreślić, dzięki ich aktywności – zainteresowanie kulturą wilamowską wśród osób spoza Wilamowic. Za próbkę możliwości w tym względzie można uznać wystawę, która została przygotowana w siedzibie Stowarzyszenia Na Rzecz Zachowania Dziedzictwa Kulturowego Miasta Wilamowice „Wilamowianie”, chętnie pokazywaną i oglądaną.

Należy zaznaczyć, że pomysłu nie odrzucano, wskazywano nawet różne lokalizacje i budynki, które mogłyby zostać zaadaptowane na cele muzealne. Działań jednak nie podjęto. Aż wreszcie zapadła decyzja o budowie Muzeum Kultury Wilamowskiej i prace ruszyły. Ich zakończenie zaplanowano na 31 marca 2024 roku³⁴. Plan na organizację tej jednostki został określony³⁵, ale to dopiero prowadzona działalność i jej odbiorcy oceniają, czy i na ile realizuje ona ich potrzeby. W tym kontekście

³¹ Król, 2019 (notatka autorska).

³² Na profesjonalne działania konserwatorskie brakuje zaplecza i środków.

³³ Król, 2019 (notatka autorska).

³⁴ Warto dodać, że nie byłoby to możliwe, gdyby nie podpisana 7 września 2021 roku umowa między gminą Wilamowice a Ministerstwem Kultury, Dziedzictwa Narodowego i Sportu o finansowaniu budowy i utworzenia muzeum (Smolarski, 2022).

³⁵ Na stronie internetowej gminy Wilamowice można obejrzeć plan budowy i poznać szczegóły prowadzonych prac (patrz: Smolarski, 2022). W lokalnej prasie można przeczytać o tym, że wyglądem muzeum ma nawiązywać do gospodarstwa rolnego z zabudowaniami mieszkalnymi i gospodarczymi, w których zorganizowane będą: sale ekspozycyjne i konferencyjne, sala multimedialna do nauki języka wilamowskiego (Płużek, 2023).

warto poddać krótkiej refleksji charakter i rolę muzeum, które przez swoją lokalizację wpisuje się w grupę tzw. muzeów regionalnych.

Muzea regionalne zaczęły być powoływane jeszcze na przełomie XIX i XX wieku, choć wówczas nazywano je krajoznawczymi (Midura, 2001, s. 113). Dookreślenie ich misji nastąpiło w latach 20. XX wieku, co wiązało się z rozwojem ruchu regionalnego. W opublikowanym wówczas kompendium, pt. *Muzea regionalne. Ich cele i zadania*³⁶, zapisano:

muzea prowincjonalne powinny jak najprędzej stracić dotychczasowy charakter rupieciarni, lub co najwyżej – magazynów muzealnych, którymi są (z nielicznymi wyjątkami) – a stać się natomiast żywymi i należycie przystosowanymi do otoczenia ośrodkami pracy naukowej, a zarazem – ogniskami popularyzacji i propagowania nauki (1928, s. 8).

W cytowanym fragmencie warto zwrócić uwagę na dwie ważne kwestie. Pierwsza odnosi się do zbiorów muzealnych, a obecną tu krytykę można zinterpretować jako nakaz namysłu nad praktyką kolekcjonerską/zbieraczą. Jej dopełnieniem, a zarazem propozycją rozwiązania problemów są wytyczne zawarte w kompendium, które zalecają profesjonalizację zbiorów i nadanie im charakteru naukowego. Druga kwestia to zadania, jakie muzea regionalne miały wypełniać. Należały do nich: organizowanie miejsca pracy naukowej oraz działania, by ją upowszechniać. Tłumaczono, że muzeum ma „służyć łączności między światem prawd, odkrywanych przez naukę a społeczeństwem” (*Muzea regionalne*, 1928, s. 7). Wskazana rola łącznika była tu kluczowa. Dawała szansę na kulturalną emancypację społeczności regionalnych oraz wpływała na kształtowanie ich zainteresowań własną historią, kulturą, przyrodą. Celem nadrzędnym było budowanie postaw patriotycznych i tożsamości regionalnej oraz szerzej – narodowej. Muzea regionalne, które powstawały w dwudziestoleciu międzywojennym, w różnym stopniu realizowały te zadania³⁷ (por. Sołtysiak, 2013, s. 94–95). Niewiele inaczej było po II wojnie światowej, choć można było odczuć zmiany w podejściu do inicjatyw muzealnych, *gras* bowiem muzeów (i muzeów na wolnym powietrzu) zostało upaństwowionych. Wprowadzono również hierarchię wśród muzeów, w wyniku której muzeum regionalne znalazło się najniżej (choć z drugiej strony najbliższej swojego odbiorcy). W drugiej połowie lat 70. XX wieku podporządkowano je merytorycznie muzeom okręgowym, wzmacniając tym samym rolę tych ostatnich (Midura, 1986, s. 6, por. Sołtysiak, 2013, s. 95–96)³⁸. Kolejne zmiany w sytuacji

³⁶ Pozostawiono zapis oryginalny tytułu i treści w cytacie.

³⁷ Warto dodać, że za wzorcowe uznano wówczas Muzeum Tatrzańskie (Midura, 2001, s. 116), ale nie to powołane na przełomie XIX i XX wieku, ale to otwarte w 1922 roku w nowej już odsłonie, kierowane przez Juliusza Zborowskiego.

³⁸ Był to jeden z efektów zmian, które przyniosła reforma administracyjna z 1975 roku (obowiązywała do 31 grudnia 1998 roku).

muzeów regionalnych przyniósł przełom XX i XXI wieku, kiedy, pod względem organizacyjnym i finansowym, stały się one muzeami samorządowymi (Majewski, 2013, s. 88). Warto dodać, że działalność muzeów regionalnych zależała również od osób tam zatrudnionych, od ich pasji i chęci działania na rzecz własnej społeczności. Sytuacja ta w zasadzie nie zmieniła się do dzisiaj.

Patrząc na działające w XXI wieku muzea regionalne, konieczne jest zastanowienie się nad ich misją i powinnościami. Katarzyna Barańska – antropolog kultury i muzeolog, podczas konferencji o muzeach regionalnych zorganizowanej w 2013 roku³⁹, wskazała siedem zadań, które powinny być stawiane i wypełniane przez te jednostki. Należą do nich: tworzenie miejsca generowania kultury i edukacji jej dotyczącej; dbanie o zbiory, które powinny być podstawą działań muzealnych; bycie wyczulonym na różnorodność kulturową i społeczną w społeczności lokalnej; szacunek do wszelkich wymiarów kultury; tworzenie sieci współpracy z innymi muzeami regionalnymi; współpraca z innymi instytucjami; umiejętność włączania i angażowania osób z własnej społeczności lokalnej (Barańska, 2013, s. 116–121). Z kolei w artykule z 2020 roku ta sama badaczka podkreślała, że powinnością muzeum, w tym muzeum regionalnego, jest „pozostawać w dialogu z otoczeniem” (Barańska, 2020, s. 271). Nie chodzi tu jednak tylko o umiejętności współdziałania czy komunikacji, ale wrażliwość i wyczulenie na potrzeby odbiorców i podejmowanie tematów ważnych, ciekawych z ich punktu widzenia⁴⁰. Chodzi m.in. o dostrzeżenie tego, że kultura w regionie jest swoistym palimpsestem (Barańska, 2020, s. 274) oraz o to, by nie unikać zagadnień trudnych historycznie, społecznie, politycznie, czy też takich, które wykraczają poza społeczność lokalną, choć jej dotyczą, jak np. zmiany klimatyczne itd. (por. Kasprzyk, 2017, s. 137). To wszystko prowadzi do stwierdzenia, że muzeum regionalne powinno być przede wszystkim „żywe”. W tym kontekście warto przywołać, za Elżbietą Nierobą, koncept „postmuzeum” muzeolożki Eileen Hooper-Greenhill, które jest w nim „platformą ścierania się wielu punktów widzenia, zderzenia kultur i ich różnorodności” (Nieroba, 2014, s. 231). Wskazane powinności dowodzą, że muzeum regionalne pełni ważną społecznie rolę kulturotwórczą, więziotwórczą, ale również – o czym nie można zapominać – jest miejscem „współtworzenia i pielęgnowania tożsamości lokalnej” (Barańska, 2020, s. 279) oraz budowania kapitału społecznego (Kasprzyk, 2017, s. 137–138).

Refleksje o muzeum regionalnym warto zakończyć, a jednocześnie podsumować przytoczeniem nowej definicji muzeum (przyjętej 24 sierpnia 2022 roku):

³⁹ Chodzi o Ogólnopolską Konferencję Muzeów Regionalnych w Pułtusk (14–15 września 2010 roku), zorganizowaną przez Akademię Humanistyczną im. Aleksandra Gieysztor, Polski Komitet Narodowy ICOM i Stowarzyszenie Muzealników Polskich.

⁴⁰ Zgodne jest to także z hasłami nowej muzeologii i zwrotu partycypacyjnego (por. Kasprzyk, 2017, s. 137).

Muzeum jest trwałą instytucją służącą społeczeństwu, nienastawioną na osiąganie zysku, która zajmuje się badaniem, gromadzeniem, konserwacją, interpretacją oraz prezentacją materialnego i niematerialnego dziedzictwa. Otwarte dla wszystkich, powszechnie dostępne i niewykluczające, muzea promują różnorodność i zrównoważony rozwój. Swoją działalność i sposoby komunikowania opierają na zasadach etyki, profesjonalnej rzetelności i społecznej partycypacji. Oferują zróżnicowane doświadczenia służące edukowaniu, rozrywce, refleksji i dzieleniu się wiedzą (*Nowa Definicja Muzeum*, 2022).

4. Zakończenie

Prowadzone przez studentki i studentów IEiAK UW prace przy Zbiorach Kultury Wilamowskiej były dla nich możliwością nauczania się warsztatu muzealnika w praktyce. Były również działaniem na rzecz społeczności lokalnej, wpisując się tym samym w postulaty antropologii stosowanej. W rzeczywistości czas spędzony w Wilamowicach był czymś znacznie więcej. Przyniósł nowe znajomości i przyjaźnie, dał również szansę obserwacji, w tym obserwacji uczestniczącej, procesu konstruowania wilamowskiego dziedzictwa kulturowego.

Realizowanym działaniom poświęcał jeszcze jeden cel – stworzenie podstaw zbioru artefaktów przyszłego muzeum. Wówczas powołanie takiej jednostki było marzeniem Justyny i Tymoteusza oraz jednym z punktów w ich planie na ożywienie wilamowskiego *orbis interior*. Od 2021 roku ten plan nabiera kształtów, a jego efekt będzie można poznać wiosną 2024 roku⁴¹. Powoływana jednostka, poprzez swoją lokalizację, wpisuje się w kategorię muzeów regionalnych, ale czy i jakim muzeum będzie, pokaże przyszłość. Jako pewne wskazówki można jednak uznać działania, które podejmowane są już teraz, na etapie budowy Muzeum Kultury Wilamowskiej⁴².

Po lekturze powyższego tekstu być może ktoś będzie zastanawiał się nad sensem organizacji takiej instytucji w XXI wieku. Myśląc o tym, warto jednak pamiętać, że „muzea powoływane były i są tak naprawdę po to, by próbować, stale i od nowa, zrozumieć człowieka i otaczający go świat” (Barańska, 2006, s. 16).

⁴¹ Tekst powstał w 2023 roku.

⁴² Zaglądając na stronę internetową gminy Wilamowice, można przekonać się o działaniach uzupełniających... tylko w listopadzie 2023 roku były to: Warsztat dla dzieci – wzornictwo, Warsztaty szycia strojów – spotkanie 3. i 4., Warsztaty ze znajomości stroju, „Dzień Floriana Biesika”, I Konkurs Wiedzy o Wilamowicach, Warsztaty bożonarodzeniowe, Warsztaty zachowania dziedzictwa kulturowego (*Aktualności*, 2023).

Bibliografia

- Aktualności*. (2023, listopad). <https://gmina.wilamowice.pl/profiles/38>
- Barańska, K. (2006). Wiatr w żaglach, czyli misja Muzeum Etnograficznego im. Seweryna Udzieli w Krakowie. *Zarządzanie w kulturze*, 7, 15–23.
- Barańska, K. (2013). „Somewhere over the Rainbow”, czyli rola muzeów regionalnych w teraźniejszości. Wyzwania, zagrożenia oraz nieprzekraczalne granice w pełnionej misji. W: K. Łukawski (red.), *Muzea regionalne. Jaka przyszłość?* (s. 115–123). Pułtusk: Akademia Humanistyczna imienia Aleksandra Gieysztora.
- Barańska, K. (2020). O *genius loci* w muzeum regionalnym. Czego nam jeszcze trzeba w muzeum lokalnych światów?. *Zeszyty Wiejskie*, 26, 269–280.
- Baugh, G. (2012). *Encyklopedia materiałów odzieżowych*. Warszawa: Wydawnictwo Arkady.
- Bergeron, Y. (2020). Kolekcja. W: A. Desvallées, F. Mairesse (red.), D. Folga-Januszewska (red. wyd. pol.), *Słownik encyklopedyczny muzeologii* (przeł. K. Bartkiewicz, D. Folga-Januszewska) (s. 190–210). Warszawa: Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie.
- Braun, K., Braun, K. (2022). Prywatne muzeum Laury i Zdzisława Bziukiewiczów w Wachu jako kurpiowskie swoiste „tribal museum”. *Dziedzictwo Kulturowe Wsi*, 6, 117–132.
- Chromik, B., Król, T., Małanicz-Przybylska, M. (red.) (2020). *Wilamowianie i ich stroje*, Warszawa: Centrum Zaangażowanych Badań nad Ciągłością Kulturową Wydział „Artes Liberales”, Uniwersytet Warszawski.
- Desvallées, A., Mairesse, F. (2020). Tezaurus; Tezauryzacja. W: A. Desvallées, F. Mairesse (red.), D. Folga-Januszewska (red. wyd. pol.), *Słownik encyklopedyczny muzeologii* (przeł. K. Bartkiewicz, D. Folga-Januszewska) (s. 796). Warszawa: Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie.
- Filip, E.T. (2009). *Strój wilamowski*. Red. T. Król, E.T. Filip. Wilamowice: Stowarzyszenie Na Rzecz Zachowania Dziedzictwa Kulturowego Miasta Wilamowice „Wilamowianie”.
- Kasprzyk, D. (2017). Muzeum regionalne w zmieniającej się Europie – potencjał i oczekiwania. *Zbiór Wiadomości do Antropologii Muzealnej*, 4, 131–144.
- Król, T. (2019). *Krótko o sobie*, niepublikowana notatka autorska.
- Król, T. (2020). Cele książki z perspektywy wilamowskiej. W: B. Chromik, T. Król, M. Małanicz-Przybylska (red.), *Wilamowianie i ich stroje. Dokumentacja językowego i kulturowego dziedzictwa Wilamowic* (s. 14–18). Warszawa: Centrum Zaangażowanych Badań nad Ciągłością Kulturową Wydział „Artes Liberales”, Uniwersytet Warszawski.
- Król, T. (2022). Volkslista i powojenne prześladowania. Analiza opowieści wspomnieniowych Wilamowian z perspektywy folklorystycznej. *Wrocławski Rocznik Historii Mówionej*, 12, 120–140.
- Mairesse, F. (2020). Muzealizacja/Umuzealnienie. W: A. Desvallées, F. Mairesse (red.), D. Folga-Januszewska (red. wyd. pol.), *Słownik encyklopedyczny muzeologii* (przeł. K. Bartkiewicz, D. Folga-Januszewska) (s. 251–274). Warszawa: Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie.
- Majewski, P. (2013). Muzealnictwo regionalne a „polityka kulturalna” państwa. W: K. Łukawski (red.), *Muzea regionalne. Jaka przyszłość?* (s. 87–91). Pułtusk: Akademia Humanistyczna imienia Aleksandra Gieysztora.
- Michałowska, M. (2006). *Leksykon włókiennictwa*. Warszawa: Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków.
- Midura, F. (1986). Rozwój muzealnictwa w okresie czterdziestolecia PRL. *Muzealnictwo*, 30, 3–8.
- Midura, F. (2001). Muzea regionalno-krajoznawcze. *Muzealnictwo*, 43, 113–121.

- Muzea regionalne. Ich cele i zadania*. Książka zbiorowa. (1928). Warszawa: Wydawnictwo Sekcji Powszechnych Uniwersytetów Regionalnych Związku Polskiego Nauczycielstwa Szkół Powszechnych.
- Nieroba, E. (2014). Muzeum w rytmie miasta – nowe wyzwania dla tradycyjnej elity. *Politeja*, 1(27), 229–244.
- Nowa Definicja Muzeum*. (2022, 24 listopada). <https://icom-poland.mini.icom.museum/nowa-definicja-muzeum/>
- Pomian, K. (2012). *Zbieracze i osobliwości. Paryż-Wenecja XVI–XVIII wiek* (przeł. A. Pieńkos), pierwsze wydanie 1987. Gdańsk: Słowo/Obraz/Terytoria.
- Płużek, M. (2023, 23 lipca). *Muzeum pnie się w górę. Na taką placówkę Wilamowice czekały od wielu lat*. <https://beskidzka24.pl/muzeum-pnie-sie-w-gore-na-taka-placowke-wilamowice-czekaly-od-wielu-lat/>
- Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 30 sierpnia 2004 r., w sprawie zakresu, form i sposobów ewidencjonowania zabytków w muzeach (Dz. U. z 2004 r. Nr 202, poz. 2072 i 2073).
- Smolarski, T. (2022, 22 kwietnia). *Wrzesień 2021 – podpisanie umowy o dofinansowanie projektu*. <https://gmina.wilamowice.pl/strona/wrzesie-2021-podpisanie-umowy-o-dofinansowanie-projektu>
- Sołtyśiak, M. (2013). Usytuowanie muzeum regionalnego. W: K. Łukawski (red.), *Muzea regionalne. Jaka przyszłość?* (s. 93–103). Pułtusk: Akademia Humanistyczna imienia Aleksandra Gieysztora.
- Stomma, L. (1986). *Antropologia kultury wsi polskiej w XIX w.* Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX.
- Waszczyńska, K. (2013). Zbiory, kolekcje, muzea regionalne – etnolog/antropolog a warsztat muzealnika. W: M. Ząbek (red.), *Antropologia stosowana* (s. 121–160). Warszawa: Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Warszawskiego, Międzynarodowe Centrum Dialogu Międzykulturowego i Międzyreligijnego UKSW.
- Waszczyńska, K. (2020). Między ciekawością, pasją kolekcjonerską a misją. W: B. Chromik, T. Król, M. Małanicz-Przybylska (red.), *Wilamowianie i ich stroje* (s. 411–419). Warszawa: Centrum Zaangażowanych Badań nad Ciągłością Kulturową Wydział „Artes Liberales”, Uniwersytet Warszawski.

Źródła internetowe

- Beskidzka 24.pl Regionalny portal informacyjny: <https://beskidzka24.pl/>
- Gmina Wilamowice: <https://gmina.wilamowice.pl/>
- ICOM Poland: <https://icom-poland.mini.icom.museum/>

The beginnings of the Wilamowice museum – Collections and work in progress

I first heard about the Vilamovian collections in July 2009 or 2010, long before I had a chance to see them in person and then work on them. With a group of students participating in the “Ethnographic Miniatures” class I was teaching, we were arranging the collections of the Ethnographic Center for the Kurpie Cultural and Natural Heritage in Lelis.¹ One of the participants in the work trip was Bartłomiej Chromik, who told me about the young collectors from Wilamowice and suggested that we undertake similar activities there. The idea was interesting, but because of the planned work in Kurpie region,² I did not see how it was possible to implement it. The proposal reappeared in 2015, in connection with a grant led by Bartłomiej Chromik.³ Thus began the formal cooperation of the Institute of Ethnology and Cultural Anthropology at the University of Warsaw (IEiAK UW) with the aforementioned Vilamovian activists – Justyna Majerska (now Majerska-Sznajder) and Tymoteusz Król. On a personal level, it was the beginning

¹ We conducted the work in 2009–2010 at the request and invitation of Henryk Kulesza – organizer and custodian of the Kurpie collections. The Center, which was established to house them, began operations in 1996, and its formal operator was the Communal Cultural and Educational Center in Lelis. During the work, the collections were inventoried, descriptions and photographic documentation were made for 1,502 objects, and thematic exhibitions were arranged (the main room, the man’s room, the woman’s room, the weaver’s room, fishing, and the workshops of a basket maker, a potter, a carpenter and a cooper). Unfortunately, as of 2018, the Center no longer exists, and its collections have been dispersed.

² In 2011–2014, we conducted analogous work at the Kurpie Museum in Wach, at the invitation of its owner and founder Zdzisław Bziukiewicz. As a result of our work, the collections were inventoried, and descriptions and photographic documentation were created for about 3,000 items. This museum is operating and developing, and its collections have been gradually expanded. Now, in 2023, they exceed several thousand objects (Braun & Braun, 2022, p. 122).

³ This was a National Programme for the Development of the Humanities (NPRH) grant entitled “Documentation of the linguistic and cultural heritage of Wilamowice” (0002/NPRH3/H11/82/2014). The project was conducted in 2015–2017.

of a friendship, but more importantly, it allowed us – as outsiders – to explore the intricacies of Vilamovian history and culture and to see that the community living in Wilamowice, despite the traumatic experiences of World War II and the persecution of the postwar period (see Król, 2022, pp. 121–122), which led to the abandoning of the Vilamovian language and culture, is reviving and consolidating around these values in the 21st century. An important role in this process is played by those involved in the revitalization of the Vilamovian *orbis interior*,⁴ among whom are the aforementioned collectors. The objects they gather are evidence of the past, and through their study, followed by their musealization (see Mairesse, 2020, p. 251), they become part of the Vilamovian heritage. A group of students from the Institute of Ethnology and Cultural Anthropology at the University of Warsaw, led by me, also participated in the latter part of this process. The purpose of this article is to describe the work undertaken on the Vilamovian collection, as well as to briefly present those of the items in the collection that have become museum objects. Another important theme is a reflection on the role played by the regional museum in the local community. When we started our activities, the creation of such institution was a dream and a plan for the future. Now, in 2023, it is becoming a reality, but also a challenge.

1. Vilamovian collections and the work conducted

During the very first meeting with Justyna Majerska and Tymoteusz Król, it became clear that the idea of assisting in organizing and documenting the Vilamovian collection required us to specify what parts of it should become the subject of our work. The reason for this was the difference in the interests and practices of the two collectors,⁵ which had led them to create two separate, though complementary, collections. Thus, Justyna's collection is dominated by everyday objects, furniture (including chests), means of transportation, examples of local crafts, decorative items, non-professional art and objects of a religious nature (including crucifixes⁶). Thus, the collection is characterized by its multifaceted ethnographic character and diversity of size. Tymoteusz, on the other hand, focused on Vilamovian everyday and festive clothing. Thus, his collection is thematic and belongs to the borderland of ethnography and costuming.⁷ Due to the limited

⁴ The term *orbis interior* is used here in the sense given to it by Ludwik Stomma (1986, p. 134).

⁵ In this text, I use the terms collector, gatherer and collection interchangeably, although I realize that their scopes of meaning do not always coincide.

⁶ These were the scrapped crosses from the Wilamowice cemetery, purchased by Justyna not only for symbolic reasons and religious sensitivity, but also because of their provenance.

⁷ I write more about the collecting attitudes and practices of Justyna Majerska and Tymoteusz Król in the article "Między ciekawością, pasją kolekcjonerską a misją" (Waszczyńska, 2020).

time available to the project, as well as the need for substantive preparation, we decided to focus the work on the latter collection.

The next step was to organize classes where students could acquire the necessary knowledge for later work with specific objects. They were taught in the summer semester of the academic year 2014/2015 as “Ethnographic Miniatures. Wilamowice” and in the summer semesters of the 2015/2016 and 2016/2017 as “Ethnographic Miniatures. Wilamowice (continuation 1 and 2)”. This course combined the “static” theory with practice and field work. During the classroom part, issues relating to the ethnographic and costumological approaches to clothing were discussed, including technical issues (types of fabrics and their formation, embellishments, cuts, etc.), the nature of the work of the museum professional and the procedures for incorporating objects into museum collections. Other subjects tackled were the problems of collecting and museology (including the specificity of ethnographic museums). An important element of the classes was also an introduction to the context of Vilamovian history, culture and language. These themes were introduced during the meetings with Tymoteusz Król and Justyna Majerska. The classes also included lessons in the Wymysorys language, taught by Bartłomiej Chromik. The practical part was then carried out in Wilamowice and the work conducted was based on the museological practices which will be more closely examined below. Interest in these classes and topics was quite high: the first course had 12 participants,⁸ the second course had 14 participants⁹ and the third course had nine participants.¹⁰

The aforementioned practical part consisted (each time) of a seven-day work trip, of which five days were devoted to work, about eight to nine hours a day.¹¹ One of the first challenges was that Tymoteusz’s collection (and also Justyna’s)

⁸ They were IEiAK students: Nina Abboudi, Joanna Baranowska, Andrzej Dębowski, Dorota Górka, Urszula Klimut, Anna Niedziałkowska, Marta Sałyga, Zuzanna Walkiewicz, Aleksandra Wieteska, Justyna Zynek and PhD students Bartłomiej Chromik (Faculty of “Artes Liberales” UW) and Maciej Mętrak (Institute of Western and Southern Slavic Studies – ISZiP UW).

⁹ They were IEiAK students: Nina Abboudi, Gabriela Bednarska, Blanka Błaszczak, Dorota Górka, Agnieszka Gwiazdowicz, Dorota Lewkowicz, Zofia Łoszevska, Hleb Mikhalouski, Aleksandra Walczak, Aleksandra Worotyńska, Justyna Zynek and Magdalena Anna Surowiec (a student from the University of Aberdeen, Scotland), as well as PhD students Bartłomiej Chromik (Faculty of “Artes Liberales” UW) and Maciej Mętrak (ISZiP UW).

¹⁰ They were IEiAK students: Jan Zygmunt Kowalski, Andriy Mahometa, Stanisław Mazurek, Maja Świdorska, Zuzanna Walkiewicz, Aleksandra Worotyńska, Justyna Zynek, as well as Małgorzata Kowalska and PhD student Maciej Mętrak (ISZiP UW). Also included in this year’s work were three young Vilamovians: Aleksandra Nowak, Anna Nowak and Małgorzata Zejma.

¹¹ It should be added that organizing the work of a larger number of people required a suitably large room. During the first course we benefited from the kindness of Tymoteusz Król’s parents and worked in their home and garden – for which, at this point, I would like to thank them very much, because I know how much we disorganized their daily life, and yet we did not hear any complaints, but only encouragement to work. The next two courses were conducted

did not have just one storage location. This required close cooperation with the collector and those¹² who supported him by providing space for artifacts arriving in the collection. Maurice Rheims, a French art historian, analyzing the attitudes of collectors, distinguished between their two typical attitudes: introvert, associated with hiding collections, and extrovert, associated with sharing discoveries (Rheims, 1981, in Bergeron, 2020, p. 196). Tymoteusz Król definitely represents the latter approach, particularly for all the time he participated in our work by delivering more objects, picking up those already described, consulting and supporting students with his knowledge, and sharing his experience of collecting. The interaction between the collector and the ethnologist/anthropologist who enters his sphere of interest and ownership is often a field of many tensions (see Waszczyńska, 2013, pp. 147–150). In this case, there were basically none. This was determined by the clearly defined goals that Tymoteusz wanted to achieve after the work was done, and the fact that he himself had previously inventoried the collection.¹³ The prepared electronic inventory of objects facilitated and accelerated the work, which therefore focused on three activities. The first of them was labeling. In the case of textile objects, this meant the sewing on (if possible in a place hidden from the viewer but known to the museum professional) of a small tag with the abbreviation of the museum's name¹⁴ and the inventory number (see *Rozporządzenie 2004 [Regulation 2004]*, para. 6, items 1, 2). The second activity was to photograph each object individually.¹⁵ Here, care had to be taken to ensure that it was clearly visible, as were its distinctive features, e.g., cut, ornamentation. Therefore, it was often the case that several shots were taken of one object. Since all the photos were digital, for each object in the emerging digital photo catalog a subfolder was created, and the full photographic documentation

differently – thanks to the kindness of the local authorities, the meeting room of the Wilamowice City Council was made available to us, for which we are also thankful.

¹² Here I would like to thank Danuta Kubica-Bilczewska for her kindness and permission to work on the part of the collection that was stored in her house. I would also like to thank her for the friendship and trust she bestowed on us and particularly on me. We will also remember her husband, Kazimierz Bilczewski, who supported us and accompanied our endeavors.

¹³ The inventory was prepared in an Excel table. It was supplemented by Tymoteusz on an ongoing basis (when new items arrived). This inventory was made available to us at the beginning of each visit.

¹⁴ We agreed that due to the lack of a museum and the existence of two private collections (Tymoteusz's and Justyna's), which in the future will be a single museum collection, we would adopt the names Wilam Culture Collection for the general collection, and for Tymoteusz's collection the abbreviation TK, followed by a slash and the next inventory number.

¹⁵ Photography of objects was also carried out outside the time of activities of the IEiAK UW students. Involved in this work were young Vilamovians working at the "Wilamowianie" Association: Kinga Gawlik, Oliwia Krywult, Agnieszka Majerska, Marcin Majerski, Aleksandra Nowak, Anna Nowak, Sonia and Jagoda Przybytek, Michał Smolana and Małgorzata Zejma. Justyna Majerska-Sznajder also provided support in creating photographic documentation.

was placed there. It should be added that the folder's number, according to the rules, was consistent with the object number (label) and the entry in the inventory. The third activity was the preparation of object descriptions. Each of them was created based on the guidelines for the museum object cards used at the State Ethnographic Museum in Warsaw. Thus, it included the following information: on the front of the card, the name of the museum, the inventory number, information about the set the object belongs to, the date and conditions of acquisition, an indication of the material, size (including length and width) and manufacturing technique, plus a statement of the state of preservation. There is also the name of the object, including its local/regional variant, an indication of its distinctive/unique features and information about the provenance of the object, as well as the place of origin of its creator and users. A photograph of the object is also included on the front of the card. In the case of the collection of Vilamovian costumes described, small changes made on this side of the card should be noted, as they are significant for the collection and its perception. The example shown is card No. TK/359,¹⁶ but a similar approach was used on all the other cards filled in and concerns the name of the object and its provenance:

ZBIORY KULTURY WILAMOWSKIEJ		PRZEDMIOT guld hoü	POCHODZENIE Wilamowice etniczna/grupa etnograficzna/użytkowanie
Nr inwentarza TK/359	Nr katalogu	Nazwa w języku polskim czepiec złoty	Wilamowianie
Przedmiot tworzy zespół z Nr		Cechy charakterystyczne złoty brokatowy materiał zszywany z 3 nierównych kawalków, boki i tył doszyte z czerwonej taśmy, biały otok	Data i miejsce wykonania przedmiotu, imię, nazwisko, wiek wykonawcy itp. Nieznana
Materiał i technika wykonania Wyrób krawiecki materiał brokatowy, bawełna (płótno, otok), wyroby pasmanteryjne (haftowana i niehaftowana wstążka z tkaniny satynowej)			
Wymiary i waga (waga dla biżuterii) Wysokość (bez otoka): 7,5 cm Szerokość (bez otoka): 29 cm Szerokość otoku: 6,5 cm Długość: 19,5 cm			
Stan zachowania, restauracja i konserwacja prawa strona uzupełniona innym materiałem (patrz opis), złota nić silnie uszkodzona, przetrwana w wielu miejscach i częściowo wypruta			

Figure 1. Front of a completed museum item card

Source: Vilamovian Culture Collections digital database

The changes included reversing the languages in which the name of the object was provided, as it was written first in Wymysorys (*guld hoü*). Polish, the usual language of description, was placed in the second and subordinate position

¹⁶ Card TK/359 was filled out by Maciej Mętrak, July 3, 2015.

(*czepiec*). This symbolic act was intended to support the revitalization efforts of the Wymysorys language, but also to emphasize the importance of the collection in the local community. Similarly, the origin of the items is stated on a more detailed level than usual, with the town's name, Wilamowice, provided instead of the name of the state or a larger geopolitical area.

Going back to the card, on its reverse side there is, in addition to the details of the collector and the person filling out the card,¹⁷ a broader description, which is the result of an analysis of the physical characteristics of a particular item, its appearance (form, color, material and manufacturing technique (the result of careful inspection)), and knowledge of its history and role/function obtained from the collector or from the literature.¹⁸ Here, admittedly, no changes were made, but two other principles that we tried to apply should be highlighted. Examples of these are the following two cards: TK/605¹⁹ (*drymła/headscarf*) and TK/214²⁰ (*wajsy tihla/white kerchief*):

Opis formy, barwy, techniki wykonania i funkcji przedmiotu Drymła (związek): element nakrycia głowy męskiej zakładany na czepek. Wyrób krawiecki o kształcie prostokąta wykonany z fabrycznego, białego płótna obciętym maszynowo o wymiarach 22/28,5 cm. Posiada 7 naszytych maszynowo pasów płótna: 2 znajdujące się przy krótszych bokach związku o długości 20 cm oraz 2 bezpośrednio przy dłuższej krawędzi: jeden o długości 41 cm, drugi 50 cm, na którym jeden kwadrat wyszyty został pomalowanym kordkodem. Oddziela je pas o wymiarach 36,5 cm/ 2,5 cm. Ze względu na podobieństwo koloru materiału, z którego zostały wykonane pasy można stwierdzić, że jest starszy od bazowego materiału związku. Na pasy naszyty został haft „rut ousnyty” (czerwone wyszycie) w kolorze czerwonym (rut drymła). Nad haftem okalającym, w rogach po obu stronach, znajdują się wyszycie na litym płótnie. Retytyczne hafty z wykorzystaniem sebnego sztychu ozdobione miejscami drobnymi, czerwonymi kwadratami wykonanymi kordkodem. Dłuższą krawędź związku obzyciono ręcznie szutką, czerwonym kordką z motywem geometrycznym o szerokości 2,5 cm, która dzięki zaokrąglonemu brzegom przechodzi płynnie w kordkę znajdującą się po obu krótszych bokach. Koronka boczna ma długość 15 cm, a jedno z jej zakończeń jest postrzępione. Związek czerwony (rut drymła) noszony przy okazji największych świąt.									
Przedmiot publikowano: <table border="1"> <tr> <th>Nazwisko i imię zbieracza</th> <th>Sposób pozyskania</th> </tr> <tr> <td>Tymoteusz Król</td> <td>Elżbieta Nikiel</td> </tr> <tr> <th>Podpis wypełniającego kartę i data wypełnienia</th> <td></td> </tr> <tr> <td>Aleksandra Wieteska Justyna Zynek 29.06.2015</td> <td></td> </tr> </table>		Nazwisko i imię zbieracza	Sposób pozyskania	Tymoteusz Król	Elżbieta Nikiel	Podpis wypełniającego kartę i data wypełnienia		Aleksandra Wieteska Justyna Zynek 29.06.2015	
Nazwisko i imię zbieracza	Sposób pozyskania								
Tymoteusz Król	Elżbieta Nikiel								
Podpis wypełniającego kartę i data wypełnienia									
Aleksandra Wieteska Justyna Zynek 29.06.2015									

Opis formy, barwy, techniki wykonania i funkcji przedmiotu Wajsy tihla (biała chustka) – wyrób krawiecki, końcowe nakrycie głowy zakładane na związek. Wykonana z białego, fabrycznego, bawełnianego płótna w kształcie prostokąta o wymiarach 87 cm x 96 cm. Centralne pole chustki we wzorze „ajta abla” (z żółdianami). Granice chustki od pola centralnego oddziela rząd czerwonych kwiatów ułożonych w powtarzającą się sekwencję: naprzemiennie otoczonymi turkusowymi, granatowymi i pomarańczowymi liśćmi o ostrych i łagodnych zakończeniach. Następny rząd tworzą drobne kwiatki wijące nieprzerwanie się na gałądkach z listeczkami. Następny rząd stanowią duże czerwone kwiaty osadzone na nieprzerwanym łożysku, otoczone liśćmi o ostrych zakończeniach i zawierające petelki – wszystko to na tle w drobne czarne groszki. Całość otacza czarna ramka wypełniona czerwonymi, żółtymi i zielonymi liśćmi. Wajsy tihla noszone były przez męzki w czasie postoju, mniejszej żałoby lub przez starsze i biedniejsze kobiety.									
Przedmiot publikowano: <table border="1"> <tr> <th>Nazwisko i imię zbieracza</th> <th>Sposób pozyskania</th> </tr> <tr> <td>Tymoteusz Król</td> <td></td> </tr> <tr> <th>Podpis wypełniającego kartę i data wypełnienia</th> <td></td> </tr> <tr> <td>Justyna Zynek Andriy Mahomet 04.07.2017</td> <td></td> </tr> </table>		Nazwisko i imię zbieracza	Sposób pozyskania	Tymoteusz Król		Podpis wypełniającego kartę i data wypełnienia		Justyna Zynek Andriy Mahomet 04.07.2017	
Nazwisko i imię zbieracza	Sposób pozyskania								
Tymoteusz Król									
Podpis wypełniającego kartę i data wypełnienia									
Justyna Zynek Andriy Mahomet 04.07.2017									

Figure 2. Photographs of the backs of completed museum item cards

Source: Vilamovian Culture Collections digital database

What can be noticed in both of them is that, although filled out in Polish (despite the language lessons, the competence of the students did not allow for a description in Wymysorys), Vilamovian terms are introduced. These comprise proper names, as well as types of ornamentation and patterns.²¹ Often these two things are combined, i.e., the object is named by its generic name and further defined by the type of ornamentation (e.g., *rut ousnyty* = red embroidery),

¹⁷ Signing the card and dating it is important, as proof of authorship and, at the same time, responsibility for its content.

¹⁸ In our case, these were studies related to tailoring nomenclature (e.g., Baugh, 2012; Michałowska, 2006), as well as studies on Vilamovian costume (Filip, 2009).

¹⁹ Card TK/605 was filled out by Aleksandra Wieteska and Justyna Zynek, June 29, 2015.

²⁰ Card TK/214 was filled out by Justyna Zynek and Andriy Mahomet, July 4, 2017.

²¹ Card computer files are also named in the Wymysorys language.

the dominant motif and the color (e.g., *wajsy tihła myta abła* = white kerchief with acorns). The nomenclature was created by the collector, who referred to the information he gathered from the oldest Vilamovians (see Król, 2020, p. 14), but IEiAK UW students were also included in the process. In this way, a description of patterns for headscarves (red and white) and garments in the style of Turkish headscarves was created.²²

All cards have an editable digital version. Thanks to this, additions can be made if any new information appears (while maintaining the authorship of the first description), but it is also possible to transfer the data stored in them to an electronic museum system.²³ So far, the cards have been arranged in thematic catalogs, with the basis for their separation being the type of objects. Thus, collective catalogs have been created: kerchiefs, bonnets, aprons, jackets, shawls, bodices, skirts, headbands and others. Creating categories of objects and naming some of them (and, in turn, separating them into a new group), is nothing more than building a thesaurus, which is considered “one of the most important activities in creating a database to be used in museum collection” (Desvallées & Mairesse, 2020, p. 796). To make navigating through both catalogs (cards and photographs) easier, and to supplement the main inventory, additional indexes were created, highlighting information on the state of work on given object categories (including a hyperlink). Such sub-inventories were created during the second round of work and included bonnets (78 items), ribbons (37 items) and headbands (103 items).²⁴

In summary, the outcome of the three rounds of documentation and description work in Wilamowice, carried out by IEiAK UW students, was the completion of: 516 item cards in full (i.e., photos and cards) and 176 in part (i.e., without photos). This was supplemented by the preparation of a loan form (as yet unused) and three exhibition scenarios, for which the collections described formed the basis.²⁵ The students also prepared a photographic exhibition entitled “Ethnographic Miniatures: Wilamowice”,²⁶ which was shown in the corridor of the Institute of Ethnology and Cultural Anthropology at the UW, and later at the Museum of the History of the Polish People’s Movement in Warsaw (March 8–May 12,

²² It has the form of a digital document (“Description of kerchief designs. Central field and border patterns”), created in July 2016, which was used in 2016 and 2017 by those working on the Vilamovian collections.

²³ Several such electronic collection record systems are available: MONA, Musnet, Muzeo, Muse, etc.

²⁴ These additional indexes were proposed and created by Magdalena Anna Surowiec, a student at the University of Aberdeen.

²⁵ These scripts were prepared by Dorota Górska and Justyna Zynek (exhibition entitled “The Vilamovian workshop”), Nina Abboudi and Joanna Baranowska (exhibition entitled “Where do we come from? *Fu wu stomwer?*”) and Maciej Mętrak (untitled exhibition about Vilamovian history and culture) in 2016.

²⁶ The creators of the photos presented were Marta Sałyga and Andrzej Dębowski.

2017; artifacts from the inventoried Wilamowska Culture Collection were also part of the exhibition) and at the Museum's branch in Sandomierz (June 1–October 30, 2017). Inspired by and based on the proven scheme of “Miniatures”, there was also a field trip by members of the UW Slavic Studies Circle to Wilamowice in September 2019 (see Chromik, Król & Małanicz-Przybylska, 2020, p. 25).

2. Vilamovian museum objects

A museum object is an item that has acquired its status through the procedure of musealization (described above) (Mairesse, 2020, p. 251). From Tymoteusz Król's collection of everyday and festive clothing, consisting of 1,130 pieces,²⁷ such status was acquired by: *boŭia* (bonnets; 78 pieces), *drymla* (headbands; 103 pieces), *tibla* (red and white kerchiefs; 60 pieces), *jypla* (shirts; 21 pieces), *gystolta* (bodices; 90 pieces), *jüpka* (jackets; 105 pieces), *rōka* (skirts; 104 pieces), *ymertibla* (shawls; 56 pieces), *zoka* and *langy zoka* (socks and stockings; 16 pieces), and ornaments: *bynzuln* (ribbons of various kinds; 37 pieces), *plastickrojcta* (crosses; 1 piece), *oüsgynyty cum jypla* (shirt embroideries; 12 pieces), *klopablimta* (brooch; 1 piece), as well as *krancła* (wreaths; 3 pieces) and *dyny tihjyn* (veils; 5 pieces). Their “new life” has changed little, apart from them becoming an object of scientific inquiry²⁸ and documentation. First of all, after undergoing the procedure of thesaurization and musealization (Desvallées & Mairesse, 2020, p. 796), they should have gone into storage, but this did not happen. One of the main reasons was the lack of an appropriate room, so they returned to the places from which they were brought and to the way they were stored there. Secondly, although, according to the assumptions of collections (whether private or museum), the objects that make them up become semiophores – objects devoid of utility but endowed with meaning (Pomian, 2012, p. 44) – in practice they function on the borderline between utility and non-utility. Moreover, the meaning given to them in both spheres is equally important and closely linked to the positive valorization of Vilamovian culture.²⁹ Thus, individual items of clothing, or even completed costumes, are borrowed and used. This

²⁷ Status as of July 7, 2017 – provided by Tymoteusz Król.

²⁸ Not only as objects of museum procedure, but also as source material for the book *Wilamowianie i ich stroje*, edited by B. Chromik, T. Król & M. Małanicz-Przybylska (2020).

²⁹ It should be added that this was influenced by Tymoteusz Król's passion and charismatic personality, which made the Vilamovian language and culture recognizable even outside Wilamowice. Measurable proof of the effectiveness of Tymoteusz and Justyna Majerska-Sznajder's efforts is the increased interest in Vilamovian local traditions, especially among the younger generation. Tymoteusz argued that this also applies to the attitude towards costumes, that “they have started to be more respected, and if someone didn't have them at home, they now order new ones” (T.K., *Krótko o sobie*, 2019; personal note, unpublished, in the author's archive).

is not accomplished through museum lending procedures, and the sewn-on tag with an inventory number does not pose a problem. Tymoteusz argued that “these costumes are in Wilamowice and are for Vilamovians, making them much more accessible than those locked in museum closets.”³⁰ The only rules that apply here are to take care of and return the item in the same condition as when borrowed. Interestingly, however, once returned, individual items of clothing become museum objects again, requiring proper storage and measures to ensure that the fabric and ornamentation do not become discolored or abraded.³¹ This approach stems from Tymoteusz Król’s attitude (shared – as must be pointed out – by Justyna Majerska-Sznajder as well) that the Vilamovian *orbis interior* should be documented, and at the same time “brought back to life”³² with its values actualized in his own life and in that of the Wilamowice community. Therefore, the donning and wearing of Vilamovian costumes, as well as their musealization, are treated equally, as they are an exemplification of Vilamovian cultural heritage, and as such used to manifest local identity.

3. Regional museums

When we began work on the Collection of Vilamovian Culture, we knew that the dream and plan of Tymoteusz Król and Justyna Majerska-Sznajder was to organize a museum in Wilamowice. For many years they had been striving for the creation of such an institution. They pointed out the needs of the Wilamowice community and the growing interest in Vilamovian culture among people outside Wilamowice (thanks to their activity, as should be emphasized). As a sample of the possibilities in this regard we can consider the exhibition prepared at the headquarters of the Association for the Preservation of Cultural Heritage of the City of Wilamowice “Wilamowianie”, eagerly shown and visited.

It should be noted that the idea of a museum was not rejected; various locations and buildings that could be adapted for its purposes were even pointed out. However, action was not taken until finally the decision was made to build the Museum of Vilamovian Culture and work began, with its completion scheduled for March 31, 2024.³³ The plan for the organization of this institution has been

³⁰ T.K., *Krótko o sobie*, 2019; personal note, unpublished, in the author’s archive.

³¹ There are no facilities nor funds for professional conservation procedures.

³² T.K., *Krótko o sobie*, 2019; personal note, unpublished, in the author’s archive.

³³ It is worth mentioning that this would not have been possible if it were not for the agreement signed on September 7, 2021 between the Municipality of Wilamowice and the Ministry of Culture, National Heritage and Sports on financing the construction and establishment of the museum (Smolarski, 2022).

set out,³⁴ but it is only when the activities are carried out that its recipients will judge whether and to what extent it fulfils their needs. In this context, it is worth briefly reflecting on the nature and role of the museum, which, based on its location, fits into the group of so-called regional museums.

Regional museums began to be established as early as the turn of the 20th century, although at the time they were called homeland study museums (Midura, 2001, p. 113). The clarification of their mission came in the 1920s, which was associated with the development of the regional movement. A compendium published at the time, titled *Muzea regionalne. Ich cele i zadania* [Regional museums. Their goals and objectives],³⁵ stated:

Provincial museums should as soon as possible lose their current character of junk rooms, or at most – museum warehouses, which they are (with few exceptions) – and instead become lively and properly adapted to their surroundings as centers of scientific work, and at the same time – focal points for the popularization and propagation of science (1928, p. 8).

There are two important points worth noting in the quoted passage. The first relates to museum collections, and the criticism present here can be interpreted as an injunction to reflect on the practice of gathering/collecting. Complementing it, and proposing solutions to the problems, are the compendium's guidelines, which recommend professionalizing collections and making them scientific. The second issue was the tasks that regional museums were expected to fulfil. These included organizing a place for scientific work and activities to disseminate it. It was explained that the museum was to "serve as a link between the world of truths discovered by science and society" (*Muzea regionalne*, 1928, p. 7). The indicated role of liaison was crucial here. It provided an opportunity for the cultural emancipation of regional communities and influenced the formation of their interests in their own history, culture and nature. The primary goal was to build patriotic attitudes and regional or, more broadly, national identity. Regional museums, which were established in the interwar period of the 20th century, carried out these tasks to varying degrees (see Sołtysiak, 2013, pp. 94–95).³⁶ The situation was not much different after World War II, although a change in the approach

³⁴ On the website of the Wilamowice Municipality, you can see the construction plan and learn about the details of the ongoing work (see Smolarski, 2022). In the local press, you can read about the planned museum's appearance, resembling a farm with residential and utility buildings, in which the following will be organized: exhibition and conference rooms and a multimedia room for learning the Wymysorys language (Płużek, 2023).

³⁵ The original transcript of the title and content in the quote was left.

³⁶ It is worth mentioning that the Tatra Museum was considered exemplary at the time (Midura, 2001, p. 116) – not the one established at the turn of the 20th century, but the one opened in 1922 in its new guise, headed by Juliusz Zborowski.

to museum initiatives could be felt, as most museums (including open-air museums) were nationalized. A hierarchy was also introduced among museums, as a result of which the regional museum was placed at the lowest level (although, on the other hand, closest to its audience). In the second half of the 1970s, they were subordinated substantively to district museums, thus strengthening the role of the latter (Midura, 1986, p. 6, cf. Sołtysiak, 2013, pp. 95–96).³⁷ Further changes in the situation of regional museums came at the turn of the 20th and 21st centuries, when, organizationally and financially, they became local government museums (Majewski, 2013, p. 88). It is worth adding that the activities of regional museums also depended on the people employed there, on their passion and willingness to act for the benefit of their own community. This situation has basically not changed to this day.

Looking at regional museums operating in the 21st century, it is necessary to reflect on their mission and duties. Katarzyna Barańska, cultural anthropologist and museologist, during a conference on regional museums held in 2013,³⁸ pointed out seven tasks that should be posed and fulfilled by these units. These include: becoming a place for creating culture and educating people about it; taking care of the collections, which should be the basis of museum activities; being sensitive to cultural and social diversity in the local community; respect for all dimensions of culture; networking with other regional museums; cooperating with other institutions; and being able to include and involve people from their own local community (Barańska, 2013, pp. 116–121). In turn, in a 2020 article, the same researcher emphasized that the duty of a museum, including a regional museum, is to “remain in dialogue with the environment” (Barańska, 2020, p. 271). However, this is not just about interaction or communication skills, but sensitivity and receptiveness to the needs of the audience, and addressing topics that are important and interesting from their point of view.³⁹ It is about, among other things, recognizing that culture in the region is a kind of palimpsest (Barańska, 2020, p. 274) and not avoiding historically, socially, politically difficult issues, or those that go beyond the local community, although they affect it, such as climate change, etc. (see Kasprzyk, 2017, p. 137). All this leads to the statement that a regional museum should, above all, be “alive”. In this context, it is worth recalling, following Elżbieta Nieroba, the concept of the “post-museum” by museologist Eilean Hooper-Greenhill, which becomes “a platform for the clash

³⁷ This was one of the effects of the changes brought about by the 1975 administrative reform (in effect until December 31, 1998).

³⁸ The National Conference of Regional Museums in Pułtusk (September 14–15, 2010), organized by the Aleksander Gieysztor Academy of Humanities, the Polish National Committee of ICOM and the Association of Polish Museologists.

³⁹ This is also in line with the slogans of the new museology and the participatory turn (see Kasprzyk, 2017, p. 137).

of multiple points of view, the clash of cultures and their diversity” (Nieroba, 2014, p. 231). The duties indicated prove that a regional museum plays a socially important cultural and bonding role, but is also – not to be forgotten – a place for the “co-creation and nurturing of local identity” (Barańska, 2020, p. 279) and the building of social capital (Kasprzyk, 2017, pp. 137–138).

Reflections on the regional museum can be concluded, and at the same time summarized, by quoting the new definition of a museum (adopted August 24, 2022):

A museum is a sustainable, not-for-profit institution serving the public, dedicated to the study, collection, preservation, interpretation and presentation of tangible and intangible heritage. Open to all, universally accessible and non-exclusionary, museums promote diversity and sustainability. They base their activities and modes of communication on the principles of ethics, professional integrity and public participation. They offer diverse experiences to educate, entertain, reflect and share knowledge (*Nowa Definicja Museum [New museum definition]*, 2022).

4. Conclusion

The work carried out by IEiAK UW students on the Collection of Vilamovian Culture was an opportunity for all involved to experience the work of a museologist in practice. They were also activities for the benefit of the local community, thus fitting in with the postulates of applied anthropology. In fact, the time spent in Wilamowice was much more than that. It brought new acquaintances and friendships, and it also gave us a chance to observe, including through participatory observation, the process of constructing Wilamowice’s cultural heritage.

The activities being carried out were guided by another goal – to lay the foundations for the artifact collection of the future museum. At the time, the establishment of such an institution was the dream of Justyna and Tymek and one of the points in their plan to revive the Vilamovian *orbis interior*. As of 2021, this plan is taking shape, and its effect will be seen in the spring of 2024.⁴⁰ The established facility, through its location, fits into the category of regional museums, but whether and what kind of museum it will become only time can tell. However, the steps that are already being taken now, at the stage of construction of the Museum of Vilamovian Culture,⁴¹ can certainly be considered as clues.

⁴⁰ This text was written in 2023.

⁴¹ On the website of the Municipality of Wilamowice, you can see a broad range of complementary activities. In November 2023 there were: Children’s workshop – patterns; Costume sewing workshop – meeting 3 and 4; Costume knowledge workshop; “Florian Biesik Day”; 1st Wilamowice Trivia Contest; Christmas workshop; and Cultural heritage preservation workshop (*Aktualności* 2023).

Reading the above text, some may wonder about the sense of organizing such an institution in the 21st century. However, when pondering this, it is worth remembering that “museums were and are in fact established to try, constantly and anew, to understand man and the world around him” (Barańska, 2006, p. 16).

Bibliography

- Aktualności*. (2023, November). Retrieved from: <https://gmina.wilamowice.pl/profiles/38>
- Barańska, K. (2006). Wiatr w żaglach, czyli misja Muzeum Etnograficznego im. Seweryna Udzieli w Krakowie. *Zarządzanie w kulturze*, 7, 15–23.
- Barańska, K. (2013). “Somewhere over the Rainbow”, czyli rola muzeów regionalnych w teraźniejszości. Wyzwania, zagrożenia oraz nieprzekraczalne granice w pełnionej misji. In K. Łukawski (Ed.), *Muzea regionalne. Jaka przyszłość?* (pp. 115–123). Pułtusk: Akademia Humanistyczna imienia Aleksandra Gieysztora.
- Barańska, K. (2020). O *genius loci* w muzeum regionalnym. Czego nam jeszcze trzeba w muzeum lokalnych światów? *Zeszyty Wiejskie*, 26, 269–280.
- Baugh, G. (2012). *Encyklopedia materiałów odzieżowych*. Warszawa: Wydawnictwo Arkady.
- Bergeron, Y. (2020). Kolekcja. In A. Desvallées & F. Mairesse (Eds.), *Słownik encyklopedyczny muzeologii* (Trans. K. Bartkiewicz & D. Folga-Januszewska) (pp. 190–210). Warszawa: Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie.
- Braun, K., & Braun, K. (2022). Prywatne muzeum Laury i Zdzisława Bziukiewiczów w Wachu jako kurpiowskie swoiste “tribal museum”. *Dziedzictwo Kulturowe Wsi*, 6, 117–132.
- Chromik, B., Król, T., & Małanicz-Przybylska, M. (Eds.) (2020). *Wilamowianie i ich stroje*, Warszawa: Centrum Zaangażowanych Badań nad Ciągłością Kulturową Wydział “Artes Liberales”, Uniwersytet Warszawski.
- Desvallées, A., & Mairesse, F. (2020). Tezaurus; Tezauryzacja. In A. Desvallées & F. Mairesse (Eds.), *Słownik encyklopedyczny muzeologii* (Trans. K. Bartkiewicz & D. Folga-Januszewska) (p. 796). Warszawa: Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie.
- Filip, T. E. (2009). *Strój wilamowski*. (Eds. T. Król & E. T. Filip). Wilamowice: Stowarzyszenie Na Rzecz Zachowania Dziedzictwa Kulturowego Miasta Wilamowice “Wilamowianie”.
- Kasprzyk, D. (2017). Muzeum regionalne w zmieniającej się Europie – potencjał i oczekiwania. *Zbiór Wiadomości do Antropologii Muzealnej*, 4, 131–144.
- Król, T. (2019). *Krótko o sobie* [Briefly about myself]. Unpublished personal note.
- Król, T. (2022). Volkslista i powojenne prześladowania. Analiza opowieści wspomnieniowych Wilamowian z perspektywy folklorystycznej. *Wrocławski Rocznik Historii Mówionej*, 12, 120–140.
- Mairesse, F. (2020). Muzealizacja/Umuzealnienie. In A. Desvallées & F. Mairesse (Eds.), *Słownik encyklopedyczny muzeologii* (Trans. K. Bartkiewicz & D. Folga-Januszewska) (pp. 251–274). Warszawa: Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie.
- Majewski, P. (2013). Muzealnictwo regionalne a „polityka kulturalna” państwa. In K. Łukawski (Ed.), *Muzea regionalne. Jaka przyszłość?* (pp. 87–91). Pułtusk: Akademia Humanistyczna imienia Aleksandra Gieysztora.
- Michałowska, M. (2006). *Leksykon włókiennictwa*. Warszawa: Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków.
- Midura, F. (1986). Rozwój muzealnictwa w okresie czterdziestolecia PRL. *Muzealnictwo*, 30, 3–8.

- Midura, F. (2001). Muzea regionalno-krajoznawcze. *Muzealnictwo*, 43, 113–121.
- Muzea regionalne. Ich cele i zadania*. Książka zbiorowa. (1928). Warszawa: Wydawnictwo Sekcji Powszechnych Uniwersytetów Regionalnych Związku Polskiego Nauczycielstwa Szkół Powszechnych.
- Nieroba, E. (2014). Muzeum w rytmie miasta – nowe wyzwania dla tradycyjnej elity. *Politeja*, 1(27), 229–244.
- Nowa Definicja Muzeum*. (2022, 24 November). Retrieved from: <https://icom-poland.mini.icom.museum/nowa-definicja-muzeum/>
- Pomian, K. (2012). *Zbieracze i osobliwości. Paryż-Wenecja XVI-XVIII wiek* (Trans. A. Pieńkos). First edition 1987. Gdańsk: Słowo/Obraz/Terytoria.
- Pluzek, M. (2023, 23 July). *Muzeum pnije się w górę. Na taką placówkę Wilamowice czekały od wielu lat*. Retrieved from: <https://beskidzka24.pl/muzeum-pnije-sie-w-gore-na-taka-placowke-wilamowice-czekaly-od-wielu-lat/>
- Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 30 sierpnia 2004 r., w sprawie zakresu, form i sposobów ewidencjonowania zabytków w muzeach (Dz. U. z 2004 r. Nr 202, poz. 2072 i 2073)
- Smolarski, T. (2022, 22 April). *Wrzesień 2021 – podpisanie umowy o dofinansowanie projektu*. Retrieved from: <https://gmina.wilamowice.pl/strona/wrzesie-2021-podpisanie-umowy-o-dofinansowanie-projektu>
- Sołtyśiak, M. (2013). Usytuowanie muzeum regionalnego. In K. Łukawski (Ed.), *Muzea regionalne. Jaka przyszłość?* (pp. 93–103). Pułtusk: Akademia Humanistyczna imienia Aleksandra Gieysztora.
- Stomma, L. (1986). *Antropologia kultury wsi polskiej w XIX w.* Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX.
- Waszczyńska, K. (2013). Zbiory, kolekcje, muzea regionalne – etnolog/antropolog a warsztat muzealnika. In M. Ząbek (Ed.), *Antropologia stosowana* (pp. 121–160). Warszawa: Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Warszawskiego, Międzynarodowe Centrum Dialogu Międzykulturowego i Międzyreligijnego UKSW.
- Waszczyńska, K. (2020). Między ciekawością, pasją kolekcjonerską a misją. In B. Chromik, T. Król & M. Małanicz-Przybylska (Eds.), *Wilamowianie i ich stroje* (pp. 411–419). Warszawa: Centrum Zaangażowanych Badań nad Ciągłością Kulturową Wydział “Artes Liberales”, Uniwersytet Warszawski.

Internet sources

- Beskidzka 24.pl Regionalny portal informacyjny: <https://beskidzka24.pl/>
- Gmina Wilamowice: <https://gmina.wilamowice.pl/>
- ICOM Poland: <https://icom-poland.mini.icom.museum/>

Kyota Shimomura

Kyoto University (Graduate School of Human and Environmental Studies)

E-mail: kyota.shimomura.0729@gmail.com

ORCID: 0009-0009-6692-3725

Der Gebrauch des Reflexivpronomens im Wilmesaurischen

Zusammenfassung: Dieser Beitrag untersucht den Gebrauch des Reflexivpronomens ZIH im Wilmesaurischen anhand schriftlicher Texte, bereits vorhandener Aufnahmen und eigener Feldforschung. Es zeigt sich, dass das Reflexivpronomen bei der 1. und 2. Person Plural häufig vorkommt, während es bei der 1. und 2. Person Singular selten auftritt, ähnlich wie in bestimmten deutschen Varietäten. Es ist zu vermuten, dass diese Verwendung durch eine Numerus- und Personenhierarchie beeinflusst wird. Zudem lässt sich ein Einfluss des Sprachkontakts mit dem Polnischen begründet annehmen.

Schlüsselwörter: Bedrohte Sprache; Dialektologie; Reflexivpronomen; Sprachkontakt; Typologie

The usage of reflexive pronouns in Wymysorys

Abstract: This article examines the usage of the reflexive pronoun ZIH in Wymysorys through the analysis of written texts and both published and personal recordings. The analysis reveals that the reflexive pronoun is frequently used in the 1st and 2nd person plural, mirroring a tendency observed in German variants. Consequently, it is suggested that this usage is influenced by the number and person hierarchy from a cross-linguistic perspective. Additionally, there seems to be an influence from the contact with Polish on this usage.

Keywords: endangered language; dialectology; reflexive pronoun; language contact; typology

S'nöca fun refleksywfjyrwjtyn ym wymysiöeryśa

Fjyrkjcynan: Dar artykuł füst s'nöca fun refleksywfjyrwüt zih yr wymysiöeryśa špröh diöhs ejwerprifa fun gysrejwa än roüsgana teksta owi oü prywatnikja ufšpejlnana. Dos ejwerprifa höt gywejza, do dos refleksywfjyrwüt ej fejł möł ym mejcoł fur 1-ta än 2-yn persün gybro-üht, wen's ym änikja coł fur 1-ta än 2-yn persün hjeta zih tryft, enlik wi yn miöehja doüca djalekta. Mä kon weta, do s'nöca fun zih ej ägyfłosa fun coł- än persünhjerärhyj. Cy dam ej der äjflus fur pönyśa špröh oü mejglik.

Štysulwjytyn: špröh ym štarwa; djalektologyj; refleksywfjyrwüt; špröhkontakt; typology

Der Gebrauch des Reflexivpronomens im Wilmesaurischen

1. Einleitung^{1,2}

Im vorliegenden Beitrag wird die Frage behandelt, bei welcher Person das Reflexivpronomen ZIH³ im Wilmesaurischen mit Subjektbezug auftritt. Wilmesaurisch wird in einer kleinen Stadt im Süden Polens gesprochen, die auf Deutsch (dt.) Wilmesau, auf Wilmesaurisch (wym.) Wymysoü und auf Polnisch (pol.) Wilamowice heißt und die als eine Mikroliteratursprache bezeichnet wird (vgl. Wicherkiewicz, Król & Olko, 2018; Wicherkiewicz, 2019). Diese Varietät wird in der deutschen Dialektologie oft als eine Varietät des Ostmitteldeutschen klassifiziert (Kleczkowski 1920; Wicherkiewicz 2003: 13; Andrason 2021: 3–5). Daneben besteht ein erheblicher Einfluss aus dem Polnischen in der Lexik, der Syntax und der Phonologie (vgl. Andrason 2015, 2021). Die Zahl der Muttersprachler_innen nimmt ab, jedoch gibt es dank der Revitalisierung auch Neusprachler_innen, insbesondere aus der jungen Generation, die das Wilmesaurische durch die Aktivitäten der Gesellschaft „Wilamowianie“⁴

¹ Dieser Beitrag wurde durch ein Grant-in-Aid for JSPS Fellows (KAKENHI JP22J13605) gefördert.

² Ich danke Tymoteusz Król und Paweł Szutow für ihre Hilfe bei der Feldforschung in Wilmesau, darüber hinaus danke ich herzlich Helena Biba (Płaćnik-Helka) und Anna-Foks (Lüft Nüška) für ihre Hilfe. Sie sind Informantinnen und haben mir immer geduldig auf meine Fragen geantwortet. Zudem danke ich Jürg Fleischer für sein Feedback zu diesem Thema. Alle sachlichen Fehler liegen in meiner Verantwortung.

³ ZIH bezieht sich auf die Verwendung des Reflexivpronomens *zih* im Wilmesaurischen in der Reflexivkonstruktion, etwa wie SICH im Deutschen und SIĘ im Polnischen.

⁴ Die Gesellschaft „Wilamowianie“ wurde im Jahr 2000 gegründet. Sie unterstützt unter anderem das Regionale Gesangs- und Tanzensemble „Wilamowice“, sammelt historische Objekte und dokumentiert das Wilmesaurische. Außerdem bietet die Gesellschaft Sprachunterricht an und publiziert Werke zur wilmesaurischen Kultur und Geschichte. Gegenwärtig spielt sie eine sehr wichtige Rolle bei der Erhaltung der Sprache und Kultur. Weitere Informationen dazu auf der Website: https://powiat.bielsko.pl/strona-602-stowarzyszenie_na_rzecz_zachowania.html (abgerufen am 15.01.2024)

oder der Fakultät „Artes Liberales“ der Universität Warschau erlernt haben (vgl. Wicherkiwicz, Król & Olko 2018, Król 2022).

In der standarddeutschen Varietät erscheint das Reflexivpronomen SICH bei der 3. Person des Subjekts, wie z. B. in „Er hat **sich** mit dem Freund getroffen“. In der 1. und 2. Person wird in Reflexivkonstruktionen das Personalpronomen verwendet, wie in „Ich habe **mich** mit dem Freund getroffen“. Im Polnischen tritt hingegen das Reflexivpronomen SIĘ bei sämtlichen Personen in Erscheinung, z. B. „Uczę się“, „Ich lerne“ und „Uczysz się“, „Du lernst“. Im Wilmesaurischen kann das Reflexivpronomen ZIH bei sämtlichen Personen vorkommen, jedoch wird manchmal auch stattdessen das Personalpronomen in der 1. und 2. Person verwendet. In den folgenden Beispielen wird die Verwendung ZIH in der 1. Person gezeigt:

- (1) a. *Yh* *wyt* *mih* *łjyn* *Wymysiöerys*.
 ich will mich.PERS⁵ lernen Wilmesaurisch
 ‚Ich möchte Wilmesaurisch lernen.‘ (Andrason, Król 2014: 110)
- b. *Yhy* *kon* *zih* *myt* *der* *ny* *bawjān* – *ziöet* *der* *Föks*.
 ich kann REFL mit dir nicht spielen sagte der Fuchs
 ‚Ich kann nicht mit dir spielen.‘ sagte der Fuchs.‘ (de Saint-Exupéry 2019: 67)

In (1a) tritt das Personalpronomen „mih“ (dt. mich) als Reflexivpronomen auf, während in (1b) stattdessen „zih“ in Erscheinung tritt. Eine Tendenz zur Ausweitung des Gebrauchs von ZIH ist erkennbar, doch ist noch unklar, unter welchen Bedingungen ZIH gebraucht wird. Daher soll in diesem Beitrag untersucht werden, bei welcher Person ZIH in Reflexivkonstruktionen vorkommt.

Die Untersuchung ist folgendermaßen gegliedert: Zuerst werden bisherige Forschungen über den Gebrauch von ZIH im Wilmesaurischen und SICH in jenen deutschen Varietäten besprochen, wo im Vergleich zur standarddeutschen Varietät untypische Verwendungen beobachtet wurden. Anschließend wird auf Material und Methode der Untersuchung eingegangen, danach werden die Ergebnisse gezeigt und mit dem Gebrauch in den deutschen Varietäten verglichen. Schließlich erfolgt die Interpretation der Resultate.

2. Die Beschreibungen des Reflexivpronomens ZIH/SICH im Wilmesaurischen und in den deutschen Varietäten

Die auffällige Verwendung von ZIH in (1b). wurde wahrscheinlich durch das Polnische beeinflusst. Denn wie bereits beschrieben, tritt ZIH zum einen ausschließlich bei der 3. Person des Subjekts auf, wie in der standarddeutschen

⁵ PERS bezeichnet den Gebrauch des Personalpronomens in der Reflexivkonstruktion.

Varietät, und zum anderen bei allen Personen (Andrason 2021: 173). Vergleiche dazu sind die folgenden Beispiele, wobei im zuvor genannten Beispiel (1a) das Personalpronomen der 1. Person Singular gekennzeichnet wird:

- (2) a. *Wjyr* *fräjyn* *zih.*
 wir.PRON.1PL freuen REFL
 ‚Wir freuen uns.‘(Andrason 2021: 173)

- b. *Łjy* *zih!*
 lern REFL
 ‚Lern!‘(Andrason 2021: 173)

- (1) a. *Yb* *wyt* *mib* *łjyn* *Wymysiöeryś.*
 ich.PRON.1SG will PERS lernen Wilmesaurisch
 ‚Ich möchte Wilmesaurisch lernen.‘(Andrason, Król 2014: 110)

In (2a, b) sind eigentlich jeweils „yns“ (Deutsch (dt.): uns) und „dih“ (dt. dich) als Reflexivpronomen nach dem Verb zu erwarten, doch tritt in beiden Beispielen ZIH in Erscheinung. In (1a) wird stattdessen das Personalpronomen „mih“ (dt. mich) als Reflexivpronomen verwendet, wie in der standarddeutschen Varietät.⁶ Auch in den Beispielen (2b) und (1b) ist das Reflexivpronomen gegenüber dem Deutschen erforderlich, daher ist dieser Gebrauch als „reflexivization“ zu bezeichnen (Andrason 2021: 174). Es kann davon ausgegangen werden, dass dieses Phänomen durch das Polnische beeinflusst wird, denn dort lautet der Satz „Uczę się“. Im Polnischen ist an dieser Stelle das Reflexivpronomen SIĘ notwendig.

Bemerkenswert ist, dass die Ausweitung des Gebrauchs auch in deutschen Varietäten wie dem Hessischen (Fleischer 2017), Bairischen (Stangel 2015) und Schlesischen (Schönborn 1912) sowie in Varietäten außerhalb Deutschlands, wie dem Niederpreußischen (Goltz, Schröder 1997; Fleischer 2017) und Jiddischen (Krogh 2001; Jacobs 2005) zu beobachten ist. Hier ein Beispiel für das Hessische in (3):

- (3) *Eisch sein der Erwin. Mir* *duze* *sisch* *hāj*
 ich bin der Erwin wir.PRON.1PL duzen REFL hier
 ‚Ich bin der Erwin. Wir duzen uns hier.‘(Hessisch: Fleischer 2017: 294)

In (3) sieht man SICH bei der 1. Person Plural (1PL), was auch in bestimmten Gebieten Bayerns zu beobachten ist (Stangel 2015: 54). In (4) steht SICH ebenfalls in der 1PL, wie in (3):

- (4) *des* *wear=ma⁷* *si* *spaan*
 das werden=wir.PRON.1PL REFL sparen
 ‚Das werden wir sparen.‘(Bairisch: Stangel 2015: 54)

⁶ Die Verwendung wie in der standarddeutschen Varietät wurde als „historically correct“ bezeichnet (Andrason 2014: 110).

⁷ Gemäß den Leipzig Glossing Rules ist ‚⁶ eine Markierung der Klitisierung.

Darüber hinaus ist anzumerken, dass nach Fleischer (2017) SICH bei der 2. Person Plural (2PL) in bestimmten niederdeutschen Varietäten vorkommt, u. a. im Niederpreußischen und Dithmarsischen:

- (5) *Moakt sech nich dreckig un paßt op, dat ju*
 macht REFL nicht dreckig und passt auf dass ihr.PRON.2PL
sech nich dat Kleed terriete!
 REFL nicht das Kleid zerreißt

„Macht euch nicht dreckig und passt auf, dass ihr euch nicht das Kleid zerreißt“

(Niederpreußisch: Goltz, Schröder 1997: 116; Fleischer 2017: 291)

Das Auftreten des Reflexivpronomens bei der 2. Person Plural wie in (5) ist auf einem Großteil des deutschen Sprachgebiets ausschließlich in der 1. Person Plural belegt (Fleischer 2017: 290). Das Phänomen lässt sich wie folgt zusammenfassen:

	1SG	2SG	1PL	2PL
Wilmesaurisch	+/-	+/-	+/-	+/-
Hessisch, Bairisch	-	-	+	-
Niederpreußisch	-	-	+	+

Tabelle 1. Vergleich zwischen den deutschen Varietäten

In dieser Tabelle sind beide Möglichkeiten im Wilmesaurischen markiert. Die bisherigen Beobachtungen deuten darauf hin, dass beim Singular das Personalpronomen als Reflexivpronomen verwendet wird, hingegen tritt beim Plural SICH auf. Was die Gründe für das Phänomen angeht, wird es in der bisherigen Literatur durch Faktoren wie Sprachkontakt, Archaismus und Phonologie erklärt.

In Bezug auf den Sprachkontakt erläutert Stangel (2015), dass im Bairischen in Österreich ein Einfluss aus den slawischen Sprachen Tschechisch und Slowakisch besteht, in denen das Reflexivpronomen bei allen Personen auftreten kann. Im Bairischen findet man die Ausweitung des Reflexivpronomens SICH in bairischen Varietäten, die besonders nahe an den Grenzen des tschechischen und slowakischen Gebiets gesprochen werden. Daraus lässt sich schließen, dass das Phänomen unter dem Einfluss der slawischen Sprachen steht. Wenn das Phänomen jedoch durch die slawischen Sprachen beeinflusst sein könnte, so ergeben sich daraus zwei Fragen: Erstens, warum SICH lediglich in der 1. Person Plural vorkommt (vgl. Stangel 2015: 106–107), und zweitens, warum es auch im Hessischen zu beobachten ist, wo es nicht durch einen Einfluss aus dem slawischen Sprachraum erklärt werden kann (vgl. Fleischer 2017: 292).

Bezüglich der sprachgeschichtlichen Entwicklung besteht eine Erklärung darin, dass das Phänomen „unsih“ in der 1. Person Plural in die Zeit zwischen dem

Althochdeutschen und dem Mittelhochdeutschen fällt (vgl. Brugmann 1876: 123; Behaghel 1923: 305). Die Form „unsih“ wurde als Akkusativform der 1. Person Plural gebraucht und infolge der Reduzierung dieser Form könnte sich daraus „sih“ entwickelt haben. Trotz der unterschiedlichen etymologischen Entwicklungen des Reflexivpronomens in der 1. und 3. Person Plural können beide Formen in der phonologischen Entwicklung zusammengefallen sein. Nach der Zeit des Mittelhochdeutschen ist es jedenfalls nicht mehr belegt⁸ (Paul et al. 2007: 212), sodass eine Verbreitung der Form nicht eindeutig nachgewiesen werden kann.

Aus der Perspektive der Phonologie ist zu vermuten, dass die Form in der 1. Person Plural mit dem Indefinitpronomen „man“ korreliert. Dies liegt daran, dass die Pronomen „man“ und „wir“ in vielen deutschen Varietäten aufgrund von phonetischen Eigenschaften zusammengefallen sind (vgl. Schirmunski 1962: 453). In mehreren deutschen Varietäten wird der Anlaut der 1. Person Plural „w-“ wahrscheinlich durch Assimilation zu „m-“, also „mir“ geändert, wobei sich das nachgestellte unbetonte Pronomen „wir“ enklitisch an die Verbendung anlehnt und sich dann der Anlaut des Pronomens an den Nasallaut der Verbendung „-en“ angleicht. Außerdem könnte die Form /mər/ wahrscheinlich infolge lautlicher Vermischung zwischen „mir“ und „man“ beide Wörter zu derselben Form werden⁹ (Schirmunski 1962: 453).

Es gibt jedoch einige Belege, in denen die 1. Person Plural nicht anlautend „m-“ ist. Allerdings gibt es solche Form in den niederdeutschen Varietäten, wie im Beispiel (6).

(6) Wī	<i>wīlt</i>	<i>sik</i>	<i>waschn.</i>
wir.PRON.1PL	wollen	REFL	waschen.
,Wir wollen uns waschen.‘			

(Grimme 1910: 118)

Obwohl in (6) der Anlaut des Personalpronomens „w-“ und nicht „m-“ ist, erscheint dieser phonologische Grund dennoch gerechtfertigt, weil in der 1. Person, wie bereits gezeigt, in den meisten Varietäten, in der das Phänomen beobachtet wird, der Anlaut „m-“ ist.

Zusammenfassend lässt sich sagen, dass das Reflexivpronomen SICH beim Subjekt in der 1. und 2. Person auftritt, es daneben aber auch möglich ist, stattdessen Personalpronomen zu verwenden. Hingegen tritt es in den deutschen Varietäten nur in der 1. Person Plural auf, in bestimmten niederdeutschen Varietäten auch in der 2. Person Plural. Die Gründe des Auftretens wurden bisher im Sprachkontakt, im Archaismus und in der Phonologie ausgemacht. Was den Sprachkontakt und den Archaismus betrifft, ist beides fraglich, weil das Phänomen auch im

⁸ Die Form „unsich“ findet sich bis ins 12. Jh., im Alemannischen selten noch bis ins 13. Jh.

⁹ Im Elsässischen haben beide Pronomen dieselbe Form: *mr* bedeutet sowohl ‚man‘ als auch ‚wir‘ (Schirmunski 1962: 453).

Hessischen beobachtet wird, wo kein Einfluss aus dem Slawischen besteht, und es keine Belege für einen Archaismus aus der spätmittelhochdeutschen Epoche gibt. Was die phonologische Begründung angeht, so könnte sie dort zutreffen, wo das Phänomen ausschließlich bei der 1. Person Plural in denjenigen Gebieten beobachtet wird, wo der Anlaut der 1. Person Plural „-m“ ist.

3. Zur Auswertung der Texte, Aufnahmen und Befragungen

Die Analyse umfasste schriftliche Texte, von den verschiedenen Projekten veröffentlichte Aufnahmen und die Antworten zweier befragter Informantinnen. Die folgenden vier schriftlichen Quellen wurden analysiert:

Autor	Titel	Wörter
Gara 2004	<i>Zbiór wierszy o wilamowskich obrzędach i obyczajach oraz Słownik języka wilamowskiego.</i>	460
Majerska 2014	<i>Wymysiöejer fibl.</i>	2,026
Młynek 1907	<i>Narzecze wilamowickie</i>	5,970
de Saint-Exupéry 2019	<i>Der kliny Fjyšt.</i>	13,841

Tabelle 2. Schriftliche Texte

Die Arbeiten von Gara (2004), Majerska (2014) und Młynek (1907) befassen sich mit der Kultur und Geschichte von Wilmesau, während de Saint-Exupéry (2019) eine Übersetzung des „Le Petit Prince“ ins Wilmesaurische darstellt. Zwar gibt es auch andere Quellen auf Wilmesaurisch, doch handelt es sich dabei um Gedichte oder Lieder, die durch Metrik oder Rhythmus beeinflusst sind und deshalb in dieser Untersuchung nicht berücksichtigt wurden. Tabelle 3 zeigt die Aufnahmen, die im Rahmen der jeweiligen Projekte veröffentlicht wurden:

Aufnahme	Aufnahmezeit
<i>The Center for Research and Practice in Cultural Continuity</i>	4:50:36
<i>Dziedzictwo językowe Rzeczypospolitej</i>	1:17:23
<i>Ynzer śpröb – Our language</i>	0:45:45
Total	6:53:44

Tabelle 3. Veröffentlichte Aufnahmen

Seit dem Jahr 2000 wurden die Gespräche aufgezeichnet, in denen Gesprächspartner_innen über verschiedene Themen sprechen, darunter die Geschichte Wilmesaus und die Wilmesauer Tracht. Stücke, in denen die Sprecherinnen singen oder tanzen, wurden nicht ausgewertet.

Darüber hinaus wurde im August 2023 eigene Feldforschung (Interviews) durchgeführt. Dabei wurden zwei Gewährspersonen befragt, die schon lange dort leben und fließend Wilmesaurisch sprechen. Die folgende Tabelle zeigt Informationen zu ihnen:

Gewährspersonen	Gender	Geburtszeitraum	Sprachkenntnis
A	weiblich	1920er	Polnisch, Wilmesaurisch
B	weiblich	1920er	Polnisch, Wilmesaurisch, Deutsch

Tabelle 4. Informationen über die Gewährspersonen

Während der Untersuchung erhielten die Informantinnen die Aufgabe, polnische Sätze, wie die in (7) beispielhaft angeführten, ins Wilmesaurische zu übersetzen:

pol.	wym.	dt.	pol.	wym.	dt.
bawić się	bawjān zih	spielen	spotkać się	trafa zih	sich treffen
bląkać się	ferljyn zih	verlieren	troszczyć się	kymyn zih	sich kümmern
uczyć się	łjyn zih	lernen	interesować się	interesjyn zih	sich interessieren
ubierać się	ocin zih	sich anziehen	cieszyć się	frājn zih	sich freuen

Tabelle 5. Verbenliste

- (7)a. *Kiedy byłam mała, bawiłam się często z kolegami.*
 Als war.PRÄT.1SG klein, spielte.PRÄT.1SG REFL oft mit Kollegen
 ‚Als ich klein war, habe ich oft mit Freunden gespielt.‘
- b. *Uczę się języka wilamowskiego.*
 lerne.PRÄS.1SG REFL Sprache Wilmesaurisch
 ‚Ich lerne Wilmesaurisch‘

Diese Sätze wurden jeweils bzgl. Person (1., 2.) und Numerus (SG, PL) umformuliert, womit in der Aufgabe insgesamt 32 Sätze abgefragt wurden. Bei der Untersuchung wurden die polnischen Sätze auf dem Laptop gezeigt und von mir oder von anderen vorgelesen.

4. Ergebnisse

Zunächst zeigt die Ergebnistabelle, bei welchen Personen ZIH in den schriftlichen Texten gebraucht wurde:

	Total	Ref.	Pers.	(%)
1SG	43	1	42	2,3%
2SG	7	0	7	0%
1PL	11	4	7	36,4%
2PL	-	-	-	-

Tabelle 6. Ergebnisse aus den schriftlichen Texten¹⁰

In den schriftlichen Texten tritt ZIH insgesamt in fünf Beispielen auf, von denen ein Beispiel die 1. Person Singular des Subjekts enthält und vier Beispiele die 1. Person Plural des Subjekts enthalten. Dagegen findet sich kein Beispiel von ZIH bei der 2. Person Singular und Plural. Stattdessen wurde bei der 2. Person Singular immer das Personalpronomen benutzt. In der Gesamtzahl aller Belege ist ZIH nicht sehr häufig vertreten, speziell bei der 1. Person Plural (36,4%) jedoch deutlich öfter.

Bei der 1. Person Singular gibt es ein Beispiel für ZIH, dennoch ist dieses Personalpronomen häufiger zu finden, wie der Anteil von 2,3% zeigt. Bei der 2. Person Singular ist ZIH nicht zu finden, dort ist das Personalpronomen in sieben Beispielen belegt. Im Folgenden werden Beispiele sowohl für die 1. Person Singular – wobei im zuvor genannten Beispiel (1b). das Personalpronomen der 1. Person Singular gekennzeichnet wird – als auch für den Plural gezeigt:

- (8) a. *Yhy* *kon* ***zih*** *myt der ny* *bāwjān - ziöt der Föks.*
 ich.PRON.1SG kann REFL mit dir nicht spielen sagte der Fuchs
 ‚Ich kann mit dir nicht spielen–sagte der Fuchs.‘ (de Saint-Exupéry 2019: 67)

- b. ***Wir*** *müsa* ***zich***¹¹ *bymin, do ynzer kültür an*
 wir.PRON.1PL müssen REFL bemühen dass unsere Kultur und
dy gybraojchia di wiful bundyt jür dö wiün
 die Gebräuche die wie viel hundert Jahre hier waren
 ‚Wir müssen uns bemühen, dass unsere Kultur und die Gebräuche, die mehrere
 hundert Jahre hier waren, (...).‘ (Gara 2004: 8)

¹⁰ In der Tabelle steht „Total“ für die Anzahl des Auftretens von Reflexivpronomen und Personalpronomen in Reflexivkonstruktionen, „Ref.“ und „Pers.“ bezeichnen Reflexivpronomen und Personalpronomen. Ref.(%) gibt den Anteil des Vorkommens des Reflexivpronomens in Reflexivkonstruktionen an.

¹¹ Es gibt einen Unterschied in der Orthographie zwischen den alten und den neuen Texten, z. B. beim Reflexivpronomen „zich“ (alter Text) und „zih“ (neuer Text). Obwohl das Werk von

In (8a). tritt ZIH mit dem Verb „bawjān“ (dt. spielen) auf, etymologisch vom polnischen „bawić się“, während es in (8b). mit dem Verb „bymin“ erschien, etymologisch vom deutschen „sich bemühen“.

Das Ergebnis zeigt, dass bei der 1. und 2. Person Singular das Personalpronomen häufiger als ZIH gebraucht wird, dagegen lässt sich bei der 1. Person Plural eine umgekehrte Tendenz beobachten. Weiter zeigt das Ergebnis aus den Aufnahmen, dass ZIH in diesen Teilkorpus insgesamt fünf Mal belegt wurde:

	Total	Ref.	Pers.	(%)
1SG	26	0	26	0%
2SG	9	1	8	11,1%
1PL	12	4	8	33,3%
2PL	-	-	-	-

Tabelle 7. Ergebnisse aus den Aufnahmen

In der Tabelle 7 weist die Häufigkeit von ZIH ein ähnliches Ergebnis auf, da es bei der 1. Person Plural am häufigsten in Erscheinung trat. Es gibt kein Beispiel für die 1. Person Singular, aber einen Beleg für die 2. Person Singular. Für die 2. Person Plural liegt ebenfalls kein Beleg vor.

- (9) a. *Zec dih ze¹² dö, bo dys mahst zih ä śota*
 setz PRON PTCP hier, weil du machst REFL eine Schatte
 ‚Setz dich hier, weil du machst sich a Schatten.‘ (09.08.2010.HBP)
- b. *Oder yb ziöet, wen wer nö amöl by oüh*
 aber ich sagte, wann wir.PRON.1PL noch einmal bei euch
zih wan trafa.
 REFL werden treffen
 ‚Aber ich sagte, wann wir uns noch einmal bei euch treffen.‘
 (30.01.2010.HRB,IMDA)

In (9) tritt ZIH sowohl bei der 2. Person Singular als auch der 1. Person Plural auf. In (9a). kommt es mit dem Verb „maha“ (dt. machen) vor, in (9b). hingegen mit dem Verb „trafa“ (dt. sich treffen). Interessanterweise kommen in (9a). im Hauptsatz „dih“ (dt. dich) und im Nebensatz „zih“ vor, also verschiedene Formen im selben Satz.

Gara vergleichsweise neu ist, weicht seine Orthographie von der heutigen Schreibung ab. Da sich im Wilmesaurischen die Orthographie erst seit 2011 etabliert hat, gab es bis dahin unterschiedliche Schreibweisen (vgl. Andrason, Król [2016: 21-23]; Ritchie [2012: 33-36]).

¹² Im Imperativ wird manchmal die Partikel „-ze“ benutzt, die aus dem Polnischen (insb. Klempolen) stammt und den Inhalt betont (Andrason, Król 2016:106).

Tabelle 8 stellt dar, dass ZIH bei der 1. und 2. Person Singular selten auftritt, während ZIH bei der 1. Person Plural tendenziell häufiger vorkommt, wie auch bereits in Tabelle 6 zu den schriftlichen Texten.

Die Ergebnisse aus der Feldforschung verteilen sich folgendermaßen:

	Total	Ref.	Pers.	(%)
1SG	15	1	14	7,1%
2SG	13	0	13	0%
1PL	14	10	4	71,4%
2PL	15	9	6	60%

Tabelle 8. Ergebnisse aus der Feldforschung

Tabelle 8 zeigt, dass Beispiele im Singular seltener zu finden sind als im Plural. Bemerkenswert ist, dass die Verwendung von ZIH besonders häufig in der 1. Person Plural beobachtet wurde. Auch der Gebrauch der 2. Person Plural kam in manchen Quellen häufig vor, in anderen Quellen wiederum gar nicht.

- (10) a. *Wi yhy wiöe klin, baujät yb zib myter nökweryn*
 als ich war klein, spielte ich.PRON.1SG REFL mit=der Nachbarin
 ‚Als ich klein war, spielte ich mit der Nachbarin.‘ (04.09.2023:B)
- b. *Wjyr tjyn zib wymysiöerys.*
 wir.PRON.1PL lernen REFL Wilmesaurisch
 ‚Wir lernen Wilmesaurisch.‘ (30.08.2023:A)
- c. *Water zib tjyn kuza wymysiöerys.*
 werdet.PRS.2PL REFL lernen Sprache Wilmesaurisch
 ‚Ihr werdet Wilmesaurisch lernen.‘ (04.09.2023:B)

In ((10a). kommt das Reflexivpronomen ZIH in der 2. Person Singular vor, während in (10b). ZIH in der 1. Person Plural auftritt. Darüber hinaus tritt ZIH auch in der 2. Person Plural auf, wobei die Wortstellung Subjekt-Verb umgekehrt wird, obwohl der Satz keine Frage ist. Ein solcher Satz ist im Wilmesaurischen zu beobachten, wenn das Subjekt unbetont bleibt.

Das Ergebnis der Feldforschung legt nahe, dass die Verwendung des ZIH auch von den Gewährspersonen abhängt:

Gewährsperson	1SG		2SG		1PL		2PL	
	Total	Ref.	Total	Ref.	Total	Ref.	Total	Ref.
A	8	0	8	0	9	9	8	8
B	6	1	5	0	5	1	6	1

Tabelle 9. Jeweilige Ergebnisse aus der Feldforschung

Tabelle 9 zeigt den Unterschied in der Verwendung von ZIH zwischen den Gewährspersonen A und B dergestalt, dass sich bei Person A das Vorkommen von ZIH auf den Plural beschränkt und dort ausschließlich ZIH auftritt, während Person B ZIH mit nur drei Belegen insgesamt deutlich seltener benutzt. Von beiden Gewährspersonen gar nicht verwendet wurde ZIH nur bei der 2. Person Singular, was alles in allem für eine Tendenz zu eben dieser Verwendung spricht.

Dies führt zu der Frage: Warum gibt es einen Unterschied im Gebrauch zwischen den Gewährspersonen? Eine mögliche Antwort darauf ist, dass sich die Sprachkenntnisse der Gewährspersonen unterscheiden. Gewährsperson A spricht Polnisch und Wilmesaurisch, hingegen spricht Gewährsperson B auch Deutsch, weil sie früher eine deutsche Schule besucht hat. Daher zeigt das Ergebnis von Gewährsperson B eine ähnliche Tendenz wie in der standarddeutschen Varietät. Diese Unterschiede beeinflussen möglicherweise das Auftreten von ZIH.

Zusammenfassend lässt sich sagen, dass sich aus der Analyse der drei verschiedenen Untersuchungen eine Tendenz zum Auftreten von ZIH ergibt. Im Singular sind nur drei Beispiele für die Ausbreitung aus der 3. Person belegt. Dagegen kommt ZIH bei der 1. Person Plural häufiger vor, bei der 2. Person Plural wurden nur in der Feldforschung einige Beispiele belegt. Ein Zusammenhang der Etymologie der unterschiedlichen Verben aus dem Polnischen oder Deutschen (siehe Tabelle 5) und dem Auftreten des Reflexivpronomens kann nach der Auswertung der Quellen nicht belegt werden.

	Schriftliche Texte			Aufnahmen			Feldforschung		
	Ref.	Pron.	(%)	Ref.	Pron.	(%)	Ref.	Pron.	(%)
1SG	1	42	2,3%	0	26	0%	1	14	7,1%
2SG	0	7	0%	1	8	11,1%	0	13	0%
1PL	4	7	36,4%	4	8	33,3%	10	4	71,4%
2PL	-	-	-	-	-	-	9	6	60%

Tabelle 10. Ergebnisse aus allen Untersuchungen

5. Interpretation der Ergebnisse

Aus den Ergebnissen der Untersuchung geht zunächst hervor, dass die Ausbreitung des Gebrauchs von ZIH insofern eine Parallele zum Polnischen aufweist, dass ZIH bei sämtlichen Personen vorkommt; zudem ist, wie bereits erwähnt, im Wilmesaurischen generell ein starker Einfluss aus dem Polnischen festzustellen. Trotz dieses Einflusses haben die Ergebnisse eine Tendenz dazu gezeigt, dass ZIH in der 1. Person Plural besonders häufig zu verwenden. Auffällig ist,

dass es mit verschiedenen Varietäten des Deutschen eine übereinstimmende Tendenz gibt.

Hinsichtlich des Vergleichs mit den deutschen Varietäten ist überdies zu erwähnen, dass die Ursache für die Verwendung im Wilmesaurischen – anders als in anderen Varietäten – darin liegt, dass der Anlaut der Form der 1. Personal Plural „w-“ (wer), und nicht „m“, wie in mehreren dieser Varietäten ist. Daher ist zu vermuten, dass die Ursache für das Auftreten eher eine typologische als eine phonologische ist. Die Tendenz des Vorkommens folgt zwei Hierarchien: Person und Numerus. In Bezug auf die Hierarchie wurde bereits früher festgestellt, dass die 1. Person grammatisch am markiertesten ist, gefolgt von der 2. Person und dann der 3. Person (vgl. Siewierska 2004: 149). Andererseits ist der Plural häufiger betroffen als der Singular, was den Numerus betrifft (vgl. Corbett 1991: 38). Dieser Theorie zufolge hat sich diese Verwendung in den deutschen Varietäten verbreitet. Es gibt keine Varietät, in der das Reflexivpronomen SICH nur im Singular oder nur in der 2. Person Plural erscheint, was für den typologischen Ansatz spricht.

Das folgende Schema stellt die Verbreitung des Gebrauchs von SICH/ZIH dar:

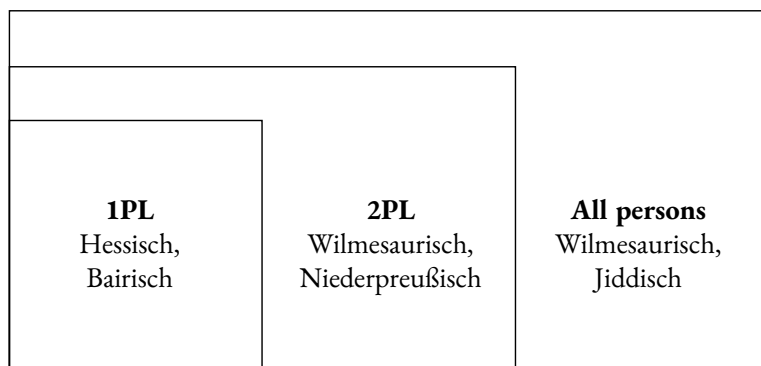

Schaubild 1. Schema der Verbreitung des Gebrauchs von ZIH/SICH nach Person

Ganz links befindet sich die 1. Person Plural mit Hessisch und Bairisch als Beispielen. Hier wird das Phänomen nur bei der 1. Person Plural beobachtet. In der Mitte steht die 2. Person Plural, bei der sich Wilmesaurisch und Niederpreußisch einordnen lassen, was zeigt, dass diese Verwendung bei der 1. und 2. Person Plural beobachtet wird. Auf der rechten Seite stehen alle Personen. Wilmesaurisch wurde also in zwei Bereiche unterteilt: Betrachtet man die Häufigkeit, ähnelt es dem Niederpreußischen in der 2. Person Plural. Wenn jedoch die Verwendungsmöglichkeit von ZIH betrachtet wird, gleicht es eher dem Jiddischen und wird bei allen Personen verwendet.

Dies lässt sich so interpretieren, dass die Verwendung zunächst durch die typologische Tendenz verursacht wurde, was die folgende Reihenfolge der Entwicklung vermuten lässt: 1PL > 2PL > 1SG > 2SG.

Die durch die slawischen Sprachen beeinflussten Varietäten, wie Wilmesaurisch und Niederpreußisch, haben sich im Vergleich zu den anderen Varietäten des Deutschen weiterentwickelt, daher ist in diesen Varietäten das Phänomen auch bei der 2. Person Plural zu finden.

Zum Abschluss sei darauf hingewiesen, dass in der bisherigen Forschung der Fokus auf der Ausdehnung des Gebrauchs von SICH/ZIH in einzelnen Varietäten lag. Mittlerweile ist jedoch deutlich geworden, dass das Phänomen in verschiedenen deutschen Varietäten vorkommt. Zudem verweist dieser Beitrag darauf, dass die Verwendung von SICH/ZIH auch im Wilmesaurischen zu finden ist, weshalb die Verwendung von SICH/ZIH als areales Phänomen mehrerer Gebiete betrachtet werden sollte. Außerdem konzentriert sich dieser Beitrag auf den Gebrauch des Reflexivpronomens und darauf, in welcher Person es verwendet wird. Aus linguistischer Perspektive müsste noch genauer analysiert werden, ob das Phänomen vom Verb abhängt; aus soziolinguistischer Perspektive wiederum wäre es sinnvoll, die Identität der Muttersprachler genauer zu beleuchten. Schließlich wäre es sehr interessant, aus einer cross-linguistischen Perspektive zu untersuchen, ob ähnliche Phänomene auch in anderen Sprachen auftreten.

Bibliografie

Textquellen

- Chromik, B., Król, T., Sullivan, J., Tomaszewski, J., Maryniak, J. (2018). Ynzer śpröh – Our language. [<http://ynzer-sproh.al.uw.edu.pl>].
- Dziedzic two językowe Rzeczypospolitej. [<http://inne-jezyki.amu.edu.pl/Frontend/>].
- Gara, J. (2004). *Zbiór wierszy o wilamowskich obrzędach i obyczajach oraz słownik języka wilamowskiego*. Wilamowice: Stowarzyszenie Wilamowianie.
- Król, T., Chromik, B., Hamann, A., Majerski, M., Majerska-Sznajder, J., Smolana, M., Sullivan, J., Sznajder, R., Szutow, P., Nowak, A., Zejma, M. (2020). Ufnama fu Wymysöü/Recordings from Wilamowice/Nagrania z Wilamowic. [www.culturalcontinuity.al.uw.edu.pl].
- Majerska, J. (2014). *Wymysiöejer fibl*. Warszawa: Warszawysér Uniwersytet. Tal „Artes Liberales”.
- Młynek, L. (1907). *Narzecze wilamowickie*. Tarnów: Nakł. autora.
- De Saint-Exupéry, A. (2019). *Der Klíny Fjyśt* (Übers. T. Król, J. Maryniak). Waśaw – Wymysöü: Centrum for Füśnan ńr Praktyk yr Kultüryśa Wetercijung. Tal „Artes Liberales”. Waśawysér Uniwersytet. Gyzełsoft „Wymysiöejyn”.

Literatur

- Andrason, A. (2015). Vilamovicean – A Germanic-Slavic Mixed Language?. *Studies in Polish Linguistics*, 10(2), pp. 57–85.
- Andrason, A. (2021). Polish Borrowings in Wymysorys. A Formal Linguistic Analysis of Germano-Slavonic Language Contact in Wilamowice. [Doctoral dissertation, University of Iceland].

- Andrason, A., Król, T. (2014). Description of the pronominal system of modern Vilamovicean. *Brünner Beiträge zur Germanistik und Nordistik*, 28(1–2), S. 93–122.
- Andrason, A., Król, T. (2016). *A grammar of Wymysorys*. Durham: Duke University – Slavic and East European Language Resource Center.
- Behaghel, O. (1923). *Deutsche Syntax: eine geschichtliche Darstellung* (Vol. 1). Heidelberg: Winter.
- Brugmann, K. (1876). *Ein Problem der homerischen Textkritik: und der vergleichenden Sprachwissenschaft*. Leipzig: Hirzel.
- Corbett, G. G. (2000). *Number*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fleischer, J. (2017). Reflexivpronomen “sich” bei 1. Pers. Plural. In: Jürg, Fleischer, A. N. Lenz, H. Weiß (Hg.), *SyHD-Atlas* (S. 290–299). Marburg/Wien/Frankfurt am Main: <https://doi.org/10.17192/es2017.0003>.
- Goltz, R. & Schröder, M. (1997). *Eck vertäll miene Jeschichte. Plattdeutsche Alltagserzählungen aus Ostpreussen*. Marburg: N. G. Elwert.
- Grimme, H. (1910). *Plattdeutsche Mundarten*. Berlin/Boston: De Gruyter Mouton.
- Jacobs, N. G. (2005). *Yiddish: a linguistic introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kleczkowski, A. (1920). *Dialekt Wilamowic w zachodniej Galicji: Fonetyka i fleksja*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
- Krogh, S. (2001). *Das Ostjiddische im Sprachkontakt: Deutsch im Spannungsfeld zwischen Semitisch und Slavisch*. Tübingen: Niemeyer.
- Król, T. (2022). Volkslista i powojenne prześladowania. Analiza opowieści wspomnieniowych Wilamowian z perspektywy folklorystycznej. *Wrocławski Rocznik Historii Mówionej*, 12, s.120–140. <https://doi.org/10.26774/wrhm.339>.
- Paul, H., Klein, T., Solms, H.J., Wegera, K.P., Schröbler, I., Prell, H.P. (2007). *Mittelhochdeutsche Grammatik* (25. Aufl.). Tübingen: Niemeyer. <https://doi.org/10.1515/9783110942354> (Original work published 1881).
- Ritchie, C. (2012). Some considerations on the origins of Wymysorys. (Bachelorarbeit, Linguistics) Sydney: University of Sydney.
- Schönborn, T. (1912). *Das Pronomen in der schlesischen Mundart*. Breslau: M. & H. Marcus.
- Schirmunski, V. M. (1962). *Deutsche Mundartkunde: Vergleichende Laut- und Formenlehre der deutschen Mundarten*. Berlin: Akademie-Verlag.
- Siewierska, A. (2004). *Person*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stangel, U. (2015). *Form und Funktion der Reflexiva in österreichischen Varietäten des Bairischen*. Stuttgart: Steiner.
- Wicherkiewicz, T. (2003). *The making of a language: the case of the idiom of Wilamowice, southern Poland*. Berlin: Mouton de Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110905403>.
- Wicherkiewicz, T. (2019). Mikroliteratura mikrojęzyka mikrospołeczności. Wilamowice, Fliöra-Fliöra i ich literatura. *Litteraria Copernicana*, nr 2, s. 113–124. <https://doi.org/10.12775/LC.2019.023>
- Wicherkiewicz, T., Król, T., & Olko, J. (2018). Awakening the language and speakers' community of Wymysiöeryś. *European Review*, 26(1), pp. 179–191.

The usage of reflexive pronouns in Wymysorys

1. Introduction^{1,2}

This article deals with the question of usage of the reflexive pronoun ZIH³ in Wymysorys paired with the grammatical person of the subject. Wymysorys (Vilamovian) is spoken in the small town of Wilamowice in southern Poland (Ger. Wilmesau, Wym. Wymysoü), and is described as a microliterary language (see Wicherkiewicz, Król & Olko, 2018; Wicherkiewicz, 2019). In German dialectology, this variety is often classified as a variety of East Central German (Kleczkowski, 1920; Wicherkiewicz, 2003, p. 13; Andrason, 2021, pp. 3–5). In addition, there is a considerable influence from Polish in lexis, syntax and phonology (see Andrason 2015, 2021). The number of native speakers is decreasing, but thanks to revitalization, there are new speakers, especially from the younger generation, who have learned Wymysorys through the activities of the “Wilamowianie” Association⁴ or as part of the courses provided by the Faculty of “Artes Liberales” at the University of Warsaw (see Wicherkiewicz, Król & Olko, 2018; Król, 2022).

In the standard German variety, the reflexive pronoun SICH appears with the 3rd person of the subject, e.g., in *Er hat **sich** mit dem Freund getroffen*. In the 1st

¹ This paper was supported by a Grant-in-Aid for JSPS Fellows (KAKENHI JP22J13605).

² I would like to thank Tymoteusz Król and Paweł Szutow for their help with the field research in Wilamowice, and I would also like to thank Helena Biba (Płaćnik-Helka) and Anna Foks (Lüft-Nüška) for their help. They are my informants and have always answered my questions in a friendly manner. I would also like to thank Jürg Fleischer for his feedback on this topic. All errors are my responsibility.

³ ZIH refers to the use of the reflexive pronoun *zih* in Wymysorys in the reflexive construction, as does SICH in German and SIĘ in Polish.

⁴ The “Wilamowianie” Association was founded in 2000. Among other things, it supports the regional song and dance ensemble “Wilamowice”, collects historical objects and documents the Wymysorys language. The Association also offers language lessons and publishes works on Vilamovian culture and history. Today, it plays a very important role in preserving the language and culture. You can find the Association’s website below: https://powiat.bielsko.pl/strona-602-stowarzyszenie_na_rzecz_zachowania.html (accessed January 15, 2024).

and 2nd persons, the personal pronoun is used in reflexive constructions, as in *Ich habe **mich** mit dem Freund getroffen*. In Polish, on the other hand, the reflexive pronoun *SIĘ* appears in all persons, e.g., *Uczę się* ‘I am learning’ and *Uczysz się* ‘You are learning’. In Wymysorys, the reflexive pronoun *ZIH* can occur in all persons, but sometimes the personal pronoun is used instead in the 1st and 2nd persons. The following examples show the use of *ZIH* in the 1st person:

- (1) a. *Yb wyt mib łjyn Wymysiöerys.*
 I want to learn me.PERS⁵ Wymysorys
 ‘I want to learn Wymysorys.’ (Andrason & Król, 2014, p. 110)
- b. *Yby kon zib myt der ny bawjan - ziöet der föks.*
 I can REFL with you not play said the fox
 ‘“I can’t play with you,” said the fox.’ (de Saint-Exupéry, 2019, p. 67)

In (1a) the personal pronoun *mib* ‘me’ appears as a reflexive pronoun, while in (1b) *zib* appears instead. A tendency towards an expansion of the use of *ZIH* is recognizable, but it is still unclear under which conditions *ZIH* is used. The aim of this article is therefore to investigate which persons use *ZIH* in reflexive constructions.

This article is organized as follows. First, previous research on the use of *ZIH* in Wymysorys and *SICH* in the German varieties, where atypical usages were observed in Wymysorys in comparison to the standard German variety, is discussed. The materials and method of the study are then discussed, followed by a presentation of the results and a comparison with usage in the German varieties. Finally, the results are interpreted.

2. The descriptions of the reflexive pronoun *ZIH/SICH* in Wymysorys and in the German varieties

The conspicuous use of *ZIH* in (1b) was probably influenced by Polish. This is because, as already described, *ZIH* occurs on the one hand exclusively with the 3rd person of the subject, as in the standard German variety, and on the other hand with all persons (Andrason, 2021, p. 173); thus, there is a difference in usage between native speakers. Compare the following examples with example (1a) above, with the personal pronoun of the 1st person singular:

- (2) a. *Wjyr fräjyn zib.*
 we.PRON.1PL are happy REFL
 ‘We are happy.’ (Andrason, 2021, p. 173)

⁵ PERS denotes the use of the personal pronoun in reflexive constructions.

- b. *Łjy* ***zib!***
 learn REFL
 ‘Learn!’

(Andrason, 2021, p. 173)

- (1) a. *Yb* *wyt* ***mib*** *łjyn* *Wymysiöerys*.
 me.PRON.1SG want PERS to learn Wymysorys
 ‘I want to learn Wymysorys.’ (Andrason & Król, 2014, p. 110)

In (2 a,b) *yns* (German: *uns*) and *dib* (German: *dich*) are expected as reflexive pronouns after the verb, but ZIH appears in both examples. In (1a), on the other hand, the personal pronoun *mib* (German: *mich*) is used as a reflexive pronoun instead, as in the standard German variety.⁶ In examples (2b) and (1b), the reflexive pronoun is also required, in contrast to German, which is why this usage can be described as “reflexivization” (Andrason, 2021, p. 174). It can be assumed that the phenomenon is influenced by Polish, where the sentence reads *Uczę się*. In Polish, the reflexive pronoun *się* is necessary at this point.

It is noteworthy that the expansion of usage can also be observed in German varieties such as Hessian (Fleischer, 2017), Bavarian (Stangel, 2015) and Silesian (Schönborn, 1912), as well as in varieties outside Germany such as Lower Prussian (Goltz & Schröder, 1997; Fleischer, 2017) and Yiddish (Krogh, 2001; Jacobs, 2005). An example of Hessian is given in (3):

- (3) *Eisch sein der Erwin. Mir* *duze* ***sisch*** *bäj*
 I am the Erwin we.PRON.1PL use first names REFL here
 ‘I am Erwin. We’re on first-name terms here.’ (Hessian: Fleischer, 2017, p. 294)

In (3), *SICH* is seen with the 1st person plural (1PL), and the phenomenon is also observed in Bavarian areas (Stangel, 2015, p. 54). In (4), *SICH* is also in the 1st person plural, as in (3):

- (4) *des wear=ma⁷* ***si*** *spoan*
 that become=us.PRON.1PL REFL save
 ‘We will save that.’ (Bairisch: Stangel, 2015, p. 54)

It should also be noted that, according to Fleischer (2017), *SICH* occurs in the 2nd person plural (2PL) in certain Low German varieties, including Lower Prussian and Dithmarsian:

- (5) *Moakt sech nicht dreckig un paßt op, dat ju*
 make REFL not dirty and be careful that you.PRON.2PL

⁶ The use as in the standard German variety was described as “historically correct” (Andrason, 2014, p. 110).

⁷ According to the Leipzig Glossing Rules, ‘=’ is the marker for cliticization.

sech nich dat Kleed terriete!

REFL not the dress tear

‘Don’t get dirty and make sure you don’t tear your dress.’

(Lower Prussian: Goltz & Schröder, 1997, p. 116; Fleischer, 2017, p. 291)

The occurrence of the reflexive pronoun in the 2nd person plural, as in (5), is rarer, since in most of the German-speaking area it is only found in the 1st person plural (Fleischer, 2017, p. 290). The phenomenon can be summarized as follows:

	1SG	2SG	1PL	2PL
Wymysorys	+/-	+/-	+/-	+/-
Hessian, Bavarian	–	–	+	–
Lower Prussian	–	–	+	+

Table 1. Comparison between the German varieties

In this table, both possibilities are marked in Wymysorys. Previous observations indicate that in the singular, the personal pronoun is used as a reflexive pronoun, whereas in the plural *SICH* occurs. As far as the reasons for the phenomenon are concerned, it is explained in the literature to date on the basis of language contact, archaism and phonology.

With regard to language contact, Stangel (2015) explains that Bavarian in Austria is influenced by the Slavic languages, namely Czech and Slovak, in which the reflexive pronoun can occur with all persons. In Bavarian, the expansion of the reflexive pronoun *SICH* is found in Bavarian varieties that are spoken particularly close to the borders of the Czech and Slovak regions. This leads to the conclusion that the phenomenon is influenced by the Slavic languages. However, if the phenomenon could be influenced by the Slavic languages, this raises two questions: firstly, why *SICH* only occurs in the 1st person plural (see Stangel, 2015, pp. 106–107), and secondly, why it is also observed in Hessian, although it is not influenced by the Slavic languages (see Fleischer, 2017, p. 292).

With regard to the historical development of the language, one explanation is that the phenomenon is related to the 1st person plural *unsih* between the Old High German and Middle High German periods (see Brugmann, 1876, p. 123; Behaghel, 1923, p. 305). The form *unsih* was used as an accusative form of the 1st person plural and as a result of the reduction of this form, *sih* may have developed from it. Despite the different etymological developments of the reflexive pronoun in the 1st person plural and the 3rd person, the two forms may have coincided, according to phonological development. However, *unsih* is no longer documented after the Middle High German period (Paul et al., 2007, p. 212),⁸ so that a spread of the form cannot be clearly proven.

⁸ The form *unsih* can be found until the 12th century, but in Alemannic rarely as late as the 13th century.

Still, there are some examples in which the 1st person plural is not pronounced *m-*. However, such forms appear in the Low German varieties, as in example (6).

(Grimme, 1910, p. 118)

In summary, the reflexive pronoun *SICH* occurs with the subject in the 1st and 2nd persons, and it is also possible to use personal pronouns instead. In German varieties, however, it only occurs in the 1st person plural, and in certain Low German varieties also in the 2nd person plural. The reasons for its occurrence have so far been explained by language contact, archaism and phonology. As far as language contact and archaism are concerned, both are questionable because the phenomenon is observed in Hessian, where there is no influence from the Slavic languages, and there is no evidence of archaism from the Late Middle High German period. As for the phonological reason, it could be responsible if the phenomenon were observed exclusively in the 1st person plural in those areas where the initial sound of the 1st person plural is *m-*.

The database includes written texts, recordings published by the various projects and interviews with two informants. The following four sources were analyzed:

⁹ In Alsatian, both pronouns have the same form: *mr* for *man* and 'we' (Schirmunski, 1962, p. 453).

Author	Title	Words
Gara, 2004	<i>Zbiór wierszy o wilamowskich obrzędach i obyczajach oraz Słownik języka wilamowskiego</i>	460
Majerska, 2014	<i>Wymysiöejer fibl</i>	2,026
Młynek, 1907	<i>Narzecze wilamowickie</i>	5,970
de Saint-Exupéry, 2019	<i>Der kliny Fjyšt</i>	13,841

Table 2. Written texts

The works of Gara (2004), Majerska (2014) and Młynek (1907) deal with the culture and history of Wilamowice, while de Saint-Exupéry (2019) is a translation of *Le Petit Prince* into Wymysorys. Although there are other sources in Wymysorys, these are poems or songs that are influenced by meter or rhythm and were therefore not included in this study. Table 3 shows the recordings that were published as part of the respective projects:

Recording	Recording time
<i>The Center for Research and Practice in Cultural Continuity</i>	4:50:36
<i>Dziedzictwo językowe Rzeczypospolitej</i>	1:17:23
<i>Ynzer śpröhh – Our language</i>	0:45:45
Total	6:53:44

Table 3. Published recordings

The conversations have been recorded since 2000, and the interviewees talk about various topics, including the history of Wilamowice and the traditional Vilamovian costume. There are some pieces in which speakers sing or dance, but they were not analyzed.

In addition, our own field research was conducted in August 2023. This involved interviewing two people who have lived in Wilamowice for a long time and speak fluent Wymysorys. The following table shows information about them:

Informant	Gender	Birth period	Language skills
A	female	1920s	Polish, Wymysorys
B	female	1920s	Polish, Wymysorys, German

Table 4. Information on informants

During the study, the informants were given Polish sentences to translate such as those exemplified in (7):

Pol.	Wym.	Ger.	Pol.	Wym.	Ger.
bawić się	bawjān zih	spielen	spotkać się	trafa zih	sich treffen
bląkać się	ferljyn zih	verlieren	troszczyć się	kymyn zih	sich kümmern
uczyć się	ljyn zih	lernen	interesować się	interesjyn zih	sich interessieren
ubierać się	ocin zih	sich anziehen	cieszyć się	frājn zih	sich freuen

Table 5. Verb lists

- (7) a. *Kiedy bylam mała, bawiłam się często z kolegami.*
 when was.PST.1SG little, played.PST.1SG REFL often with friends
 ‘When I was little, I often played with friends.’
- b. *Uczę się języka wilmowskiego.*
 learn.PRS.1SG REFL language Wymysorys
 ‘I am learning Wymysorys.’

These sentences were reformulated according to person (1, 2) and number category (SG, PL), which is why a total of 32 sentences were requested in the task. During the examination, the Polish sentences were shown on the laptop and read out by me or by others.

4. Results

First of all, the results table shows the persons for which ZIH was used in the written texts:

	Total	Ref.	Pers.	(%)
1SG	43	1	42	2.3%
2SG	7	0	7	0%
1PL	11	4	7	36.4%
2PL	-	-	-	-

Table 6. Results from the written texts¹⁰

¹⁰ In the table, “Total” stands for the number of occurrences with the reflexive pronoun and personal pronoun in reflexive constructions, “Ref.” and “Pers.” denote reflexive pronouns and personal pronouns. Ref.(%) indicates the proportion of occurrences of the reflexive pronoun in reflexive constructions.

In the written texts, ZIH occurs in a total of five examples, of which one example contains a 1st person singular subject and four examples contain 1st person plural subjects. In contrast, there is no example of ZIH in the 2nd person singular or plural. Instead, the personal pronoun was always used in the 2nd person singular. From the total number of all examples, ZIH is not very common, but in terms of the frequency percentage, it is more common in the 1st person plural (36.4%).

There is one example of ZIH in the 1st person singular, but the personal pronoun is found more frequently, as the proportion of 2.3% shows. ZIH is not found in the 2nd person singular, where the personal pronoun is used in seven examples. In the following, examples are shown for both the 1st person singular, where the personal pronoun of the 1st person singular is marked as in the aforementioned example (1b), and for the plural:

- (8) a. *Yhy* *kon* ***zib*** *myt* *der* *ny* *bawjān-* *ziöet* *der* *Föks.*
 I.PRON.1SG an REFL with you not play said the fox
 ‘‘I can’t play with you,’’ said the fox.’ (de Saint-Exupéry, 2019, p. 67)

- b. *Wir* *müsa* ***zich***¹¹ *bymin,* *do* *ynzer* *kültür* *an*
 we.PRON.1PL must REFL strive that our culture and
dy *gybraojchia* *di* *wifut* *hundyt* *jür* *dö* *wiün*
 the customs the how many hundred years here were
 ‘We must strive to ensure that our culture and customs, which were here for a several
 hundred years (...).’ (Gara, 2004, p. 8)

In (8a), ZIH appears with the verb *bawjān* ‘to play’, etymologically from the Polish *bawić się*, while in (8b) it appears with the verb *bymin*, etymologically from the German *sich bemühen*.

The results show that the personal pronoun is used more frequently than ZIH in the 1st and 2nd person singular, whereas the opposite tendency can be observed in the 1st person plural. Furthermore, the results from the recordings show that ZIH was used a total of five times in this sub-corpus:

	Total	Ref.	Pers.	(%)
1SG	26	0	26	0%
2SG	9	1	8	11.1%
1PL	12	4	8	33.3%
2PL	-	-	-	-

Table 7. Results from the recordings

¹¹ There is a difference in spelling between old and new texts, e.g., in the reflexive pronoun *zich* (old text) and *zib* (new text). Although Gara’s work is comparatively new, its orthography differs from today’s spelling. Since the orthography in Wymysorys has spread since 2011, there are different spellings up to that point (see Andrason & Król, 2016, pp. 21–23; Ritchie, 2012, pp. 33–36).

In Table 7, the frequency of ZIH shows a similar result, as ZIH appeared most frequently in the 1st person plural. There is no example for the 1st person singular, but there is evidence for the 2nd person singular. There is also no evidence for the 2nd person plural.

- (9)a. *Zec diḥ źe¹² dö, bo dys' mahst zih a śota*
 sit PRON PTCP here, because you make REFL a shadow
 'Sit here, because you're casting a shadow.' (09.08.2010.HBP)
- b. *Oder yḥ ziöet, wen wer nö amöt by öüh*
 but I said when we.PRON.1PL again sometime by you
zih wan trafa.
 REFL will meet
 'But I said, when are we going to meet again at your place?' (30.01.2010.HRB,IMDA)

In (9), ZIH occurs in both the 2nd person singular and the 1st person plural. In (9a) it occurs with the verb *maha* (Ger. *machen* 'to make'), whereas in (9b) it occurs with the verb *trafa* (Ger. *sich treffen* 'to meet'). Interestingly, in (9a) *diḥ* (Ger. *dich*, accusative 'you') occurs in the main clause and *zih* in the subordinate clause, i.e., there are different forms in the same sentence.

Table 8 shows that ZIH rarely occurs in the 1st and 2nd person singular, while ZIH tends to occur more frequently in the 1st person plural, as already shown in Table 6 for the written texts.

The results of the field research are distributed as follows:

	Total	Ref.	Pers.	(%)
1SG	15	1	14	7.1%
2SG	13	0	13	0%
1PL	14	10	4	71.4%
2PL	15	9	6	60%

Table 8. Results from the field research

Table 8 shows that the examples for the singular are found less frequently than the plural. It is noteworthy that the use of ZIH was observed particularly frequently in the 1st person plural. Its use was also found frequently in the 2nd person plural, although it did not occur in other sources.

¹² In the imperative, the particle *-źe* can sometimes be seen, which reinforces the content and comes from Polish, especially from Lesser Poland (Andrason & Król, 2016, p. 106).

- (10) a. *Wi yhy wiöe klin, bawjät yb zib myter nökweryn*
 when I was little, played me.PRON.1SG REFL with=the neighbor
 ‘When I was little, I played with the neighbor.’ (04.09.2023:B)
- b. *Wjyr tjyn zib wymysiöerys.*
 we.PRON.1PL learn REFL Wymysorys
 ‘We are learning Wymysorys.’ (30.08.2023:A)
- c. *Wjyr tjyn zib wymysiöerys.*
 will.PRS.2PL REFL learning Wymysorys
 ‘You will learn Wymysorys.’ (04.09.2023:B)

In (10a) the reflexive pronoun ZIH occurs in the 1st person singular, while in (10b) ZIH occurs in the 1st person plural. In addition, ZIH also occurs in the 2nd person plural, whereby the word order subject-verb is reversed, although the sentence is not a question. Such a sentence can be observed in Wymysorys when the subject is unstressed.

The results of the field research suggest that the use of ZIH depends on the speaker:

Respondent	1SG		2SG		1PL		2PL	
	Total	Ref.	Total	Ref.	Total	Ref.	Total	Ref.
A	8	0	8	0	9	9	8	8
B	6	1	5	0	5	1	6	1

Table 9. Results from the field research in each case

Table 9 shows the difference in usage between respondents A and B, namely that the occurrence of ZIH in respondent A is limited to the plural, where ZIH occurs exclusively, while respondent B uses ZIH much less frequently overall, with only three occurrences. In addition, ZIH was not used in the 2nd person singular by either respondent, which could show a tendency towards this use.

This leads to the question: Why is there a difference in usage between the respondents? One possible answer is that the language skills of the respondents differ. Respondent A speaks Polish and Wymysorys, whereas respondent B also speaks German because she used to attend a German school. Therefore, the results from respondent B show a similar tendency to the standard German variety. These differences may influence the occurrence of ZIH.

In summary, it can be said that the analysis of the three different corpora show a tendency towards the occurrence of ZIH. In the singular, only three examples of expansion from the 3rd person are documented. In contrast, ZIH occurs more frequently in the 1st person plural, while the 2nd person plural

was only documented in a few examples in the field research. A connection between the etymology of the different verbs from Polish or German (see Table 5) and the occurrence of the reflexive pronoun cannot be proven after evaluating the sources.

	Written texts			Recording			Field research		
	Ref.	Pron.	(%)	Ref.	Pron.	(%)	Ref.	Pron.	(%)
1SG	1	42	2.3%	0	26	0%	1	14	7.1%
2SG	0	7	0%	1	8	11.1%	0	13	0%
1PL	4	7	36.4%	4	8	33.3%	10	4	71.4%
2PL	-	-	-	-	-	-	9	6	60%

Table 10. Results from all studies

5. Interpretation of the results

The results of the study initially show that the spread of the use of ZIH parallels that of Polish, in that ZIH occurs in all persons, and there is also a strong influence from Polish in Wymysorys, as already mentioned. Despite this influence, the results have shown a tendency for ZIH to be used particularly frequently in the 1st person plural. It is striking that there is a consistent tendency in different varieties of German.

In comparison with the German varieties, it should then be mentioned that the reason for the usage in Wymysorys, unlike in other varieties, is that the initial sound of the 1st person plural form is *w-* (*wer*) and not *m-*, as in several varieties. It can therefore be assumed that the reason for the occurrence is typological rather than phonological. The tendency of occurrence follows two hierarchies: person and number. With regard to person by hierarchy, it is mentioned that the 1st person is grammatically most marked, followed by the 2nd person and then the 3rd person (see Siewierska, 2004, p. 149). On the other hand, the plural is stronger than the singular in terms of number (see Corbett, 1991, p. 38). According to this theory, this usage has become widespread in German varieties. There is no variety in which the reflexive pronoun SICH appears only in the singular or only in the 2nd person plural, which speaks in favor of the typological approach.

The following diagram shows the distribution of the use of SICH/ZIH:

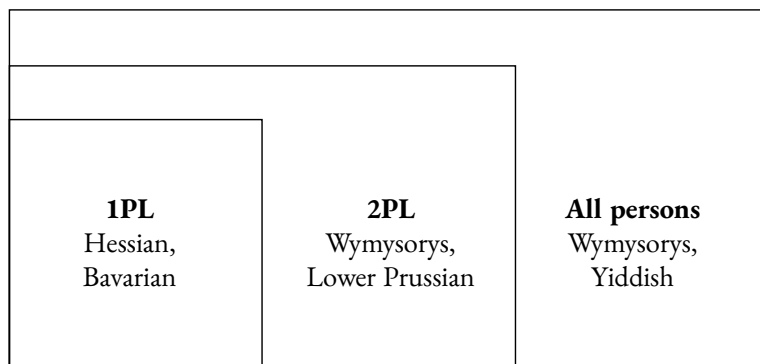

Figure 1. Distribution of the use of ZIH/SICH by language

On the far left is the 1st person plural, with Hessian and Bavarian as examples. Here, the phenomenon is only observed in the 1st person plural. In the middle is the 2nd person plural, where Wymysorys and Lower Prussian can be classified, showing that usage here is observed in the 1st and 2nd person plural. On the right-hand side are all persons. Wymysorys is thus divided between two areas. When frequency is considered, it is similar to Lower Prussian in the 2nd person plural. However, when the possible uses of ZIH are considered, it is more similar to Yiddish and is categorized as being in all persons.

This can be interpreted in such a way that initially the usage was caused by the typological tendency to expect the following order of development: 1PL > 2PL > 1SG > 2SG.

The varieties influenced by the Slavic languages, such as Wymysorys and Lower Prussian, have developed further in comparison to the other varieties of German, which is why the phenomenon can also be found in the 2nd person plural in these varieties.

In conclusion, it should be noted that previous research has focused on the expansion of the use of SICH/ZIH in individual varieties. However, the phenomenon is found in various German varieties, and this article emphasizes that the use of SICH/ZIH can also be found in Wymysorys, which is why this expansion of SICH/ZIH should be considered a regional phenomenon in several areas. Furthermore, this study focuses on the use of the reflexive pronoun and the person in which it occurs. Nevertheless, a more detailed analysis is needed, for example from a linguistic perspective to determine whether the phenomenon depends on the verb, and from a sociolinguistic perspective with regard to the identity of native speakers. Finally, it would be useful to investigate from a cross-linguistic perspective whether similar phenomena can also be observed in other languages.

Bibliography

Text sources

- Chromik, B., Król, T., Sullivan, J., Tomaszewski, J., & Maryniak, J. (2018). Ynzer spröh – Our language. <http://ynzer-sproh.al.uw.edu.pl> (retrieved on January 15, 2024).
- Dziedzictwo językowe Rzeczypospolitej. <http://inne-jezyki.amu.edu.pl/Frontend/> (retrieved on January 15, 2024).
- Gara, J. (2004). *Zbiór wierszy o wilamowskich obrzędach i obyczajach oraz słownik języka wilamowskiego*. Wilamowice: Stowarzyszenie Wilamowianie.
- Król, T., Chromik, B., Hamann, A., Majerski, M., Majerska-Sznajder, J., Smolana, M., Sullivan, J., Sznajder, R., Szutow, P., Nowak, A., & Zejma, M. (2020). Ufnama fu Wymysöü/Recordings from Wilamowice/Nagrana z Wilamowic. www.culturalcontinuity.al.uw.edu.pl (retrieved on January 15, 2024).
- Majerska, J. (2014). *Wymysiöejer fibl*. Warszawa: Warszawyer Uniwersytet. Tal “Artes Liberales”.
- Młynek, L. (1907). *Narzecze wilamowickie*. Tarnów: author’s publication.
- De Saint-Exupéry, A. (2019). *The Kliny Fjyst* (Trans. T. Król & J. Maryniak). Warsaw & Wymysöü: Centrum for Füśnan an Praktyk yr Kultüryśa Wetercijung. Tal “Artes Liberales”. Warszawyer Uniwersytet. Gyzełsoft “Wymysiöejyn”.

Literature

- Andrason, A. (2015). Vilamovician – A Germanic-Slavic mixed language? *Studies in Polish Linguistics*, 10(2), 57–85.
- Andrason, A. (2021). *Polish borrowings in Wymysorys. A formal linguistic analysis of Germano-Slavonic language contact in Wilamowice* [Doctoral dissertation, University of Iceland]. <https://hdl.handle.net/20.500.11815/2695>
- Andrason, A., & Król, T. (2014). Description of the pronominal system of modern Vilamovician. *Brno Contributions to German and Northern Studies*, 28(1–2), 93–122.
- Andrason, A., & Król, T. (2016). *A grammar of Wymysorys*. Durham: Duke University, SEELRC. <https://slaviccenters.duke.edu/wymysorys>
- Behaghel, O. (1923). *Deutsche Syntax: eine geschichtliche Darstellung* (Vol. 1). Heidelberg: Winter.
- Brugmann, K. (1876). *Ein Problem der homerischen Textkritik: und der vergleichenden Sprachwissenschaft*. Leipzig: Hirzel.
- Corbett, G. G. (2000). *Number*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fleischer, J. (2017). Reflexive pronoun sich in 1st pers. plural. In J. Fleischer, A. N. Lenz & H. Weiß (Eds.), *SyHD-Atlas* (pp. 290–299). Marburg, Vienna & Frankfurt am Main: Philipps University Marburg. <https://doi.org/10.17192/es2017.0003>
- Goltz, R., & Schröder, M. (1997). *Eck vertäll miene Jeschichte: plattdeutsche Alltagserzählungen aus Ostpreussen*. Marburg: N.G. Elwert.
- Grimme, H. (1910). *Plattdeutsche Mundarten*. Berlin & Boston: De Gruyter Mouton.
- Jacobs, N. G. (2005). *Yiddish: A linguistic introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kleczkowski, A. (1920). *Dialekt Wilamowic w zachodniej Galicji: Fonetyka i fleksja*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
- Krogh, S. (2001). *Eastern Yiddish in language contact: German in the field of tension between Semitic and Slavic*. Tübingen: Niemeyer.

- Król, T. (2022). Volkslista i powojenne prześladowania. Analiza opowieści wspomnieniowych Wilamowian z perspektywy folklorystycznej. *Wrocławski Rocznik Historii Mówionej*, 12, 120–140. <https://doi.org/10.26774/wrhm.339>
- Paul, H., Klein, T., Solms, H. J., Wegera, K. P., Schröbler, I., & Prell, H. P. (2007). *Middle High German grammar* (25th ed.). Tübingen: Niemeyer. <https://doi.org/10.1515/9783110942354> (Original work published 1881).
- Ritchie, C. (2012). *Some considerations on the origins of Wymysorys* [Bachelor's thesis, University of Sydney].
- Schönborn, T. (1912). *Das Pronomen in der schlesischen Mundart*. Breslau: M. & H. Marcus.
- Schirmunski, V. M. (1962). *Deutsche Mundartkunde: Vergleichende Laut- und Formenlehre der deutschen Mundarten*. Berlin: Akademie-Verlag.
- Siewierska, A. (2004). *Person*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stangel, U. (2015). *Form and function of reflexives in Austrian varieties of Bavarian*. Stuttgart: Steiner.
- Wicherkiewicz, T. (2003). *The making of a language: The case of the idiom of Wilamowice, southern Poland*. Berlin: Mouton de Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110905403>
- Wicherkiewicz, T. (2019). Mikroliteratura mikrojęzyka mikrospołeczności. Wilamowice, Fliöra-Fliöra i ich literatura. *Litteraria Copernicana*, 30(20), 113–124. <https://doi.org/10.12775/LC.2019.023>
- Wicherkiewicz, T., Król, T., & Olko, J. (2018). Awakening the language and speakers' community of Wymysiöeryś. *European Review*, 26(1), 179–191.

Paweł Szutow

Uniwersytet Warszawski (Wydział „Artes Liberales”)

E-mail: p.shutov@student.uw.edu.pl

ORCID: 0009-0003-2559-9996

Formálnikjy ocáhja fum gramatyśa gysleht fun wymysiöeryśa zahwjytyn

Ferkjycnan: Gükja sun hefa füšjyn hon dy wymysiöeryśy špröh byśrejwa, miöehja temata fu jyr gramatyk blájn nō jok fah bykuzt. Áner föna ej s'gramatyśy gysleht. Dar artykuł priöebjyt ny dan temat gryndlik oüscylen, ok formálnikjy ocáhja (dos hást wjytynendla oba sufiksa) ána derywacyjöeta án deklinacyja cy nena, wyły wájza, op á gygan zahwüt cyr kłopa-, bowa- oba zahaöet gyhjyt. Di informacyj kon praktyś gybroüht wada, beser wymysiöeryśy ljyrwiöer cy šofa, diöh dos höt dar artykuł s'mást án glottodydaktyśa wat.

Štysulwjytyn: s'gramatyśy gysleht; dy wymysiöeryśy špröh; gramatyśy determinanta

Formal determinants of the grammatical gender of Wymysorys nouns

Abstract: Although many scholars have already described the Wymysorys language, several aspects of its grammar remain only briefly addressed. One of them is grammatical gender. This article does not attempt to provide a comprehensive overview of the topic, but rather to identify grammatical determinants (such as word endings or suffixes) or methods of derivation, as well as certain declensions, that indicate whether a given noun is masculine, feminine or neuter. This information can be used practically to create higher-quality teaching materials for Wymysorys. Therefore, the article is primarily of glottodidactic value.

Keywords: grammatical gender; Wymysorys; grammar determinants

Wyznaczniki formalne rodzaju gramatycznego rzeczowników w języku wilamowskim

Abstrakt: Mimo że wielu badaczy zajmowało się już opisem języka wilamowskiego, wiele zagadnień jego gramatyki pozostaje omówionych jedynie skrótowo. Jednym z nich jest rodzaj gramatyczny. Ten artykuł nie ma za zadanie przedstawienie tego tematu w pełni: dąży jedynie do wyliczenia determinantów gramatycznych (czyli końcówek lub sufiksów) bądź sposobów derywacji oraz niektórych klas deklinacyjnych, które pokazują, czy dany rzeczownik należy do rodzaju męskiego, żeńskiego czy nijakiego. Ta informacja może być wykorzystana w praktyce do tworzenia bardziej wartościowych materiałów do nauki wilamowskiego, dlatego artykuł ma przede wszystkim wartość glottodydaktyczną.

Słowa kluczowe: rodzaj gramatyczny; język wilamowski; wyznaczniki gramatyczne

Formálnikjy ocáhja fum gramatyśa gyśleht fun wymysiöeryśa zahwjytyn

1. Dy Fürryd

Gük diöhdy at fun rewitalizaton fur wymysiöeryśa špröh gyt’s šun hefa ljjrwiöer, äna diöhs badän fun füšjyn – hefa ata, wo zy dy wymysiöeryśy špröh byśrājwa, wje’s zih dergejn miöehja temata tifer, bräter oba bygrājflikjer cy byata. Äner fu dan temata ej s’gramatyśy gyśleht fun zahwjytyn. Fum gramatyśa gyśleht yr wymysiöeryśa špröh šrywa šun piöer loüt. Cym bājšpil der Klećkowski-Adam mytum Mojmir-Hermon oba oü der Wiherkjewić-Tüma, der Andrason-Aleksander äna der Döcker-Tiöma (Kleczkowski 1920; Mojmir 1930, 1936; Wicherkiewicz 2003; Andrason 2014b, 2015; Andrason, Król 2016; Król 2020). Māj priöebjyn dan aspekt fur wymysiöeryśa gramatyk cy byśrājwa ej oder mejer dydaktyčnik. Der cył fu dam artykuł ej cy wājza, wosfer formálnikjy ocáhja (gramatyśy determinanta) kynä hylfa yn štüdanta güt cy derröta, op ä zahwüt klopaöetik, bowaöetik oba zahaöetik ej. Diöhä praktyčnikja karakter fu dam artykuł ho’h ok di sufiksa än endla byśrejwa, wo zy zājn byn hefikja zahwjytyn cy fynda, owi oü di deklinacyjmüstyn än derywacyjöeta, wyły dajtlik myt äm gyśleht zājn gybunda. Yhy gliöe, do dy regularnikkājta, wyły’h dö ho fūrgylet, wan kynä hylfa yn štüdanta, wo zy zih wjyn welä ljjn wymysiöeryś, owi oü y jyn šilyn.

2. Dy methodology än kwałn

S’ej wat öbaht cy gan, do dö byśrājw yhy s’mäst ä ecnikja cüstand fur wymysiöeryśa špröh, dos häst zyty špröhöeta, wo zy zājn fu wymysiöejer tūjyn gyljyt äna y jyn publikacyja gybroüht zajt 2011 jür, wen s’jyśty bihla yr hoütnikja wymysiöeryśa ortografjy¹ – *S’Ława fum Wilhelm* (Król 2011) – wiöd roüsgan, owi oü

¹ Di – y jym aktualnikja cüstand – wiöd byśrejwa yn ata fum Tiöma fum Döcker äna Šütow-Piöel fum Čiöe (Król 2023: 45-46, Szutow 2024: 9-13).

di fun eldsta müterkuzyn gykuzt, wyły'h ho kenagylyjt yn jün 2018-2023. Oüz ä ferglájhpunkt bynöct yh nătjyrlik oü eldery ufśpejtnana, under andyn fum projekt *Documenting the linguistic and cultural heritage of Wilamowice*², owi oü bald oły wymysiöeryśy teksta, wo zy mer zäjñ bykant. Fu dan ola teksta śuf yh men kerper fun wymysiöeryśa teksta³ myt bald 300 000 wjytyn. Y mem badän nöct yh oü hefik s' *Wjytynbibla fur wymysiöeryśa śpröh* (Król 2020). Cyjyśt wiöd der kerper diöha kompüterprogram *AntConc* ejwerat, nöhta nom yh dy wiöer fun kwałñ roüs än yh analizjyt zy ym *Microsoft Excel* myter wiöer fum gynanta *Wjytynbibla*... mytzoma. Mäj cylv wiöe zytņikjy endla än sufiksa öüscykołün, wyły y hefikja wjytyn zäjñ cy fynda än wyły korespondjyn myt äm gramatyśa gyśleht.

3. S'gramatyśy gyśleht ym wymysiöeryśa

S'gramatyśy gyśleht yr wymysiöeryśa śpröh ej fu dräjylä öeta. S'mäst kon mä fum gramatyśa gyśleht fu äm zahwüt derwiöera, wen'ä śoüt uf dy öetsułñ, öetsułwjytyn oba wiwjytyn, wo zy zäjñ myt dam zahwüt gybunda. Äzu gyt's:

- 1) **Dy klopaöet**, myt wyler korespondjyt dy byštymtöetsuł **der**, cbś.: *der kłop, der noma, der fejš*. Karakterystyćnik fjyr zy zäjñ di endla fur śtiöekja deklinacyj fu wiwjytyn⁴: *nom. -er, acc. -a, dat. -um* (*duler yzuł, myt idum*). Zy ej myta cołwütfjym *äner*⁵ än *cwej* ferbunda.
- 2) **Dy bowaöet**, myter byštymtöetsuł **dy**: *dy bow, dy kü, dy wand* – äna myt dan endla fur śtiöekja deklinacyj fu wiwjytyn: *nom. -y, acc. -y, dat. -er* (*idy bow, myt ziser myłih*). Zy ej myta cołwütfjym *äny* än *cwü* ferbunda.
- 3) **Dy zahaöet**, myter byštymtöetsuł **s'**, cbś.: *s'kynd, s'bibla* oba *s'fad* – äna myt dan endla fur śtiöekja deklinacyj fu wiwjytyn: *nom. -ys, acc. -ys, dat. -um* (*myt gütum wüt, fetys asa*). Zy ej myta cołwütfjym *äs* än *cwe* ferbunda.

Gük mä oü zyty zahwjytyn kon derzan, wo zy kä äncikjy coł hon⁶ än diöñ dos kon'ä ny ziöen, cy wylum gyśleht zy gyhjyn (wał yr mejcoł hon oły gyślehta loüter

² Ä täl fu dar wiöer – myt hefikja transkrypcyja fun öüdjoufśpejtna – ej gypubicjyt ym Internet: <https://culturalcontinuity.al.uw.edu.pl/resource/ufnama-fu-wymysou-recordings-from-wilamowice-nagrania-z-wilamowic/> [cütrejť: 31.10.2024].

³ Dos zäjñ wymysiöejerśpryhikjy teksta gyśrejwa fum ofang fum 20-ta hundytjür bocy hoütnik tags, owi oü transkrypcyja fun gykuza myta Wymysiöejyn ufgyśpejlt yn jün 1977-2023.

⁴ Miöehja fjyrnoma deklinjyn zih oü owi wiwjytyn.

⁵ Dö än dunda, wen yh fum cołwüt *äner* kuz, män yhy dy fołñ, wen's wjyd oüz ä ekstra wüt, ä ny oüz ä wiwüt gybroüht. Zyst zäjñ dy fjym fu ola dräj gramatyśa gyślehta fu dam cołwüt ym *nominativus* gläjñ: *ä büw, ä bow, ä fanster*. Di fjym unterśäjda zih fur unbyštymta öetsuł *ä* yr öüśśpröh, wäl dy unbyštymty öetsuł wjyd küc (oüz [a]) öüsgyśproha, ä s'cołwüt – lang (oüz [a:]).

⁶ Mä kon zy nena „mejcołwjytyn” oba lotäjnyś *pluralia tantum*: myta ej s'cołwüt *cwe* ferbunda (*cwe mäjtkja, cwe eldyn, cwe loüt*). Dy zahwjytyn, wo zy hon ok dy äncikjy coł, nent mä *singularia tantum* – „änikcołwjytyn” – cbś.: *dy nut, Śwäjc, s'wysa*.

à bystymtöetsulfüm: **dy**), zäjñ zy yr wymysiöeryša špröh relatywnik zelda cy fynda (cbś. *dy eldyn*, *dy nerwyn*, *dy Ležaja*), àñ àzu lö yh zy ufer zajt.

Mà mü gydenkja, do yn kompozitwyjtyn s'lecty boüwüt decydjyt fum gysleht fum ganca kompozitwüt, cbś.: *der boüm* > *der baobabboüm*, *der bjynboüm*, *der epulboüm*, *der fygjaboüm*, *der krisboüm*, *der öbstboüm*, *der štamboüm* àzw. Yn måsta fołñ hõt à zahwüt ok à gramatyš gysleht, oüsnama zäjñ ny hefik, cbś. *s'menć*/*der menć*, *s'stöput/dy štöput*. Mà kon zy myta homonima ny miša: *der band*, *dy band* àna *s'band* zäjñ dräj feršidnikjy wyjtyn, wo zy jok zäjñ ufgysrejwa àñ klyn-gja zunymlik, oder zy hon feršidnikjy bydajtnana (àñ feršidnikjy gyslehta).

S'gramatyšy gysleht fun noma fun fihjyn àñ loüt korespondjyt hefa möl myt jym würa gysleht. Y nymiöehja fołñ kon der kuzer oü zahaöetikjy wyjtyn nöca, wen's'um ny ej wihtik cy nena, wosfer à gramatyš gysleht jynt à desygnat hõt. Zat ok uf di bajsłpiln: *der zun* àñ *dy tohter*, *der öks* àñ *dy kü*, *der hengst* àna *dy köwul* – oder *s'kynd*, *s'rynd* àna *s'fad*. Àzu tjet zih oder ok à kliny grüp fu zahwjytyn, ferglajht ok: *der koter*, *dy kić* àñ *dy koc*. À mü oü gydenkja, do mà yr wymysiöeryša špröh hefa möl dy zahaöet bynöct, wen'à fu bowa kuzt⁷.

S'gyt oü à piöer grüpa fun zahwjytyn, wo zy kynä wegja zer bydajtnan gytält zäjñ. Cym bajsłpil, kłopaöetik zäjñ dy noma fun jürfjytułñ, mönda àñ wohatag (dö gyt's oder à oüsnam: *dy mejtwh*), owi oü dy noma fun byrüfa fun kłopa. Hefa łajnwyjtyn fu fremda špröha derhałda jyr gysleht yr wymysiöeryša špröh. Nymiöehja föna ferwäłcja's oder, zu do zy beser pasa cyr wymysiöeryša špröhsystem, cbś. *dy płoüic*, *s'parabli* (gywys fum francejzyša kłopaöetikja zahwüt *parapluie*), *der tiöerba* àñ ander.

Dy kategoryj fum gramatyša gysleht ej à zah fur społėćnikja konwencyj àñ yn måsta fołñ ys's unmejglik cy zioen, wos öet jynt à zahwüt hõt, wen dy gywönhajt'am ny ej bykant – cbś. wen mà zit uf dos, wi dos wüt zih ent. Ferglajht ok di dräj wyjtyn: *der öema*, *dy baba*, *s'asa* – gük zy oły uf -a enda, gyhjyt idys y à ander gramatyš gysleht. Pasjyt's oü oder àzu, do dy sufiksa, sufiksoida, endła owi oü derywacyjöeta àñ deklinacyjmüstyn fun miöehja grüpa fun zahwjytyn wäjza ju, y wyłys gysleht s'zahwüt gyhjyt.

Zawer yt cyderjyšt uf piöer deklinacyjajñzihkajta àna nöht uf derywacyjöeta àñ afiksa fun kłopa-, bowa- àna zahaöetikja zahwjytyn, wyły kynä yns jyr gramatyšy gysleht ocähja.

⁷ Jyšter kuzt mà yr zahaöet jok fun mäkja (*s'Häla*, *s'Nüša*, *s'Ruzla* àzw. – bo's ej füt *s'mäkja*, gük'à zioet oü *dy miöed*), wo zy, wi zy zih oüsgön, wiöda oüz *bowa* gynant (*dy bow*), àzu nöct mà dy bowaöet, wen'à föna kuzt. Wen à bykant mäkja go zih ejer oüs, to fönum kuzt mà derzejder yr bowaöet. Ejs oder kuzt fu zer koležanka, wo zy zih špyter oüsgo, miöehysmöl šun bocum tut yr zahaöet. Špyter oder fu klinüf bykanty kyndyn, wi zy wühsa, fünga o dy zahaöet cy bynöca, wen zy undernander fu jyn koležankja kuzta, uny zan ufs alder oba uf dos, op mà ej oüsgan. Hoüicytag kuzt'à fu år bow ym zaha- oba bowaöet mejer-wingjer àzu, wi'à yr pönyša špröh *per ty* (wen'à jum düť) oba *per pan* (wen'à jum jyt) kuzt.

4. Deklinacyj

S'wymysiöeryśy zahwüt wjyd koüm deklinjyt – ejs endyt zih formálnik bald ok diöh dy cołn. Oder di nymiöehja zahwjytyn, wo zy zih yr äncikja coł endyn, zäjñ döh kłopaöetik. Dunda štel yh dy ym mästa gybroühta zahwjytyn für, wo zy y jyn *nominativus*- äñ *accusativus*-/*dativus*-fjym feršidnik zäjñ⁸:

der būw ~ *ä/-m būwa*
der fiöer ~ *ä/-m fiöen*
der fjyšt ~ *ä/-m fjyšta*
der hjer ~ *ä/-m hjen*
der kjyt ~ *ä/-m kjyta*
der kłop ~ *ä/-m kłopa*
der menć ~ *ä/-m menća*
der niöer ~ *ä/-m niöen*
der öks ~ *ä/-m öksa*
der wjyt ~ *ä/-m wjyta*
der wyla ~ *ä/-m wylñ*

Mä kon łajht derzan, do dos olys zäjñ kłopaöetikjy zahwjytyn, wyły łoiüt nena (oüsgynuma *der öks* äñ *der wyla*). Gük der Klećkowski äña der Andrason šrywa (Klećkowski 1920: 128-129; Andrason 2014a: 9; Andrason 2014b: 127; Andrason, Król 2016: 35), do miöehja fu dan zahwjytyn krigta ä endła jok y äm foł (*dativus*), ä miöehja yn bäda – *dativus* äñ *accusativus*, dy wiöer fu mem kerper bywäjzt, do yta gyt's šun under jyn kã undersid äñ zy oły krigja ä endła yn bäda fołñ (gük zy – oüsnamwäjz – kynä oü giöe kã endła krigja). Jyšter go's mejer zyty zahwjytyn, cbś.: *der Jüd* ~ *ä/-m Jüda*, *der lump/lümp* ~ *ä/-m lumpa/lümpa* – fyläjht wjyn zy nö hoüt gybroüht zäjñ, oder y mem kerper fynd yh zy jok yn teksta fur fjymkrigscäjt. S'äncikjy nykłopaöetikjy zahwüt, wo ej hoütcytag hefik gybroüht äñ deklinjyt zih yr äncikja coł (oder jok ym *dativus*), ej *dy hej* ~ *-r heja*. Y zer gramatyk fur wymysiöeryśa špröh (Klećkowski 1920: 130) šrãw der Klećkowski oü fu äm zahaöetikja zahwüt – *s'hac* – wyłys hot ym *dativus* oü ä endła: *-m baca* – jyšter go's äzu ym wingsta nö ä zytys wüt.

Gük oły regularnikjy zahwütmejcołboüöeta⁹ zäjñ ju y ola dräj gramatyśa gyślehta zjyr hefa gybroüht, wäjza ym wingsta cwü unregularnikjy ä gyband ekstra myter

⁸ Oły bald krigja s'endła *-a*. Byn zahwjytyn, wo enda uf *-r*, endyt zih dos *-r* uf *-ñ*. Ä ekstra foł ej *der wyla*, wo krigt *-ñ* štat *-a*.

⁹ Oüz zyty traktjy'h y mem artykuł s'šofa fur mejcoł myta endła *-a/-ja*, *-ñ* äñ *-ø* (dos lecty byn zahwjytyn, wo zy zih uf *-a/-ja*, *-la/-la* oba *-ibla* enda), mytum fertoüśa fum *-er/-jer* uf *-yn/-jyn* äña fum *-ki* uf *-kja*, wäl zy zäjñ ym hefiksta gybroüht. Dö byšefitik yh mih oü myt kãñ zahwjytyn, wo zy uf *-ñ* enda äña, fur fonetyćnikja ziht, kã endła yr mejcoł ny krigja, bo zy oü y idum gyśleht zäjñ cy fynda – miöehja föña endyn oder dy leng fum štomwokal, cbś. *dy won*

kłopa-, oba myter zahaöet. Undyn unregularnikja kłopaöetikja zahwjytyn krigt s'grysty täl yr mejcoł kâ endla, s'mäst endyn zyty zahwjytyn â wokal ym wütstom (äzu hon zy fersidnikjy öeta fu ymloüta). Dy ander grüp bläjt oder ony enderan:

- 1) **ony ymloüt:** *der ädum ~ dy ädum, der fäjnd ~ dy fäjnd, der fläk ~ dy fläk, der hund ~ dy hund, der knäht ~ dy knäht, der kyng ~ dy kyng, der kyz ~ dy kyz, der öbst ~ dy öbst, der pytc ~ dy pytc, der štoüh ~ dy štoüh, der stroüh ~ dy stroüh, der swamp ~ dy swamp, der tag ~ dy tag, der wäg ~ dy wäg, der wuf/wüf ~ dy wuf/wüf, der wynd ~ dy wynd*¹⁰.

Piöer fu dan leksema undersäta ju jyster jyr änik- äna mejcołfjym. Oüz â bajsplil kynwer dö *der tag* äna *der kyng* bynöca, wyly endyta jyn endkonsonant fu [k] uf [g] yr mejcoł (Mojmir 1930: 251, 1936: 443). Hoütcytag säjnt di mejcołboüöet oder ferganga cy zäjñ. Zuwos pasjyt öü mytum wüt *der stroüh*, wo hot dy mejcołfüm *dy stroj*^h (Kleczkowski 1920: 128) – ym hoütnikja wymysiöerysa feljyt zih oder der fonologyśy undersid cwyśa *oj* än *öü*: miöehja kuzyn ziöen yt y öla oba bałd öla foln gywynlik *oj* öüs än dy frög ej, op di, wo zy nö â undersid yr öüs-śpröh cwyśa dan cwej dyftonga byhałda, undersäda zy öüz fonema oba jok alofona. Äzu gükja fur kistiöerysa öüsüiht miöe's ny wejwułñ â grüp fu dan zahwjytyn cy maha, fur synkronyśa perspektyw säjnt's šun fernynftik. Ä ekstra wüt, wo fyläjht öü kynd cy dar grüp gyhjyn, ej *der dib*, wylys endyt zen lecta konsonant – *dy diw* – wał'a jyster yr interwokalićnikja pozycyj (bo fjym fürinkja mejcołendla -e) wiöe, wun -b- wiöd cym -w-. S'ej wat cy derwiöera, do'h ho kâ zyty bowaöetikjy zahwjytyn (öüsgynuma *dy löüz ~ dy löüz, dy kyt ~ dy kyt* äna *dy šjyc ~ dy šjyc*) gyfunda, wo zy wjyn jyr mejcoł myt kām endla šofa (wer bykuza dö ny zyty wjytyn, wo zy uf -n enda, wi *dy mäsın* oba *dy an*), oder â klänery grüp fu zytnikja zahaöetikja zahwjytyn kon zäjñ öüsgytält: *s'bet ~ dy bet, s'fad ~ dy fad, s'funt ~ dy funt, s'gyböt ~ dy gyböt, s'hemb ~ dy hemb, s'jür ~ dy jür*¹¹, *s'kroüc ~ dy kroüc, s'parabli ~ dy parabli, s'piöer ~ dy piöer*¹², *s'sajt ~ dy šajt, s'söf ~ dy šöf*¹³, *s'sök ~ dy sök*.

- 2) Di **myt ymloüt** kyna yn klänera grüpa äjgytält wada wegja dam, wos wokalenderan zy hon:

- a) **a > e:** *der band ~ dy bend, der ffjyrhang ~ dy ffjyrheng, der gang ~ dy geng, der gast ~ dy gest, der kranc ~ dy krenc, der šank ~ dy šenk, der šrank ~ dy šrenk, der štand ~ dy štend, der štrang ~ dy štremg, der*

[vo:n] ~ *dy wonn* [vön]. S'ej wat cy derwiöera, do s'döpułt -nn y dam wüt wäjzt ny, do der wokal ej küc, ok's ej â öäha fur mejcoł. Ä mejcołboü yr wymysiöerysa špröh planjy'h bräter y äm andyn artykuł cy bykuza.

¹⁰ Nätyjtlık kon'â dy rejgln, wo'h zy dö byśräjw, öü byn kompozitwjytyn gybroühja: *der knäht ~ dy knäht* wi *der dinstknäht ~ dy dinstknäht* än zu weter.

¹¹ Mâ ziöet: *5 jür, piöer jür, befa jür*, oder: *dy 30-ta jün, langy jün* oba *jünlang*.

¹² Mâ ziöet: *befa piöer*, oder: *zy tancta yn piöen*.

¹³ Dy füm *dy šyf* ej öü gybroüht.

- tanc* ~ *dy tenc*, *der zak* ~ *dy zek* – äzu deklinjyt zih öü à klänery grüp fun bowaöetikja zahwjytyn: *dy bank* ~ *dy benk*, *dy ganz* ~ *dy genz*, *dy hand* ~ *dy bend*, *dy wand* ~ *dy wend* – äna à zahaöetik zahwüt: *s'nast*¹⁴ ~ *dy nest*;
- b) **o > e**: *der komb* ~ *dy kemb*, *der ost* ~ *dy est*, *der płoc* ~ *dy płec*¹⁵, *der stom* ~ *dy stem*, *der stomp* ~ *dy stemp*, *der trof* ~ *dy tref*, *der wonst* ~ *dy wenst* – by nymiöehja kuzyn wiöe öü *dy füm der opuł* ~ *dy epuł* mejglik, ym gymångybroüh bläjt oder *der opuł* ~ *dy epułn*;
- c) **ö > e**: *der cöp* ~ *dy cep*, *der flök* ~ *dy fłek*, *der fröst* ~ *dy frest*, *der köh* ~ *dy keh*, *der rök* ~ *dy rek*, *der stök* ~ *dy štek*, *der töp* ~ *dy tep*;
- d) **ej > y**: *der Cejgon* ~ *dy Cygon*¹⁶, *der cejn* ~ *dy cyn*, *der fejs* ~ *dy fys*, *der śmejd* ~ *dy śmyd*, *der śrejt* ~ *dy śryt*¹⁷, *der tejs* ~ *dy tys*, *der wejs* ~ *dy wys* – äzu deklinjyn zih öü cwe bowaöetikja zahwjytyn: *dy bejn* ~ *dy byn*¹⁸, *dy šejn* ~ *dy šyn*;
- e) **u > y**: *der cug* ~ *dy cyg*, *der gus* ~ *dy gys*, *der puś* ~ *dy pys*, *der štrung* ~ *dy štryng*, *der štus* ~ *dy štys*, *der zun* ~ *dy zyn*;
- f) **ü > jy**: *der būn* ~ *dy bjyn*, *der füc* ~ *dy ffyc*, *der tüm* ~ *dy tjym*, *der wüm* ~ *dy wjym*, *der wüst* ~ *dy wjyst*;
- g) **ö > y**: *der dröt* ~ *dy dryt*, *der kröp* ~ *dy kryp*, *der ślög/šlag* ~ *dy śtyg*, *der špön* ~ *dy špyn*¹⁹, *der trög* ~ *dy tryg*; amlik cy dar grüp deklinjyt zih öü *der con* ~ *dy cyn*;
- h) **o > a**: *der fodum* ~ *dy fadum*, *der hotc* ~ *dy hatc*, *der płoc* ~ *dy płac*, *der pŁon* ~ *dy plan*, *der tom* ~ *dy tam*;
- i) **öü > iöe**: *der boüm* ~ *dy biöem*, *der coün* ~ *dy ciöen*, *der knoüf* ~ *dy kniöef*, *der troüm* ~ *dy triöem*;
- j) **ü > i**: *der flüg* ~ *dy flig*, *der füs* ~ *dy fis*, *der hüt* ~ *dy hit*, *der krüg* ~ *dy krig* – by nymiöehja kuzyn wiöe öü *dy füm der stül* ~ *dy štil* mejglik, ym gymångybroüh bläjt oder *der stül* ~ *dy štiln*;
- k) **öe/iöe > a**: *der biöet* ~ *dy bat*, *der öes* ~ *dy as* – jyšter gyhüt cy dar grüp öü *der giöeta* ~ *dy gat* (Kleczkowski 1920: 128), oder yta gyhjyt dos wüt šun cyn zahwjytyn, wo zy uf **-a** enda, än'ä deklinjyt zih regularnik (*der giöeta* ~ *dy giöeta*); amlik cy dar grüp deklinjyt zih öü *der wiöen* ~ *dy wän*;
- l) **iö > jy**: *der diön* ~ *dy djyn*, *der kiöb* ~ *dy kjyw*; amlik cy dar grüp deklinjyt zih öü *der diöem* ~ *dy djem*.

¹⁴ Hoütcytag wjyd dos wüt bowaöetik (*dy nast*).

¹⁵ Zejh uf *der płoc* ~ *dy płac* ym tal **o > a** dunda.

¹⁶ Dö endyt zih öü der wütakcent: *der Cejgon* ~ *dy CygŁon*.

¹⁷ Öü: *der śryt* ~ *dy śryta*.

¹⁸ *Dy bejn* öüz à mod wjyd yr mejcoł cy *dy byn*, *dy bejn* öüz à *płoc* – *dy bejna*.

¹⁹ S'wüt *dy špyn* öüz äncikjy coł bydäjt *Tegenaria domestica*.

Ä grusy grüp fun unregularnikja zahaöetikja zahwjytyn krigt s'endla **-yn/-jyn**. Mä kon zy y piöer grüpa tāla.

1) **ony ymloüt:**

s'band ~ bandyn, s'bild²⁰ ~ dy bildyn, s'fah ~ dy fahjyn, s'fäld ~ dy fäldyn, s'fi ~ dy fihjyn, s'glejd ~ dy glejdyn, s'gyboüd ~ dy gyboüdyn, s'gywend ~ dy gywendyn, s'gyzyht ~ dy gyzyhtyn²¹, s'hoüz ~ dy hoüzyn, s'kläd ~ dy klädyn, s'lejd ~ dy lejdyn, s'lid ~ dy lidyn, s'liht ~ dy lihtyn²², s'rajz ~ dy rajzyn, s'rynd ~ dy ryndyn²³, s'zejb ~ dy zejwyn – jyster ziöet mä oü s'moiüt ~ dy moiütyn, yta oder zäjn dy mejcolfjym moiüta än moiütn gybroüht;

2) **di myt ymloüt** tāla zih yn klänera grüpa äj:

- a) **o > y:** *s'błot ~ dy blytyn, s'bod ~ dy bydyn, s'głoz ~ dy glyzyn, s'grob²⁴ ~ dy grywyn, s'rod ~ dy rydyn;*
- b) **ö > e:** *s'flös ~ dy flesyn, s'klös ~ dy klęcyn, s'löh ~ dy lehjyn²⁵, s'slös ~ dy slesyn;*
- c) **ü > i:** *s'büh ~ dy bihjyn, s'güt²⁶ ~ dy gityn, s'tüh ~ dy tihjyn;*
- d) **o > a:** *s'fos ~ dy fasyn, s'woser ~ dy wasyn, s'groz ~ dy grazyn;*
- e) **u > e:** *s'fulk ~ dy felkjyn, s'hulc ~ dy helcyn;*
- f) **dy andyn:** *s'dah ~ dy dahjyn, s'diöf ~ dy djyfy²⁷, s'e ~ dy äjyn, s'gybund ~ dy gybyndyn, s'kolb²⁸ ~ dy kelwyn, s'kün ~ dy kjenyn²⁹, s'land ~ dy lendyn, s'wüt ~ dy wjytyn³⁰.*

5. Dy kłopaöet

Zawer yt uf dy boü fun zahwjytyn äna uf wi'ä kon jyr gramatyś gyśleht mälda. Ym lecta undertäl priöebjyt yh ju oly leksema cy wäzja, wo'h zy fund, wyły wün myt jynt är gramatyśa äjnzihsöft, wo'h zy byśrāw, ferbunda. Dunda oder, do's ny zo cy fejl płoc nama (wāl miöehja grüpa fun zahwjytyn zäjn zjyr hefik), stel yh jok di für, wyły yh ho öüsgykloüt. Cyn sufiksa, sufiksoida än endla, di kłopaöetikj zahwjytyn sofa, gyhjyn:

²⁰ Oder: *s'byłd ~ dy byłda*.

²¹ Hoütcytag wo ämöł mejer möł wyjd dy regularnikjy füm *gyzyhta* gybroüht.

²² S'wüt *liht* myter mejcolfüm *dy lihtyn* höt dy bydäjtman 'ä stäkja fu wahs oba parafin gymaht, wo ä töht hyna höt äna kon zäjn ogycunda, do'ä liöeht'; s'gyt oü ä ander *liht*: 'lihtkäjt, do yht liöeht, šäjt' – dos wüt höt dy mejcolfüm *lihta*.

²³ Oder: *dy rynd ~ dy rynda*.

²⁴ Dos wüt ej hefa möł myt -p ym end (*s'grop*) gyśrejwa.

²⁵ Zeldä wen oü *dy lehyn*.

²⁶ Gat öbaht, do *dy güta* ej dy mejcolfüm fum zahwüt *der güt*.

²⁷ Zeldä wen oü *dy diöfyn*.

²⁸ Dos wüt wyjd hefa möł wi *s'kolp* gyśrejwa.

²⁹ Oba *küna* – wen's bydäjt künöeta.

³⁰ Nymiöehja kuzyn gybroühja oü dy füm *wüta*.

-a/-ja³¹: *doüma, giöelgja, gyzunda, boüma, boza, küha, noma, śtākja* (oüsgy-numa *s'ájza, dy mulkja*) – y dar grüp gyhjyn ká zahwjytyn, wo zy zājn fun cajtwyjytyn derywjyt āna ká pönyśy ļajnwyjytyn³² – di bykuzwer dunda;

-ant: *elifant, kapelant, laborant, müzykant, štüđant*;

-er/-jer³³, **-ler**, **-ner** (dy lecta cwej sufiksa zājn ganc wing gybroüht): *briwtri-öejer, maher, myłner, tyster, rydner, ziöefer* – hefa fu dan wjytyn nena ā kłopapersün, wo zy jynt ā fāh hōt (*der tübmaher, bo'ā maht tüb*) cy yht byśtymtys tüt (*der trynkjer, bo'ā trynkt* gan oüs) oba ā gycojg, wo ej cy yht gynoüys gybroüht (*der twjyter, bo mā twjyłt* mytum); by dam sufiks kon zih āmöl uf dy cajt ymłöüt trafa (cbś. *dy süł > der śiler*);

-höf (-hüf): *banhöf, eroplanhöf, fiöerbhöf, kgybhüf*³⁴, *mejsthöf* – *der höf* āłān ej oü ā wüt ān āzu dy wjytyn, wo zy zājn mytum gyśoft, fur formálnikja oüsziht kynda zājn kompozitwyjytyn gynant;

-ik: *gyospik, hazerik, hjerik, ospik, śtobik* – cy dar grüp gyhjyn relatywnik wing wjytyn; s'istnjāt oü ā grüp fun zahaöetikja zahwjytyn myt ām zyta sufiks, cbś. *s'kroütik, s'rjyrik, s'ujymik*; mā zo's ny miśa myta zahaöetikja zahwjytyn, wo zy fanga zih myt **gy-** o (cbś. *s'gyśtanik, s'gyfibtik*) oba enda uf **-werik** (cbś. *s'tyngwerik, s'füwerik*) – zat uf **Dy zahaöet**; mā zuł oü ā sufiks **-ik** fun sufiksa **-lik** ān **-tik** undersājda;

-jyr: *inžynjyr, kawaljyr, oficjyr, pasażjyr* – gejt's ok ym dy wjytyn, wo zy łöüt nena, bo dy wjytyn, wo uf **-jyr** enda āna ny zājn łöütanoma, gyhjyn s'māst cyr bowa- oba zahaöet (cbś. *dy kwatjyr, dy manjyr, s'papjyr*);

-lik: *drokelik, toüggelik, mojelik, ptoüdylik, śpjelik*;

-tik: *biblik, fyndtik, jyśtik, mittik, pytersýtik* – hefa wjytyn myt sufiksa **-lik** ān **-tik** nena łöüt myt ām byśtymta ocáhja oba imanda, wo'ā yht maht (cbś. *der fyndtik* – imyd oba yht ļanikjys, wo ej *gyfunda*; *der mittik* – dar, war wjyd *gymit*; *der mojelik* – bo har *moüyt/mojyt*);

-mon (mejcoł: **-łöüt**): *bjygjamon, boümon, fajermon, frājmon, koüfmon* – der sufiks (sufiksoid?) **-mon** wiöe āmöl ā ekstra wüt (*der mon*), wiöd's oder fum wüt *der kłop* fertoüśt āna's blājt yt ok oüz ā tāl fun kompozitwyjytyn, ejs hōt zih āzu gymorfemizjyt; y nymiöehja fołn kon mā fun zyta wjytyn feminatywa śofa, wen'ā **-mon** myt **-bow**³⁵ fertoüśt: *der handulmon > dy handulbow*;

³¹ **-ja** tryft mā zjyr zelda – s'māst nō **-k**, **-g**, **-h**, **-č** oba **-dž**, gük **-a** nōn konsonanta *k*, *g*, *h* ej oü mejglik.

³² Oüsgynuma piöer wjytyn, wyły wiöda ekstra cy dam gyśleht gyasymiljyt (cbś. *der tiöerba āna der miöeda*).

³³ Dos zājn fonetyčnikjy wārjānta fu ām sufiks: **-jer** wjyd gybroüht, wen der śtom fum wüt end uf ān wokal, **-er** – y oła andyn fołn. Bādy sufiksa zājn nō konsonanta *k*, *g* ān *h* cy fynda.

³⁴ Der wokal *ö* ym wüt *kgybhüf* wiöd, gywys diöhā ājflus fum *jy*, cy *ü* ufgyhöwa.

³⁵ Zu wi *der kłop* fertoüśt s'germanyśy wüt *der mon*, fertoüśt *dy bow* jyr germanyś cwejnlikwüt: fergłājht *wíp* 'dy bow' ym mytulhuhdoüća, nō wyłum blājt ā śpür ym cajt wüt *ferwājwa* (*zih*).

-izmus/-yzmus: *hitlerizmus, katebismus, marazmus, oütorytaryzmus* – hoüt-cytag, gywys diöhä äjflus fur pönyša špröh, kon mā y dan leksema oü sufiksa **-izm/-yzm** fynda (zy zājn oder ny āzu hefik gybroüht owi **-izmus/-yzmus**): *der komunizm, der patriotyzm*;
-or/-a/ä)tor: *ākumlātor, direktor, motor, oütor, proküurator, terror, traktor, rewizor*;
-um: *bödum, bozum, fodum, krācum, ödum* – mā zo's ny miša mytum lotājnyša endla **-um**, cbś. wi yn wyjtytn *s'gimnāzum/s'gimnāzjum, s'prezbiterum* (zat uf **Dy zahaöet**).

Ganc hefa sufiksa ān endla kuma fur pönyša špröh (dy māsta föna zājn oder yr wymysiöeryša špröh ny produktywnik, dos häst, do zy zājn cym šofa fu noüa wyjtytn zjyr wing gybroüht, zy zājn jok mytgylejn myta):

-a: *drüzba, džjada, stariöesta*;
-jec: *Bibiöewjec, lipjec*;
-ek: *ganek, Jüzek, šiwek*;
-ik: *lāj bik, słowik, tšewik*;
-ist³⁶: *nācjonālist, öergānist, žürnalist*;
-nik: *bezbožnik, paždžjernik, Plaćnik*;
-njec: *powstānjec, ružanjec*;
-oć/-ać: *biöegoć, godoć, pragać, targać*;
-ok: *Bejmok, bjydok, cüdok*;
-üs: *fündüś, Poüerüś, Świöecüś*;
-ø: *rekrüt, wjeliöeryb*.

Å ekstra foł reprezentjyt dö der sufiks **-ki**, wo'a wiöd fur pönyša mejcolfüm fum kłopaöetikja sufiks **-ek** āna bowaöetikja sufiks **-ka** (āzu fum **-ki**) gylejn: *der ffolki* < *fiolek*, *der Jāski* < *Jasiek*, *der śyski* < *szyszka*, *der wancki* < *wancka*. Dy mejcolfüm fu dam sufiks ej **-kja**: *dy ffolkja, dy śyskja, dy wanckja*.

S'istnjāt ā tendencyj, do dy zahwjytyn, wo zy wiöda fun cajtwyjtytn uny kā afiksa³⁷ derywjyt, zājn kłopaöetik: *der broüh* < *broüha*, *der cug* < *cin*, *der hüst* < *hüsta*, *der loüf* < *loüfa*, *der müs* < *müsa*, *der pös* < *pösa*, *der röt* < *röta*, *der slöf* <

³⁶ Miöehja wyjtytn fu dar grüp mygja oü fur doüca špröh zājn kuma.

³⁷ Di, wo zy zājn derywjyt mytum formant **-t**, kyna bowaöetik zājn (*dy fiöet* < *fiöen*), āna di mytum prefiks **gy-** – zahaöetik (*s'gykuz*). Dy bowaöetikja dewerbalja, wo zy wün mytum fūrikja **-e** sufiks gyšofa (ferglājht s'mytulhuhdoücy wüt *gābe* 'dy göw'), wo'a ny istnjāt šun yr hoütnikja wymysiöeryša špröh diöh dy apokop fum **-e** ym end fum wüt, undersāda zih ny formālnik fun kłopaöetikja dewerbatywa, wyly uny kā afiks wün gyšofa: ferglājht *dy ryd* < *ryda* (mhd. *rede* 'dy ryd') ān *der röt* < *röta* (mhd. *rāt* 'der röt'). Å kon dö oder ym wingsta ā oüsnam fynda: ferglājht s'zahwüt *dy göw*, y wyłum s'fūrikjy **-b-** byfund zih yr interwokalićnikja pozycyj, wiöd cym **-w-** āna wāz's diöh dos, do's benum jyster wiöe der sufiks **-e**.

šlöfa, *der štank* < *štynkja*, *der štus* < *štusa*, *der wühs* < *wahsa* äzw. Hynder füm *der touíf* (< *tiöefa*), istnjät öü dy füm *dy touíf*. Kłopaöetik zäjñ öü zahwjytyn, wo zy zäjñ gymaht fu colwjytyn: *der ajncer*, *der cwäjer*, *der dräjer*...

6. Dy bowaöet

Cyn sufiksa, wo zy bowaöetikjy zahwjytyn šofa, gyhjyn:

- aj**: *arcynáj*, *bekjeráj*, *cigláj*, *drökeráj*, *šräjweráj*;
- enc**: *ekselenc*, *inteligenc*, *konferenc*, *rezydenc*;
- in**: *gjorgin*, *kofein*, *kümin*, *mäšin*, *medycin*;
- jon/-cjon/-sjon**: *operácjon*, *pasjon*, *rehabilitácjon*, *rewizjon*, *telewizjon* (dö gyt's piöer öüsnama, cbš. *der bästjon*, *der miljon*³⁸, *der regjon*);
- kajt/-hajt**³⁹: *flymiškajt*, *fräjhajt*, *gywönhajt*, *löstikkajt*, *ywikkajt* – gükja **-kajt** istnjät ny öüz á ekstra wüt, wen's zih myta wiwjytyn bynd, šräjwt mä's ekstra (*dy gyhájmy kajt* < *gyhájmy*), bo s'wiwüt deklinjyt zih öüz á ekstra wüt: á *nojyšy kajt* – *dy nojyšy kajta* – dy füm **-hajt** wjyd ni ny ázu gybroüht;
- nan/-an**⁴⁰ (s'mäst derywjyt fun cájtwjytyn): *fojeran*, *ibnan*, *jeran*, *wytnan*;
- soft**: *brüdersoft*, *erbsft*, *fryndsoft*, *gyzelsoft*, *wjytsoft* – etymologyš ej dar sufiks mytum wüt *der soft* ny ferbunda, ázu zäjñ dy wjytyn myt **-soft** ká kompozit-wjytyn;
- ür**: *arhitektür*, *kultür*, *literatür*, *statür* (öüsgynuma piöer kücy wjytyn: *s'jür*, *s'rür*, *der šwür*, *s'tür*, *s'ür* äna öü *s'kanür* – owi öü pönyšy ľajñwjytyn, wo zy yr pönyša špröh zäjñ kłopaöetik, cbš. *der Mazür*, *der pazür*);
- yj/-i**⁴¹: *akademi/akademyj*, *härmoni*, *homili*, *kistiöeryj*, *kumedyj*, *sytuácjy* – s'ej wat cy derwiöera, do dö gejt's ym dy fremdwjytyn, bo zyst zäjñ zy zahaöetik, cbš.: *s'fi*, *s'kni*, *s'mäži*, *s'miži*, *s'tiši*; wjytyn *der gumi* äna *s'parabli* zäjñ öüsnama;
- yk** (y fremda wjytyn): *aptyk*, *fabryk*, *gramatyk*, *metryk*, *polityk*;
- yn/-jyn**⁴²: *Bejmokyn*, *drüžkjyn*, *gybünhyłferyn*, *kyngjyn*, *šileryn*, *študentyn* – dar sufiks ej zjyr produktywnik ym šofa fun feminatywa;
- yt**: *fräjyt*, *hamyt*, *jugyt*, *tugyt*, *würyt*.

³⁸ Hoütcytag dy füm *der milon* ej hefikjer ym broüh.

³⁹ Der **-kajt** sufiks ej mejer gybroüht. Har tryft zih s'mäst nö *-k*, *-š*, *-m* än *-b*, wäl **-hajt** – nö *-n*, *-j* än *-d*. Miöehysmöł blajt **-kajt** mytum wiwütsifuks **-ik** oba **-nik** jok myt äm *k* gyšrejwa: *ywik(k)ajt*.

⁴⁰ Di alomorfa wada ázu gybroüht: **-an** tryft zih jok yn wjytyn, wyły enda uf *-r* än *-n*, y oła andyn fołñ bynöct mä **-nan** (cbš. *dy tojeran*, *dy wönan*, *dy abtnan*, *dy rytнан*).

⁴¹ Dos zäjñ fonetyčnikjy wärjanta fu äm sufiks: **-i** kon mä inda nö *n*, oder ni nö *r* fynda, wen nö *m* bády sufiksšym zäjñ nymłik öft gybroüht. Y miöehja wjytyn á wersy ej mejer möł wi dy andry gybroüht, cbš. dy füm *familiy* ej popularnikjer owi *famili/fämili*.

⁴² Der alomorf **-jyn** ej ok by piöer gyizoljyta leksema (nön konsonanta *g* än *k*) cy fynda.

Uf hefa fu dan sufiksa (*-āj*, *-enc*, *-in*, *-jon/-cjon/-sjon*, *-yj/-i*, *-yk*) felt inda der wütakcent. Dy sufiksa *-āj*, *-nan/-an*, *-yn*, owi oü *-soft* äna *-kajt/-hajt* zäjñ yr hoütnikja wymysiöeryša špröh zyjr produktywnik. Dy sufiksa *-yt* än *-kajt/-hajt* boüyn abstrakcyjnikjy zahwjytyn.

Analogys cyr kłopaöet, štoma miöehja sufiksa än endla fur pönyša špröh roüs:

- a: *baba*, *bjyda*, *präbaba*;
- in (< pön. -ina): *celin*, *jedlin*, *malin*;
- ka: *fräjerka*, *kroücerka*, *wnüčka*;
- ø (< pön. -a): *büed*, *kaplic*, *skib*;
- ø: *kädź*, *psičjeś*, *šjyc*.

Wat cy bykuza ej oü der sufiks *-ung* fur doüca špröh: *dy festung*, *dy gazytcajtung*, *dy hofnung/höfnung* – miöeha fu dan wjytyn hon cwejnlikwjytyn mytum wymysiöeryša sufiks *-an/-nan* (fergläjht *wönung* än *wönan*).

S'istnjät ä tendencyj, do dy zahwjytyn, wo zy wiöda fun wiwjytyn – fur synkronyša öüsüht – uny kä afiksa derywjyt (hefa möl myt ymloüt), bowaöetik zäjñ: *dy brät* < *brät*, *dy fyl* < *fuł*, *dy git* < *güt*, *dy gryš* < *grus*, *dy hej* < *hub*, *dy keld* < *kald*, *dy leng* < *lang*, *dy nes* < *nos*, *dy stäk* < *štiöek*, *dy tif* < *tif*.

7. Dy zahaöet

Cyn sufiksa än endla, di zahaöetikjy zahwjytyn šofa, gyhjyn:

- la/-la/-ihla: *bihla*, *cökela*, *wäjtihta* – di zäjñ deminutywsufiksa: *-la* ej s'mäst gybroüht, wen ä zahwüt zih myt *-k*, *-g* oba *-r* ent (*dy tok* > *s'täkla*, *s'öüg* > *s'öegla*, *der maser* > *s'masela*), *-ihla* – wen ä zahwüt zih myt *-l* ent (*dy cajt* > *s'cäjtihta*, *dy mejt* > *s'mejtihta*, *dy zoüt* > *s'zoütihta*), yn andyn fołn ej bałd loüter *-la* gybroüht (*s'büh* > *s'bihla*); dö mü mä derwiöert wada, do byn kłopaöetikja zahwjytyn, wo zy uf *-a/-ja* enda, fertoüst *-la/-la* dos endla: *der uwa* > *s'ejwla*, *der küha* > *s'kühta*, *der stäkja* > *s'täkla*; nätjyrlik gyt's oü dö öüsnama, fergläjht *s'äla* < *s'e*, *s'abela* < *dy baba*, *s'myla* < *dy mytih*, *s'tagla* < *der tag*, ny **ela*, **abla*, **mytihta*, **tagla*; by *-la/-la* tryt zih hefa möl ymloüt: *dy kü* > *s'küla*, *der büw* > *s'biwla* (oder oü: *s'büwla*), *der puš* > *s'pyšla*; gat öbaht, do wen loütanoma myta deminutywsufiksa nena kłopapersüna, zäjñ zy kłopaöetik: *der Baranla*, *der Pejtelä*;
- um (yn wjytyn fur lotäjnyša špröh): *beneficjum*, *gimnazum/gimnazjum*, *laboratorum*;
- werik: *fjywerik*, *füwerik*, *nahthjewerik*, *ociwerik*, *tyngwerik*;
- werk: *fojerwerk*, *fraswerk*, *handwerk*, *munterwerk* – s'ej mejglik, do *s'werk* kon jyšter wi *der mon* oü ä ekstra wüt zäjñ gywast.

Miöeha łajnwjytyn fur pönyśa oba doüca śpröb hon s'endla **-o**: *s'berło*, *s'bjüro*, *s'dühowjynstwo*, *s'kilo*, *s'kino*. Zahaöetik ej öü s'wüt s'öüta (wo'a's öü miöehysmöł owi *öüto* ufśrąjwł).

S'gyt öü ä piöer derywacyjöeta, di zahaöetikja zahwjytyn śofa: 1) zahaöetik zäjñ hefa zahwjytyn mytum prefiks **gy-** (ony süfiksa oba mytum sufiks **-ik**): *s'gyłoüt*, *s'gysütiw*, *s'gyfygl*, *s'gywjymik*; 2) owi öü zahwjytyn gyderywjyty fun cąjtwjytyn (wo zy enda uf **-a/-n/-yn**): *s'ława*, *s'asa*, *s'ążan*, *s'byfojyn*.

Öü wiwjytyn, wyły fungowän wi zahwjytyn, zäjñ inda zahaöetik (ym *nomi-nativus* enda zy zih ym **-y/-ys**): *s'doiücy*, *s'edikjy/edikjys*, *s'fety/fetys*, *s'łöühtnikjy/łöühtnikjys*, *s'wiöemy*, *s'wymysiöeryśy* – öüsgynuma wen'a kuzt fu łöüta: *ä Doücer*, *dy Doücy*, *ä fremder*.

Endlik, dy sufiksa **-ent** än **-ment** kynä oba zahaöetikjy: *s'instrument*, *s'patent*, *s'prezent*, *s'procent*, *s'regiment*, *s'sakrament* – oba kłopaöetikjy zahwjytyn śofa (ekstra wen zy nena łöüt, cbś. *der agent*, *der konsument*, *der prezydent*): *der akcent*, *der argument*, *der dokument*, *der eksperiment*, *der element*, *der ferment*, *der fundament* (oder: *dy onfent*).

Bibliografy

- Andrason A. (2014a) *Morphological Case System of the Vilamovicean Noun – from the 20th to the 21st Century*. *Studies in Polish Linguistics*, 9, 1-19.
- Andrason A. (2014b). *Zarys gramatyczny współczesnego języka wilamowskiego*. *Małopolska*, 16, 119–135.
- Andrason A. (2015). *Vilamovicean: A Germanic-Slavic mixed language?* *Studies in Polish Linguistics*, 10, 57-85.
- Andrason, A., & Król, T. (2016). *A grammar of Wymysorys*. Durham, NC: Duke University. https://slaviccenters.duke.edu/sites/slaviccenters.duke.edu/files/media_items_files/wymysorys-grammar.original.pdf [cütrejł 31.10.2024].
- Kleczkowski, A. (1920). *Dialekt Wilamowic w zachodniej Galicji: Fonetyka i fleksja*. Krök: Pönyś Wysaakademi (Polska Akademia Umiejętności).
- Król T. (2011). *S'ława fum Wilhelm*. Wymysöü: Dy Gyzełsoft „Wymysiöejer” (Stowarzyszenie Na Rzecz Zachowania Dziedzictwa Kulturowego Miasta Wilamowice „Wilamowianie”).
- Król T. (2020). *Wjytynbılıta fur wymysiöeryśa śpröb*. Wymysöü: manuskrypt bym arhiw fum öütor.
- Król T. (2023). *Wymysöü ej ä śejny, kliny śtot. Gyśılıta fu Wymysiöejyn yr wymysiöeryśa śpröb*. Wrosłöü: Pönyś Etnologyś Gyzełsoft (Polskie Towarzystwo Ludoznawcze).
- Mojmir, H. (1930). *Wörterbuch der deutschen Mundart von Wilamowice: Teil 1. A–R* (A. Kleczkowski, Byat). Krök: Pönyś Wysaakademi (Polska Akademia Umiejętności).
- Mojmir, H. (1936). *Wörterbuch der deutschen Mundart von Wilamowice: Teil 2. S–Z* (A. Kleczkowski & H. Anders, Byat). Krök: Pönyś Wysaakademi (Polska Akademia Umiejętności).
- Szutow P. (2024). *S'łjyrbılıta cyr wymysiöeryśa śpröb ffjy dy grusa łöüt*. Byłc-Bejł – Wymysöü: Cum Laude.
- Wicherkieicz T. (2003). *The making of a language: The case of the idiom of Wilamowice, southern Poland*. Berlin: de Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110905403> [cütrejł 31.10.2024].

Internetkwałn

Mittelhochdeutsches Handwörterbuch von Matthias Lexer, digitalisierte Fassung im Wörterbuchnetz des Trier Center for Digital Humanities, Version 01/23. <https://www.woerterbuchnetz.de/Lexer> [cütřejt 31.10.2024].

Formal determinants of the grammatical gender of Wymysorys nouns

1. Introduction

Although revitalization efforts for the Wymysorys language have led to the availability of various learning materials, and numerous scholarly articles have been published on the language thanks to academic research, many of its grammatical features still lack thorough analysis. One such topic is grammatical gender in nouns. The subject of gender in Wymysorys has already been addressed (Kleczkowski, 1920; Mojmir, 1930, 1936; Wicherkiewicz, 2003; Andrason, 2014b, 2015; Andrason & Król, 2016; Król 2020). My attempt to describe this issue is primarily didactic in nature: the aim of this article is to indicate which formal markers (grammatical determinants) can help learners of Wymysorys identify the grammatical gender of a given noun. Due to the practical focus of the article, I discuss only relatively frequently used endings, derivational suffixes and declension patterns that are clearly associated with a specific gender. I believe that the regularities I present will be useful both for learners of Wymysorys and for teachers of the language.

2. Methodology and sources

It is worth noting that this article primarily describes the current state of the Wymysorys language – that is, the varieties of the language taught by Wymysorys activists and used in their publications since 2011, beginning with the first book written in the modern orthography of Wymysorys,¹ *S’Eawa fum Wilhelm* (Król, 2011). It also encompasses the varieties used by the oldest native speakers, whom I met between 2018 and 2023. As additional points of reference, I also used

¹ In its current form, this orthography has been described by Tymoteusz Król and Paweł Szutow (Król, 2023, pp. 45–46; Szutow, 2024, pp. 9–13).

earlier recordings, including *Documenting the linguistic and cultural heritage of Wilamowice*,² as well as the vast majority of Wymysorys-language texts known to me. These texts served as the basis for a Wymysorys language corpus³ comprising nearly 300,000 word tokens. I also made use of *Wjytnbibla fur wymysiöerysa špröh* (Dictionary of the Wymysorys Language) (Król, 2020). I analyzed the corpus data using the AntConc software and Microsoft Excel, comparing it with entries from the aforementioned *Wjytnbibla fur wymysiöerysa špröh*. My goal was to identify grammatical determinants corresponding to specific grammatical genders.

3. Grammatical gender in Wymysorys

The Wymysorys language distinguishes three grammatical genders. The gender of a noun is primarily expressed through the accompanying definite article, article-like words or the form of the adjective:

- 1) **Masculine gender**, which corresponds with the definite article *der*, e.g., *der kłop*, *der noma*, *der fejš*. The following endings of the strong declension of adjectives are characteristic of it:⁴ nominative *-er*, accusative *-a*, dative *-um* (e.g., *duter yzuł*, *myt idum*). Masculine gender is also associated with the following forms of the cardinal numbers: *āner*⁵ ‘one (m.)’ and *cwej* ‘two (m.)’.
- 2) **Feminine gender**, with the definite article *dy*, e.g., *dy bow*, *dy kü*, *dy wand*, and the following strong adjective endings: nominative *-y*, accusative *-y*, dative *-er* (e.g., *idy bow*, *myt ziser myłih*). It is accompanied by the numeral forms *āny* ‘one (f.)’ and *cwü* ‘two (f.)’.
- 3) **Neuter gender**, with the definite article *s’*, e.g., *s’kynd*, *s’bihla*, *s’fad*, and the following adjective endings: nominative *-ys*, accusative *-ys*, dative *-um* (e.g., *myt gütum wüt*, *fetys asa*). The associated numerals are *ās* ‘one (n.)’ and *cwe* ‘two (n.)’.

² Some of the materials collected within the project – including numerous audio recording transcriptions – have been made available online: <https://culturalcontinuity.al.uw.edu.pl/resource/ufnama-fu-wymysou-recordings-from-wilamowice-nagrania-z-wilamowic/> (accessed October 31, 2024).

³ It comprises texts in the Wymysorys language from the early 20th century to the present day, as well as transcriptions of conversations with Wilamowians recorded between 1977 and 2023.

⁴ Some pronouns are also declined like adjectives.

⁵ Here and below, when referring to the numeral ‘one’, I mean its form when used independently (i.e., as a pronominal or predicative expression). When used attributively in the nominative case, the numeral *āner* has the same form across all genders: *ā būw* ‘one boy’, *ā bow* ‘one woman’, *ā fanster* ‘one window’. These forms differ from the indefinite article *ā* in pronunciation: the article is pronounced short ([a]), while the numeral is pronounced long ([a:]).

Nouns that exist only in the plural⁶ and cannot be clearly assigned to any of the three genders (in the plural, nouns of all genders take the same definite article *dy*) constitute a relatively small group (e.g., *dy eldyn*, *dy nerwyn*, *dy Leżaja*) and will not be further analyzed.

It should be remembered that in compound nouns, it is the final element (the so-called head or nucleus) that determines the gender: *der boüm* > *der baobabboüm*, *der bjynboüm*, *der epulboüm*, *der fyjgaboüm*, *der krisboüm*, *der östboüm*, *der štamboüm*, etc. Typically, each noun has only one grammatical gender, though a few exceptions exist, e.g., *s'menc'/der menc'*, *s'stöput/dy stöput*. These should not be confused with homonyms, such as *der band* 'union', *dy band* 'gang' and *s'band* 'ribbon', which differ in meaning (and gender), despite having identical spelling and pronunciation.

The grammatical gender of nouns denoting animals or humans frequently corresponds to the natural gender of the referent. However, in some cases, when the speaker does not consider the biological gender relevant, neuter-gender nouns may be used. Consider the following groups of examples: *der zun* 'son' and *dy tohter* 'daughter', *der öks* 'bull' and *dy kü* 'cow', *der hengst* 'stallion' and *dy köwut* 'mare' – but *s'kynd* 'child', *s'rynd* 'cattle' and *s'fad* 'horse'. Still, this phenomenon cannot be reduced to a universal rule – compare *der koter* 'tomcat', *dy kić* 'female cat' and *dy koc* 'cat'. Furthermore, it should be noted that neuter forms are often used when referring to women.⁷

There are also some semantic groups of nouns within the same gender that can be identified. For example, the names of seasons, months and days of the week (with the exception of *dy mejtwoh* 'Wednesday') are masculine, as are the names of professions traditionally associated with men. Many loanwords retain

⁶ These are so-called *pluralia tantum*: they are used with the cardinal numeral *cwe* (e.g., *cwe mäjtkja* 'a pair of underpants', *cwe eldyn* 'two parents', *cwe loüt* 'two people'). Nouns that do not have a plural form are called *singularia tantum*, such as *dy nut* 'natural need; poverty, misery', *Šwäjc* 'Switzerland', *s'wysa* 'knowledge'.

⁷ In the past, the neuter gender was used exclusively to refer to girls (e.g., *s'Häla* 'Elżbieta', *s'Nüša* 'Anna', *s'Ruzla* 'Rozalia' – cf. the neuter noun *s'mäkja* 'girl; young woman'). This designation encompassed young, unmarried women (though not every word referring to a girl belonged to the neuter gender – cf. *dy miöed* 'unmarried woman; young girl; maid'). Upon marriage, girls began to be referred to as *dy bow* ('woman'), with the feminine gender then being used for them. Among peers, the shift in grammatical gender depended on the timing of marriage: if one of two close friends married earlier, people began to refer to her using the feminine gender, while she would often continue referring to her unmarried friend in the neuter – even after the latter eventually got married as well. Over time, however, children who had known each other since early childhood increasingly began to use the neuter gender consistently when referring to female peers, regardless of their age or marital status. Today, the choice between neuter and feminine gender when referring to a woman roughly corresponds to the distinction between *ty* ('you' informal) and *pan/pani* ('Mr./Ms.') in Polish (or *dün* and *jyn* in Wymysorys).

their original gender in Wymysorys. However, some of them adapt their gender to better fit within the Wymysorys grammatical system, e.g., *dy płoïc* ‘lung/lungs’, *s’parabli* ‘umbrella’ (probably from French *parapluie*, masc.), *der tiöerba* ‘bag’, among others.

Grammatical gender is a matter of social convention and, in most cases, it is not possible to determine the gender of a noun unless one is familiar with this convention (i.e., linguistic usage) – for example, based solely on its ending. For comparison, consider these three nouns: *der öema* ‘shoulder’, *dy baba* ‘grandmother’, *s’asa* ‘food’ – all of which end in *-a* but belong to different genders. Nevertheless, certain suffixes, suffixoids, endings, derivational patterns or declension classes of specific groups of nouns may reveal the grammatical gender of a given word.

We shall now examine several declensional particularities, followed by derivational patterns and affixes characteristic of masculine, feminine and neuter nouns that may indicate their grammatical gender.

4. Declension

The noun in the Wymysorys language declines to a very limited extent – usually only by number. Among the exceptionally case-inflected nouns in the singular, almost all belong to the masculine gender. Below I list the most commonly used nouns that have different forms in the nominative and accusative/dative:⁸

- der büw* ‘boy’ ~ *ä/-m büwa*
- der fiöer* ‘priest’ ~ *ä/-m fiöen*
- der fjyšt* ‘duke’ ~ *ä/-m fjyšta*
- der hjer* ‘mister, master’ ~ *ä/-m hjen*
- der kjyt* ‘shepherd’ ~ *ä/-m kjyta*
- der kłop* ‘man, husband’ ~ *ä/-m kłopa*
- der menć* ‘human, person’ ~ *ä/-m menća*
- der niöer* ‘fool, madman’ ~ *ä/-m niöen*
- der öks* ‘ox’ ~ *ä/-m öksa*
- der wjyt* ‘farmer, host’ ~ *ä/-m wjyta*
- der wyla* ‘will’ ~ *ä/-m wyltn*

It is easy to observe that all of these are masculine nouns referring to people (except for *der öks* and *der wyla*). Although Kleczkowski and Andrason have written that some of these nouns receive an ending only in one case (the dative), and others in both (dative and accusative) (Kleczkowski, 1920, pp. 128–129; Andrason, 2014a,

⁸ Almost all of them take the ending *-a*. Nouns whose stem ends in *-r* replace it with *-n*. A special case is the noun *der wyla* ‘will’, which takes *-n* instead of *-a*.

p. 9; Andrason, 2014b, p. 127; Andrason & Król, 2016, p. 35), the material from my corpus shows that this distinction is no longer present and all these nouns now take the appropriate ending in both cases (although – exceptionally – they might not inflect at all). Previously, there were more such nouns, such as *der Jüüd* ‘Jew’ ~ *ä/-m Jüda*, *der lump/lümp* ‘scoundrel, rouge’ ~ *ä/-m lumpa/lümpa* – possibly these are still used today, but in my corpus these forms occur only in texts from before World War II. Today, the only commonly used noun that does not belong to the masculine gender and that inflects in the singular (though only in the dative) is *dy hej* ‘height’ ~ *-r heja*. In his grammar of the Wymysorys language, Kleczkowski (1920, p. 130) mentioned one more neuter noun – *s’bac* ‘heart’ – which also took an ending in the dative: *-m bac* – so there was at least one more such noun in the past.

Although all regular plural formation types⁹ are commonly used in the declension of nouns from all three genders, at least two irregular patterns show a connection specifically with the masculine or neuter gender. The largest group of irregular masculine nouns does not take a plural ending but instead changes the stem vowel (i.e., they undergo different kinds of vowel alternation). Some of them, however, do not change even that:

- 1) **Without vowel alternation:** *der adum* ~ *dy adum*, *der fajnd* ~ *dy fajnd*, *der fläk* ~ *dy fläk*, *der hund* ~ *dy hund*, *der knäht* ~ *dy knäht*, *der kyng* ~ *dy kyng*, *der kyz* ~ *dy kyz*, *der öbst* ~ *dy öbst*, *der pylc* ~ *dy pylc*, *der štoüh* ~ *dy štoüh*, *der stroüh* ~ *dy stroüh*, *der swamp* ~ *dy swamp*, *der tag* ~ *dy tag*, *der wäg* ~ *dy wäg*, *der wuf/wüf* ~ *dy wuf/wüf*, *der wynd* ~ *dy wynd*.¹⁰

Some of the above lexemes had different singular and plural forms in the past. For example, consider *der tag* and *der kyng*, which in the plural used to change the final consonant from [k] to [g] (Mojmir, 1930, p. 251, 1936, p. 443). Nowadays, this way of forming the plural seems to have completely disappeared. Similarly, the word *der stroüh* had a plural form *dy stroj*h (Kleczkowski, 1920, p. 128) – but in modern Wymysorys, the phonological distinction between *oj* and *oü* is fading (some speakers use just one diphthong – *oj* – for both). It remains to be determined

⁹ In this article, I consider the plural formation with the suffixes *-a/-ja*, *-n*, and *-ø* (the latter applied to nouns ending in *-a/-ja*, *-la/-la* or *-ibla*), as well as the replacement of *-er/-jer* with *-yn/-jyn* and *-ki* with *-kja*, since these are the most commonly used. I do not address nouns ending in *-n*, which (from a phonetic point of view) do not take a plural suffix – some of them, however, change the length of the root vowel, e.g., *dy won* ‘bathtub’ [vo:n] ~ *dy wonn* ‘bathtubs’ [vɔn]. It is worth noting that the double *-nn* in this word does not indicate the shortness of the preceding vowel, but is a marker of the plural. The ways of forming the plural in the Wilamowski language will be discussed in more detail in another article.

¹⁰ Of course, the rules described here also apply to compound words: *der knäht* ~ *dy knäht*, just like *der dinstknäht* ~ *dy dinstknäht*, and so on.

whether those Wymysorys speakers who use both diphthongs treat them as separate phonemes or as allophones. From a diachronic point of view, grouping these words together would be unjustified, but synchronically it seems appropriate. Another example of a word that forms its plural without a suffix or vowel change is *der dib* ‘thief’, which has the plural form *dy diw* through a change of the final consonant: the former plural ending *-e* placed *-b-* in an intervocalic position, and in such conditions, it would change to *-w-*. It is worth noting that I have not found any feminine nouns (except *dy löüz* ‘louse’ ~ *dy löüz*, *dy kyt* ‘chain’ ~ *dy kyt* and *dy sjyc* ‘apron’ ~ *dy sjyc*) that form the plural without an ending (I do not discuss words ending in *-n*, such as *dy mäsín* ‘machine’ or *dy an* ‘harvest’), but a small group of neuter nouns can be identified: *s’bet* ~ *dy bet*, *s’fad* ~ *dy fad*, *s’funt* ~ *dy funt*, *s’gyböt* ~ *dy gyböt*, *s’hemb* ~ *dy hemb*, *s’jür* ~ *dy jür*,¹¹ *s’kroüc* ~ *dy kroüc*, *s’parabli* ~ *dy parabli*, *s’piöer* ~ *dy piöer*,¹² *s’sajt* ~ *dy sajt*, *s’söf* ~ *dy söf*,¹³ *s’sök* ~ *dy sök*.

2) Nouns **with vowel alternation** can be divided into several smaller groups according to the kind of alternation involved:

- a) **a > e**: *der band* ~ *dy bend*, *der fjyrhang* ~ *dy fjyrheng*, *der gang* ~ *dy geng*, *der gast* ~ *dy gest*, *der kranc* ~ *dy krenc*, *der sank* ~ *dy senk*, *der sranc* ~ *dy srenk*, *der stand* ~ *dy stend*, *der strang* ~ *dy streng*, *der tanc* ~ *dy tenc*, *der zak* ~ *dy zek*. Similarly, a small group of feminine nouns inflects this way: *dy bank* ~ *dy benk*, *dy ganz* ~ *dy genz*, *dy hand* ~ *dy bend*, *dy wand* ~ *dy wend* – and perhaps one neuter noun: *s’nast*¹⁴ ~ *dy nest*.
- b) **o > e**: *der komb* ~ *dy kemb*, *der ost* ~ *dy est*, *der płoc*¹⁵ ~ *dy plec*, *der stóm* ~ *dy stem*, *der stomp* ~ *dy stemp*, *der trof* ~ *dy tref*, *der wonst* ~ *dy wenst*. Some speakers also used the form *der opuł* ~ *dy epuł*, but the most commonly used form is *der opuł* ~ *dy epułn*.
- c) **ö > e**: *der cöp* ~ *dy cep*, *der flök* ~ *dy flek*, *der fröst* ~ *dy frest*, *der köh* ~ *dy keh*, *der rök* ~ *dy rek*, *der stök* ~ *dy stek*, *der töp* ~ *dy tep*.
- d) **ej > y**: *der Cejgon* ~ *dy Cygon*,¹⁶ *der cejn* ~ *dy cyn*, *der fejs* ~ *dy fys*, *der smejd* ~ *dy smyd*, *der srejt* ~ *dy sryt*,¹⁷ *der tejs* ~ *dy tys*, *der wejs* ~ *dy wys*. Two feminine nouns also inflect this way: *dy bejn* ~ *dy byn*,¹⁸ *dy séjn* ~ *dy syn*.

¹¹ This form is used in the following cases: *5 jür*, *piöer jür*, *befa jür*, but: *dy 30-ta jün*, *langy jün*, or *jünlang*.

¹² This form is used in the following cases: *befa piöer*, but: *zy tancta yn piöen*.

¹³ The form *dy syf* is also used.

¹⁴ Recently this word changed its grammatical gender from neuter to feminine (*dy nast*).

¹⁵ See *der płoc* ~ *dy płac* in the section **o > a** below.

¹⁶ Here, the stress also shifts: *Cejgon* ~ *dy Cygłon*.

¹⁷ Also: *der sryt* ~ *dy sryta*.

¹⁸ *Dy bejn* ‘bee’ has the plural form *dy byn*, *dy bejn* ‘stage’ – *dy bejna*.

- e) **u > y**: *der cug ~ dy cyg*, *der gus ~ dy gys*, *der pus ~ dy pys*, *der štrung ~ dy štryng*, *der štus ~ dy štys*, *der zun ~ dy zyn*.
- f) **ü > jy**: *der būn ~ dy bjyn*, *der füc ~ dy fjyc*, *der tūm ~ dy tjym*, *der wūm ~ dy wjym*, *der wūst ~ dy wjyst*.
- g) **ö > y**: *der dröt ~ dy dryt*, *der kröp ~ dy kryp*, *der slög/slag ~ dy štyg*, *der špön ~ dy špyn*,¹⁹ *der trög ~ dy tryg*. The word *der con ~ dy cyn* also declines similarly to this group.
- h) **o > a**: *der fodum ~ dy fadum*, *der hotc ~ dy hatc*, *der ploc ~ dy plac*, *der pton ~ dy plan*, *der tom ~ dy tam*.
- i) **ou > iöe**: *der boüm ~ dy biöem*, *der coün ~ dy ciöen*, *der knoüf ~ dy kniöef*, *der troüm ~ dy triöem*.
- j) **ü > i**: *der flüg ~ dy flig*, *der füs ~ dy fis*, *der hüt ~ dy hit*, *der krüg ~ dy krig*. Some speakers also used *der stül ~ dy stíl*, but the more widely used form is *der stül ~ dy stíln*.
- k) **öe/iöe > a**: *der biöet ~ dy bat*, *der öes ~ dy as*. Formerly also *der giöeta ~ dy gat* (Kleczkowski, 1920, p. 128), but today this word belongs to the group of nouns ending in **-a** and inflects regularly (*der giöeta ~ dy giöeta*); similarly, *der wiöen ~ dy wán*.
- l) **iö > jy**: *der diön ~ dy djyn*, *der kiöb ~ dy kjiw*. Similarly, *der diöem ~ dy djem*.

A significant group of irregular neuter nouns takes the plural suffix **-yn/-jyn**. They can be divided into several groups.

1) **Without vowel alternation**:

s'band ~ bandyn, *s'bild*²⁰ *~ dy bildyn*, *s'fah ~ dy fahjyn*, *s'fald ~ dy faldyn*, *s'fi ~ dy fihjyn*, *s'gtejd ~ dy gtejdyn*, *s'gyboiid ~ dy gyboiidyn*, *s'gywend ~ dy gywendyn*, *s'gyzyht ~ dy gyzyhtyn*,²¹ *s'hoüz ~ dy hoüzyn*, *s'kläd ~ dy klädyn*, *s'lejd ~ dy lejdyn*, *s'tid ~ dy tidyn*, *s'tiht ~ dy tihtyn*,²² *s'räjz ~ dy räjjyn*, *s'rynd ~ dy ryndyn*,²³ *s'zejb ~ dy zejwyn*. Previously, the word *s'moiül* 'mouth' also belonged to this group (with the plural form *dy moiülyn*), but nowadays the plural forms *dy moiüla* and *dy moiüln* are used.

2) Nouns **with vowel alternation** can be divided into the following groups:

- a) **o > y**: *s'błot ~ dy blytyn*, *s'bod ~ dy bydyn*, *s'głoz ~ dy glyzyn*, *s'grob*²⁴ *~ dy grywyn*, *s'rod ~ dy rydyn*.

¹⁹ The word *dy špyn* 'spider' in the singular refers to *Tegenaria domestica*.

²⁰ But: *s'byld ~ dy bylda*.

²¹ Nowadays, the regular form *gyzyhta* is used more often.

²² The word *s'tiht* with the plural form *dy tihtyn* means 'candle'; there is also the word *s'liht* 'light', which has the plural form *dy lihta*.

²³ But: *dy rynd ~ dy rynda*.

²⁴ This word is often written with **-p** in the final position (*s'grop*).

- b) **ö** > **e**: *s'flös* ~ *dy flesyn*, *s'klöt* ~ *dy kłecyn*, *s'löh* ~ *dy lehjyn*,²⁵ *s'slös* ~ *dy stesyn*.
 c) **ü** > **i**: *s'büh* ~ *dy bihjyn*, *s'güt*²⁶ ~ *dy gityn*, *s'tüh* ~ *dy tihjyn*.
 d) **o** > **a**: *s'fos* ~ *dy fasyn*, *s'woser* ~ *dy wasyn*, *s'groz* ~ *dy grazyn*.
 e) **u** > **e**: *s'fulk* ~ *dy felkjyn*, *s'hulc* ~ *dy helcyn*.
 f) **others**: *s'dah* ~ *dy dāhjyn*, *s'diöf* ~ *dy djyfyfyn*,²⁷ *s'e* ~ *dy ajyn*, *s'gybund* ~ *dy gybyndyn*, *s'kolb*²⁸ ~ *dy kētwyn*, *s'kün* ~ *dy kjenyn*,²⁹ *s'land* ~ *dy len-dyn*, *s'wüt* ~ *dy wjytyn*.³⁰

5. Masculine gender

Let us now turn to the structure of nouns and consider how it corresponds to their grammatical gender. While, in the previous subsection, I attempted to list all the lexemes I had found illustrating the grammatical phenomenon in question, here, for the sake of space (some noun groups are very numerous), I present only a few selected ones. The suffixes, suffixoids and endings that form nouns of the masculine gender include:

-a/-ja:³¹ *doüma*, *giöelgja*, *gyzunda*, *hoüma*, *hoza*, *küha*, *noma*, *stätja* (an exception is *s'ajza*, *dy mulkja*). This group does not include nouns derived from verbs or Polonisms³² – these will be discussed below.

-ant: *elifant*, *kapelant*, *laborant*, *müzykant*, *štüďant*.

-er/-jer,³³ **-ler**, **-ner** (the last two are relatively rare): *briwtriöejer*, *maher*, *mylner*, *tysler*, *rydner*, *ziöefer*. Many of these nouns refer to male persons who perform a certain profession (*der tübmaher* ‘cloth maker’, because *ā maht tüh* ‘he makes cloth’), a certain action (*der trynkjer* ‘drunkard’, because *ā trynkt gan öüs* ‘he likes to drink’), or tools with a specific function (*der twjyler* ‘egg whisk’, because *mā twjylt mytum* ‘one whisks/stirs with it’); this suffix sometimes causes umlaut (e.g., *dy süil* > *der siler*).

²⁵ It is also, less commonly, *dy lehyn*.

²⁶ It is worth noting that *dy güta* is the plural of the word *der güť* ‘good, property’.

²⁷ Less commonly, *dy diöfyfyn*.

²⁸ This word is often written as *s'kolp*.

²⁹ Or *küna* – when referring to types of grain.

³⁰ Sometimes the form *wüta* is also used.

³¹ The variant **-ja** occurs rarely – mostly after *-k*, *-g*, *-h*, *-ć* and *-dź*, although **-a** after the consonants *k*, *g* and *h* is also possible.

³² Except for a few words that have been adopted into the Wymysorys language system, taking on this form (e.g., *der tiöerba* and *der miöeda*).

³³ These are phonetic variants of a single suffix: the **-jer** variant is used when the root word ends with a vowel, while **-er** is used in all other cases. Both variants can appear after the consonants *k*, *g* and *h*.

-höf (-hüf): *banhöf, eroplanhöf, fiöerbhöf, kjyhüf*,³⁴ *mejsthöf*. The word *der höf* also exists as an independent word, and thus the words it is part of can in fact be considered compounds.

-ik: *gyospik, hazerik, hjerik, ospik, stobik*. Relatively few words belong to this group; there is also a group of neuter nouns with this suffix, e.g., *s'kroütik, s'rjyrik, s'wjymik*; these should not be confused with neuter nouns that begin with the prefix **gy-** (e.g., *s'gystänik, s'gyfhtik*) or end in **-werik** (e.g., *s'tyngwerik, s'füwerik*). See **Neuter gender**; the suffix **-ik** should be distinguished from **-lik** and **-tik**.

-jyr: *inžynjyr, kawaljyr, oficjyr, pasażjyr*. Only those nouns referring to people are included here, as other words ending in **-jyr** are typically feminine or neuter (e.g., *dy kwatjyr, dy manjyr, s'pappjyr*).

-lik: *drokelik, toügjelik, mojelik, ptoüdylik, špjelik*.

-tik: *biblik, fyndtik, jystik, mittik, pytersýtik*. Many words formed with **-lik** and **-tik** refer to people with a specific trait or those performing a certain action (e.g., *der fyndtik* 'foundling', because he was *gyfunda* 'found'; *der mittik* 'hired laborer', one who is *gymit* 'hired'; *der mojelik* 'bricklayer, mason', because *har moüyt/mojyt* 'he builds something of bricks/stone').

-mon (plural: **-loüt**): *bjygjamon, boümon, fajermon, fräjmon, koufmon*. The suffix (suffixoid?) **-mon** was once used as a separate word (*der mon* 'man, husband') but was replaced by *der klop* 'man, husband', and now survives only as part of compounds, having undergone grammaticalization (i.e., affixalization); occasionally, feminines can be formed from such words by replacing **-mon** with **-bow**:³⁵ *der handutmon* 'trader' > *dy handutbow* 'female trader'.

-izmus/-yzmus: *hitlerizmus, katebismus, marazmus, oütorytaryzmus*. Nowadays, possibly under Polish influence, this suffix is sometimes replaced with **-izm/-yzm** (although **-izmus/-yzmus** is still more common): *der komunizm, der patriotyzm*.

-or/- (a/ä)tor: *akumlátor, direktor, motor, oütor, prokürator, terror, traktor, rewizor*.

-um: *bödum, bozum, fodum, kräcum, ödum*. These should not be confused with nouns of Latin origin ending in **-um**, such as *s'gimnazum/s'gimnazjum, s'prezbiterum* (see **Neuter gender**).

Many of the suffixes and endings were borrowed from Polish (though most are not productive, i.e., they are rarely used to form new words, but rather enter Wymysorys as parts of proper loanwords):

³⁴ The vowel *ö* in the word *kjyhüf*, likely due to the influence of *jy*, has been raised to *ü*.

³⁵ Just as *der klop* replaced the Germanic lexeme *der mon*, the word *dy bow* also replaced its Germanic equivalent: cf. the MHG noun *wîp* 'woman', traces of which remain in the word *ferwájwa (zih)* 'to marry'.

- a: *driżba, dżjada, stariöesta*;
- jec: *Bibiöewjec, lipjec*;
- ek: *ganek, Jüzek, śiwek*;
- ik: *lajbik, słowik, tśewik*;
- ist:³⁶ *naciónalist, öergänist, żürnalist*;
- nik: *bezbożnik, paźdzjernik, Płacnik*;
- njec: *powstánjec, rużanjec*;
- oć/-ać: *biöegoć, godoć, pragać, targać*;
- ok: *Bejmok, bjdok, cüdok*;
- üś: *fündüś, Poüerüś, Świöecüś*;
- ø: *rekriit, wjeliöeryb*.

A peculiar suffix is **-ki**, which originates from the plural form of the suffix that forms masculine **-ek** and feminine **-ka** nouns in Polish – i.e., from **-ki**: *der fjołki* < *fiołek*, *der Jąski* < *Jasiek*, *der śyski* < *szyszka*, *der wancki* < dialectal *wancka* ‘bedbug’. The plural form of this suffix is **-kja**: *dy fjołkja* ‘violets’, *dy śyskja* ‘cones’, *dy wanckja* ‘bedbugs’.

There is a tendency for nouns formed from verbs without affixation³⁷ to be masculine: *der broüħ* < *broüha*, *der cug* < *cin*, *der hüst* < *hüsta*, *der toüf* < *toüfa*, *der müs* < *müsa*, *der pös* < *pösa*, *der röt* < *röta*, *der ślöf* < *ślöfa*, *der śtänk* < *śtyńkja*, *der śtus* < *śtusa*, *der wiühs* < *wahsa*, etc. Alongside the form *der toüf* (< *tiöefa*) also exists *dy toüf*. Nouns derived from numerals are also masculine: *der ajncer*, *der cwäjér*, *der dräjér*...

6. Feminine gender

The suffixes and lexical segments that form feminine nouns include:

- äj: *arcynäj, bekjeräj, cigläj, drökeräj, śräjweräj*.
- enc: *ekselenc, inteligenc, konferenc, rezydenc*.
- in: *gjorgin, kofein, kümin, mašin, medycin*.

³⁶ Some of the borrowings belonging to this group may originate from the German language.

³⁷ Those derived using the suffix **-t** are feminine (*dy fiöet* < *fiöen*), whereas those with the prefix **gy-** are neuter (*s'gykuz* < *kuza*). Feminine deverbal nouns formed using the old suffix **-e** (cf. MHG *gäbe* ‘gift, donation’), no longer present in contemporary Wilamowicean due to the apocope of the final *-e*, are now formally indistinguishable from masculine deverbal nouns formed without any suffix: compare *dy ryd* ‘speech’ < *ryda* ‘to talk, to speak’ (MHG *rede* ‘speech’) and *der röt* ‘(a piece of) advice’ < *röta* ‘to advise’ (MHG *rät* ‘advice’). There is at least one exception: *dy göw* ‘gift’, where the old *-b-* appeared in an intervocalic position, resulting in a shift to *-w-*, thus revealing the presence of the former **-e** suffix.

-jon/-cjon/-sjon: *operácjon, pasjon, rehabilitácjon, rewizjon, telewizjon* (with exceptions, e.g., *der bástjon, der miljon*,³⁸ *der regjon*).

-kajt/-hajt:³⁹ *flymiskajt, frájhajt, gywónhajt, löstikkajt, ywikkajt*. Although the suffix **-kajt** does not occur as a separate word, when combined with adjectives, it is written separately (*dy gyhájmy kajt* ‘secret (noun)’ < *gyhájmy* ‘secret (adjective)’ because the adjective in such constructions inflects: *á nojysý kajt* ‘novelty’, *dy nojysá kajta* ‘novelties’). The **-hajt** form is not used this way.

-nan/-an⁴⁰ (mainly forms deverbal nouns): *fojeran, ibnan, jeran, wytnan*.

-soft: *brüdersoft, erbsoft, fryndsoft, gyzelsoft, wjytsoft*. Etymologically, this suffix cannot be connected with the word *der soft* ‘shaft; boot shaft’, and so nouns with **-soft** are not compound words.

-ür: *arhitektür, kultür, literatür, státür* (except for a few, mostly monosyllabic words: *s’jür, s’rür, der śwür, s’tür, s’ür* and *s’kanür*). The exceptions also include a few borrowings from Polish, e.g., *der Mazür, der pazür*).

-yj/-i:⁴¹ *akademi/akademyj, härmoni, homili, kistiöeryj, kumedyj, sytuácyyj*. It is worth noting that native words ending in **-i** are of neuter gender, e.g., *s’fi, s’kni, s’mázi, s’miži s’tiši*; exceptions are *der gumi, s’parabli*.

-yk (in loanwords): *aptyk, fabryk, gramatyk, metryk, polityk*.

-yn/-jyn:⁴² *Bejmokyn, drüzckjyn, gybünhytšferyn, kyngjyn, šiteryn, študentyn*. This suffix is very productive in forming feminatives.

-yt: *frájyt, hamyt, jugyt, tugyt, würyt*.

Many of these suffixes (**-áj, -enc, -in, -jon/-cjon/-sjon, -yj/-i, -yk**) always bear the word stress. The suffixes **-áj, -nan/-an** and **-yn**, as well as **-soft** and **-kajt/-hajt**, are highly productive in modern Wymysorys. The suffixes **-yt** and **-kajt/-hajt** form abstract nouns.

Just as with the masculine gender, some suffixes and endings found in feminine nouns come from Polish:

-a: *baba, bgyda, prábaba*;

-in (< Polish **-ina**): *celin, jedlin, malin*;

³⁸ The form *der milon* is more commonly used.

³⁹ The suffix **-kajt** is more frequently used. It appears mainly after **-k, -š, -m** and **-h**, whereas **-hajt** is used after **-n, -j** and **-d**. Occasionally, **-kajt** blends in writing with the adjectival suffix **-ik** or **-nik**, resulting in spelling with a single *k*: *ywik(k)ajt*.

⁴⁰ The distribution of these allomorphs is as follows: **-an** is mainly found in words whose derivational base ends in **-r** and **-n**; in all other cases, the variant **-nan** occurs (e.g., *dy tojeran, dy wönan, dy abtnan, dy rytнан*).

⁴¹ These are phonetic variants of a single suffix: **-i** always appears after *n*, but never after *r*, while after *m* both variants occur. In certain words, one form is conventionally used more often than the other – for example, the form *dy familiyj* is more common than *famili/fämili*.

⁴² The allomorph **-jyn** occurs in a few isolated lexemes (following the consonants *g* and *k*).

- ka**: *fräjerka, kroücerka, wnücka*;
- ø** (< Polish -**a**): *büed, kaplic, skib*;
- ø**: *kädz, psücjës, sjyc*.

Also noteworthy is the suffix **-ung**, borrowed from German: *dy festung, dy gazytcäjtung, dy hofnung/höfnung*. Some of these words have analogs with the Wymysorys suffix **-an/-nan** (e.g., *dy wönung* and *dy wönan*).

There is a tendency for deverbal nouns – formed synchronically without any affix (usually with an umlaut) – to be feminine in gender: *dy brät* < *brät*, *dy fyl* < *ful*, *dy git* < *güt*, *dy gryś* < *grus*, *dy hej* < *hub*, *dy ketd* < *kałd*, *dy teng* < *lang*, *dy nes* < *nos*, *dy stäk* < *stiöek*, *dy tif* < *tif*.

7. Neuter gender

Suffixes and word endings that form neuter nouns include:

-la/-la/-ihla: *bihla, cökela, wäjtibla*. These suffixes form diminutives: **-la** is primarily used when the derivational base ends in **-k**, **-g** or **-r** (*dy tok* > *s'täkla*, *s'oüg* > *s'öegla*, *der maser* > *s'masela*), **-ihla** is used when the base ends in **-t** (*dy cajt* > *s'cäjtihla*, *dy mejt* > *s'mejtihla*, *dy zoüt* > *s'zoütihta*). In all other cases, **-la** is used almost exclusively (*s'büh* > *s'bihla*); it is worth noting that masculine nouns ending in **-a/-ja** change this ending to **-la/-la**: *der uwa* > *s'ejwla*, *der küha* > *s'kühta*, *der stäkja* > *s'stäkla*. Naturally, there are exceptions to these rules, e.g., *s'äla* < *s'e*, *s'babela* < *dy baba*, *s'myla* < *dy mytih*, *s'tagla* < *der tag*, not **äla*, **babla*, **mytihta*, **tagla*. The suffixes **-la/-la** often cause umlaut: *dy kü* > *s'kila*, *der büw* > *s'biwla* (but also: *s'büwla*), *der puś* > *s'pyśla*. It is also noteworthy that diminutives formed from male names using these suffixes remain masculine: *der Baranta*, *der Pejtela*.

-um (in words of Latin origin): *beneficjum, gimnázum/gimnázjum, laboratorum*.

-werik: *fjywerik, füwerik, nahthjewerik, ociwerik, tyngwerik*.

-werk: *fojerwerk, fraswerk, handwerk, muntwerk*. It is possible that *s'werk* once existed as a standalone word, similar to *der mon*.

A group of borrowings from Polish and German end in **-ø**: *s'berlo, s'bjüro, s'dübowjyństwo, s'kilo, s'kino*. Neuter is also the noun *s'oüta* (sometimes written as *oüto*).

We can distinguish the following derivational patterns here as well: 1) many neuter nouns are formed with the prefix **gy-** (either without a suffix or with the suffix **-ik**): *s'gytöüt, s'gystiwi, s'gyfygl, s'gywjymik*, 2) as are deverbal nouns (ending in **-a/-n/-yn**): *s'lawa, s'asa, s'äjzan, s'byfojyn*.

Adjectives functioning as nouns are always neutral (in the nominative they take the endings **-y/-ys**): *s'doiücy, s'edikjy/(ä) edikjys, s'fety/fetys, s'loühtnikjy/(ä) loühtnikjys, s'wiöemy, s'wymysiöerysý* – except in contexts referring to people: *ä Doüicer, dy Doüicy, ä fremder*.

Finally, the suffixes **-ent** and **-ment** can form either neuter nouns – *s'instrument, s'patent, s'prezent, s'procent, s'regiment, s'sakrament* – or masculine nouns (especially when referring to people, e.g. *der agent, der konsument, der prezident*): *der akcent, der argument, der dokument, der eksperiment, der element, der ferment, der fundament* (but: *dy onfent*).

Bibliography

- Andrason, A. (2014a). Morphological case system of the Vilamovicean noun – from the 20th to the 21st century. *Studies in Polish Linguistics*, 9, 1-19.
- Andrason, A. (2014b). Zarys gramatyczny współczesnego języka wilamowskiego. *Małopolska*, 16, 119–135.
- Andrason, A. (2015). Vilamovicean: A Germanic-Slavic mixed language? *Studies in Polish Linguistics*, 10, 57–85.
- Andrason, A., & Król, T. (2016). *A grammar of Wymysorys*. Durham, NC: Duke University. https://slaviccenters.duke.edu/sites/slaviccenters.duke.edu/files/media_items_files/wymysorys-grammar.original.pdf
- Kleczkowski, A. (1920). *Dialekt Wilamowic w zachodniej Galicji: Fonetyka i fleksja*. Kraków: Polish Academy of Arts and Sciences.
- Król, T. (2011). *Sława fum Wilhelm*. Wilamowice: Stowarzyszenie Na Rzecz Zachowania Dziedzictwa Kulturowego Miasta Wilamowice “Wilamowianie”.
- Król, T. (2020). *Wjytnybibla fur wymysiöerysa špröb*. Wilamowice: manuscript in the author's archive.
- Król, T. (2023). *Wymysoü ej ä sejny, kliny štot. Gysihta fu Wymysiöejyn yr wymysiöerysa špröb*. Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze.
- Mojmir, H. (1930). *Wörterbuch der deutschen Mundart von Wilamowice: Vol. 1. A–R* (Ed. A. Kleczkowski). Kraków: Polish Academy of Arts and Sciences.
- Mojmir, H. (1936). *Wörterbuch der deutschen Mundart von Wilamowice: Vol. 2. S–Z* (Eds. A. Kleczkowski & H. Anders). Kraków: Polish Academy of Arts and Sciences.
- Szutow, P. (2024). *S'ljyrbihla cyr wymysiöerysa špröb ffy dy grusa loüt*. Bielsko-Biała & Wilamowice: Cum Laude.
- Wicherkiewicz, T. (2003). *The making of a language: The case of the idiom of Wilamowice, southern Poland*. Berlin: de Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110905403>

Internet sources

Mittelhochdeutsches Handwörterbuch von Matthias Lexer, digitalisierte Fassung im Wörterbuchnetz des Trier Center for Digital Humanities, Version 01/23. <https://www.woerterbuchnetz.de/Lexer>

Wyznaczniki formalne rodzaju gramatycznego rzeczowników w języku wilamowskim

1. Wprowadzenie

Mimo że dzięki pracy rewitalizacyjnej na rzecz języka wilamowskiego dostępne są różnorodne materiały do nauki tego języka, a dzięki badaniom naukowców – liczne artykuły, opisujące język wilamowski, to jednak wiele zagadnień nie doczekało się jeszcze dostatecznego opracowania. Jednym z nich jest rodzaj gramatyczny rzeczowników. O rodzaju gramatycznym w języku wilamowskim pisano już wcześniej (Kleczkowski, 1920; Mojmir, 1930, 1936; Wicherkiewicz, 2003; Andrason, 2014b, 2015; Andrason i Król, 2016; Król, 2020). Moja próba opisu tego zagadnienia ma charakter dydaktyczny: celem niniejszego artykułu jest pokazanie, które wyznaczniki formalne (determinanty gramatyczne) mogą pomóc uczącym się języka wilamowskiego w określeniu rodzaju gramatycznego danego rzeczownika. Ze względu na praktyczny charakter artykułu, opisuję w nim jedynie relatywnie często używane końcówki, formanty słowotwórcze oraz wzory deklinacyjne, które wyraźnie wiążą się z konkretnym rodzajem. Wierzę, że przedstawione przeze mnie regularności pomogą zarówno osobom uczącym się wilamowskiego, jak i nauczycielom tego języka.

2. Metodologia i źródła

Warto odnotować, że opisuję przede wszystkim obecny stan języka wilamowskiego – czyli odmiany języka, które są nauczane przez działaczy wilamowskich oraz używane w wydawanych przez nich od 2011 roku publikacjach, począwszy od pierwszej książki we współczesnej ortografii języka wilamowskiego¹ – *S’Ława fum Wilhelm* (Król, 2011) – jak również te, które są używane przez najstarszych

¹ W jej obecnym stanie ortografia ta została opisana przez Tymoteusza Króla oraz Pawła Szutowa (Król, 2023, s. 45–46; Szutow, 2024, s. 9–13).

rodzimych użytkowników, poznanych przeze mnie w latach 2018–2023. Za punkt odniesienia służyć mi także starsze nagrania, m.in. *Documenting the linguistic and cultural heritage of Wilamowice*², jak również przeważająca większość znanych mi wilamowskojęzycznych tekstów. Teksty te posłużyły mi jako podstawa korpusu języka wilamowskiego³, obejmującego blisko 300 000 jednostek wyrazowych (*word tokens*). Korzystałem również z *Wjyтынбиһта fur wymysiöeryśa śpröb* (*Słownika języka wilamowskiego*) (Król, 2020). Analizowałem materiał z korpusu, korzystając z programów AntConc i Microsoft Excel, porównując go z danymi ze wspomnianego *Wjyтынбиһта fur wymysiöeryśa śpröb*. Moim celem było znalezienie determinantów gramatycznych, korespondujących z konkretnym rodzajem gramatycznym.

3. Rodzaj gramatyczny w języku wilamowskim

W języku wilamowskim wyróżnia się trzy rodzaje gramatyczne. Rodzaj rzeczownika jest wyrażany przede wszystkim przez towarzyszące mu rodzajnik, wyraz rodzajnikowy lub formę przymiotnika:

- 1) **Rodzaj męski**, z którym koresponduje rodzajnik określony *der*, np.: *der kłop*, *der noma*, *der fejš*. Charakterystyczne są dla niego następujące końcówki odmiany mocnej przymiotników⁴: *nom. -er*, *acc. -a*, *dat. -um* (*duler yzuł*, *myt idum*). Z rodzajem męskim łączą się następujące formy liczebników głównych *äner*⁵ ‘jeden’ i *cwej* ‘dwa, dwaj’.
- 2) **Rodzaj żeński**, z rodzajnikiem określonym *dy*: *dy bow*, *dy kü*, *dy wand* – oraz następującymi końcówkami odmiany mocnej przymiotników: *nom. -y*, *acc. -y*, *dat. -er* (*idy bow*, *myt ziser mytīb*). Łączą się z nim formy liczebników głównych *äny* ‘jedna’ i *cwü* ‘dwie’.
- 3) **Rodzaj nijaki**, z rodzajnikiem określonym *s’*, np.: *s’kynd*, *s’bibta* lub *s’fad* – oraz następującymi końcówkami odmiany mocnej przymiotników: *nom. -ys*, *acc. -ys*, *dat. -um* (*myt gütum wüt*, *fetys asa*). Łączą się z nim formy liczebników głównych *äs* ‘jedno’ i *cwe* ‘dwa’.

² Część pochodzących z projektu materiałów – w tym liczne transkrypcje nagrań audio – została udostępniona w Internecie: <https://culturalcontinuity.al.uw.edu.pl/resource/ufnama-fu-wymysou-recordings-from-wilamowice-nagrania-z-wilamowic/> (dostęp: 31.10.2024).

³ Składają się nań wilamowskojęzyczne teksty pochodzące od początku XX stulecia do współczesności, jak również transkrypcje rozmów z Wilamowianami nagrane w latach 1977–2023.

⁴ Niektóre zaimki również odmieniają się jak przymiotniki.

⁵ Tu i niżej, mówiąc o liczebniku *jeden*, mam na myśli jego formę występującą samodzielnie (tj. w funkcji zaimkowej lub orzecznikowej). W funkcji przydawkowej w mianowniku liczebnik *äner* ma tożsamą formę dla wszystkich rodzajów: *ä būw* ‘jeden chłopiec’, *ä bow* ‘jedna kobieta’, *ä fanster* ‘jedno okno’. Formy te różnią się od rodzajnika nieokreślonego *ä* wymową: rodzajnik wymawia się krótko (jako [a]), liczebnik zaś – długo (jako [a:]).

Rzeczowniki nieposiadające formy liczby pojedynczej⁶, których nie sposób przyporządkować żadnemu z trzech rodzajów (w liczbie mnogiej rzeczowniki wszystkich rodzajów mają tę samą formę rodzajnika określonego: *dy*), nie stanowią zbyt licznej grupy (np. *dy ełdyn*, *dy nerwyn*, *dy Leżaja*), a więc nie będą przedmiotem dalszej analizy.

Należy pamiętać, że w rzeczownikach złożonych to ostatni wyraz tworzący złożenie (tzw. człon podstawowy) determinuje jego rodzaj gramatyczny: *der boiim* > *der baobabboiim*, *der bjynboiim*, *der epulboiim*, *der fygiaboïim*, *der krisboiim*, *der öbstboiim*, *der ştamboiim* itd. Najczęściej każdy rzeczownik ma tylko jeden rodzaj gramatyczny, jednak można spotkać nieliczne wyjątki, np. *s'menć/der menć*, *s'stöpuł/dy stöpuł*. Nie należy ich mylić z homonimami: *der band* 'związek', *dy band* 'banda' oraz *s'band* 'taśma' są wyrazami o różnym znaczeniu (i różnej przynależności rodzajowej), mimo że mają tożsamą pisownię i brzmienie.

Rodzaj gramatyczny nazw zwierząt i ludzi często odpowiada rodzajowi naturalnemu ich desygnatów. W niektórych wypadkach, gdy podkreślenie rodzaju desygnatu nie jest istotne dla mówiącego, może on użyć odpowiednich rzeczowników rodzaju nijakiego. Proszę porównać następujące grupy wyrazów: *der zun* 'syn' i *dy tohter* 'cóрка', *der öks* 'buhaj, byk' i *dy kü* 'krowa', *der hengst* 'ogier' i *dy köwuł* 'kobyła' – ale *s'kynd* 'dziecko', *s'rynd* 'bydło' oraz *s'fad* 'koń'. Zjawisko to nie daje się jednak ująć w ramy bezwyjątkowej reguły: por. *der koter* 'samiec kota', *dy kić* 'kotka' oraz *dy koc* 'kot'. Należy również pamiętać, że w języku wilamowskim często używa się form rodzaju nijakiego, gdy się mówi o kobietach⁷.

Istnieje też kilka grup rzeczowników w tym samym rodzaju, które można wydzielić na podstawie kryteriów semantycznych. Przykładowo rodzaju męskiego

⁶ Są to tzw. *pluralia tantum*: z nimi łączy się forma liczebnika głównego *cwe* (*cwe mäjtkja* 'dwoje majtek', *cwe ełdyn* 'dwoje rodziców', *cwe loüt* 'dwoje ludzi'). Rzeczowniki, niemające liczby mnogiej, to tzw. *singularia tantum*: *dy nut* 'potrzeba naturalna; bieda, nędza', *Şwäjc* 'Szwajcaria', *s'wysa* 'wiedza'.

⁷ Dawniej w rodzaju nijakim mówiono wyłącznie o dziewczętach (np. *s'Häla* 'Elżbieta', *s'Nüša* 'Anna', *s'Ruzla* 'Rozalia' – por. rzecz. r.n. *s'mäkja* 'dziewczę, dziewczyna'). Określenie to obejmowało młode, niezamężne kobiety (choć nie każde określenie dziewczyny było rodzaju nijakiego, por. *dy miöed* 'kobieta niezamężna; młoda dziewczyna; służąca'). Po zamążpójściu dziewczyny zaczynano nazywać *dy bow* ('kobieta'), używając w stosunku do nich rodzaju żeńskiego. W relacjach rówieśniczych zmiana rodzaju gramatycznego zależała od momentu zamążpójścia: jeśli jedna z zaprzyjaźnionych dziewcząt wyszła za mąż wcześniej, zaczynano mówić o niej w rodzaju żeńskim, podczas gdy ona często do końca życia odnosiła się do swojej koleżanki w rodzaju nijakim – nawet jeśli ta również później wyszła za mąż. Z czasem jednak dzieci znające się od najmłodszych lat, dorastając, zaczęły konsekwentnie używać rodzaju nijakiego w odniesieniu do znajomych płci żeńskiej – niezależnie od wieku czy stanu cywilnego. Współcześnie wybór rodzaju (nijakiego lub żeńskiego) w odniesieniu do kobiety w przybliżeniu odpowiada rozróżnieniu *ty* a *pan/pani* w języku polskim (*dün* a *jyn* w wilamowskim).

są nazwy pór roku, miesiące i dni tygodnia (z wyjątkiem *dy mejtwob* ‘środa’), jak też nazwy zawodów wykonywane przez mężczyzn. Wiele zapożyczeń z języków obcych zachowuje swój rodzaj w języku wilamowskim. Część z nich jednak go zmienia, dostosowując się do wilamowskiego systemu językowego, np.: *dy płoüc* ‘płuco, płuca’, *s’parabli* ‘parasol’ (zapewne z fr. rzecz. r.m. *parapluie*), *der tiöerba* ‘torba’ i inne.

Kategoria rodzaju gramatycznego jest sprawą społecznej konwencji i w większości wypadków niemożliwe jest ustalenie, który rodzaj ma dany rzeczownik, o ile się nie zna tej konwencji (zwyczaju językowego) – np. przy analizie końcówki wyrazu. Dla porównania niech posłużą te trzy wyrazy: *der öema* ‘ramię’, *dy baba* ‘babcia’, *s’asa* ‘jedzenie’ – mimo że wszystkie trzy kończą się na *-a*, każdy ma inny rodzaj gramatyczny. Zdarza się jednak też tak, że sufiksy, sufiksoidy, końcówki lub sposoby derywacji czy przynależność do wzoru deklinacyjnego pewnych grup rzeczowników pokazują, do którego rodzaju należy dane słowo.

Rozpatrzmy teraz najpierw kilka osobliwości deklinacyjnych, a następnie sposoby derywacji oraz afiksy rzeczowników, należących do rodzaju męskiego, żeńskiego i nijakiego, które mogą ujawnić nam swój rodzaj gramatyczny.

4. Deklinacja

Rzeczownik w języku wilamowskim deklinuje się w bardzo ograniczonym zakresie – zazwyczaj jedynie przez liczbę. Spośród wyjątkowo odmieniających się przez przypadki w liczbie pojedynczej rzeczowników prawie wszystkie należą do rodzaju męskiego. Poniżej wyliczam najczęściej używane rzeczowniki, które mają różne formy mianownika a biernika/celownika⁸:

der büw ‘chłopiec’ ~ *ä/-m büwa*
der fiöer ‘ksiądz’ ~ *ä/-m fiöen*
der fjyßt ‘książę’ ~ *ä/-m fjyßtä*
der hjer ‘pan’ ~ *ä/-m hjen*
der kjyt ‘pasterz’ ~ *ä/-m kjyta*
der kłop ‘mężczyzna; mąż’ ~ *ä/-m kłopa*
der menć ‘człowiek’ ~ *ä/-m menća*
der niöer ‘głupiec, wariat’ ~ *ä/-m niöen*
der öks ‘wół’ ~ *ä/-m öksa*
der wjyt ‘gospodarz’ ~ *ä/-m wjyta*
der wyła ‘wola’ ~ *ä/-m wyłn*

⁸ Prawie wszystkie otrzymują końcówkę *-a*. Rzeczowniki, których temat kończy się na *-r*, wymieniają je na *-n*. Szczególnym wypadkiem jest rzeczownik *der wyła* ‘wola’, który otrzymuje *-n* zamiast *-a*.

Łatwo można zauważyć, że to wszystko są rzeczowniki rodzaju męskiego, nazywające ludzi (z wyjątkiem *der öks* oraz *der wyla*). Mimo że Kleczkowski i Andrason pisali (Kleczkowski, 1920, s. 128–129; Andrason, 2014a, s. 9; Andrason, 2014b, s. 127; Andrason i Król, 2016, s. 35), że część z tych rzeczowników otrzymuje końcówkę tylko w jednym przypadku (w celowniku), inne zaś – w obydwu (w celowniku i bierniku), materiał z mojego korpusu pokazuje, że obecnie to rozróżnienie nie występuje i wszystkie te rzeczowniki otrzymują odpowiednią końcówkę w obydwu przypadkach (mimo że – wyjątkowo – mogą się one wcale nie odmieniać). Wcześniej występowało więcej takich rzeczowników, np. *der Jüüd* ‘Żyd’ ~ *ä/-m Jüda*, *der lump/lümp* ‘łajdak, gałgan’ ~ *ä/-m lumpa/lümpa* – możliwe, że współcześnie też są one używane, ale w moim korpusie formy te występują jedynie w tekstach sprzed II wojny światowej. Współcześnie jedynym powszechnie używanym rzeczownikiem nie należącym do rodzaju męskiego, który podlega deklinacji w liczbie pojedynczej (choć wyłącznie w celowniku), jest *dy bej* ‘wysokość’ ~ *-r beja*. W swojej gramatyce języka wilamowskiego (Kleczkowski, 1920, s. 130) Kleczkowski podaje jeszcze jeden rzeczownik rodzaju nijakiego – *s’hac* ‘serce’ – który również miał końcówkę w celowniku: *-m baca* – wcześniej więc występował jeszcze co najmniej jeden taki rzeczownik.

Mimo że wszystkie regularne rodzaje tworzenia liczby mnogiej⁹ są powszechnie używane w odmianie rzeczowników wszystkich trzech rodzajów, co najmniej dwa nieregularne wzory wykazują więc odpowiednio z rodzajem męskim lub nijakim. Największa grupa wśród nieregularnych rzeczowników rodzaju męskiego nie otrzymuje końcówki w liczbie mnogiej, tylko zmienia samogłoskę rdzenną (czyli zachodzą w nich różne rodzaje przegłosów). Pewna ich część nie podlega jednak przegłosowi:

- 1) **bez przegłosu:** *der ädum* ~ *dy ädum*, *der fäynd* ~ *dy fäynd*, *der fläk* ~ *dy fläk*, *der hund* ~ *dy hund*, *der knäht* ~ *dy knäht*, *der kyng* ~ *dy kyng*, *der kyz* ~ *dy kyz*, *der öbst* ~ *dy öbst*, *der pytc* ~ *dy pytc*, *der słoiüh* ~ *dy słoiüh*, *der stroiüh* ~ *dy stroiüh*, *der šwamp* ~ *dy šwamp*, *der tag* ~ *dy tag*, *der wäg* ~ *dy wäg*, *der wuf/wüf* ~ *dy wuf/wüf*, *der wynd* ~ *dy wynd*¹⁰.

⁹ W tym artykule za takie uznaję tworzenie liczby mnogiej za pomocą końcówek *-a/-ja*, *-n* oraz *-o* (ta ostatnia przy rzeczownikach, które kończą się na *-a/-ja*, *-la/-la* lub *-ibla*), wymiany *-er/-jer* na *-yn/-jyn* oraz *-ki* na *-kja*, gdyż są najczęściej używane. Tu nie zajmuję się też rzeczownikami, zakończonymi na *-n*, które, z fonetycznego punktu widzenia nie otrzymują końcówki w liczbie mnogiej – pewne z nich zmieniają jednak długość samogłoski rdzennej, np. *dy won* ‘wanna’ [vo:n] ~ *dy wonn* ‘wanny’ [vɔ:n]. Warto zwrócić uwagę, że podwójne *-nn* w tym wyrazie nie informuje o krótkości poprzedzającej samogłoski, tylko jest wyznacznikiem liczby mnogiej. Sposoby tworzenia liczby mnogiej w języku wilamowskim planuję szerzej omówić w innym artykule.

¹⁰ Oczywiście opisywane tu przeze mnie reguły dotyczą też wyrazów złożonych: *der knäht* ~ *dy knäht* podobnie jak *der dinstknäht* ~ *dy dinstknäht* i tak dalej.

Kilka z powyższych leksemów miały różne formy liczby pojedynczej i mnogiej w przeszłości. Dla przykładu rozpatrzmy *der tag* i *der kyng*, które w liczbie mnogiej zmieniały swoją spółgłoskę wygłosową z [k] na [g] (Mojmir, 1930, s. 251, 1936: 443). Obecnie ten sposób tworzenia liczby mnogiej wydaje się już całkiem zaniknąć. Podobnie wyraz *der stroüß* miał formę liczby mnogiej *dy strojß* (Kleczkowski, 1920, s. 128) – jednak we współczesnym języku wilamowskim różnica fonologiczna między *oj* i *ou* się zatracza: niektórzy użytkownicy używają w miejscu obydwu dyftongów jednego – *oj*; kwestią do rozstrzygnięcia pozostaje, czy ci użytkownicy wilamowskiego, którzy używają obydwu tych dyftongów, używają ich jako odrębnych fonemów, czy alofonów. Z diachronicznego punktu widzenia ujęcie tych wyrazów w jednej grupie nie byłoby uzasadnione, jednak w ujęciu synchronicznym wydaje się ono trafne. Kolejnym przykładem wyrazu tworzącego formę liczby mnogiej bez końcówki i przegłosu jest *der dīb* ‘złodziej’, który w liczbie mnogiej przyjmuje postać *dy diw* poprzez zmianę spółgłoski wygłosowej: dawna końcówka liczby mnogiej *-e* sprawiała, że *-b-* znajdowało się w pozycji interwokalicznej, a w tych warunkach zmieniało ono się w *-w-*. Warto nadmienić, że nie odnotowałem rzeczowników rodzaju żeńskiego (z wyjątkiem *dy łouß* ‘wesz’ ~ *dy łouß*, *dy kyt* ‘łańcuch’ ~ *dy kyt* oraz *dy śjyc* ‘fartuch’ ~ *dy śjyc*), które tworzyłyby liczbę mnogą bezkońcówkowo (nie omawiam tu wyrazów, kończących się na *-n*, jak *dy mašin* ‘maszyna’ lub *dy an* ‘żniwa’), ale można wyodrębnić niewielką grupę rzeczowników rodzaju nijakiego: *s’bet* ~ *dy bet*, *s’fad* ~ *dy fad*, *s’funt* ~ *dy funt*, *s’gyböt* ~ *dy gyböt*, *s’hemb* ~ *dy hemb*, *s’jür* ~ *dy jür*¹¹, *s’kroüic* ~ *dy kroüic*, *s’parabli* ~ *dy parabli*, *s’piöer* ~ *dy piöer*¹², *s’šajt* ~ *dy šajt*, *s’šöf* ~ *dy šöf*¹³, *s’šök* ~ *dy šök*.

2) Rzeczowniki **z przegłosem** można podzielić na kilka mniejszych grup według tego, jaki zachodzi w nich przegłos:

- a) **a > e**: *der band* ~ *dy bend*, *der fyryhang* ~ *dy fyryheng*, *der gang* ~ *dy geng*, *der gast* ~ *dy gest*, *der kranc* ~ *dy krenc*, *der šank* ~ *dy šenk*, *der šrank* ~ *dy šrenk*, *der štand* ~ *dy štend*, *der štrang* ~ *dy štreng*, *der tanc* ~ *dy tenc*, *der zak* ~ *dy zek* – podobnie odmienia się też niewielka grupa rzeczowników rodzaju żeńskiego: *dy bank* ~ *dy benk*, *dy ganz* ~ *dy genz*, *dy hand* ~ *dy hend*, *dy wand* ~ *dy wend* – oraz jeden rzeczownik rodzaju nijakiego: *s’nast*¹⁴ ~ *dy nest*;
- b) **o > e**: *der komb* ~ *dy kemb*, *der ost* ~ *dy est*, *der płoc*¹⁵ ~ *dy płec*, *der štom* ~ *dy štem*, *der štomp* ~ *dy štemp*, *der trof* ~ *dy tref*, *der wonst* ~ *dy wenst* – niektórzy użytkownicy wykorzystywali też formę *der opuť*

¹¹ Tej formy używa się w następujących wypadkach: *5 jür*, *piöer jür*, *hefa jür*, ale: *dy 30-ta jün*, *langy jün* czy *jünlang*.

¹² Tej formy używa się w następujących wypadkach: *hefa piöer*, ale: *zy tancta yn piöen*.

¹³ Forma *dy šyf* również jest używana.

¹⁴ Obecnie leksem ten przybiera rodzaj żeński (*dy nast*).

¹⁵ Zob. *der płoc* ~ *dy płac* we wzorcu **o > a** poniżej.

- ~ *dy eput*, najczęściej jednak wykorzystywaną jest forma *der opuť* ~ *dy eputn*;
- c) **ö > e**: *der cöp* ~ *dy cep*, *der flök* ~ *dy flek*, *der fröst* ~ *dy frest*, *der köh* ~ *dy keh*, *der rök* ~ *dy rek*, *der stök* ~ *dy stek*, *der töp* ~ *dy tep*;
- d) **ej > y**: *der Cejgon* ~ *dy Cygon*¹⁶, *der cejn* ~ *dy cyn*, *der fejs* ~ *dy fys*, *der śmejd* ~ *dy śmyd*, *der śrejt* ~ *dy śryt*¹⁷, *der tejs* ~ *dy tys*, *der wejs* ~ *dy wys* – tak odmieniają się też dwa rzeczowniki rodzaju żeńskiego: *dy bejn* ~ *dy byn*¹⁸, *dy sejn* ~ *dy syn*;
- e) **u > y**: *der cug* ~ *dy cyg*, *der gus* ~ *dy gys*, *der puś* ~ *dy pyś*, *der śtrung* ~ *dy śtryng*, *der śtus* ~ *dy śtys*, *der zun* ~ *dy zyn*;
- f) **ü > jy**: *der bün* ~ *dy bjyn*, *der füc* ~ *dy ffyc*, *der tüm* ~ *dy tjym*, *der wüm* ~ *dy wjym*, *der wüšť* ~ *dy wjyšť*;
- g) **ö > y**: *der dröt* ~ *dy dryt*, *der kröp* ~ *dy kryp*, *der ślög/ślag* ~ *dy ślyg*, *der śpön* ~ *dy śpyn*¹⁹, *der trög* ~ *dy tryg*; podobnie odmienia się też *der con* ~ *dy cyn*;
- h) **o > a**: *der fodum* ~ *dy fadum*, *der hoť* ~ *dy hať*, *der pťoc* ~ *dy pťac*, *der pťon* ~ *dy pťan*, *der tom* ~ *dy tam*;
- i) **ouü > iöe**: *der bouim* ~ *dy biöem*, *der couin* ~ *dy ciöen*, *der knouif* ~ *dy kniöef*, *der trouim* ~ *dy triöem*;
- j) **ü > i**: *der flüg* ~ *dy fłig*, *der füs* ~ *dy fis*, *der hüt* ~ *dy hit*, *der krüg* ~ *dy krig* – niektórzy użytkownicy używali też formy *der štül* ~ *dy štil*, jednak powszechnie używaną formą pozostaje *der štül* ~ *dy štiln*;
- k) **öe/iöe > a**: *der biöet* ~ *dy bat*, *der öes* ~ *dy aś* – dawniej do tej grupy należał też wyraz *der giöeta* ~ *dy gat* (Kleczkowski 1920: 128), jednak obecnie ten wyraz należy do rzeczowników zakończonych na **-a** oraz odmienia się regularnie (*der giöeta* ~ *dy giöeta*); podobnie do tej grupy odmienia się też *der wiöen* ~ *dy wän*;
- l) **iö > jy**: *der diön* ~ *dy djyn*, *der kiöb* ~ *dy kjyw*; podobnie do tej grupy odmienia się też *der diöem* ~ *dy djem*.

Znacząca grupa nieregularnych rzeczowników rodzaju nijakiego otrzymuje w liczbie mnogiej końcówkę **-yn/-jyn**. Można podzielić je na kilka grup.

1) bez przegłosu:

s'band ~ *bandyn*, *s'bild*²⁰ ~ *dy bildyn*, *s'fah* ~ *dy fahjyn*, *s'fäld* ~ *dy fäldyn*, *s'fi* ~ *dy fihjyn*, *s'głejd* ~ *dy głejdyn*, *s'gyboüid* ~ *dy gyboüidyn*, *s'gywend* ~ *dy gywendyn*, *s'gyzyht* ~ *dy gyzyhtyn*²¹, *s'hoüz* ~ *dy hoüzyn*, *s'kläd* ~ *dy klädyn*,

¹⁶ Tu zmienia się też akcent wyrazowy: *der Cejgon* ~ *dy Cyg|on*.

¹⁷ Też: *der śryt* ~ *dy śryta*.

¹⁸ *Dy bejn* 'pszczoła' ma formę liczby mnogiej *dy byn*, *dy bejn* 'scena' – *dy bejna*.

¹⁹ Wyraz *dy śpyn* 'pająk' w liczbie pojedynczej oznacza *Tegenaria domestica*.

²⁰ Ale: *s'byłd* ~ *dy byłda*.

²¹ Obecnie coraz częściej używana jest regularna forma *gyzyhta*.

*s'lejd ~ dy lejdyn, s'tid ~ dy tidyn, s'tiht ~ dy tihtyn*²², *s'rąjz ~ dy rąjzyn, s'rynd ~ dy ryndyn*²³, *s'zejb ~ dy zejwyn* – dawniej wyraz *s'moüł* 'usta' również miał formę liczby mnogiej *dy moüłyn*, jednak teraz używane są formy *dy moüla* i *dy moüln*;

2) rzeczowniki z **przegłosem** można podzielić na następujące grupy:

- a) **o > y**: *s'błot ~ dy błytyń, s'bod ~ dy bydyn, s'głoz ~ dy głyzyn, s'grob*²⁴ ~ *dy grywyn, s'rod ~ dy rydyn*;
- b) **ö > e**: *s'flös ~ dy flesyn, s'klöc ~ dy kłecyn, s'töh ~ dy łehjyn*²⁵, *s'slös ~ dy ślesyn*;
- c) **ü > i**: *s'büh ~ dy bihjyn, s'güt*²⁶ ~ *dy gityn, s'tüh ~ dy tihjyn*;
- d) **o > a**: *s'fos ~ dy fasyń, s'woser ~ dy wasyn, s'groz ~ dy grazyn*;
- e) **u > e**: *s'fulk ~ dy felkjyn, s'bulc ~ dy bełcyn*;
- f) **inne**: *s'dah ~ dy dąhjyn, s'diöf ~ dy djyfyn*²⁷, *s'e ~ dy ajyn, s'gybund ~ dy gybyndyn, s'kolb*²⁸ ~ *dy kętwn, s'küń ~ dy kjenyn*²⁹, *s'land ~ dy łendyn, s'wüt ~ dy wjytyn*³⁰.

5. Rodzaj męski

Przejdźmy teraz do budowy rzeczowników oraz rozpatrzmy, jak ona koresponduje z ich rodzajem gramatycznym. O ile w poprzednim podrozdziale starałem się wyliczyć wszystkie znalezione przeze mnie leksemy, ilustrujące omawiane zjawisko gramatyczne, o tyle poniżej, gwoli oszczędności miejsca (niektóre grupy rzeczowników są bardzo liczne), przytaczam jedynie kilka wybranych. Do sufiksów, sufiksoidów i końcówek, które tworzą rzeczowniki rodzaju męskiego, należą:

-a/-ja³¹: *doiüma, giöelgja, gyzunda, hoüma, hoza, küha, noma, śtakja* (wyjątek stanowi *s'ajza, dy mulkja*) – do tej grupy nie należą rzeczowniki, utworzone od czasowników oraz polonizmy³² – omówimy je poniżej;

-ant: *elifant, kapelant, laborant, muzykant, štüďant*;

²² Wyraz *s'tiht* z formą liczby mnogiej *dy tihtyn* oznacza 'świeca'; istnieje też wyraz *s'tiht* 'światło', który ma formę liczby mnogiej *dy tihta*.

²³ Ale: *dy rynd ~ dy rynda*.

²⁴ Wyraz ten często jest zapisywany z *-p* w wygłosie (*s'grop*).

²⁵ Rzadziej też *dy łehyn*.

²⁶ Warto zwrócić uwagę, że *dy güta* to liczba mnoga wyrazu *der güť* 'dobro, majątek'.

²⁷ Rzadziej też *dy diöfyn*.

²⁸ Wyraz ten często jest zapisywany jako *s'kolp*.

²⁹ Lub *küna* – gdy oznacza rodzaje zboża.

³⁰ Niekiedy używa się też formy *wüta*.

³¹ Wariant **-ja** spotyka się rzadko – przede wszystkim po *-k*, *-g*, *-h*, *-č* lub *-dž*, mimo że wariant **-a** po spółgłoskach *k*, *g*, *h* też występuje.

³² Nie licząc kilku wyrazów, które zostały przyswojone do wilamowskiego systemu językowego, przyjmując ten rodzaj (np. *der tiöerba* i *der miöeda*).

-er/-jer³³, **-ler**, **-ner** (dwa ostatnie są relatywnie rzadko używane): *briwtriöer-jer*, *maher*, *mylner*, *tysler*, *rydner*, *ziöefer* – wiele z tych rzeczowników nazywa osoby rodzaju męskiego, wykonujące jakiś zawód (*der tübmaher* ‘sukiennik’, bo *ä maht tüb* ‘wykonuje sukno’) lub jakąś czynność (*der trynkjer* ‘pijak’, bo *ä trynkt gan öüs* ‘chętnie sobie wypije’) albo narzędzie, mające konkretną funkcję (*der twjyler* ‘młotewka’, bo *mä twjylt mytum* ‘się nią roztrzepuje’); ten sufix czasem wywołuje przegłos (np. *dy süel* > *der šiler*);

-höf (-hüf): *banhöf*, *eroplanhöf*, *fiöerhöf*, *kjyhüf*³⁴, *mejsthöf* – wyraz *der höf* występuje też jako osobny wyraz, a zatem wyrazy, których jest częścią, można *de facto* uznać za wyrazy złożone;

-ik: *gyospik*, *hazerik*, *hjerik*, *ospik*, *štobik* – do tej grupy należy relatywnie niewiele wyrazów; istnieje też grupa rzeczowników rodzaju nijakiego z tym sufiksem, np. *s’kroütik*, *s’rjyrik*, *s’wjymik*; nie powinno się ich mylić z rzeczownikami rodzaju nijakiego, które zaczynają się przedrostkiem *gy-* (np. *s’gyštānik*, *s’gyfibtik*) lub kończą się na **-werik** (np. *s’tyngwerik*, *s’füwerik*) – zob. **Rodzaj nijaki**; powinno się odróżniać sufix **-ik** od sufixów **-lik** i **-tik**;

-jyr: *inžynjyr*, *kawaljyr*, *oficjyr*, *pasażjyr* – mowa tu jedynie o rzeczownikach, które nazywają ludzi, gdyż inne wyrazy zakończone na **-jyr** należą najczęściej do rodzajów żeńskiego lub nijakiego (np. *dy kwatjyr*, *dy manjyr*, *s’pappjyr*);

-lik: *drokelik*, *toügjelik*, *mojelik*, *ptöüdylik*, *špjelik*;

-tik: *bihtik*, *fyndtik*, *jyštik*, *mittik*, *pytersýtik* – wiele wyrazów utworzonych za pomocą sufixów **-lik** i **-tik** nazywają ludzi o konkretnej cesze bądź wykonujących jakąś czynność (np. *der fyndtik* ‘podrzutek’ – bo został *gyfunda* ‘znaleziony’; *der mittik* ‘najemny robotnik’ – ten, kto zostaje *gymit* ‘wynajęty’; *der mojelik* ‘murarz’ – bo *har moüyt/mojyt* ‘muruje’);

-mon (liczba mnoga: **-löüt**): *bjygjamon*, *boümon*, *fäjermon*, *fräjmon*, *koüfmon* – sufix (sufiksoid?) **-mon** był niegdyś używany jako osobny wyraz (*der mon* ‘mąż, mężczyzna’), lecz został zastąpiony wyrazem *der kłop* ‘mąż, mężczyzna’ i przetrwał obecnie jedynie jako część wyrazów złożonych, uległ więc gramatyzacji (afiksyzacji); niekiedy od wyrazów z tej grupy można utworzyć feminatywy, zastępując **-mon** przez **-bow**³⁵: *der handulmon* ‘handlarz’ > *dy handulbow* ‘handlarka’;

³³ To są warianty fonetyczne jednego sufixu: wariant **-jer** jest używany, gdy temat podstawy słowotwórczej kończy się samogłoską, **-er** – we wszystkich pozostałych wypadkach. Obydwa warianty mogą wystąpić po spółgłoskach *k*, *g* i *h*.

³⁴ Samogłoska *ö* w wyrazie *kjyhüf*, zapewne przez wpływ *jy*, uległa podwyższeniu do *ü*.

³⁵ Podobnie jak *der kłop* zastąpił germański leksem *der mon*, wyraz *dy bow* również zastąpił swój germański odpowiednik: por. śwnm. wyraz *wîp* ‘kobieta’, po którym został ślad w wyrazie *ferwájwa* (*zih*) ‘ożenić (się)’.

-izmus/-yzmus: *hitlerizmus, katebismus, marazmus, oütorytaryzmus* – obecnie, zapewne przez wpływ języka polskiego, sufiks ten zastępowany bywa przez **-izm/-yzm** (choć **-izmus/-yzmus** nadal pozostaje w częstszym użyciu): *der komunizm, der patriotyzm*;
-or/- (a/ä)tor: *äkulätor, direktor, kalkülator, motor, oütor, proküurator, terror, traktor, rewizor*;
-um: *bödum, bozum, fodum, kräcum, ödum* – nie powinno się mylić tej grupy z rzeczownikami zakończonymi na **-um**, pochodzącymi z języka łacińskiego, jak np. *s'gimnázum/s'gimnázjum, s'prezbiterum* (zob. **Rodzaj nijaki**).

Dość dużo sufiksów i końcówek zostało zapożyczonych z języka polskiego (większość z nich nie jest jednak produktywna, czyli rzadko są używane do tworzenia nowych wyrazów, a raczej trafiają do języka wilamowskiego jako element składowy odpowiedniego zapożyczenia właściwego):

-a: *drüžba, džjada, stariöesta*;
-jec: *Bibiöewjec, lipjec*;
-ek: *ganek, Jüzek, šiwek*;
-ik: *láj bik, słowik, tšewik*;
-ist³⁶: *näcjonälist, öergänist, žürnalist*;
-nik: *bezbožnik, paždžjernik, Płacnik*;
-njec: *powstänjec, ružanjec*;
-oć/-ać: *biöegoć, godoć, pragać, targać*;
-ok: *Bejmok, bjydok, cüdok*;
-üs: *fündüs, Poueriüs, Šwiöecüs*;
-ø: *rekrüt, wjeliöeryb*.

Szczególony jest sufiks **-ki**, pochodzący z formy liczby mnogiej sufiksu tworzącego rzeczowniki rodzaju męskiego **-ek** oraz rodzaju żeńskiego **-ka** w języku polskim (a więc z **-ki**): *der fjołki* < *fiołek*, *der Jäski* < *Jasiek*, *der šyški* < *szyszka*, *der wancki* < *wancka* gw. 'pluskwa'. Formą liczby mnogiej tego sufiksu jest **-kja**: *dy fjołkja* 'fiołki', *dy šyškja* 'szyszki', *dy wanckja* 'pluskwy'.

Istnieje tendencja, według której rzeczowniki utworzone od czasowników bezafiksalnie³⁷ są rodzaju męskiego: *der broüß* < *broüha*, *der cug* < *cín*, *der hüst* < *hüsta*, *der toüf* < *toüfa*, *der müs* < *müsa*, *der pös* < *pösa*, *der röt* < *röta*, *der slöf* <

³⁶ Część należących do tej grupy zapożyczeń może pochodzić z języka niemieckiego.

³⁷ Dewerbalia utworzone za pomocą formantu **-t** są rodzaju żeńskiego (*dy fiöet* < *fiöen*), zaś z prefiksem **gy-** – nijakiego (*s'gykuz* < *kuza*). Dewerbalia rodzaju żeńskiego utworzone za pomocą dawnego sufiksu **-e** (por. śwnm. wyraz *gäbe* 'dar, datek'), nieobecnego we współczesnym języku wilamowskim z powodu apokopy dawnego wygłosowego **-e**, formalnie nie różnią się już od dewerbaliów rodzaju męskiego, utworzonych bezafiksalnie: por. *dy ryd* 'mowa' < *ryda* 'rozmawiać, gadać' (śwnm. *rede* 'mowa') a *der röt* 'rada' < *röta* 'radzić' (śwnm. *rät* 'rada'). Istnieje co najmniej

ślöfa, *der stank* < *štynkja*, *der štus* < *štusa*, *der wühs* < *wahsa* itd. Obok formy *der toüf* (<*tiöefa*) występuje *dy toüf*. Rodzaju męskiego są też rzeczowniki odliczebnikowe: *der äjncjer*, *der cwäjer*, *der dräjer*...

6. Rodzaj żeński

Do sufiksów, tworzących rzeczowniki rodzaju żeńskiego, należą:

-**äj**: *arcynej*, *bekjeräj*, *cigläj*, *drökeräj*, *šräjweräj*;

-**enc**: *ekselenc*, *inteligenc*, *konferenc*, *rezydenc*;

-**in**: *gjorgin*, *kofein*, *kümin*, *mašin*, *medycin*;

-**jon/-cjon/-sjon**: *operacijon*, *pasjon*, *rehabilitacijon*, *rewizjon*, *telewizjon* (wyjątki ze tej grupy stanowią np. *der bästjon*, *der miljon*³⁸, *der region*);

-**käjt/-häjt**³⁹: *flýmiskäjt*, *fräjhäjt*, *gywönhäjt*, *löstikkäjt*, *ywikkäjt* – mimo że sufiks **-käjt** nie występuje jako odrębny wyraz, gdy łączy się z przymiotnikami, zapisywany jest osobno (*dy gyhäjmy käjt* ‘tajemnica’ < *gyhäjm* ‘tajny’), gdyż przymiotnik w takim połączeniu się deklinuje: *ä nojysy käjt* ‘nowość’ – *dy nojysä käjta* ‘nowości’ – formy **-häjt** nie używa się w ten sposób;

-**nan/-an**⁴⁰ (głównie tworzy rzeczowniki odczasownikowe): *fojeran*, *ibnan*, *jeran*, *wytнан*;

-**soft**: *brüdersoft*, *erbsöft*, *fryndsöft*, *gyzelsoft*, *wjytsöft* – etymologicznie nie sposób połączyć tego sufiksu z wyrazem *der söft* ‘trzon; cholewka’, a więc rzeczowniki z sufiksem **-soft** nie są wyrazami złożonymi;

-**ür**: *arhitektür*, *kultür*, *literatür*, *statür* (z wyjątkiem kilku, głównie jednosylabowych, wyrazów: *s’jür*, *s’rür*, *der šwür*, *s’tür*, *s’ür* oraz *s’kanür* – do wyjątków zaliczyć można też kilka zapożyczeń z języka polskiego, np. *der Maziür*, *der paziür*);

-**yj/-i**⁴¹: *akademi/akademyj*, *härmoni*, *homili*, *kistiöeryj*, *kumedyj*, *sytuacyj* – warto zaznaczyć, że wyrazy rodzime zakończone na **-i** są rodzaju nijakiego, np.: *s’fi*, *s’kni*, *s’mäzi*, *s’miži*, *s’tiši*; wyjątki stanowią *der gumi*, *s’parabli*;

jeden wyjątek: por. *dy göw* ‘dar’, gdzie dawne *-b-* znalazło się w pozycji interwokalicznej, w której przeszło w *-w-*, zdradzając w ten sposób obecność niedysyjskiego sufiksu **-e**.

³⁸ Częściej używaną formą jest *der milon*.

³⁹ Sufiksu **-käjt** używa się częściej. Występuje on przede wszystkim po *-k*, *-š*, *-m* i *-b*, **-häjt** zaś – po *-n*, *-j* oraz *-d*. Czasem **-käjt** zlewa się w pisowni z sufiksem tworzącym przymiotniki **-ik** lub **-nik**, co skutkuje zapisem z jednym *k*: *ywik(k)äjt*.

⁴⁰ Dystrybucja tych alomorfów wygląda następująco: **-an** spotyka się głównie w wyrazach, których podstawa słowotwórcza kończy się na *-r* i *-n*, we wszystkich innych występuje wariant **-nan** (np. *dy tojeran*, *dy wönan*, *dy abtnan*, *dy rytнан*).

⁴¹ To są warianty fonetyczne jednego sufiksu: **-i** zawsze występuje po *n*, ale nigdy po *r*, podczas gdy po *m* występują oba warianty. W pewnych wyrazach jedna forma jest używana zwyczajowo częściej od drugiej, np. forma *dy familyj* jest częściej używana niż *famili/fämili*.

-yk (w wyrazach obcych): *aptyk, fabryk, gramatyk, metryk, polityk*;
-yn/-jyn⁴²: *Bejmokyn, drüžkijn, gybünhyłferyn, kyngjyn, šileryn, študentyn* – ten sufix jest bardzo produktywny w tworzeniu feminatywów;
-yt: *fräjyt, hamyt, jugyt, tugyt, würyt*.

Na wiele z tych sufixów (**-äj, -enc, -in, -jon/-cjon/-sjon, -yj/-i, -yk**) zawsze pada akcent wyrazowy. Sufiksy **-äj, -nan/-an, -yn**, jak również **-šoft** i **-käjt/-häjt** są bardzo produktywne we współczesnym języku wilamowskim. Sufiksy **-yt** oraz **-käjt/-häjt** tworzą rzeczowniki abstrakcyjne.

Analogicznie do sytuacji z rodzajem męskim, część sufixów i końcówek występujących w rzeczownikach rodzaju żeńskiego pochodzi z języka polskiego:

-a: *baba, bįyda, prābaba*;
-in (< pol. **-ina**): *celin, jedlin, malin*;
-ka: *frājerka, kroučerka, wnüčka*;
-ø (< pol. **-a**): *büed, kaplic, skib*;
-ø: *kādź, pšićjeś, šjyć*.

Wart odnotowania jest sufix **-ung**, pochodzący z języka niemieckiego: *dy festung, dy gazytcąjtung, dy hofnung/höfnung* – część z tych wyrazów mają swoje odpowiedniki z wilamowskim sufixem **-an/-nan** (por. *dy wönung* i *dy wönan*).

Istnieje tendencja, że rzeczowniki odprzymiotnikowe utworzone – z synchronicznego punktu widzenia – bezafiksalnie (z reguły z przegłosem) są rodzaju żeńskiego: *dy brāt* < *brāt*, *dy fył* < *fuł*, *dy git* < *güt*, *dy grys* < *grus*, *dy hej* < *hub*, *dy kełd* < *kałd*, *dy leng* < *lang*, *dy nes* < *nos*, *dy stāk* < *štiöek*, *dy tif* < *tif*.

7. Rodzaj nijaki

Do końcówek i sufixów, tworzących rzeczowniki rodzaju nijakiego, należą:

-la/-la/-ihla: *bihla, cökela, wājtihta* – te sufixy tworzą zdrobnienia: **-la** jest przede wszystkim używane, gdy temat podstawy derywacyjnej kończy się na **-k**, **-g** lub **-r** (*dy tok* > *s'tákla*, *s'oüg* > *s'öegla*, *der maser* > *s'masela*), **-ihla** – gdy podstawa kończy się na **-ł** (*dy cąjt* > *s'cąjtihta*, *dy mejt* > *s'mejtihta*, *dy zoüł* > *s'zoütihta*), w innych wypadkach używa się niemal wyłącznie **-la** (*s'büh* > *s'bihla*). Tu warto zaznaczyć, że rzeczowniki rodzaju męskiego zakończone na **-a/-ja** zamieniają tę końcówkę na **-la/-la**: *der uwa* > *s'ejwla*, *der küha* > *s'kühta*, *der štākja* > *s'štākla*; naturalnie zdarzają się od tych reguł wyjątki, por. *s'āla* < *s'e*, *s'babela* < *dy baba*, *s'myla* < *dy mytiht*, *s'tagla* < *der tag*, a nie

⁴² Alomorf **-jyn** występuje w kilku izolowanych leksemach (po spółgłoskach *g* i *k*).

eta*, **babła*, **mylihbła*, **tagła*; sufiksy **-la/-la często powodują przegłos: *dy kü* > *s'kila*, *der biuw* > *s'biwła* (ale też: *s'büwła*), *der puś* > *s'pysła*; warto zwrócić uwagę, że utworzone za pomocą sufiksów zdrabniających imiona męskie mają rodzaj męski: *der Baranta*, *der Pejtela*;

-um (w wyrazach pochodzących z języka łacińskiego): *beneficjum*, *gimnazjum*/*gimnázjum*, *laboratorium*;

-werik: *fjywerik*, *füwerik*, *nabthjewerik*, *ociwerik*, *tyngwerik*;

-werk: *fojerwerk*, *fraswerk*, *bandwerk*, *muntwerk* – możliwe, że *s'werk* występował dawniej jako osobny wyraz, podobnie do *der mon*.

Grupa zapożyczeń z języka polskiego i niemieckiego ma końcówkę **-o**: *s'bertło*, *s'bjüro*, *s'dübowjynstwo*, *s'kilo*, *s'kino*. Rodzaju nijakiego jest też rzeczownik *s'o-üta* (zapisywany też niekiedy jako *oüto*).

Tu można wyodrębnić też następujące sposoby derywacji: 1) rodzaj nijaki ma wiele rzeczowników utworzonych za pomocą prefiksu **gy-** (bezsufigsalnie lub z sufiksem **-ik**): *s'gytoüt*, *s'gyściw*, *s'gyfygl*, *s'gywjymik*, 2) jak też rzeczowniki odczasownikowe (z zakończeniami **-a/-n/-yn**): *s'ława*, *s'asa*, *s'äjzan*, *s'byfojyn*.

Również przymiotniki, funkcjonujące jako rzeczowniki, zawsze są rodzaju nijakiego (w mianowniku mają końcówki **-y/-ys**): *s'doücy*, *s'edikjy/edikjys*, *s'fety/fetys*, *s'loühtnikjy/loühtnikjys*, *s'wiöemy*, *s'wymysiöerysý* – za wyjątkiem sytuacji, gdy się mówi o ludziach: *ä Doücer*, *dy Doücy*, *ä fremder*.

Wreszcie sufiksy **-ent** i **-ment** mogą tworzyć albo rzeczowniki rodzaju nijakiego: *s'instrument*, *s'patent*, *s'prezent*, *s'procent*, *s'regiment*, *s'sakrament* – albo męskiego (szczególnie, gdy mowa o ludziach, np. *der agent*, *der konsument*, *der prezydent*): *der akcent*, *der argument*, *der dokument*, *der eksperiment*, *der element*, *der ferment*, *der fundament* (ale: *dy onfent*).

Bibliografia

- Andrason, A. (2014a) Morphological case system of the Vilamovician noun – from the 20th to the 21st century. *Studies in Polish Linguistics*, 9, 1–19.
- Andrason, A. (2014b). Zarys gramatyczny współczesnego języka wilamowskiego. *Małopolska*, 16, 119–135.
- Andrason, A. (2015). Vilamovician: A Germanic-Slavic mixed language? *Studies in Polish Linguistics*, 10, 57–85.
- Andrason, A., Król, T. (2016). *A grammar of Wymysorys*. Durham, NC: Duke University. https://slaviccenters.duke.edu/sites/slaviccenters.duke.edu/files/media_items_files/wymysorys-grammar.original.pdf (dostęp: 31.10.2024).
- Kleczkowski, A. (1920). *Dialekt Wilamowic w zachodniej Galicji: Fonetyka i fleksja*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
- Król, T. (2011). *S'ława fum Wilhelm*. Wilamowice: Stowarzyszenie na Rzecz Zachowania Dziedzictwa Kulturowego Miasta Wilamowice „Wilamowianie”.

- Król, T. (2020). *Wytyynbihla fur wymysiöerysa spröb*. Wilamowice: manuskrypt w archiwum autora.
- Król, T. (2023). *Wymysoü ej á sejny, kliny stot. Gysihta fu Wymysiöejyn yr wymysiöerysa spröb*. Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze.
- Mojmir, H. (1930). *Wörterbuch der deutschen Mundart von Wilamowice: T. 1. A–R* (A. Kleczkowski, red.). Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
- Mojmir, H. (1936). *Wörterbuch der deutschen Mundart von Wilamowice: T. 2. S–Z* (A. Kleczkowski, H. Anders, red.). Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
- Szutow, P. (2024). *S'ljyrbihla cyr wymysiöerysa spröb ffj dy grusa toüt*. Bielsko-Biała–Wilamowice: Cum Laude.
- Wicherkiewicz, T. (2003). *The making of a language: The case of the idiom of Wilamowice, southern Poland*. Berlin: de Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110905403> (dostęp: 31.10.2024).

Źródła internetowe

- Mittelhochdeutsches Handwörterbuch von Matthias Lexer, digitalisierte Fassung im Wörterbuchnetz des Trier Center for Digital Humanities*, Version 01/23. <https://www.woerterbuchnetz.de/Lexer> (dostęp: 31.10.2024).

Antoni Barciak

Uniwersytet Śląski (Instytut Historii)

E-mail: antoni.barciak@us.edu.pl

ORCID: 0000-0002-6535-3451

Wydana w 2001 roku monografia Wilamowic jako wyzwanie badawcze

Abstrakt: Tekst przedstawia historię powstania przełomowej monografii gminy Wilamowice widzianą z perspektywy jej inicjatora i redaktora. Prace podjęte w roku 1995 zaowocowały publikacją obszernego, interdyscyplinarnego opracowania w roku 2001, co otworzyło nowy etap w badaniach nad wilamowskim dziedzictwem i kulturą.

Słowa kluczowe: historia Wilamowic; monografia gminy Wilamowice; wspomnienia

The 2001 monograph on Wilamowice as a research challenge

Abstract: The article presents the history of the groundbreaking monograph on the Wilamowice commune, seen from the perspective of its initiator and editor. The process begun in 1995 resulted in the publication of a comprehensive, interdisciplinary study in 2001, marking a new stage in research on Vilamovian heritage and culture.

Keywords: history of Wilamowice; monograph on the Wilamowice commune; memories

Dy roüsgan ym 2001 jür monográfyj fur gymàn Wymysoü oüz badänprifnan

Ferkjycnan: Der tekst stëlt dy gyšiht fum ädštejn fur diöhbryhikja monográfyj fur gymàn Wymysoü für, gyzan fur perspektyw fu zem inicjator än redaktor. Dy ata gyfüt ym jür 1995 gyrüta myter publikácjy fu äm gröüma, interdyscyplinárnikja bihlä ym jür 2001, wyłys wiöe ä grancstän ym badän ejwer dy wymysiöerysy erbsoft än kultür.

Śłysulwjtyn: gyšiht fu Wymysoü; monográfyj fur gymàn Wymysoü; gydanka

Wydana w 2001 roku monografia Wilamowic jako wyzwanie badawcze

Inicjatywa przygotowania nowej monografii Wilamowic wyszła od miejscowego środowiska w połowie lat 90. XX wieku. Był to dowód przywiązania lokalnej społeczności do swojego miejsca zamieszkania, tradycji, ale też wyraz poszukiwania własnej tożsamości. W świadomości mieszkańców istniało przekonanie o swojej inności w stosunku do mieszkańców sąsiednich wiosek. Podobne przekonanie o inności mieszkańców Wilamowic funkcjonowało także wśród mieszkańców okolic tego miasta. Prowadziło to do umacniania się dążeń i pragnień, a zarazem potrzeby stworzenia nowego opracowania o Wilamowicach, które m.in. tłumaczyłoby przyczyny tej inności. To te zagadnienia stanęły u podstaw prac nad monografią, której powstanie chciałbym wspomnieć w niniejszym tekście.

Wilamowice od dawna stanowiły w Polsce przedmiot zainteresowania. Pamiętam, że za czasów mojego dzieciństwa, pod koniec lat 50. XX wieku, na łamach jednego z czasopism dziecięcych pojawiły się dwa bodaj opowiadania odnoszące się do Wilamowic. Jedno z nich tkwi mi w pamięci do dziś, bo wzbudziło ono u mnie, małego jeszcze wówczas dziecka, wielkie zainteresowanie. Opowiadali mi je już wcześniej dziadkowie, a dotyczyło topienia się księżycy w studni i tego, jak biedny księżyc ratowali Wilamowianie. Czytelnikami tego samego dziecięcego czasopisma były z pewnością dzieci w całej Polsce, wprowadzało więc ono Wilamowice w szerokie kręgi zainteresowanych.

W Wilamowicach mocno zakorzeniona była świadomość istnienia monografii pióra miejscowego nauczyciela Józefa Latosińskiego, wydanej w 1909 roku w Krakowie, a na początku lat 90. XX wieku wznowionej drukiem jako reprint i cieszącej się wśród mieszkańców wielkim autorytetem. Monografia ta była wyrocznią i źródłem niemal biblijnej wiedzy, zwłaszcza dla starszych Wilamowian. Nowsze czasy opisane w niej zostały na podstawie źródeł i różnych przekazów, w tym wspomnień ówczesnych mieszkańców, tworząc żywy i barwny obraz, który musiał budzić zainteresowanie. O Wilamowicach i ich mieszkańcach mówiło się zwłaszcza w sąsiednich miejscowościach, skąd jeździło się po wypiekany tam chleb, cieszący

się powszechnym uznaniem. Tak też przy tej okazji poznawało się wilamowskie tradycje. Lokalna tradycja to zaś niezwykle ważny czynnik, dziś nie tylko niedoceniany, ale niestety często ignorowany, co jednak na szczęście nie odnosi się do Wilamowic.

Wracając jednak do czasów, gdy rodził się pomysł przygotowania nowej monografii Wilamowic, należy przypomnieć, że inicjatywa wyszła od miejscowych elit i był to jeszcze 1995 rok. U początków legło moje przypadkowe spotkanie z miejscowym proboszczem, księdzem prałatem Michałem Bogutą, który dowiedział się wówczas, że jestem historykiem, i który – jak mogłem to obserwować – związał się bardzo z powierzoną mu parafią. Zabiegał on mocno o kontynuowanie tradycji, apelując m.in. o udział parafian w strojach regionalnych podczas procesji i uroczystości kościelnych. W sprawie nowego historycznego opracowania Wilamowic ksiądz ten rozpoczął rozmowy z ówczesną burmistrz Barbarą Tomanek i jej zastępcą Marianem Trelą, który wkrótce potem został wybranym burmistrzem, co spowodowało w konsekwencji zaproszenie mnie do rozmów. Mogę zatem powiedzieć i cieszyć się z tego, że inicjatywa ta należała w równym stopniu do miejscowych wspólnot: parafialnej i samorządowej.

W ten sposób przygotowanie monografii stało się wyzwaniem badawczym, które staraliśmy się konsekwentnie opierać na naukowych zasadach i podstawach. W powszechnym mniemaniu rozumiano, że będzie to praca o przeszłości Wilamowic, czyli dzieło o historii. Należy tu wspomnieć o ważnej postaci historyka, jakim był profesor Feliks Kiryk. Tematyka miejska stanowiła główny kierunek zainteresowań profesora, który dał się poznać jako inicjator powstania i redaktor ponad czterdziestu monografii miast, miasteczek i wsi, głównie małopolskich, tworzonych we współpracy z ich władzami lokalnymi. W połowie XX wieku, profesor Feliks Kiryk, zatrudniony wówczas w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Krakowie, wypracował pewien model monografii miejscowości, który został dość powszechnie przyjęty. Były to opracowania historyczne ze wstępem odnoszącym się do geografii terenu i szerokich podstaw przyrodniczo-geograficznych warunkujących osadnictwo.

Pamiętam, jak po ukończeniu studiów, zostałem zaproszony przez profesora Kiryka do udziału w przygotowaniu monografii Dąbrowy Tarnowskiej. Profesor Kiryk był zainteresowany wszystkimi miastami małopolskimi, w tym też Wilamowicami. Został do nich zaproszony, ale w nieco późniejszym czasie, kiedy prace nad monografią były już zaawansowane, nie wziął więc udziału w jej przygotowaniu. Tymczasem, w Wilamowicach rozpoczęto opracowywanie koncepcji dzieła, a także starania o pozyskanie partnerów strategicznych. Takim partnerem stało się Centrum Badań Śląskoznawczych i Bohemistycznych, funkcjonujące przy Uniwersytecie Wrocławskim i kierowane przez doktora Ryszarda Gładkiewicza, z którym współpraca rozpoczęła się jesienią 1996 roku.

W pięknych słonecznych dniach 7–8 czerwca 1996 roku udało się zgromadzić w Wilamowicach niemal dwudziestu specjalistów z różnych dyscyplin badawczych

z Polski i Republiki Czeskiej, a celem było sformułowanie koncepcji całego dzieła. Wtedy to wyznaczono zespoły badawcze i ich kierowników. Dla każdego z działów starano się pozyskać uznanych powszechnie badaczy, specjalistów z różnych ośrodków naukowych w kraju, którzy mogli dobierać sobie współpracowników. Dla wszystkich w tej sytuacji monografia stała się wyzwaniem badawczym. Uczestnicy zaś spotkania wynieśli jak najlepsze wrażenia z pobytu w Wilamowicach, co często później podkreślali.

Od samego początku optowałem za monografią nieograniczoną jedynie do historii. Za tym przemawiała inność i oryginalność Wilamowic w sferze szeroko pojętej kultury, obyczajów, języka, tradycji itp. Starałem się wyjść poza koncepcje monografii sformułowane przez wspomnianego profesora Kiryka, który zresztą został zaproszony na jedno ze spotkań do Wilamowic, i który później został też recenzentem części historycznej. Z satysfakcją należy podkreślić, że to szerokie potraktowanie Wilamowic na wielu płaszczyznach udało się osiągnąć. Monografia w swoich założeniach miała być dziełem interdyscyplinarnym i przedstawiać w miarę możliwości całokształt problemów związanych z Wilamowicami i ich mieszkańcami przez wieki, w zakresie geografii, historii i kultury, w tym etnografii, historii sztuki, języka i symboliki wilamowskiej (zwracałem się do Rady Języka Polskiego, która dopuściła uproszczoną formę wilamowska, zamiast poprawniejszej polskiej wilamowicka). Chcieliśmy także przedstawić na podstawie badań ankietowych socjologiczne studium współczesnych mieszkańców wraz z ich wizją swojego miasta. Było to jedno z podstawowych wyzwań nowej monografii Wilamowic, do którego doszły inne: przede wszystkim podjęcie badań podstawowych i oparcie się na źródłach, zwłaszcza tych historycznych, co wymagało dokonania kwerend archiwalnych. Wielką wagę przywiązywaliśmy do współpracy i kontaktów ze współczesnymi mieszkańcami. Była to owocna współpraca, dzięki której otrzymaliśmy znaczny zasób informacji od osób, których dziś już nie ma wśród nas. Przy pomocy studentów, głównie z Uniwersytetu Śląskiego i Uniwersytetu Opolskiego, prowadziliśmy badania terenowe, korzystając z wielkiej życzliwości i przychylności miejscowych władz, w tym nowego burmistrza Mariana Treli i proboszcza Michała Boguty. Zaczęły się ukazywać pierwsze publikacje związane z naszymi badaniami (Badura i Krzemińska, 1999; Lipok-Bierwiazzonek, 2001, 2002; Perkowska, 2001; Sztoler, 2001). Monografia miała być odkrywaniem Wilamowic, ale także popularyzacją wiedzy o tej niezwyklej miejscowości i jej mieszkańcach. Jej odbiorcą mieli być zwłaszcza Wilamowianie, ale miała też stanowić promocję miasta i gminy. Miała być opracowaniem naukowym, opartym na naukowych metodach, ale ciągle przy tym apelowaliśmy, by była napisana zrozumiałym dla wszystkich językiem.

Narada, która odbyła się 29–30 listopada 1996 roku, miała na celu sprecyzowanie zagadnień, ściśle ustalenie zadań i etapów pracy. Później już odbywały się spotkania w ramach grup tematycznych, podczas których analizowano dokonane

rozpoznanie i postępy prac. Miło mi tu wspomnieć o wielkim zaangażowaniu wszystkich odpowiedzialnych za poszczególne działy, zwłaszcza jednak o zaangażowaniu pani profesor Jadwigi Zieniukowej, chętnej zawsze do pomocy i rady. W badaniach i przygotowaniu monografii uczestniczyło kilkudziesięcioro badaczy z różnych ośrodków naukowych Polski i Czech, którzy w swojej pracy wykazywali się wielkim zaangażowaniem i poświęceniem.

Wkrótce jednak okazało się, że zgłaszane na posiedzeniach rady gminy głosy radnych z innych miejscowości przesądziły o konieczności objęcia opracowaniem wszystkich miejscowości wchodzących w skład gminy Wilamowice: Dankowic, Hecznarowic, Piszowic, Starej Wsi i Zasola Bielańskiego. Miejscowości te nie posiadały dotąd żadnych wydanych drukiem opracowań swoich dziejów i kultury, musieliśmy zatem zweryfikować nasze założenia i plany oraz rozszerzyć kwerendy, co sprawiło nam pewne kłopoty. Wilamowice pozostały jednak w centrum naszych zainteresowań.

W dniach 27–29 września 1998 roku zorganizowaliśmy w Wilamowicach międzynarodową konferencję naukową z udziałem badaczy z Polski, Węgier, Słowacji i Niemiec, pod znamienym ogólnym tytułem „Historia, kultura i społeczeństwo Wilamowic w relacjach polsko-niemiecko-flamandzkich”, a wygłoszone wówczas referaty stały się tematem interesującej dyskusji o tym, jak prowadzić badania nad Wilamowicami jako przykładem enklaw kulturowych, językowych czy etnicznych. O samej konferencji opublikowano natomiast szereg komunikatów (Kubiciel, 1999; Pietrzyk, 1999; Trojnar, 1999).

Nasze badania stały się zaczynem zainteresowania własną przeszłością nie tylko dla mieszkańców sołectw tworzących gminę. Mamy świadomość, że nie udało się podnieść i przedstawić wszystkich zagadnień, że nie do wszystkich przekazów źródłowych udało się dotrzeć. Rozwój badań i nowe metodologie otwierają nowe możliwości badawcze, o czym trzeba pamiętać.

Monografia Wilamowic, o której mówię, powstała wspólnym wysiłkiem wielu osób zaangażowanych w jej przygotowanie. Były to miejscowe władze, byli to mieszkańcy gminy, ale docenić należy także wielkie zaangażowanie wielu osób z różnych stron, środowisk i terenów. Monografia to nasz wspólny wysiłek. Mieszkańcy Wilamowic, w wyniku dawnych doświadczeń, byli wtedy jeszcze dość niechętni do wspominania, mówienia o przeszłości. Wilamowice interesowały jednak badaczy, stając się dla nich inspiracją do dalszych wysiłków. Dostrzegaliśmy przy tym rosnące zaciekawienie mieszkańców przeszłością i tym, czym my się interesujemy. Rosła nasza wdzięczność za okazywane zainteresowanie i pomoc. Ceniliśmy bardzo zaangażowanie i udzielanie pomocy przez władze gminy, w tym wiceburmistrza Eugeniusza Bilczewskiego.

Koncepcja monografii Wilamowic stała się wzorem opracowania monografii innych miast, dotąd m.in. Katowic (Barciak, Chojecka, Fertacz, 2012), Sosnowca (Barciak i Jankowski, 2016) i Zabrze (Barciak i Hnatyszyn, 2022, w przygotowaniu

kolejne tomy). Praca nad nią dla mnie osobiście była również inspirującym przykładem w innych doświadczeniach badawczych.

Miłym dla mnie wspomnieniem jest ścisła współpraca jaka towarzyszyła powstawaniu monografii, która – raz jeszcze pragnę mocno podkreślić – jest dziełem redaktorów, autorów, mieszkańców całej gminy, a wreszcie wydawnictwa, które podjęło się jej wydania. Jej publikacji towarzyszyły długie zabiegi godne innego przedstawienia, związane głównie z pozyskaniem środków na druk. Monografia miała swoją promocję w Muzeum Śląskim w Katowicach¹ z udziałem uczestników odbywającej się wówczas międzynarodowej konferencji naukowej, a także prezentację w Bibliotece Narodowej w Warszawie, dzięki ówczesnemu dyrektorowi tej instytucji, Michałowi Jagiellie.

Od czasu prac nad wspomnianą publikacją badania nad Wilamowicami znacznie się rozwinęły² – coś może cieszyć bardziej niż to, że nasze wysiłki stały się inspiracją dla dalszego zainteresowania tematem w szerokich kręgach badaczy na terenie całego kraju i poza jego granicami? W tym też miejscu chciałem jeszcze raz dziś, po niemal trzydziestu latach od rozpoczęcia prac nad monografią i ponad dwudziestu od jej publikacji, wszystkim zaangażowanym w jej powstanie serdecznie podziękować.

Bibliografia

- Badura, A., Krzemińska, A. (1999). Wydatki związane z budową kościoła w Wilamowicach na początku XVIII wieku. *Pisma Humanistyczne*, 1, 69–82.
- Barciak, A. (red.) (2001). *Wilamowice: Przyroda, historia, język, kultura oraz społeczeństwo miasta i gminy*. Wilamowice: Urząd Gminy Wilamowice
- Barciak, A. (2009). Pochodzenie mieszkańców Wilamowic w historiografii XIX i XX wieku. W: A. Lityński, M. Mikołajczyk, T. Adamczyk, A. Drogoń, W. Organiściak (red.), *Państwo, prawo, społeczeństwo w dziejach Europy Środkowej: Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Józefowi Ciągwie w siedemdziesięciolecie urodzin* (s. 49–54). Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Barciak, A. (2010). Wykupienie się gromady Wilamowice z poddaństwa oraz uwolnienie od wszelkich ciężarów i powinności pańskich w 1808 roku. W: M. Mikołajczyk, J. Ciągwa, P. Fiedorczyk, A. Stawarska-Rippel, T. Adamczyk, A. Drogoń, W. Organiściak, K. Kuźmich (red.), *O prawie i jego dziejach księgi dwie: Studia ofiarowane profesorowi Adamowi Lityńskiemu w czterdziestopięciolecie pracy naukowej i siedemdziesięciolecie urodzin: Ks.1* (s. 597–602). Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.

¹ Przy tej okazji warto wspomnieć, że towarzyszyła temu wystawa Z „flamandzkim” rodowodem: *Wilamowianie i ich sąsiedzi* wraz z publikacją – katalogiem pod tym samym tytułem, przygotowanym przez Marię Lipok-Bierwiazek i Marię Michalczyk (2001).

² M.in. monografia dokumentująca dwustolecie miasta Wilamowice (Krzyżanowski i in., 2018) oraz szereg artykułów, np. Morciniec, 1999; Rodak, 2003; Barciak, 2009, 2010; Mętrak, 2016; Chromik, Król, Małanicz-Przybylska, 2020).

- Barciak, A., Chojecka, E., Fertacz, S. (red.) (2012). *Katowice. Środowisko, dzieje, kultura, język i społeczeństwo*. T. 1–2. Katowice: Muzeum Historii Katowic.
- Barciak, A., Jankowski, A.T. (red.) (2016). *Sosnowiec. Obraz miasta i jego dzieje*. T. 1–2. Sosnowiec: Muzeum w Sosnowcu.
- Barciak, A., Hnatyszyn, P. (red.) (2022). *Zabrze przez stulecia. Monografia*. T. 1. Kraków: Wydawnictwo Pasaże, Muzeum Miejskie w Zabrzu.
- Chromik, B., Król, T., Małanicz-Przybylska, M. (red.) (2020). *Wilamowianie i ich stroje*. Warszawa: Centrum Zaangażowanych Badań nad Ciągłością Kulturową Uniwersytetu Warszawskiego.
- Krzyżanowski, L., Meus, K., Fic, M., Majerska-Sznajder, J., Król, T. (2018). *Wilamowice 1818–2018: Miasto i ludzie*. Wilamowice: Stowarzyszenie „Wilamowianie”.
- Kubiciel, R. (1999). Konferencja międzynarodowa „Historia, kultura i społeczeństwo Wilamowic w relacjach polsko-niemiecko-flamandzkich”. *Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka*, 2, 267–269.
- Latosiński, J. (1909). *Monografia miasteczka Wilamowic na podstawie źródeł autentycznych*. Kraków: Drukarnia Literacka.
- Lipok-Bierwiazzonek, M. (2001). Etnologia wobec flamandzkiego mitu: Z prac nad monografią gminy Wilamowice. *Ziemia Śląska*, 5, 211–226.
- Lipok-Bierwiazzonek, M. (2002). Wilamowice: Mit flamandzki, stereotypy i rzeczywistość kulturowa. *Studia Etnologiczne i Antropologiczne*, 6, 175–1889.
- Lipok-Bierwiazzonek, M., Michalczyk, M. (2001). Z „flamandzkim” rodowodem: *Wilamowianie i ich sąsiedzi*. Katowice: Muzeum Śląskie.
- Mętrak, M. (2016). *Wilamowice: Przywracanie języka, przywracanie pamięci*. W: S. Cygan (red.), *Język jako świadectwo kultury dawnej i współczesnej* (s. 127–134). Kielce: Instytut Filologii Polskiej Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach.
- Morciniec, N. (1999). Vom Sterben einer Mundart (Zum Ethnolekt von Wilmesau/Wilamowice nach 1945). *Neerlandica Wratislaviensia*, 12, 209–215.
- Perkowska, U. (2002). Z Wilamowic w świat: Wilamowiczanie na Uniwersytecie Jagiellońskim na przełomie XIX i XX wieku. *Alma Mater. Miesięcznik Uniwersytetu Jagiellońskiego*, 37, 15–16.
- Pietrzyk, Iwona. (1999). Sesja naukowa: „Historia, kultura i społeczeństwo Wilamowic w relacjach polsko-niemiecko-flamandzkich” (Wilamowice, 28–29 IX 1998). *Studia Historyczne*, 42(3(166)), 463–465.
- Rodak, J. (2003). Wilamowice i heretycy: Przyczynek do biografii ks. Jana Grzegorza Zdziewojskiego z Łasku (1609–1685). *Śląskie Miscellanea*, 16, 17–26. [Przedruk w: T. Banaś-Korniak, J. Malicki (red.), *Staropolskie teksty i konteksty: Tom 5* (s. 20–35). Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego].
- Sztoler, G. (2001). Niderlandy na wzgórzach. *Śląsk*, 70(8), 10–12.
- Trojnar, A. (1999). Komunikat z międzynarodowej konferencji naukowej „Historia, kultura i społeczeństwo Wilamowic w relacjach polsko-niemieckoflamandzkich”. *Śląskie Miscellanea*, 12, 129–132.

Antoni Barciak

University of Silesia (Institute of History)

E-mail: antoni.barciak@us.edu.pl

ORCID: 0000-0002-6535-3451

The 2001 monograph on Wilamowice as a research challenge

The initiative to prepare a new monograph on Wilamowice came from the local community in the mid-1990s. It was a sign of the local community's attachment to its place of residence and tradition, but also an expression of the search for their own identity. Vilamovians had for a long time had a deep conviction of their distinctiveness in relation to the residents of neighboring villages. A similar belief in the distinctiveness of the residents of Wilamowice was also prevalent among the residents of the town's surroundings. This led to the strengthening of aspirations and desires resulting in the need for a new study of Wilamowice which, among other things, would explain the reasons for this otherness. It is these issues that lay behind the work on the monograph, the creation of which I would like to discuss in this text.

Wilamowice has long been a subject of interest in Poland. I remember that in the days of my childhood, at the end of the 1950s, in the pages of one of the children's magazines, there appeared perhaps two stories relating to Wilamowice. One of them sticks in my memory to this day, because it aroused great interest in me, still a young child at the time. I had already been told the same story by my grandparents – how the poor Moon drowned in a well and was rescued by Vilamovians. The same magazine was certainly read by children all over Poland, so it introduced Wilamowice to a wide circle of people.

The existence of a monograph on the town, written by a local teacher Józef Latosiński and published in Kraków in 1909 (reprinted in the early 1990s), was well-known in Wilamowice and the book enjoyed great authority among locals. The monograph was an oracle and a source of almost biblical knowledge, especially for older Vilamovians. It was a vivid and colorful presentation that must have aroused interest, as the more recent times were described in it based on various sources and accounts, including the recollections of contemporary residents. Wilamowice and Vilamovians were often talked about in neighboring settlements and people from around town traveled to Wilamowice to buy locally baked

bread, which was widely acclaimed. This was also a way of getting acquainted with Vilamovian traditions. Such local traditions and customs are an extremely important factor, today sadly underestimated and often ignored, but fortunately not in Wilamowice.

Going back to the time when the idea a new monograph on Wilamowice was born, it should be recalled that the initiative came from the local elite as early as 1995. Its origins lay in my quite fortuitous meeting with the local parish priest, Monsignor Michał Boguta, who found out that I was a historian, and who, as I was able to observe, had become very attached to the parish entrusted to him. He pushed hard for the continuation of tradition, calling, among other things, for parishioners to participate in processions and church ceremonies in regional costumes. Father Boguta then discussed the topic with the mayor Barbara Tomanek and her deputy Marian Trela, who was elected mayor shortly thereafter. All this consequently led to me being invited to the talks. I can therefore gladly say that the initiative to prepare a new monograph belonged to the two local communities equally: the Wilamowice parish and the local authorities.

Thus, the work on the monograph became a research challenge, which we tried to consistently base on scientific principles and foundations. It was generally understood that this would be a work about the past of Wilamowice, that is, a historical work. I should mention here an important person, namely Professor Feliks Kiryk. He was a historian whose main academic interests were urban topics. He became known as the initiator and editor of more than 40 monographs on cities, towns and villages, mainly situated in Lesser Poland, created in cooperation with their local authorities. In the middle of the 20th century, Professor Feliks Kiryk, then employed at the Pedagogical University of Kraków, developed a certain model for writing town monographs, which became widely accepted. His works were historical studies with a broad introduction devoted to the geography of the area and the natural-geographical foundations that had shaped its settlement.

I remember well when, after I graduated, I was invited by Professor Kiryk to participate in the preparation of a monograph on Dąbrowa Tarnowska. Professor Kiryk was interested in all towns in Lesser Poland, including Wilamowice. He was invited there, but at a later time, when our work on the monograph was already advanced, so he did not participate in its preparation. Before the work on the Wilamowice monograph could begin, however, we had to develop the concept of the work, and also try to gain strategic partners. Among such partners appeared the Center for Silesian and Czech Studies at the University of Wrocław, headed by Dr Ryszard Gładkiewicz, with whom cooperation began in the fall of 1996.

On the beautiful sunny days of June 7–8, 1996, almost 20 experts from various research disciplines from Poland and the Czech Republic managed to gather in Wilamowice, with the goal of formulating the concept of the entire work.

Research teams and their managers were then appointed. For each of the sections, efforts were made to recruit well-acknowledged researchers, specialists from various academic centers across the whole country, who could choose their own collaborators. For everyone in this situation, the monograph became a research challenge. The participants, in turn, took away the best possible impressions of their stay in Wilamowice, which they often emphasized later.

From the very beginning I opted for a monograph not limited to history only. This was supported by the otherness and originality of Wilamowice in broadly understood culture, customs, language, traditions, etc. I tried to go beyond the concepts of the monograph formulated by the aforementioned Professor Kiryk, who, by the way, was invited to one of the meetings to Wilamowice, and who later also became a reviewer of the historical part of the book. I can proudly state that this broad treatment of Wilamowice was indeed achieved on many levels. The monograph, in its assumptions, was intended to be an interdisciplinary work and to present, as far as possible, the totality of issues related to Wilamowice and its inhabitants over the centuries, in terms of geography, history and culture, including ethnography, art history, language and Vilamovian iconography. We also wanted to present, based on a survey, a sociological study of today's residents, along with their vision of the city. This was one of the main challenges of the new monograph of Wilamowice, to which other challenges were added: first of all, to undertake basic research and to rely on sources, especially historical ones, which required archival searches. We considered cooperation and contacts with contemporary residents to be of great importance. This was a fruitful cooperation, thanks to which we received a considerable amount of information from people who are no longer among us today. With the help of students, mainly from the University of Silesia and the University of Opole, we conducted field research, and were met with great kindness and help from the local authorities, including the new mayor Marian Trela and the parish priest Michał Boguta. The first publications related to our research began to appear (Badura & Krzemińska, 1999; Lipok-Bierwiazzonek, 2001, 2002; Perkowska, 2001; Sztoler, 2001). The monograph was intended to be an exploration of Wilamowice, but also to popularize knowledge about this unusual locality and its inhabitants. Its audience was to be Vilamovians in particular, but it was also meant to be a promotion of the town and municipality. It was to be a scientific study, based on scientific methods, but we still called for it to be written in a language understandable to everyone.

A meeting was held on November 29–30, 1996, aimed at clarifying issues and strictly establishing tasks and work stages. Later on, meetings were held in smaller thematic groups, during which the preliminary findings and the analytical work already conducted were discussed. I am pleased to mention here the great commitment of all those responsible for the various departments, but especially the commitment of Professor Jadwiga Zieniukowa, always willing to help and advise.

The research and preparation of the monograph involved dozens of researchers from various scientific centers in Poland and the Czech Republic, who showed great commitment and dedication in their work.

Soon, however, it turned out that during the meetings of the local commune council, its members coming from outside of the town of Wilamowice demanded that their villages also be included in the monograph as parts of the Wilamowice commune: Dankowice, Hecznarowice, Piszczowice, Stara Wieś and Zasole Bielańskie. These localities had not yet had any printed studies on their history and culture, so we had to verify our assumptions and plans and expand our queries, which caused us some problems. Still, the town of Wilamowice remained at the center of our interests.

On September 27–29, 1998, we organized an international scientific conference in Wilamowice under the significant title “History, culture and society of Wilamowice in Polish-German-Flemish relations”, in which many researchers from Poland, Hungary, Slovakia and Germany participated. The papers presented there became the subject of an interesting discussion on how to conduct research on Wilamowice as an example of a cultural, linguistic and ethnic enclave. Meanwhile, a number of notes were published about the conference itself (Kubiciel, 1999; Pietrzyk, 1999; Trojnar, 1999).

Our research has become the spark of an interest in the past, and not only for the residents of the villages that make up the municipality. We are aware that it has not been possible to consider and describe all issues, and that not all source accounts have been consulted. The development of research and new methodologies are opening up new research opportunities, which should be kept in mind.

The monograph on Wilamowice to which I am referring was created by the joint efforts of the many people involved in its preparation. Among them were local authorities and residents of the municipality, but the great involvement of many strangers from different sides, backgrounds and areas should also be appreciated. The monograph is our joint effort. Wilamowice residents, as a result of past experiences, were then still quite reluctant to reminisce, to talk about the past. However, Wilamowice was of interest to researchers, becoming an inspiration to them for further efforts. At the same time, we noticed the growing curiosity of residents about the past and about our work itself. Our gratitude for the interest and help we were shown was growing. We greatly appreciated the commitment and assistance provided by the municipal authorities, including Vice-Mayor Eugeniusz Bilczewski.

The concept of the Wilamowice monograph became a model for the development of monographs on other cities, so far including Katowice (Barciak, Chojecka & Fertacz, 2012), Sosnowiec (Barciak & Jankowski, 2016) and Zabrze (Barciak, 2022; further volumes in preparation). For me personally, working on it was also an inspiring experience for further research endeavors.

The close cooperation that resulted in the creation of the monograph remains a pleasant memory to me. I would like to emphasize again that the book's success is the joint work of its editors, authors, residents of the entire municipality, and finally the publishing house that undertook its publication. Obtaining funds for printing was a result of great endeavors worthy of a longer mention. The monograph was then promoted at the Silesian Museum in Katowice¹ at an event attended by the participants of an international scientific conference held at the time. It was also presented at the National Library in Warsaw, thanks to the then director of that institution, Michał Jagiełło.

Since the work on the aforementioned publication, research on Wilamowice has grown considerably.² What could be more gratifying than the fact that our efforts have inspired further interest in the subject in wide circles of researchers throughout the country and abroad? Today, almost thirty years after we began work on the monograph and more than twenty years after its publication, I would like to once again thank everyone involved in its creation.

Bibliography

- Badura, A., & Krzemińska, A. (1999). Wydatki związane z budową kościoła w Wilamowicach na początku XVIII wieku. *Pisma Humanistyczne*, 1, 69–82.
- Barciak, A. (Ed.). (2001). *Wilamowice: Przyroda, historia, język, kultura oraz społeczeństwo miasta i gminy*. Wilamowice: Urząd Gminy Wilamowice
- Barciak, A. (2009). Pochodzenie mieszkańców Wilamowic w historiografii XIX i XX wieku. In A. Lityński, M. Mikołajczyk, T. Adamczyk, A. Drogoń & W. Organiściak (Eds.), *Państwo, prawo, społeczeństwo w dziejach Europy Środkowej: Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Józefowi Ciągwie w siedemdziesięciolecie urodzin* (pp. 49–54). Uniwersytet Śląski.
- Barciak, A. (2010). Wykupienie się gromady Wilamowice z poddaństwa oraz uwolnienie od wszelkich ciężarów i powinności pańskich w 1808 roku. In M. Mikołajczyk, J. Ciągwa, P. Fiedorczyk, A. Stawarska-Rippel, T. Adamczyk, A. Drogoń, W. Organiściak & K. Kuźmich (Eds.), *O prawie i jego dziejach księgi dwie: Studia ofiarowane profesorowi Adamowi Lityńskiemu w czterdziestopięciolecie pracy naukowej i siedemdziesięciolecie urodzin: Ks.1* (pp. 597–602). Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Barciak, A., Chojecka, E., & Fertacz, S. (Eds.) (2012). *Katowice. Środowisko, dzieje, kultura, język i społeczeństwo*. Vols. 1–2. Muzeum Historii Katowic.
- Barciak, A., & Jankowski, A. T. (Eds.) (2016). *Sosnowiec. Obraz miasta i jego dzieje*. Vols. 1–2. Muzeum w Sosnowcu.

¹ It is worth mentioning that it was accompanied by the exhibition “With a ‘Flemish’ pedigree: Vilamovians and their neighbors” and by a printed catalog with the same title, prepared by Maria Lipok-Bierwiczzonek and Maria Michalczyk (2001).

² Among others, a monograph documenting the bicentennial of the town of Wilamowice (Krzyżanowski et al., 2018) and a number of articles (e.g., Morciniec, 1999; Rodak, 2003; Barciak, 2009, 2010; Mętrak, 2016; Chromik, Król & Małanicz-Przybylska, 2020).

- Barciak, A., & Hnatyszyn, P. (Eds.) (2022). *Zabrze przez stulecia. Monografia*. Vol. 1. Wydawnictwo Pasaże, Muzeum Miejskie w Zabrzu.
- Chromik, B., Król, T., & Małanicz-Przybylska, M. (Eds.). (2020). *Wilamowianie i ich stroje*. Centrum Zaangażowanych Badań nad Ciągłością Kulturową.
- Krzyżanowski, L., Meus, K., Fic, M., Majerska-Sznajder, J., & Król, T. (2018). *Wilamowice 1818–2018: Miasto i ludzie*. Stowarzyszenie “Wilamowianie”.
- Kubiciel, R. (1999). Konferencja międzynarodowa “Historia, kultura i społeczeństwo Wilamowic w relacjach polsko-niemiecko-flamandzkich”. *Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka*, 2, 267–269.
- Latosiński, J. (1909). *Monografia miasteczka Wilamowic na podstawie źródeł autentycznych*. Kraków: Drukarnia Literacka.
- Lipok-Bierwaczonek, M. (2001). Etnologia wobec flamandzkiego mitu: Z prac nad monografią gminy Wilamowice. *Ziemia Śląska*, 5, 211–226.
- Lipok-Bierwaczonek, M. (2002). Wilamowice: Mit flamandzki, stereotypy i rzeczywistość kulturowa. *Studia Etnologiczne i Antropologiczne*, 6, 175–189.
- Lipok-Bierwaczonek, M., & Michalczyk, M. (2001). Z “flamandzkim” rodowodem: *Wilamowianie i ich sąsiedzi*. Muzeum Śląskie.
- Mętrak, M. (2016). Wilamowice: Przywracanie języka, przywracanie pamięci. In S. Cygan (Ed.), *Język jako świadectwo kultury dawnej i współczesnej* (pp. 127–134). Instytut Filologii Polskiej Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach.
- Morciniec, N. (1999). Vom Sterben einer Mundart (Zum Ethnolekt von Wilmesau/Wilamowice nach 1945). *Neerlandica Wratislaviensia*, 12, 209–215.
- Perkowska, U. (2002). Z Wilamowic w świat: Wilamowiczanie na Uniwersytecie Jagiellońskim na przełomie XIX i XX wieku. Alma Mater. *Miesięcznik Uniwersytetu Jagiellońskiego*, 37, 15–16.
- Pietrzyk, Iwona. (1999). Sesja naukowa: “Historia, kultura i społeczeństwo Wilamowic w relacjach polsko-niemiecko-flamandzkich” (Wilamowice, 28–29 IX 1998). *Studia Historyczne*, 42(3(166)), 463–465.
- Rodak, J. (2003). Wilamowice i heretycy: Przyczynek do biografii ks. Jana Grzegorza Zdziewojkiego z Łasku (1609–1685). *Śląskie Miscellanea*, 16, 17–26. [Reprinted in T. Banaś-Korniak & J. Malicki (Eds.), *Staropolskie teksty i konteksty*, Vol. 5 (pp. 20–35). Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego].
- Sztoler, G. (2001). Niderlandy na wzgórzach. *Śląsk*, 70(8), 10–12.
- Trojnar, A. (1999). Komunikat z międzynarodowej konferencji naukowej “Historia, kultura i społeczeństwo Wilamowic w relacjach polsko-niemieckoflamandzkich”. *Śląskie Miscellanea*, 12, 129–132.

Indeks / Index

- Abboudi Nina 330, 334, 344, 348
Acosta Alejandro de 71, 74, 86, 88
Adamus Rafał 101, 102
Ahmed Sara 64, 73, 78, 87
Althusser Louis 67, 73, 81, 87
Ambrożowicz Katarzyna 216, 234
Amster Randall 69, 70, 73–75, 84, 87, 88, 90
Anders Heinrich 181, 187, 196, 197, 203, 399, 413, 427
Andrason Alexander 12, 13, 16, 19, 20, 23, 61, 63, 64, 66–73, 75–78, 80–90, 358–360, 366, 370–374, 379, 380, 384, 388, 391, 399, 401, 404, 405, 413, 414, 418, 426
Arendt Andrzej 97
Armaline William T. 67–71, 73, 82–86
Atkinson Paul 168
- Badura Anna 432, 434, 438, 440
Bahlcke Joachim 99, 111
Baker C.M. Kaliko 136, 147, 148, 156, 167, 168
Bakunin Mikhail (Michail) 68, 82
Baldwin (rodzina) 156, 137
Baranowska Joanna 330, 334, 344, 348
Barańska Katarzyna 338–340, 352–354
Barciak Antoni 12, 15, 16, 19, 22, 189, 204, 205, 264, 266, 282, 283, 429, 430, 433–436, 439–441
Basso Keith H. 40, 42, 57, 59
Baugh Gail 333, 340, 347, 354
Bednarska Gabriela 330, 344
Behaghel Otto 362, 371, 375, 384
Bergeron Yves 331, 340, 345, 354
Bergier Aleksandra 289, 304, 308, 325
- Biba Helena (=Płacnik-Helka) 40, 57, 59, 221, 358, 372
Biba Józef zob. Bilczewski Józef
Bieda Halina 101
Biesik Florian 141, 160, 178, 181, 182, 187, 193, 194, 196, 197, 203, 253, 339
Bilczewski Eugeniusz 259, 277, 433, 439
Bilczewski Józef 173, 174, 179, 180, 187, 188, 195, 202–204
Bilczewski Kazimierz 331, 345
Błaszczak Blanka 330, 344
Boboń Grzegorz 184, 187, 199, 203
Bockarie Moses 30, 42, 47, 59
Boguta Michał, ks. 431, 432, 437, 438
Bokszański Zbigniew 93, 111, 128
Bolduan Tadeusz 97
Bonilla-Silva Eduardo 250, 266, 268, 284
Borges Robert 14, 17, 21, 24, 42, 59, 151, 171, 285, 287, 296, 304–306, 316, 325, 326
Borowski Marek 95
Borzyszkowski Józef (=Börzészkövskji Józef) 94, 112, 115, 116, 129
Bošnjak Marko 100, 111, 120, 128
Bradley John 40, 42, 56, 59
Braun Katarzyna 328, 340, 342, 354
Braun Krzysztof 328, 340, 342, 354
Braun Virginia 139, 148, 159, 168
Brink Jessica van den 64, 72, 73, 75, 78, 87, 88, 90
Brueggemann Manu J. 68, 73, 82, 88
Brugmann Karl 362, 371, 375, 384
Bukowski Jacob 176, 187, 192, 203

- Burdick Anne 292, 305, 311, 325
 Bystron Jan Stanisław 183, 187, 199, 203
 Bziukiewicz Laura 254, 340
 Bziukiewicz Zdzisław 328, 342, 254, 340

 Cassels Morgan 136, 148, 155, 168
 Ceynowa Florian (=Cenôva Florian) 115
 Charkin Emily 67, 68, 70, 72, 73, 81, 82, 84, 87, 88
 Charmaz Kathy 138, 157, 168
 Chew Kari A.B. 136, 149, 155, 168
 Chojcka Ewa 433, 435, 439, 440
 Chomsky Noam 64, 67, 68, 74, 78, 81, 83, 88
 Chromik Bartłomiej 12, 14, 16, 19, 21, 23, 28, 45, 93, 105, 111, 112, 123, 128, 129, 140, 159, 187, 203, 247, 249, 256, 259, 264, 265, 267, 273, 277, 282, 328, 330, 335, 340–342, 344, 349, 354, 355, 370, 384, 434, 435, 440, 441
 Chromik Grzegorz 14, 21, 177, 187, 192, 203, 207, 209–211, 217, 227–229, 235
 Cieśliewicz Jacek 211, 229
 Clarke Victoria 139, 148, 159, 168
 Coffey Amanda 168
 Corbett Greville G. 369, 371, 382, 384
 Currie-Knight Kevin 67–69, 74, 82–84, 88
 Czesak Artur 102
 Czmok Izolda 102

 Dale John 64, 67, 74, 78, 82, 88
 Danek Jolanta 178, 182, 188, 197, 203, 215
 Dante Alighieri 251, 269
 De Fina Anna 138, 149, 157, 158, 168
 De Korne Haley 13, 20, 131, 133, 135, 136, 147, 149, 152, 155, 167–169
 Delamont Sara 168
 DeLeon Abraham 67–70, 73–75, 82–84, 88, 90
 Desvallées André 334, 335, 340, 348, 349, 354
 Dębowski Andrzej 330, 334, 344, 348
 Długosz Piotr (Pejter) 102
 Duć-Fajfer Olena 16, 23, 112, 129
 Duda Andrzej 102, 103, 105, 121, 123
 Dybczyński Władysław 178, 188, 193, 203

 Erikson Erik 93

 Farkas Lilla 251, 252, 265, 269, 270, 282
 Farr Chloe 136, 148, 155, 168
 Ferrer Francisco 68, 74, 82, 89
 Fertacz Sylwester 433, 435, 439, 440
 Fic Maciej 17, 24, 36, 42, 53, 59, 435, 441
 Filip Elżbieta Teresa 177, 188, 192, 203, 333, 340, 347, 354
 Fleischer Jürg 358, 360, 361, 371, 372, 374, 375, 384
 Fleming Nic 64, 74, 76, 89
 Foks Anna (=Lüft-Nüška) 358, 372
 Formella Marlena 261, 265, 278, 282
 Fox Wawrzyniec 216, 234
 Franks Benjamin 68, 74, 82, 89
 Freire Paulo 64, 67–72, 74, 75, 78, 81–90
 Freiwirth Ilse 100, 111, 120, 128
 Fretwell Nathan 67–69, 74, 82–84, 89

 Galla Candace Kaleimamoowahinekapu 135, 136, 140, 149, 155, 168, 169
 Gara Józef (=Toler-Jüza) 178, 188, 193, 197, 203, 363, 365, 366, 370, 377, 379, 384
 Gawlik Kinga 331, 345
 Gawrecki Dan 99, 111
 Gawron Piotr 254, 265, 272, 282
 Gąsiorek Jan 184, 188, 199, 203
 Geertz Clifford 264, 265, 281, 282
 Gerdts Donna B. 289, 305, 309, 325
 Glensk Wojciech 102
 Gładkiewicz Ryszard 431, 437
 Goltz Reinhard 360, 361, 371, 374, 375, 384
 Gomola Adam 101
 Gorzelik Jerzy 99, 101, 118
 Górska Dorota 330, 334, 344, 348
 Gribble David 67, 69, 70, 74, 82, 84, 89
 Grimme Hubert 362, 371, 376, 384
 Guest Greg 139, 149, 159, 169
 Gut Ulrike 293, 305, 313, 326
 Gwiazdowicz Agnieszka 330, 344
 Gysman Vuyisa 64, 69–73, 78, 83–88

 Haelewaters Danny 30, 41, 42, 47, 58, 59
 Haworth Robert H. 64, 67, 74, 75, 78, 81, 82, 88, 89
 Heckert Jamie 67–69, 74, 82, 84, 89
 Henne-Ochoa Richard 136, 149, 155, 169
 Hennessy Kate 136, 150, 155, 170

- Hill Richard 135, 150, 155, 170
 Hinton Leanne 135–137, 148–150, 154–156, 168–170
 Hnatyszyn Piotr 433, 435, 441
 Hofmann Tina A. 41, 42, 47, 58, 59
 hooks bell 67, 74, 81, 89
 Hooper-Greenhill Eilean 338, 352
 Horak Karl 176, 188, 191, 203
 Hornberger N.H. 136, 147, 149, 155, 167, 169
 Huss Leena 135, 148–150, 154, 168–170
 Hyslop-Margison Emery J. 64, 67, 74, 78, 82, 88
 Illich Ivan 64, 67, 68, 71, 74, 78, 81, 82, 86, 89
 Jabłoński Artur (=Jablonskji Artúr) 91, 93, 94, 98, 101, 111–113, 115, 117, 120, 128, 129
 Jacobs Neil G. 360, 371, 374, 384
 Jagiełło Michał 440
 Janik Krzysztof 96
 Jankowski Andrzej Tadeusz 433, 435, 439, 440
 Jaroszewicz Henryk 100–102, 111, 120, 128
 Joseph-Salisbury Remi 64, 74, 78, 89
 Jurzak Bartłomiej 184, 188, 199, 203
 Ka'ai Tania 149, 155, 169
 Kaczmarek Ryszard 99, 111
 Kaczmarek Jacek 251, 269
 Kałubek Zbigniew 101, 102
 Kajfosz Jan 175, 188, 190, 203
 Kallus Bogdan 102
 Kaltefleiter Caroline 74
 Kapelański Helena 183, 188, 199, 203
 Karasek Alfred 176, 183, 186, 188, 191, 199, 201, 203
 Karasek-Langer Alfred zob. Karasek Alfred
 Kasprzyk Damian 338, 340, 352–354
 Kearney Amanda 30, 40, 42, 47, 56, 59
 Kent William 297, 305, 317, 325
 King Turi E. 150, 262, 265, 279, 282
 Kirschenbaum Matthew 292, 305, 311, 325
 Kiryk Feliks 431, 432, 437, 438
 Kleczkowski Adam 186, 201, 235, 358, 371, 372, 384, 388, 391–393, 399, 401, 404, 405, 407, 413, 414, 418–420, 426, 427
 Klemensiewicz Zenon 106, 107, 124, 125
 Klimut Urszula 330, 344
 Konieczny Maciej 101
 Kopiec Maciej 101
 Kosiniak-Kamysz Zenon 97
 Kowalska Małgorzata 330, 344
 Kowalski Jan Zygmunt 330, 344
 Koziółek Ryszard 101, 102
 Kożyczkowska Adela (=Kòžččkòvskò Adela) 98, 111, 117, 118, 128
 Krogh Steffen 360, 371, 374, 384
 Kropotkin Pyotr (Piotr) 68, 82
 Król Tymoteusz (=fum Döktör Tiöma) 12–14, 16, 17, 19–21, 24, 27, 29, 34–37, 41–44, 46, 51, 53, 54, 58–70, 72, 73, 75, 77–81, 83–89, 93, 103–105, 111, 112, 122, 123, 128, 129, 133–135, 140, 142, 143, 145, 146, 149–154, 159–161, 163, 164, 166, 169–171, 173, 175–180, 184, 186–195, 199, 201, 203, 204, 263, 265, 279, 282, 289, 305, 308, 326, 328–331, 334–336, 340–345, 348–350, 353–355, 358–360, 366, 370–374, 379, 380, 384, 385, 388, 389, 391, 399, 401, 402, 405, 413–415, 418, 426, 427, 434, 435, 440, 441
 Krywult Oliwia 331, 345
 Krzemińska Anna 432, 434, 438, 440
 Krzyżanowski Lech 12, 17, 19, 24, 36, 42, 53, 59, 434, 435, 440, 441
 Kubica-Bilczewska Danuta 345
 Kubiciel Romuald 433, 435, 439, 441
 Kuhn Walter 186, 189, 201, 204, 209, 210, 217, 227, 228, 235
 Kukutai Tahu 252, 265, 266, 270, 282, 283
 Kulesza Henryk 328, 342
 Kulik Grzegorz 101, 102, 121
 Kunce Aleksandra 102
 Kuroń Jacek 94, 115
 Kurpierz Cecylia 183, 189, 199, 204
 Kwaśniewski Krzysztof 95, 116
 Lange Hans-Christoph 64, 69–73, 78, 83–88
 Larsen Wikström Pia Kristine 13, 20, 131, 133, 152
 Latosiński Józef 186, 189, 201, 204, 430, 435, 436, 441
 Latoszek Marek 95, 111, 112, 116, 129
 Leonard Wesley Y. 137, 150, 156, 170
 Lewaszkiewicz Tadeusz 107, 112, 129
 Lewkowicz Dorota 330, 344

- Libera Zbigniew 177, 189, 192, 204
 Ligozat Anne-Laure 289, 305, 308, 326
 Lipok-Bierwiazczonek Maria 134, 150, 153, 170, 177, 189, 192, 204, 432, 434, 435, 438, 440, 441
 Little Doe Baird Jessie 137, 156
 Lofland John 168
 Lofland Lyn 168
 Love Kurt 68, 69, 74, 83, 84, 88
 Lubaś Władysław 107, 112, 129
 Lubecki Jacek 256, 265, 273, 282
 Luzziński Wojciech 13, 20, 131, 133, 152

 Łoszevska Zofia 330, 344
 Łukaniszyn-Domaszewska Katarzyna 250, 265, 268, 282

 Maciołek Marcin 102
 Magiera Jan Fr. 183, 189, 198, 199, 204
 Mahometa Andrij 330, 333, 344, 347
 Mairesse François 329, 334, 335, 340, 343, 348, 349, 354
 Majerska Agnieszka 345
 Majerska-Sznajder Justyna 17, 24, 32–35, 40, 41, 43, 49–52, 57, 58, 60, 104, 112, 122, 129, 133, 134, 140, 141, 146, 150, 152, 153, 159–161, 166, 170, 189, 204, 256, 259, 265, 273, 277, 282, 289, 305, 308, 326, 328–331, 335, 336, 342–345, 349, 350, 363, 370, 377, 384, 435, 441
 Majerski Marcin 370, 384, 331, 345
 Majewski Piotr 338, 340, 352, 354
 Makkonen Timo 252, 265, 269, 270, 282
 Małanicz-Przybylska Maria 12, 16, 17, 19, 23, 24, 93, 111, 128, 178, 187–189, 194, 203, 204, 335, 340, 341, 349, 354, 355, 434, 435, 440, 441
 Maryniak Joanna 41, 43, 58, 60, 112, 129, 150, 152, 160, 161, 170, 289, 305, 308, 326, 370, 384
 Matutu Haile 64, 72, 75, 78, 87, 89
 May Stephen 135, 150, 155, 170
 Mazurek Stanisław 330, 344
 McCarty Teresa L. 137, 150, 156, 157, 170
 McGloin Colleen 38, 43, 55, 60
 McIntosh Kate 30, 43, 47, 60
 McLaren Peter 67, 75, 82, 89

 Melon Marcin 102
 Mesa-Bains Amalia 67, 74, 81, 89
 Meus Konrad 17, 24, 36, 42, 53, 59, 435, 441
 Mętrak Maciej 11, 12, 16–19, 24, 330, 332, 334, 344, 346, 348, 434, 435, 440, 441
 Michalczyk Maria 434, 435, 440, 441
 Michałowska Marta 333, 340, 347, 354
 Midura Franciszek 337, 340, 351, 352, 354, 355
 Mikhalouski Hleb 330, 344
 Miller Karol 104, 122
 Mitchell Richard G. 138, 157, 168
 Młynek Ludwik 185, 189, 200, 204, 363, 370, 377, 384
 Mojmir Herman 182, 186, 189, 197, 201, 204, 388, 392, 399, 401, 405, 413, 414, 419, 427
 Moore Patrick 136, 150, 155, 170
 Moorfield John 136, 149, 155, 169
 Morciniec Norbert 434, 435, 440, 441

 Neblik Stanisław 102
 Niedziałkowska Anna 330, 344
 Nieroba Elżbieta 338, 341, 352, 353, 355
 Nijman James 131, 133, 152
 Nocella Anthony J. 67–69, 73–75, 82, 83, 88–90
 Noterman Elsa 67, 69, 71, 75, 81–85, 89
 Nowak Aleksandra 344, 345
 Nowak Anna 344, 345, 370, 384
 Nowell Lorelli S. 139, 150, 159, 170
 Nuzzo Regina 249, 265, 267, 283

 Ó Laoire Muiris 136, 149, 156, 169
 Obracht-Prondzyński Cezary (=Wobracht-Prondziński Cezary) 97, 112, 129
 Olko Justyna 12, 13, 16, 17, 19, 20, 23–25, 27, 31, 33, 39, 42–44, 48, 50, 56, 58–60, 104, 106, 107, 112, 122–125, 129, 133, 134, 140, 141, 149–154, 159–161, 169–171, 189, 204, 289, 290, 304, 305, 308, 309, 325, 326, 371, 372, 385
 Opiola Wojciech 256, 265, 272, 283
 O'Rourke Bernadette 135, 150, 154, 170
 Ostrowska Katarzyna 106, 124
 Outakoski Hanna 136, 150, 156, 170

- Pangallo Matteo A. 137, 147, 150, 156, 167, 170
 Panicz Urszula 256, 266, 272, 283
 Paul Hermann 362, 371, 375, 385
 Perkowska Urszula 258, 266, 276, 283, 432, 435, 438, 441
 Pestka Stanisław (=Pestka Stanjislôv) 94, 115
 Phelps Edmund S. 250, 266, 268, 283
 Phipps Alison 64, 75, 78, 89
 Pietrzyk Iwona 433, 435, 439, 441
 Plużek Marcin 336, 341, 351, 355
 Pokusa Marcin 184, 188, 199, 203
 Pomian Krzysztof 335, 341, 349, 355
 Pool Ian 250, 266, 268, 283
 Przybytek Jagoda 331, 345
 Przybytek Sonia 331, 345
 Pusey Andre 67, 69, 71, 75, 81–85, 89

 Ranchero Don Agustino 38, 39, 55, 56
 Regan Paulette 39, 43, 56, 60
 Reyes Gómez Juan Carlos 32, 49
 Řezník Miloš 93
 Rheims Maurice 331, 345
 Ritchie Carlo 366, 371, 379, 385
 Rivers Ian 64, 75, 78, 89
 Robotycki Czesław 177, 189, 192, 204
 Roche Gerald 168–170
 Rodak Jan 434, 435, 440, 441
 Rollock Nicola 64, 75, 78, 89
 Romero-Olivares Adriana L. 41, 42, 47, 58, 59
 Rosa Monika 101, 102
 Ruschak Amanda M. 148, 151, 167, 170
 Ryckeboer Hugo 179, 194
 Rzeszowski Leon 183, 185, 186, 199, 200, 205

 Sadeghi-Yekta Kirsten 137, 151, 156, 170, 171
 Sadlok Andrzej 259, 277
 Sagan-Bielawa Mirosława 107, 108, 112, 126, 129
 Saint-Exupéry Antoine de 359, 363, 365, 370, 373, 377, 379, 384
 Sałyga Marta 330, 334, 344, 348
 Schirmunski Viktor M. 362, 371, 376, 385
 Schneider Elżbieta (=Sznajder Elżbieta) 27, 44
 Schönborn Theodor 360, 371, 374, 385
 Schröder Martin 374, 375, 384
 Schugurensky Daniel 64, 67–71, 75, 78, 82–85, 90
 Sekowe Cliff 64, 72, 75, 78, 87, 90
 Shannon Deric 67–70, 73–75, 82, 84, 88–90
 Shimomura Kyota 15, 22, 357, 358, 372
 Siembieda Maciej 183, 189, 199, 205
 Siewierska Anna 369, 371, 382, 385
 Simon Patrick 251, 266, 269, 283
 Simonides Dorota 175, 189, 190, 205
 Słupik Tomasz 101
 Smolana Michał 331, 345, 370, 384
 Smolarski Tomasz 336, 341, 350, 351, 355
 Sołtysiak Marian 337, 341, 351, 352, 355
 Spoto Stephanie 64, 67–70, 75, 78, 82–85, 90
 Stanecka Jadwiga 178, 193
 Stangel Ursula 360, 361, 371, 374, 375, 385
 Steller Walter 201
 Stomma Ludwik 329, 341, 343, 355
 Strzygowski Elfriede 183, 186, 188, 199, 201, 203
 Suissa Judith 67–73, 75, 81, 82, 84, 85, 87, 88, 90
 Sulima Roch 181, 189, 196, 205
 Surowiec Magdalena Anna 330, 334, 344, 348
 Swanick Samson M. 64, 67–71, 75, 78, 81–86, 90
 Synak Brunon (=Sënôk Brunón) 95, 96, 112, 116, 120, 127, 129
 Syniawa Mirosław 102
 Sypuła Beata 261, 266, 278, 283
 Szober Stanisław, ks. 210, 228
 Sztoler Grzegorz 432, 435, 438, 441
 Szutow Paweł 15, 16, 22, 23, 358, 370, 372, 384, 387, 388, 399, 401, 413, 414, 427
 Szyma Rafał 102

 Ślósarczyk Sławomir 184, 187, 199, 203
 Świdarska Maja 330, 344
 Świstun Anna 109

 Talarczyk Robert 101, 121
 Tambor Jolanta 102, 107
 Taylor John 252, 265, 266, 270, 282, 283
 Tennel Courtney 136, 148, 155, 168
 Tołér-Jüza (=Gara Józef) 181, 197
 Tomanek Barbara 431, 437

- Trela Marian 431, 432, 437, 438
Trojnar Andrzej 433, 435, 439, 441
Tusk Donald (=Túsk Donald) 101, 112, 120, 121, 129
Twain Mark 249, 266, 267, 283
Twardoch Szczepan 101, 102, 121
- Uys Tina 64, 75, 78, 90
- Voormann Holger 293, 305, 313, 326
- Wackwitz Andreas 210, 217, 228, 235
Wagner Irina 136, 151, 155, 171
Walczak Aleksandra 330, 344
Walkiewicz Zuzanna 330, 344
Walkowiak Justyna B. 261, 266, 278, 283
Walter Maggie 250, 266, 268, 283
Warren Lunette 64, 72, 75, 78, 87, 90
Waszczyńska Katarzyna 14, 21, 327–329, 331, 341, 342, 343, 345, 355
Wendt Jan 256, 266, 272, 284
Wicherkiewicz Tomasz 12, 17, 19, 23, 24, 42, 59, 64, 75, 78, 90, 104, 105, 112, 122, 123, 125, 129, 133, 134, 140, 141, 151–154, 159, 160, 170, 171, 181, 189, 196, 204, 205, 289, 290, 304, 305, 308, 309, 325, 326, 358, 359, 371, 372, 385, 388, 399, 401, 413, 414, 427
Wieteska Aleksandra 330, 333, 344, 347
Wilhelm (William) [legendarny założyciel Wilamowic] 177, 192, 388, 399, 401, 413, 414, 426
Willis Abbey 67–69, 74, 82, 84, 89
Wilson Nick 138, 151, 157, 171
Wiśniowska Genowefa 96
Wodniak Stefan 259, 260, 277, 278
Worotyńska Aleksandra 330, 344
Woźniczka Zygmunt 99, 112, 119, 129
Wulfekühler Heidrun 64, 72, 76, 78, 87, 90
Wyrowiński Jan (=Věrovjiňskji Jan) 94, 116
Wysocki Włodzimierz 251
- Zapoteco Sideño Gustavo 32, 33, 43, 49, 50, 60
Zborowski Juliusz 337, 351
Zdziewojski Grzegorz, ks. 209, 212–214, 217, 227, 230–232, 235, 435, 441
Zejma Małgorzata 330, 331, 344, 345, 370, 384
Zieniukowa Jadwiga 433, 438
Zuberi Tukufu 250, 266, 268, 284
Zynek Justyna 330, 333, 334, 344, 347, 348
- Żak Andrzej 12, 17, 19, 24

Contributors / Autorzy tomu

Alexander Andrason is a researcher at the Center for African Studies at the University of Cape Town. He holds a PhD in Semitic Languages (University Complutense in Madrid), a PhD in African Languages (Stellenbosch University), and a PhD in General Linguistics (University of Iceland). The scope of his research includes linguistics, cognitive science, complexity theory, anthropology, anthrozoology, pedagogy, LGBTQIA+ studies, and philosophy. He speaks some 30 living languages and has an extensive knowledge of more than ten ancient/classical languages.

Alexander Andrason jest badaczem zatrudnionym w Centrum Studiów Afrykańskich Uniwersytetu Kapsztadzkiego. Posiada doktoraty z językoznawstwa semickiego (Uniwersytet Complutense w Madrycie), afrykańskiego (Uniwersytet w Stellenbosch) i ogólnego (Uniwersytet Islandzki). W zakres prowadzonych przez niego badań wchodzi językoznawstwo, nauki kognitywne, teoria złożoności, antropologia, antropozoologia, pedagogika, studia LGBTQIA+ i filozofia. Mówi w około trzydziestu językach żyjących i gruntownie poznał ponad dziesięć języków starożytnych.

Antoni Barciak is a full professor, currently professor emeritus, who graduated and then worked at the Jagiellonian University and the University of Silesia. As a medievalist, he specializes in the auxiliary sciences of history and the history of Silesia, Lesser Poland, and Czechia. He is the author and editor of over 80 books and over 300 scholarly articles, and a member of several committees of the Polish Academy of Sciences and the Polish Academy of Arts and Sciences. He is also an honorary member of the Polish Historical Society.

Antoni Barciak profesor dr hab., obecnie profesor emeritus, absolwent, a następnie pracownik Uniwersytetów Jagiellońskiego i Śląskiego. Mediewista, specjalizuje

się w dziedzinie nauk pomocniczych historii, historii Śląska, Małopolski oraz Czech. Autor oraz redaktor naukowy ponad 80 publikacji książkowych oraz ponad 300 artykułów naukowych. Członek kilku komisji PAN oraz PAU, a także członek honorowy Polskiego Towarzystwa Historycznego.

Robert Borges is a research engineer at Uppsala University, specializing in the curation and long-term maintenance of text-based research infrastructure. He received his PhD in Linguistics in 2014, with a focus on language description and language contact. His work has engaged with a range of minoritized languages, including Wymysorys, and has examined the mechanisms by which social and cognitive factors condition the emergence and diffusion of contact-induced innovations within speech communities.

Robert Borges jest inżynierem badań na Uniwersytecie w Uppsali, specjalizującym się w kuratorstwie danych i długoterminowej obsłudze infrastruktury badawczej opartej na tekście. Doktorat z językoznawstwa obronił w 2014 roku, koncentrując się w nim na opisie języka i analizie kontaktów językowych. W swojej pracy zajmował się szeregiem języków mniejszościowych, w tym wilamowskim, i badał mechanizmy, dzięki którym czynniki społeczne i kognitywne wpływają na pojawianie się i upowszechnianie innowacji inspirowanych przez kontakt w społecznościach językowych.

Bartłomiej Chromik hails from Kęty. He has degrees in Quantitative Methods in Economics and Information Systems from the Warsaw School of Economics and in Ethnology from the University of Warsaw. In his research, he seeks to combine qualitative and quantitative methods. He is a member of the Center for Research and Practice in Cultural Continuity at the University of Warsaw, and is currently involved as a post-doc researcher in the project “Multilingual worlds – neglected histories”. His work includes research and revitalization efforts for the Wymysiöeryś language. Since 2007, he has been conducting research in the Ukrainian Carpathians. He does not espouse linguistic purism or histories written from dominant perspectives.

Bartłomiej Chromik pochodzi z Kęt. Jest absolwentem Instytutu Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Warszawskiego oraz Szkoły Głównej Handlowej, gdzie ukończył studia magisterskie na kierunku metody ilościowe w ekonomii i systemy informacyjne. W swoich badaniach łączy metody jakościowe i ilościowe. Jest członkiem Centrum Zaangażowanych Badań nad Ciągłością Kulturową (Wydział „Artes Liberales” Uniwersytetu Warszawskiego), gdzie obecnie pracuje jako post-doc przy projekcie Wielojęzyczne światy – zaniedbane historie. Jego działania obejmują badanie i rewitalizację języka *wymysiöeryś*. Od 2007 roku

prowadzi badania terenowe w ukraińskich Karpatach. Nie przepada za puryzmem językowym i historią pisaną z perspektywy stolic.

Grzegorz Chromik is a professor at the Institute of German Studies at the Jagiellonian University. His research interests include the history of the German language, the history of German settlement in Poland, with a particular emphasis on Silesia, the history of Cieszyn Silesia, onomastics, German dialectology, and Polish-German cultural and linguistic contacts. He is the author of books and numerous scholarly articles on the Silesian dialect and German language islands, such as Bielsko and Łańcut. Together with his historian colleagues, he has co-authored numerous editions of Silesian German textual sources.

Grzegorz Chromik jest profesorem w Instytucie Filologii Germańskiej UJ. Jego zainteresowania naukowe dotyczą szeroko pojętej historii języka niemieckiego, historii osadnictwa niemieckiego na ziemiach polskich ze szczególnym uwzględnieniem Śląska, historii Śląska Cieszyńskiego, onomastyki, dialektologii niemieckiej i polsko-niemieckich kontaktów kulturowych i językowych. Autor książek i wielu artykułów naukowych na temat dialektu śląskiego i niemieckich wysp językowych, takich jak Bielsko czy Łańcut. Wraz z kolegami-historykami współautor wielu edycji niemieckich tekstów źródłowych ze Śląska.

Haley De Korne is Professor of Multilingualism in the Department of Linguistics and Scandinavian Studies and a member of the MultiLing Center at the University of Oslo. Her research focuses on minoritized language education, literacy practices, and language reclamation and she is the author of the book *Language activism: Imaginaries and strategies of minority language equality* (2021).

Haley De Korne jest profesorką wielojęzyczności na Wydziale Językoznawstwa i Skandynawistyki oraz członkinią centrum MultiLing na Uniwersytecie w Oslo. W swoich badaniach koncentruje się na nauczaniu języków zminoryzowanych, praktykach piśmiennych i odzyskiwaniu języka. Jest autorką książki *Language activism: Imaginaries and strategies of minority language equality* (2021).

Artúr Jablonskji (Artur Jabłoński) is primarily a Kashubian activist, a researcher of Kashubian language and identity. He is co-author of the publication *Mjészëznë a jejich jãzëkji procëm krizisú* and author of the book *Naród: wspólnota wyobrażona. Jan Rompski do Kaszubów* (Nation: An imagined community. Jan Rompski to the Kashubians). As a writer, he received the 2024 Kashubian Literary Award for his prose in Kashubian – the most important distinction of its kind in Kashubia.

Artúr Jablonskji (Artur Jabłoński) jest przede wszystkim aktywistą kaszubskim, badaczem języka i tożsamości kaszubskiej. Współautor publikacji *Mjészëznë a jejich jãzëkji procëm krizisiu* oraz autor książki *Naród: wspólnota wyobrażona. Jan Rompski do Kaszubów*. Pisarz, który za swoją twórczość prozatorską w języku kaszubskim otrzymał w 2024 roku Kaszubską Nagrodę Literacką – najważniejsze tego typu wyróżnienie na Kaszubach.

Tymoteusz Król (Tiöma fum Dökter) works at the Institute of Slavic Studies of the Polish Academy of Sciences and as a post-doc researcher at the Centre for Regional Studies at the University of Ostrava. He collaborates with the Center for Research and Practice in Cultural Continuity at the University of Warsaw. He is a sociolinguist, folklorist, and ethnologist. He is a Vilamovian, an activist for the revitalization of the Wymysorys language, and a researcher of the Vilamovian culture and the Silesia-Lesser Poland borderland. He is a member of the “Wilamowianie” Association and the Polish Ethnological Society. He has authored numerous articles and books on the Vilamovians.

Tymoteusz Król (Tiöma fum Dökter) jest pracownikiem Instytutu Sławistyki Polskiej Akademii Nauk oraz badaczem post-doc w Centrum Studiów Regionalnych Uniwersytetu Ostrawskiego. Współpracuje z Centrum Zaangażowanych Badań nad Ciągłością Kulturową Wydziału „Artes Liberales” Uniwersytetu Warszawskiego. Socjolingwista, folklorysta i etnolog. Wilamowianin, aktywista na rzecz rewitalizacji języka wilamowskiego, badacz kultury Wilamowian i pogranicza śląsko-małopolskiego. Członek Stowarzyszenia „Wilamowianie” oraz Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego. Autor licznych artykułów i książek dotyczących Wilamowian.

Pia Kristine Larsen Wickstrøm completed a MA in Multilingualism in the Department of Linguistics and Scandinavian Studies at the University of Oslo. For her MA thesis, she conducted research with Sámi language learners and speakers in coastal Northern Norway and analyzed experiences of linguistic insecurity in language reclamation in this context.

Pia Kristine Larsen Wickstrøm ukończyła studia magisterskie z wielojęzyczności na Wydziale Językoznawstwa i Skandynawistyki Uniwersytetu w Oslo. Na potrzeby pracy magisterskiej prowadziła badania wśród osób uczących się i użytkowników języka Sámi na północnym wybrzeżu Norwegii oraz analizowała doświadczenia niepewności językowej i odzyskiwania języka w tym kontekście.

Wojciech Luziński is a MA student of Multilingualism in the Department of Linguistics and Scandinavian Studies at the University of Oslo. His MA research examines the language practices of Ukrainians living in Poland, focusing on the

use of Ukrainian and Russian, language shift, language attitudes, and language ideologies.

Wojciech Luziński jest studentem studiów magisterskich z wielojęzyczności na Wydziale Językoznawstwa i Skandynawistyki Uniwersytetu w Oslo. Jego praca magisterska jest poświęcona praktykom językowym Ukraińców mieszkających w Polsce, zwłaszcza użyciu języka ukraińskiego i rosyjskiego, zmianie językowej, postawom i ideologiom językowym.

Maciej Mętrak is a linguist and ethnologist, interested in Central European ethnic and linguistic minorities. He is currently a post-doc researcher at the Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences, working on the project “Linguistic diversity in Poland: collateral languages, language-oriented activities and conceptualization of collective identity”. Since 2015, he has been observing and participating in documentation and revitalization activities in Wilamowice.

Maciej Mętrak jest językoznawcą i etnologiem, badaczem środkowoeuropejskich mniejszości etnicznych i językowych. Jako adiunkt post-doc w Instytucie Sławistyki Polskiej Akademii Nauk pracuje obecnie przy projekcie grantowym „Różnorodność językowa w Polsce: języki kolateralne, działania na rzecz języków i konceptualizacja tożsamości zbiorowej”. Od 2015 roku obserwuje i uczestniczy w działaniach dokumentacyjnych i rewitalizacyjnych w Wilamowicach.

James Nijman is a MA student of Multilingualism in the Department of Linguistics and Scandinavian Studies at the University of Oslo. Her MA thesis investigates the social implications of the EU’s integration and inclusion act, focusing on language policies and language ideologies.

James Nijman jest studentką studiów magisterskich z wielojęzyczności na Wydziale Językoznawstwa i Skandynawistyki Uniwersytetu w Oslo. Jej praca magisterska dotyczy europejskiego prawodawstwa na rzecz integracji i włączenia społecznego, koncentrując się na polityce językowej i ideologiach językowych.

Justyna Olko is a professor at the University of Warsaw’s Faculty of “Artes Liberales”, director of its Center for Research and Practice in Cultural Continuity, and a guest researcher at the Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology in Leipzig. Her main areas of research include Indigenous history and sociolinguistics, multilingualism, linguistic and cultural diversity, language revitalization, and decolonial research practices. A recipient of several prestigious grants and awards, she consciously combines academic research with socially engaged work dealing with marginalized and minoritized communities, acting as a self-reflective ally of

indigenous and ethnic minority groups. Over the last 15 years, together with her team members, she has been able to foster broad relationships and innovative networks between academia, NGOs and community partners in Europe and beyond.

Justyna Olko profesor dr hab., zatrudniona na Wydziale „Artes Liberales” Uniwersytetu Warszawskiego, kierowniczka Centrum Badań i Praktyk nad Ciągłością Kulturową oraz badaczka gościnna w Instytucie Antropologii Ewolutyjnej im. Maxa Plancka w Lipsku. Jej główne zainteresowania badawcze obejmują historię ludów rdzennych, socjolingwistykę, wielojęzyczność, różnorodność językową i kulturową, rewitalizację języków oraz dekolonizujące praktyki badawcze. Otrzymała szereg prestiżowych grantów i nagród, świadomie łączy badania naukowe z pracą społeczną, zajmując się społecznościami marginalizowanymi i mniejszościowymi, działając jako autorefleksyjny sojusznik grup rdzennych i mniejszości etnicznych. W ciągu ostatnich piętnastu lat, wraz ze swoim zespołem, z sukcesem stworzyła innowacyjną sieć relacji i kontaktów pomiędzy środowiskiem akademickim, organizacjami pozarządowymi i partnerami społecznymi w Europie i poza nią.

Kyota Shimomura is a PhD candidate at the Graduate School of Human and Environmental Studies, Kyoto University, specializing in German dialectology. His research focuses on the pronouns of Wymysorys, with particular attention to phenomena such as gender mismatches and the use of reflexive pronouns. He has published papers on reflexive pronouns and gender mismatches, and is also interested in language enclaves and language contact in Germanic dialects.

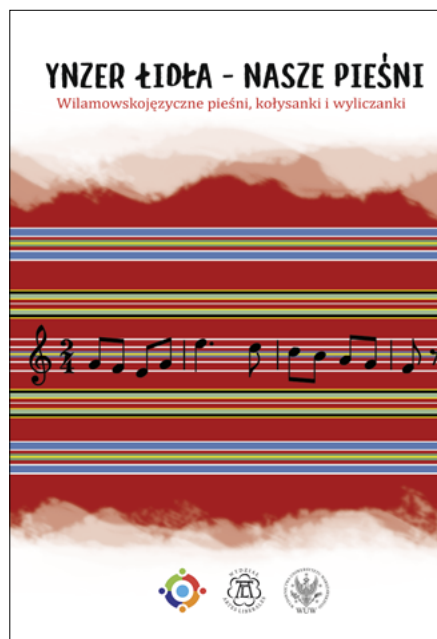
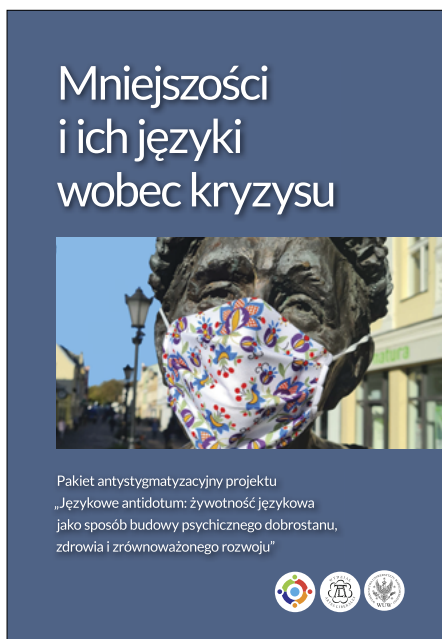
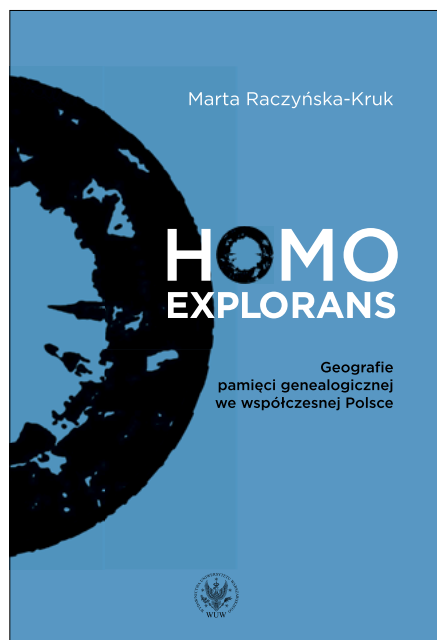
Kyota Shimomura jest doktorantem Szkoły Podyplomowej Studiów Humanistycznych i Środowiskowych Uniwersytetu w Kioto, specjalizującym się w dialektologii języka niemieckiego. Jego badania koncentrują się na zaimkach w języku wilamowskim, ze szczególnym uwzględnieniem takich zjawisk, jak niezgodność rodzaju i użycia zaimków zwrotnych. Publikował artykuły dotyczące zaimków zwrotnych i niezgodności rodzaju, jest także zainteresowany enklawami językowymi i kontaktem językowym dialektów germańskich.

Paweł Szutow is a linguist and a teacher of Polish as a foreign language. He studies at the Faculty of “Artes Liberales”, University of Warsaw. His academic interests include dialectology and minority languages in Poland. He is also interested in folklore.

Paweł Szutow jest językoznawcą i nauczycielem języka polskiego jako obcego. Studiuje na Wydziale „Artes Liberales” Uniwersytetu Warszawskiego. Jego zainteresowania naukowe obejmują dialektologię i języki mniejszościowe w Polsce. Hobbistycznie zajmuje się również folklorem.

Katarzyna Waszczyńska is an ethnologist and lecturer at the Institute of Ethnology and Cultural Anthropology, University of Warsaw. Her research focuses on ethnicity and identity in Central and Eastern Europe, contemporary regional activity, the formation and shaping of local communities in Poland, and cultural heritage, private collections, and museums. She has conducted research in Poland and the Republic of Belarus, but is currently focusing primarily on Poland.

Katarzyna Waszczyńska etnologka, wykładowczyni w Instytucie Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Warszawskiego. Zajmuje się problematyką etniczną i tożsamościową w Europie Środkowo-Wschodniej, zagadnieniami współczesnej działalności regionalnej, tworzeniem/kształtowaniem wspólnot lokalnych w Polsce, a także dziedzictwem kulturowym i prywatnymi zbiorami i muzeami. Prowadziła badania w Polsce i Republice Białorusi, a obecnie przede wszystkim w Polsce.

Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego
ul. Smyczkowa 5/7, 02-678 Warszawa
tel. 22 55 31 333
www.wuw.pl

Cweġf teksta, wo zy zājn y dam tom cyzomagykloūt, gūk dy gybroühta metodologyja zājn āzu feršidnik, zājn myt ām brāt ferštanda temat ferbunda: fur kultūr-, gyšht- āna špröhājnzihkājt fur štot Wymysoü āna fu zen birgjyn – fun Wymysiöejyn. S'bynt zy oü dy gyangažjyty öet fun fūrgyštelta ata cyzoma – wo zy ej ym noma fu dam bihla underštryhja – bo zy łyt zih kena ym špjyn fur kesuġnikja ošpryhikkājt fum badān, wo's ej gyfjyt mytum aktywnikja āna gywiöerta myttün fum hjyzikja kesuġ. Ān āzu dy rezultata fum badān fun oütoryna ān fun oüton fu dam tom, owi oü dy refleksyja ejwer āgja fāldderfjyran āna jyr metodologyčnikjy propozycyja kynā dinn oüz inspiracyj āna oüz müster y oġa, wo zy zih interesjyn myter tematyk fun klinšprüha āna y oġa, wo zy zājn gyangažjyt ys tün fjyr dy grüpa, wo zy zājn uf dy zājt gycöwt ān wo jyr štym blājt gyštyġt.

Dwanaście zebranych w niniejszym tomie tekstów, pomimo różnorodności zastosowanych metodologii, łączy szeroko ujęty temat: specyfika kulturowa, historyczna i językowa miasta Wilamowice i jego mieszkańców – Wilamowian. Wspólny im jest również – zaznaczony w tytule książki – zaangażowany charakter przedstawionych prac przejawiający się w poczuciu odpowiedzialności społecznej za badania prowadzone przy świadomym i aktywnym współdziale lokalnej wspólnoty. Zaprezentowane przez autorki i autorów tomu wyniki badań, refleksje nad własnym doświadczeniem terenowym i propozycje metodologiczne mogą więc stać się inspiracją i wzorem dla wszystkich zainteresowanych tematyką mniejszości językowych oraz zaangażowanych w działania na rzecz grup marginalizowanych i pozbawionych własnego głosu.

Twelve chapters gathered in this volume, despite drawing on different methodologies, are united by a common theme: the cultural, historical and linguistic peculiarities of the city of Wilamowice and its inhabitants – Vilamovians. They also share the engaged character of work, pointed out in the title of the book, and understood as a sense of social responsibility for research conducted with the conscious and active participation of the local community. Thus, the results of research projects, reflections on fieldwork experience and methodological propositions presented by the individual authors may become an inspiration and model for everyone interested in the subject of linguistic minorities and working on behalf of marginalized and voiceless groups.